

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ**

Наташа Б. Станковић Шошо

**КЊИЖЕВНО ДЕЛО
БРАНИСЛАВА НУШИЋА
У НАСТАВИ**

Докторска дисертација

Београд, 2016

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY**

Nataša B. Stanković Šošo

**LITERARY WORK
OF BRANISLAV NUŠIĆ
IN THE TEACHING PROCESS**

Doctoral thesis

Belgrade, 2016

**БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

Наташа Б. Станкович Шошо

**ЛИТЕРАТУРНЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
БРАНИСЛАВА НУШИЧА
В ШКОЛЕ**

Докторская диссертация

Белград, 2016

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

Проф. др Љиљана Бајић, редовни професор, Универзитет у Београду,
Филолошки факултет, ментор

Чланови комисије:

Проф. др Оливера Радуловић, редовни професор, Универзитет у Новом
Саду, Филозофски факултет

Проф. др Драгана Вељковић Станковић, ванредни професор, Универзитет
у Београду, Филолошки факултет

Проф. др Зона Мркаљ, ванредни професор, Универзитет у Београду,
Филолошки факултет

Датум одбране:

Реч захвалности

Желим да изразим посебну захвалност ментору проф. др Љиљани Бајић, која ми је током израде овог рада пружала несебичну подршку и драгоцену помоћ. Почев од избора теме и основне концепције истраживања, па до коначног уобличења рада, њене драгоцене сугестије и подстицаји су ми веома значили и учинили су резултате истраживања много бољим него што би они били без таквог менторског приступа. Због свега тога јој се најсрданије захваљујем.

Наташа Станковић Шошо

Књижевно дело Бранислава Нушића у настави

Резиме

У дисертацији под називом *Књижевно дело Бранислава Нушића у настави* пишчево стваралаштво сагледано је у књижевноисторијском, књижевнотеоријском и методичком контексту. Полазећи од тога да Нушићево стваралаштво карактерише жанровска и поетичка разноликост, у уводном делу рада указано је на вредност и значај појединих његових литерарних и позоришних остварења. На почетку рада дат је аналитички осврт на Нушићево дело у наставним плановима и програмима за основну и средњу школу, образложене су вредности пишчевих прозних и драмских текстова и њихова наставна сврховитост. Посебна пажња посвећена је одобреним школским уџбеницима, корпусу предвиђене лектире и одабраној стручној и методичкој литератури. Проучене су погодности избора Нушићевих текстова у уџбеничкој литератури за постизање прворазредних образовних, васпитних и функционалних циљева.

У поглављу под насловом *Методичке радње и поступци у тумачењу Нушићевих књижевних текстова* дати су теоријска гледишта и практични поступци у наставној обради књижевних дела Бранислава Нушића у основној и средњој школи. Методичке радње (мотивисање ученика за читање и проучавање, доживљајно, интерпретативно и истраживачко читање, истраживачки задаци, локализовање дела, интеграциони чиниоци у интерпретацији), као и методичка гледишта на хумористичку прозу и драму, истражени су на примерима Нушићевих једночинки *Кирија*, *Аналфабета*, хумореске *Лек од љубави*, романа *Хајдуци* и *Аутобиографије*. У поглављу *Примери наставне обраде књижевних дела Бранислава Нушића* посебна пажња посвећена је наставној обради Нушићеве *Аутобиографије* и репрезентативних комедија (*Сумњиво лице* и *Народни посланик*). Наставне интерпретације Нушићевих комедија засноване су на стваралачком, истраживачком и проблемском тумачењу. Методички поступци и радње, литерарни и театролошки приступи Нушићевим делима усклађени су са посебностима ових дела и са околностима њиховог проучавања у настави. У поглављу *Стваралачке активности поводом тумачења књижевних дела*

Бранислава Нушића представљени су разноврсни облици рада подстакнути текстом. Наставне могућности проучавања Нушићевих остварења сагледани су и у функционалном повезивању са наставом српског језика. Наведени су практични примери различитих лексичких, језичко-стилских, семантичких вежбања, као и вежби у изражајном читању, поредбеном тумачењу, драматизацији и адаптацији текста.

Истраживање ставова ученика основне школе, гимназије и средње стручне школе према књижевном делу Бранислава Нушића показало је да се наставном обрадом Нушићевих текстова развијају читалачке навике, фантазијско мишљење и чулна машта код ученика и подстиче њихово интересовање за књижевну и сценску уметност. У закључку рада указано је на значај наставног проучавања књижевног опуса Бранислава Нушића у савременој школи. Књижевнонаучна и методичка литература дата је у селективном избору на крају рада.

Кључне речи: наставни план и програм, школски уџбеници, наставни циљеви, методичке радње и поступци, наставна интерпретација, комедија, хумористички роман, једночинка, хумореска, облици рада подстакнути текстом, ставови ученика.

Научна област: српска књижевност

Ужа научна област: методика наставе књижевности и српског језика

УДК број: _____

Literary Work of Branislav Nušić in the Teaching Process

Abstract

Dissertation *Literary Work of Branislav Nušić in the Teaching Process* observes the writer's works in literature-historical, literature-theoretical and methodological context. Based on the fact that Nusic's works are characterized by genre and poetical variety, the introductory part of the dissertation highlights the value and importance of some of his literary and theatre accomplishments.

The beginning of the dissertation gives an analytical review of Nusic's works in primary and secondary school curricula and clarifies the writer's prose and drama works' value and purposefulness of their presence in school curricula. Special attention is focused on accredited school course books, school reading matter and chosen technical and methodology literature. The dissertation deals with the appropriateness of including Nusic's works into school textbooks in order to achieve first-class educational and functional aims.

Chapter titled *Methodological Acts and Procedures in Analyzing Nusic's Works of Literature* offers theoretical views and practical procedures in analyzing Nusic's works in primary and secondary school classes. Methodological acts (motivating students to read and explore, to do experiential, interpretive and explorative reading, explorative tasks, localizing works of literature, integrative factors in interpretation), as well as methodological views on humoristic prose and drama were analyzed in Nusic's one-act dramas *Kirija (Rent)*, *Analfabeta (Alphabet)*, humoresque *Lek od ljubavi (Love Medicine)*, novels *Hajduci (Brigands)* and *Autobiografije (Autobiographies)*. In chapter *Examples of School Analysis of Branislav Nusic's Works of Art* special attention was focused on school analysis of Nusic's *Autobiographies* and representative comedies (*Sumnjivo lice – A Suspicious Person* and *Narodni poslanik – A Member of the Parliament*). School interpretations of Nusic's comedies are based on creative, explorative and problem analysis. Methodological procedures and acts, literary and theatrical approaches to Nusic's works are in accordance with peculiarities of these works and with the circumstances of their analysis in schools. In chapter *Creative*

Activities Concerning Analysis of Branislav Nusic's Works of Literature various forms of activities based on texts are presented. School analysis of Nusic's literary accomplishments is also observed in functional connection with Serbian language teaching. Practical examples of various lexical, style and semantic exercises are given as well as exercises for fluent reading, comparative analysis, dramatization and text adaptation.

Researching primary, high school and vocational secondary school students' opinions on Branislav Nusic's literary works proved that school analysis of Nusic's texts develops reading habits, fantasy thinking and imagination with students and encourages their interest in literary and scene arts. The conclusion of the dissertation emphasizes the importance of school analysis of Branislav Nusic's works of literature in modern schools. Selection of literary-scientific and methodological literature is stated at the end of the dissertation.

Key words: school curriculum, school course books, teaching aims, methodological acts and procedures, school interpretation, comedy, humoristic novel, one-act drama, humoresque, activities based on texts, students' opinions.

Scientific area: Serbian literature

Particular scientific area: methodology of literature and Serbian language

Литературное творчество Бранислава Нушича в учебном процессе

Резюме

В диссертации под названием *Литературное творчество Бранислава Нушича в учебном процессе* творчество писателя проанализировано в литературно-историческом, литературно-теоретическом и методическом контекстах. Исходя из того, что творчество Нушича характеризуется жанровым и художественным разнообразием, во введении к работе указывается на ценность и значение его отдельных прозаических и драматических произведений. В начале работы дается аналитический обзор творчества Нушича в учебных планах и программах начальной и средней школы, обосновываются ценности прозаических и драматических произведений автора, а также их дидактическая целесообразность. Особое внимание уделяется утвержденным школьным учебникам, корпусу предусмотренного чтения и выбранной специальной и методической литературе. Изучены преимущества выбора текстов Нушича для достижения первоклассных образовательных, воспитательных и функциональных целей.

В главе под названием *Методические действия и процедуры в анализе литературных текстов Нушича* изложены теоретические основы и практические процедуры при изучении литературных произведений Бранислава Нушича в начальной и средней школе. Методические действия (мотивирование учащихся к чтению и изучению (эмоционально-смысловое чтение, интерпретирующее и исследовательское чтение, исследовательские задачи, локализация произведения, интегрирующие факторы в интерпретации), как и методические взгляды на юмористическую прозу и драму, исследованы на примерах одноактных пьес Нушича *Кирија*, *Алфабета*, юморесок *Лек од љубави*, романа *Хајдуци* и *Автобиографии*. В главе *Примеры методической работы с литературными произведениями Бранислава Нушича* особое внимание уделяется изучению в школьной программе наиболее известных комедий Нушича (*Подозрительное лицо* и *Народный депутат*). Интерпретация комедий Нушича опирается на художественный, исследовательский и проблемный анализ. Методические

приемы и действия, литературоведческие и театрологические подходы к произведениям Нушича адаптированы к особенностям этих произведений и с обстоятельствами их изучения в школьной программе. В главе *Творческая деятельность при интерпретации литературных произведений Бранислава Нушича* представлены разнообразные формы работы, инспирированные текстом. Учебно-методические возможности изучения произведений Нушича рассмотрены также и в функциональной связи с преподаванием сербского языка. Приведены практические примеры различных лексических, стилистических и семантических упражнений, а также упражнения по выразительному чтению, сопоставительному анализу, драматизации и адаптации текста.

Исследование отношения учащихся начальных школ, гимназий и средних профессиональных школ к творчеству Бранислава Нушича показало, что изучение текстов Нушича развивает читательские навыки, образное мышление и воображение учеников и способствует появлению интереса к литературе и театральному искусству. В заключении работы указывается на значение изучения в рамках школьной программы литературного творчества Нушича в современной школе. В конце работы выборочно представлена литературно-критическая и методическая литература.

Ключевые слова: учебный план и программа, школьные учебники, учебно-методические цели, методические приемы и действия, учебная интерпретация, комедия, юмористический роман, одноактная пьеса, юмореска, формы работы, инспирированные текстом, отношение учащихся.

Научная специальность: сербская литература

Научная дисциплина: методика преподавания литературы и сербского языка

Садржај

1. Увод.....	1
2. Стваралаштво Бранислава Нушића и српска културна баштина.....	5
3. Књижевно дело Бранислава Нушића у наставном проучавању.....	16
3.1. Дело Бранислава Нушића у наставним плановима и програмима....	16
3.2. Бранислав Нушић у школским уџбеницима.....	40
3.3. Циљеви наставне обраде књижевног дела Бранислава Нушића.....	80
3.4. Методичке радње и поступци у тумачењу Нушићевих књижевних текстова.....	84
3.4.1. Мотивисање ученика за читање.....	84
3.4.2. Читање и тумачење.....	117
3.4.3. Локализовање текста.....	137
3.4.4. Чиниоци обједињавања у наставној интерпретацији Нушићевог романа <i>Хајдуци</i>	160
3.5. Методичка гледишта на хумористичку прозу и драму Бранислава Нушића.....	170
3.5.1. Хумор као литерарни подстицај за ученике.....	170
3.5.2. Обрада хумореске <i>Лек од љубави</i> Бранислава Нушића....	174
3.5.3. Методичка полазишта за обраду једночинке <i>Кирија</i>	180
4. Примери наставне обраде књижевних дела Бранислава Нушића.....	195
4.1. Наставно проучавање романа <i>Аутобиографија</i> у основној школи..	195
4.2. Интерпретација комедије <i>Сумњиво лице</i> у основној школи.....	221
4.3. Комедија <i>Народни посланик</i> у наставном контексту.....	263

5. Стваралачке активности поводом тумачења књижевних дела Бранислава Нушића.....	300
6. Књижевно дело Бранислава Нушића у настави српског језика.....	325
7. Читање књижевног дела Бранислава Нушића у савременој школи.....	358
7.1. Ставови ученика основне школе према књижевном делу Бранислава Нушића (анкетирање и анализа резултата).....	358
7.2. Ставови ученика средње школе према књижевном делу Бранислава Нушића (анкетирање и анализа резултата).....	385
8. Закључак.....	405
9. Литература.....	425
10. Прилози.....	446

1. УВОД

Предмет истраживања на коме је заснована дисертација *Књижевно дело Бранислава Нушића у настави* представља књижевно стваралаштво Бранислава Нушића сагледано у књижевноисторијском, књижевнотеоријском и методичком контексту. На почетку рада предочене су бројне промене у наставним програмима, које су довеле до разнолике заступљености књижевног дела Бранислава Нушића у наставном проучавању. Посебна пажња посвећена је проучавању места и улоге књижевног опуса Бранислава Нушића у уџбеницима (у читанкама, граматикама и радним свескама) за основне и средње школе. Сагледани су могући проблеми рецепције књижевних текстова Бранислава Нушића код ученика различитих старосних група. Такви проблеми истражени су и у школским уџбеницима и уважени су приликом проучавања Нушићевог дела у околностима савремене наставе књижевности у школи.

У складу са природом конкретног књижевног дела, према његовом садржају, структури, својствима и корелацији естетичких чинилаца, успостављена је и одговарајућа корелација разноврсних методолошких поступака. Адекватна наставна методологија заснива се на примени методолошког плурализма, и на више истраживачких гледишта у саодносној и синхроној поставци. Методички поступци и радње у тумачењу (у првом реду мотивација за читање, врсте читања, локализовање дела и пројекти за истраживачко читање), као и методичка гледишта на хумористичку прозу и драму, истражени су на примерима Нушићевих дела (једночинки *Кирија*, *Аналфабета*, хумореске *Лек од љубави*, романа *Хајдуци* и *Аутобиографије*).

Посебно место у раду обухвата наставна интерпретација Нушићевих књижевноуметничких текстова заступљених у школској настави српског језика и књижевности. У проучавању уметничких чинилаца и вредности (ситуација, ликова, литерарних проблема, форми приповедања, експресивних места) настојали смо да, у складу са конкретним књижевним текстом, примењујемо и одговарајуће аналитичко-синтетичке поступке и гледишта, уз уважавање психоемоционалне способности ученика. Естетске посебности, значај хумора,

мотивска разноврсност и идејно богатство Нушићевих текстова актуализовани су функционалном поставком наставне обраде на нивоу осврта, приказа и интерпретације. Наставно проучавање романа *Аутобиографија*, комедија *Сумњиво лице* и *Народни посланик* својом методичком поставком и методолошком поузданошћу требало би да афирмише истраживачку, проблемску и стваралачку наставу књижевности. У завршном делу рада настојали смо да наставно проучавање Нушићевог опуса сагледамо и у настави српског језика (ортоепија, граматика, култура изражавања). Указали смо на значајне облике рада подстакнуте текстом којима се додатно афирмишу разноврсни истраживачки и стваралачки приступи у настави.

Показало се да естетска вредност, хуманистички значај, тематска и жанровска поливалентност, хумор и језичко и изражајно богатство Нушићевог прозног и драмског опуса представљају изазов за савремену наставу српског језика и књижевности. Указујући на књижевне вредности Нушићевих дела, предочени наставни пројекти потврђују и погодности књижевног стваралаштва Бранислава Нушића за остваривање читавог низа приоритетних наставних циљева. У ту сврху извршили смо анкетирање ученика основне и средње школе у коме смо истражили како данашњи ученици примају Нушићево дело и у којој мери познају и уважавају његов књижевни и културни контекст.

У закључку рада представљена је синтеза резултата до којих се дошло у истраживању, са циљем да се понуде оригинални методички пројекти наставног проучавања књижевног дела Бранислава Нушића у школи и да се антиципирају нова гледишта на Нушићево дело у будућим наставним програмима, пројектима рада и нивоима обраде.

Циљ истраживања био је да се проучи улога Нушићевог књижевног опуса у настави српског језика и књижевности у основним и средњим школама. Како су Нушићева дела заступљена током целокупног школовања у основној школи, као и у другом разреду гимназија и средњих стручних школа, ближи циљеви нашег истраживања били би следећи:

- сачинити јасну и прегледну слику примања и деловања Нушићевог дела у настави и његове заступљености у наставним плановима, програмима и уџбеницима;

- проверити и применити адекватна методичка гледишта у читању и тумачењу одабраних прозних и драмских књижевних остварења Бранислава Нушића тако да се они доживе, тумаче и вреднују на проблемски и истраживачки начин;

- указати на уметничке вредности, посебност и сврховитост проучавања Нушићевих књижевних текстова у настави.

Истраживање је показало да разноврсност књижевног стваралаштва Бранислава Нушића поседује потенцијал за остваривање образовних, васпитних и функционалних циљева и задатака српског језика и књижевности и да представља полазиште за стицање језичке, уметничке и културне писмености. Указујући на уметничке вредности и погодности наставног проучавања Нушићевих књижевних остварења, применили смо бројна методичка гледишта. Током истраживања посматрали смо разноврстан избор Нушићевих дела, њихову погодност у наставном проучавању и, у складу са тим, вршили избор приступа и укључивање методолошког и методичког плурализма у њиховом тумачењу. Указали смо на неопходност усклађивања новијих књижевноисторијских проучавања Нушићевог опуса са методичким приступом особеним вредностима књижевног дела Бранислава Нушића у настави.

Резултати истраживања о проблемима рецепције Нушићевог стваралаштва у настави могу се уважити у иновацијама постојећих програмских садржаја, јер књижевни опус Бранислава Нушића доприноси изградњи личног, културног и националног идентитета ученика. Настава српског језика и књижевности на адекватан начин укључује у своје садржаје књижевно дело Бранислава Нушића, омогућујући ученицима да га упознају као репрезентативно остварење српске књижевности и да посебно проуче његове хумористичке вредности.

Израда дисертације под насловом *Књижевно дело Бранислава Нушића у настави* захтевала је примену сложене књижевнонаучне и наставне методологије и њено адекватно коришћење. Полазиште у истраживачком раду представља интерпретативни приступ, који у средиште рада поставља књижевно дело и однос читалаца према њему. Поред иманентних (унутрашњих) стручних метода, у раду су примењиване и спољашње методе, као што су биографска, социолошка, психолошка, културноисторијска и друге. Управо, комплексност теме захтевала је

примену већег броја метода са три подручја рада: обавештајног, логичког и стручног (методолошки плурализам) и њихов адекватан избор, а, по потреби, примењивали смо проблемски и компаративни приступ теми, како би се Нушићево дело проучило у складу са књижевном/културном традицијом.

2. СТВАРАЛАШТВО БРАНИСЛАВА НУШИЋА И СРПСКА КУЛТУРНА БАШТИНА

Стваралаштво Бранислава Нушића настајало је у периоду од осамдесетих година 19. века до четврте деценије 20. века. Историчар књижевности Јован Деретић сматра да се Нушић посебно афирмисао „у време класичног реализма 80-их година 19. столећа, када је почео писати, и у доба новог, социјалног реализма 30-их година 20. века, када је написао највећи број дела која су га учинила славним”.¹ Као песник, драмски писац, приповедач, романсијер, путописац, етнограф, аутор мемоарске прозе, писац за децу, новинар, есејист и беседник, Нушић је створио један од најобимнијих опуса у српској књижевности. Током дугогодишње књижевне каријере огледао се у многим жанровима, али је највеће домете остварио у комедиографском раду. Уз Јована Стерију Поповића и Косту Трифковића, сматра се једним од најзначајнијих српских комедиографа. Јован Деретић, сагледавши Нушића као следбеника Стерије и Трифковића, истиче да је он „у својим најбољим комедијама сјединио значајност Стеријине комедиографске тематике с виртуозношћу Трифковићеве сценске технике, те је, премда није досегао дубину најбољих Стеријиних комедија, створио најпространији, најживописнији и најразноврснији комични свет у српској књижевности”.²

Према Деретићевом мишљењу, у Нушићевом књижевном раду могу се издвојити три раздобља.³ Прво обухвата његово стваралаштво осамдесетих

¹ Јован Деретић, Марија Митровић, *Историја књижевности за II разред усмереног образовања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1989, стр. 81.

² *Наведено дело*, стр. 83.

³ У првом периоду настају пишчеве друштвене комедије *Народни посланик* (1883), *Сумњиво лице* (1888), *Протекција* (1889), *Приповетке једног каплара* (1886) и збирка приповедака – козерија *Листићи* (1889). У другом периоду Нушић пише жанровски разноврсна књижевна остварења: трагедије, једночинке, драме, шалтиве романе и приповетке, лаке комедије и водвиље. У том раздобљу настала су следећа дела: *Рамазанске вечери* (1898), *Обичан човек* (1899), *Општинско дете* (1902), *Бен Акиба* (1904–1907), *Свет* (1906), *Пут око света* (1910), *Деветсто петнаеста* (1921) и *Аутобиографија* (1924) и друга. У последњој деценији пишчевог живота настају комедије *Госпођа министарка* (1929), *Ожалошћена породица* (1934), *Покојник* (1937) и *Власт* (1938). Осим њих, Нушић пише и комедије *Мистер Долар*, *Београд некад и сад*, *Ујеж*, *Др*, роман *Хајдуци* (1933), као и низ једночинки: *Кирија*, *Мува*, *Два лопова*, *Анафалета*, *Код адвоката*. (Видети: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Нолит, Београд, 1983, стр. 414–419.)

година 19. века, друго књижевни опус настао од 1889. до 1929. и трећи период означава врхунска остварења која је писац написао у последњој деценији живота.

Нушић је почео да ствара у раној младости. Своје прве радове објавио је као ученик шестог разреда београдске реалке у сомборском дечјем листу „Голуб”, у којем су штампане песма *Бог пази на децу* и три фељтона под називом *Свеишнице*. Године 1881. дебитује на састанку литерарне дружине београдских средњошколаца са приповетком *Дон Кихот наших дана*. Годину касније објављује у алманаху „Нада” приповетке *Фрак или како је веља стекао пословицу* и *Муро*. Исте године постаје сарадник дечјих листова „Невен” и „Српче”. У листу за шалу и забаву „Ћоса” објављује своје политичко-сатиричне песме. Током студија активно учествује у студентским друштвима и организацијама као што су „Побратимство” (1887), „Уједињена омладина”, „Србадија” и „Фонд за потпомагање сиротих великошколаца”. Године 1883. покреће информативни лист за трговину, обртност, новости и забаву под називом „Смедеревски гласник”.

Нушић од детињства показује интересовање за драмску и позоришну уметност. Током гимназијских и студентских дана наступао је са путујућим позоришним дружинама Марка Суботића широм земље. Дебитовао је у улози Гргура у драми *Ђурађ Бранковић* у Шиду 1882, наступао је као слуга Јован у комедији *Љубавно писмо* Косте Трифковића, статирао је у неколицини представа Народног позоришта у Београду, а био је и један од оснивача студентске позоришне дружине на београдској Великој школи. Године 1885. наступио је у насловној улози Шилерове трагедије *Дон Карлос* у Народном позоришту.⁴

Инспирацију за своје прве комедиографске текстове и поетска остварења Нушић налази у друштвеној стварности, коју приказује на реалистичан и хумористичко-сатиричан начин. У комедијама *Народни посланик* (1883) и *Сумњиво лице* (1888) критикује бирократизам, чиновништво и изборну процедуру у српском друштву обреновићевског режима и указује на погубност власти и њен негативан утицај на морал појединца. Стварајући комедију нарави по угледу на Гогоља, настоји да естетском и етичком страном хумора васпитно утиче на публику.

⁴ Видети: Рашко В. Јовановић, *Бранислав Ђ. Нушић – живот и дело*, Службени гласник, Београд, 2014, стр. 7–14.

Када је краљ Милан Обреновић 1885. године објавио рат Бугарској, Нушић се нашао као каплар у јединици мајора Радомира Путника. Ратне страхоте и пораз српске војске на Сливници подстакли су га да у касарни напише девет прича које су чиниле прво издање збирке *Приповетке једнога каплара* (1886). Сагледавши бесмисленост краљевог неуспешног ратног подухвата, писац исказује антиратни став према његовој неодговорној политици. Бунт према аутократској власти Милана Обреновића и његових следбеника он испољава и у сатирично интонираним песмама, у којима осуђује неодговоран и непримерен краљев однос према храбрим српским борцима који су страдали у ратовима за очување националних интереса. Због песме *Погреб два раба*, осуђен је 1887. године на вишемесечну затворску казну. Дате околности нису га спречиле да у затвору напише комедију *Протекција*, као и сатирично интонираних прозне записе *Листићи*. У комедији *Протекција* он у хумористичко-водвиљском тону приказује људску грамзивост и малограђанштину и осуђује протекцију као болест друштвених институција и манир оних који су на власти. Мада је књижевна критика често оспоравала сатиричност и оригиналност Нушићевих раних комедија,⁵ Рашко Јовановић сматра да у његовим друштвеним комедијама постоје „јасно изражени сатирични елементи, с многим примесима карикатуре и знатним акцентима на комици ситуације”.⁶

Током живота Нушић се активно бавио и новинарством. Писао је за књижевне новине, покретао и уређивао листове и у њима објављивао песме, репортаже, козерије и цртице. По изласку из затвора уређује сатирично-политички лист „Телефон”, а 1888. покрене и „Мале новине”. Лист је имао разноврсне рубрике занимљивог садржаја.

У првом периоду Нушићевог стваралаштва запажа се разноликост у избору тема, жанрова и стилова писања. Осим пригодних сатиричних песама и друштвених комедија (*Народни посланик*, *Сумњиво лице*, *Протекција*), он ствара

⁵ Јован Скерлић је међу првима оспорио сатиричност Нушићевих текстова, сматрајући да он „нема ни дубине духа, ни чистоте осећања, ни моралног ауторитета за политичку и друштвену сатиру”. Негативно становиште према Нушићевим раним комедијама имао је и Велибор Глигорић сматрајући да је *Сумњиво лице* „једна рогобатна копија Гогољевог Ревизора, кога је Нушић унаказио”. (Видети: „Humor i satira G. Branislava Đ. Nušića” у: Jovan Skerlić, *Pisci i knjige*, Branko Đonović, Beograd, 1964, str. 137; Velibor Gligorić, „Sumnjivo lice”, *Raskrsnica*, I/1923, 4–5, str. 64–68.)

⁶ Рашко В. Јовановић, *Бранислав Нушић – живот и дело*, Службени гласник, Београд, 2014, стр. 92.

и запажена прозна остварења (записи *Листићи*, прозна збирка *Приповетке једног каплара*).

У периоду од 1889. до 1900. године ангажован је у конзулатима у Турској (Битољ, Приштина, Солун). Током службовања у Приштини суочава се са тешким положајем српског становништва на Косову. Качаци (Турци и Албанци одметници), посебно за време Мехмеда Мухарем ефендије 1894. године, злостављају неалбанско становништво, отимају им имања, прогоне их и убијају. Нушић је у дипломатској преписци упозоравао власт у Београду на велики прогон неалбанског становништва са Косова и предлагао да се пошаљу домаћи и страни репортери који ће извештавати о кршењу људских права на тлу Турске и о терору који спроводе албански и турски властодршци над српским живљем. У настојању да проникне у разлоге мржње и нетрпељивости међу становницима Косова, Нушић проучава њихове обичаје, веровања и начин живота. Пишчева истраживања резултирала су књигама *Косово, опис земље и народа I* и *Косово, опис земље и народа II* (1902–1903). У етнографским студијама писац даје историјски преглед насељавања становништва на Косову, приказује привредни и културни развој регије, описује начин живота, обичаје, веровања становништва, историјске и културне знаменитости и најзначајније локалитете на Косову. У наведеним књигама објављује и народне умотворине које је сакупио и записао на терену (здравице, бајалице, успаванке, народне песме, приче, аутентичне народне лирске песме са нотним записима који их прате). Током теренског истраживачког рада он је стекао поуздан увид у рђаво стање српске културне баштине на Косову. Као вицеконзул у Приштини залаже се за очување и заштиту српских споменика. У време његовог мандата Грачаница је стављена под управу конзулата и на тај начин је спречено њено даље разарање и пљачкање. Нушић је организовао прикупљање прилога за обнову Грачанице и успео да обнови један од најлепших и највећих манастирских комплекса на Косову. Уз подршку историчара Љубе Ковачевића и адвоката Марка Стојановића, у Грачаници је изграђена и школа. Указујући на неморал рашко-призренског митрополита Милентија, који није заступао интересе православног живља на Космету, допринео је да српски митрополит Дионисије буде постављен на његово место. Успео је да се за време његовог мандата отвори прва српска књижара у Приштини.

Нушић је сматрао да су разлози нетрпељивости међу народима који живе на Косову последица њиховог суштинског непознавања. Сматрајући да решење свих сукоба и непријатељстава на Балкану почива на добрим односима Срба и Албанаца, дипломатским активностима настојао је да допринесе успостављању њихових бољих односа.

У периоду од 1892. до 1894. обилази Косово, Македонију и Албанију бележећи своја запажања са путовања и прикупља етнографску грађу о крајевима око Охридског и Преспанског језера. Из тог периода датирају путописи *С Косова на сиње море* и *Са обала Охридскога језера*. Осим предела, временских околности у којима се одвија путовање, географских локалитета и природних лепота крајолика којима путује, аутор описује и начин живота становника, даје историјске забелешке о догађајима који су се одиграли на тим просторима, наводи етнографска сведочанства о пореклу имена племена и насеобина и бележи бројна културноисторијска предања. Када је 1897. преузео дужност конзула у Солуну, ангажовао се на обнови запуштених цркава и културних споменика у тој регији. Наредне године премештен је у Срез, где наставља стваралачки рад на писању приповедака *Десет прича* и *Рамазанске вечери*. Актуелне историјске прилике, зулуми и злостављања српског становништва на Косову подстакли су га на писање родољубиво-историјских комада. По узору на народну песму *Кнез Иван Кнежевић*, настаје историјски фрагмент у једном чину *Кнез Иво од Семберије* (1900), којим Нушић на аутентичан начин указује на значај великих одрицања и жртвовања у остарењу и очувању слободе и људског достојанства. Уз њих, Нушић је започео рад на алегоријској бајци *Љиљан и Оморика*, завршио комедију *Прва парница*, написао је роман *Општинско дете* (1902), уобличио је збирку *Приповетке једног каплара* и написао хумористичке приповетке *Тринаести*, *Моје бистро дете* и *Наше архиве*.

Године 1900. враћа се у Београд и постаје драматург и заменик управника Народног позоришта у Београду (1900–1902, 1906–1907). Током тог периода успева да осавремени позоришни репертоар и унапреди културни и друштвени живот у престоници. На сцени Народног позоришта приказују се историјски

фрагмент у једном чину *Кнез Иво од Семберије*⁷ (24. 2. 1900.), комедија водвильског карактера – *Обичан човек* (23. 5. 1900.), алегоријска бајка *Љиљан и Оморика*, озбиљна комедија *Тако је морало бити*, хумореска у једном чину *Шопенхауер*, једночинка за децу *Растко Немањић* и драма у четири чина *Пучина*. На репертоару преовлађују дела која су инспирисана европском културом и националном традицијом. Осим стваралачког рада у позоришту, Нушић се залагао и за оснивање позоришног музеја, глумачке школе и путујуће дружине која би приказивала представе широм земље. Један је од оснивача Опере у Народном позоришту у Београду. У том периоду пише први либрето за оперу *На уранку*, која је приказана на 20. 12. 1903. године. Својом свестраношћу као драмски писац, редитељ, драматург и културни радник допринео је афирмисању позоришног живота у земљи и региону.

Када је, након Мајског преврата 1903. године, династија Карађорђевић дошла на власт, Нушић се налазио на месту шефа одсека за националну пропаганду и по други пут је пензионисан. Већ идуће године именован је за управника Српског народног позоришта у Новом Саду (1904–1905). Године 1905. са учитељем Михаилом Сретеновићем оснива Мало позориште – прво дечје позориште у Београду. Представе су извођене у бараци крај Саборне цркве и у ресторанима „Таково” и „Коларац”. На репертоару су биле Нушићеве једночинке *Наша деца*, *Један слободан школски час* и *Растко Немањић*. Крајем 1905. Нушић почиње да уређује у „Политици” рубрику *Из београдског живота*. Своје хумористичко-сатиричне козерије и фељтоне пише под псеудонимом *Бен Акиба*. Његови новински прилози представљају драгоцену сведочанство о животу у Београду на почетку 20. века. Осим хроника, објављује и занимљиве репортаже о Мађарској, Француској и Швајцарској. Као дописник из Солуна, Битоља и Скопља шаље истинита сведочанства о збивањима изазваним младотурском револуцијом.

⁷ Приказивање овог комада узима се као почетак Нушићевог великог успеха у позориштима. Мада је текст објављен у часопису „Звезда” Јанка Веселиновића, а потом и као посебна књига у Мостару, Нушић га је премијерно прочитао на поселу Друштва хрватских књижевника у Загребу 1900. године. Комад је премијерно приказан у Белој Цркви 27. 1. 1901. године, а потом је извођен у нишком позоришту „Синђелић” (1900), Српском народном позоришту у Новом Саду (1901), Хрватском народном казалишту у Загребу (22. 10. 1903.), у чешком Народном позоришту у Прагу (9. 11. 1912.) и у војничком позоришту на Солунском фронту (28. 12. 1917.). (Видети: Рашко В. Јовановић, *Бранислав Ђ. Нушић – живот и дело*, Службени гласник, Београд, 2014; Коста Димитријевић, *Нушић – чаробњак смеха*, Народна књига, Београд, 1965.)

Ослањајући се на народну и ауторску књижевну традицију, Нушић ствара оригинална драмска остварења. У Народном позоришту у Београду на репертоару су готово сва драмска остварења која је писац написао до 1914. године: једночинке *Под старост*, *Наша деца*, *Грех за грехом*, *У српској кући* и *Под облацима* (1903/1904), грађанска драма *Свет* (19.10. 1906.), драмски фрагмент у једном чину *Данак у крви* (17. 11. 1907.), *Хаџи Лоја* (9. 12. 1908.), грађанска драма *Јесења киша* (8. 1. 1909.), драма у четири чина *Иза божјих леђа* (16. 9. 1909.), *Пут око света* (26. 3. 1911.) и комедија *Народни посланик* (6. 9. 1912.). У Српском народном позоришту у Новом Саду изводе се *Кнез Иво од Семберије*, *Обичан човек*, *Протекција*, *Пучина*, *Тако је морало бити*, *Свет* и *Јесења киша*.⁸

Осим књижевног рада, Нушић је био активан и у политичком, културном и друштвеном животу у земљи и региону. Организовао је 1908. демонстрације против анексије Босне и Херцеговине, покренуо је 1910. дневни лист „Трибун”, у којем је разматрао актуелне политичке теме. У јавним наступима и прилозима у штампи Аустроугарску монархију је именовао као завојевачку државу, царску Русију је критиковао због тога што води политику супротну интересима свог народа, а краља Петра I Карађорђевића је оптужио да својом неодлучношћу да именује престолонаследника потпирује сукобе у српском народу.

Да би ослободили балканске народе који су живели под турском влашћу и помогли у решавању територијалног спора у Македонији, Краљ Петар I Карађорђевић и његов син Александар повели су војску у Први и Други балкански рат. За време балканских ратова Нушић је био управник Војне поште у Младеновцу, службеник у Пресбироу Врховне команде у Врању, начелник војне полиције у Скопљу и битолског округа, оснивач и управник Народног позоришта у ослобођеном Скопљу (1913–1915).⁹ Позориште је радило до евакуације Скопља 1915. године. Као учесник Првог светског рата, Нушић је са краљем Петром I Карађорђевићем, регентом Александром и српском војском у зиму 1915. године прешао преко Албаније. Велико страдање српске војске описаће у мемоарској прози *Деветсто петнаеста*. У избеглиштву у Француској, Швајцарској и Италији

⁸ Када је позориште 3. 2. 1914. изгорело у пожару, представе су приказиване у Официрском дому, Призрену, Приштини, Велесу и Косовској Митровици. (Видети: Петар Марјановић, *Мала историја српског позоришта XIII–XXI век*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад, 2005, стр. 244.)

⁹ Видети: *Leksikon pisaca Jugoslavije*, IV, Matica srpska, Novi Sad, 1997, str. 763–797.

пише драме *Кнегиња од Трибала*, *Велика недеља*, комедије *Сумњиво лице*, *Светски рат* и *Не очајавајте никад*. По ослобођењу земље враћа се у Београд, а потом и у Скопље. Године 1919. именован је за начелника Уметничког одељења Министарства просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Учествоје у оснивању Удружења српских књижевника 1920. године у Београду, а залаже се и за оснивање Народног позоришта у Сарајеву, које је свечано отворено Нушићевим говором 22. 10. 1921. Године 1922. на његову иницијативу основано је Удружење пријатеља уметности „Цвијета Зузорић”. Задатак друштва био је да афирмише уметнике, организује концерте, изложбе, књижевне вечери и објављује репрезентативна уметничка остварења.

У међуратном периоду у Народног позоришту у Београду изводе се Нушићеве драме *Два лопова* (1919), *Пред позориштем*, *Наход* (17. 1. 1923.), *Сумњиво лице* и *Светски рат* (1923). Поводом 45 година књижевног рада и 60 година живота Нушић је објавио *Аутобиографију* (1924) и отпочео штампање Сабраних дела. Разочаран што није изабран за члана Српске краљевске академије, одлази у Сарајево, где ће од 22. јануара 1925. до 27. марта 1928. године бити управник Народног позоришта. У том периоду настају драме *Књига друга*, *Опасна игра* и *Вечност*, низ шалјивих једночинки *Мува*, *Миш*, *Дугме*, *Кирија*, *Чвор*, *Кијавица*, *Detto* и комади *Севдах* и *Леилеи кадр*. Тих година Нушић објављује мемоарске прилоге о животу у старом Београду под називом *Из полупрошлости*.

У другом стваралачком периоду (1889–1929), Нушић се ангажује на афирмацији културног и позоришног живота у земљи и региону. Осим драма за децу, пише комедије, шалјиве једночинке, историјске трагедије, драмске текстове патриотске и историјске садржине, комаде фантастичне садржине, као и драме из савременог грађанског живота. Уз богат драмски опус, објављује и мемоарску прозу *Деветсто петнаеста* и *Аутобиографију*, намењену деци и омладини. Разматрајући свестраност Нушићевог књижевног опуса, Душан Иванић сматра да „с обзиром на промјене кроз које је пролазио, или моћ да у кратком периоду створи дјела велике разноврсности (1900: *Кнез Иво од Семберије*, *Обичан човек*,

Шопенхауер, Тако је морало бити, Љиљан и Оморика), могло би се говорити о више аутора (и више поетика) под једним именом”.¹⁰

У трећој етапи Нушићевог стваралаштва, која обухвата последњу деценију пишевог живота и представља најпродуктивнији период његовог рада, аутор је написао најрепрезентативнија остварења. У том периоду настају *Госпођа министарка* (25. 5. 1929.), *Мистер Долар* (16. 9. 1932.), *Београд некад и сад* (11. 5. 1933.), *Ожалошћена породица* (28. 11. 1934.), *Ујеж* (4. 9. 1935.), *Свиња, Др* (12. 11. 1936.), *Покојник* (18. 11. 1937.) и недовршена комедија *Власт* (1938).

Тодор Манојловић указујући на значај Нушићевог деловања на обнови, развоју и афирмацији националне драме бележи следеће запажање: „Над *Ујежом* лебде велике сени Стерије и Молијера; Стеријина горчина из *Родољубаца* и Молијерова пикантна иронија, персифлажа из *Научених (Учених) жена* или *Смешних каћиперки*. Нушић се пласирао међу њима, са укусом, хумором и неком суморном усрдношћу.”¹¹ Петар Марјановић истиче да у Нушићевом драмском стваралаштву у „непрекинутом трајању дужем од шест десетлећа, видимо особе недорасле положају на којем су и ужаснуте могућношћу да сиђу са власти (*Госпођа министарка*), малограђанску средину у којој је новац једино мерило којим се одређује положај у друштву (*Ожалошћена породица*), потказивачке склоности (*Сумњиво лице*)”.¹²

Као врстан беседник, Нушић учествује у трибинама, пригодним манифестацијама и митинзима. Када је тридесетих година 20. века на светској историјској сцени тријумфовао фашизам, отворено се супротстављао нацистичким стремљењима у друштву и упозоравао на опасност његове тоталитарне идеологије. У периоду од 1930. до 1932. предаје реторику на Војној академији у Београду и објављује уџбеник *Реторика*. Осим тога, пише и сценарио за филм *Пут око света*. Заслужено је 1933. постао члан Српске академије наука у Београду. Последње године живота посветио је писању романа за децу *Хајдуци*,

¹⁰ Душан М. Иванић, *Нушић или прасак имагинативне енергије*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 62/III, Нови Сад, 2014, стр. 692.

¹¹ Тодор Манојловић, *Позоришна критика*, Градска народна библиотека, Зрењанин, 2010, стр. 233.

¹² Петар Марјановић, *Мала историја српског позоришта XIII–XXI век*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад, 2005, стр. 339.

који је објављен 1934. Године 1937. на његов подстицај основано је позориште за децу и омладину *Рода*.

О вредности и значају Нушићевог стваралаштва најпотпуније говори сам аутор у *Писму кћерки Маргити Гити*, у којем на објективан начин сагледава свој књижевни рад:

„Моја дела у целокупности посматрана дају као резултат овај утисак:

а) ја сам после Стерије и Трифковића, трећи по реду комедиограф у нашој литератури;

б) ја сам од пре четрдесет година па све и данас једини комедиограф у српској литератури;

в) ја сам први у нашој драмској литератури учинио, без обзира на то колико срећан, покушај да пишем друштвену драму;

г) у историјској драми биће да сам такође учинио корак један унапред;

д) у комедији сам оцртао цело једно доба нашега друштвеног развитка (*Посланик*, *Сумњиво лице*, *Протекција*); сукоб патријархалности са новим животом (*Свет*) и најзад нови живот кроз који се још провлаче трагови преживелих појава (*Госпођа министарка*)”.¹³

Нушић је, по мишљењу Михајла Пантића, уз Јована Стерију Поповића, конституисао магистралу српске драмске књижевности.¹⁴ Према гледишту Душана Иванића, „Нушић нема или једва да има такмаца у комедији, фељтону, историјској драми (трагедији), грађанској драми (на путу ка трагикомедији, жанру врло значајном за 20. вијек) или шаљиво-сатиричној ревији (*Пут око света*)”.¹⁵

Стварајући дела различитих стилских и тематских тенденција, Нушић сагледава однос појединца и власти, судбину човека у дехуманизованом друштву и даје сатиру локалних нарави. У драмским остварењима из последњег стваралачког раздобља он приказује егзистенцијалну угроженост појединца у капиталистичком свету и хумористично-сатирично сагледава менталитет грађана у српском друштву. Аутор настоји да покаже да људима владају силе које они не могу обуздати нити разумети.

¹³ Радован Поповић, *Ковертирана књижевност: Лепа писма српских писаца*, Агора, Београд, 2008, стр. 188–189.

¹⁴ Милош Пантић, *Мала кутија*, Архипелаг, Београд, 2008, стр. 269.

¹⁵ Душан М. Иванић, *Нушић или прасак имажинативне енергије*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 62/III, Нови Сад, 2014, стр. 693.

Нушић је у свом стваралаштву повезивао традицију са модерним позоришним појавама настојећи да створи оригиналан уметнички израз. У његовим делима прожимају се комично и сатирично са неочекиваним и гротескним. Стварајући комедије без срећног завршетка у којима је радња заснована на комичним ситуацијама и вербалном хумору, писац показује да „срећан завршетак” представља само краткотрајну обману пред свеопштом пролазношћу. Таквим стваралачким потенцијалом он антиципира модернистички сензибилитет, који ће се испољити након Другог светског рата у стваралаштву Љубомира Симовића, Александра Поповића и Душана Ковачевића.

Осим запаженог комедиографског опуса, писац је дао значајан допринос у обликовању кратке форме. Његове једночинке представљају складно одабране исечке из живота којима се разоткрива смисао људског постојања. Пишчево интересовање за кратку драмску форму могуће је сагледати и у склопу наведеног тумачења:

„Ако кратка форма заузима значајно место у модерности, то је стога што се у осамдесетим годинама 19. века, када позориште пролази кроз незапамћену кризу, она намеће као једна од могућих алтернатива традиционалној драматургији. Она омогућава да се у крупном плану прикаже једна ситуација на рубу катастрофе, у чијем средишту људи ишчекују неизбежни долазак свемоћне смрти или се боре против њега. Узевши сцену за модел, што ће рећи усредсређујући се на активан део драмске целине, кратка форма прави нов распоред, кадар да ослободи нове делатне снаге које надкриљују међуљудске снаге: рецимо, смрт у поменутиим комадима”.¹⁶

Истинска вредност Нушићевих остварења насталих у последњој деценији живота огледа се и у томе што она антиципирају модерне драмске токове. Комедиографским смехом он је настојао да укаже на мрачне силе у човеку које га наводе да чини зло и себи и другима. Својим књижевним опусом понудио је смисаону алтернативу дехуманизујућем свету. Настојањем да поврати достојанство појединца у друштву, да пробуди свест о културном идентитету српског народа Нушић је заслужено постао један од најзначајнијих класика српске књижевности и истакнути школски писац.

¹⁶ *Leksika moderne i savremene drame*, priredio Žan-Pjer Sarazak u saradnji s K. Nogert, H. Kunc, M. Losko i D. Lesko, KOV, Vršac, 2009, str. 90.

3. КЊИЖЕВНО ДЕЛО БРАНИСЛАВА НУШИЋА У НАСТАВНОМ ПРОУЧАВАЊУ

3.1. Дело Бранислава Нушића у наставним плановима и програмима

Полазећи од тога да настава српског језика и књижевности у школи омогућује ученицима да стекну разноврсна знања и умења, од којих у доброј мери зависи њихова књижевна и општа култура, упознавање ученика са стваралаштвом једног од класика српске књижевности, Браниславом Нушићем, представља одговоран наставни задатак.

Увидом у наставне планове и програме за основну школу у првој половини 20. века, уочава се да је предмет *Српскохрватско-словеначки језик*, како се тада називао, имао најзначајније место у школи.¹⁷ Уједињењем Срба, Хрвата и Словенаца у заједничку државу први пут је оформљен јединствени образовни систем у читавој земљи. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца увела је обавезно основно образовање у трајању од четири године.¹⁸ Више од половине

¹⁷ На значај наставе матерњег језика први пут је указано 1892. године у *Упутству за вршење програма*, где је наведено да је она најмоћније средство за образовање ученика. Основна школа је у првој половини 20. века имала четири разреда. Нижи разреди гимназије су трајали четири године и одговарали су данашњим вишим разредима основне школе (од петог до осмог разреда). Настава српскохрватско-словеначког језика заснивала се на неговању читања и писања и имала је за циљ да омогући ученицима правилно усмено и писмено изражавање. Недељни фонд часова матерњег језика варирао је у зависности од врсте школе и узраста ученика. Наставни план за *Српскохрватско-словеначки језик* из 1926. године предвиђао је 7 часова недељно за сваки разред основне школе и по 4 часа недељно за нижу гимназију. Према *Наставном плану за основну школу* из 1933. године недељни фонд часова за *Српскохрватски језик и књижевност* повећан је у првом (10 часова) и другом разреду (9 часова), а смањен у трећем (6 часова) и четвртном разреду (5 часова). Наставни план из 1943. године знатније повећава недељни фонд часова за наставу матерњег језика у основној школи. У првом и другом разреду ученици су имали 11 часова, а у трећем и четвртном по 7. Од 1945. године ученици првог и другог разреда имају 10 часова недељно, у трећем – 7, а четвртном – 6. Фонд часова матерњег језика за ниже гимназије знатније се повећава 1946. године, када обухвата 6 часова недељно у свим разредима.

¹⁸ Балкански народи су и у првим деценијама 20. века наставили борбу за ослобођење и уједињење све неослобођене браће Срба, Хрвата и Словенаца од туђинске власти. Настојали су да у мирnodопским временима изграде националну државу и грађанско друштво по узору на развијене европске заједнице. После стицања независности убрзао се привредни и друштвени развој Србије. Оснивају се школе, позоришта, музеји, библиотеке и друге значајне установе културе. Балкански народи су остварили идеју о заједничкој држави 1. децембра 1918. године, када је створена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Била је то уставна, парламентарна и наследна монархија с династијом Карађорђевића на челу.

становништва 1921. године било је неписмено, а захваљујући обавезном основном образовању, тај број је смањен на 44% 1931. године. Први *Наставни план и програм за Српскохрватско-словеначки језик* објављен је 1926. године. Пошто Главни просветни савет није учествовао у његовој изради, наредне године усвојен је *Привремени наставни програм за основну школу*, који је био у употреби до 1. септембра 1935. године.

Тридесетих година прошлог века ученици су у основној школи учили да читају и пишу ћириличким и латиничким писмом. Имали су часове калиграфије, сазнавали су основне појмове из граматике, а на часовима су разговарали о лирским и епским песмама, баснама, бајкама, шаљивим причама и приповеткама из народне и ауторске књижевности.¹⁹ Тумачење текста заснивало се на ваљаном читању и разумевању програмом прописаних дела. При томе је доживљавање текста било непосредно условљено квалитетом читања. У читанкама су брижљиво бирани текстови за увежбавање ваљаног изражајног читања.

¹⁹ У *Читанци за IV разред основних школа у Краљевини Југославији* учитеља Милорада А. Вујанца, која је објављена 1931. године, текстови су груписани према тематско-мотивском принципу у пет поглавља: 1) *Дом, школа и храм* (народна песма *Порука*, одломак из епске песме *Диоба Јакшића*, избор здравица, сватовских песама, загонетки, питалица, народна прича *Господ је јачи*, песма за децу *Дед и унук* Јована Јовановића Змаја, одломак из *Горског вијенца* Петра II Петровића Његоша); 2) *У животу и раду* (народне приче *Све, све, али занат*, *Цар и пијаница*, *Турчин*, *Србин и Циганин*, народне пословице о раду, приповетка *Прва бразда* Милована Глишића и одломак из *Мемоара* Проте Матеје Ненадовића); 3) *У природи* (народна песма *Марков Шарац и Арапова Бедевија*, народне загонетке, лирске песме *Вече* Ђуре Јакшића, *Лаку ноћ* Петра Прерадовића, *Песме о јесени* Јована Суботића, *Као лани* и *Летња вечер* Владимира Назора, одломци из прича *Срећа* Радоја Домановића, *Град* Јанка Веселиновића, одломци из путописа *Писма из Немачке* Љубомира Ненадовића); 4) *Из наше домовине* (преовлађују књижевнонаучни и информативни текстови – *Краљевина Југославија* Срете Стојковића, *Конаоник* Јосифа Панчића, *Ибар* и *Наше Приморје* Милана Вујанца, *Скопље* Косте Костића, *На мирисном Златибору* Срете Стојковића, *Писмо из Сарајева* Ахмета Махмудагића, *Хрватска и Славонија* Даворина Трстењака, *Стари рибар* Иве Војиновића, *Новосадски трг* Тихомира Остојића, *На извору Савице* Драгутина Јамбрачека и одломак из поеме *Ђачки растанак* Бранка Радичевића); 5) *Из прошлости нашег народа* (одломак из *Житија Светог Симеона Светог Саве*, *Комади од различнијех косовскијех пјесама*, народне песме *Цар Лазар и царица Милица*, *Смрт Мајке Југовића*, *Марко пије уз Рамазан вино*, избор стихова из народних песама о ослобођењу Србије, одломак из *Житија Ајдук Вељка Петровића* Вука Стефановића Караџића, *Сеобе нашега народа* Јована Цвијића, запис приређивача *Читанке* о Светом Сави, Доситеју Обрадовићу, Вуку Стефановићу Караџићу, Јосипу Јурају Штросмајеру и Аја Софији). У *Читанци* за основну школу равноправно је заступљено ћирилично и латиничко писмо, акценат је стављен на поучност одабраних текстова и васпитну улогу наставе књижевности. Наставни програм истиче идеју о југословенству. Како је Краљевина Југославија 1929. године подељена на девет бановина са центрима у Љубљани, Загребу, Бања Луци, Сплиту, Сарајеву, Цетињу, Новом Саду, Нишу и Скопљу, разумљиво је што су се у *Читанци за IV разред основних школа* нашли кратки информативни текстови о сваком од поменутих крајева Југославије. (Видети: Милорад А. Вујанац, *Читанка за IV разред основних школа у Краљевини Југославији*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1931.)

Настава књижевности у гимназијама имала је задатак да образује, шири сазнајне видике ученика, подстиче патриотско мишљење и развија уметнички укус. *Привремени наставни програм за ниже разреде гимназија* усвојен је 1926. године.²⁰ Ученици су, осим проучавања књижевних и информативних текстова, почели подробније да уче граматику (врсте речи, падеже, службу речи у реченици, глаголске облике, изговор гласова) и усвајају основна правописна правила (о употреби великог слова и интерпункцијских знакова у писању). *Привремени наставни програм за ниже разреде гимназија* пружао је могућност корелације наставе књижевности и српскохрватског језика и истицао значај учења граматике путем проучавања књижевног текста.²¹ У средњим (занатским и

²⁰ Видети: *Привремени наставни програм за ниже разреде средњих школа*, стр. 8–11. *Читанка за први разред средњих школа* Зоре В. Вуловић, професорке II женске гимназије, писана је у складу са важећим наставним програмом и одобрена је за употребу у школама од 23. 7. 1926. године. Намера ауторке била је да на рационалан и економичан начин приближи књижевност ученицима и омили им читање. Читанка садржи шест поглавља: 1) Народне приповетке и басне (*Ко мање иште, више му се даје, Праведна пресуда, Све, све, али занат, Ко није добро свезао?, Лисица и курјак, Лав и медвед, Лав и миш, Цврчак и мрави, Магарац и коњ, Коњ и бик, Славуј и паун, Туђе перје*); 2) Марко Краљевић у народним песмама и причама (*Маркова снага, Марко Краљевић и вила, Марко и Андрија, Марков одлазак у Призрен, Марко и соко, Краљевић Марко и бег Костадин, Турци и Марко на слави, Урош и Мрњавчевићи, Смрт Марка Краљевића, Марково стопало, Краљевић Марко и Милош Обилић, Маркова ливада, Марко као краљ, Маркова побожност*); 3) Из Црне Горе и Приморја (*Из Црне Горе, Зима на Цетињу, Планине, Са Цетиња, Делија, Јуначке игре, Улцињ, Приморје Љубомира Ненадовића, одломак из спева Смрт Смаил аге Ченгића Ивана Мажуранића, одломак из Горског вијенца Петра II Петровића Његоша, Гостопримство у Црној Гори Симе Матавуља, Са Марјана, Херцег Нови Марка Цара*); 4) Зима у песмама и причама (*Ластавице, Зимска прича, Свети Сава Војислава Илића, Зима, Око старе мајке Јована Јовановића Змаја, Божићна радост Јанка Веселиновића, Божић, Из сеоске школе Милорада Шапчанина, Уочи Благодана Петра Прерадовића, Из детињства Ивице Кичмановића Анте Ковачића, Другови Светозара Ђоровића, Добро дело, У свом друштву Владимира Назора*); 5) Пролеће у песмама и причама (*Весник пролећа, Пролетња зора Војислава Илића, Области, Киша пролетница на селу Јована Грчића Миленка, Рад, Пролећна песма, Ево наших ласта, Сади дрво, Цвет и мед, Свет Јована Јовановића Змаја, У селачкој кући, Мали певач Јанка Веселиновића, одломак из приповетке Прва бразда Милована Глишића, Ласта, О Ускрсу Аугуста Шеное, Веселе младости, Звезде, Рибар Петра Прерадовића, Добри шумски дух, Дјеца, Краљица цветова Владимира Назора и Рибарчета сан Бранка Радичевића*); 6) Наша отаџбина (*Отаџбина Војислава Илића, Хрватска земља Аугуста Шеное, Љубљани Јосипа Стритара, Боже правде Јована Ђорђевића, Лијепа наша домовино Анте Миханића, народна химна Срба, Хрвата и Словенаца, Песма јединству Алексе Шантића, одломак из Ђачког растанка Бранка Радичевића*). Текстови су навођени ћириличким и латиничким писмом. У избору текстова водило се рачуна о васпитању младих у духу толеранције и поштовања различитих националних, верских, културних обичаја и нарави. Идеја о јединству различитих народа који живе у истој држави (Срба, Хрвата и Словенаца) подстакнута је и избором дела из народне традиције. (Видети: Зора В. Вуловић, *Читанка за први разред средњих школа*, Издање књижарнице Рајковића и Ђуковића, Београд, 1926.)

²¹ У складу са тим, 23. августа 1930. године министар просвете је, на препоруку Главног просветног савета, одобрио *Читанку са граматицом српскохрватског језика за I разред средњих школа*, чији су аутори били доцент универзитета Миливој Павловић и начелник Министарства просвете Драгослав Илић. За разлику од *Читанке* из 1926. године, у овом уџбенику су књижевни текстови из школске лектире распоређени према редоследу њиховог проучавања на часовима српскохрватског језика. Текстовете прати дидактичко-методичка апаратура (рад на тексту, тумачење

уметничким) школама тумачили су се текстови народне и ауторске књижевности који су развијали патриотска, естетска и етичка осећања код ученика. Уз књижевност, ученици су савладавали ортоепију и језичку културу (изражајно читање и рецитовање, писање састава и говорне вежбе).²² Да се настава

мање познатих речи и израза, белешка о аутору). Уз текстове се наводи одговарајући садржај из граматике, правописа и језичке културе (упутства за говорне вежбе и писање домаћих задатака). Домаћа лектира се налази у уџбенику и посебно је издвојена под називом *Недељно итиво*. Она обухвата народне приче (*Ђоса и џин*, *Јарац Живодерац*, *Ко мање иште, више му се даје*, *У цара Тројана козје уши*, *Стрижено – кошено*, *Дванаест мрва*), народне песме (*Урош и Мрњавчевић*, *Ко крсно име слави, оном и помаже*), ауторске песме (*Циганин хвали свога коња* Јована Јовановића Змаја, *Ратар* Вељка Петровића), одломак из романа *Гуливерова путовања* Џонатана Свифта, ауторске приче (*Божјиња радост* и *Мали певач* Јанка Веселиновића, *Лов* Лава Николајевича Толстоја, *Деца* Виктора Игоа) и одломак из поеме *Ђачки растанак* Бранка Радичевића. У овом уџбенику први пут се појављује десет уметничких репродукција којима се остварује корелација са годишњим добима, по којима су именована поглавља у књизи: 1) *Јесен* (Фредо Ковачевић, *Јесен на Сави*, Отон Ивековић, *Воденица*, Петар Тјешаћ, *Планина под снегом*); 2) *Зима* (Данијел, *Анђео*, фреска Светог Саве из манастира Милешево); 3) *Пролеће* (фреска Марка Краљевића из манастира Светог Аранђела, Рудолф Валдец, *Доситеј Обрадовић*, Жарко Татић, *Марков манастир*); 4) *Лето* (Г. Ранзон, *Орач*, Љубомир Ивановић, *Призрен*). (Видети: Миливој Павловић, Драгослав Илић, *Читанка са граматиком српскохрватског језика за I разред средњих школа*, Издање Задруге професорског друштва, Београд, 1930.)

²² Уџбеници који су настали тридесетих година 20. века почивали су на уверењу да ће баш те књиге успети да у ученицима пробуде љубав за све што је добро и лепо, афирмисати код њих истински рад, пробудити у њима поштовање према ближњима и домовини, свест о националној прошлости и улити им веру у будућност. Отуда не чуди што су наставни програм и читанке које су објављене у складу са њим били засновани на таквом уверењу. Министар просвете је 13. 7. 1928. одобрио *Читанку за четврти разред средњих школа* ауторке Зоре В. Вуловић. *Читанка* је садржала шест поглавља, у којима су текстови били груписани према тематско-мотивском принципу: 1) *Вера и обичаји нашега народа* (одломци из *Житија Светог Симеона* и *Житија Светог Саве*, *Како се моли Богу у нас*, *У славу Божју*, *Крсно име*, *Божјић*, *Додоле*, *Кад девојка улази у кућу*, *Манастири* Вука Стефановића Караџића, народне песме *Бог нико м дужан не остаје*, *Како се крсно име служи*, *Ко крсно име слави, оном и помаже*, *Рођење Христово*, *Пред кућом кад игра додола*); 2) *Мајка* (*Молитва* Лазе Лазаревића, *Прва бразда* Милована Глишића, *Слава* Радоја Домановића, *Мати* Светозара Ђоровића, *Моја мајка* Јована Цвијића); 3) *Кад жито и грозђе зри* (*Ближи се, ближи лето*, *Шева* Десанке Максимовић, *Лето* Милана Ђ. Милићевића, *Вече*, *Јесен* Војислава Илића, *Залазак сунца* Јована Дучића, *На слави*, *У виноградима* Борисава Станковића, *Град* Јанка Веселиновића, *Суша* Иве Андрића); 4) *Сећања на велике људе* (одломак из *Живота и прикљученија* Доситеја Обрадовића, *Прво школовање* Вука Караџића, *Познанство са Његошем*, *Вук Караџић као сакупљач народних умотворина* Љубомира Стојановића, *Млади Његош*, *Ловћен*, *Владика Његош на америчком броду*, *Посета*, *Код Његоша* Љубомира Ненадовића); 5) *Из нашег живота и историје* (*Баба Вујка*, *Наш свештеник*, *Школска икона* Лазе Лазаревића, *Бока*, *Остајте овдје* Алексе Шантића, народна песма *Диоба Јакшића*); 6) *Страдање и Васкрс* (*Краљ Петар I* Јована Јовановића, *Рат* Милице Јанковић, *Наш Београд* П. Одавића, *Кроз Албанију* Ст. Живадиновића, *Кајмакчалан*, *Ново покољење* Алексе Шантића, *Рат* Иве Андрића, *Плава гробница* Милутина Бојића). Осим васпитних текстова који афирмишу рад, породичне вредности и поштовање традиције, у *Читанци* су се нашли и они који сведоче о великим страдањима народа у Првом светском рату и значају стварања нове државе, која ће, како се веровало, бити гарант стабилности на Балкану. Мада су у програм уведени текстови истакнутих савремених песника, приповедача и научника, ниједан текст из богатог Нушићевог опуса није био заступљен у програмским садржајима. (Видети: Зора В. Вуловић, *Читанка за четврти разред средњих школа*, Издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, Београд, 1928.)

књижевности и српског језика схватала као целовит предмет, показују и одобрене читанке које се објављују заједно са граматицом српског језика.²³

Просветне власти су настојале да васпитни циљеви наставе српског језика и књижевности буду у спрези са образовним и функционалним. Васпитност наставе књижевности огледала се у развијању родољубља, поштовању слободарске традиције предака, стварању позитивне слике о заједници југословенских народа, њиховом братству и јединству, као и истицању да се заједничким радом и залагањем може остварити бољи живот југословенских народа. У програму су се нашли текстови усмене и писане књижевности који почивају на неговању патриотских осећања и слободарских идеја, као и текстови савременика који су опевали пресудне догађаје из Првог светског рата (Церска и Колубарска битка, Албанска голгота, пробој Солунског фронта). Они су имали за циљ да упознају ученике са великим страдањима и жртвовањима свих оних који су омогућили ослобођење и уједињење југословенских народа.

Прве деценије 20. века представљале су плодан период стваралачког рада Бранислава Нушића. Тада настају запис *Косово – опис земље и народа* (1902), трагедија *Деветсто петнаеста* (1921), фарса *Светски рат* (1923), *Аутобиографија* (1924) и хумористички роман за децу *Хајдуци* (1934). У позориштима се приказују његове комедије *Сумњиво лице* (1924), *Народни*

²³ У *Читанци са граматицом српскохрватског језика за четврти разред средње школе* Миливоја Павловића, објављеној 1931. године, налазе се, осим књижевних текстова, белешке о писцима, кратак преглед граматике и правилник о правопису. *Читанка* садржи четири поглавља: 1) *Човек у друштву* (*Пријатељство* Љубомира Ненадовића, одломак из комедије *Београд некад и сад* Јована Стерије Поповића, одломак из *Османа* Ивана Гундулића, *На липару* Ђуре Јакшића, Доситејева басна *Славуј и орао*, *Устанак Срба на дахије*, *Школе у време Карађорђево* Вука Караџића, народне песме *Бој на Мишару* и *Почетак буне против дахија*); 2) *Породица* (*Мајчин говор*, *Далеко од оца* Јована Јовановића Змаја, *Претпразничко вече* Алексе Шантића, *Богојављенска ноћ* Светозара Ђоровића, *Међу својима* Владислава Петковића Диса, народне песме *Предраг и Ненад*, *Највећа је жалост за братом*, одломак из *Горског вијенца* Петра II Петровића Његоша, *Сестри у покоју* Момчила Настасијевића); 3) *Отаџбина и народ* (*Наша земља*, *Путник* Петра Прерадовића, *Остајте овдје*, *Куманово* Алексе Шантића, *Отаџбина* Ђуре Јакшића, *Далмација* Јована Дучића, *Исељеници* Вељка Милићевића, одломак из спева *Смрт Смаил аге Ченгића*, *Хрвати и Срби* Ђуре Даничића); 4) *Васпитање себе* (*О читању* Богдана Поповића, *Роду о језику* Петра Прерадовића, *Снага без очију* Симе Матавуља, *Хљоб*, *Сијачи* Алексе Шантића, *Једнакост* Ива Ћипика, *Долап* Милана Ракића, *Скопље* Стојана Новаковића, *Загребу* Аугуста Шеное, *О слободи* Петра Карађорђевића, одломак из романа *Сеобе* Милоша Црњанског, *Светли гробови* Јована Јовановића Змаја). У *Читанци* се наводе народне пословице и изреке о доброти, поштовању, пријатељству, породици, раду, човечности и слободи. Текстови су разврстани на оне који се читају и тумаче на часу и оне који представљају домаћу лектуру. (Видети: Миливој Павловић, *Читанка са граматицом српскохрватског језика за четврти разред средње школе*, Издање Задруге професорског друштва, Београд, 1931.)

посланик (1924), *Госпођа министарка* (1931), *Мистер Долар* (1932), *Београд некад и сад* (1933), *Ожалошћена породица* (1934), *Др* (1936), *Покојник* (1937). На сценама дечјих позоришта играле су једночинке *Наша деца* (1903), *Растко Немањић* (1906), *Кирија*, *Миш*, *Мува*, *Аналфабета*, *Два лопова*, *Код адвоката*, *Кијавица* (1931).

Међутим, тридесетих година 20. века ниједно Нушићево дело није било препоручено за рад у основној школи. Да бисмо одгонетнули разлог томе, морамо сагледати историјски контекст у којем је аутор стварао и прилике које су утицале на избор текстова подобних за наставни програм.

Краљ Александар Карађорђевић залагао се за очување југословенске краљевине. Да би сачувао земљу од распада, увео је 6. јануара 1929. године лични режим, распустио Народну скупштину, забранио рад свих политичких странака и оштро се обрачунао са неистомишљеницима. Земља је тада добила назив Краљевина Југославија, а краљ је преузео сву власт у држави. Рад је био допуштен само онима који су се залагали за очување њеног јединства. Те године Нушић је био библиотекар Народне скупштине и краљевом одлуком је дефинитивно и пензионисан. Увидом у историјски контекст постаје разумљиво према којим критеријумима је обликован садржај наставних програма за *Српскохрватско-словеначки језик* у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевини Југославији.

Уз анализу начина владавине тадашње власти можемо разумети зашто комедиографска дела Бранислава Нушића нису могла бити подобна за рад са младима у основној школи: њима су актуелна власт и малограђански менталитет приказани на хумористичан и сатиричан начин.²⁴ Развијање критичке свести према власти и друштвеном поретку није се сматрало врлином у тадашњем образовном систему. Из тог разлога је, *Аутобиографија* и изостала из наставног програма. Међутим, многа Нушићева дела су се уклапала у програмску схему образовне политике владајуће династије и садржински и васпитношћу деловања. Ауторова једночинка *Наша деца* афирмисала је стваралаштво младих и могла је да подстакне културу језичког и сценског изражавања у основној школи.

²⁴ Парламентарни систем у Краљевини СХС у периоду од 1918. до 1941. године није функционисао. Владе су се често мењале, а политичка култура становништва била је на ниском нивоу.

Једночинка *Растко Немањић* била је погодна за приказивање на светосавској приредби, која се традиционално обележавала у школи. Неоправдано је изостао из програма за ниже гимназије одломак из књиге *Деветсто петнаеста*, у којем је дато потресно сведочанство о страдању и патњама српског народа у Првом светском рату. Пригодни одломци из записа *Косово – опис земље и народа* и путописа *С Косова на сиње море* могли су да нађу своје место у програму и да представе обичаје становништва, природне и културне знаменитости једног дела територије Краљевине Југославије. Нушићеве хронике *Из полупрошлости* биле су погодне за проширивање сазнања о културноисторијском контексту настанка и нестанка београдског варошког живота с почетка 20. века. Роман *Хајдуци* је настао после објављивања школског програма и отуда, разумљиво, није могао да буде предмет разматрања просветних власти.

Павле Поповић је у расправи *Српска драма у XIX веку* Нушићевом стваралаштву дао посебно место у развоју српске комедиографије. На значај проучавања стваралаштва Бранислава Нушића у гимназијама указује Светозар Матић у књизи *Нова српска књижевност у изводима из дела са темама за писмену и усмену обраду за више разреде гимназија*,²⁵ коју је објавио 1931. године. Аутор препоручује за наставно проучавање Нушићева дела настала у првој и другој фази стваралачког рада: *Приповетке једног каплара, Листићи, Протекција, Народни посланик, Кнез Иво од Семберије, Рамазанске вечери, Општинско дете, Бен Акиба, Обичан човек, Свет, Пучина*. Наставни план и програм који је усвојен 1933. године за средње школе важио је наредних десет година.²⁶

²⁵ Видети: Светозар Матић, *Нова српска књижевност у изводима из дела са темама за писмену и усмену обраду за више разреде гимназија*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1931.

²⁶ Према овом програму написана је и одобрена *Читанка за V и VI разред средњих школа са теоријом књижевности*. Њу је саставио директор гимназије Милан Ђуковић, а приредио професор IV мушке гимназије у Загребу Фрањо Пољанец. Читанка је конципирана према жанровском принципу. У уводном делу су наведени књижевнотеоријски текстови о уметности и њеним врстама, књижевности, особинама књижевног и песничког стила, о ритму, стиху и строфи. У другом поглављу су са теоријског становишта образлагани књижевни родови и врсте и наведени репрезентативни књижевни текстови за сваку врсту: 1) Епско песништво: епске песме (*Зидање Скадра, Цар Лазар и Царица Милица, Марко Краљевић и бег Костадин, Марко Краљевић и Миња од Костура, Стари Вујадин, Облак Радослав, Почетак буне против дахија*), бајка (*Баи Челик*), еп (*Илијада, Смрт Смаил аге Ченгића, Горски вијенац, Енејида, Божанствена комедија*), народна балада (*Смрт Омера и Мериме*), новела и приповетка (*Школска звона Л. Лазаревића, Шољица кафе И. Цанкара, Вањка А. П. Чехова, Мост на Жепи И. Андрића*), роман (*Рат и мир Л. Н. Толстоја, Госпођа Бовари Г. Флобера, Сеобе М. Црњанског, Сељачка буна А. Шеное, Нечиста крв*

По избијању Другог светског рата живот у окупираној Југославији разликовао се по подручјима, у зависности од политике окупационих власти. Словенију су поделиле Немачка и Италија, на простору Хрватске, Босне и Херцеговине и Срема створена је Независна Држава Хрватска, а Србија је била под немачком окупацијом. Школе су затваране и рушене, отворани су сабирни и концентрациони логори широм земље. Током рата Југославија је претрпела велике људске и материјалне губитке (страдало је преко милион њених становника, уништена је Народна библиотека у Београду и опљачкано велико културно благо). У деценији по завршетку рата започет је процес велике обнове и изградње ратом разрушене земље. Године 1948. објављен је *Наставни план и програм за основну школу*, којим је предмет *Српскохрватски језик* добио назив *Матерњи језик*.²⁷ У наставни програм улазе текстови у којима се велича херојска

Б. Станковића); 2) Лирско песништво: химна и ода (*Богу* П. Прерадовића, *Псалм*), дитирамб (*Бачки растанак* Б. Радичевића, *Ала је леп овај свет* Ј. Ј. Змаја, *Цврчак* В. Назора, *Сутон* М. Крлеже), мисаона песма (*Долап* М. Ракића, *Нађени бог* А. Г. Шимића, *Молитва да не будем више пјесник* Н. Шопа), родољубива песма (*Падајте, браћо* Ђ. Јакшића, *На Гази Местану* М. Ракића, *Плава гробница* М. Бојића), љубавна песма (*Ђулићи* Ј. Ј. Змаја, *Жеља* А. Шантића, *Песма жени* Ј. Дучића, *Обична песма* М. Ракића), елгија (*Ђулићи увеоци* Ј. Ј. Змаја, *Кад млидијих умрети* Б. Радичевића, *Анђео туге* В. Илића, *Блажено јутро* Т. Ујевића, *Облак* Д. Цесарића, *Поздрав реци* Д. Максимовић), песма социјалне садржине (*Пред колибама* А. Шантића, *Раднику* С. С. Краљчевића), песма у прози (*Сунце* Ј. Дучић, *Ех Ронто* И. Андрића), сонет (*Царица* Ј. Дучић, *Мађухица* А. Г. Матоша), газела (*Газела* С. Врза, *Жалост* Ј. Стритара), глоса (*Глоса* О. Жупанчића); 3) Драмско песништво: Софоклова *Антигона*, *Максим Црнојевић* Л. Костића, Шекспиров *Хамлет*, *Дубровачка трилогија* И. Војновића, *Кир Јања* Ј. С. Поповића, *Ревизор* Н. Н. Гогоља; 4) Поучно песништво: сатира (*Пут* Б. Радичевића), басне (*Пас и његова судба* М. Митровића, *Жеља* М. Вукасовића), епиграм (*Милостива госпођа* Ј. С. Поповића, *Неком злочестом пјеснику* П. Прерадовића), гнома (*Повјесница* П. Прерадовића, *Гноме* П. П. Његоша, Љ. Ненадовића, Ј. С. Поповића); 5) Књижевна проза: путопис (*Сена* Ј. Дучића, *Норвешки фјорд* И. Секулић); 6) Научна проза: мемоари (*Како се учило пре 150 година* М. Ненадовића), животопис (*Детињство* Д. Обрадовића). (Видети: Милан Ћуковић, *Читанка за V и VI разред средњих школа са теоријом књижевности*, Штампарија Драг. Грегорића, Београд, 1940.)

²⁷ Према том *Наставном плану и програму за основне школе за школску 1948/49. годину* (Знање, Београд, стр. 4–19), објављена је 1952. године *Читанка за V разред осмогодишње школе и I разред гимназије*. Она је садржала народне пословице, народне епске песме (*Марко Краљевић и Љутица Богдан*, *Марко Краљевић и Муса Кесеџија*, *Марко Краљевић и вила*, *Комади од различнијех косовскијех пјесама*, *Смрт Мајке Југовића*, *Раиша Новак оде у хајдуке*, *Три хајдука*, *Стари Вујадин*, *Бој на Мишару*), лирске народне песме (*Кујунџија и хитропреља*, *Женидба врапца подунавца*, *Сестре без брата*), народна прича *Еро и кадија*, предање *Како се Краљевић Марко јунаштву научио*, бајку *Чардак ни на небу ни на земљи*, Доситејево басне *Цврчак и мрави*, *Чавка и птице*, *Два путника и секира*. У тој читанци су заступљени и текстови ауторске књижевности: описне песме (*Царић* Ј. Ј. Змаја, *Снегуљица* О. Жупанчића, *Вожња* Д. Максимовић, *Рибарчета сан*, *Путник на уранку* Б. Радичевића, *Зимска идила* В. Илића), родољубиве песме (*Домовина* М. Алечковић, *Бока* А. Шантића, *Плава гробница* М. Бојића, *Горски вијенац* П. П. Његоша, *Ја знам земљу* М. Алечковић), социјална песма *Ковач* А. Шантића и песме за децу *Новогодишње бајке* Б. Ћопића, *Стасај брже, дете* Д. Максимовић. У читанку је унет богат избор текстова дат у одломцима (*Мартин Крапан* Ф. Левстика, *Гаврош* В. Игоа, *Бекство међу Цигане* Џ. Елиота, *Другови* С. Ћоровића, *Чича Јордан* С. Сремца, *Застидео се мајке*, *Суве крушке* И. Цанкара, *Муму*

народноослободилачка борба против окупатора, наглашава улога Јосипа Броза Тита и партизана у рату и слави револуционарни преображај друштва.²⁸

Деценија од 1958. до 1968. године упамћена је као златно доба Титове Југославије. Тада су настала модерна предузећа, унапређена је пољопривреда, изграђене су термоелектране и хидроцентрале, фабрике, путеви, тунели, болнице, културне и образовно-васпитне установе (школе, вртићи, заводи, институти, факултети). *Први наставни план и програм реформисане школе*²⁹ у осмогодишњем трајању усвојен је 8. јула 1959. године.³⁰ Он је незнатно коригован 1963. године.³¹ У њему је највише пажње посвећено васпитности наставе књижевности. У разредној настави књижевна дела нису била разврстана по разредима, већ је учитељ имао слободу у избору текстова која ће обрађивати са ученицима на часовима матерњег језика.³² У предметној настави лектира је била распоређена по разредима. Проучавало се двадесетак жанровски разноврсних дела (лирске и епске песме, приповетке, народне и ауторске бајке, одломци из романа и

И. Тургењева, *Узеше му и последњу краву*, На бојишту И. Ђипика, *Вуков сај* П. Кочића, *Прва бразда* М. Глишића, *Мост на Жепи* И. Андрића, *Успомене* М. Горког, *Србија је извршила своју дужност* Јована Скерлића, *Какве су биле српске школе* В. Караџића, *Из школовања Његошевог, Његош и Сима Милутиновић Љ. Ненадовића, Из детињства Леђиновог* А. И. Уљанова). (Видети: *Читанка за V разред осмогодишње школе и I разред гимназије*, Знање, Београд, 1952.)

²⁸ У *Читанци за V разред осмогодишње школе и I разред гимназије* из 1952. године први пут су објављени програмски текстови, у којима су афирмисане идеје социјалистичке револуције: одломак из говора маршала Тита *О петогодишњем плану*, *Пионирске новине у рату*, *Велика офанзива*, *Стари витезови – млади ударници*, *Друг Тито – симбол наше борбе*, *Прича из Бихаћа*, *Прича са железничке пруге* Б. Ћопића, *Југославија, јачај све моћнија* М. и Ј. Франичевић, *Титова реч* М. Панића-Сурепа, *Друг Тито у замку Острошцу*, *Пријелаз преко Неретве*, *Бака Спасенија*, *Најстарији партизан* В. Назора, *Отац наше армије* Зденка Штамбука, *Илија Громовник* В. Дедијера, *Кад је могла Загорка и ми ћемо* Ј. Поповића, *Партизани Србије полажу заклетву* Р. Чолаковића. (Видети: *Читанка за V разред осмогодишње школе и I разред гимназије*, Знање, Београд, 1952.)

²⁹ Године 1959. донет је *Закон о јединственој основној школи*, којим су основне школе спојене са нижим гимназијама, и тако настају седмогодишње, а потом и осмогодишње основне школе. Српски (матерњи) језик и даље остаје предмет са највећим бројем часова.

³⁰ Реч је о *Наставном плану и програму за основну школу*, *Просвјетни вјесник*, бр. 5, 1960, стр. 65–71. Прописани фонд часова у првих пет разреда износио је 6 часова недељно, у шестом разреду – 5, у седмом и осмом разреду – 4 часа недељно. У разредној настави акценат је стављен на описмењавање и усвајање течног, логичког и изражајног читања, као и обучавање ученика у усменом и писменом изражавању.

³¹ *Наставни план и програм за основну школу у Социјалистичкој Републици Србији*, Завод за основно образовање и васпитање наставника, Савремена школа, Београд, 1963, стр. 5–45.

³² У програму су се нашле ауторске бајке Браће Грим, Х. К. Андерсена, А. С. Пушкина (*Бајка о рибару и рибици*), К. Чапека (*Велика докторска бајка*), И. Брлић Мажуранић (*Приче из давнина*), С. Јаневског (*Шећерна бајка*), О. Вајлда (*Срећни принц и друге бајке*), песме за децу (Ј. Ј. Змај, Д. Максимовић, А. Вучо, Г. Витез, О. Жупанчић, М. Алечковић, В. Царић), прозни текстови Р. Киплинга (*Приче за децу*), Л. Керола (*Алиса у земљи чуда*), Ф. Салтена (*Бамби*), К. Колодија (*Пиноккио*), као и једночинке Д. Радовића (*Тужабаба и још десет једночинки*).

драма).³³ Ученици су се оспособљавали за разумевање и доживљавање књижевних текстова који су, према мишљењу састављача програма, били примерени њиховом узрасту и интересовањима. Обрада књижевног дела заснивала се на решавању проблемских питања која су била подстакнута текстом и уметничким доживљавањем ученика. На такав начин настава књижевности је подстицала радозналост, свесну активност и истраживачку делатност ученика и пружала је могућност за њихову афирмацију на часу. Проучавање књижевних текстова са тематиком из народноослободилачке борбе имало је за циљ да код ученика развије свест о значају борбе за слободу и величини страдања, али и да подстакне њихов правилан однос према раду, колективу и домовини. Настава матерњег језика требало је да афирмише код ученика марљивост, истинољубивост, храброст, љубав према слободи и једнакости, као и да их оспособи „за разматрање друштвених односа у социјалистичкој домовини”.³⁴

Анализом наставних програма у поменутом периоду уочава се да је један од основних задатака наставе књижевности био брига о моралном и друштвеном

³³ Од петог разреда започиње се са обрадом књижевног текста. Од ученика се очекује да уочавају ликове и њихове карактеристике, ток радње и главне мисли. Посебна пажња се посвећује изражајном читању обрађених текстова по улогама. У петом и шестом разреду преовлађивала су књижевна дела авантуристичке и хумористичке садржине (Д. Дефо, *Робинзон Крусо*, Р. Киплинг, *Књига о џунгли*, Б. Нушић, *Хајдуци*, М. Ловрак, *Дружина Пере Квржице*, Ф. Бевк, *Црна Браћа*, Т. Селишкар, *Дружина Сињи галеб*, С. Раичковић, *Гурије*, В. Царић, *Бели вук*, В. Назор, *Књига смеха*, Б. Ђопић, *Орлови рано лете*, М. Ловрак, *Влак у снијегу*, Ф. Молнар, *Јунаци Павлове улице*, Џ. Лондон, *Зов дивљине*, Ж. Верн, *20 000 миља под морем*, Х. Сјенкович, *Кроз пустињу и пращуму*). Уз њих, ученици су читали и тумачили народне песме, приповетке, басне, Гримове *Бајке*, приповетке (*Златни кључић* А. Толстоја, *Јаблан* П. Кочића, *Десетица* И. Цанкара, *Награда и Турђевак* П. Воранца), лирске песме (*Звездане баладе* М. Алечковић, описне песме В. Илића, песме за децу Ј. Ј. Змаја и О. Жупанчића), као и приче са тематиком из НОБ-а (Б. Ђопић, *Приче партизанке*, С. Јаневски, *Пионири и пионирке*, Ф. Бевк, *Приче о Титу*). У седмом разреду преовлађивала су књижевна дела претежно родољубиве и историјске тематике (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, И. Цанкар, *Домовино, ти си као здравље*, Л. Лазаревић, *Све ће то народ позлатити*, Ј. Веселиновић, *Хајдук Станко*, родољубиве песме Ј. Ј. Змаја и Ђ. Јакшића, Ј. Поповић, *Истините легенде*, Гогољ, *Тарас Буљба*, Уљанова, *Лењиново детињство*). Уз њих, ученици су читали романе *Оливер Твист* Ч. Дикенса, *Поп Ђира и поп Спира* С. Сремца, приповетку *Кроз међаву* П. Кочића и лирску песму *На Липару* Ђ. Јакшића. Разноврсношћу тема и мотива подстицало се интересовање ученика за читање и неговала су се патриотска, етичка и естетска осећања. У осмом разреду преовлађивали су текстови родољубиве, социјалне и ратне тематике (Б. Ђопић, *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, М. Митровић, *Ратно путовање*, Д. Ђосић, *Далеко је сунце*, В. Назор, *С партизанима*, М. Лалић, *Извидница*, Р. Чолаковић, *Записи из НОБ-а*, родољубиве песме А. Шантића и М. Ракића), као и драмски текстови у којима се на ироничан, хумористичан и сатиричан начин приказивала власт и лицемерје породице у грађанском друштву 19. века (Б. Нушић, *Ожалошћена породица* или *Сумњиво лице*, И. Цанкар, *Слуга Јернеј и његово право*, П. Кочић, *Јазавац пред судом*).

³⁴ *Наставни план и програм за основну школу у Социјалистичкој Републици Србији*, Завод за основно образовање и васпитање наставника, Савремена школа, Београд, 1963, стр. 40.

васпитању ученика. У избор текстова ушла су књижевна дела која су „пружала и одговарајућу морално-естетску поруку својим читаоцима”.³⁵ Настава књижевности имала је задатак да оспособи ученике да „на основу властитог емоционалног и моралног доживљаја текста, самостално расуђују и заузимају став према описаним догађајима, ликовима и њиховим међусобним односима”.³⁶

Наставни програми из 1959. и 1963. године први пут прописују стваралаштво Бранислава Нушића као подобну литературу за основну школу и гимназију. Ученици проучавају роман *Хајдуци* у петом разреду и имају могућност да изабере да ли ће у осмом разреду читати и тумачити комедију *Сумњиво лице* или комедију *Ожалошћена породица*. Настава књижевности је почивала на неговању критичког мишљења и аргументовања гледишта утемељеног на тексту. Наставник је могао да препоручи ученицима и текстове који нису били предвиђени школским програмом, а који су поседовали изузетну уметничку или образовно-васпитну вредност и тематиком били блиски узрасту ученика. Посебна пажња посвећивала се корелацији књижевних текстова са филмским и позоришним остварењима насталим по узору на њих. У *Наставном програму из српскохрватског језика и књижевности за 1. разред гимназија*³⁷ уводи се Нушићева комедија *Народни посланик* у оквиру домаће лектире. Нушићево ствараштво се подробно тумачи и у трећем разреду гимназија,³⁸ када је

³⁵ Исто, стр. 40.

³⁶ Исто, стр. 40.

³⁷ У првом разреду гимназија ученици су имали 5 часова недељно и тумачили су књижевна остварења народне и средњовековне књижевности, хуманизма и ренесансе, рационализма и просветитељства. Домаћу лектуру чинила су следећа дела: Хомеров еп *Илијада*, Шекспирова трагедија *Ромео и Јулија*, Нушићева комедија *Народни посланик*, Андрићева приповетка *Аска и вук*, Лалићев роман *Пуста земља* и Куленовићева поема *Стојанка, мајка Кнезжополка*. Ученици су могли да бирају да ли ће читати *Старца Изегрила* или *Макар Чудру* М. Горког. У оквиру наставе граматике изучавали су реченице, акценте, дијалекте и правопис. Казивали су напамет научене изабране прозне и поетске текстове, писали писмо и имали шест писмених задатака годишње. (Видети: *Просветни гласник* Социјалистичке Републике Србије, година XIX (1969), бр. 6, стр. 529–530.)

³⁸ *Наставни програм из српскохрватског језика и књижевности за 3. разред гимназије* посвећен је изучавању модерне у европској (Бодлер, Ибзен, Чехов, Горки, Лондон) и југословенској књижевности: Ј. Дучић (*Сунцокрети, Залазак сунца, У сумраку*), М. Ракић (*Искрена песма, Долап, Наслеђе*), А. Шангић (*Ми знамо судбу, Претпразничко вече, Једна суза*), В. Петковић Дис (*Можеда спава, Тамница*), С. Пандуровић (*Бисерне очи, Родна грудa*), А. Г. Матош (*Јесење вече, Маћухица*), Б. Станковић (*У ноћи, Коштана, Нечиста крв*), Б. Нушић (*Сумњиво лице, Ожалошћена породица, Покојник*), В. Назор (*Шикара, Цврчак, Нотурно, Маслина, Дијете, Бошкарина*), И. Цанкар (*На Кланцу, Краљ Бетајнове*), О. Жупанчић (*Тито прихаја мрак, Ковашка, 3 влаком, Дума, Веш, пост, свој долг*). За домаћу лектуру ђаци су читали *Српску трилогију* С. Јаковљевића, *Приповетке* В. Петровића, *Буденброкове* Т. Мана, *Старац и море* Е. Хемингвеја и

предвиђено да се у оквиру школске лектире интерпретирају комедије *Сумњиво лице*, *Ожалошћена породица* и *Покојник*.

Студентски протести и прве велике демонстрације Албанаца на Косову и Метохији обележили су 1968. годину у Југославији. Председник Тито је 1971. године угушио хрватски националистички покрет Маспок (Хрватско пролеће), који је захтевао независност Хрватске. Да би се спречила ескалација сукоба, усвојен је устав 1974. године, који је увео председништво СФРЈ са Титом као доживотним председником. Југославија је постала конфедерација, а самосталност република и покрајина је постала већа. Да би се растеретили и унапредили наставни планови и програми, 1969. године усвојени су *Закључци о мерама за даље унапређење основног образовања и усавршавања наставног плана и програма у СР Србији*, а 1974. године и *Упутство о растерећењу и осавремењавању наставе у основној школи*. Измене у наставном програму односиле су се на сажимање градива и растерећење програма од мање важних (тзв. секундарних, информативних) тема и садржаја у основним школама и гимназијама. Захваљујући поменутиим документима, 1976. године усваја се измењен и осавремењен *Заједнички програм васпитно-образовног рада у основној школи*.³⁹ Програм је предвидео укупан број часова за обраду, обнављање и

Santa Maria della Salute Л. Костића. Ученици су имали 4 часа недељно матерњег језика и књижевности. На часовима српског језика изучавали су фонетику и фонологију и писали су четири писмена задатка годишње. (Видети: *Просветни гласник* Социјалистичке Републике Србије, година XIX [1969], бр. 6 [јун], стр. 530–531.)

³⁹ Овим програмом престала су да се проучавају многа књижевна дела. У петом разреду се не обрађују Гримове *Бајке*, приповетке *Златни кључић* А. Толстоја, песме за децу Ј. Ј. Змаја и О. Жупанчића, *Приче партизанке* Б. Ћопића, *Пионери и пионирке* С. Јаневског, *Награда* П. Воранца. Из програма за шести разред изостављене су приповетке *Јаблан* и *Вуков гај* П. Кочића, *Књига о Титу* Ф. Бевка, *Мартин Крпан* Ф. Лествика, *Песме* М. Алечковић, *Кроз пустињу и праћуму* Х. Сјенковича. Из лектире за седми разред изостао је роман *Поп Ћира и поп Спира* С. Сремца. У осмом разреду се не обрађују више текстови *Извидница* М. Лалића, *Песме* К. Рацина, *Ратно путовање* М. Митровића, *Приповетке* М. Глишића. Уместо Нушићеве комедије *Ожалошћена породица* уводи се одломак из *Покојника*, а Андрићеву *Причу о кмету Симану* замењује приповетка *Мост на Жепи*. Први пут се у програм за пети разред уводе *Орлови рано лете* Б. Ћопића, *Прва бразда* М. Глишића, одломак из *Аутобиографије* Б. Нушића, *Мостови* И. Андрића, *Житије Ајдук Вељка Петровића* В. Караџића, *Град* Ј. Веселиновића, *Сребрне плесачице* Д. Максимовић, *Вече Ђ. Јакшића*, *Вече* В. Илића, народне приповетке *Аждаја* и *царев син*, *Дјевојка цара надмудрила*, народне песме *Женидба Душанова*, *Надјњева се момак* и *дјевојка*. У програму за шести разред новину у домаћој лектури представљају романи *Тајно Друштво ПГЦ* А. Инголича, *Леси се враћа кући* Е. Најта, *Летелица професора Бистроума* Ч. Вуковића, а школска лектира се проширује репрезентативним текстовима усмене књижевности (*Еро и Турчин*, *Свети Сава и ђаво*, *Цар Лазар и царица Милица*, *Смрт Мајке Југовића*, *Марко Краљевић укида свадбарину*). У седмом разреду се први пут уводе лирске песме *Међу својима* В. Петковића Диса, *У позну јесен* В. Илића, прича *Замак осветљен сунцем* Д. Киша, приповетке *Лица* и *Књига* И. Андрића, одломци из

систематизовање градива у редовној настави, разврстао је књижевне текстове на школску и домаћу лектуру, описао садржаје за додатну наставу и часове слободних активности (рад секција). У избору текстова водило се рачуна да они по тематици и обиму одговарају узрасту ученика, али и да читање и проучавање лектуре подстакне самостални стваралачки рад ученика и помогне им у формирању критичког погледа на свет.⁴⁰ Ученици су се поступно и систематично оспособљавали за различите врсте читања, а настава српскохрватског језика требало је да оспособи ученике за правилно, тачно и јасно усмено и писмено изражавање.

У *Наставном програму за основну школу из 1976. године* корпус текстова Бранислава Нушића се повећава. Ученици петог разреда у оквиру школске лектуре тумаче одломак из Нушићеве *Аутобиографије*, а за домаћу лектуру читају роман *Хајдуци*. У седмом разреду ученици проучавају одломак из комедије

комедија *Родољупци* Ј. Стерије Поповића и *Сумњиво лице* Б. Нушића. У осмом разреду уводе се књижевна остварења ратне тематике (*Сутјеска* Д. Костића, *Не окрећи се сине!* А. Диклића, *Кашика* и *Црвени шал* А. Исаковића, *Јама* И. Г. Ковачића, *Кадинача* С. Вукосављевића), лирске песме *Светли гробови* Ј. Ј. Змаја, једна песма из поеме *Ламент над Београдом* М. Црњанског, народне песме *Хасанагиница*, *Стојан и Љиљана*, *Почетак буне против дахија*, *Три сужња*, *Бој на Мишару* и народна прича *Међедовић*. У домаћу лектуру се уводе *Дневник Ане Франк*, *Плави чуперак* М. Антића, *Горски цар* С. Ранковића, *Књига најновије југословенске прозе* и *Књига најновије југословенске поезије*. Из лектуре су изостали *Приповетке* М. Глишића, *Извидница* М. Лалића, *Песме* Коче Рацина и *Ожалошћена породица* Б. Нушића.

⁴⁰ На примеру Читанке *Ведар дан* за 6. разред основне школе Петра Гудеља представимо корпус прописаних и препоручених текстова. Читанка садржи пет поглавља, која су конципирана према тематско-мотивском приступу: 1) *Домовино, ти си као здравље (Ево јабука!)* В. Илића Млађег, *Домовина* Д. Васиљева, *Коло* Б. Радичевића, *Пјесма о мојој земљи* Ј. Каштелана, *Село* Ј. Дучића, *Поема за нас* Т. Младеновића, *На нову пловидбу* Д. Цесарића, *Лучки радници* П. Неруде, *Први кораци на путу у свет књиге и књижевности* И. Андрића, *Домовино, ти си као здравље* И. Цанкара, *Тамнава креће* Ј. Стојића, *У Идвору после једанаест година* М. Пупина, *Од рудара до доктора наука* М. Киковића); 2) *Не можеш дланом сунце заклонити* (одломак из *Горског вијенца* П. П. Његоша, *Марко Краљевић укида свадбарину*, *Марко Краљевић и Муса Кесеџија*, народне песме из НОБ-а, *Крвава бајка* Д. Максимовић, *Скелеџија* М. Селимовића, *Синови* Ш. Вичетића, народне пословице, *Тешан Подруговић* В. Стефановића Караџића, *Како сам насликао Тита* Б. Јакаца, *Владимир Иљич Лењин* В. В. Мајаковског, *Срце Владимира Иљича* Н. К. Крупског); 3) *Сторучица мајка* (*Сторучица мајка* Б. В. Радичевића, *Смрт Мајке Југовића*, *Највећа је жалост за братом*, *Косовка Дјевојка*, *Цар Лазар* и *Царица Милица*, *На Гази Местану* М. Ракића, *Песма о керуши* С. Јесењина); 4) *Јутутунска јухахаха* (*Замислите* Д. Радовића, *Што је све потребно да би се поправио радио* Г. Бабића, *Јутутунска јухахаха* Ј. Ј. Змаја, *Орање Марка Краљевића*, *Бог и робуја*, *Жубор живота* Г. Крклеца, *Еро и Турчин*, *Утопио се поп што није руку дао*, *Свети Сава и ђаво*, *Гавран и лисица*); 5) *На петибору језеро* (*Плава звезда* М. Антића, *Аска и вук* И. Андрића, народне загонетке, *Ружоукрадице* В. Попе, *Одисеј* и *Наусикаја*, *Дедал* и *Икар* Г. Шваб, *Краљ и чобанин*, *Опомена* А. Б. Шимића). У читанци постоји развијена дидактичко-методичка апаратура (рад на тексту, кратка белешка о аутору и објашњење мање познатих речи и израза, као и примерено графичко-ликовно обликовање текстова). (Видети: Петар Гудељ, Читанка *Ведар дан* за шести разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1978.)

Сумњиво лице, а у осмом разреду и одломак из *Покојника*.⁴¹ У програму се не предвиђа интерпретација Нушићеве комедије *Сумњиво лице* у целости, а из програма за основну школу изостаје и комедија *Ожалошћена породица*.

У оквиру сажимања градива за гимназије *Наставни програм за средње школе* препоручује се да се уместо Нушићевог *Народног посланика* у првом разреду гимназија обрађује Стеријин *Кир Јања*.

Друштвена криза у Југославији продубила се осамдесетих година 20. века. Непуну годину после смрти Јосипа Броза, на Косову и Метохији избиле су демонстрације на којима се понављају албански захтеви из 1968. године. Економска и политичка криза у земљи претвориле су се у кризу југословенске идеје и потребу појединих република да се осамостале. Актуелне политичке прилике подстакле су просветне власти да у *Наставном плану и програму* из 1984/85. године предвиде већи годишњи фонд часова матерњег језика и књижевности (190 у петом разреду, 148 у шестом и 140 у седмом и осмом разреду). У програму су се нашли текстови који су били у духу југословенског социјалистичког патриотизма и неговања идеје братства и јединства, као и националне равноправности народа и народности Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.⁴²

⁴¹ Овакво присуство Нушићевог дела у настави може се довести у везу са чињеницом и да је писац био прихваћен као сатиричар и критичар негативних појава у друштву. У комедијама *Сумњиво лице*, *Ожалошћена породица* и *Покојник* он на хумористично-сатиричан начин слика бирократију и малограђанштину монархистичког система, што је погодновало вредносном систему новог друштва.

⁴² *Заједнички програм васпитно-образовног рада 1984/85. Српскохрватски језик, Просветни гласник*, бр. 3, 4 и 5, стр. 155–186. Концепт програма за пети разред приказаћемо на примеру читанке *Иза шума, иза гора* Павла Илића и Милутина Петровића. Уџбеник садржи шест поглавља: 1) *Веруј, земљо!* (*Ми смо градитељи своје сутрашњице и господари властите будућности* – историјски говор Јосипа Броза из 1952. године, народна песма *На Кордуну гроб до гроба*, *Сурово срце* Б. Ћопића, *Кадинача* С. Вукосављевића, *Хапшење* Д. Облака, *Спомен на устанак* Д. Максимовић, *У госте старим знанцима* М. Стефановића, *Нађена дјевојчица* В. Назора, *Домовина* Д. Васиљева); 2) *Тако се живело* (одломак из романа *Оливер Твист* Ч. Дикенса, *Десетица* И. Цанкара, *Прва бразда* М. Глишића); 3) *Срце у јунака* (*Зидање Скадра*, *Кањош Мацедоновић* С. М. Љубише, *Житије Хајдук Вељка Петровића* Вука Караџића, *Марко Краљевић и орао*, *Чича Јордан* С. Сремца); 4) *Свежи јутарњи дах* (*Зимско јутро* В. Илића, *Олуја* Л. Н. Толстоја, *Мостови* И. Андрића, *Недељом у школи* С. Раичковића, *Зов дивљине* Џ. Лондона, *Мој отац трамвај вози* А. Вуча); 5) *Неукротива реч* (*Еро с онога свијета*, *Бевојка цара надмудрила*); 6) *Грана од облака* (*Град градила бјела вила*, *Капетан Џон Пилфокс* Д. Радовића, *Поход на Мјесец* Б. Ћопић, *Плава звезда* М. Антић). Свако поглавље се завршава систематизацијом коју чини избор народних пословица о слози, слободи, доброту, поштењу, достојанству и искрености. (Видети: Павле Илић и Милутин Петровић, *Читанка Иза шума, иза гора* за пети разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Покрајински завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1985.)

Према *Наставном програму* из 1984/85. године корпус текстова Бранислава Нушића смањује се у основној школи, али се повећава у гимназији. Ученици петог разреда више не читају роман *Хајдуци* у оквиру домаће лектире. У шестом разреду тумаче одломак *Географија* из Нушићеве *Аутобиографије*. Комедија *Сумњиво лице* чита се у целости као домаћа лектира у осмом разреду. Изостао је одломак из Нушићеве комедије *Покојник*, који се до тада тумачио у оквиру школске лектире. Програм за гимназију предвиђа да се у другом разреду средњег усмереног образовања и васпитања проучавају Нушићеве комедије: *Народни посланик* и *Покојник*.

Југословенска криза ескалирала је 1990. године. Последњи председник југословенске владе, Анте Марковић, безуспешно је настојао да тржишним реформама изведе земљу из кризе. На изборима у Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Македонији победиле су партије са снажним националним програмима, које су почетком 1991. године преузеле власт на републичком нивоу. У Словенији, а потом и Хрватској, на основу референдума проглашена је независност. Уследио је грађански рат у Југославији, који је с прекидима вођен од 27. 7. 1991. до 1995. године. Године 1992. уведене су санкције Србији и Црној Гори, основана је Савезна Република Југославија, која се сматрала наследницом СФРЈ. НАТО снаге су 1999. године бомбардовале територију наше земље, а на власти су се смењивали представници различитих партија.

Године 1990. просветне власти су донеле *Правилник о наставном плану и програму основног образовања и васпитања*, који је био у складу са актуелним историјским и политичким променама. Он је имао неколико допуна и примењиван је од школске 1990/91. за пети разред, 1991/92. за шести разред, 1992/93. за седми и 1993/94. за осми разред, па све до 2006. године. Предмет *Српскохрватски језик и књижевност* добија 1993. године назив *Српски језик*. Програм као приоритетни циљ истиче неопходност да се ученици „васпитавају у духу толеранције према варијантним особеностима српскохрватског језика и развијају и негују позитиван став према језицима и културној баштини народа и народности Југославије и јачају свест о њиховој судбинској повезаности, потреби

сарадње и заједничког живљења у СФРЈ”.⁴³ Међутим, избор текстова није био заснован на том принципу.⁴⁴ Наставним програмом смањује се број часова књижевности на рачун часова српског језика и језичке културе. Да би отклонили ту мањкавост *Наставног програма*, аутори читанки уносе новине.⁴⁵ У програм се први пут уводи подручје *Филмска и сценска култура*. Негује се стваралачко мишљење и посебна пажња се посвећује функционалној писмености.

У програм из деведесетих враћају се Нушићеви текстови, који су претходним реформама били искључени. Роман *Хајдуци* поново постаје обавезна лектира за ученике петог разреда. У шестом разреду обрађује се одломак *Часови географије* из *Аутобиографије*. У оквиру домаће лектире ученици осмог разреда

⁴³ *Правилник о наставном плану и програму основног образовања и васпитања, Просветни гласник*, бр. 4, Београд, 1990, стр. 3.

⁴⁴ Из лектире се изостављају Ф. Молнар (*Дечац Павлове улице*), В. Парун (*Руке домовине*), М. Лалић (*Пуста земља*), А. Диклић (*Не окрећи се, сине*), Д. Костић (*Сутјеска*), И. Цанкар (*Приповетке*), З. Диздаревић (*Мајка*), Р. Флоре (*Предео на месечини*), Ј. Цвијић (*Охридско језеро*), Д. Ћосић (*Време смрти – одломци*), Н. Дивљан (*Из живота Николе Тесле*).

⁴⁵ Први пут се у читанкама налазе одломци из стрипова (*Женидба Душанова Ђ. Лобачова*), као и репрезентативни текстови из књига за децу и омладину савремених домаћих и страних аутора (Ц. Роулинг – *Хари Потер и камен мудрости*, Ц. Р. Толкин – *Хобит*, Г. Стојковић – *Хајдук у Београду*, Е. Кишон – *Моје злато спава*). У Читанци за 5. разред основне школе *По јутру се дан познаје* Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ књижевни текстови из наставног програма допуњени су факултативним корпусом текстова (Б. Радичевић – *Мини Караџић у спомену*, Н. Дивљан – *Геније*, Ј. Стерија Поповић – *Тврдица*, А. П. Чехов – *Шала*). Читанку чини седам поглавља, која су конципирана према тематско-мотивском принципу: 1) *Врт детињства* – Б. Радичевић (*Ђачки растанак* – одломак), И. Цанкар (*Десетица*), Е. де Амичис (*Срце*), А. Вучо (*Мој отац трамвај вози*), С. Сремац (*Чича Јордан* – одломак); 2) *Ни на небу, ни на земљи* – народна лирска песма *Вила зида град*, народна приповетка *Међедовић*, Ц. Свифт (*Гуливерова путовања* – одломак), Ц. Лондон (*Бели очњак* – одломак), Ж. Верн (одломак из романа *Двадесет хиљада миља под морем*), Б. Ђопић (*Поход на Мјесец*); 3) *На крилима маште* – шалива народна прича *Еро с онога свијета*, Х. К. Андерсен (*Царево ново одело*), Д. Радовић (*Капетан Џон Пиплфокс*); 4) *Неустрашива реч* – Г. Шваб (*Прометеј*), В. Стефановић Караџић (одломак из *Житија Ајдук Вељка Петровића*), одломак из народне песме *Женидба Душанова*, С. Вукосављевић (*Кадињача*), Д. Васиљев (*Домовина*); 5) *Радознала чула* – И. Андрић (*Мостови* – одломак), В. Илић (*Зимско јутро*), Д. Ерић (*Вашир у Тополи* – одломак), народна песма *Српска дјевојка*, М. Данојлић (*Мириш зове*); 6) *Јаче је дело него беседа* – народна песма *Свети Саво*, народна песма *Наджњева се момак и дјевојка*, М. Глишић (*Прва бразда*), народне приповетке (*Дјевојка цара надмудрила*, *Краљ и чобанин*), народна басна *Није вјера тврђа у јачега*, народне пословице о мудрости и марљивости; 7) *Странице лектире* – Б. В. Радичевић (*Песме о мајци*), П. Воренц (*Ђурђевак*), Б. Нушић (*Хајдуци* – одломци), М. Твен (*Доживљаји Тома Сојера* – одломак), Д. Дефо (*Робинзон Крузо* – одломак), избор из митолошких и обредних народних лирских песама, народне епске песме старијих времена (*Зидање Скадра*), шаливе народне песме и приче (избор), народна бајка *Аждаја и царев син*, народне басне *Лав, магарцац и лисица*, *Зеца и лисица*, народне умотворине (питалице, пословице, загонетке, изреке, клетве, заклетве). Први пут у овој читанци ученици су могли да нађу и одабране одломке из домаће лектире како би их они подстакли да прочитају дело у целости. Може се рећи и да је ова читанка знатно утицала на то да се у Наставном програму, који је усвојен 2007. године, у допунском избору нађе новела *Шала* А. П. Чехова. (Видети: Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *По јутру се дан познаје* – читанка за 5. разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.)

читају *Сумњиво лице*. Програм је подстицао самостално стваралаштво ученика (извођење кратких сцена из комедије, портретисање драмског лица из позоришне представе, критички приказ филма или позоришне представе). Предвидео је да ученици у осмом разреду стекну одређена знања о хуморесци, али није препоручио ниједну хумореску за обраду у настави. Нушићеве хумореске *Лек од љубави* или *Човек без репа* биле су репрезентативни примери за тај жанр. У средњим школама Нушићево стваралаштво је заступљено као и до тада. У другом разреду гимназије програм предвиђа проучавање *Народног посланика*, а у четвртном разреду средње школе обрађује се *Ожалошћена породица*.

Двадесет први век почиње оснивањем Државне заједнице Србија и Црна Гора 2003. године, која се три године касније распала. Године 2006. Србија је постала независна држава и те исте године започет је процес реформисања наставних планова и програма, најпре у основној школи, а потом у средњим стручним школама (оглед) и гимназијама. Од 2008. године ступа на снагу реформисани *Наставни план и програм за основну школу*, који је актуелан и данас. Он је унео бројне новине у област *Књижевност*. Укинута је дотадашња подела на домаћу и школску лектуру, а текстови су разврстани по књижевним родовима – лирика, епика, драма. Лектира је обогаћена и избором научнопопуларних и информативних текстова.⁴⁶ Програм је понудио и допунски

⁴⁶ У петом разреду избор научнопопуларних и информативних текстова чине: Никола Тесла – *Моји изуми*, Милутин Миланковић – *Успомене, доживљаји, сећања* (избор), Павле Софрић Нишевљанин – *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба* (одељци о ружи, босиљку, храсту, липи...), Веселин Чајкановић – *Студије из српске религије и фолклора* (*Сунце, Месец, ружа, босиљак...*), *Грчки митови* (избор), избор из књига, енциклопедија и часописа за децу. (Видети: *Правилник о наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник РС – Просветни гласник” бр. 62/03, 64/03, 62/04, година 2007, стр. 7–14.) У шестом разреду тај избор обухвата: Вук Стефановић Караџић – *Живот и обичаји народа српског* (избор), Милутин Миланковић – *Кроз васиону и векове* (одломак), Веселин Чајкановић – *Студије из српске религије и фолклора* (избор), М. Иљин – *Приче о стварима* (избор), Владимир Хулпах – *Легенде о европским градовима* (избор), *Избор из књига, енциклопедија и часописа за децу*. (Видети: *Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, год. LVII – бр. 5/2008, Београд, 26. мај 2008, стр. 2–8.) За седми разред наставни програм предвиђа: Вук Стефановић Караџић – *Живот и обичаји народа српског – Обичаји о различнијем празницима*, Павле Софрић Нишевљанин – *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба* (јабука), Уметнички и научнопопуларни текстови о природним лепотама и културноисторијским споменицима Србије (избор), Giorgio Vasari – *Портрети великих сликара и архитеката* (поглавље о Леонарду да Винчију), *Избор из књига, енциклопедија и часописа за децу*. Обавезан је избор најмање два дела за обраду. (Видети: *Правилник о наставном програму за седми разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник РС – Просветни гласник”, бр. 6/2009 од 10. 06. 2009. године, стр. 2–9.) У осмом разреду: П. Влаховић – *Србија – земља, људи, живот, обичаји* (избор), М. Поповић

избор текстова у сваком разреду.⁴⁷ Наставник је са ученицима на часу интерпретирао предвиђене књижевне текстове из допунског корпуса у складу са наставним потребама и интересовањима ученика. Наставнику је пружена могућност да самостално планира реализацију наставе српског језика, књижевности и језичке културе. Из програма су у потпуности изостала књижевна дела претежно јужнословенских аутора, као и неких српских писаца.⁴⁸

– Вук Стефановић Караџић, Е. Кири – Марија Кири (одломак), Српски митолошки речник (избор), Речник грчке и римске митологије (избор), М. Недељковић – Годишњи обичаји у Срба (избор), Ј. Петровић – Бонтон, избор из књига, енциклопедија и часописа за децу и омладину. (Видети: Правилник о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник”, бр. 2/2010, година LIX, стр. 13–16.)

⁴⁷ У петом разреду допунски избор чине: Душан Радовић, *Антологија српске поезије за децу*, Милован Витезовић, *Шешир професора Косте Вујића* (одломак), Горан Петровић, *Пронађи и заокружи* (одломак), Вида Огњеновић, *Путовање у путопис* (одломак), Тиодор Росић, *Златна гора*, Л. Н. Толстој, *Девојчица и крчаг*, А. П. Чехов, *Шала*. Наставник је могао да бира најмање три, а највише шест дела за обраду. (Видети: Правилник о наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник” бр. 62/03, 64/03, 62/04, година 2007, стр. 7–14.) У шестом разреду допунски корпус обухвата: Б. Ћопић, *Орлови рано лете*, Данило Киш, *Вереници*, Слободан Селенић, *Очеви и оци* (одломак), Владимир Андрић, *Пустолов* (избор), Цек Лондон, *Зов дивљине*, Ференц Молнар, *Дечаџи Павлове улице*, Хенрик Сјенкјевич, *Кроз пустињу и прашуму*, Реј Бредбери, *Маслачково вино* (избор), Ефраим Кишон, *Код куће је најгоре* (избор), Анђела Нанети, *Мој дека је био треиша* (одломак), Ијан Мекјуан, *Сањар* (избор). Наставник бира најмање три, а највише пет дела за обраду. (Видети: Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, год. LVII – бр. 5/2008, Београд, 26. мај 2008, стр. 2–8.) За седми разред допунски избор чине: Борисав Станковић, *Наши Божји* (одломак), Бранко Ћопић, *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, Иво Андрић, *Панорама*, *Немири* (избор), Антоније Исаковић, *Кашика*, Гроздана Олујић, *Звезда у чијим је грудима нешто куцало*, Данило Киш, *Ливада у јесен*, Милорад Павић, *Руски хрт* (одломак), Иван С. Тургењев, *Шума и степа*, Алфонс Доде, *Писма из моје ветрењаче*, Исак Башевис Сингер, *Приповедач Нафтали и његов коњ Сус*, Корнелија Функе, *Срце од мастила* (одломак). Од предложених дела у школи се обрађује најмање три, а највише пет дела. (Видети: Правилник о наставном програму за седми разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник”, бр. 6/2009 од 10. 06. 2009. године, стр. 2–9.) У осмом разреду предвиђа се: Б. Станковић, *Увела ружа*, Р. Петровић, *Африка*, Г. Олујић, *Гласам за љубав*, М. Павић, *Предео сликан чајем* (одломак), М. Бећковић, *Прича о Светом Сави*, Д. Ковачевић, *Ко то тамо пева*, Б. Михајловић, *Бановић Страхиња*, Избор из антологија српске љубавне поезије, Р. Гревс, *Златно руно*, Ц. Д. Селинџер, *Ловац у жити*, Д. Гибинс, *Атлантида*, Е. Хемингвеј, *Старац и море*. (Видети: Правилник о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник”, бр. 2/2010, година LIX, стр. 13–16.)

⁴⁸ На примеру *Читанке за 5. разред основне школе Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ* указаћемо на измене у садржају наставног програма и на то како аутори својим доприносом у уџбенику могу отклонити мањкавости програмских решења. *Читанку* чини седам поглавља, која су конципирана према тематско-мотивском принципу: 1) *Од злата јабука* – народне лирске песме, народне епске песме старијих времена (одломак из народне песме *Женидба Душанова, Зидане Скадра*), шаљиве народне песме и приче (*Еро с онога свијета*), народна басна *Није вјера тврђа у јачега*, прича о животињама *Невјера страда*); 2) *Ни на небу, ни на земљи* – народна лирска песма *Вила зида град*, народне бајке *Аждаја и царев син, Биберче*, Ж. Верн (одломак из романа *Двадесет хиљада миља под морем*), Б. Ћопић (*Поход на Мјесец*), Г. Олујић (*Небеска река*); 3) *Неустрашива реч* – Д. Васиљев (*Домовина*), В. Стефановић Караџић (одломак из *Житија Ајдук Вељка Петровића*), народне новеле (*Девојка цара надмудрила, Краљ и чобанин*), Ј. Ј. Змај (*Песма о песми*), народне пословице о мудрости и марљивости; 4) *На крилима игре* – С. Раичковић (*Корњаче*), М. Антић

Реформисаним наставним програмом књижевно стваралаштво Бранислава Нушића заступљено је у сваком разреду основне школе, почев од четвртог до осмог разреда. Ученици четвртог разреда читају *Прву љубав* (одломак из Нушићеве *Аутобиографије*). У петом разреду, поред романа за децу *Хајдуци*, обрађују комад у једном чину – *Кирија*. У шестом разреду у програму је пишчева *Аутобиографија*, али се тумачи и једночинка *Аналфабета*. У седмом разреду проучава се *Власт* – одломак из последње пишчеве написане, али недовршене комедије. Друштвена комедија *Сумњиво лице* обрађује се у осмом разреду. Осим ње, у појединим радним свескама налази се хумореска *Лек од љубави*.⁴⁹ При проучавању Нушићевог стваралаштва наставник развија и стално подстиче истраживачки, проналазачки, стваралачки и сатворачки однос ученика према књижевноуметничком делу. Ученици се оспособљавају за самосталну анализу пишчевог књижевноуметничког дела (романа, комедија, аутобиографије, једночинки). Они тумаче уметнички свет и стваралачке поступке у структури обрађених дела, процењују идејно-естетске, језичко-стилске и друге доминантне вредности његовог стваралаштва и развијају критички однос према тематизованим појавама у свету књижевног дела и чињеницама о животној збиљи у проблемском приступу делу. Наставник упућује ученике у коришћење одабране литературе о пишчевом животу и стваралаштву. Наставним програмом предвиђено је да уз одговарајуће књижевне текстове ученици у основној школи усвоје и прописане књижевнотеоријске појмове. Уз Нушићево дело могу се тумачити и усвајати појмови који се наводе у следећим примерима:

(*Шашава песма*), Д. Радовић (*Капетан Џон Пиплфокс*), Ј. Стерија Поповић (*Тврдица* – одломак), Б. Нушић (*Кирија* – одломак, *Хајдуци* – одломак), М. Твен (*Доживљаји Тома Сојера* – одломак); 5) *Јаче је дело него беседа* – народна песма *Свети Саво*, М. Глишић (*Прва бразда*), Л. Н. Толстој (*Девојчица и крчаг*), Д. Дефо (*Робинзон Крусо* – одломак), Г. Шваб (*Прометеј*); 6) *Врт детињства* – Б. Радичевић (*Ђачки растанак* – одломак, *Мини Караџић у спомену*), И. Цанкар (*Десетица*), Б. Радичевић (*Кад мати меси медењаке, Кад отац бије*), Н. Тесла (*Моји изуми* – одломак), Д. Киш (*Дечак и пас* – одломак), С. Сремац (*Чича Јордан* – одломак), М. Витезовић (*Шешир професора Косте Вујића* – одломак), М. Миланковић (*Успомене, доживљаји, сећања* – одломак); 7) *Радознала чула* – И. Андрић (*Мостови* – одломак), В. Илић (*Зимско јутро*), Д. Ерић (*Вашир у Тополи* – одломак), А. П. Чехов (*Шала*), Ј. Дучић (*Поље*), Д. Максимовић (*Покошена ливада*), С. Раичковић (*Лето на висоравни*), В. Огњеновић (*Путовање у путопис* – одломак). (Видети: Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *Читанка за 5. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.)

⁴⁹ Видети: Душка Кликовац, Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *Радна свеска за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике, 2008, стр. 92–95 и Наташа Станковић Шошо, Соња Чабрић, *Радна свеска за 4. разред основне школе*, Нови Логос, 2014, стр. 112–113.

Табела 1: Књижевнотеоријски појмови у основној школи.

<i>Кирија</i> – пети разред	<i>Аналфабета</i> – шести разред	<i>Власт</i> – седми разред	<i>Сумњиво лице</i> – осми разред
Драмска радња. Драмски дијалог. Чин, појава, лица у драми. Драма и позориште: драмски писац, глумац, редитељ, лектор, сценограф, костимограф и гледалац. Драма за децу.	Карактеризација ликова у драми. Монолог и дијалог у драми. Хумористично, иронично и сатирично у драми. Једночинка.	Драмска радња. Етапе драмске радње. Драмска ситуација. Дидаскалије у драмском делу.	Структура драмског текста (композиција, однос фабуле и сижеа, драмски елементи). Разрешење сукоба. Врсте карактеризације (социолошка, психолошка, језичка).
<i>Хајдуци</i> – пети разред	<i>Хајдуци</i> – пети разред	<i>Аутобиографија</i> – шести разред	<i>Аутобиографија</i> – шести разред
Фабула; уметнички поступци у развијању радње у епском делу. Етичка и језичка карактеризација ликова.	Приповедач. Облици приповедања: описивање, приповедање у првом и трећем лицу, дијалог.	Основна тема и кључни мотиви. Фабула; ретроспективни редослед догађаја.	Карактеризација: социолошка, психолошка; портрет: спољашњи и унутрашњи. Биографија и аутобиографија.

Увидом у реформисани *Наставни план и програм за основну школу* запажамо да се број Нушићевих прозних и драмских текстова у наставном проучавању значајно повећао. Пишчево стваралаштво заступљено је и у разредној (четврти разред – одломак *Прва љубав*) и у предметној настави. За разлику од наставних програма из 20. века, у којима се у петом и шестом разреду изучавало само прозно стваралаштво, а у седмом и осмом искључиво драмско, новина програма из 2008. године јесте што се Нушићево драмско стваралаштво изучава у свим разредима предметне наставе, као и то што се одломак *Прва љубав* из *Аутобиографије* обрађује у четвртном разреду, а роман у целости у шестом. Први пут су се у програму нашле драме за децу у једном чину (*Кирија, Аналфабета*), а

у допунском избору аутора појединих уџбеника и хумореска *Лек од љубави* (у четвртном и осмом разреду). Заступљеност књижевног стваралаштва Бранислава Нушића у основној школи представимо следећим табеларним приказом:

Табела 2: Заступљеност Нушићевих текстова у наставним програмима за основну школу.

	V разред	VI разред	VII разред	VIII разред
1959.	<i>Хајдуци</i>	/	/	Ожалошћена породица или Сумњиво лице
1963.	<i>Хајдуци</i>	/	/	<i>Ожалошћена породица</i> или <i>Сумњиво лице</i>
1976.	<i>Хајдуци</i> Аутобиографија (одломак)	/	<i>Сумњиво</i> <i>лице</i> (одломак)	Покојник (одломак)
1984.	/	<i>Аутобиографија</i> (<i>Час географије</i>)	/	<i>Сумњиво лице</i>
1990.	<i>Хајдуци</i>	<i>Аутобиографија</i> (<i>Час географије</i>)	/	/
2008.	<i>Хајдуци</i> Кирија	<i>Аутобиографија</i> Аналфабета	Власт (одломак)	<i>Сумњиво лице</i> * Лек од љубави

На основу табеларног прегледа увиђа се да је Нушићево прозно и драмско стваралаштво (роман *Хајдуци*, комедије *Ожалошћена породица* и *Сумњиво лице*) уведено у наставно проучавање 1959. године, да би петнаест година касније тај избор био проширен одломцима из *Аутобиографије* и *Покојника*. Осамдесетих година 20. века долази до редукције Нушићевих књижевних текстова који се проучавају у основној школи (изостају комедије *Ожалошћена породица*, *Сумњиво лице*, *Покојник*).

У првој деценији 21. века, осим постојећих прозних дела (романа *Хајдуци* и *Аутобиографија*), први пут се у основну школу уводе Нушићеве једночинке (*Кирија*, *Аналфабета*), комедија *Власт*, као и хумореска *Лек од љубави* (факултативно). Према броју дела која су заступљена у наставном програму запажа се да је опус Бранислава Нушића, уз текстове Јована Јовановића Змаја,

Десанке Максимовић, Бранка Ћопића, Стевана Раичковића, Мирослава Антића, Гроздане Олујић и Добрице Ерића, један од најзаступљенијих у основној школи. Према заступљености текстова по разредима у Табели 3 уочавамо да је стваралаштво Бранислава Нушића, уз опус Иве Андрића и Данила Киша, заступљено у свим старијим разредима основне школе:

Табела 3: Заступљеност књижевних текстова у основној школи.

Бранислав Нушић	Иво Андрић	Данило Киш
4. <i>Прва љубав</i>	/	/
5. <i>Хајдуци, Кирија</i>	5. <i>Мостови</i>	5. <i>Дечак и пас</i>
6. <i>Аутобиографија, Аналфабета</i>	6. <i>Аска и вук</i>	6. <i>Вереници</i>
7. <i>Власт</i> (избор)	7. <i>Прича о кмету Симану</i> (одломак), <i>Панорама, Немири</i> (допунски избор)	7. <i>Ливада у јесен</i> (допунски избор)
8. <i>Сумњиво лице</i>	8. <i>Мост на Жепи</i>	8. <i>Ноћ и магла</i>

Године 2011. године усвојен је Правилник, у којем је ревидиран *Програм српског језика и књижевности* из 1990. године намењен четворогодишњем образовању и васпитању у гимназијама општег типа и гимназији друштвено-језичког и природно-математичког смера.⁵⁰ Предвиђено је да настава књижевности буде заступљена на око 60 одсто часова, а настава језика и културе изражавања на око 40 одсто часова. Обрађују се најзначајнија дела из српске и светске књижевности, која су распоређена у књижевноисторијском континуитету од старог века до данас. У настави се посебна пажња посвећује подстицању и развијању мисаоне активности ученика, поштовању и уважавању принципа научности и васпитности, примерености узрасту, свесне активности ученика, поступности, систематичности и очигледности. У наставном проучавању Нушићевих дела ученици се упућују на истраживачки и критички однос према књижевном тексту и оспособљавају за самостално читање, доживљавање,

⁵⁰ Видети: документ на сајту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: <http://www.mpn.gov.rs/dokumenta-i-propisi/nastavni-planovi-i-programi/srednje-obrazovanje-i-vaspitanje/79-gimnazije/883-pravilnik-o-izmenama-i-dopunama-pravilnika-o-nastavnom-planu-i-programu-za-gimnaziju>.

разумевање, тумачење и оцењивање дела. У *Програму* је истакнуто да је избор одређених наставних облика, метода, поступака и средстава условљен наставним садржајима и циљевима (образовним, васпитним и функционалним) који се остварују на часу српског језика и књижевности.

Према актуелном програму за гимназије, стваралаштво Бранислава Нушића заступљено је комедијом *Народни посланик* у другом разреду. *Наставни програм за ученике са посебним способностима за физику*, који је усвојен 2014. године, предвиђа да се Нушићева комедија *Госпођа министарка* проучава у другом разреду гимназије.⁵¹ *Наставни програм за филолошке гимназије* предвиђа наставну обраду комедије *Народни посланик*. У табеларном приказу који следи представљена је заступљеност Нушићевих комедија у програмима за гимназије од 1969. до данас:

Табела 4: Заступљеност Нушићевих комедија у наставним програмима за гимназије и средње стручне школе.

	I разред	II разред	III разред	IV разред
1969.	<i>Народни посланик</i>	/	<i>Ожалошћена породица, Покојник, Сумњиво лице</i>	/
1988.	/	<i>Народни посланик, Покојник</i>	/	/
1989.	/	<i>Народни посланик, Покојник</i>	/	<i>Ожалошћена породица</i>
1990/91.	/	<i>Народни посланик</i>	/	/
2011.	/	<i>Народни посланик</i>	/	/
2014.	/	<i>Госпођа министарка</i>	/	/

⁵¹ Видети: документ на сајту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: <http://www.mpn.gov.rs/dokumenta-i-propisi/nastavni-planovi-i-programi/srednje-obrazovanje-i-vaspitanje?lang=sr-YU>.

Ако се упореди заступљеност Нушићевог опуса у протеклих четрдесет и пет година у наставним програмима за гимназије, запажа се да преовлађује драмско стваралаштво, али и да је репрезентативан избор комедија знатно редукован.

У средњим стручним школама, у зависности од врсте и трајања образовања, заступљеност Нушићевог стваралаштва је разнолика. Ученици другог разреда изучавају Нушићеву комедију *Народни посланик* у средњим стручним школама трогодишњег и четворогодишњег трајања. Предвиђено је да се они упознају са поетиком реализма, представницима и делима европске и српске књижевности и тумаче уметнички свет и стваралачке поступке у структури обрађених дела, као и да процењују друштвене појаве и проблеме које покреће његово стваралаштво. Проучавање треба да подстакне критички став ученика при процени поступака и понашања књижевних јунака.

Иновираним *Наставним планом и програмом четворогодишњих и трогодишњих образовних профила у средњем стручном образовању и васпитању* предвиђено је да ученици читају и тумаче комедију *Госпођа министарка* у другом разреду средње школе у следећим образовним профилима: техничар за обликовање ликовних производа, техничар за графичку припрему, туристички техничар, физиотерапеутски техничар, козметички техничар, фармацеутски техничар, лабораторијски техничар, електротехничар телекомуникација, техничар мехатронике, техничар за примарну обраду дрвета, електротехничар за електронику на возилима, физиотерапеутски техничар, лабораторијски техничар, стоматолошка сестра – техничар и медицинска сестра; масер, тапетар-декоратер, столар, златар, монтер суве градње и здравствени неговатељ).

Нушић је, као сатиричар и критичар друштвеног живота свога времена, у стваралаштву приказао сјајне хумористично-сатиричне слике бирократије, власти и малограђанштине (*Сумњиво лице, Госпођа министарка, Ожалошћена породица, Покојник*). Али како ове појаве имају свевремено значење, Нушићеве комедије у наставном проучавању шире сазнајне видике и данашњих ученика и подстичу их на критичко мишљење и оригинална гледишта о нашем времену и савременим појавама. Зато би неком будућом реформом наставног програма за гимназије и средње стручне школе било умесно и сврсисходно увести у наставне програме и друга Нушићева комедиографска остварења, као што су *Ожалошћена породица,*

Госпођа министарка и *Покојник*. Тако би се на најбољим делима српске комедиографске баштине код ученика неговало хуманистичко и књижевно образовање, развијао књижевни укус и стварале трајне читалачке навике.

3.2. Бранислав Нушић у школским уџбеницима

Један од задатака образовног система јесте да доприноси побољшању квалитета наставе у школи. Значајну улогу у томе има школски уџбеник. Он представља основну и најважнију књигу, у којој се на систематски и методички примерен начин излаже наставни садржај појединог предмета. Како је уџбеник један од важних извора и средстава у процесу учења, неопходно је да он, користећи достигнућа савремених наука, унапређује и сам процес учења. Његова посебност огледа се у концепцији (избору релевантних садржаја), у структури и дидактичко-методичкој обради. Уџбеник, осим образовних, остварује и васпитне и функционалне циљеве. Он уводи ученике у свет књига и читања, омогућава да они стекну знања и умења, формирају ставове, систем вредности, навике, потребе, негују читалачке компетенције, богате свој речник, развијају културу језичког изражавања и стваралачке способности. Осим тога, уџбеник развија низ менталних способности и мисаоних радњи (упоређивање, индукција, дедукција, анализа, синтеза, конкретизација и апстракција, решавање проблема), поспешује стварање радних навика и процес осамостаљивања ученика. Самосталност ученика огледа се у процесу читања, обраде садржаја у тексту, изналажењу решења на основу датих информација, провери резултата учења и неговању индивидуалног стила рада. Оспособљеност ученика за коришћење уџбеника доприноси њиховом самообразовању и развијању интересовања и сазнавања уопште.

Научна саветовања и истраживања која се заснивају на проучавању уџбеника у савременој настави (њихове концепције, структуре, садржаја, језика и графичког обликовања) имају за циљ да проуче уџбенике у научно-стручном,

идејно-васпитном и педагошком погледу.⁵² Будући да је издавање уџбеника од националног и културног значаја, подизањем квалитета уџбеника обезбеђује се квалитетније образовање.

⁵² Истраживачким радом у области уџбеника у другој половини 20. века у југословенским републикама и покрајинама превасходно су се бавиле државне издавачке куће, а периодично и научни институти и педагошке установе. Завод за издавање уџбеника СР Србије је у периоду од 1964. до 1967. године осмислио десетак концепција уџбеника за основну и средњу школу. Значајно саветовање посвећено уџбеницима на тему *Иновације у настави* организовано је у Загребу 1970. године. В. Пољак је, међу првима, указао на дидактичко-методичко обликовање уџбеника. У научним рефератима истакнута је потреба за развојем методологије израде уџбеника покретањем истраживачког рада у издавачким кућама и континуираним проверавањем наставних програма и уџбеника у наставној пракси. Сектор за научноаналитичке и стручне послове Завода за уџбенике и наставна средства Београда организовао је, у сарадњи са заводима за уџбенике из Сарајева, Новог Сада и Приштине, саветовање на тему *Језик уџбеника*, које је одржано у Београду 21. и 22. децембра 1976. године. Оно је било подстакнуто новоусвојеним, измењеним и осавремењеним *Заједничким програмом васпитно-образовног рада у основној школи* и посвећено питањима везаним за проблеме језика уџбеничке литературе, проучавање језика уџбеника и дечјег говора. Један од учесника саветовања, Милија Николић, истакао је да језик уџбеника, као основно изражајно средство, омогућује успешно споразумевање са ученицима и зато је важно да буде угледни пример развијене и богате језичке културе. Аутор се заложио да језик уџбеника буде написан савременим књижевним језиком, научнопопуларним стилом, који ће бити примерен узрасту ученика и њиховим способностима и на тај начин им омогућити успешније разумевање градива. Тачност, прецизност, убедљивост и занимљивост казивања у уџбенику, према Николићевом тумачењу, подстичу радозналост ученика за наставни предмет. Аутор сматра да радни налози превасходно треба да буду формулисани тако да подстакну истраживачку делатност ученика и мотивишу их да решавају проблемске ситуације. (Видети: Зборник радова *Језик уџбеника*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1976, стр. 65–66.) У осмој деценији 20. века организована су још три саветовања: *О функцији ликовно-графичке опреме савремених уџбеника* (1978), *Уџбеник као чинилац у унапређивању наставе математике* (1979) и *Уџбеник као предмет научних истраживања* (1980), која су поспешила сарадњу државних издавачких кућа у републикама и покрајинама Југославије. На саветовањима се расправљало о општим проблемима истраживања уџбеника, о њиховој концепцији, о рецензијама и проблемима вредновања уџбеничких комплета, о графичком обликовању уџбеника и илустрацијама у њима, као и о примени уџбеника у образовно-васпитном раду. Саветовања су имала за циљ континуирано праћење, вредновање, побољшање и усавршавање уџбеника у духу текућих реформи образовно-васпитног система. Истраживања психолошко-педагошких проблема уџбеника започета су у Институту за психологију Филозофског факултета у Београду. Први пројекат који је настао на теоријским анализама био је *Психолошко-педагошка анализа основношколских уџбеника* (1982). Две деценије теоријског и емпиријског истраживања уџбеника Института за психологију и Образовног форума резултирала су пројектима под називом *Квалитет школских уџбеника и механизми обезбеђивања тог квалитета* (2003), *Активно учење* (2003) и *Стандарди квалитета уџбеника* (2004). Истраживаче је превасходно занимала активност ученика у процесу наставе и трагање за начинима да уџбеници постану подршка процесу учења. (Видети: Никола Вученов, *У ком се основном правцу у савременој светској уџбеничкој литератури траже решења у раду на перфекционирању школских књига и уџбеника?*, Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, Београд, 1962; *Општа концепција уџбеника за основну школу*, усвојено 28. октобра 1976, Просветни савет Србије, Београд, 1976; *Језик уџбеника*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1977; *Уџбеник као предмет научних истраживања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1982; Вукашин Станисављевић, *Два века српских уџбеника*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1992; Јелена М. Пешић, *Нови приступи структури уџбеника (теоријски принципи и конструкцијска решења)*, Завод за уџбенике и наставна средства, 1998; *Уџбеник и савремена настава*, Зборник поводом 50 година рада Завода за уџбенике, Завод за уџбенике, Београд, 2007; *Квалитет уџбеника за млађи школски узраст*, Институт за психологију

Стваралаштво Бранислава Нушића у уџбеницима за основну школу може се пратити на основу увида у уџбенички комплет српског језика, који чине читанка, граматика и радна свеска. Нушићево књижевно стваралаштво заступљено је у основношколским читанкама у складу са прописаним наставним програмом за дати разред. Седамдесетих година 20. века у читанкама за пети разред основне школе наводе се хумореска *Министарско прасе* и одломак из *Аутобиографије*.⁵³ Читанка за шести разред није садржала ниједан Нушићев текст.⁵⁴ Ученици седмог разреда тумачили су одломак из комедије *Сумњиво лице*.⁵⁵ Осамдесетих година

Филозофског факултета, Београд, 2007; Иван Ивић, Ана Пешикан, Слободанка Антић, *Водич за добар уџбеник (општи стандарди квалитета уџбеника)*, Платонеум, Нови Сад, 2008.)

⁵³ У читанци *Руке и јабуке* Петра Гудеља налази се Нушићева хумореска *Министарско прасе*. Мање познате речи и њихова објашњења наведени су испод текста. Текст прати уметничка репродукција *Носачи* (1920) Ђорђа Илића, а уз текст се дају истраживачки припремни задаци којима се подстиче разговор о делу. Радни налози су обликовани тако да се ученици могу самостално припремити за рад на часу. У њима се проблематизује однос министра и подређених чиновника: – Како се десило да сваки полицијски писар у свом кварту нађе одлутало министрово прасе? Којим се чудом министрово прасе одједном претворило у ћурана? Радни налози формулисани су тако да развијају ведрину атмосферу на часу и подстичу критичко сагледавање неморалности припадника извршне власти: – Шта би се десило да је министар полиције јавио свим окружним начелствима у земљи да му је утекло прасе? Уз хумореску се наводи и сажета белешка о аутору, у којој се помињу његова најважнија дела (*Сумњиво лице*, *Народни посланик*, *Госпођа министарка*, *Покојник*, *Ожалошћена породица*, *Др*, *Аутобиографија* и *Хајдуци*). (Видети: Петар Гудељ, *Руке и јабуке*, читанка за пети разред основне школе у САП Војводини, Покрајински завод за издавање уџбеника, Нови Сад, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1975, стр. 168–169.)

У читанци *Јабука* налази се одломак *Моја прва љубав* из Нушићеве *Аутобиографије*. Приређивач је функционалном илустрацијом на почетку текста заинтересовао ученике да прочитају наведени одломак. Аутор повезује књижевнонаучну теорију и праксу читања. На примеру дијалога Персе и приповедача врши се карактеризација ликова, а ученици се подстичу да проуче улогу хумора у тексту. Таквим поступањем аутор омогућава ученицима да се са важним књижевноуметничким појавама упознају у контексту дела. У овој читанци објашњења мање познатих речи су изостала. Уз илустрацију се наводи и краћа белешка о најзначајнијем драмском стваралаштву писца. (Видети: Петар Гудељ, *Јабука*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1977, стр. 110–113.)

⁵⁴ Видети: Петар Гудељ, *Ведар дан*, читанка за шести разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1978.

⁵⁵ У читанци *Језеро на Зеленгори* Петра Гудеља наведен је одломак под називом *Господин Жика*, у којем Миладин безуспешно покушава да реши свој проблем са Јосифом из Трбушнице. Уз текст се налазе фотографија центра Београда из 1907. године и сажета белешка о аутору. У читанци су изостали задаци за истраживачко читање. (Видети: Петар Гудељ, *Језеро на Зеленгори*, читанка за седми разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства Београд, 1975, стр. 263–265.)

У читанци *Градилиште* наведен је одломак из другог чина Нушићеве комедије *Сумњиво лице*, под насловом *Како господин Жика мери правду*. Уз текст постоје задаци за истраживачко читање који се односе на наведени одломак. Ученици се подстичу да критички сагледају поступке и ставове полицијског службеника Жике, да окарактеришу његов лик са моралног становишта и да размишљају о погубности такве власти у друштву и животу сваког грађанина. Преовлађују продуктивна питања, али се недовољно користе радни налози који почињу сарадничким императивима: – Како је Жика схватио свој положај? Како га користи? Каква је земља у којој полицијски чиновник има толику власт? – Како господин Жика мери правду? – Полиција је

20. века ученици осмог разреда читају одломак из комедије *Покојник*.⁵⁶ Занимљива је чињеница да се међу осталим текстовима посебно Нушићева *Аутобиографија* јавља у функцији успешне унутарње предметне корелације. Заступљена је у *Читанци за шести разред* одломком *Час географије*, у *Звучној читанци*, *Радној свесци за шести разред основне школе*,⁵⁷ *Граматици за 7. разред основне школе*,⁵⁸ као и у *Читанци за 4, 5. и 6. разред основне школе*,⁵⁹ која је

државу узела под своје, приватизовала. По чему се то види? – Нушићева сатира исмејава и уједа. Која је слика најсмешнија? Који је ујед најдубљи? Осим поменуте апаратуре, наведена је и опсежнија белешка о аутору са илустрацијом. Лекција је опремљена функционалним бакорезом из 18. века *У позоришту*. (Петар Гудељ, *Градилиште*, читанка за седми разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1979, стр. 273–276.)

⁵⁶ У читанци *На звезданим друмовима* Петра Гудеља наведен је одломак из Нушићеве комедије *Покојник*, у којем Павле Марић сазнаје да су га рођаци и пријатељи сахранили и разделили његову имовину. Аутор настоји да задацима за истраживачко читање подстакне ученике да сагледају морални лик Спасоја, Рине и Анте и окарактеришу власт која помаже неморалним рођацима и пријатељима да прогласе Павла мртвим и разграбе његову имовину. Нушићев текст повод је да ученици усвоје књижевнотеоријски појам *сатира*. Аутор упознаје ученике са одликама сатире, а потом их подстиче да они у поменутом одломку уочавају разлику између хумористичног и сатиричног смеха. Ученици се подстичу да прочитају комедију *Покојник* у целисти како би открили „када комика добија укус горчине, а смех призывок бола” (Петар Гудељ, *На звезданим друмовима*, читанка за осми разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1980, стр. 233–236.).

У *Радној свесци за осми разред основне школе* налази се развијен пројекат за истраживачко читање и тумачење наведеног одломка из Нушићеве комедије *Покојник*. Аутори су предвидели да ученици прочитају текст у *Радној свесци*, чују *Звучну читанку* и потом приступе решавању задатака на часу. Ученици за домаћи задатак имају да увежбају читање одломка изражајно и интерпретативно и/или да напишу кратак приказ једне позоришне представе или телевизијске драме. Аутори дају смернице како да ученици сачине приказ. (Видети: Милован Рапајић, Нада Ћирковић, Младен Влајин, *Вежбе из српскохрватског језика за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1982, стр. 75–80.)

⁵⁷ У *Читанци за шести разред основне школе* Павла Илића, Милутина Петровића и Жарка Бабића наведен је одломак *Географија*, у којем се на духовит начин приказује очигледна настава на часовима географије. У задацима за истраживачко читање аутори подстичу ученике да ликовне, појаве и догађаје сагледају на хумористичан начин (истицањем њихових смешних поступака и речи), као и да увиде улогу хумора у представљању Нушићевог школовања и приказивању друштва тог времена: – Зашто у Нушићевој *Аутобиографији* ниједан ученик није видео море? Узми у обзир време у коме је писац живео. – Каквим је наставним средствима тада располагала школа за наставу географије? – Протумачи Нушићев однос према професору географије: да ли му је он остао у сећању као добронамеран човек и присан са ученицима? – Шта је, по твом мишљењу, била Нушићева главна намера при описивању часова географије? Тумачење одломка из Нушићеве *Аутобиографије* подстакло је ауторе да ученицима задају да напишу састав на тему *Школски час на коме сам се од срца смејао*. (Видети: Павле Илић, Милутин Петровић и Жарко Бабић, *Читанка за шести разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1986, стр. 88–93.)

У *Радној свесци за српски језик за 6. разред основне школе* Вера Драгутиновић, Милован Рапајић и Вера Максимовић настоје да провере на који начин су ученици разумели Нушићев текст и како су га доживели. (Видети: Вера Драгутиновић, Милован Рапајић и Вера Максимовић, *Радна свеска за српски језик за 6. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 48–51.)

⁵⁸ Милија Николић у *Граматици за 7. разред основне школе* наводи одломке из *Аутобиографије* као језички пример за запажање и упознавање појмова и појава у настави синтаксе. Одломак *Прва љубав* послужио је аутору као предложак за обраду градива о временским

написана према *Програму допунске наставе основног образовања за децу југословенских грађана у иностранству*. Треба поменути и да је обрада *Сумњивог лица* предвиђена за рад код куће (домаћа лектира), због чега се од почетка деведесетих година ово дело не наводи у читанкама.⁶⁰ У овом периоду, нешто касније, у *Читанци за осми разред основне школе* први пут се наводи критички приказ позоришне представе *Сумњиво лице* у режији Николе Симића. Јован Христић даје литерарно и театролошко тумачење ове Нушићеве комедије настојећи да укаже на свевременост његовог хумора и аутентичност савременог позоришног остварења.⁶¹

реченицама и начину њиховог писања. На датом тексту аутор истиче језичку појаву, образлаже је и подстиче ученике да закључују о њеним значењима и функцији такве језичке појаве. У лекцији *Последичне реченице* аутор наводи одломак *Стари глобус* да би подстакао ученике да обнове знање о зависним реченицама и стваралачки примене знање осмишљавајући адекватне примере у говору и писању. (Видети: Милија Николић, *Српски језик и култура изражавања за 7. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998, стр. 122–124, 134–135.)

⁵⁹ Милија Николић наводи Нушићев одломак *Часови географије* у *Читанци за 4, 5. и 6. разред основне школе*, која је написана за децу југословенских грађана који се образују у иностранству. Аутор уз текст даје радне налоге у којима преовладавају продуктивна питања и захтеви који почињу сарадничким императивима: – Наставници се у школама често служе очигледним средствима: глобусом, сликама, филмовима. – Какву је очигледност применио Нушићев професор географије? У чему је све претерао? – Које су ситуације на часу посебно смешне? – А због чега су и помало тужне? – По чему су сцене из учионице погодне за извођење на позорници? – Чиме је све професор озбиљну наставу географије претворио у смешну игранију – у лакрдију? – Упореди професорове жеље и циљеве са средствима којима се служи. – Какве ту све нескладности примећујеш? Нушићев професор је предавао географију пре сто година. Његови поступци се могу осуђивати и одобравати. Прцени их са оба становишта. Осим читања и тумачења датог одломка, који су подстакнути методички осмишљеним задацима, аутор Нушићев текст узима и као полазиште за обраду глагола по трајању радње. У тексту су графички обележени несвршени и свршени глаголи. Ученици се подстичу да уоче њихову разлику према трајању радње. Аутор поступно дефинише свршене и несвршене глаголе наводећи примере за сваки од њих. Оригиналног приступа огледа се и у коришћењу функционалне илустрације као предлошка којим се ученици мотивишу да објасне разлику између несвршених и свршених глагола: *потрчати, трчати, дотрчати*. Када се уверио да су градиво о глаголском виду ученици усвојили, аутор задаје говорну и писану вежбу да ученици осмисле причу којом ће насмејати саговорнике: *Испричаћу вам нешто смешно, Шала је успела, Слатко сам се насмејао/-ла, Сви смо праснули у смех*. Таквим поступањем аутор је у уџбенику остварио ваљану корелацију између књижевног текста, језичке појаве која у њему доминира и културе језичког изражавања (усмене и писмене вежбе). (Видети: Милија Николић, *Читанка за 4, 5. и 6. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за школство, Подгорица, 1995, стр. 187–192.)

⁶⁰ У складу са прописаним наставним програмом, читанке за пети, седми и осми разред у том периоду не садрже Нушићева дела. (Видети: Павле Илић, Милутин Петровић, *Иза шума, иза гора*, читанка за 5. разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Покрајински завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1985; Вук Алексић, *Читанка за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, Завод за уџбенике и наставна средства, Приштина, 1988.)

⁶¹ Видети: Вук Алексић, *Читанка за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 175–176.

У првој деценији 21. века дешавају се значајне промене у осмишљавању, одобравању и издавању уџбеника.⁶² Завод за уџбенике и наставна средства објављује серију уџбеника који су садржински, концепцијски и графичко-ликовним обликовањем знатно унапређени.⁶³ Нушићев опус добија више простора у уџбеничкој литератури. У Читанци *По јутру се дан познаје* Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ први пут се појављују одломци из романа *Хајдуци*.⁶⁴ У Читанци *Крила плаве песме* Милке Андрић наводи се одломак *Часови географије*⁶⁵ из

⁶² У првој деценији 21. века повећава се интересовање просветних институција (Министарства просвете, Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања, Завода за унапређење образовања и васпитања, Националног просветног савета) за праћење и вредновање уџбеника и њихово процењивање у наставном раду. Усвајањем *Стандарда квалитета уџбеника* 2010. године прописани су услови које уџбеници морају да испуне да би били одобрени за употребу у школама. Стандарди се односе на садржај, педагошко-психолошке, дидактичко-методичке, језичке, етичко-васпитне захтеве, графичку, ликовну и техничку опремљеност уџбеника: 1) садржај уџбеника мора бити усклађен са наставним планом и програмом, општим исходима и стандардима образовања и васпитања; 2) нужно је да садржај репрезентује природу знања одређене науке/дисциплине; 3) неопходно је да уџбеник буде примерен узрасту ученика и да подстиче њихов развој; 4) уџбеник треба да има јасну и прегледну структуру и да је дидактички добро обликован; 5) језик уџбеника мора бити одговарајући и функционалан (мање познате речи се наводе уз текст у којем се јављају и објашњавају на маргини); 6) неопходно је да уџбеник доприноси развоју система вредности који одговара циљевима образовања и васпитања; 7) графичко-ликовна опремљеност уџбеника треба да буде одговарајућа и функционална; 8) техничка опремљеност штампаног уџбеника треба да омогућава брзо читање. Издавачи почињу да припремају уџбенике у складу са усвојеним планом уџбеника и *Стандардима квалитета уџбеника*. *Звучне читанке* постају саставни део уџбеничког комплекта.

⁶³ Видети: Љиљана Бајић, *Зона Мркаљ, Читанка По јутру се дан познаје* за пети разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004; Милка Андрић, *Крила плаве песме*, читанка за 6. разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002; *Радна свеска за српски језик за 6. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006; Милка Андрић, *Плаво и златно*, читанка за 7. разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005; Љиљана Бајић, *Зона Мркаљ, Читанка за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006; Душка Кликовац, Љиљана Бајић, *Зона Мркаљ, Радна свеска за српски језик у осмом разреду основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2006.

⁶⁴ Читанка *По јутру се дан познаје* Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ садржи одломак из романа *Хајдуци*, под називом *Епидемија*. Ауторке у поглављу *Странице лектире* наводе репрезентативне одломке из домаће лектире, које су ученици у обавези да прочитају у петом разреду. Штиво је на духовит начин обрађено, а уводни текст Димитрија Вученова наговештава садржај романа *Хајдуци* и изазива ученичку пажњу и радозналост. Ауторке избором разноврсних одломака о члановима ђачке дружине (о Трти и Лази Цврци) мотивишу ученике за читање, доживљавање и тумачење романа у целисти. (Видети: Љиљана Бајић, *Зона Мркаљ, Читанка По јутру се дан познаје* за пети разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 160–163.)

⁶⁵ Уз књижевни тест дата је карикатура Бранислава Нушића. Ауторка наводи пројекат за истраживачко читање *Аутобиографије* настојећи да ученици тумаче доминантне вредности овог Нушићевог остварења: – На који је начин професор географије учинио своју наставу очигледном? – Запази појединости професоровог понашања према Сретену. – Како су се према Сретену опходили његови школски другови? Процени поступке професора, али и понашање Сретенових другова? – Објасни шта у тим поступцима одобраваш, а шта не. – Како је професор покушао да објасни помрачење Месеца? – Како је професор поступио када је ученик признао да његово објашњење помрачења Месеца није разумео? – Шта такав поступак говори о професору? – Какав је приповедачев однос према професору? Објасни на основу чега то закључујеш. Ауторка

Нушићеве *Аутобиографије*. У *Радној свесци за српски језик у осмом разреду основне школе* Душке Кликовац, Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ први пут се појављује Нушићева хумореска *Лек од љубави* као факултативни избор приређивача.⁶⁶

У периоду од 2006. до 2010. године завршен је процес реформисања наставног програма за основну школу.⁶⁷ Укинута је подела на школску и домаћу лектуру, уведен је корпус изборних текстова (допунски избор), а у програму су се нашли и научно-популарни и информативни текстови. Да би читанка била акредитована за употребу у настави, неопходно је да садржи све обавезне и оптималан број допунских, научнопопуларних и информативних текстова предвиђених наставним планом и програмом за дати разред, да буде примерена узрасту ученика и да омогућава ученицима стицање релевантних знања из српског језика и књижевности.

Приређивачи читанки у првој деценији 21. века посебну пажњу посвећују избору текстова и начину њихове интерпретације. Они воде рачуна о психолошкој адекватности уџбеника и његовој примерености узрасту ученика, посебно о њиховим читалачким интересовањима и сензибилитету. Аутори настоје да заинтересују ученике за књижевне текстове и да пробуде њихову читалачку радозналост да прочитају дело у целости. У садржај читанке, осим прописаних књижевних дела, уносе се и факултативни текстови. Они су у основношколским читанкама најчешће распоређени у поглавља према тематско-мотивском, а ређе према жанровском принципу. Објашњења мање познатих речи наводе се на маргинама књижевног текста, у подножним напоменама или на крају читанке у

подстиче ученике да сачине план за препричавање овог текста. Уз то, ученици добијају упутства да се припреме за говорну вежбу *Догодило се на школском часу*. (Видети: Милка Андрић, *Крила плаве песме*, читанка за 6. разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002, стр. 27–30.)

⁶⁶ Видети: Душка Кликовац, Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *Радна свеска за српски језик у осмом разреду основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2006, стр. 92–95.

⁶⁷ Видети: *Наставни програм српског језика за 5. разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, год. LVI – бр. 6, Београд, 25. јун 2007, стр. 1–11; *Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, год. LVII – бр. 5/2008, Београд, 26. мај 2008, стр. 2–8; *Правилник о наставном програму за седми разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, бр. 6/2009, Београд, 10. јун 2009, стр. 2–9; *Правилник о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, бр. 2/2010, Београд, стр. 3–11.

Речнику. Илустрације, фотографије, репродукције уметничких слика прате књижевне текстове и усклађене су са њиховом садржином. Књижевни текстови су на методички начин обрађени, пропраћени су неопходним теоријским објашњењима, питањима и задацима, односно упутствима за самосталан рад. Дидактичко-методичка апаратура има функцију да мотивише ученике за читање и подстиче њихово тумачење. Обрада књижевних дела снажи се истраживачким припремним задацима који се у читанци наводе иза књижевног дела. Истраживачки подстицаји садрже смернице за помно читање и самостално припремање ученика за наставно тумачење књижевног дела. Локализовање књижевног дела је осмишљено тако да пружи основна објашњења о одломку књижевног дела, као и да уведе читаоца у раздобље (књижевну епоху), временске и културне околности са којима је дело повезано и тако помогне ученицима у његовом сагледавању. Аутори читанки настоје да остваре корелацију са наставом српског језика (правописом, ортоепијом, граматиком, језичком културом), као и међупредметну корелацију са ликовном, музичком, позоришном, филмском уметношћу, биологијом, историјом, географијом и веронауком. Читанке одобрене у 21. веку садрже занимљивости из секундарне литературе (књижевности, митологије, историје, филма, научних текстова). Оне помажу ученицима да књижевно дело сагледају са више становишта, као и да прошире знања о језику, књижевности и култури. Белешка о аутору наводи се уз текст и/или на крају књиге у посебној рубрици. Прегледне систематизације градива (табеле, креативне слагалице, укрштенице, игре асоцијација и мозгалице) резимирају поглавља у читанкама. На крају уџбеника налазе се индекс појмова, решења систематизација и попис литературе. Поједине читанке садрже и *Звучне читанке*, мултимедијалне садржаје (аудио записе, наставне филмове о раздобљу, ствараоцима и њиховим делима). Реформисан програм за основну школу, поред Нушићевих *Хајдука* и *Аутобиографије*, уводи у наставну обраду и пишчеве једночинке (*Кирија* и *Аналфабета*) и одломке из комедије *Власт*.

Законом о уџбеницима омогућено је да се у школама користе одобрени уџбеници бројних лиценцираних издавача. Од 2007. године у наставном процесу се, поред акредитоване *Читанке за пети разред основне школе* Завода за

уџбенике,⁶⁸ користе и читанке приватних издавачких кућа (Креативни центар,⁶⁹ Klett⁷⁰ и BIGZ⁷¹).

⁶⁸ Нушићева једночинка *Кирија* први пут се у читанкама појавила захваљујући реформисаном *Наставном програму за пети разред*. У *Читанци за 5. разред основне школе* Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ наведен је одломак из друге појаве, у којој осиромашена и презадужена породица полази на замишљено путовање у Земун, Италију, Швајцарску и Врање. У задацима за истраживачко читање ученици се подстичу да обрате пажњу на лик оца и његову намеру у осмишљавању приказаног путовања: – Објасни шта је отац мислио кад је рекао да се „може и без пара путовати”. Како је на ову могућност гледала мајка? Зашто је пристала да кобајаги путује са својима? – Објасни зашто је отац био упоран да породицу поведе на ово „путовање”. На примерима покажи како је његова уобразиља деловала на децу. Ауторке уочене литерарне проблеме рашчлањују на неколико радних захтева који упућују ученике према водећим уметничким вредностима једночинке (вербална и ситуациона комика, идејни слој драме) тако да се они сагледавају у уметничком садејству у датом одломку и подробно анализирају: – Запази како путници „изгледају”. Образложи шта је у њиховој појави најсмешније. – Задржи се на очевим објашњењима знаменитости Италије и Швајцарске. Издвој оне које су посебно необична. Образложи она која су ти смешна. – Са чим се отац све шали? Зашто то чини? – Прибележи размишљања на која те је подстакао овај текст. Припреми се да образложиш улогу маште и духовитости и у самом животу. Ученици се подстичу да разумеју, усвоје и примењују у одговарајућим наставним ситуацијама функционалне појмове: машта, доживљај, расположење, емпатија, реално – замишљено. У поглављу *На крилима игре* наводи се идентичан одломак из романа *Хајдуци* који је наведен и у читанци *По јутру се дан познаје*. Локализовање је остварено путем одломка из секундарне литературе, помоћу којег се наглашавају позитивни естетски судови о Нушићевом остварењу. Ваљано осмишљени истраживачки припремни задаци наводе се после репрезентативних одломака. Истраживачки подстицаји садрже смернице за помно читање и самостално припремање ученика за наставно тумачење књижевних дела. Ауторке, радним налозима у форми сарадничких императива, подстичу ученике да износе своје утиске, мисли и осећања побуђене уметничким вредностима текста, које ће ученици спонтано запажати и поткрепљивати доминантном предметношћу и исказима из текста: – Наведи осећања која је роман код тебе пробудио. – Настој да се што више приближиш јунацима романа и да на појаве и догађаје гледаш из њиховог угла. – Образложи који од дечака је најзанимљивији. – Објасни чијим се несташлуцима најслађе смејеш. Ученици се мотивишу да читалачке утиске поткрепљују и снаже документованим ставовима и аналитички разложним судовима о водећим вредностима и смислу дела: – Наведи разлоге због којих су се дечаци одметнули у хајдуке. Шта је у томе озбиљно, а шта смешно? – Образложи зашто је оно што је у дејој хајдучији необично и неочекивано добило шаљив тон. Истраживачки задаци који се наводе после текста имају улогу предлошка који и ученик и наставник развијају, конкретизују и обогаћују у наставним околностима. Нушићев текст је у читанци на адекватан начин илустрован. Ауторке остварују корелацију са језичком културом и користе књижевноуметнички текст као подстицај за увежбавање промене гледишта. (Видети: Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *Читанка за 5. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 90–99.)

⁶⁹ У *Читанци за пети разред основне школе* Симеона Маринковића и Славице Марковић заступљен је одломак из романа *Хајдуци* у којем Цврца, Трта, Дроња и Сима разговарају о томе шта би волели да буду. Текст је на адекватан начин илустрован. Аутори су у избору одломка пошли од садржаја, који је ученицима петог разреда близак и инспиративан. *Читанка* је осмишљена као радни уџбеник у којем ученици одговарају на питања и бележе своја запажања подстакнута текстом. На маргини стране налазе се мање познате речи, чија се објашњења наводе на крају књиге у *Речнику*. Задаци за истраживачко читање засновани су на проверавању разумевања прочитаног текста: – Зашто је Трта волео да буде птица? – Због чега је Дроња желео да буде лађа? Због чега је хтео да буде тигар? Изостали су радни налози који почињу истраживачким налозима. Продуктивним питањима приређивачи *Читанке* подстичу ученике да тумаче жеље ликова на стваралачки и истраживачки начин: – Дечаци из *Хајдука* имају смешне надимке. Шта мислиш, зашто су их добили? Смисли духовита објашњења. У *Појмовнику* се објашњавају књижевнотеоријски појмови (*роман за децу*, *анegdота*), које ученици усвајају радом на тексту. Осим поменутих сегмената дидактичко-методичке апаратуре, наводе се и анегдота из

живота Бранислава Нушића, сажета белешка о аутору са фотографијом и задаје се домаћи задатак да ученици прочитају роман *Хајдуци* и у дневник читања забележе занимљиве податке о њему. Корелација са *Језичком културом* остварује се подстицањем ученика да сажето препричају одломак и увежбају читање текста по улогама. Аутори мотивишу ученике да док читају текст запажају примере хумора у њему. У овој *Читанци* наведене су и друга и трећа појава из једночинке *Кирија*. Мада је таквим избором омогућено подробније сагледавање Нушићевог не само хумористичног већ и ироничног смеха, у радним наловима су изостала проблемска питања. Текст прате питања репродуктивног типа, којима се од ученика очекује да уоче и образложе поступке у обликовању драмских лица, именују простор, време и место драмске радње, као и да објасне поенту завршне драмске слике. Текст је на адекватан начин илустрован и примерен сензибилитету ученика петог разреда. На маргини стране ученици се упућују на мање познате речи, чија се објашњења наводе на крају књиге у *Речнику*. Аутори у сегменту *Занимљивости* дају духовиту анегдоту *Ко је пао на испиту због Нушића*. Посебну вредност ове читанке представљају подстицаји ученицима за остале облике рада подстакнуте драмским текстом. Од ученика се очекује да осмисле и припреме сценско извођење једночинке и нађу се у улози сценографа, костимографа, редитеља, глумца, лектора и музичког уредника. Ученици се на стваралаштво подстичу и креативним задатком да заврше једночинку на оригиналан начин употребом дијалога, у облику драме. Тиме се посебно подстичу принципи индивидуализације и свесне активности ученика, јер у постојећим радним околностима ученици самостално истражују, проналазе, изучавају и стварају. (Видети: Симеон Маринковић, Славица Марковић, *Читанка за пети разред основне школе*, Креативни центар, Београд, 2007, стр. 14–16, 176–181.)

⁷⁰ Читанка *Чаролија речи* Наташе Станковић Шошо структурирана је према жанровском принципу. Посебност ове читанке представља присуство водича, који уводи ученике у свако поглавље. Бранислав Нушић је водич кроз поглавље *На позорници*. Он уводи ученике у свет смеха, радости и безбрижности и омогућава им да спознају најважније одлике драмске књижевности. *Реч водича* указује ученицима на структурираност драмског текста и узрочно-последичну повезаност драмске радње. Управо такав концепт ове читанке омогућио је да се, осим обавезних текстова – одломака из романа *Хајдуци* и једночинке *Кирија*, у њој нађе и факултативан одломак о Нушићевом поласку у школу из *Аутобиографије*. У поглављу *На позорници* налази се одломак из једночинке *Кирија*, који садржи другу и трећу појаву. Ауторка је проширени избор драмских слика оправдала њиховом условљеношћу. Читајући текст, ученици спознају да свака промена изгледа позорнице означава у драмском тексту нову драмску слику. Објашњења мање познатих речи истакнута су после текста. Тумачења речи су јасна, примерена узрасту, али са лексиколошким захтевима. Функционалне илустрације прате текст и подстичу ученике на читање. Задаци за самостални рад ученика и заједнички рад на часу обједињени су у неколико подналова: *Реч водича*, *У свету уметничког дела*, *Занимљивости*, *Словарица*, *реченица*, *ризница*, *А на почетку беше реч*. Апаратура *У свету уметничког дела* уводи ученике у конкретан амбијент једночинке. Истраживачким припремним задацима ученици се подстичу да проуче значајне појединости у структури дела – да уочавају и образлажу поступке у обликовању драмских лица и да их тумаче са више становишта: драмско (сукоби), психолошко (мотивисање поступака), социолошко (услови формирања и испољавања), етичко (процењивање ставова и поступака): – Који је узрок очевог необичног понашања? – На основу поступака ликова запази како се развија комични неспоразум. У ком тренутку је он најизраженији?. Посебна пажња посвећује се проучавању драмског дијалога и функцији хумора у једночинки: – Задржи се на неком дијалогу оца са децом. Запази шта је у очевим репликама посебно комично. – Укажи на елементе хумора у очевом доживљају и представљању света. – Размисли како се озбиљне ствари могу представити на хумористичан начин. На који начин писац кроз шaljиву драмску игру указује на начин живота у нашем друштву тог времена? Пронађи реплике у којима се то може уочити. – Припреми се да образложиш улогу маште и духовитости у самом животу. Апаратуром *Словарица*, *реченица*, *ризница* ученици усвајају одговарајуће појмове из драмске књижевности: *драма*, *чин*, *једночинка*, *сцена*, *појава*. У складу са разумевањем значења речи *чин* и *слика* наводи се занимљивост из књиге *Досетке и наивности из децијег света* Јована Јовановића Змаја. У апаратури *Реч водича* налазе се Нушићеви аутопоетички ставови о каузалности која је неопходна у обликовању драмских слика и појава (сцена). У апаратури *А на почетку беше реч* ученици се подстичу да осмисле извођење једночинке у учионици. У поменутој читанци у поглављу *Причам ти причу* налази се одломак првог поглавља *На храстовом стаблу* из Нушићевог романа *Хајдуци*. У њему су представљени књижевни портрети Жике Дроње и приповедача Бранислава Нушића. Уз наведени одломак постоји кратак

Године 2009. усвајају се *Образовни стандарди за крај обавезног образовања*, који представљају „исказе о темељним знањима, вештинама и умењима које ученици треба да стекну до одређеног нивоа образовања”.⁷² *Стандарди квалитета уибеника*, који су усвојени 2010. године, прописали су да

текст сачињен као подстицај за његово читање. Он има за циљ да мотивише ученике за доживљавање и тумачење одломка из романа. Задацима за истраживачко читање ученици се подстичу да уочавају и образлажу поступке у обликовању књижевних ликова, да тумаче форме приповедања у епском тексту, успешно откривају језичкостилска средства којима су обликоване слике и изазвани уметнички утисци и образлажу њихову естетску улогу. У *Словарици, реченици, ризници* ученици усвајају основне податке о роману као епској врсти. Стваралачка активност подстакнута књижевним текстом заснована је на увежбавању изражајног и интерпретативног читања датог одломка, као и упутствима за његову драматизацију. (Видети: Наташа Станковић Шошо, Читанка *Чаролија речи*, Издавачка кућа Klett, Београд, 2007, стр. 100–102, 109–118.)

⁷¹ Читанка *Ризница 5* Милорада Савића, Дарка Јованетића и Драгана Кувелића садржи скраћен одломак из једночинке *Кирија* (друга слика) и сажету апаратуру уз текст: – О чему отац, у међувремену, размишља? Опиши његово импровизовано путовање. Какво је очево познавање географије? Шта све у овом тексту изазива твоје симпатије или смех? Уводно обраћање је у функцији локализовања одломка и омогућава ученицима почетно разумевање текста. Илустрације које прате текст не одговарају садржини одломка. У *Појмовнику* ученици усвајају термине *комедија* и *комедиограф*, који нису у функцији тумачења текста. Уз одломак нису наведене мање познате речи и изрази. У апаратури *Стварајмо* ученици се подстичу на осмишљавање позоришне представе подстакнуте драмским текстом. Поглавље се завршава *Шареном страном*, која садржи асоцијацију у којој се систематизују појмови драмске књижевности и најзначајнији подаци из стваралаштва Бранислава Нушића. Аутори читанке наводе одломак из романа *Хајдуци* у којем одбегла ђачка дружина завршава у свињцу. Духовитост штива и функционалне илустрације подстичу ученике на читање, али су радни налози сажети и несистематични: – Како Нушићеви „хајдуци” подносе „тешке мукe”? Шта је заједничко „хајдучкој дружини” и правим хајдуцима? – Које ти се ситуације у овом одломку чине посебно смешним? Образложи зашто. Аутори су сматрали да је одабрани одломак погодан да ученици петог разреда усвоје појмове *иронија* и *ироничан хумор*. Наводе се дефиниције појмова, а од ученика се очекује да пронађу одговарајуће примере у тексту. Апаратура *Стварајмо* подстиче ученике да у говорној вежби испричају неку духовиту авантуру. Формулацијом налога у овој апаратури није остварена родна равноправност. Многи налози су сугестивни. (Видети: Милорад Савелић, Дарко Јованетић, Драган Кувелић, *Ризница 5*, читанка за пети разред основне школе, Издавачка кућа BIGZ, Београд, 2008, стр. 130–135, 184–187.)

⁷² Образовни стандарди су резултат рада на пројекту „Развој школства у Републици Србији” Министарства просвете и спорта Републике Србије. Према тумачењу Зоне Мркаљ, једног од аутора овог пројекта, стандарди су „својеврсни превод образовних циљева и задатака на конкретно описивање ученичких постигнућа. Њихова најважнија карактеристика је то што су емпиријски засновани – одређени су у оквиру понашања и постигнућа ученика које је проверљиво и мерљиво из године у годину.” Стандарди се односе на четири области: *Вештина читања и разумевање прочитаног*, *Писано изражавање*, *ГраMATика*, *лексика*, *народни и књижевни језик* и *Књижевност* и обухватају основни, средњи и напредни ниво. У области *Књижевности* на основном нивоу стандарди прописују познавање и разликовање: књижевних родова, облика казивања, наслова дела и аутора, стилских фигура, елемената композиције. Стандарди предвиђени за средњи ниво од ученика очекују да уочавају књижевне врсте, разликују стилске фигуре, повезују мотиве, теме и композиције. Напредни ниво подразумева да ученици примене усвојена знања на конкретном тексту, формулишу личне ставове поводом књижевног дела и образложе их адекватним примерима из текста. (Видети: Документ Министарства просвете и Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања Републике Србије *Образовни стандарди за крај основног образовања* на: <http://ceo.edu.rs/component/content/article/2-uncategorized/143-standardi-u-obrazovanju>; Зона Мркаљ, *Методичка слагалица*, Српски језик и књижевност у осмом разреду основне школе, Klett, Београд, 2015, стр. 31.)

одломци који су предвиђени за обраду буду подстицајни и локализовани у надређену текстуалну целину. Свака лекција у уџбенику садржи кључне речи. Свако поглавље завршава се систематизацијом, којом се резимира садржај поглавља. У читанкама постоји хоризонтална повезаност градива на нивоу програма и уџбеника за дати разред и вертикална повезаност градива на нивоу образовног подручја кроз разреде или програме. Илустрације, уметничке репродукције и фотографије прате текстове и представљају додатни подстицај ученицима за читање. Приликом осмишљавања садржаја у читанкама аутори настоје да омогуће ученицима да стекну релевантна знања и умења која ће моћи да примене у професионалном и приватном животу.

Читанке које су акредитоване после 2009. године писане су по важећем наставном плану и програму за дати разред основне школе и усклађене су са *Стандардима квалитета уџбеника, Правописом српскога језика*, као и са *Стандардима знања за крај обавезног образовања ученика*.

Године 2011. појавиле су читанке за пети разред издавачких кућа Завод за уџбенике,⁷³ Eduka,⁷⁴ Школа плус,⁷⁵ Нови Логос⁷⁶ и Klett.⁷⁷

⁷³ У *Читанци за 5. разред основне школе* Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ, која је објављена 2011. године, избор одломка из једночинке *Кирија* остао је исти, а поред наведене дидактичко-методичке апаратуре постоје и кључне речи. У одломку из романа *Хајдуци* графичко-ликовно обликовање прегледније истиче методичку апаратуру, којом се врши мотивисање ученика за читање, локализовање одломка у текстуалну целину и истраживачки задаци за читање романа у целисти. (Видети: Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *Читанка за 5. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2011, стр. 113–121.)

⁷⁴ У *Читанци за пети разред основне школе* Моње Јовић наведен је одломак из друге сцене једночинке *Кирија*, која је локализована у уводном делу. Ученици су упознати с чињеницом да је ова шала у једном чину први пут изведена на позорници Народног позоришта у Сарајеву 1926. године. Ауторка радним наложима подстиче ученике на истраживачку и сазнајну делатност којом преваходно тумачи лик оца и његову улогу у измаштаном путовању. Ученици се продуктивним питањима подстичу да изражавају своја гледишта подстакнута текстом и тумаче поступке јунака. Ауторка остварује успешно хоризонтално повезивање текстова сродних на тематско-мотивском плану: – Сети се улоге која је додељена поезији у Змајевој *Песми о песми*. Како би изгледао свет без творевина маште: без песама, прича, филмова, позоришних представа, видео игрица? У апаратури *Учимо и подсећамо се* ученици обнављају књижевнотеоријске појмове о драми, драмским лицима, драмском сукобу, чиновима, дидакалијама, дијалогу и монологу. Апаратуром *Учимо* ученици се упознају са појмом *једночинка*. Тумачење одабраног одломка требало би да поставке ученике на стваралаштво. Од њих се очекује да заврше шалу на оригиналан начин. Оваквим поступањем, оправдава се скраћени избор Нушићеве једночинке. Моња Јовић у *Читанци* наводи истоимени одломак из романа *Хајдуци* у којем се тематизује историјски контекст настанка хајдучије код Срба и њихов значај у борби против Турака. Међутим, ауторка психолошку и дидактичку ваљаност избора не заснива на неопходној усклађености књижевног текста са узрастом и сазнајним способностима ученика. Наставним планом и програмом за седми разред предвиђа се читање и тумачење епских народних песама о хајдуцима и тада би било подесније остварити компаративно поређење са овим Нушићевим прозним остварењем. Рецепцију одломка из *Хајдука* ученицима додатно отежава непозната лексика. Одабрани одломак обилује турцизмима

(*конак, харати, харамија, харамбаша, зулум, зулумћар, спахилук*), који су објашњени у дну стране на којој се јављају. Текст прати илустрација која се функционално не уклапа са описаном предметношћу. Рад на тексту подстиче се репродуктивним задацима којима се проверава вештина разумевања прочитаног. У апаратури *Треба да знаш* ученици сазнају како су се звали грчки хајдуци. Облик рада подстакнут текстом заснован је на осмишљавању кратке приче о једном хајдучком подвигу. (Видети: Моња Јовић, *Читанка за пети разред основне школе*, Eduka, Београд, 2011, стр. 31–37, 54–57.)

У *Читанци 5* Снежане Бабуновић и Мареле Манојловић дат је одломак из уводног дела романа *Хајдуци* о окупљању дружине крај храстовог стабла. Изостало је тумачење мање познатих речи (*земљопис, туриција, сподбити, зоологија*). Рад на тексту прате репродуктивна и сугестивна питања, којима се ученици подстичу да проналазе одговоре у тексту или да књижевни текст подстакне разговор о њиховом искуству. У истраживачким припремним задацима не постоји поступност нити систематичност у постављању захтева. Налози су најчешће формалистички и неусклађени са природним сазнајним током ученика. У појмовнику *Ко чита, тај зна* на функционално примерен начин објашњавају се појмови *роман за децу* и *портрет*. Од ученика се очекује да забележе причу о настанку неког имена у апаратури *И ти можеш да ствариш*. *Белешка о аутору* наводи се на крају лекције. Ауторке наводе скраћени одломак из друге сцене једночинке *Кирија* без пописа драмских лица која учествују у радњи, као и њихових међусобних односа, који су важни за разумевање драмске радње. Уместо тога, ауторке уводним текстом локализују одломак и тиме подстичу ученике да приступе читању са разумевањем. Из текста изостају одреднице којима се представља спољашња композиција у драмском тексту, као што су *чин, призор* и *слика*. Таквим поступањем нефункционално и немотивисано се доводи у везу појмовник *Ко чита, тај зна* са текстом у којем су описани књижевнотеоријски појмови (*чин, сцена, појава, једночинка*) формално изостали. Непримерено је увођење објашњења одреднице *комедија* у вези са овим драмским текстом. Мноштвом разноврсних термина ученицима се онемогућава да усвоје оне књижевнотеоријске појмове који су наведеној једночинки својствени. У подстицајима за тумачење преовладавају задаци затвореног типа. Од ученика се очекује да подвучу одговоре које сматрају тачним и заокруже одговарајуће особине ликова. Формулација питања не удовољава увек језичким, стручним и психолошко-дидактичким захтевима. Апаратуром *И ти можеш да ствариш* ученици се подстичу на разноврсне стваралачке активности – осмишљавање оригиналног замишљеног путовања, писање драмског текста на задату тему. (Видети: Снежана Бабуновић, Марела Манојловић, *Читанка 5*, Eduka, Београд, 2011, стр. 179–181, 197–201.)

⁷⁵ У *Читанци и граматички за 5. разред основне школе* Милке Цанић, Наташе Антонић и Сандре Софронић уводном мотивацијом о снази маште ученици се подстичу на читање одломка из друге и треће сцене једночинке *Кирија*. Ауторке радним налозима указују на доминантне мотиве и литерарне проблеме овог драмског текста, подстичући ученике да образлажу поступке јунака и њихово хумористично испољавање. У појмовнику се ученици упознају са предвиђеним терминима, као што су: *драма, чин, појава, слика, драмска радња, дијалог, монолог, дијаскалије, једночинка*. Уз објашњења се не дају одговарајући примери из текста, чиме би се ученицима олакшало њихово разумевање и усвајање. Новина ове *Читанке и граматике* огледа се у функционалном повезивању драмског текста са градивом из језика и правописа. На репрезентативним примерима из *Кирије* ученици усвајају основна знања о узвизима и уче како се они пишу: Кажите, децо, *драгичка! Јоој*, путоваћу у Италију. Отац опонаша кретање воза: *трупа-трупа, трупа-трупа*. Разочарани што путовање није стварно, деца се оглашавају једним дугим: *Аааа!* У наведеном уџбенику се у поглављу *Избор из лектире* даје идентичан одломак из романа *Хајдуци* који постоји у читанци *По јутру се дан познаје*, као и у *Читанци за пети разред основне школе* Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ. Изостаје дидактичко-методичко и ликовно обликовање преузетог текста. (Видети: Милка Цанић, Наташа Антонић, Сандра Софронић, *Читанка и граматика за 5. разред основне школе*, Школа плус, Београд, 2011, стр. 222–229, 250–252.)

⁷⁶ *Читанка за пети разред основне школе* под називом *Уметност речи* Наташе Станковић Шошо и Бошка Сувајдића конципирана је према тематско-мотивском принципу. У поглављу *Ђачко доба* наводе се одломци из првог дела *На храстовом стаблу* Нушићевог романа *Хајдуци*. Народном пословицом „Онај ко се буде изгубио на путу до школе, тешко ће наћи свој пут у животу” најављује се Нушићев роман. Аутори су настојали да одабраним одломцима прикажу духовите несташлуке најзначајнијих Нушићевих ликова (Жике Дроње, Лазе Цврце, Симе Глуваћа, Мита Трте и приповедача Бранислава). Аутори су сматрали да ће кратке приче хумористичне садржине, у којима су на занимљив и поучан начин описани несташлуци јунака, ученицима бити

Након увида у продукцију Нушићевог стваралаштва у читанкама за пети разред основне школе запажа се разноврсност одломака из романа *Хајдуци*.

занимљиве и подстицајне за читање романа у целости. Наведени текст у *Звучној читанци* интерпретирају Горан Султановић и Горица Поповић. Уметничко локализовање одломака је у функцији мотивисања за читање романа. Аутори истичу духовитост као најзначајнију карактеристику романа и тиме настоје да подстакну читалачку пажњу и уведу ученике у фантазијски свет. Одломак је илустрован функционалном илустрацијом у којој су на духовит и карикатуралан начин представљени Лаза Цврца, Жика Дроња и Мита Трта. Апаратуром *Разговор о књижевном делу* ученици се подстичу да изразе свој доживљај прочитаног књижевног текста и да одговарајући на питања и задатке поступно тумаче карактерне особине ликова и њихове поступке у датом одломку. Апаратуром *Дар речи* ученици се упућују да изражајно и интерпретативно читају одабрани одломак и негују културу језичког изражавања. *Стваралачки задатак* подстиче ученике да драматизују одломак из романа и нађу се у улози редитеља, глумца, костимографа и сценографа. У наведеној читанци у поглављу *Код куће је најлепше* наводе се одломци из друге и треће сцене једночинке *Кирија*, коју најављује Русоова сентенца „Детињство је сан разума”. Аутори су у уводном делу локализовали текст помоћу садржаја којим се објашњавају жанровске специфичности текста. Намера им је била да таквим локализовањем утичу на разумевање текста и истакну његову посебност. Поред објашњења мање познатих речи, текст прате фотографије истоимене позоришне представе, која се игра у театру „Славија”. Апаратуром *Разговор о књижевном делу* ученици се подстичу на уочавање односа и ставова драмског лица према приказаним појавама и другим ликовима. Апаратуром *Примењујемо научено* ученици критички процењују уметнички свет дела. У *Малом ђачком подсетнику* ученици обнављају основне фазе у развоју драмске радње, а у апаратури *Учимо нешто ново* сазнају шта је једночинка. У сегменту *Из ризнице речи* налазе се објашњења значења термина из позоришног речника: *афиша, драматург, костимограф, лектор, сценограф, редитељ, глумци*. На такав начин ученицима се пружа могућност да богате свој речник. *Стваралачки задатак* подстиче ученике да припреме извођење једночинке *Кирија*. (Видети: Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајић, Читанка *Уметност речи* за пети разред основне школе, Нови Логос, Београд, 2011, стр. 169–174, 199–206.)

⁷⁷ Читанка *Мост* за 5. разред основне школе аутора Зорице Несторовић и Златка Грушановића садржи осам целина, распоређених према тематско-мотивској повезаности текстова. У поглављу *Да нема ветра, пауци би небо премрежили* наводе се одломци из друге и треће сцене Нушићеве једночинке *Кирија*. У уводној мотивацији ученици се подстичу да читајући текст откривају начине превазилажења потешкоћа у животу. Текст је пропраћен речником мање познатих речи, датим на маргинама *Читанке*. Апаратура *Трагом речи* показује да су се аутори доследно држали *Стандарда образовних постигнућа*, те су питања, налоге и задатке конципирали тако да обухватају различите нивое знања: а) основне чињенице; б) њихову примену; в) анализу и истраживачке активности. Рубрика *Појмовник* садржи објашњења термина који су предвиђени наставним програмом (*драмска радња, драмски чин, драмска сцена, драмска појава*). У *Појмовнику* су наведене дефиниције, али су изостали примери из текста. У рубрици *Свет занимљивости* аутори су навели духовиту анегдоту о првој Нушићевој возњи мотором. Корелација са наставом писмености остварена је у апаратури *Путокази*, у којој се наводе примери правилног писања речце *ли*, којима Нушићева *Кирија* обилује. У рубрици *Представљамо ти* налазе се основни подаци о животу и раду Бранислава Нушића. Лекција не садржи кључне речи. Одломак из првог поглавља Нушићевих *Хајдука* налази се у поглављу *Од колевке па до гроба, најлепше је ђачко доба*. Уводна мотивација подстицајним питањем *Шта су хајдуци?* има за циљ да ученике заинтересује за свет књижевног дела. У истраживачким припремним задацима за основни ниво преовладавају репродуктивна питања и захтеви. Радни налози за средњи ниво заснивају се на уочавању значајних појединости из текста и вештини њиховог формулисања. Задаци који су осмишљени за напредни ниво односе се на уочавање анегдотског у приповедању и откривању функције хумора у карактеризацији јунака. Нушићев роман послужио је ауторима да у *Појмовнику* укажу ученицима на својства портрета књижевног лика (опис физичких и психолошких елемената). Након усвајања тог књижевнотеоријског појма, који је у непосредној вези са одабраним одломком, ученици се подстичу да напишу састав на тему *Моји другари*. (Видети: Зорица Несторовић, Златко Грушановић, Читанка *Мост* за 5. разред основне школе, Klett, Београд, 2012, стр. 131–137, 206–209.)

Занимљивост садржаја Нушићевог романа подстиче ауторе читанки да приликом избора узимају оне одломке који актуализују ситуације које су ученицима блиске (проблем одрастања, решавање конфликтних ситуација, ђачке авантуре, несташлуци и дружење). Преовладава избор хумористичких текстова који су ученицима разумљиви и омогућују им да се са лакоћом уживе у уметнички свет дела, да у њему уживају и да помоћу смеха просуђују његове битне вредности. Аутори полазе од духовитих ситуација као литерарног подстицаја за читање и значајног интеграционог чиниоца у тумачењу.

Највећа неуједначеност читанки за пети разред огледа се у задацима за истраживачко читање, који су у неким читанкама сажети, непотпуни, дисперзивни и формалистички, а у другим развијенији подстицаји за истраживачко читање романа *Хајдуци* у целости. Аутори, који су задатке за истраживачко читање конципирали у складу са образовним стандардима, нису укључили доживљајно читање као фазу која претходи тумачењу и тиме су ускратили ученицима могућност да аргументовано образлажу личне ставове подстакнуте текстом. Како је Нушићев роман *Хајдуци* подстицајан за приказивање ђачке доживљајне стварности, он је подстакао приређиваче читанки да посебну пажњу посвете облицима рада који су подстакнути текстом (изражајно и интерпретативно читање текста по улогама, драматизација прозног одломка, писање састава на задату тему).

Једночинка *Кирија* је у читанкама наведена у сажетијем (друга сцена) или обимнијем виду (друга и трећа сцена). У складу са избором одломка формулисани су и задаци за истраживачко читање. У свим читанкама за пети разред аутори су настојали да обрадом одломка из Нушићеве једночинке омогуће ученицима да усвоје основне програмом прописане појмове о драмској радњи, дијалогу, дидасталијама, чину, сцени и појави. Само у неким читанкама (Klett, Школа плус) пажња се посвећивала и проучавању језичких појава у књижевном тексту.

Нушићево стваралаштво заступљено је и у појединим граматикама и радним свескама за пети разред основне школе. Аутори су настојали да разматрање језичких појава заснивају на претходно обрађеном књижевном тексту. Одабрани

одломак из Нушићевог романа *Хајдуци* послужио је ауторки граматике *Дар речи*⁷⁸ да на књижевном тексту као примеру (предлошку) обнови са ученицима предлоге. Ауторка настоји да обнављање и систематизовање градива из граматике осмисли на обрађеном и ученицима познатом тексту. Ауторке граматике *Жубор језика* за пети разред основне школе⁷⁹ настоје да на репрезентативном одломку из Нушићеве *Аутобиографије* ученици уоче употребу презента, перфекта и футура I. У *Радној свесци за српски језик у петом разреду основне школе*⁸⁰ ауторка Рајна Драгићевић наводи одломак из поглавља *Епидемија* као предлогачак за обнављање управног говора. Ученици се подстичу да допишу интерпункцијске знаке у тексту (тачке, запете, упитнике, узвичнике и наводнике) и провере резултате свог рада упоређујући га са наведеним одломком из *Читанке*.

Приликом систематизације градива из књижевности аутори радних свезака наводе примере из Нушићевих текстова у оквиру задатака за проверу знања. У *Радној свесци за 5. разред основне школе*⁸¹ Весне Ломпар и Наташе Станковић Шошо систематизује се знање о књижевним делима и писцима. Ученици имају задатак да именују аутора на основу сажете биографије, али и да повежу назив дела са књижевном врстом којој припада. Пројекат за истраживачко читање романа *Хајдуци* дат је у *Радној свесци за 5. разред основне школе* Наташе Станковић Шошо, Бошка Сувајџића и Јелене Срдић.⁸² Од ученика се очекује да сачине план излагања који би садржао приповедање о догађајима, опис места радње, учеснике догађаја, ток збивања и бележење читалачких утисака подстакнутих текстом. Ученици се упућују да креирају план хронолошког излагања догађаја у роману *Хајдуци*. У вежбањима за проверу знања из теорије књижевности, наводе се одломци из романа *Аутобиографија* и једночинке *Кирија*, у којима се систематизују облици казивања (дијалог, дескрипција, приповедање у првом и трећем лицу) и именује књижевно дело на основу

⁷⁸ Видети: Јелена Срдић, Граматика *Дар речи* за 5. разред основне школе, Нови Логос, Београд, 2011, стр. 97.

⁷⁹ Видети: Јелена Журић, Јелена Ангеловски, Граматика *Жубор језика* за пети разред основне школе, Едука, Београд, 2013, стр. 182.

⁸⁰ Видети: Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, Рајна Драгићевић, *Радна свеска за српски језик у петом разреду основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 75.

⁸¹ Видети: Весна Ломпар, Наташа Станковић Шошо, *Радна свеска за 5. разред основне школе*, Klett, Београд, 2011, стр. 149–150.

⁸² Видети: Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић, Јелена Срдић, *Радна свеска за српски језик за пети разред основне школе*, Нови Логос, Београд, 2011, стр. 47–49, 70–71.

наведеног одломка. У *Радној свесци за 5. разред основне школе* Снежане Бабуновић и Мареле Манојловић ученици се подстичу да на основу наведеног одломка из *Кирије* протумаче значење речи *претензија*, одреде место вршења радње и окарактеришу ликове. Уз то, од њих се очекује да буду креативни и осмисле дијалог између Пустолова и зачаране куће која говори.⁸³

Читанке за шести разред основне школе наводе различите одломке из Нушићеве *Аутобиографије* (*Српски језик*,⁸⁴ *Географија*⁸⁵ и *Прва љубав*⁸⁶) и једночинке *Аналфабета*.⁸⁷

⁸³ Видети: Снежана Бабуновић, Марела Манојловић, *Радна свеска за 5. разред основне школе*, Eduka, Београд, 2014, стр. 84–85.

⁸⁴ Видети: Зорица Несторовић, Златко Грушановић, *Читанка Корак за 6. разред основне школе*, Klett, Београд, 2012, стр. 182–184.

⁸⁵ У *Читанци за шести разред основне школе* Симеона Маринковића и Славице Марковић ученици се сажетим питањима упућују да пронађу одговоре у тексту и наведу примере за хумор. Аутори настоје да ученици проналазе и издвајају основне информације из текста, повезују идеје изнете у тексту, уочавају јасно исказане односе (временски след, средство – циљ, узрок – последица) и изводе закључке засноване на тексту. Од ученика се очекује да проналазе значења мање познатих речи на крају књиге. У рубрици *Домаћи задатак* ученици се упућују да прочитају *Аутобиографију* и воде дневник читања. У оквиру *Занимљивости* наводе се анегдота о Нушићевој војњи мотициклом и забелешка Велибора Глигорића о овој пишчевој књизи. У *Појмовнику* ученици усвајају појам *аутобиографија*. (Видети: Симеон Маринковић и Славица Марковић, *Читанка за шести разред основне школе*, Креативни центар, Београд, 2008, стр. 13–16.)

У *Читанци за 6. разред основне школе* Светлане Миловановић припремни задаци за Нушићев текст *Часови географије* односе се на откривање доминантних вредности Нушићевог хумористичког поступка. У *Појмовнику* се наводе особености аутобиографије и истиче разлика између *биографије* и *аутобиографије*. (Видети: Светлана Миловановић, *Читанка за 6. разред основне школе*, Eduka, Београд, 2011, стр. 124–127.)

⁸⁶ Одломак *Прва љубав* први пут се у читанкама појавио 2008. године у складу са реформисаним програмом за четврти разред основне школе, којим је тај Нушићев текст прописан као обавезан. (Видети: Симеон Маринковић, Славица Марковић, *Читанка за 4. разред основне школе*, Креативни центар, Београд, 2008, стр. 44–47; Радмила Жежељ Ралић, *Речи чаробнице*, *Читанка за 4. разред основне школе*, Klett, Београд, 2008, стр. 154–157; Наташа Станковић Шошо, Соња Чабрић, *Бескрајне речи*, *Читанка за четврти разред основне школе*, Нови Логос, Београд, 2014, стр. 200–206.) У *Читанци за 6. разред основне школе* Милке Андрић уз Нушићев текст *Прва љубав* наводи се одговарајућа дидактичко-методичка апаратура. Ауторка настоји да продуктивним подстицајима упутује ученике да проуче карактеристике ликова (Персе и приповедача), њихову међусобну повезаност, али и да уоче улогу хумора у дијалогу и приповедању. У *Појмовнику* се указује на разлику између *аутобиографије* и *биографије*. (Видети: Милка Андрић, *Читанка за 6. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2009, стр. 58–61.)

У читанци *Маштарија речи* Наташе Станковић Шошо у рубрици *У свету уметничког дела* ученици се подстичу за тумачење позиције приповедача, мотивисаности његових поступака и духовитости испољавања осећања. Ученици се упућују да у *Радној свесци* протумаче одломак из *Аутобиографије*, наведу аутобиографске податке и на занимљив, духовит и оригиналан начин напишу састав о себи. (Видети: Наташа Станковић Шошо, *Читанка Маштарија речи за 6. разред основне школе*, Klett, Београд, 2008, стр. 16–18; Наташа Станковић Шошо, *Радна свеска уз Читанку 6*, Klett, Београд, 2009, стр. 43, 64–67.)

У читанци *Чезем да ти кажем* Јелене Журић наведен је одломак *Прва љубав* и сажет рад на тексту. Ауторка наводи запажање Велибора Глигорића о књижевноуметничкој вредности *Аутобиографије* и текст о значајним аутобиографијама у нашој књижевности. Оригинално у приступу постигнута је стваралачком активношћу у којој се ученици подстичу да из Персиног

угла представе догађаје о којима је приповедач у роману писао. (Видети: Јелена Журић, *Чезнем да ти кажем*, читанка за шести разред, Eduka, Београд, 2011, стр.18–21.)

У читанци *Уметност речи* Наташе Станковић Шошо и Бошка Сувајџића у подстицајима за истраживачко читање акценат се ставља на функцију облика приповедања у тексту. Аутори у *Појмовнику* истичу разлику између *аутобиографије* и *аутобиографског романа*, настојећи да на тај начин укажу ученицима на различито жанровско одређење овог Нушићевог дела. Ученици добијају задатак да у *Радној свесци* напишу састав на тему *Искрено о себи*. (Видети: Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић, *Уметност речи*, читанка за шести разред основне школе, Нови Логос, Београд, 2011, стр. 86–89; Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић, Слађана Савовић, Јелена Срдић, Драгана Ћећез Иљукић, *Радна свеска 6*, Нови Логос, Београд, стр. 82–85.)

У *Читанци и граматички* Милке Цанић, Наташе Антонић и Сандре Софронић налази се сажет одломак *Прва љубав*, који је ауторкама предлог за усвајање знања о независним и зависним реченицама и писању инверзија у зависносложеним реченицама. Ауторке су преузеле идентичне примере на којима је Милија Николић у свом уџбенику обрадио значење и писање временских реченица. У задацима за истраживачко читање преовлађују репродуктивна питања која су у неколико случајева сугестивно и дисјунктивно формулисана. (Видети: Милка Цанић, Наташа Антонић, Сандра Софронић, *Читанка и граматика за 6. разред основне школе*, Школа плус, Београд, 2012, стр. 200–203.)

⁸⁷ У *Читанци за 6. разред основне школе* Милке Андрић наведени су одломци из девет појава једночинке *Аналфабета*. Таквим поступањем приређивач је настојао да омогући ученицима увид у начин поступања средске власти и њених представника, а посебно да проуче њихову необразованост и неодговорност. Уз текст се даје карикатура Бранислава Нушића, а потом следе упутства за читање и тумачење текста. (Видети: Милка Андрић, *Читанка за 6. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2009, стр.117–124.)

У *Читанци за шести разред основне школе* Симеона Маринковића и Славице Марковић Нушићева *Аналфабета* наведена је у целисти. Аутори су настојали да постицајним истраживачким задацима упуте ученике да ликове сагледају са моралног становишта. Аутори су *Аналфабету* навели у целисти како би могли да је жанровски одреде као комедију и представе фазе у развоју драмске радње. Таквим поступањем они су ускратили могућност да ученици особености комедије увиде на адекватнијем примеру (нпр. *Избирачица* К. Трифковића). Аутори уводе теоријску конфузију у одређење овог Нушићевог остварења, које ни сам писац није назвао *комедијом*, већ „шалом у једном чину”. (Видети: Симеон Маринковић и Славица Марковић, *Читанка за шести разред основне школе*, Креативни центар, Београд, 2008, стр. 98–105.)

У читанци *Машитарија речи* Наташе Станковић Шошо наведене су трећа и осма сцена Нушићеве једночинке *Аналфабета*. Апаратуром *У свету уметничког дела* примат се даје драмским поступцима (обликовању дијалога, остваривању вербалне комике, развијању комичног неспоразума), али је посебна пажња посвећена лику начелника. У рубрици *Словарица, реченица, ризница* ученици усвајају програмом прописане књижевнотеоријске појмове: *једночинка, драмска радња, чин, слика, призор, дидаскалије*. Корелација са наставом језика остварује се истицањем позајмљеница и навођењем језика из којих су оне преузете – романизми (*оптимизам, несимизам, апелација, перспектива, кокота, дефицит, депеша*); грцизми (*анахронизам, аналфабета, анархија, анатема*); германизми (*анулирати, прометнути*). У *Радној свесци* се проверава усвојеност значења речи и порекло језика из којих су преузете. (Видети: *Читанка Машитарија речи за 6. разред основне школе*, Klett, Београд, 2008, стр. 82–88; *Радна свеска уз Читанку 6*, Klett, Београд, 2009, стр. 28.)

У читанци *Уметност речи* Наташе Станковић Шошо и Бошка Сувајџића наведен је исти одломак као и у читанци *Машитарија речи*. Уз текст постоји објашњење мање познатих речи. У рубрици *Разговор о књижевном делу* аутори настоје да ученици увиде ко је аналфабета у овом тексту и истакну шта је све предмет пишчеве критике. У појмовнику *Учимо нешто ново* обрађују се појмови *драмски дијалог* и *драмски монолог* и наводе се њихове функције у драми. (Видети: Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић, *Уметност речи*, читанка за шести разред основне школе, Нови Логос, Београд, 2011, стр. 215–220.)

У *Читанци за шести разред* Светлане Миловановић наведен је одломак из друге и треће слике једночинке *Аналфабета*. Ауторка настоји да подстакне ученике да тумачећи поступке ликова спознају време и политичке прилике Нушићевог доба. Од ученика се очекује да замисле завршетак драме и испричају га. У рубрици *Подсетник* обнављају се појмови: *једночинка (драмолет, актовка), дијалог, монолог, сцена, појава*, али се уводе и нови (*протагонист, антагонист*), који су

Разноврсност приступа у читанкама за шести разред подстиче активности ученика које су усмерене ка читању и интерпретацији књижевноречних текстова или су овим активностима непосредно мотивисане. То посебно долази до изражаја приликом осмишљавања дидактичко-методичке апаратуре која прати Нушићево стваралаштво. Аутори читанки настоје да негују стваралачки однос ученика према књижевном тексту и мотивишу ученике за њихово креативно обликовање у конкретним наставним околностима. Најфункционалнији избор одломка из *Аутобиографије* извршен је у читанци *Корак* Зорице Несторовић и Златка Грушановића.⁸⁸ Креативност приступа у обликовању Нушићевог *Аналфабете* посебно је дошла до изражаја у читанци *Чезнем да ти кажем* Јелене Журић.⁸⁹

програмом за осми разред предвиђени да се усвоје приликом обраде Шекспирове трагедије *Ромео и Јулија* или Нушићеве комедије *Сумњиво лице*. (Видети: Светлана Миловановић, *Читанка за шести разред основне школе*, Eduka, Београд, 2011, стр. 128–132.)

У читанци *Корак* Зорице Несторовић и Златка Грушановића наводе се трећа и осма сцена из једночинке *Аналфабета*. Локализовањем помоћу садржаја којим се означавају жанровске специфичности *Кирије* подстиче се интересовање ученика за читање *Аналфабете*. У рубрици *Радионица* ученици се подстичу да свакодневно бележе речи чија значења не знају и пронађу њихова значења у *Речнику српског језика*. У *Појмовнику* се упознају са поступцима обликовања ликова (карактеризације) у комедији. У методичком смислу функционалније је да о томе ученици сазнају тумачећи комедију *Избирачица* Косте Трифковића. (Видети: Зорица Несторовић, Златко Грушановић, *Читанка Корак* за 6. разред основне школе, Klett, Београд, 2012, стр. 192–197.)

У *Читанци и граматички* Милке Цанић, Наташе Антонић и Сандре Софронић наведен је обимнији одломак из *Аналфабете*, али су изостали продуктивни задаци за истраживачко читање. Уместо њих ученицима су понуђени задаци затвореног типа и одговори на заокруживање. У *Појмовнику* ученици усвајају драмске појмове: *драма*, *драмска радња*, *комедија*, *комедија нарави*, *једночинка*. Аутори додатно уносе забуну у жанровско одређење Нушићевог текста наводећи појмове *комедија* и *комедија нарави*, које са датим текстом нису у непосредној вези. Ученици имају задатак да наведу примере неадекватног коришћења страних речи и израза, чиме се постиже хумористички ефекат. (Видети: Милка Цанић, Наташа Антонић, Сандра Софронић, *Читанка и граматика за 6. разред основне школе*, Школа плус, Београд, 2013, стр. 230–239.)

⁸⁸ Аутори су избором одломка успоставили различите корелације садржаја у оквиру самог предмета (успостављање веза међу подобластима предмета: *Језик*, *Књижевност*, *Језичка култура*). Рубриком *Бележница*, у којој су ученици сазнали значење сентенце *Познај самог себе!*, остварена је корелација садржаја у вези са стицањем знања ширих од оних који су прописани школским програмима (међуобласна корелација, интердисциплинарност у настави). Одабрани одломак представља подстицај за групни рад ученика у којем ће они спровести анкету о најсмешнијем догађају из школе на основу које ће осмислити пано *Догодовштине из школског живота некад и сад*. (Видети: Зорица Несторовић, Златко Грушановић, *Читанка Корак* за 6. разред основне школе, Klett, Београд, 2012, стр. 182–184.)

⁸⁹ Ауторка енигматичношћу значења речи *аналфабета* наговештава ученицима занимљивост садржаја: „Размисли и о значењу Нушићевих речи да знање има границе, док незнање нема – тако ће ти бити јасније која се појава нашла на удару нашег врхунског хумористе и комедиографа”. У читанци је наведен одломак из *Аналфабете* (трећа, осма и девета појава) уз који се дају сажети истраживачки припремни задаци којима се тумаче поступци главних и споредних ликова и духовито испољавање њиховог незнања. Посебно ове читанке огледа се и у разноврсним рубрикама које пружају могућност ученицима да сазнају нешто више о Нушићевим аутопоетичким ставовима о драмском стваралаштву наведеним у одломку из текста *Десет*

Оно што је заједничко читанкама за шести разред основне школе јесу доследно заступљени разноврсни облици рада подстакнути текстом. У читанкама се они осмишљавају као усмене вежбе (изражајно интерпретативно читање одломка, казивање одабраних краћих одломака, припремање текста за сценско извођење, дијалог, расправа и дискусија поводом садржине дела) и писмене вежбе (формирање и вођење дневника читања и израда домаћих задатака на задату тему). Најфункционалније су се показале оне стваралачке активности у читанкама које су дубоко утемељене у свету дела и мотивисане динамиком, токовима и резултатима рада на часовима тумачења Нушићевих дела. Неопходно је да наставници воде рачуна да предложене стваралачке активности у уџбеницима буду усклађене са конкретним радним околностима, односно способностима, умењима ученика и њиховим интересовањима, као и развијеним знањима и вештинама. Реализација предвиђених стваралачких активности у читанкама требало би да у наставном процесу буде акцелеративна, односно да оне увек унапређују и знања и вештине ученика. Само на тај начин ће разноврсни облици рада предложени у уџбеницима бити изазовни за ученике и извориште њихове ваљане радне мотивације.

За разлику од приређивача читанки за шести разред, аутори граматика нису на адекватан начин препознали и применили велики језички потенцијал Нушићевог драмског стваралаштва. Једночинка *Аналфабета* поседује обиље примера за лексичке, семантичке и стилске вежбе и погодна је за богаћење речника ученика, тражење погодног израза, откривање значења речи приближних облика и уочавање нијансираних разлика у значењу. Нушићева *Аутобиографија* је подобна за стваралачко препричавање текста са променом гледишта, именовање осећања и људских особина, вежбање у хронолошком и ретроспективном причању, као подстицај за портретисање особа из непосредне околине на основу анализе књижевних портрета. Уместо поменутог, аутори

заповести преписаних са таблице искуства. Ауторка наводи и одломке из секундарне литературе (Нушићеву забелешку о смислу стварања, Глигорићев текст о Нушићу). Ауторка у *Књижевном појмовнику* подробно објашњава особености једночинке, комедије и сатире. Посебно су занимљиве стваралачке активности ученика које настају поводом истраживачког и интерпретативног читања, доживљавања и тумачења Нушићевог прозног и драмског остварења. Ученици се подстичу да се играју речима и осмишљавају духовита објашњења за стране и мање познате речи, али и да откривају њихова права значења у *Речнику српског језика*. (Видети: Јелена Журић, *Чезнем да ти кажем*, читанка за шести разред, Eduka, Београд, 2011, стр. 124–130.)

граматика су Нушићеве текстове наводили само као примере за обнављање показних заменица, аориста и писања узвичника.⁹⁰ Функционално повезивање наставе српског језика и књижевности остварено је у граматички за шести разред основне школе под називом *Говор и језик*.⁹¹ Ауторке су обраду поделе гласова на самогласнике и сугласнике засновале на одломку из *Аутобиографије*, а одломци из комедије *Госпођа министарка* послужили су им као предлошци за обраду дијалога и монолога.

У *Радној свесци за српски језик и књижевност за 6. разред основне школе*⁹² Милије Николића и Милке Андрић наводе се припремни задаци о *Аналфабети* којима се ученици мотивишу за разговор о делу у наставном тумачењу. Аутори подстичу ученике да одабраним пословицама о знању и мудрости репрезентују битне поруке ове једночинке. У задацима који се односе на *Прву љубав* аутори настоје да подстакну ученике да искажу трајна знања о значајнијим уметничким вредностима дела. Од ученика се очекује да упореде тему прве љубави у Нушићевом одломку из *Аутобиографије* и са Кишовом причом *Вереници* и окарактеришу ликове у поменутих делима. У *Радној свесци за шести разред основне школе* Јелене Журић, Јелене Ангеловски и Драгане Цуцић одломци из Нушићевих *Хајдука*, *Кирије* и *Аутобиографије* користе се за обнављање знања из морфологије (глаголи, падежи), синтаксе (независносложене, комуникативне и предикатске реченице), правописа и систематизовање градива из књижевности (облици казивања, књижевни род и врста).⁹³

Одломак из Нушићеве последње написане и недовршене комедије *Власт* налази се у читанкама за седми разред основне школе издавачких кућа Завод за уџбенике,⁹⁴ Нови Логос,⁹⁵ Klett,⁹⁶ Креативни центар (2009),⁹⁷ Eduka (2010)⁹⁸ и

⁹⁰ Видети: Слађана Савовић, Јелена Срдић, Драгана Ћећез Иљукић, Граматика *Дар речи* за 6. разред основне школе, Нови Логос, Београд, 2011, стр. 82, 97, 166.

⁹¹ Јелена Журић, Јелена Ангеловски, Граматика *Говор и језик* за шести разред основне школе, Eduka, Београд, 2012, стр. 32, 179.

⁹² Видети: Милија Николић, Милка Андрић, *Радна свеска за српски језик и књижевност за 6. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2009, стр. 88–89, 102–103.

⁹³ Јелена Журић, Јелена Ангеловски, Драгана Цуцић, *Радна свеска за шести разред основне школе*, Eduka, Београд, 2013, стр. 20, 33, 35–36, 88–89, 91, 136, 150.

⁹⁴ У *Читанци за 7. разред основне школе* Милке Андрић наводи се одломак из првог чина Нушићеве комедије *Власт*. Добро одабраним ситуацијама ауторка настоји да подстакне ученике да проуче природу власти и начина на који она обликује оне који су на власти, оне који јој се клањају и оне који желе да то буду. У *Појмовнику* се наводи пример дидаскалије и образлаже њена

функција у драмском тексту. (Видети: Милка Андрић, *Читанка за 7. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2009, стр. 216–222.)

⁹⁵ У читанци *Језик је дрво живота* ауторке Оливере Радуловић наводе се репрезентативни одломци из четврте, пете и шеснаесте сцене првог чина ове Нушићеве комедије. Ауторка настоји да поредбеним приступом са комедијом *Покондирена тиква* створи услове за комплетнији увид у рецепцију наведеног Нушићевог остварења: – Бранислав Нушић се у свом комедиографском раду надовезује на Јована Стерију Поповића. – Упореди *Покондирену тикву* и *Власт*. Шта запажаш? Пригодним локализовањем текста у надређену целину ауторка проширује ученичка знања о ствараоцу и његовом опусу и мотивише их за тумачење прочитаног штива: – Због критике режима Нушићева прва комедија *Народни посланик* чекала је тринаест година на извођење у позоришту, а *Сумњиво лице* тридесет и пет година. – Нушић је за себе рекао да је хумориста, а не сатиричар. Неговао је друштвену комедију у којој приказује грађанску и бирократску Србију. Докажи ову тврдњу читајући одломак из незавршене комедије *Власт*. Истраживачким припремним задацима ученици се подстичу да тумаче поступке оних који су на власти, намере оних који су блиски власти и предрасуде оних који желе да се домогну власти. У тежишту проучавања су критичко сагледавање власти и начин испољавања драмских лица у дијалогу: – Ко је критичар власти у овој комедији? – Анализирај дијалог и закључи какав сукоб изражава. Уз апаратуру *Разговор о уметничком делу* наводе се и рубрике *Учимо нешто ново* (драмски дијалог), *Стваралачки задатак* (подела улога и сценско представљање одломка из комедије) и *Белешка о аутору* са фотографијом писца. (Видети: Оливера Радуловић, *Читанка Језик је дрво живота* за седми разред основне школе, Нови Логос, Београд, 2009, стр. 120–126.)

⁹⁶ У читанци *Ризница речи* Наташе Станковић Шошо наводе се одломци из четврте, пете и шеснаесте сцене првог чина Нушићеве комедије *Власт*. У апаратури *У свету уметничког дела* дају се задаци за истраживачко читање и тумачење одломка. Ученици се позивају да изразе утиске о прочитаном тексту и саопште своја размишљања и сазнања подстакнута тумачењем одломка. Ауторка настоји да подстакне ученике да поступно тумаче драмски текст и увиђају значајне елементе структуре дела: главни и споредни ликови (Тоза, Милоје, Арса, Добросав), испољавање драмских лица говором, поступцима, односом према другима и сведочењем других о њему, улога хумора у комедији. (Видети: Наташа Станковић Шошо, *Читанка Ризница речи* за седми разред основне школе, Klett, Београд, 2009, стр. 83–90.)

У читанци *Уметност речи* Наташе Станковић Шошо и Бошка Сувајџића избор одломака је непромењен у односу на читанку *Ризница речи*, али је допуњен тумачењем мање познатих речи које се наводе уз текст, сажетом белешком о аутору и кључним речима: *драмска ситуација, комедија*. Уз текст се дају пригодне фотографије из истоимене позоришне представе. (Видети: Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић, *Уметност речи*, Читанка за седми разред основне школе, Нови Логос, Београд, 2012, стр. 200–207.)

⁹⁷ У *Читанци за седми разред основне школе* Симеона Маринковића и Славице Марковић извршене су разноврсне корелације. У радној апаратури, уз сажет одломак из шеснаесте појаве комедије *Власт*, наводе се књижевна дела која се могу компаративно проучавати. Аутори упућују ученике да упореде одломак из ове комедије са одломком из сатиричне приповетке *Мртво море* Радоја Домановића. Нушић је и у овој читанци анегдотски сагледан помоћу ваљаних примера из секундарне литературе (Нушићев запис о смешним појавама у животу, одломак из књижевне критике Велибора Глигорића и предлог Богдана Поповића да Нушић постане члан Краљевске академије). Уз текст се дају разгледница, карикатура, фотографије писца са друговима и сарадницима. Посебно успела и инвентивна јесте рубрика *Искорак*, којом аутори настоје да ученици обогате искуствену спознају о деловању власти у демократским друштвима и да размишљају о негативним појавама у друштву са којима се сусрећу (корупција, протекција, злоупотреба положаја). Кроз низ практичних поступања аутори подстичу критичку свест ученика: – Размисли о негативним појавама у друштву са којима се сам сусрећеш. Које су то појаве? Какве су последице тих појава? Шта мислиш, како би могли да се реше такви проблеми? – Које би особине, по твом мишљењу, требало да имају људи којима је поверена власт? (Видети: Симеон Маринковић, Славица Марковић, *Читанка за седми разред основне школе*, Креативни центар, Београд, 2009, стр. 183–187.)

⁹⁸ У *Читанци за седми разред основне школе* Гордане Влаховић и Јагоша Влаховића наведени су опсежнији одломци из првог чина Нушићеве комедије *Власт* (трећа, пета, четрнаеста и шеснаеста сцена). Присутна је изразита неуједначеност између наведеног текста и сажетих истраживачких задатака. Уз текст се наводи неколико питања репродуктивног типа. Радни захтев

Klett (2012)⁹⁹. Посредством разноликих приступа обради Нушићевог текста и богатства дидактичко-методичке апаратуре аутори уџбеника за седми разред настоје да промишљено и методички утемељено обликују различите сфере интересовања ученика, којима настоје да прошире и богате њихове литерарне и језичке способности. У читанкама за седми разред садржаји апаратуре усмерени су да подстичу радну вољу и читалачку знатижељу ученика, усавршавају њихове литерарне вештине, осамостаљују ученике и чине их способнима да свет књиге и књижевности не доживљавају искључиво као школску обавезу, већ као део живота, који се управо посредством уметничких садржаја расветљава, разумева, стваралачки богати и оплемењује. Иновативност у приступу запажа се у *Читанци за седми разред основне школе Симеона Маринковића и Славице Марковић, граматички Српски језик за седми разред* Душке Кликовац,¹⁰⁰ *граматички Српски*

продуктивног типа односи се на завршну сцену првог чина, у којој Арса, пењањем на шамлицу, столицу и сто, представља Милоју различите нивое власти. Уместо да подстакну унутрашњу чулност ученика, да оснаже активног читаоца, који ће маштом, размишљањем сарађивати са аутором у разумевању прочитаног и одгонетању смисла, лепота и порука текста, аутори потцењују ученике постављајући следећи захтев: – Покушај да уочиш сатиричне моменте. У рубрици *Треба да знаш* на термилошки непрецизан, недовољно прегледан и несистематичан начин објашњени су термини *дидактика* и *развој радње у драми*. Овај други непрецизно је именован као *одвијање радње*. Изостало је навођење примера којим би се објашњење поткрепило. Апаратуром *А сад и ти* ученици добијају задатак да у својој средини препознају личности које подсећају на Нушићеве ликове и напишу састав на тему *Препознајем*. (Видети: Гордана Влаховић, Јагош Влаховић, *Читанка за седми разред основне школе*, Eduka, Београд, 2011, стр.78–84.)

⁹⁹ Основну вредност читанке *Пут* Зорице Несторовић и Златка Грушановића, поред адекватног одабраног одломка из четврте и шеснаесте сцене комедије *Власт*, чини њена апаратура. Локализовање одломка је у вези је са читалачким, али и животним искуствима ученика. Таквим поступањем аутори су настојали да мотивишу ученике за читање, али и да их подстакну да компаративно проучавају Нушићеве драмске текстове и доводе их у везу са народним изрекама „Дај некоме власт, па ћеш видети какав је човек” и „Власт људе мења”. Налози у апаратури *Трагом речи* диференцирани су по нивоима постигнућа. Није потпуно јасно зашто су раздвојена питања од налога који почињу сарадничким императивима. Од ученика се очекује да објасне ко су носиоци драмске радње, какве идеје они заступају, шта тај драмски текст поручује. У *Појмовнику* ученици сазнају шта представља идејни слој књижевног дела и на које све начине се он може у делу испољити. Рубриком *Радионица* ученици се мотивишу да увежбају изражајно интерпретативно читање текста по улогама. Аутори настоје да посредством стваралачких активности развијају сарадничке односе међу ученицима. (Видети: Зорица Несторовић, Златко Грушановић, *Читанка Пут за седми разред основне школе*, Klett, Београд, 2012, стр. 173–178.)

¹⁰⁰ У оквиру лекције *Врсте текстова* ауторка наводи одломак из Нушићевог романа *Хајдуци* као предлог да ученици уоче појединости на којима је заснован опис Мите Трте. Од ученика се очекује да запазе елементе других врста текстова у њему и истакну стилско-изражајна средства која су посебно упечатљива. Анализа Нушићевог текста лингвостилистичким приступом омогућиће ученицима да открију зашто је његова природа хумористичка. (Видети: Душка Кликовац, *Српски језик за седми разред основне школе*, Креативни центар, Београд, 2009, стр. 22.)

језик и језичка култура за седми разред Јелене Журић и Јелене Ангеловски¹⁰¹ и њиховој *Радној свесци за седми разред основне школе*.¹⁰²

По новом *Наставном програму за осми разред* акредитовани су уџбенички комплети издавачких кућа Завод за уџбенике,¹⁰³ Klett,¹⁰⁴ Нови Логос,¹⁰⁵ Eduka

¹⁰¹ У овој граматици Бранислав Нушић се налази у улози водича, чији ће текстови олакшати ученицима усвајање знања из граматике, правописа и језичке културе. Ауторке наводе одломке из Нушићеве *Аутобиографије* као примерене за обнављање и систематизовање знања из морфологије (врсте и облици речи, падежи), правописа (интерпункција) и језичке културе. (Видети: Јелена Журић, Јелена Ангеловски, *Српски језик и језичка култура за седми разред основне школе*, Eduka, Београд, 2012, стр. 8–12, 38–40, 60, 182–183.)

¹⁰² Ученици се подстичу да у одабраним одломцима из *Аутобиографије* и *Власти* примене знања о падежима, комуникативним и предикатским реченицама, служби речи у реченици, акцентима, интерпункцији. (Видети: Јелена Журић, Јелена Ангеловски, Драгана Цуцић, *Радна свеска Српски језик за седми разред основне школе*, Eduka, Београд, 2012, стр. 50, 63, 65–70, 103, 106, 135.)

¹⁰³ Видети: Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *Читанка за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2009, стр. 168–171.

¹⁰⁴ У читанци *Речи мудрости* Зорице Несторовић и Златка Грушановића наводе се две кључне сцене за разумевање развоја драмске радње: сцена која иницира заплет – у којој Јеротије и Вића дешифрију депешу која је пристигла из министарства – и сцена у којој сукоб кулминира – када Јеротије, на основу Маричиног писма, открива да Ђока није сумњиво лице. У складу са избором одломака, приређивачи читанке врше уводно локализовање, које је у функцији мотивисања ученика за читање одломака, и средишње локализовање, којим ученике упознају шта се десило између наведених сцена. Текст није ликовно обликован. У задацима за истраживачко читање акценат је на проучавању ситуационе и вербалне комике и сатиричном представљању власти и бирократије. У *Појмовнику* ученици систематизују знање о етапама у развоју драмске радње. Рубрика *Свет занимљивости* упознаје ученике са Нушићевим предговором и стваралачком историјом ове комедије. Уз њих се наводи и сажета белешка о аутору. (Зорица Несторовић, Златко Грушановић, *Читанка Речи мудрости за осми разред основне школе*, Klett, Београд, 2012, стр. 144–151.)

¹⁰⁵ У читанци *Уметност речи* Наташе Станковић Шошо наведена су два одломка: сцена из првог чина у којој Јеротије организује саветовање и прави план за хапшење „сумњивог лица” и сцена ислеђивања „сумњивог лица” из другог чина комедије. Уводним локализовањем текста у надређену целину проширују се ученичка знања о ствараоцу и његовом опусу. Текст се најављује мотоом „Театар је школа где се људи уче” Јована Стерије Поповића, чиме се сугерише поучност комедије. Између наведених сцена налази се фотографија из представе *Сумњиво лице*, премијерно изведене 1969. године на сцени Југословенског драмског позоришта у Београду. Разговор о књижевном делу садржи подстицаје којима се ученици упућују да проуче драмска лица са етичког становишта, композицију комедије и доминантне етапе у развоју драмске радње. Ученици се подстичу да истакну друштвене мане и поступке које уочавају у комедији. Испољавање критичке свести подстакнуте делом мотивише се следећим наложима: – Размисли због чега је ова комедија чекала у фиоци пуних четрдесет година пре но што је први пут приказана на сцени Народног позоришта у Београду. Шта мислиш, због чега су се плашили да је прикажу? Коју друштвену улогу комедија остварује у животу људи? У апаратури *Учимо нешто ново* ученици усвајају књижевнотеоријски појам *комедија нарави* (*друштвена комедија*), а рубриком *Мали ђачки подсетник* богате речник термином *афиша*. У пољу *Занимљивости* наводи се Нушићев одломак о судбини рукописа у Првом светском рату из предговора комедији. Стваралачке активности осмишљене су као награда за труд који су ученици уложили у рад током читања и тумачења драмског дела. Зато је извођење сегмента из представе *Сумњиво лице* замишљено као функционалан наставак тумачења дела. Уз ово се наводи опсежнија белешка о аутору и кључне речи: *комедија нарави*, *драмски сукоб*, *драмска радња*, *дијалог*, *афиша*, *дидаскалџе*. (Видети: Наташа Станковић Шошо, *Читанка Уметност речи за осми разред основне школе*, Нови Логос, Београд, 2010, стр. 113–121.)

(2010)¹⁰⁶ и Креативни центар (2012)¹⁰⁷. После две деценије у читанкама се поново јављају одломци из Нушићевог *Сумњивог лица*. У *Читанци за 8. разред основне школе* Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ ауторке настоје да избором репрезентативног одломка и ваљаном методичком апаратуром подстакну спонтан учеников однос према Нушићевог делу и омогуће му активно учешће у његовом тумачењу. У уџбенику је наведен репрезентативан одломак саветовања Јеротија Пантића са чиновницима из првог чина комедије *Сумњиво лице*. Ауторке уводним локализовањем упућују ученике на значајну појединост из дела и тиме буде њихову пажњу и уводе их у фантазијски свет. Дубље и свестраније мотивисање у читанци се врши помоћу истраживачких задатака и проблемског усмеравања, афирмисањем ученичке инвентивности. Ученици се подстичу да увиђају уметничке појединости у изгледу, понашању драмских лица и простору у којем се одвија драмска радња, да сагледају ликове са етичког становишта, да на основу спољашње карактеризације ликова закључују о власти коју они представљају и образложе улогу комичног поступка у откривању доминантних црта ликова, да истакну улогу хумора у критичком сагледавању друштва које је Нушић приказао и закључе у чему је писац видео хуману функцију хумора и комедије. Уз текст се наводи одломак из Нушићевог предговора комедији *Сумњиво лице* у којем је изложена њена стваралачка историја. Читанка садржи и *Звучну читанку*, у којој се налази интерпретација комедије *Сумњиво лице* у извођењу Бранислава Јеринића, Оливере Марковић и Павла Минчића. Аутори су сматрали да ће умесним подстицањем ученика на читање, слушање и гледање драмских текстова они стварати трајне читалачке навике и радозналост за драмску уметност.

¹⁰⁶ У *Читанци за осми разред основне школе* Моње Јовић наведене су седамнаеста и осамнаеста сцена другог чина, у којима долази до кулминације и расплета драмске радње и сучељавања драмских лица. Неоправдано су изостале методичке радње локализовања и задаци за истраживачко читање. Уз текст се наводи рубрика *Учимо и подсећамо се*, у којој ученици обнављају знања о комедији и њеним подврстама. Ауторка посебну пажњу посвећује занимљивостима из живота Бранислава Нушића и навођењу запажања Васе Милинчевића о *Сумњивом лицу*. (Видети: Моња Јовић, *Читанка за осми разред основне школе*, Eduka, Београд, 2010, стр. 206–213.)

¹⁰⁷ У *Читанци за осми разред основне школе* Симеона Маринковића и Славице Марковић наведен је одломак с почетка другог чина комедије *Сумњиво лице*. Аутори су се определили за такав избор да би приказали осиноност чиновничке неодговорне и бахате власти и у *Анализи текста* подстакли ученике да уоче и осуде неморалне Жикине поступке и однос подређених у таквом друштву (Јоса, Миладин). Уз текст се наводе објашњења мање познатих речи, а у *Појмовнику* се обнављају етапе у развоју радње и уводи објашњење појма *комедија нарави*. (Видети: Симеон Маринковић, Славица Марковић, *Читанка за осми разред основне школе*, Креативни центар, Београд, 2012, стр. 137–141.)

Аутори граматика за осми разред нису наводили одломке из Нушићевих текстова као предлошке за обраду знања из граматике. Изузетак представља граматика *Српски језик и језичка култура* Гордане Штасни и Наташе Добрић у којој се на одабраном одломку из *Аутобиографије* обрађује интерпункција у зависносложеној реченици.¹⁰⁸ У *Радној свесци за 8. разред основне школе* Душке Кликовац, Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ у лекцији *Колико познајем књижевност* од ученика се очекује да на основу наслова дела одреде аутора, књижевни род и врсту.¹⁰⁹ *Радна свеска за 8. разред основне школе* Весне Ломпар, Зорице Несторовић и Златка Грушановића доноси *Тематски час посвећен Браниславу Нушићу*. Аутори осмишљавају групни рад у којем би свака од пет група проучила неки од аспеката у вези са *Сумњивим лицем* (I – открива поштапалице у комедији, II – сазнаје шта се Нушићу десило кад је објавио песму *Два раба*, III – припрема извођење сцене по избору, IV – истражује изворе о судбини рукописа комедије, V – открива занимљиве податке из пишневог времена). Уз текст су наведене духовите функционалне илустрације осмишљене у облику стрипа. Провера знања о стваралаштву Бранислава Нушића континуирано се спроводи у лекцијама *Цео свет је позорница*, *Кућа насред пута*, *Мрвица детињства*, *Обнављање градива из књижевности за пети разред* и *Обнављање градива из књижевности за осми разред*.¹¹⁰ У *Радној свесци за 8. разред основне школе* Наташе Станковић Шошо, Драгане Ћећез Иљукић, Јелене Срдић, Слађане Савовић и Светлане Вулић на литерарним примерима из Нушићевог опуса обнављају се књижевнотеоријски појмови (*драма, комедија, чин, појава, једночинка, драмска радња, етапе у развоју радње, облици казивања*).¹¹¹ У *Радној свесци за осми разред* Наташе Добрић, Гордане Штасни и Маје Живковић текстови из Нушићеве

¹⁰⁸ Гордана Штасни, Наташа Добрић, граматика *Српски језик и језичка култура* за осми разред основне школе, Eduka, Београд, 2012, стр. 85–86.

¹⁰⁹ Видети: Душка Кликовац, Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *Радна свеска за српски језик у осмом разреду основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 125, 127.

¹¹⁰ Видети: Весна Ломпар, Зорица Несторовић, Златко Грушановић, *Радна свеска за 8. разред основне школе*, Klett, Београд, 2011, стр. 138–139, 159, 161, 165, 166–167, 172.

¹¹¹ Видети: Наташа Станковић Шошо, Драгана Ћећез Иљукић, Јелена Срдић, Слађана Савовић и Светлана Вулић, *Радна свеска за 8. разред основне школе*, Нови Логос, Београд, 2010, стр. 57, 59, 62, 147, 153.

Аутобиографије наводе се као подстицај ученицима да обнове знање о личним глаголским облицима.¹¹²

Проучавајући заступљеност Нушићевог стваралаштва у уџбеницима за основну школу, можемо да запазимо да су разноврсношћу приступа у избору садржаја и његовом дидактичко-методичком обликовању остварени богати увиди у опус и стваралачке поступке овог писца. Уџбенички комплети приређени у првој деценији 21. века прилагођени су специфичним карактеристикама ученика, примерени њиховом узрасту и усклађени са њиховим предзнањем. Избор текстова и начин на који су они уобличени у читанкама омогућују и доприносе усвајању садржаја, циљева и исхода предвиђених програмом датог разреда. Графичко-ликовно обликовање текстова (фотографије, цртежи, карикатуре, скице, илустрације, уметничке репродукције, стрип илустрације) корелативним приступом олакшавају рецепцију Нушићевог текста. Доступност секундарних извора о животу и стваралаштву Бранислава Нушића, као и његових аутопоетичких записа, представљају драгоцене текстове и олакшавају рецепцију пишневог стваралаштва. Аутори уважавају узраст ученика, ниво развоја, карактеристике мисаоног процеса, ниво претходних знања и искуства ученика. С посебном пажњом су осмишљавани разноврсни облици рада подстакнути текстом који доприносе развоју стваралачких потенцијала ученика основне школе (изражајно и интерпретативно читање, драматизација одломка). Тумачећи Нушићеве текстове у читанкама, ученици основне школе упознају се са особеностима језика књижевног дела, оспособљавају се да запажају ситуациону подешеност исказа, да процењују стилогена места и стваралачке поступке у делу. Књижевна дела су, као и уџбеници, главна наставна средства за богаћење речника ученика. Недостаци свих читанки за основну школу огледају се у недовољно заступљеном сагледавању стваралаштва Бранислава Нушића у ширем културноисторијском контексту. Пожељно је омогућити ученицима да у читанкама могу да прочитају записе из секундарне литературе о оснивању Српског народног позоришта у Новом Саду, деловању Народног позоришта у Београду и развоју позоришног живота у Србији крајем 19. и у првим деценијама

¹¹² Видети: Наташа Добрић, Гордана Штасни, Маја Живковић, Радна свеска *Српски језик и језичка култура* за осми разред основне школе, Eduka, Београд, 2012, стр. 60.

20. века. Посебно је драгоцено пишчево сведочење о начину живота и карактеристикама грађанске културе тог времена, објављено у књизи *Из полупрошлости*. Довођењем књижевног дела у културноисторијски контекст остварује се корелација на продуктиван и спонтан начин. Књижевно дело се тада сагледава у симбиози са другим елементима културе.

Нушићево стваралаштво није у довољној мери заступљено ни у граматикама за основне школе. Корелација наставе књижевности и језика била би функционалнија да су се на угледним примерима из једночинке *Кирија*, на пример, обрађивали садржаји из морфологије (врсте речи, падежи, глаголски облици) и правописа (писање речци *не* и *ли*). *Аналфабета* је узоран текст за лексичке, семантичке, стилске и правописне вежбе. Нушићеви прозни текстови *Хајдуци* и *Аутобиографија* обилују угледним примерима за изражајну моћ писане речи и ваљало би их користити у настави писмености. Ова дела су подобра у припремању ученика за портретисање особа из непосредне околине на основу анализе књижевних портрета (говорна или писана вежба). Комедије *Власт* и *Сумњиво лице* погодне су за усвајање знања из синтаксе (реченице према комуникативној функцији), ортоепије (уочавање разлике у интонацији упитних реченица, интерпункција и паузе везане за интерпункцијске знакове, интонација у изговору узвика) и правописа (писање управног говора, заменица у обраћању, запете у вокативу, заграде, три тачке). Нушићево стваралаштво је у радним свескама заступљено у вежбањима у којима се обнавља градиво из књижевне теорије и језика. Задаци су засновани на репродукцији знања, разумевању садржаја текста и примени знања, али има и оних који подстичу стваралачку делатност ученика. Нушићев текст постаје литерарни подстицај за приказивање доживљајне стварности или је повод за стваралачко препричавање текста са променом гледишта.

Наставним програмом из српскохрватског језика и књижевности за први разред гимназија, објављеним 1969. године, предвиђено је да ученици у првом разреду гимназија и средњих стручних школа читају и тумаче Нушићеву комедију *Народни посланик* као домаћу лектуру. То објашњава зашто у *Читанци за први разред гимназије* Димитрија Вученова и Радмила Димитријевића одломак из

Нушићеве комедије није заступљен.¹¹³ *Наставни програм из српскохрватског језика и књижевности за III разред гимназије*¹¹⁴ прописује проучавање Нушићевих комедија у којима се даје хумористичко-сатирична слика бирократије и малограђанштине. У *Читанци за трећи разред гимназије* Димитрија Вученова и Радмила Димитријевића заступљени су одломци из комедија *Сумњиво лице*, *Ожалошћена породица* и *Покојник*.¹¹⁵ Читанка је обимна и садржајна. Обухвата 430 страна одломака из примарне и секундарне литературе. Ни у једној читанци за гимназије које су одобрене у протеклих педесет година стваралаштво Бранислава Нушића није заступљено са таквом разноврсношћу текстова и обимом као у овој. У уводном тексту ученици се на занимљив и садржајан начин упознају са Нушићевим животом и стваралаштвом. Писац је сагледан као сатиричар и критичар друштвеног живота свога времена. Приређивачи овог уџбеника избором репрезентативних одломака из Нушићевих комедија настоје да подстакну ученике да прочитају комедије у целости.¹¹⁶

Просветни савет Социјалистичке Републике Србије је 1974. године одобрио оне уџбенике који су уважили препоруку о „сажимању програмских садржаја,

¹¹³ На почетку читанке се наводи *Наставни програм из српскохрватског језика и књижевности за I разред гимназије*, у којем се ученици информичу о садржају предвиђене школске и домаће лектуре за дати разред. (Видети: Димитрије Вученов, Радмило Димитријевић, *Читанка за први разред гимназије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1969.)

¹¹⁴ Дати програм Нушића везује за модерну књижевност југословенских народа наводећи га уз Борисава Станковића, Петра Кочића, Владимира Назора, Ивана Цанкара и Отона Жупанчића. (Видети: *Наставни програм из српскохрватског језика и књижевности за III разред гимназије*, „Просветни гласник Социјалистичке Републике Србије”, година XIX, 1969, бр. 6, стр. 532–533.)

¹¹⁵ Видети: Димитрије Вученов, Радмило Димитријевић, *Читанка за трећи разред гимназије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1969, стр. 267–311.

¹¹⁶ У овој читанци се наводе три одломка из првог чина комедије *Сумњиво лице* (уводна сцена у којој Јеротија и Анђа разговарају о Токином писму, сцена дешифровања депеше и сцена саветовања Јеротија са чиновницима о хватању сумњивог лица). На тринаест страна наводе се доминантне појаве из првог и другог чина комедије *Ожалошћена породица* (уводна појава и сукоб родбине око поделе имовине покојника). Највише простора дато је Нушићевој комедији *Покојник*. Она је заступљена на осамнаест страна одабраним одломцима из кључних појава првог и другог чина. Родбина и пријатељи сазнају да се Павле Марић вратио из иностранства. Они настоје да га се реше и онемогуће му да оствари своја права. Власт их у томе подржава. Тумачење мање познатих речи наводи се испод текстова ситнијим фонтом. Ученици су задацима за истраживачко читање подстакнути да се усредсреде на одређене аспекте комедије *Покојник*: проучавање литерарних проблема, сагледавање ликова и њихових поступака са моралног становишта и уочавање комедиографских поступака у обликовању драмске радње. Ученици се позивају да наведу примере захваљујући којима је Нушић успео да прикаже критику негативних појава у друштву и тиме подстакне развијање друштвене свести и критичког односа према таквим појавама. Уз текстове се наводи књижевна критика Велибора Глигорића о комедијама Бранислава Нушића, чиме се знатно олакшава рад ученика у разумевању његових комедиографских остварења. (Видети: Димитрије Вученов, Радмило Димитријевић, *Читанка за трећи разред гимназије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1969, стр. 267–311.)

рационализацији наставног процеса и његовој идејно-естетској актуализацији и усмерености ка даљем продубљивању и богаћењу социјалистичких односа и схватања у области културе и књижевности народа и народности Југославије”.¹¹⁷ Наведеним изменама у првом разреду гимназија обухваћено је и стваралаштво Бранислава Нушића – уместо *Народног посланика* препоручена је комедија *Кир Јања* Јована Стерије Поповића.

Комедије *Народни посланик* и *Сумњиво лице* изучавају се у другом разреду средњег усмереног образовања од 1978. године. Просветни савет Социјалистичке Републике Србије одобрио је 27. јуна 1978. године *Читанку за II разред средњег усмереног образовања* Радмила Димитријевића и Димитрија Вученова.¹¹⁸ Аутори су уважили препоруку о сажимању програмских садржаја, те је обим овог уџбеника знатно мањи. Сажимање је постигнуто скраћивањем одломака из примарних извора и њиховом прилагођеношћу обиму текста из секундарне литературе. Из *Читанке* је изостављена уводна белешка о Браниславу Нушићу и, изузев илустрације писца, у читанци нема других ликовних прилога. У *Читанци* се наводе одломци из комедије *Народни посланик* (дијалог о Јевремовом кандидовању за народног посланика). Студија Димитрија Вученова, под називом *Комика малограђанске борбе за положај и власт*, помаже ученицима у тумачењу овог драмског текста. У *Разговору о делу* ученици се подстичу да откривају хумористично, иронично и сатирично у *Народном посланику*. Комедија *Сумњиво лице* заступљена је у овом уџбенику сажетим одломцима из првог чина (разговор Виће и Јеротија поводом дешифроване депеше и Јеротијев монолог у којем испољава своју прикривену амбицију). Објашњења мање познатих речи налазе се испод текста. Уз текст се наводи студија *Бирографија у Нушићевом комедиографском огледалу* Димитрија Вученова. У *Разговору о делу*

¹¹⁷ Димитрије Вученов, Радмило Димитријевић, *Читанка за први разред гимназије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1974, стр. 9.

¹¹⁸ Стваралаштво Бранислава Нушића проучава се у оквиру епохе реализма, уз књижевне текстове Онореа де Балзака (*Чича Горио*), Николаја Василевича Гогоља (*Ревизор*), Милована Глишића (*Глава шећера*), Лазе Лазаревића (*Први пут с оцем на јутрење*), Радоја Домановића (*Данга*), Симе Матавуља (*Бакоња фра Брне*), Јанка Керсника (*Сељакова смрт*), Анте Ковачића (*У регистратури*), Силвија Страхимира Крањчевића (*Мојсије, Мој дом, Господском Кастору*), Антона Ашкерца (*На Калејмедану*) и Војислава Илића (*Тибуло, Сиво, суморно небо*). У овом уџбенику ученици се упознају и са стваралаштвом представника модерне у књижевностима југословенских народа. (Видети: Радмило Димитријевић, Димитрије Вученов, *Читанка за II разред средњег усмереног образовања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1983, стр. 117–134.)

проблематизује се улога бирократије у друштву и тумачи штетност њеног деловања. Поједина питања су сугестивна, непрецизна, неодређена и двосмислена.¹¹⁹

У *Читанци са књижевнотеоријским појмовима за II разред средњег усмереног образовања и васпитања*¹²⁰ Љиљане Николић и Босиљке Милић, која је одобрена 1988. године, наводе се одломци из комедија *Народни посланик* и *Покојник*. Нушић је *Народним послаником* заступљен као најзначајнији представник реалистичке драме у српској књижевности. Ауторке се опредељују за одломке из другог чина комедије, у којима Срета и Јеврем вежбају наступ у парламенту. У припремним задацима ученици се подстичу да проучавају хумористичне и сатиричне елементе у тексту, особеност вербалног хумора и критички сагледају појаве које Нушић разобличава. У уџбенику се налазе и задаци за истраживачко читање комедије у целости. Њима се ученици упућују да проуче етапе у развоју драмске радње, анализирају сукоб међу ликовима и уоче погубност деловања политичког режима на морал грађана. Први пут се у уџбенику ученици позивају да погледају једну Нушићеву комедију у позоришту и изнесу утиске поводом ње. Уз текст се дају фотографије из позоришног живота Бранислава Нушића и зграде Народног позоришта у Београду. Ауторке су хронолошки приступ у излагању садржаја у *Читанци* доследно спровеле и приликом навођења одломка из *Покојника*. Нушић је *Покојника* написао 1937. године и ова комедија се сматра првом *црном комедијом* у српској књижевности 20. века. Отуда је разумљиво што се одломак из ове Нушићеве комедије наводи као последњи текст у *Читанци*. Сусрет Спасоја и Павла повод је за проучавање

¹¹⁹ Често се неумесно употребљавају сугестивна и раставна (дисјунктивна) питања: – Пружају ли те карактеристике основе за извор комике? На који начин, како? На шта се све може тај таленат разложити? Да ли само на посматрачки дар и на избор ликова? Да ли на налажење ситуација и на заплет? Да ли на игру речима? Да ли на иронију? Да ли просто на умешност козера, забављача? Или на нешто непоменуто? (Видети: Радмило Димитријевић, Димитрије Вученов, *Читанка за II разред средњег усмереног образовања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1983, стр. 117–134.)

¹²⁰ У *Читанци са књижевнотеоријским појмовима за II разред средњег усмереног образовања и васпитања* наводе се текстови књижевноуметничких дела у књижевноисторијском континуитету. Читанка има три поглавља: I – *Реализам*, II – *Модерна*, III – *Књижевности између два светска рата*, у којима се текстови распоређују према жанровском принципу (лирика, епика, драма). На крају уџбеника налази се прегледан *Речник књижевнотеоријских појмова* у који су укључене и сажете белешке о ауторима. (Видети: Љиљана Николић, Босиљка Милић, *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за II разред средњег усмереног образовања и васпитања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1988, стр. 67–70, 246–249.)

сложених међуљудских односа и неморалних поступака. У припремним задацима ученици се упућују да сагледају радњу, која је заснована на апсурдним комичним ситуацијама. У задацима за истраживачко читање ученици се мотивишу да окарактеришу ликове, проуче хумор којим ова комедија обилује и сагледају околности у којима је настала.¹²¹

Нушићева комедија *Ожалошћена породица* предвиђена је за проучавање у четвртој разреду средње школе. Године 1989. акредитована је *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за IV разред средње школе* Љиљане Николић и Босиљке Милић.¹²² Текстови су организовани у поглавља по жанровском принципу (лирска песма, епска песма и еп, приповетка и новела, роман, драма, есеј). Осим текстова из примарне и секундарне литературе, уџбеник има *Речник књижевнотеоријских појмова* и *Азбучник писаца са прегледом најзначајнијих дела*. У сегменту драме наводи се одломак из *Ожалошћене породице* у којем се Агатон и остали чланови породице сукобљавају око поделе туђе имовине. У припремним задацима ученици се подстичу да проуче карактере драмских лица и градирају њихове моралне особине. Осим тога, новина ове читанке је и у томе што се уводи поредбени приступ у проучавању књижевног дела. Од ученика се очекује да сагледају ову Нушићеву комедију у корелацији са Бекетовом драмом апсурда *Чекајући Годоа*. Уз текст је наведен и одломак из позоришне критике Боре Глишића о Нушићевој комедиографији.

Просветни савет Републике Србије одобрио је 11. априла 1991. године *Читанку са књижевнотеоријским појмовима за II разред средње школе* Љиљане Николић и Босиљке Милић.¹²³ Књига је технички добро опремљена и лепо графички дизајнирана. Књижевноуметнички текстови су у *Читанци* распоређени

¹²¹ Ауторке продуктивним питањима заснивају проблемски приступ драмском тексту следећим подстицајима: – Какав је то свет који живог човека сахрањује и брише његов идентитет? Наслућује ли се у драми лице фашизма? – Упоредите *Народног посланика* и *Покојника*. Зашто у *Покојнику* нема ведрог хумора? Ова Нушићева комедија ни данас не силази са позоришне сцене. Погледајте позоришну представу и изразите своје утиске. (Видети: Љиљана Николић, Босиљка Милић, *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за II разред средњег усмереног образовања и васпитања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1988, стр. 67–70, 246–249.)

¹²² Видети: Љиљана Николић, Босиљка Милић, *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за IV разред средње школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1990, стр. 230–235.

¹²³ Видети: Љиљана Николић, Босиљка Милић, *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за II разред средње школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2009, стр. 216–219.

у три поглавља: *Просветитељство*, *Романтизам* и *Реализам*. Сваки текст је пропраћен питањима и задацима, односно упутствима за самосталан рад. У поглављу *Представници српске књижевности реализма* наводи се одломак из Нушићеве комедије *Народни посланик*. Избор одломка и дидактичко-методичка апаратура идентични су као у *Читанци са књижевнотеоријским појмовима за II разред средњег усмереног образовања и васпитања* из 1988. године, само што је апаратура прегледнија и графички успешније обликована. Уз текст Боре Глишића о Нушићевом смеху, наведен је и запис Јосипа Кулунџића о театролошком аспекту Нушићевог дела. Ова читанка се користи већ две и по деценије у гимназијама и средњим школама Републике Србије.

У складу са законском регулативом да се од 2007. године у школама могу користити и одобрени уџбеници приватних издавачких кућа, 2012. године су се појавиле *Читанка за други разред средње школе* Душка Бабића,¹²⁴ *Читанка за други разред гимназија и средњих стручних школа* Миодрага Павловића¹²⁵ и *Читанка за други разред гимназија и средњих стручних школа* Бошка Сувајџића, Наташе Станковић Шошо и Александре Угреновић.¹²⁶

Народни посланик је у *Читанци за други разред средње школе* аутора Душка Бабића заступљен репрезентативним одломцима из првог (дијалог Јеврема и Срете о начинима придобијања гласача неморалним поступањем) и другог чина (театролошки приказ Јевремовог наступа у парламенту). Објашњења мање познатих речи наведена су на маргини стране на којој се јављају. Уз текст је дата фотографија из истоимене позоришне представе. Изостали су припремни задаци поводом наведених одломака, али су дати задаци за истраживачко читање *Народног посланика*. Истраживачка пажња ученика усмерава се на тематику комедије (фабула, догађаји и мотиви; конфликтне ситуације и драматична сцена), мотивационе поступке Јеврема и Срете, дијалог драмских лица (Јеврем – Павка, Срета – Јеврем) и идејни слој ове Нушићеве комедије.¹²⁷ У појмовнику се дају

¹²⁴ Видети: Душко Бабић, *Читанка за други разред средње школе*, BIGZ, Београд, 2012, стр. 289–296.

¹²⁵ Видети: Миодраг Павловић, *Читанка за други разред гимназија и средњих стручних школа*, Klett, Београд, 2012, стр. 302–310.

¹²⁶ Видети: Бошко Сувајџић, Наташа Станковић Шошо, Александра Угреновић, *Читанка за други разред гимназија и средњих стручних школа*, Нови Логос, Београд, 2012, стр. 301–307.

¹²⁷ Аутор, у настојању да ученици истраже у чему је тајна успеха Нушићевих комедија, одговарајућим задацима подстиче њихову истраживачку делатност: – Упореди Нушића и Стерију

објашњења водвиља, комедије нарави и фарсе, која су поткрепљена релевантним примерима из светске и домаће књижевности. У читанци се наводе два текста из секундарне литературе који представљају додатни избор текстова за читање и интерпретацију (*О Нушићевом Народном посланику* Васе Милинчевића и *Нушићева сумњива лица* Љубомира Симовића). Њихова улога је да олакшају ученицима разумевање стваралачке поетике Бранислава Нушића.

Читанка за други разред гимназија и средњих стручних школа Миодрага Павловића на најпоузданији начин уводи Нушића у наставу. Читанка садржи репрезентативан избор одломака из другог чина комедије *Народни посланик* (припреме Јеврема Протића да као кандидат наступи у парламенту), који су употпуњени ваљаном дидактичко-методичком апаратуром. Текст Нушићевог дела усклађен је са изворником из ког је преузет. Лекција започиње кључним речима, које ученицима помажу да сазнају на шта посебно да обрате пажњу у садржају градива. Непознате речи, појмови и изрази протумачени су поред текста. Уводним текстом аутор даје важне информације о делу, његовој природи, стваралачкој историји и околностима у којима је настало. Таквим поступањем ученици се припремају за читање одломака и за њихово проучавање. Новина ове читанке јесте развијен пројекат за истраживачко читање наведеног одломка, који је обогаћен аналитичко-синтетичким и проблемским приступом и представља ослонац ученицима у њиховом самосталном припремању за наставно тумачење. Ученици се подстичу да проуче тематско-мотивску основу комедије, анализирају ликове са моралног становишта и уоче поступке којима се постиже динамика у развоју радње. Подстицајним радним наловима ученици се мотивишу да феномен власти сагледавају из психолошког и социолошког угла.¹²⁸ У *Појмовнику* се

(функција позоришта, однос писца према предмету смеха и према публици, карактеристични видови комике). – Величина Нушића као комедиографа најбоље се види у чињеници да се његови комади и данас са успехом играју на многим сценама, а његови јунаци делују као да су наши савременици. Потражи илустративне примере. Прочитај о томе текст Љубомира Симовића *Нушићева сумњива лица*. (Видети: Душко Бабић, *Читанка за други разред средње школе*, BIGZ, Београд, 2012, стр. 292.)

¹²⁸ Аутор подстиче ученике да поводом драмског дела и тумачења образложе мноштво читалачких доживљаја, идеја и гледишта: – Протумачи мане политичког парламентаризма које се разоткривају у Срегиној занетости улогом председавајућег. Образложи озбиљност друштвене критике коју Нушић остварује Јевремовим говором о буџету. На основу овог одломка размисли о важности политике и политичара. Шта политичаре, а посебно народне посланике, обавезује да достојанствено и пристојно наступају и дискутују? – Које критеријуме за народног посланика,

ученицима омогућава да стекну поуздана знања из историје и теорије књижевности. Ученици сазнају више о псеудониму и писцима који су га имали. Изузетност ове читанке огледа се и у томе што аутор у апаратури *Вежбање* подстиче ученике да усаврше вештину говорења припремајући се за јавни наступ пред одељењем. Рубрика *Корак напред* намењена је посебно заинтересованим ученицима које ће наведени драмски текст подстаћи да проуче како су се власт и политика у Нушићево доба односили према критички настројеним уметничким делима и уметницима. Резултати тог истраживачког рада требало би да буду подстицај за дискусију у одељењу о важности слободе уметничког изражавања.

У *Читанци за други разред гимназија и средњих стручних школа* Бошка Сувајџића, Наташе Станковић Шошо и Александре Угреновић наведени су одломци из другог чина комедије *Народни посланик*. Уз текст, у којем Срета саветује Јеврема како да постане народни посланик и на који начин да наступа у парламенту, дати су сажети припремни задаци којима се тумаче доминантне вредности текста: хумористично и сатирично приказивање политичких прилика у друштву Нушићевог времена и моралног посрнућа представника власти и потенцијалних кандидата. Мање познате речи су наведене и објашњене уз текст. Корелација са позоришном уметношћу остварује се уз помоћ ликовних прилога (фотографијама из истоимене позоришне представе Народног позоришта из Ужица), али су изостали наводи из позоришних критика или приказа.

Године 2014. одобрена је *Читанка за други разред гимназија и средњих школа* Ане Стишовић Миловановић и Вукосаве Живковић. Тацитов мото „Жеља за влашћу од свих је најстраснија” мотивише ученике на читање комедије *Народни посланик*. Уводном мотивацијом читаоци се подсећају на комедију *Сумњиво лице*. Локализовањем у рецепцијском контексту подстиче се компаративно проучавање поменутих Нушићевих комедија. Ауторке наводе текст из другог чина, у којем Срета саветује и обучава Јеврема како да постане народни посланик. Мање познате речи и њихова тумачења наводе се уз текст, који је употпуњен и фотографијама писца и сценама из истоимене позоришне представе. У *Разговору о делу* ауторке питањима и подстицајима упућују ученике на

према твом суду, Јеврем не испуњава? Наведи одлике посланика које сматраш важним приликом заступања интереса и права грађана.

поступно тумачење одломка. Радни налози се групишу по сложености: од једноставног разумевања садржине текста, преко примене књижевнотеоријских знања у тумачењу одломка, до стваралачког и истраживачког промишљања о прочитаном тексту и његовог поређења са Домановићевим алегорично-сатиричним приповеткама *Данга* и *Вођа*. Ова читанка се издваја разноврсношћу рубрика којима обликује мноштво садржаја који су у вези са Нушићевим текстом. Рубрика *Примењујемо научено и проширујемо знање* подстиче ученике да открију ко је протагонист *Народног посланика* и шта је све у стању да уради да би остварио циљ. У појмовнику *Усвајамо градиво* ученици сазнају шта је каламбур. У рубрици *Занимљиво је знати* наводи се стваралачка историја комедије *Народни посланик*. Облике рада подстакнуте текстом ауторке су планирале упутствима у *Стваралачком задатку*. Ученици се позивају да осмисле и изведу једну сцену из комедије *Народни посланик*. Сажета белешка о писцу наводи се на почетку лекције, а резиме садржаја и препоручена литература о његовом стваралаштву на крају.

Након увида у одобрене читанке за гимназије и средње стручне школе запажамо да су оне усаглашене са наставним програмом и да се у њима налазе они Нушићеве драмски текстови који су били прописани за дати разред. У периоду од 1969. до 1990. године Нушићеве драмски текстови су били много заступљенији у читанкама него данас. Аутори читанки одобрених у 20. веку настојали су да избор текстова из примарне литературе поткрепе и на креативни начин употпуне навођењем репрезентативних одломака из књижевних студија, есеја и приказа Нушићевих комедија. Рад на тексту био је заснован на тумачењима доминантних књижевноуметничких вредности Нушићевих остварења у којима су били заступљени и литерарни и театролошки аспекти анализе. Недостатак ових уџбеника био је у томе што се пажња није посвећивала њиховом графичко-ликовном обликовању.

Читанке за гимназије и средње стручне школе које су одобрене после 2009. године осмишљене су у складу са *Стандардима квалитета уџбеника*. Сваки текст је методички обрађен, праћен теоријским објашњењима, питањима и задацима, односно упутствима за самосталан рад. Уз текст се наводе занимљивости из секундарне литературе, извори и литература. Аутори су

настојали да на креативан начин омогуће ученицима проширивање теоријских знања о драмском делу и олакшају им тумачење његове слојевите и динамичне структуре. У читанкама је посебан акценат стављен на графичко-ликовно обликовање. Остварена је корелација драмског текста са позоришном и филмском уметношћу. Добро осмишљена методичка апаратура омогућава ученицима читање и тумачење Нушићевих комедија и оспособљава их за самостално тумачење и за стварање компетентног књижевноисторијског увида у пиščев опус. Средњошколске читанке су осмишљене тако да уважавају методичке принципе индивидуализације, поступности и систематичности, као и јединства теорије и праксе. Одабиром репрезентативних одломака аутори мотивишу ученике на сагледавање доминантних вредности текста (проучавање драмских лица са моралног становишта, увиђање негативних појава у друштву), подстичу њихову слободу изражавања, индивидуалност, иницијативу у образлагању гледишта и вођење аргументованог дијалога. Ученици се упућују да запажају сличне појаве у свакодневном животу и савременом друштву, да образлажу властите ставове и уверења, сагледавају проблеме из различитих углова и заузимају критички став према њима. Сагледавање Нушићевог књижевног стваралаштва у културноисторијском контексту омогућава ученицима да разумеју време и услове настанка дела и доведу у везу објективну стварност са њеном естетичком корелацијом.

Недостатак средњошколских читанки одобрених у 21. веку огледа се у томе што се ни у једној од њих није нашао одломак из Нушићеве комедије *Госпођа министарка*, која је програмом прописана за огледне профиле стручних школа и неке специјализоване гимназије.¹²⁹ Таквим превидом аутори уџбеника су неоправдано изоставили један од најзначајнијих Нушићевих драмских текстова и ученицима ускратили могућност да проуче пиščев опус у компаративном приступу.

Стваралаштво Бранислава Нушића је запостављено и у граматикама за гимназије и средње стручне школе. Изузетак представљају граматике за други и

¹²⁹ Наставни програм за други разред гимназија и средњих стручних школа предвиђа да се обрађује Нушићев *Народни посланик*, а у средњим стручним школама у којима се настава одвија по посебном програму, тзв. огледни профили, и у неким специјализованим гимназијама у програму је Нушићева комедија *Госпођа министарка*. (Видети: *Закон о основама система образовања и васпитања*, „Службени гласник РС”, бр. 72/09 и 52/11.)

трећи разред гимназија и средњих стручних школа Душке Кликовац.¹³⁰ Ауторка наводи одломке из комедије *Сумњиво лице* као подстицајне примере за обнављање градива о именичким заменицама и заменичким прилозима. Одломак из *Аутобиографије* подстицај је за обнављање знања о субјекту, предикату и објекту. Таквим поступањем остварује се неопходна корелација између књижевног текста и језика којим је он обликован и постиже њихово функционално повезивање.

Увидом у описану уџбеничку продукцију можемо да закључимо да су описани одобрени уџбеници конципирани у складу са важећим наставним планом и програмом, што их чини подесним за непосредни рад у основној и средњој школи. Аутори уџбеника одобрених у 20. веку водили су рачуна о значају текста у настави књижевности, али и контекста, посебно културног и историјског са којим се књижевни текст повезивао. Својим садржајем и стручном обрадом материје настојали су да читанке буду подстицајне за наставу књижевности јер су на поуздан, занимљив и свестран начин прилазили књижевним делима и књижевноисторијским чињеницама. У читанкама за основну школу текстови су груписани према тематско-мотивском принципу, за разлику од читанки за гимназије и средње стручне школе у којима је доминирао књижевноисторијски приступ. Уџбеничке текстове чинила су Нушићева дела у репрезентативним одломцима, као и одабрани секундарни, у првом реду књижевнонаучни текстови и методичка апаратура. Садржаји и упутства за рад у читанкама омогућавали су да се књижевни текст сагледа у ширем, књижевноисторијском и културном контексту, као и да се секундарна литература уведе у процес учења путем ширења гледишта на уметнички свет књижевног дела. Књижевна дела и методичка апаратура у читанкама усклађивани су са приоритетним естетским, али и образовним, васпитним и функционалним циљевима наставе књижевности у школи.

Аутори одобрених читанки у 21. веку уважавају чињеницу да је проучавање књижевног дела у настави сложен процес који се усаглашава са бројним чиниоцима, као што су: посебност текстова који се читају и обрађују, узраст

¹³⁰ Видети: Душка Кликовац, *Српски језик за други разред гимназија и средњих стручних школа*, Eduka, Београд, 2014, стр. 78, 94–95, 161–162; Душка Кликовац, *Српски језик за трећи разред гимназија и средњих стручних школа*, Eduka, Београд, 2015, стр. 130, 148.

ученика и сазнајни токови у настави. Зато се обрада књижевног текста повезује са већим бројем функционалних облика рада. Они свој најпродуктивнији облик добијају током обраде књижевног текста, као и у облицима стваралачке примене стечених знања и умења у виду систематизације, или у различитим, оригиналним активностима подстакнутим односом књижевног текста и ширег контекста. Основни текстови и секундарна литература су одабрани и пренети из поузданих, добрих издања. Одломци су стручно подешени да репрезентују уметнички свет књижевног дела које представљају, или су, у случају секундарних извора, функционално повезани са основним текстовима и циљевима наставе књижевности у школи. Методичко-дидактички садржаји читанки укључују више елемената: локализовање књижевног дела, тумачење непознатих речи и израза, задатке за истраживачко читање, занимљивости, белешке о аутору и кључне речи. Сваки од ових сегмената има оперативну вредност у проучавању књижевног дела и каузално је повезан са процесом његовог читања, примања, доживљавања, сазнавања и вредновања. Истраживачки задаци се у читанкама обично дају у развијеној форми, често и у облику истраживачког пројекта. Задаци су усмерени према анализи читалачког чина и усвајању естетских вредности и књижевнонаучних чињеница. Методичка апаратура помаже ученицима у припремном раду, који се обавља код куће, и током рада на часовима, па се, тако, активира у свом функционалном виду. Заснована на начелима довољности и примерена узрасту и знањима ученика, она има и мотивациону улогу у настави. Стимулишући свесну активност путем истраживачке делатности усмерене на свет књижевног дела и на књижевноисторијски контекст, аутори уџбеника подстичу ученике да свестраније упознају књижевна дела и да тим путем усвоје књижевнонаучна знања и теоријске појмове. Аутори, уважавајући јединство праксе и теорије, књижевно дело постављају у основу сазнајног процеса. Тумачење књижевних текстова и књижевних раздобља даје се у продуктивном виду, на активан и истраживачки начин. Структура поглавља у уџбеницима (читанкама и граматикама) заснована је на принципима поступности и систематичности и затвара се оригиналном, краћом систематизацијом, у којој се у форми синтезе постиже обједињујући увид у проучаване наставне садржаје и

подстиче примена стечених знања и умења у сазнајном процесу читања, тумачења, вредновања и усвајања датих садржаја.

У савременим уџбеницима посебно се води рачуна о дизајну уџбеника. Запажа се да је успостављен примерен однос између текста, на једној страни, и илустрација, на другој страни. Дobar избор и одмерени опсег фотографија, илустрација, уметничких репродукција подстиче и развија литерарни сензибилитет ученика и омогућава стицање и ширење њихових естетских знања и умења. Илустративни материјал, који прати текстове у уџбеницима подешен је тако да мотивише ученике за рад на тексту, као и да побуди његова интересовања за шири контекст проучавања књижевности, граматике и језичке културе.

Закон о уџбеницима (2015) предвиђа избор уџбеника за наредне три године и сажимање обима уџбеника од 2019. године.¹³¹ Полазећи од тога да је Нушић један од највећих стваралаца српске баштине, у будућим реформама наставних програма за гимназије и средње стручне школе и школским уџбеницима ваљало би проширити корпус текстова из пишевог опуса репрезентативним комедиографским остварењима (*Госпођа министарка*, *Ожалошћена породица*, *Покојник*), путописном (*С Косова на сиње море*), хумористичком (*Мале приче*), етнографском (*Косово – опис земље и народа*) и мемоарском прозом (*Из полупрошлости*, *Деветсто петнаеста*). Наставним проучавањем допуњеног корпуса Нушићевих дела ученици ће проширити духовне вредности, а пишево књижевно стваралаштво добиће значај који има у развоју наше културе. Није могуће предвидети како ће се Нушићев опус позиционирати у предстојећим реформама наставних програма за основну школу, гимназије и средње стручне школе, али је могуће завршити проучавање статуса стваралаштва у уџбеницима на нушићевски духовит начин:

¹³¹ Према Закону о уџбеницима у наредне три године ће у основним школама моћи да се користе само уџбеници који су остварили више од 5% тржишног учешћа. Према прелиминарним резултатима објављеним на сајту Министарства просвете априла 2016. године, само три издавача су испунила тај законски основ и моћи ће да се користе у основним школама: издавачке куће Нови Логос, Klett и Завод за уџбенике (само у осмом разреду). План уџбеника предвиђа да уџбеници од 2019. године буду по обиму, садржини и структури много сажетији, што ће неминовно довести до ревизије наставних планова и програма, који ће морати да се редукују и ускладе са усвојеним планом уџбеника.

АРСА: Или, можда, мислиш да би могао бити министар просвете. Ја не кажем да је потребно да будеш богзна како писмен, ал опет. Морао би, на пример, да прочиташ све школске уџбенике, а ти, да си хтео да читаш школске уџбенике, ти би свршио школу, а не...¹³²

3.3. Циљеви наставне обраде књижевног дела Бранислава Нушића

Уметничке вредности и особености књижевног стваралаштва Бранислава Нушића омогућавају остваривање следећих наставних циљева:

Образовни циљеви: Мотивисати и припремити ученике за истраживачко и доживљајно читање и проучавање прозног и драмског стваралаштва Бранислава Нушића у наставном контексту. Сагледати књижевноисторијске околности настанка пишчевих једночинки (*Кирија*, *Аналфабета*), комедија (*Сумњиво лице*, *Народни посланик*), романа за децу *Хајдуци* и *Аутобиографије*. Пратити како се ауторова гледишта на живот и човеков положај у њему манифестују у његовим делима и учествују у формирању значајних естетских порука. Аналитичко-синтетичким поступцима истражити доминантне уметничке вредности Нушићевог стваралаштва, посебно литерарне проблеме, ликове, динамичност радње, хумористичке поступке, идејни слој и стилогене вредности у делу. Тумачити уметничке начине на које се сугестивно дочаравају време, простор и ликови романа *Хајдуци*. Подстицати ученике да уметничке вредности откривају и објашњавају сагледавањем одговарајућих облика казивања (дијалога, приповедања у 1. и 3. лицу, дескрипције) и порука романа. Сагледати оригиналност и плодотворност хумора у роману и његову улогу у разоткривању моралних слабости ликова.

Проучити хумористичну предметност *Аутобиографије*. Сагледати функцију наратора у овом Нушићевом остварењу. Откривати стваралачке поступке у обликовању ликова (духовито приказивање дечје перцепције света и њиховог

¹³² Бранислав Нушић, *Сабране комедије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, стр. 539.

понашања). Проценити естетичку функционалност пародијских елемената у романескној структури *Аутобиографије*. Навикавати ученике да тумаче животне истине које су изнете у делу.

Проучити драмска лица у Нушићевим комедијама (*Сумњиво лице* и *Народни посланик*) тумачећи их са социјалног, моралног, психолошког и културолошког становишта. Откривати и тумачити њихову особеност, начине испољавања унутрашњих конфликта и сукобе са другим актерима драме и средином. Сагледати уметничка средства хумористичког и сатиричног разобличавања социјалних и политичких појава приказаних у делу. Запажати и тумачити одлике језика и стила у дијалозима Јеврема и Срете, Јеротија и Виће. Сагледати елементе комедије нарави, комедије карактера и комедије ситуације у драматуршкој структури наведених Нушићевих остварења. Анализирати у комедијама функције хумора, као и видове његовог сатиричног обликовања. Испитати облике вербалне и ситуационе комике у једночинкама *Кирија* и *Аналфабета*. Увидом у природу света који је приказан у њима, сагледати уметничке вредности и оригиналност Нушићевих комедиографских поступака. Остварити свестрани увид у уметничке вредности Нушићеве комедиографске поетике.

Васпитни циљеви: Проучавати мотиве, тематику и садржаје који се односе на хумане вредности и етичке категорије у роману *Хајдуци*. Откривати и свестрано образлагати вредносни систем ђачке дружине. Тумачећи роман, истицати лепоте и вредности другарске слоге, поверења, међусобног уважавања и разумевања. Вредновати речи и поступке ликова са моралног и хуманог становишта. Посебно истицати врлине искренности, оданости и храбрости, а критички се односити према непромишљености, исхитреном реаговању и бунтовништву младих хајдука. Развијати код ученика критичка гледишта према друштвеним и моралним изопачењима приказаним у Нушићевим комедијама *Сумњиво лице*, *Народни посланик* и *Власт*. Указати ученицима на то да су полтронство, властољубље и ускогрудост узроци сукоба међу људима, који доводе до моралне посрнулости друштва и грађана. Критички сагледати погубност деловања неодговорне, корумпиране и самовољне власти на вредносни систем друштва у целини. Осудити лицемерје, користољубље, неодговорност, осиноност, примитивизам и површност представника власти и бирократије.

Сагледати потребу за влашћу и моћи са социјалног, моралног и психолошког становишта. Упозорити ученике на опасност дехуманизације појединца и урушавања етичких вредности. Тумачити узроке и последице нездраве амбициозности ликова, која почива на несагласју нереалних жеља и потреба и стварних могућности и способности ликова. Указивати ученицима на важност објективног сагледавања властитих могућности и способности. Обрадом *Аутобиографије* подстицати код ученика хумана гледишта на људске слабости и карактерне мане. Проучити стваралачки поступак самокарактеризације ликова нарацијом-монологом. Васпитним деловањем током интерпретације Нушићевог драмског стваралаштва развијати и јачати критичку свест ученика. Указати на делотворност критичких гледишта која се у Нушићева дела уносе посредством хумора и истаћи значај смеха у животу и уметности. Проучавањем хумористичких елемената ученици стичу сазнања о добру и злу, исправном и погрешном испољавању мисли, осећања и намера и усвајају пожељне обрасце понашања, али се Нушићевим делима подстичу код ученика ведрина и животна радост.

У проучавању једночинке *Кирија* упућивати ученике да уоче важност породице у којој деца спознају лепоту и животни значај љубави и родитељства. Тумачећи поступке оца и мајке, ученици ће увидети да је живот испуњен егзистенцијалним проблемима и противуречностима, али се снага појединца испољава у настојању да савладава препреке и истраје у борби за достојанственији живот. Тумачењем идејног слоја ове драме развијати уверења да се осећање безизлаза побеђује стваралачком мишљу и племенитим делањем. Истицати неопходност учешћа ученика у стварању бољег, племенитијег и хуманијег света.

Афирмисати код ученика животни став у којем се критичност и оштрина Нушићеве осуде људске сујете, искварене бирократије и администрације спајају са његовом љубављу према човеку и вером у снагу добра у њему. Подстаћи ученике да наводе и образлажу идеје Нушићевих прозних и драмских остварења, посебно да свестраније интерпретирају идејно богатство Нушићевог стваралаштва:

• Истинска срећа утемељује се у марљивом раду, поштењу, стваралаштву и породици која је заснована на обостраној љубави њених чланова.

• Смехом се ослобађамо зла, неправде, бола, патње у људском животу.

• Смехом спознајемо противречности у животу и постајемо супериорни у њиховом савладавању.

• „Онај који изазива смех на уснама ублажава суровости живота.”

(Бранислав Нушић)

• Знање је право имање.

• Дobar наук злата вреди.

• Није срамота не знати, него учити се не хтети.

• Боље ништа не знати него којекако.

• Зло је ко не зна, а учити се не да.

Помоћу естетских и идејних вредности Нушићевог прозног и драмског стваралаштва развијати код ученика смисао за хумор, за лепо и племенито у уметности и у животу.

Функционални циљеви: Читањем и тумачењем Нушићевих дела усавршавати одговарајуће читалачке компетенције, међу којима су: вођење и коришћење бележака, план текста, успостављање поредбених гледишта на садржаје и ликове, подешавање врста читања посебностима текста и дела. Интерпретативним поступањима која су усаглашена са природом и поетиком дела оспособљавати ученике да се заинтересују за хумористички роман за децу, аутобиографски роман, једночинку, комедију и читају њихова репрезентативна остварења. Проширити знања о хумористичкој прози и омогућити свестраније упознавање хумористичког романа. Заинтересовати ученике за Нушићево драмско стваралаштво. Подстицати их на запажања којима ће одговарајућа читалачка искуства и знања из различитих области (историје, географије, грађанског васпитања, позоришне и филмске уметности) укључивати у истраживачко читање и интерпретативно приступање Нушићевом стваралаштву. Навикавати ученике да успостављањем аналитичко-синтетичких гледишта аргументовано тумаче појаве, ликове и књижевне вредности Нушићевих дела. Оспособити их да се према идејама из света књижевности односе на проблемски и критички начин. Навикавати их да своје ставове и закључке образлажу примерима

из дела. Проучавање Нушићевог прозног и драмског стваралаштва заснивати на примени више књижевнонаучних метода. Настојати да оне буду у складу са конкретним естетичким појавама у књижевном делу и његовим стваралачким поступцима. Навикавати ученике да сагледавају доминантне естетичке појаве у књижевном делу са више становишта: књижевноисторијског, социолошког, психолошког, структуралистичког, лингвостилистичког. Оспособљавати их за поређење вредносних чинилаца присутних у Нушићевим делима, али и остварењима других аутора. Развијати њихово интересовање за драмску књижевност и љубав према позоришту. Упућивати их да у проучавању Нушићевих драмских остварења у садејству користе литерарна и театролошка становишта/гледишта. Указати ученицима на читање и интерпретацију као прворазредне стваралачке активности. Поводом обраде Нушићевих дела подстицати њихову литерарну делатност. Реализацијом говорних и писаних вежбања развијати говорна умења и способности креативног изражавања. Подстицати машту, оригиналност и стваралачко испољавање ученика.

3.4. Методичке радње и поступци у тумачењу Нушићевих књижевних текстова

3.4.1. Мотивисање ученика за читање

Проучавање књижевноуметничког дела у настави представља сложен процес који започиње наставниковим и учениковим припремањем за читање дела, а своје најпродуктивније видове добија у интерпретацији књижевног дела на наставном часу. Мотивисање¹³³ и читање су неизоставне методичке радње приликом припремања ученика за тумачење књижевног дела.

¹³³ Под *мотивацијом* подразумевамо процес који покреће, усмерава и одржава понашање ученика током читања и доживљавања књижевног дела. Савремена настава настоји да развија унутрашњу мотивацију, која почива на свесној активности и саморадњи ученика. На значај унутрашње (интринзичке) мотивације указује Љиљана Бајић, која наводи „да се на њој заснива савремено проучавање књижевног дела, које се афирмише као *стваралачки чин* проистекао из читалачког задовољства, уметничких доживљаја и истраживачке делатности ученика”. (Видети:

Нушићево стваралаштво подстиче код ученика интересовање за хумористичну предметност и стваралачке поступке. Унутарњу мотивацију за читање, осим радозналости, одликује и потреба ученика да на проблемски, стваралачки и истраживачки начин проуче књижевни текст, њихово настојање да решавањем одређених литерарних проблема остваре когнитивни склад између мишљења, сазнања, уверења, запажања, ставова и понашања и остваре задовољство и уживање током читања.

Познато је да ученици који имају развијену мотивацију за постигнућа, жељу за успехом у ономе што раде и висок ниво аспирације читање доживљавају као изазов и могућност потврђивања личних вредности. Љиљана Бајић скреће пажњу на неопходност да се у наставним околностима посебно мотивишу ученици који су незаинтересовани и повучени, како би били ефикаснији у раду, а самим тим и сигурнији, самопоузданији и прихваћенији у колективу.¹³⁴ Ауторка наводи да „уметнички доживљаји и читалачко уживање, који прате хумористичке текстове, чине основу унутрашњег подстицаја да ученици ове текстове читају, упознају и заволе. [...] Због тога се током проучавања хумористичког текста код ученика никад не занемарује њихово осећајно испољавање, морално просуђивање књижевних јунака и мисаоно увиђање највишег смисла и порука дела”.¹³⁵

Истраживачка радозналост ученика за одређену предметност (мотив)¹³⁶ покреће њихово понашање (читање и доживљавање књижевног дела), а оно

Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 40.)

¹³⁴ Видети: Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 40.

¹³⁵ *Исто*, стр. 25.

¹³⁶ Под *мотивом* се подразумева подстицај који покреће појединце на одређено понашање. Психолошка истраживања показују да на мотивацију за рад утичу и одговарајуће потребе, које могу бити биолошке (органске, физиолошке) и психолошке. Психолог Абрахам Маслоу развија теорију о хијерархији мотива који се распоређују према важности за живот појединца. На првом нивоу су биолошки (органиски) мотиви (потреба за кисеоником, сном, водом, храном, регулацијом температуре, избегавањем бола), који су неопходни за опстанак. На другом нивоу су потребе за сигурношћу и безбедношћу. Мотиви вишег ранга односе се на психолошке потребе – за љубављу, пажњом, припадањем, за афективном везаношћу, дружењем и блискошћу, потребе за поштовањем и самопоштовањем, а на врху лествице се налазе потреба за сазнањем, естетска потреба и потреба за актуализацијом. Према Маслоуљевом гледишту, самоостварење и стваралаштво су најважнији мотиви. Да би се они остварили, потребни су: објективно опажање реалности, испољавање спонтаности и аутентичности у понашању, усредсређеност на проблеме, самосталност и неконвенционалност, креативност у свакодневним пословима, смисао за хумор, моралност – поштовање личности и саосећајност, као и ангажованост за добробит друштва. Мотиви имају значајну улогу у формирању личности појединца и начина његовог деловања. Психолошки мотиви покрећу развој личности, а социјални мотиви помажу у успостављању добрих односа с другима.

постаје средство за постизање циља (естетско уживање). Амерички психолог Гордон Олпорт сматра да „активност која је средство за задовољење мотива временом постаје функционално самостални мотив”.¹³⁷

Читалачке навике и литерарни укус ученика развијају се путем функционалне аутономије мотива¹³⁸ којом читање постаје само себи циљ, и као такво, извор задовољства и естетског уживања.¹³⁹

Мотивисање ученика за читање, слушање и доживљавање Нушићевих књижевних текстова прилагођава се одговарајућим радним условима. Оно зависи од читалачких навика, склоности и умења ученика, али и од инвентивности наставника. У методичкој литератури наводи се шеснаест поступака за мотивисање ученика за читање приповедне прозе,¹⁴⁰ и деветнаест поступака за мотивисање у настави.¹⁴¹ На значај мотивисања хумором посебно је указала Љиљана Бајић.¹⁴² Методичке радње мотивисања и читања, које се примењују у обради Нушићевих дела, у овом тексту дате у оптималном обиму, али ће се у наставним околностима редуковати у складу са расположивим временом и интересовањима ученика.

Мотивисање по тематској сродности

Нушићев роман о другарству и хајдуковању *Хајдуци* својом занимљивошћу и духовитошћу снажно подстиче читалачку радозналост ученика у петом разреду основне школе, када је предвиђена његова обрада. Наставник може да мотивише ученике на читање романа сродношћу литерарних мотива са делима писаца чије

Алтруизам, као врста друштвеног мотива, подразумева хуманост, несебичност, великодушност и добротинство. (Видети: Абрахам Маслов, *Мотивација и личност*, Нолит, Београд, 1982; Биљана Милојевић Апостоловић, *Психологија*, Нови Логос, Београд, 2013, стр. 119–123.)

¹³⁷ Видети: Биљана Милојевић Апостоловић, *Психологија*, Нови Логос, Београд, 2013, стр. 122.

¹³⁸ Термин преузет из Олпортове теорије о стицању мотива. (Видети: Биљана Милојевић Апостоловић, *Психологија*, Нови Логос, Београд, 2013, стр. 122.)

¹³⁹ Читање књижевног дела подстиче и ствара естетска осећања. Наставник, узимајући у обзир различите карактере личности ученика, настоји да мотивацијом за читање подстакне унутрашњу, спонтану тежњу да ученици постану активни и делотворни читаоци.

¹⁴⁰ Dragutin Rosandić, *Problemska, stvaralačka i izborna nastava književnosti*, Svjetlost, Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1980, str. 71–74.

¹⁴¹ Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 259–271.

¹⁴² Видети: Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

су приче већ читали и тумачили (на пример, у трећем разреду основне школе читали су дела *Мачак отишао у хајдуке* Бранка Ћопића и Гримове *Бременске музиканте*):

– Подсетите се јунака бајке *Бременски музиканти*. Шта их је удружило? Објасните како су они остварили жељени циљ. Захваљујући којим њиховим особинама је добро ипак победило? Сетите се ко је све у овој бајци награђен. – Доведите у везу мачка Тошу из истоимене приче са јунацима бајке *Бременски музиканти*. – Како се он опходи према деда Триши? Опишите како се завршило његово хајдуковање. – Објасните зашто је деда Триша допустио мачку да се врати у воденицу. Шта је мачак Тоша овог пута научио?

– У Нушићевом роману *Хајдуци* јунаци су деца приближно истог узраста, сличних интересовања и склоности као и ви. Они се удружују у вршњачку групу, постају „хајдуци” да би реализовали тежњу за самосталношћу и независношћу. Окупљају се после школе крај храстовог стабла да би друговали. Прихваћеношћу у дружини постижу сигурност и самопоштовање. Склоност ка авантурама представља њихов покушај да побегну од обавеза. – Суочавају се са бројним препрекама и због својих непромишљених поступака стичу још једну животну лекцију. – Читајући овај Нушићев роман, уживаћете у узбудљивим и несвакидашњим догађајима који су приказани на духовит и занимљив начин.

Мада је комедија *Сумњиво лице* написана под непосредним утицајем Гогољевог *Ревизора*,¹⁴³ интерпретацију Нушићеве комедије нећемо у основној школи заснивати на компаративном приступу зато што је поменуто Гогољево драмско остварење ученицима непознато. Тек приликом тумачења *Ревизора* у другом разреду гимназија и средњих стручних школа могуће је компаративним

¹⁴³ У предговору комедији *Сумњиво лице* Нушић наводи да је Гогољ био омиљени писац омладине и да је *Ревизор* био њихова најомиљенија лектира. „У Гогољевим типовима омладина је видела ону нашу бирократију која је заостала из првих дана грађења државе и која је, додуше, већ тада изумирала, али још увек бележила јасне трагове у нашем јавном животу. [...] Испод таквога снажнога утицаја тешко је било извући се, а комедиографу утолико теже што је тадање наше друштво, напосе бирократија, била тако истоветна са оном из *Ревизора*, да се Гогољ замало, па могао сматрати нашим домаћим писцем. Под тим су великим утицајем Гогољевим сви моји комади писани осамдесетих година *Народни посланик*, *Протекиција*, а на првом месту и највише *Сумњиво лице*, које ће свакојачко и у многоступе подсетити на *Ревизора*. На моме оригиналном рукопису овога комада чак и не пише 'комедија у два чина', као што је доцније на позоришним листама написано, већ 'гогољијада у два чина'". (Видети: Бранислав Нушић, *Одабране комедије I*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1970, стр. 261–262.)

приступом испитати на конкретној грађи упоредиве елементе Нушићеве комедије *Сумњиво лице* и Гогољевог *Ревизора*. Ученици ће тада бити у прилици да уочавају, доживљавају и интерпретирају кључне литерарне и естетске чиниоце наведених драмских остварења и да запажају и тумаче сличности и разлике у обликовању драмских типова. Таквим поступањем наставник може да путем истраживачких задатака подстакне ученике за компаративно повезивање Гогољевог *Ревизора* и комедије *Сумњиво лице* и, посебно, за читање Нушићеве комедије *Народни посланик* у другом разреду гимназија и средњих стручних школа:

– Подсетите се радње комедија *Сумњиво лице* и *Ревизор*. Упоредите градоначелничково реаговање на вест да долази ревизор са Јеротијевим сазнањем о појави „сумњивог лица”. Упоредите на који начин они припремају сараднике за предстојеће догађаје. – Окарактиришите ликове градоначелника, Јеротија Пантића и њихових помоћника са моралног становишта. – Упоредите стање у среском суду у *Ревизору* са оним у *Сумњивом лицу*. У каквом светлу се приказују представници власти у наведеним комедијама? Представите карактерне мане провинцијских државних чиновника. Објасните какав однос они имају према послу и дужностима. Како се они опходе према грађанима? – Наведите критичке ставове о друштву и власти који су предочени у овим делима. – Читајући комедију *Народни посланик*, увидећете како је писац успео да дочара слику искривљених друштвених и моралних вредности свог времена. Анализирајте је издвајајући и тумачећи елементе/мотиве/појаве који су на вас оставили најјачи утисак.

Снажење радозналости у оквиру књижевног жанра

Поводом улоге жанровских елемената у рецепцији књижевног дела Бранислава Нушића Љиљана Бајић наводи следеће: „Књижевно искуство ученика, односно генерисана идеја о типу текста, која се са њим повезује, имају мотивациону улогу у настави. Јер када се сећа прочитаних дела и у препознатљив, жанровски оквир уноси ово или неко друго дело, ученик своје интересовање и очекивање са познатих спонтано преноси и на нове текстове. Читалачко искуство о роману *Хајдуци* и о другим сродним делима из школске лектире, која се доводе

у поредбени однос, омогућава ученику да у наредним фазама рада дође до сазнања о комичним жанровима, да схвати преовлађујуће облике смеха, хумор и сатиру, који се у њима појављују и да образложи улогу хумора и сатире у откривању животних појава и недостатака људи”.¹⁴⁴

Посебним методичким припремним радњама ученици се подстичу да освеже и примене одговарајућа (рецепцијска) искуства, доживљаје и сазнања које су стекли о појединим књижевним делима током дотадашњег школовања. Књижевно дело Бранислава Нушића (*Кирија*, *Аналфабета* и *Власт*) може инспиративно да делује на ученике да прочитају комедију *Сумњиво лице*. У наставној интерпретацији комедије *Сумњиво лице* ваљано би било уважити ученичко претходно читалачко искуство у доживљавању и тумачењу познатих драмских текстова Косте Трифковића (*Избирачица*) и Јована Стерије Поповића (*Покондирена тиква*), као и одломака из Нушићевих једночинки *Кирија*, *Аналфабета* и комедије *Власт*. Док су их читали и тумачили, ученици су се уносили у духовит и узбудљив естетски свет, уживљавали у судбине јунака и морално вредновали њихове карактере и поступке. Хумористички потенцијал који ти драмски комади поседују представљаће највећи подстицај за развијање читалачких интересовања ученика¹⁴⁵ и инспиративно ће деловати на читање, ученичку радозналост и литерарну пријемчивост и за комедију *Сумњиво лице*.

Наставник мотивише ученике да књижевно дело прочитају и на проблемски и истраживачки начин сазнају, доживе, разумеју и интерпретирају. Поузданим методичким вођењем, он подстиче стваралачку машту ученика, језички и чулни сензибилитет, њихове читалачке навике и потребе. Наставник мотивише ученике за читање комедије *Сумњиво лице* тако што их подсећа на обрађене одломке из Нушићеве комедије *Власт* и тиме их благовремено подстиче да прочитају комедију *Сумњиво лице* и припреме се за њено наставно тумачење. На пример:

– С драмским стваралаштвом Бранислава Нушића сусретали сте се у досадашњем школовању. – Подсетите се на који начин су приказани власт и бирократски апарат у одломку из комедије *Власт*. – Који драмски лик је нарочито

¹⁴⁴ Љиљана Бајић, *Улога жанра у настави књижевности*, „Књижевност и језик”, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2007, бр. 1–2, стр. 117–118.

¹⁴⁵ Видети: Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

привукао вашу пажњу? – Објасните због чега. Укажите на посебности тог лика које су допринеле да га дуго памтите. – Запажајте на који начин је Нушић приказао потребу драмских лица да се домогну власти. – Замислите како би се Милоје и Таса опходили према људима да су на власти. – Образложите зашто Арса исмева Милоја. Шта тиме жели да постигне? – Присетите се како је Арса представио различите нивое власти. – Протумачите пренесено значење Арсине тврдње да „власт нема главу и не види ништа зато што је на висини”. – Анализирајте животне истине у комедији *Сумњиво лице* које сте открили уз помоћ доброћудног смеха. Осврните се на комичне елементе (актере комедије, ситуације, смешна места и обрте, доскочице и шале) које сте запамтили. – Шта сте о природи људи који су на власти и тежњи оних који желе да се домогну власти сазнали из ове Нушићево комедије? – Анализирајте зашто вам је оно што је у комедијама *Власт* и *Сумњиво лице* тематизовано деловало као комично. – На одабраним примерима објасните како се у Нушићевој комедији повезују забава и критика власти. – Осим забавног, укажите и на поучни значај смешног.

Таквим подстицањем наставник ће оживети сећање ученика на већ обрађено Нушићево драмско дело сродног жанра и тематике (незавршена комедија *Власт*), побудити њихове уметничке утиске и подстаћи их да се уживе у свет комедије *Сумњиво лице*. За ученике ће наговештај да ће и комедија *Сумњиво лице* подстаћи сродне уметничке доживљаје бити мотивација да је прочитају, доживе и сазнају.

У приступном разговору о Нушићевој *Аутобиографији* наставник може да проблематизује жанровску одређеност дела и да на такав начин да заинтересује ученике за њено читање.

– Нушићева *Аутобиографија* се у многоне разликује од уобичајених аутобиографија у којима аутор верно описује свој живот. Нушић свој животопис обликује на аутентичан начин. Сматрајући да се човеков живот завршава женидбом, он у *Аутобиографији* на духовит начин приказује догађаје из најранијег детињства, описује своје одрастање, полазак у школу, прву љубав, сазревање, разочарања и ране јаде. Он сећања на детињство слободније обрађује, многе догађаје преобликује маштом и чини их другачијим но што су се реално збили. Писац заузима субјективан однос према догађајима и критички однос према сопственој наивности и заблудама. – Читајући Нушићеву *Аутобиографију*,

уживаћете у духовитом сагледавању његове породице, школских дана и бројних неваљалстава из детињства. – Док читате ово дело, истражите шта га чини другачијим у поређењу са аутобиографијама које су вам познате.

Најављивање привлачности уметничког света

У методичкој литератури истиче се да се најављивањем уживања које ће уследити током читања књижевног дела у доброј мери постиже заинтересованост ученика за сложене читалачке задатке које они „вољно прихватају и доживљавају као афирмативне радне изазове”.¹⁴⁶ Ћачки живот и проблеми у одрастању својом актуелношћу мотивишу ученике шестог разреда основне школе за читање Нушићеве *Аутобиографије*. Наставник може да најави привлачност уметничког света овог романа на следећи начин:

– У Нушићевој *Аутобиографији* смејаћете се необичним, неочекиваним поступцима приповедача и ситуацијама у којима се он налази. – Сазнаћете зашто се приповедач заљубио у Персу и како је изражавао своје симпатије према њој. – Откриваћете појединости, речи и поступке ликова у којима се на комичан начин оличава оно што је у приказаном догађају карактеристично. – Уживаћете у описаним догловштинама са часова и разноврсним ђачким несташлуцима.

Радним подстицајима којима се најављује занимљив уметнички свет комедије *Сумњиво лице* може се остварити мотивисање за њено читање. Намера наставника требало би да буде поткрепљена жељом да своје одушевљење пред уметничким светом комада пренесе на ученике и побуди њихову радозналост.

– Читајући комедију *Сумњиво лице*, уживаћете у духовитим ситуацијама, али ће вас ово Нушићево дело подстаћи и да размишљате о сложеним друштвеним и необичним моралним појавама, о томе шта све Нушићев хумор разоткрива. – Док читате комедију, откриваћете које је људске мане, значајне друштвене и моралне појаве Нушић на хумористичан начин приказао и осудио. – Пружиће вам се

¹⁴⁶ Љиљана Бајић, *Одабране наставне интерпретације*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2004, стр. 196.

могућност да сазнате побуде због којих актери ове комедије теже да буду на власти. – Увиђаћете какав је њихов однос према подређенима када су у прилици да одлучују и пресуђују. – Док читате, размишљајте ко је све „сумњиво лице” у њој.

Ученици ће подстакнути наставниковим позивом увиђати да је Нушић имао намеру да насмеје, али и потребу да извргне подсмеху (монархистичку власт, паланачки менталитет, бирократски апарат као стециште глупости, примитивности и безакоња) и укаже на погубност свих негативних појава јавног живота тадашње Србије. Ученици ће тумачећи комедију увиђати „да у бирократији целог човечанства, свих народа и свих раса има елемената који су и општи и вечити”.¹⁴⁷ То представља литерарни проблем, који ову комедију чини актуелном у свим временима и системима све до данашњих дана. Управо то сазнање подстицајно је и афирмише основну сврху читања комедије *Сумњиво лице*.

Популарисање дела уметничким утисцима у настави у којој је књижевни текст примарно наставно средство може се вршити на више начина. Полазећи од тога да се „најснажнији естетски доживљај текста остварује доживљајним (естетским, уметничким) читањем, а његове вредности најуспешније истичу истраживачким (усмереним) читањем”,¹⁴⁸ наставник на неком од часова који претходи обради драмског текста *Госпођа министарка* у пробном разговору¹⁴⁹ подстиче ученике да изнесу уметничке утиске изазване тим драмским текстом. Таквим поступањем ученици ће заинтересовати и остале чланове колектива који нису прочитали дело да то учине и открију чари које ова комедија поседује.

– *Госпођа министарка* је, по мишљењу многих критичара, дело које је Нушић на најоригиналнији и најзанимљивији начин написао. Подсетите се духовитих ситуација из комедије. Образложите уметничке појаве које су побудиле ваше ведро расположење и смех. – Уочите елементе смешног у изгледу, поступцима ликова и

¹⁴⁷ Бранислав Нушић, *Одабране комедије I*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1970, стр. 267–268.

¹⁴⁸ Павле Илић, *Иновације у настави књижевности*, зборник *Неговање српског језика и књижевности*, Нови Сад, 2006, стр. 15.

¹⁴⁹ Милија Николић пробни разговор сматра неопходним кораком да би се благовремено проверило да ли су ученици прочитали дело и како су га доживели. Тиме се отклања могућност да ученици неприпремљени дођу на час предвиђен за наставну интерпретацију дела. (Видети: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд, 2012, стр. 552.)

ситуацијама у којима се затичу. Истакните смешне елементе у Живкином говору и понашању, као и комичне ефекте у ситуацијама забуна и замена. – Објасните улогу хумора у уметничком свету ове Нушићеве комедије.

Динамичност радње у комедији *Госпођа министарка* остварена је бројним хумористичким ситуацијама и контрадикторним понашањем ликова. Читалачку радозналост ће побудити лик госпође Живке, њене особине, неразумни поступци, душевна расположења и начин говора. Ученици ће, захваљујући њеном лику, бити мотивисани да прочитају комедију са појачаном пажњом и интересовањем. Наставник може да подстакне емоционално и фантазијско ангажовање ученика тако што ће одговарајуће сцене из комедије прочитати изражајно и интерпретативно, како би ученике мотивисао да замисле ликове, духовите ситуације и појаве.¹⁵⁰

Када је у питању Нушићева *Аутобиографија*, наставник може да мотивише ученике на њено доживљајно читање и свестрану актуализацију посредством одабраног одломка под називом *Прва љубав*:

– Пажљиво слушајте одломак *Прва љубав* Нушићеве *Аутобиографије*. Оживите у машти изглед приповедача и Персе. – Запазите која осећања обузимају приповедача док размишља о њој. Уочите на који начин он покушава да скрене пажњу на себе. – Читајући *Аутобиографију*, сазнаћете како је писац на хумористичко-сатиричан начин представио свој живот од рођења до женидбе, којом је, према његовом духовитом закључку, изгубио право за аутобиографско сведочење. – У свом животопису Нушић на забаван начин представља заосталост школског система, ћудљиве нарави професора и ученика, слабости образовног система у Србији крајем 19. века и почетком 20. века.

Када је читалачко интересовање побуђено путем адекватног одломка, створени су услови за даље подстицање ученика на читање дела. Наставник прати

¹⁵⁰ Доживљајним читањем ученици формирају утиске и активирају чулну имагинацију. Лично искуство, али и уживљавање ученика у субјективно искуство књижевних јунака и фантазија, омогућавају ученику да се боље унесе у уметнички свет дела, да се са њим саживи и у машти га дорађује. (Видети: Љиљана Бајић, „Читалачке компетенције ученика у савременој настави књижевности” у: *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као матерњих, инословенских и страних*, зборник радова, Савез славистичких друштава Србије, Београд, 2014, стр. 39.)

и усмерава динамику читања овог дела у кратким временским размацима. У разговору са ученицима стиче поуздан увид у њихов рад и континуирано мотивационо делује. У наставним ситуацијама у којима не ремети обраду других наставних јединица (најчешће у завршном делу часа) наставник се информише о томе колико су ученици напредовали у читању и какви су им први утисци о делу. Пробни дијалог наставник организује неколико часова пре планиране обраде Нушићеве *Аутобиографије*. Он може да садржи следеће налоге:

– Спремите се да образложите како је на вас деловала Нушићева *Аутобиографија*. – Образложите шта вам је било посебно духовито у њој. Какав је утисак на вас оставила непосредност приповедања? – Покажите на примерима из текста да смех настаје поводом необичних, неочекиваних поступака приповедача.

Мотивација хумором

У методичкој литератури истиче се да прворазредну улогу у настави књижевности има мотивација хумором. Хумористички текстови стварају ведро и кооперативну радну атмосферу на часу и подстичу вољу ученика за слушање, читање, доживљавање и тумачење дела такве садржине.¹⁵¹ Указујући на значај хумора у настави, ауторка Љиљана Бајић наводи да се „приликом обраде хумористичког текста успоставља афективна блискост међу ученицима, али она се не испољава само као осећање заједничког задовољства и уживања већ и као појачана спремност за рад и колективно деловање”.¹⁵² Ведро расположење ученика на часу јача њихову спремност за заједнички рад и залагање свих појединаца у групи, појачава осећање пријатности и атмосферу толеранције у колективу. Ученици се навикавају да буду у улози слушалаца или сабеседника, чиме се развија не само култура говора и комуникације већ и њихова општа култура.¹⁵³

¹⁵¹ Видети: Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

¹⁵² *Наведено дело*, стр. 43.

¹⁵³ Видети: Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

Наставник може да на часовима ученицима прочита занимљиве анегдоте о Браниславу Нушићу¹⁵⁴ (нпр., *Нушић и гледалац*, *Нушић и мотоцикл*, *Шта је телеграф?*, *Ко је пао на испиту због Нушића*, *Нушић и писац*). Неке до њих ученици могу да прочитају и у својим читанкама. Као погодни примери наводи се анегдота под насловом *Млади дипломата на Косову*:

„У првим годинама брака Нушићеви су добили две кћери и сина, које је у Призрену крстио руски конзул Демериков. По очевој жељи, он је деци дао имена из народне поезије:

Маргита (Гита) – по Косовки Девојци;

Страхиња (Бане) – по Страхињићу Бану;

Оливера – по кћери кнеза Лазара и кнегиње Милице.

Своје 'мазе', како је звао децу, Нушић је обожавао: причао им је приче, водио их у дуге шетње, непрестано их фотографисао, писао за њих „дечје комаде”, у којима су играли.

Кад би кренуо на дужи пут, помиловавши децу по образу, Нушић је обећавао:

– Ајде, немојте да плачете, донеће вам Ага нешто лепо. Де, реците, шта бисте највише волели?

– Ја папагаја – рекла је кћи.

– А ја мајмуна! – захтевао је син.

Тако се у Нушићев дом уселио, поред разних мачака и паса, и папагај Лора, и мајмун Кеко, а потом је пристигла кобила Гривна (којој нико осим малишана није смео да приђе), и на крају дозлабога лењи магарац Мрња.¹⁵⁵

Анегдоте из пишевог живота подстичу ведру атмосферу на часу. Оне су подстицајне за ученике да приступе читању дела хумористичке садржине које је Нушић написао.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Видети: Коста Димитријевић, *Нушић – чаробњак смеха*, Народна књига, Београд, 1965.

¹⁵⁵ Коста Димитријевић, *Нушић – чаробњак смеха*, Народна књига, Београд, 1965, стр. 92–93.

¹⁵⁶ Сматра се да „од свих извора мотивације хумором у настави највећи подстицај за развијање читалачких интересовања код ученика представља сам хумористички текст који се обрађује”. (Видети: Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 45.)

Мотивисање одломком

Успешна интерпретација књижевног дела почива на ваљаном читању. Добро је да на часу наставник изражајно и интерпретативно прочита ученицима репрезентативан одломак из комедије како би их заинтересовао за читање дела у целисти. Приликом припремања за час наставник благовремено одабира погодан текст и студиозно проучава особености текста које утичу на природу изражајног читања. Он настоји да прочита драмски текст у складу са дикцијским правилима,¹⁵⁷ водећи рачуна о правилности, чистоти, јасности и лепоти израза, уз поштовање садржајне структуре текста. На неопходност да се текст интерпретира у складу са правилима артикулације, дикције и модулације указао је у *Реторици* и сам писац.¹⁵⁸

Припремајући се за изражајно и интерпретативно читање одломка из комедије *Сумњиво лице* (нпр. сцене у којој Јеротије сазива радни састанак са среским чиновницима), наставник анализира драмску ситуацију у којој се актери налазе и на основу конкретне говорне ситуације обраћа посебну пажњу на изговор и артикулацију гласова, акценат речи, квантитет акцента у речима, интонацију и реченичку мелодију. Он води рачуна о логичким и емоционалним вредностима говорног израза (обележава границе речи, паузе, усклађује темпо и ритам читања

¹⁵⁷ У историји позоришта описана су два типа дикције – „реалистичан” (када се инсистира на природном говору) и „артистичан” (када се настоји да се оствари прозодијска, односно ритмичка структура текста). Л. Жуве је сматрао да дикција удахњује реченици живот. (Упоредити: Рашко В. Јовановић, Дејан Јахимовић, *Лексикон драме и позоришта*, Просвета, Београд, 2013, стр. 241.)

¹⁵⁸ Бранислав Нушић је сматрао да су речи спољашњи облик душе, разума и осећања. Гласно изговарање мисли је, према Нушићевом тумачењу, спољна манифестација унутрашњег живота човека и највећи дар Божји својствен једино човеку. Под *артикулацијом* Нушић подразумева правилност изговарања гласова, која је условљена дисањем, здравим говорним (гласним) органима, техником изговора гласова и разговетношћу казаног. Дефинишући *дикцију* као „леп и правилан изражај речи и реченица како би њима била што складније изражена мисао коју садрже”, Нушић наводи да је неопходно водити рачуна о реченичном склопу, јасности изражавања, боји речи, усменој интерпункцији, граматичком и логичком наглашавању речи или синтагми. Гласовну хармонију и ритам у говору Нушић назива *модулација*, сматрајући да речи и реченице имају исте карактеристике као и музичка фраза, а то су: тонска висина (a, d, e, f, g), тонска јачина (piano, forte, mezzoforte), тонско трајање (целе, половине, четвртине ноте) и тонски израз (потмуло, јасно, тешко, лако). „Као што сликар најпре постави скицу на платно, примењујући при томе све законе перспективе и пропорције па затим, да би тој слици дао живота, набацује боје, тако исто и говорник, пошто је учинио све припреме које захтевају закони артикулације и дикције, прилази модулацији да речи да живота и израза.” Сматрајући да се говор кроз ухо утискује у душу, Нушић указује на неопходност доброг познавања правила дикције и модулације, која, према пишевом мишљењу, дају говору особину музике. (Видети: Бранислав Ђ. Нушић, *Реторика – наука о беседништву*, Службени гласник, Чигоја штампа, Београд, 2011, стр. 90–103.)

са значењским слојем текста).¹⁵⁹ У складу са мисаоно-емотивним садржајем говорног израза, наставник заузима одговарајући став и, у зависности од реплике драмског лица чији став тумачи, одређује ситуациону условљеност јачине гласа наглашавајући извесне речи или реченице како би им дао одговарајућу мисаону вредност. Наставник настоји да његово изражајно читање представља гласовну реализацију једног од могућих значења текста.¹⁶⁰ Ваљана наставникова дикција омогућује да изражајно читање одломка из комедије *Сумњиво лице* постане интерпретативно. Од боје и интензитета наставниковог гласа зависиће разговетност казивања текста. При избору одломка наставник може да се руководи и тиме да се он налази у читанкама и да су у њему истакнути водећи литерарни проблеми. На пример, интерпретативним читањем дијалога Јеротија и чиновника ученици ће наслутити задовољство које ће доживети читањем комедије *Сумњиво лице* и заинтересоваће се да читањем открију ко је тајанствено „сумњиво лице” у комаду и до каквог ће исхода довести његово хапшење. Као погодан пример како наставник може да припреми текст за интерпретативно читање може да послужи следећи одломак.¹⁶¹

ЈЕРОТИЈЕ (*на друга врата*): Извoл’те, уђите. (*Улази Вића, Жика, Милисав и Таса. Вића је сув и штркљаст, он има необично кратак капут на струк, тесне,*

¹⁵⁹ Б. Милетић *смисаоницама* назива „речи које су у односу према осталим члановима реченице најјаче истакнуте”. Према његовом мишљењу, оне су кључне речи у изражајном казивању драмског текста. (Видети: Б. Милетић, *Основи фонетике српског језика*, Знање, Београд, 1952, стр. 77.)

¹⁶⁰ Према схватању Јосифа Кулунџића разговетност и јасноћа говорног текста у уметности говора постижу се истицањем смисаоница – „посебних елемената, нових података” који су непознати актерима у драмском дијалогу, гледаоцу или слушаоцу. Наставник би требало да анализира говорни текст, контекст у којем се реализује говорна радња и сцене које претходе и/или следе датој сцени. На тај начин ће уочити и нагласити нове речи или исказе у односу на постојећа збивања. (Упоредити: Јосиф Кулунџић, *Фрагменти о театру*, Академија за позориште, филм, радио и ТВ, Београд, стр. 1–41 и Обрад Недовић, *Говорна култура*, Уметничка академија у Београду, Београд, 1973, стр. 191.)

¹⁶¹ У прилогу је наведен текст у којем су речи акцентоване и обједињене по целинама како се казују (реченична интонација). Наставник може да припреми текст за читање тако што ће обележити знаке који ће га опоменути како ће поједина места у тексту да интерпретира. Наставник, најчешће, подвлачи речи или реченице које планира да нагласи приликом изражајног читања. Акцентован слог речи која се логички наглашава изговара се експиративно и тонски изразитије од акцентованог слога логички неистакнуте речи. Међутим, у реченици може бити више логички истакнутих речи, иако је смисаоница доминантна по свом значају. Ритам се постиже модулацијом (одговарајућим дизањем и спуштањем гласа, убрзавањем и успоравањем читања). Реч или реченицу која је носилац главне мисли наставник често наглашава подизањем гласа. Успоравањем темпа обично се наглашава реченица, даје јој се већи значај, док се убрзавањем темпа могу читати споредне реченице и реплике епизодних ликова.

притијене јахаће панталоне, чизме и на њима мамузе. Подишаних је бркова и има ћубу од косе над челом. Жика је дежмекаст, а велике чупаве главе, подбулих очију и дебелих усана. На њему виси извештало прљаво одело, прслук му је кратак тако да му се кошуља под њим види. Панталоне су му горе врло широке, а доле уске и спале те се наборале. Господин Милисав је средњег раста, улицкане косе и уфитиљених бркова. На њему је бивша официрска блуза са распараним знацима и чојицама од којих се траг још познаје. Он је војнички кратко ошишан, а панталоне му затегнуте ластиишом под ципелом. Таса је мален, повијених леђа, седих бркова, ћелав. На њему дугачак излизан реденгот и прљаве и искривљених итикала ципеле. Јеротије их најпре премерава све, па онда почиње свечаним тоном.) Гдсподо, стввр је врло вђжна и ѓзбйљна... мбрђмо свй... (Заустави му се поглед на Жики). Како/Кђко је теби/теби, господин-Жйко?

ЖИКА (одебљалим језиком): Јђ вршйм своју дђжнђст!

ЈЕРОТИЈЕ: Тђкђ, тђкђ и трђбђ! Мбрђмо свй вршити дђжнђст, јер стввр је ѓзбйљна... Стввр је, кђко/кђко да кђжђм... дђ, гдсподо, мй смо се ѓвде сђбрђли... ўпрђво, јђ сам вас пђзвао, гдсподо!... Госпђдин-Вйћо, брђте, тй тђкђ гледђш човђка/човђка у ѓчи као да ймђш нђшто да му кђжђш, а тђ мђже збђунити и нђјвђђг гђвђрнйка.

ВИЋА: Па ймао бих да вам кђжђм.

ЈЕРОТИЈЕ: Штђ?

ВИЋА: Пђслао сам вђћ Ђлексу.

ЈЕРОТИЈЕ: Ђко, дђбро си учйнио! Дђклђ, штђ сам ѓнђ хтђо да кђжђм? (Сети се). Ђх, дђ! Дђдђр тй, Тђсо, прочйтђй ѓвђ дђпешу/депешу. (Да му.) Гдсподо, дђпеша/депеша је повђрљива, од Госпђдина Мйнистра унутрђшњйх/ўнутрђшњйх дђлђ!... Чйтђй!

ТАСА: „Плђва рйба, кљўкђна динђстија...”

ЈЕРОТИЈЕ (тргне се и отме му): Ђма нйје тђ, кђ ти тђ дђде? Госпђдин-Вйћо, ѓвђ је трђбало ўништити. (Трна у ѓеп ову, а вади из другог ѓепа другу хартију и даје Таси). Гвђ чйтђй...

ТАСА (чита): „Стрђго повђрљиво.”

ЈЕРОТИЈЕ: Чўли сте, гдсподо, „стрђго повђрљиво”. Тђсо, ёво ти ѓвде пред свйма кђжђм: да ћу ти нђге прђбити ако одђвдђ/ѓдђвдђ/ѓдђвдђ зђћђш по чђршији и истрђглђш штђ си прђчитао.

ТАСА: Ђ!... Госпђдин-кђпетђне!...

ЈЕРОТИЈЕ: Нёмој ти мени/мѣни „а, господин-капетане!” јер_си_ти, браће, за_полић_ракијѣ_кадар_да_и_струћаш_сваку_државну_тајну. А_то_не_ваља. Једна_обична_жена_па_кријѣ_своје_тајне, а_једна_држава_па_да_није_кадра_сакрити_своје. И_то_због_једног_полића_ракијѣ. Ја, видѣш, још_нисам_казао_ову_тајну_својој_жѣни, а_ти_да_је_кажѣш_чаршији. Ако_те_почем_сврби_јѣзик, а_ти_узми_чѣтку_од_ципѣла_па_га_прочеши, а_нёмој_га_чѣшати_на_државни_рачун. Разумѣш_ли?

ТАСА: Разумѣм!

ЈЕРОТИЈЕ: Ово_су_свѣ_указна_лица, а_ја, видѣш, чиним_теби/теби_часть, па_те_зовѣм_зједно_с_указним_лицима. Зашто? Зато_што_си_вѣћ_тридесѣт_година_овде_чиновник/чиновник_и_што_си_стар_човек/човек. Па_нёмој_онда... 'Ајд', читај_даље!

ТАСА (*чита*): „Према_сазнању_и_трагу_до_сада/сада_ученоме, у_томе_се_срезу_налази_известно/известно_сумњиво_лице_којѣ_носѣ_собоу_революционарне_и_антидинастичкѣ_спѣсе_и_писа, са_намером_да_их_пренесѣ_преко_границѣ. Лични_опис_овога_сумњивога_лица_непознат_је_властима. Једино_се_зна_да_је_то_млад_човек/човек. Учѣните_свѣ_што_је_потребно_да_се_ово_лице_у_вашѣм_срезу_пронађѣ, спѣси_и_писа_од_њѣга/њѣга_одузму_и_под_јаком_стражом_у_Београд_спроведѣ. Удвојте_пограничнѣ_страже_да_би_му_се_спрѣчио_прѣлазак_преко_границѣ_и, ако_вам_затребѣ_помоћи, обратите_се_у_моје_имѣ_и_суседним_срѣским/срѣским_властима.¹⁶²

Наставник бира одабрану драмску ситуацију за интерпретативно читање у функцији мотивисања ученика зато што она представља једну од најважнијих говорних радњи на сцени. Као истакнуто експресивно место, овај одломак постаје средство деловања и утиче на свест и осећања ученика. Наставник након читања подстиче ученике да изнесу своје утиске, размишљања и ставове о датом одломку. Ученици ће спонтано наводити важније уметничке чиниоце (смешне актере, вербалну и ситуациону комику). Развијање унутрашње чулности и сценске имагинације остварује се путем задатака који подстичу ученике да увиђају књижевне и сценске чиниоце комедије (изглед драмских лица, њихов говор и поступање на сцени). Доживљајни увид у комичну предметност и поступке *Сумњивог лица* подстаћи ће ученике да прочитају дело у целости. Он може да садржи следећа упутства и задатке за ученике:

¹⁶² Бранислав Нушић, *Одабране комедије I*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1970, стр. 291–293.

– Како сте доживели сцену саветовања? – Шта је у њој нарочито привукло вашу пажњу? – Образложите чијим сте се поступцима најслађе смејали. – Илуструјте одговарајућим примерима ситуациону комику. – У обзир узмите појаву и понашање актера сцене. – Шта је извор вербалне комике у одломку? – Размислите који би глумац био подобан да тумачи његов лик Јеротија Пантића. Наведите особине које треба да красе глумца који би тумачио његов лик. – Образложите која својства и способности би требало да поседују глумци који би тумачили ликове Виће, Жике и Тасе. – Какви би костими одговарали њиховом карактеру? – Задржите се на појединостима којима је дочарана атмосфера током саветовања. – Шта се путем атмосфере открива о средини и односима међу ликовима? – Којим би сценографским детаљима могле да се нагласе неодговорност, малодушност и бахатост чиновника? – Наведите појаве, ситуације и догађаје који изазивају вашу осуду. – Размислите какву улогу у доживљавању социјалних и морално изопаченог друштва има смех. – Какве утиске и доживљаје обећава свет *Сумњивог лица* свима који се у њему нађу?

Наставник настоји да читањем одломка из Нушићеве хумореске *Човек с репом* подстакне ученике да на критички начин сагледају друштвене проблеме и изопачености једног времена:

„И он леже на посао. Поче да се зноји и да обрће пару. Од динара направи два, од два шест, од шест педесет и од педесет једну, две и три стотине. Цепови му се надуше од банкрота, каса загуши од новчаних пакета, и уђе у пословни свет и, гле, поче осећати како му се реп полако сасушује. Он се, додуше, није пипао да би видео носи ли још реп, али је из погледа својих пословних пријатеља, из погледа којима је у чаршији предусретан, јасно видео да се заувек опростио од репа. Не само то, већ поче осећати како сад може сести и на оне столице на које пре, због репа, није могао сести. Тако једног дана постаде он члан надзорног одбора једне банке, па онда члан партијског одбора, па онда кандидат за општинског одборника. И ко зна, једнога дана, неће ли са обичних столица прећи на фотелју. И кад год би увече, срећан и задовољан што се опростио једне напасти, легао да спава, шаптао би под покривачем сам себи онај савет који су му пријатељи дали:

– Буди богат. Богатство прикрива сваки реп који човек вуче у животу”.¹⁶³

Како је овај текст мотивски и идејно сродан комедији *Народни посланик*, он је и због тога погодан за мотивисање ученика за њено читање. Наставник подстиче ученике да протумаче израз *човек с репом* и сагледају га у поредбеном приступу са комедијом *Народни посланик*:

– Које особине су биле својствене *човеку с репом*? Образложите шта је мучило *човека с репом*. Размислите шта је реп који је вукао за собом сведочио о њему. Када је он успео да реши свој проблем? – Какво је друштво у којем „богатство прикрива сваки реп који човек вуче у животу”? Шта постаје извор моћи у таквом друштву? – И у комедији *Народни посланик* постоје људи с репом. Они се хвале својим недостацима и поносе неморалним поступањима. – Читајући ову комедију, увиђаћете на који начин они „скривају свој реп” и зашто им то не полази увек за руком.

Ученици ће увидети да *реп* симболизује компромитованог човека, који је покушао да поправи утисак о себи чинећи добра дела, бавећи се корисним радом и дарујући друге. Међутим, и упркос друштвено-пожељном поступању, он свој проблем није могао да реши. Тек када се обогатио, друштво је прихватило и вредновало његово непоштење на афирмативан начин – њему је омогућено да напредује и чини све што помисли без последица. Тада га мишљење других више није дотицало.

Мотивисање опрекама

Мотивација ученика за читање, како наводи Милија Николић, посебно се појачава ако се из дела прочитају два одломка *са опречно усмереним значењима*.

Нушићеве хумористичке једночинке представљају новине у наставном проучавању у основној школи. У једночинки *Кирија* деца иницирају замишљено путовање њихове породице. У занимљивој породичној игри вешто је развијен паралелизам између преносног значења приче (имагинарна игра и стваралаштво

¹⁶³ *Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига петнаеста, Просвета, Београд, 2006, стр. 425.

као разрешење финансијских проблема) и чињеница из стварног живота (конфискација имовине услед неплаћених кирија). Наставник може ученицима да прочита одломак из уводне сцене у којој отац и мајка разговарају о дуговима које нису у стању да плате и расходима који их очекују, а потом и одломак из сцене у којој отац налази начин да игром са децом преобликује животне недаће у којима се њихова породица нашла. Затим их упућује да у виду осврта изнесу своје утиске и да образложе одговоре на следеће подстицаје:

- У каквим су проблемима родитељи? На који начин они покушавају да заштите децу? Које решење отац види као једино могуће? Како мајка доживљава то решење? – Образложите због чега се отац одлучује да организује замишљено путовање. Зашто је важно да у путовању активно учествују сви чланови породице?
- До каквог сазнања вас доводе предложени начини решавања проблема?
- Читајући једночинку *Кирија*, сазнаћете како изгледају домовина и свет из очевог угла и до каквог закључка долазе родитељи након путовања.

Уколико се приликом мотивисања за читање комедије *Сумњиво лице* ученицима поред сцене у којој су надлежни упознати о опасности „сумњивог лица” (I чин, 12. сцена) прочита и одломак из сцене саслушања „сумњивог лица” (II чин, 17. сцена), они ће се заинтересовати за кључне сегменте у развоју драмске радње и непосредно запажати инвентивност Нушићеве комике. Читањем опречних одломака наставник подстиче ученике да замисле актере на сцени, наслуте духовите обрте у комедији и тако афирмише њихово интересовање за читање дела у целисти. У каснијем раду, током тумачења комедије, у разговору се укључују истраживачки и радни подстицаји, какви су у тексту који следи. Они треба да омогуће да се издвојени одломци сагледају у контексту целине дела и тумаче као његови експресивни чиниоци:

- Проучите шта је необично у саслушању „сумњивог лица”. – Анализирајте уметничке чиниоце који у тој сцени посебно подвлаче изопаченост извршне власти.
- Размотрите исказе који о томе говоре.– Запажајте нелогичности и противречности у њима. – Протумачите то што је извршна власт „сумњиво лице” осудила пре него што га је саслушала и утврдила кривицу. – Какав однос према кривици имају

представници извршне власти? – Објасните зашто оваква власт није именована. – Критички анализирајте до чега може довести одсуство закона у друштву. – Проучите понашање „сумњивог лица” приликом саслушања. – Како Ђока прихвата чињеницу да је окривљен? – Пратите како се даље изневерава очекивана логичност и природност у току догађаја. – Обратите пажњу на улогу писама у комедији. – Објасните мотиве који су утицали на то да се супериорно држање Јеротија Пантића на почетку сцене преобрази у несигурност и властито оспоравање. – Просудите око чега су Јеротије, Вића и Ђока сукобљени.

У методичкој литератури је истакнуто да се ученичка радозналост за читање пишевог опуса успешно може подстаћи и навођењем опречних ставова критичара о неком књижевном делу. Нушићев опус је често било предмет оспоравања критичара и одобравања публике. Једну од најнегативнијих критика његовог стваралаштва дао је 1907. године Јован Скерлић у тексту *Хумор и сатира Бранислава Ђ. Нушића*. Пишући о текстовима које је Нушић објављивао у дневним новинама, а потом штампао у књизи *Бен Акиба*, Скерлић оспорава пишеву инвентивност, избор тема, стваралачке поступке и морални интегритет:

„Уосталом, г. Нушић је себи и поставио задатак да што више насмеје што већи број читалаца. Он људску глупост и рђавштину прима као нешто сасвим природно и ружно, и онде где би други плакао, он се безбрижно и задовољно смеје смехом човека за кога не постоје проблеми душе и друштва и коме је на крају крајева све до Косова равно! И поготову боље је и када остаје на тој својој фриволности и на шалама о меницама и о таштама. И обимом и природом свога духа, као и својим етичким поимањима, г. Нушић никако није за вишу моралну и друштвену сатиру. Треба се сетити како је он схватио и извео своју *Протекцију*, где је у првом делу комада изобличио једну велику болест наше бирократске државе и нашега филишћанског друштва, да би се у другом делу, симпатични јунак, носилац напредних и моралних идеја, борац против протекције, оженио ћерком министра против којег се борио и обуставио лист који је грмео против корупције. Исте је такве среће г. Нушић када у својим подлисцима прелази на клизаво поље политичке и друштвене сатире. Ми смо навикли да се на том пољу срећемо са нашим хумористом. Некада, у *Листићима*, г. Нушић је показивао склоност да целим својим поколењем води борбу противу зала која су давала и срамотила нашу

земљу. Доцније, он је постао практичан човек, и последњих година, када је букнула морална побуна целе поштене Србије, када се водила последња борба, у доба када је Домановић писао *Страдију* а Милорад Митровић своје политичке басне, г. Нушића смо виђали као сталног уредника правитељствених политичких и књижевних листова и приватнога секретара министра председника који су укидали уставе. И природно је, према свему томе, што се г. Нушић са извесним неповерењем очекује на пољу политичке критике и сатире”.¹⁶⁴

Скерлићева негативна критика предодредила је став и других критичара према Нушићевом стваралаштву.¹⁶⁵ Књижевни и позоришни критичари су се утркивали у настојању да укажу на пишчеву површност, недовољну образованост, оскудну лексику, тривијалност у изразу и наводили бројне недостатке његових комедија. Они су се саглашавали у ставу да Нушићева дела, упркос великој популарности код публике, не припадају врхунским остварењима позоришне уметности.¹⁶⁶

Уз одломак из Скерлићеве критике, наставник планира да ученицима прочита образложење Богдана Поповића којим је он предложио Нушића за члана Академије уметности и афирмативну критику Станислава Винавера:

¹⁶⁴ Jovan Skerlić, *Pisci i knjige*, Branko Đonović, Beograd, 1964, str. 135–136.

¹⁶⁵ Милутин Јакшић сматра да Нушић нема довољно развијен уметнички укус, што се посебно огледа у његовом недостатку мере, немотивисаном лику Ивковића, бројним претеривањима којима писац непотребно оптерећује радњу у комедији *Народни посланик*. Боривоје Поповић указује на изостајање природности и динамичности радње у истоименом Нушићевом комаду. Бранко Лазаревић му замере што друштвене односе сагледава површно без нужног сатиричног тумачења и зато што његови комични ефекти потичу „из вицева, из буфонских опсервација, или из реченица и речи позајмљених са улице”. Оцењујући комедију *Народни посланик*, Лазаревић истиче као недостатке то што у њој нема „ниједног изграђеног карактера, нити какве консеквентно спроведене нарави, нити какве солидно изражене ситуације”. О недостацима Нушићевог комедиографског поступка у *Народном посланику* писали су Светислав Петровић (1924) и Милан Ђоковић (1964). (Видети: Milan Bunjevac, *Narodni poslanik Branislava Nušića*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1983, str. 70–71.)

¹⁶⁶ Лазаревић Нушићеву комедију *Народни посланик* оцењује као „нижу комедију са искључиво ревијским карактером”. Скерлић сагледава Нушићеву популарност на следећи начин: „Веселјачка и шаљива књига г. Нушића улива тужне мисли. Она је жалостан знак како се и код нас књижевност почела да индустрализује и како један човек од стварног талента може да злоупотребљује своје способности и да самога себе деградује. И најзад, та књига и њен велики успех јасније но ишта показују колико је 1906. и 1907. године један велики део нашег друштва имао низак друштвени живот и узак духовни видик. У томе погледу, књига г. Нушића мање представља писца који је њу писао а више публику за коју је писана”. (Видети: Jovan Skerlić, *Pisci i knjige*, Branko Đonović, Beograd, 1964, str. 139.)

„Академија уметности има част предложити за правог члана г. Бранислава Нушића. Г. Нушић је наш најпопуларнији писац, кога већ четрдесет година чита и старо и младо, и широки круг читалаца и људи од укуса, по целој нашој земљи и ван њених граница, јер је г. Нушић био превођен на стране језике. Он је можда и наш најплоднији писац; његов до сада објављени рад ће износити око тридесет свезака. Он је путописац, приповедач, хуморист и драматичар, а радио је и као новинар и писао хронике и подлиске... Све што је писао, његови путописи с југа, исто као и његове приче и драме, писао је занимљиво, с посматрачким даром и много духа... Г. Нушићу се може замерити на шали ниже врсте, у извесним његовим делима... Добре и више стране рада и дара г. Нушићевог толико преовлађују и вредношћу и множином да се поменута једна мана губи у њима. [...] После месеца касније Нушић је од Академије добио обавештење да је једногласно примљен у ред бесмртника.”¹⁶⁷

У тексту *Нушић и Нушићев свет* Станислав Винавер истиче да је Нушић оличење српског позоришта и сагледава аутентичност његове комедиографије на објективан и непристрасан начин. Винавер наводи да је Нушић препознатљив по јединственој визији о животу и друштву и метафизичкој концепцији уметности:

„Нушић схвата личности као необично слабе. Оне не умеју да се одупру пре свега себи самима: својим навикама, балканским, фамилијарним навикама, ни својим случајним жељама, и то невероватно, фантастично случајним. [...] Метафизички, те су личности слабе, слабе према себи и другом, слабе по својој немоћи да се одупру онда када се противу њихове најтрепетније, најосетљивије, најсветлије суштине нешто спречи. [...] Углавном, Нушић баца на позорницу све личности од исте суштине. То су све личности једног света, једнога духовнога начина. И због тога нико се такорећи не противи туђем сну. Сваки живи и иживљује свој живот, а други га пуштају: нешто зато што их се не тиче у најдубљем смислу те речи други човек – јер то нису верски фанатици, ни ма какви реформатори и спасиоци – а нешто и зато што су и сувише заузети собом. Најзад, и зато што сматрамо, на крају крајева, да на овом Балкану, који је тако несрећан и задоцнео, треба мало оставити људе и себи. [...] Нушићев свет представља мешавину патријархалнога и модернога, са подешавањима, са уступцима, са

¹⁶⁷ Коста Димитријевић, *Нушић – чаробњак смеха*, Народна књига, Београд, 1965, стр. 226.

компромисом, са неминовношћу промена. [...] На тај начин, ово је последња порука можда Нушићевог театра: једном стваралачком лукавошћу патријархални свет успео је да се очува, по цену читавог низа одсутних попуштања, компромиса, ситних споразума, лукавих цењкања. Али, наравно, ни модернији свет и модерна мисао нису могли да се јаче и завршније остваре”.¹⁶⁸

Опречни ставови Скерлићеви, Поповићеви и Винаверови поводом Нушићевог стваралаштва побудиће интересовање ученика да прочитају дела овог писца и формирају сопствени суд и мишљење о њима. Ученици се могу припремити и за час расправе, који би се организовао после интерпретације Нушићевих комедија *Сумњиво лице*, *Народни посланик* или *Госпођа министарка* да би изразили своја гледишта поводом ових дела и ставова књижевне и позоришне критике о њима.

Позоришна, филмска, аудио и ТВ извођења у функцији мотивације за читање

Како медији постају доминантни у савременом свету, подстицајно је укључивати аудио-визуелне уметности у наставни процес. Наставник може да се приликом припремања за интерпретацију служи аудио-снимцима узорних интерпретативних читања.¹⁶⁹ Наставно приказивање књижевног дела на аудио или

¹⁶⁸ *Критички радови Станислава Винавера*, књига 15, Институт за књижевност и уметност у Београду, Београд, 1975, стр. 227–230.

¹⁶⁹ Године 1969. снимљен је звучни запис дијалога Живке и Нинковић из Нушићеве комедије *Госпођа министарка*. Текст казују Љубинка Бобић и Павле Богатинчевић. На истој грамофонској плочи снимљена је сцена из комедије *Власт* у интерпретацији Љубинке Бобић, Бранка Ђорђевића и Душана Антонијевића. (Видети: ДИСКОС, МДК 6007.) Године 1989. снимљене су једночинке *Кирија*, *Аналфабета* и комедија *Власт*. Текст *Кирије* читају: Мића Татић, Милена Булатовић, Раде Којадиновић, Карољ Фишер и чланови Дечје драмске групе РТНС. Одабрани одломак из *Аналфабете* интерпретирају: Велимир Животић, Раде Којадиновић и Владислав Каћански. Текст одломка из *Власти* изводе: Жика Миленковић, Милутин Бутковић, Жижа Стојановић, Александар Ђорђевић, Милена Булатовић и Татјана Шанга. Редитељ звучног записа је Радослав Златан Дорић, а драматург Војислав Карановић. Композитор музике је Мирољуб Аранђеловић Рисински, а музички уредник Вили Грегец. (Видети: ПГП РТБ 260061 стерео.) Издавачке куће Завод за уџбенике, Klett и Нови Логос су уз акредитоване читанке припремиле и звучне записе на компакт дисковима. У *Малој звучној читанци* Завода за уџбенике снимљене су интерпретације одломка из комедије *Власт* – у извођењу Небојше Кундрачине, Небојше Миловановића и Горице Поповић, прве три сцене првог чина комедије *Сумњиво лице* – у извођењу Бранислава Јеринића, Оливере Марковић и Павла Минчића. (Видети: Милован Рапајић, *Мала звучна читанка*, 2015.) У Логосовој звучној читанци налазе се: *Кирија* – текст читају Горица Поповић и Горан Султановић, *Хајдуци* – у извођењу Горана Султановића, *Аутобиографија* – у интерпретацији Горана Султановића,

аудио-визуелан начин, путем звучне читанке, позоришне представе, филма, радио или ТВ драме, има за циљ да ученици ове садржаје доживе у изворном облику, читањем, слушањем и гледањем.

Обиље материјала о Нушићевим делима пружају наставнику могућност да мотивише ученике за читање пишчевих дела емитовањем инсерта из радијског,¹⁷⁰ позоришног,¹⁷¹ филмског¹⁷² или телевизијског¹⁷³ остварења.

Године 1954. снимљен је југословенски филм *Сумњиво лице* у режији Предрага Динуловића и Софије Соје Јовановић. Приликом избора инсерта из филма пожељно је да се ученицима прикажу сцене у којима су на занимљив и веродостојан начин приказани догађаји који образују заплет и покрећу збивање, а у складу су са аутентичним текстом (подобан је инсерт у којем се први пут

Сумњиво лице – текст читају Нада Блам и Миленко Павлов. (Видети: *Звучна читанка 8*, Нови Логос, Београд, 2015.)

¹⁷⁰ Године 1929. Радио Београд премијерно је емитовао Нушићеву једночинку *Кирија*. Слушаоци су ово дело имали прилике да чују и 1932. и 1933. године. Позоришна представа *Госпођа министарка* премијерно је емитована на радију 1934. године. Ова комедија је у одломцима пуштана 1952. године, а као радио драма 1967. године. Представа *Сумњиво лице* емитована је из Народног позоришта на Радио Београду у два маха: 1938. и 1939. године. Драмски текст *Сумњиво лице* је у скраћеној верзији пуштан на Радио Београду 1945. године. Нушићева комедија *Власт* први пут је емитована на Радио Београду 1953. године, да би 1991. снимљена истоимена драма у режији Николе Веселиновића. Слушаоци су радио драму *Народни посланик* у режији Браслава Борозана имали прилике да чују 1957. године. Радио драма *Сумњиво лице* снимљена је 1989. године и доступна је на интернету. (Видети: <https://www.google.rs>; <https://www.youtube.com/watch?v=OrasGDnkJAU>; <https://www.youtube.com/watch?v=IBCwatZero0>)

¹⁷¹ Екранизација представе *Госпођа министарка* снимљена је 1966. Године 1972. гледаоци су имали прилике да у оквиру циклуса *Смех на београдским улицама* гледају инсерте из представа Народног позоришта. Тада су приказане Нушићеве комедије *Госпођа министарка* и *Народни посланик*. Екранизација представе *Сумњиво лице* сомборског Народног позоришта снимљена је 2005. године и доступна је за коришћење у наставном процесу.

¹⁷² Филмови снимљени по делима Бранислава Нушића су: *Сумњиво лице* у режији Соје Јовановић (Авала филм, 1954.), *Госпођа министарка* у режији Жоржа Скригина (УФУС, 1958.), *Народни посланик* у режији Стола Јанковића (Босна филм, 1964.). Филмови на VHS формату: *Сумњиво лице* у режији Софије Соје Јовановић и Предрага Динуловића у продукцији VANS Filma (1999) и у продукцији Continental filma (2003) доступни су на интернету у целости; *Госпођа министарка* у режији Жоржа Скригина у продукцији VANS Filma (1996), Delta video (2004).

¹⁷³ Радио телевизија Србије снимила је телевизијску драму *Сумњиво лице* у режији Миодрага Седлара (1967), у режији Александра Огњановића (1979) и 1990. године у режији Арсе Милошевића. ТВ драма *Сумњиво лице* у режији Арсе Милошевића доступна је корисницима на интернету. Једночинка *Кирија* је као ТВ драма приказана 1959. године у режији Славољуба Стефановића Равасија. Године 1964. снимљена је ТВ драма *Народни посланик* у режији Александра Ђорђевића. *Народни посланик* је емитован и 1990. године у режији Славенка Саватовића. У оквиру серијала *Нушић, наш савременик* емитована је 1974. године комедија *Власт* у режији Небојше Комадине. ТВ драма *Госпођа министарка* премијерно је приказана 1978. године у режији Дејана Мијача, а 1989. у режији Здравка Шотре. (Видети: *Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига дванаеста, Просвета, Београд, 2006, стр. 461–475.)

појављује срески шпијун Алекса у начелству и разговора са Јеротијем).¹⁷⁴ На разговор о инсерту и одговарајућем одломку у тексту ученици се могу подстицати путем радних налога који следе:

– У малом провинцијском месту појавило се „сумњиво лице” и сви припадници локалне извршне власти ангажовани су да га открију и ухвате. Један од најзаслужнијих грађана у тој акцији је срески шпијун Алекса. – У инсерту из филма *Сумњиво лице* приказан је његов долазак у полицију и разговор са Јеротијем и среским писарима. – Запажајте како су приказани Алекса, Јеротије и Вића. Прибележите детаље који су побудили ваше недоумице. – Шта вам је посебно привукло пажњу у њиховом разговору? – Обратите пажњу на начин на који је глумац Љуба Тадић оживео Алексин лик гестикулацијом, мимиком и кретањем. – Спремите се да изложите шта сте на основу дијалога Алексе и Јеротија сазнали о њиховим карактерним особинама. Запазите како Јеротије реагује приликом сазнања да је откривено могуће „сумњиво лице”. – Учите и објасните када његова гестикулација има функцију појачавања сценског израза.

Ученици ће позоришно, филмско и телевизијско остварење посматрати као засебан поетички и естетички систем који успоставља интертекстуалне везе са књижевним делом. У складу са тим специфична изражајна средства која постоје у њима биће подстицајна за проучавање разноврсних веза које се остварују између књижевног дела и сценских уметности. Очекује се да ће ученици уочавати сличности и разлике између комедије и њеног позоришног, филмског и телевизијског остварења, али и откривати њихову аутентичност.

Филмска обрада значајних књижевних дела представља један вид популаризације књижевности. Књижевно дело се адаптира да би се садржајем приближило публици или одређеном узрасту. Осим комедија, екранизована су и многа Нушићева прозна дела. Посебно успешним адаптацијама сматрају се драматизације *Аутобиографије*¹⁷⁵ и *Хајдука*.¹⁷⁶ Приказивањем одабраних кадрова

¹⁷⁴ Нушић је настојао да споредни ликови имају препознатљиво обележје. У разговору Алексе са среским капетаном и чиновницима разоткривају се њихове мане (лицемерје, кукавичлук, злонамерност, поквареност) и потврђује се да су амбиције актера да ухвате „сумњиво лице” у нескладу са њиховим интелектуалним могућностима.

¹⁷⁵ *Аутобиографија* је премијерно приказана 8. 10. 1960. године на сцени Народног позоришта у Нишу. Текст је драматизовао Борислав Михајловић Михиз, а редитељ је био Александар

из наведених филмских остварења ученици ће се подстаћи за читање тих романа и откривање њихове естетске и идејне суштине.

Пишчево сведочење о стваралачким побудама

Стваралачка историја дела и пишчево сведочење о томе како је дело настало може да мотивише ученике и да појача њихову жељу за читањем. Наставник планира да приликом мотивисања за доживљавање и тумачење драмског дела позове на час чланове драмске секције, који ће извести драматизован предговор *Сумњивог лица*, односно сцене у којима Нушић као писац разговара са управницима Краљевског народног позоришта у Београду Милорадом Шапчанином, Николом Петровићом и самим собом.

На овакав начин ученицима се пружа могућност да изразе свој креативни потенцијал и истраживачки и сценски адаптирају прозни текст, остваре истраживачки увид у позоришну историју драмског дела, афирмишу своје драмско и сценско стваралаштво (читање драмског текста по улогама, драматизација предговора) и навикну се да буду у улози редитеља, глумца, костимографа, сценографа, реквизитера, декоратера, шапача и инспицијента. Осим што се мотивишу за читање комедије у целости, ученици се на овакав начин, помоћу прикладних облика и садржаја рада, обучавају за синхрону поставку књижевних и сценских елемената. Они увиђају да је драмски текст сценичан, да поседује препознатљиве елементе спољашње композиције (чин, приказ и слика) и различите функције доминантних делова драмског текста, као што су: дијалози, монолози и дидаскалије (ремарке).

Гловацки. Године 1974. у оквиру серијала *Нушић, наш савременик* емитована је ТВ драма *Аутобиографија*. Године 1989. *Аутобиографија* је у виду звучне читанке снимљена на грамофонској плочи. Текст чита Љуба Дидић, музику потписује Ламбра Димитријевић, а режију Александар Гловацки.

¹⁷⁶ Адаптиран роман *Хајдуци* први пут је емитован на радију 1953. године у оквиру драмског програма за децу. Адаптација *Хајдука* премијерно је приказана у позоришту Бошко Буха 14. 10. 1964. године. Текст је адаптирао за сценско извођење Слободан Новаковић, представу је режирао Миленко Мисаиловић, а сценографију осмислио Петар Пашић. (Видети: *Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига дванаеста, Просвета, Београд, 2006, стр. 461–475.)

У настави се предговор *Сумњивом лицу* на више начина може користити приликом обраде те комедије: за мотивисање ученика, локализовање и у наставним околностима током интерпретације.¹⁷⁷

Током припремања за обраду комедије *Сумњиво лице* заинтересовани ученици могу добити задужење да једним сажетим саопштењем упознају колектив са временским, историјским и друштвеним околностима из предговора комедије са којима је дело повезано и тако помогну у његовом сазнавању. Стваралачком, продуктивном и истраживачком наставом ученици се оспособљавају да у свету књижевног дела пронађу одговарајуће смернице за његово тумачење. У предговору *Сумњивом лицу* Нушић је представио стваралачку историју свог дела и навео разлоге због којих та комедија више деценија није приказивана. Наставницима се оставља слобода да ученицима који раде на њој понуде одговарајућа гледишта у припремању и тумачењу проучене грађе. Резултати ученичких саопштења, уз одговарајућу препоручену литературу,¹⁷⁸ могли би да садрже следеће чињенице:

Комедија *Сумњиво лице* премијерно је приказана 29. маја 1923. године на сцени Краљевског народног позоришта у Београду. Том приликом Бранислав Нушић је прочитао уводну конференсу о историјату настанка комедије и необичној судбини тог рукописа. Према пишевом сведочењу, прва верзија комедије *Сумњиво лице* настала је 1887. или 1888. године по узору на Гогољеву комедију *Ревизор*. Нушић је овом комедијом желео да исмеје бахате представнике среске власти, државне управе, бирократије и полиције последњих деценија 19. века у Србији. Он је сматрао да је кључни разлог због којег комедија *Сумњиво лице* није приказивана скоро четири деценије „у томе: што се два или три пута у тексту овога комада помиње реч: *династија*, и то не баш увек довољно пажљиво и не оним лојалним тоном какав је тој речи припадао у доба када је комад писан и у доба када је

¹⁷⁷ Одговарајућа гледишта на предговор *Сумњивом лицу* могу се сугерисати ученицима путем посебних задатака. Као илустрација наводе се следећи подстицаји: – У каквој друштвеној атмосфери настаје Нушићева комедија *Сумњиво лице*? – Шта је одредило њену судбину? – Објасните због чега Нушић има потребу да напише предговор комедији. – Тумачите однос двојице управника позоришта (Милорада Шапчанина и Николе Петровића) према овом Нушићевом тексту. – Своја запажања аргументујте примерима из текста. – Објасните због чега се и сам писац у улози управника позоришта понаша као и његови претходници.

¹⁷⁸ Рашко В. Јовановић, *Бранислав Ђ. Нушић – живот и дело*, Службени гласник, Београд, 2014.

династичност инаугурисана као нарочити култ свих режима”.¹⁷⁹ Управитељ Краљевског српског народног позоришта Милорад Шапчанин, „човек чија је династичка лојалност била једна врста верске догме”,¹⁸⁰ први је одбио да прикаже ту комедију. На исти начин је поступио и нови управник Никола Петровић, истакнути представник напредне странке. Мада је промена режима „проширила слободе свима појавама јавног живота”, управник Петровић је честитао Нушићу на одличном комаду и вратио му рукопис образложивши своју одлуку тиме да „не воли да се нађе у његовој фиоци јер је матор да иде у апс”.¹⁸¹ И трећи управник Народног позоришта, сам Бранислав Нушић, такође је 1900. године одбио да прикаже ову комедију. Он је тај необичан догађај духовито представио у предговору *Сумњивом лицу*, правећи разлику између себе као писца дела који исмева многе друштвене мане тадашњег система и себе као управника, лојалног династији која је оснивач тог позоришта.

Ситуирање текста у временске, просторне и друштвено-историјске оквире, навођење неопходних података о аутору и настанку дела, као и обавештења о битним садржајима који претходе настанку дела допринеће потпунијем доживљавању и поузданијем тумачењу комада. Кад ученици сазнају да је Нушић због песме *Погреб два раба*, у којој је исмејао режим владајуће династије Обреновић, био на робији у пожаревачком затвору, они ће разумети пишчеву одлуку да као управник учини исто што и његови претходници. Очекујемо да ће повезивање историјских околности у којима су владали представници те династије са настанком и судбином Нушићевог драмског остварења осветлити природу власти која се у драми на хумористичан и сатиричан начин проблематизује.

Иако тематика *Сумњивог лица* има своју историјску заснованост, то дело није документарно сведочанство, него уметничка слика времена која изражава универзалне истине колективног и индивидуалног постојања. И сам писац је у предговору *Сумњивом лицу* истакао да је овом комедијом желео превасходно да прикаже хронику свога доба. Отуда је он је у свом делу бирао само одређене

¹⁷⁹ Бранислав Нушић, *Одабране комедије I*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1970, стр. 263.

¹⁸⁰ *Исто*, стр. 263.

¹⁸¹ *Исто*, стр. 267.

аспекте које је желео да представи и истакне, у складу са својом стваралачком концепцијом и визијом света коју је намеравао да изрази. Ученици ће на тај начин разумети преимућство његовог књижевног дела над животном стварношћу.

Пишчева сведочења о стваралачкој историји *Народног посланика* могу бити подстицајни да ученици истраже занимљиве податке наведене у предговору овој комедији. На такав начин ученици ће предметност комедије сагледавати у ширем друштвено-историјском контексту и тако снажити читалачку радозналост.

Наставник може да заинтересује ученике за Нушићеве комаде (*Кирија, Аналфабета, Власт, Сумњиво лице, Народни посланик, Госпића министарка*) и на тај начин што ће им прочитати пишчеву забелешку о његовом доживљају позоришне представе Косте Трифковића:

„Дигла се завеса и ја сам на позорници спазио људе без мачева и оклопа, онакве исте људе као што су ови што седе са мном у партеру; онакве исте људе као што су они што долазе моме оцу, посла ради, и онакве исте жене које долазе мајци мојој на посело. И сви ти људи на позорници крећу се, као што се и ови крећу, једу, смеју се, разговарају као и сви остали у животу. – Ама зар је и то позориште? – питао сам изненађен. – Ама зар није потребно да се сукобе два народа, две државе, две војске, да се гине, да се виче, да се убија? – Зар је довољан мали неспоразум, једно изгубљено писмо или једна погрешна адреса, па да се из тога сићушног ткива гради позориште? То вече гледао сам први пут Косту Трифковића. То вече ми се указало откровење: да је живот, обичан живот, позориште.”¹⁸²

Наведени цитат упућује на пишчево схватање сврсисходности позоришног дискурса.¹⁸³ Једно отворено писмо, изненадна идеја, мали неспоразум и погрешна

¹⁸² Бранислав Ђ. Нушић, „У славу Косте Трифковића” (Наш славни комедиограф о своме претходнику), *Позориште*, II, бр. 22, 1932–1933, стр. 539.

¹⁸³ Под дискурсом подразумевамо излагање о драмском тексту чије сценско приказивање тек предстоји или разматрање доживљене позоришне представе. „Поједини теоретичари сматрају да драмски текст није усмени дискурс, већ конвенцијом установљени писани облик који представља усмени исказ. Зато се под тим појмом подразумева оно по чему се употреба језика у позоришту издваја, почев од исказа (вербална димензија) па све до невербалних елемената (визуелна димензија: гестови, мимика, кретање, костим, тело, декор и др.). Позоришни дискурс разликује се од књижевног по снази извођења, по моћи симболичког извршавања радње, будући да у позоришту, према основној конвенцији сценског израза, говорити значи чинити.” (Видети: Рашко В. Јовановић, Дејан Јаћимовић, *Лексикон драме и позоришта*, Просвета, Београд, 2013, стр. 241.)

процена били су довољни Нушићу да у комадима¹⁸⁴ створи драмска дела која уметничком и идејном целовитошћу, садржајношћу и критичким сагледавањем актуелних друштвених односа ученицима могу бити подстицајна за читање.

Оно што Нушића посебно издваја као комедиографа јесте његово настојање да позориште преузме улогу исцелитеља моралних девијација и запарложене свести народа. Једини начин да то оствари Нушић је видео у смеху, који има моћ да освети људско поступање и отрезни њихово неразумно понашање. Нушић се подсмева људским манама и недоследностима да би их заплашио, постидео и подстакао да почну да се мењају. Нушић је ставове о хумору, поетици свог стваралаштва и смислу уметности којом се бави исказао у писму кћерки Маргити Гити Предић:

„Ја не знам да у литератури постоје два хумора: тежак и лак – ја знам само за један хумор, један једини, онај који изазивајући смех на уснама ублажава суровости живота. [...] Хумору није циљ васпитање народа, а да он ипак томе васпитању чини једну неоцењиву услугу износећи у смешном облику људске слабости”.¹⁸⁵ [...]

„Па ипак тај мој смех није горак, није жучан, није отрован. Ја волим људе и волим их баш са свим њиховим слабостима, и то ме ето спречава да будем немилостив. Ко чита какву моју причу, где се смејем чијој слабости, осетиће једновремено да ја симпатишем онога коме се смејем и дотичем се нежно његове ране, бојећи се да му не изазовем бол”.¹⁸⁶

Пишчева аутопоетичка гледишта подстицајно ће деловати на ученике да приступе читању његовог опуса.

¹⁸⁴ Нушић своја драмска дела назива комадима, а не комедијама. Он је желео да покаже да позоришна представа не мора да има велике теме и праве драмске сукобе да би гледаоцу била занимљива. За стварање позоришне илузије пресудан је, према Нушићевом схватању, превасходно садржај. Отуда Нушић ствара комад који нема чврсто повезане сцене и помно израђен заплет, али има занимљив садржај са актуелном темом из живота одређене друштвене средине. (Видети: Рашко В. Јовановић, *Позориште и драма*, Вук Караџић, Београд, 1984, стр. 161.)

¹⁸⁵ Радован Поповић, *Ковертирана књижевност: Лена писма српских писаца*, Агора, Нови Сад, стр. 184–185.

¹⁸⁶ *Наведено дело*, стр. 186.

Подстицање радозналости књижевном критиком

Ученици се могу задужити да на часу казују своја саопштења о рецепцији *Сумњивог лица* у књижевној и позоришној критици и код публике. Интересовање за комедију побудиће, на пример, одабрани одломци из књижевне критике у којима се разматра питање времена када је настала ова комедија.¹⁸⁷ Поједини ученици могу у сарадњи са наставником да истраже како је публика прихватила извођење Нушићевог комада, на који начин су књижевни критичари оценили његово драмско остварење почетком, средином и крајем 20. века. Посебно подстицајно може бити ако заинтересовани ученици проуче позоришни репертоар извођења Нушићевог комада *Сумњиво лице* у Србији, посебно његову премијеру и текући позоришни живот.¹⁸⁸ Истраживачком поступању погодоваће аутентичне фотографије позоришних представа, драмских уметника који су тумачили улоге Јеротија, Виће, Марице, Анђе, Жике, Тасе, Миладина, Алексе и Ђоке. Припремљене *Powerpoint* презентације разноврсношћу материјала (фотографије, новински чланци, звучни записи, инсерти из позоришних представа, филмова и телевизијских серија) подстаћи ће свесну активност ученика, побудити њихова читалачка интересовања и створити погодне околности за читање, доживљавање и разумевање комедије *Сумњиво лице* и њене сценске реализације. Позоришна представа или телевизијска адаптација драмског текста, планиране након ваљане интерпретације комедије, биће подстицај за упоређивање и њихово критичко просуђивање.

¹⁸⁷ Драгољуб Влатковић сматра да је комедија *Сумњиво лице* настала после завршетка Првог светског рата као дело зрелог комедиографа и да се њоме наговештава други плодотворни период Нушићевог стваралаштва. Он своје запажање поткрепљује недостатком текстова о *Сумњивом лицу* у новинским чланцима и архивској грађи Народног позоришта, као и рукописом необјављених мемоара Нушићевог зета Миливоја Миме Предића, у којем је забележено да је Нушић *Сумњиво лице* поново написао за време Првог светског рата, док је боравио у Француској. (Видети: Драгољуб Влатковић, *Накнадна историја Сумњивог лица*, Сцена, XV/1979, 3–4, стр. 113.)

¹⁸⁸ *Сумњиво лице* премијерно је приказано 29. маја 1923. године на сцени београдског Народног позоришта. Комедију је режирао Пера Добриновић, са изузетном глумачком поставом (Пера Добриновић – Јеротије, Персида Перса Павловић – Анђа, Љубинка Бобић – Марица, Илија Станојевић Чича – Жика). Успех који је ова комедија постигла код београдске публике отворио је врата и других позоришта, те је она изведена у Осијеку (28. 10. 1923.), Новом Саду (18. 11. 1923.), Сарајеву (24. 11. 1923.) и Загребу (2. 3. 1924.). Глумац Мата Милошевић основао је са групом студената Академско позориште 1922. године у Београду. Намера им је била да модернизују сценски израз и изводе најзначајнија дела драмске литературе. После Другог светског рата позориште је наставило да ради у саставу АКУД „Бранко Крсмановић” и постигло велики успех

Изложба књига у школској библиотеци

Школска библиотека има значајну улогу у јачању мотивације за читање и развијању читалачких знања и вештина ученика. Изложба књига која би се у октобру месецу¹⁸⁹ организовала у школској библиотеци може да подстакне ученике на проучавање Нушићевог стваралаштва. Изложба би била посвећена обележавању годишњице пишевог рођења. Посебно заинтересовани ученици би у сарадњи са наставником, библиотекарском и члановима библиотечке секције направили избор Нушићевих књига, осмислили пано са релевантним подацима о пишевом животу и стваралачком раду. Намера наставника је да ученике оспособе да у самосталном истраживачком раду користе референтну литературу¹⁹⁰ (енциклопедије, пишева дела, удбенике) и серијске публикације (часописа, новина) које библиотека поседује, како би на иновативан начин приближили Нушићево стваралаштво својим вршњацима. Уз текстове би се налазиле фотографије које репрезентују значајне догађаје из пишевог живота, слике позоришних представа и уметничког ансамбла, репродукције Нушићевих карикатуралних портрета, као и стрип Нушићевог романа *Хајдуци*. Уколико библиотека поседује видео и филмске записе екранизованих Нушићевих дела,

приказујући 1948. године *Сумњиво лице* Б. Нушића у режији Соје Јовановић. (Видети: Josip Lešić, *Sumnjivo lice Branislava Nušića*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1982, str. 96–119.)

¹⁸⁹ Октобар месец је значајан за школску библиотеку зато што се у њему обележавају два јубилеја: међународни дан школских библиотека и међународни дан књиге.

¹⁹⁰ Задатак наставника је да ученицима предочи начине коришћења и претраживања литературе и да их упуту како да разликују референтне од нереперентних извора. Уколико је фонд књига школске библиотеке ограничен, наставник ће упутити ученике да секундарну литературу (научне монографије, зборнике и часописе) потраже у градским библиотекама. Библиотекар ученике упознаје са тим како да претраже библиотечке каталоге путем дигиталне претраге базе sobiss.rs. Ученици ће претрагу вршити на основу кључних речи (име аутора, назив публикације, издавач, уредник, година и место издања). Уколико нека публикација не постоји у школској библиотеци, наставник ће упознати ученике да ју је могуће позајмити из једне од пет библиотека у Србији (Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” у Београду, Библиотека Матице српске у Новом Саду, Универзитетска библиотека „Никола Тесла” у Нишу, Универзитетска библиотека у Крагујевцу и Технолошки факултет у Лесковцу) путем међубиблиотечке сарадње. Неопходно је да ученици упознају савремене начине претраживања публикација како би могли да дођу до потребне референтне литературе неопходне за рад на припремању изложбе Нушићевог стваралаштва. Ученицима гимназија и средњих стручних школа треба скренути пажњу да приликом претраживања могу да користе Гугл Академик ([Google scholar](http://scholar.google.com)), који се налази на адреси <https://scholar.google.com>. Ученици могу преузимати публикације (стручне монографије, рецензиране радове, књиге) у целини или деловима. Осим њега, релевантни подаци могу да се пронађу и у специјализованој бази Конзорцијум библиотека Србије за обједињену набавку (KoBson – <http://kobson.nb.rs>) и у Српском цитатном индексу (SCIndeks – <http://scindeks.ceon.rs>).

било би подстицајно приказати ученицима филмске пројекције. Тако би сценска остварења настала по узору на Нушићев књижевни текст била продужен мотивациони поступак за приближавање пишевог опуса ученичкој публици. Чланови библиотечке секције могу том приликом уредити и страницу школске библиотеке на друштвеној мрежи Фејсбук или направити блог посвећен Нушићевом стваралаштву. Ту би ученицима били доступни репрезентативни одломци из Нушићевих дела, бројне фотографије као и инсерти из филмова, позоришних представа и телевизијских остварења. Ученици током припремања изложбе могу да осмисле рубрике о историји позориног живота у Србији крајем 19. и почетком 20. века и о рецепцији Нушићевих текстова у књижевној и позоришној критици. Те рубрике могу да се објаве и на сајту школе. Чланови новинарске секције би у оквиру свог рада извештавали о књижевној изложби. Они своје прилоге могу да објављују на сајту школе, на Фејсбук страници новинарске секције, у школском листу у електронској форми. Видео записе о изложби ученици могу да објаве путем Јутјуба или у сарадњи са локалним ТВ и радио станицама. На овај начин снажи се ученичка креативност, иновативност, способност да се стечена знања о Нушићевом књижевном опусу на стваралачки начин примене, а истовремено се подстичу и други ученици на стицања нових знања и побуђивања нових интересовања. Љиљана Бајић наводи да је „приоритетни задатак наставе, који се остварује у сарадњи са библиотеком, да појача мотивацију ученика за читање и коришћење библиотечког фонда и развија књижевну културу ученика”.¹⁹¹

Наставник ће настојати да благовремено и усредсређено подстиче ученике да читају књижевна дела из Нушићевог опуса и да развија њихову свест о ономе што читају. Ако ученици читање доживе као вредну и смислену активност, они ће осећати задовољство током читања и ангажовати се у наставном проучавању. Свака од врста мотивације за читање, као што су *искусствена, доживљајна, фантазијска, асоцијативна, емпатичка, хумористичка*,¹⁹² омогућава да се ученик

¹⁹¹ Љиљана Бајић, „Читалачке компетенције ученика у савременој настави књижевности” у: *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као матерњих, инословенских и страних*, зборник радова, Савез славистичких друштава Србије, Београд, 2014, стр. 41.

¹⁹² Видети: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012; Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за

са посебном заинтересованошћу, љубављу и преданошћу упусти у Нушићев литерарни и театролошки свет.

3.4.2. Читање и тумачење

Читање књижевних дела је предуслов за сваку делатност ученика, па му се у настави књижевности придају примаран значај и посебна пажња. Савремена методика наставе књижевности залаже се за афирмацију интерпретативно-аналитичког¹⁹³ и проблемско-стваралачког¹⁹⁴ приступа у наставном проучавању, чиме се подстичу и снаже учеников истраживачки, стваралачки и проналазачки однос према књижевноуметничком делу.¹⁹⁵ Наставник српског језика има

уџбенике, Београд, 2008; Dragutin Rosandić, *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.

¹⁹³ Драгутин Росандић под интерпретативно-аналитичким системом наставе књижевности подразумева интерпретацију књижевног дела као доминантан облик наставног рада. „Интерпретативним читањем дјело се доводи у жариште ученикова духовног свијета, изазива доживљај који се исказује у ријечи, који се верифицира аналитичким поступком на тексту, тј. осмишљава, продубљује и проширује.” (Видети: Dragutin Rosandić, *Problemska, stvaralačka i izborna nastava književnosti*, Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1980, str. 8.)

¹⁹⁴ У проблемско-стваралачкој настави књижевни проблем у делу подстиче учениково самостално истраживање. Настава обухвата: стварање проблемске ситуације, учовање и дефинисање проблема и метода рада, самостални рад ученика, анализу и провера резултата и задавање нових задатака. (Видети: Dragutin Rosandić, *Problemska, stvaralačka i izborna nastava književnosti*, Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1980, str. 9.)

¹⁹⁵ Милија Николић истиче да је један од приоритетних циљева наставе књижевности да „ствара поуздане читаоце и да развија њихов уметнички укус”. Полазећи од тога да се читалачке вештине ученика испољавају кроз јединство чулног и логичког сазнавања, у виду фантазијског, емоционалног и рационалног ангажовања ученика, Николић сматра да рецепција књижевног текста преваходно зависи од начина читања. Најпоузданије полазиште књижевне интерпретације су, према гледишту Милије Николића, уметнички доживљаји, утисци, осећања, мисли и ставови ученика подстакнути књижевним текстом. Јединством чулног и логичког сазнавања књижевног дела побуђује се интересовање ученика за прочитано дело и подстиче њихова критичка радозналост за сагледавање доминантних естетских чињеница књижевноуметничког текста. Непоновљивост књижевног дела, његова вишезначност, слојевитост и отвореност према свету и читаоцу, према Николићевом мишљењу, подстичу истраживачку и стваралачку наставу књижевности. Драгутин Росандић сматра да је у приступу књижевном делу посебно значајан принцип „савеза срца и ума”, који почива на споју сензибилности и ерудиције. Захваљујући том принципу, ученици, током читања и тумачења текста, спознају властите доживљаје, богате ранија искуства, откривају нове истине, развијају аналогije у вези са прочитаним текстовима и стваралачки поступају у настави. Да би се развио естетски сензибилитет, књижевна и читалачка култура ученика, неопходно је, према мишљењу Љиљане Бајић, оспособити ученике за активну и стваралачку наставу књижевности. Љ. Бајић сматра да наставни рад на тексту треба ускладити са „посебношћу текста, са разумевањем жанра којем текст припада и са читалачком активношћу која је њима усмерена”. Рецепцијска комуникативност књижевног дела, према тумачењу ауторке, повезана је и са „начином на који жанр антиципира учешће/улогу читаоца”. Ауторка сматра да је неопходно оспособити ученике да преузму улогу каква им је намењена текстом. Наставник адекватним подстицањем ученика на тумачење књижевног текста јача доживљајно гледиште на дело, мотивише ученике да свестрано анализирају дело и подстиче их да своја осећања,

инструктивну и менторску улогу у раду са ученицима јер их усмерава, настоји да развије њихове индивидуалне склоности и способности, доследно и благовремено вреднује њихове напоре и резултате. С друге стране, и ученик има активну улогу у наставном процесу. Он књижевно дело чита на инвентиван начин, доживљава га у складу са узрастом и сензибилитетом, о њему расправља и проучава га на продуктиван и истраживачки начин.

Читање је најпродуктивнији облик стицања знања. Оно има нарочит образовни, васпитни и функционални значај. Посредством читања развијају се читалачке навике ученика, усавршавају сложене читалачке вештине, унапређују изражајне могућности ученика, негују се њихов уметнички укус и способности (сензибилитет, радозналост, маштовитост, осећајност) и богати лексички фонд. Читалачко умеће почива на фантазијском, критичком и стваралачком мишљењу, чулној машти, запажању и памћењу. Љиљана Бајић истиче да савремена настава књижевности афирмише ученике као читаоце и оспособљава их да у књижевним текстовима откривају „претпостављене начине/деловања и да их стваралачки следе приликом тумачења. Тако је проучавање књижевног дела подигнуто на ниво стваралачког реаговања, а наставни процес усмерен на развијање читалачких компетенција ученика”.¹⁹⁶

У методичкој литератури¹⁹⁷ указано је на значај различитих врста читања књижевног дела (доживљајног,¹⁹⁸ истраживачког,¹⁹⁹ читања у себи,²⁰⁰ читања с

размишљања и ставове образлажу примерима из књижевног текста. Љ. Бајић истиче да се жанровски елементи у структури књижевног дела увиђају када имају нову и значајну естетску функцију и тумаче „као инвентиван прилог жанровској форми”. Аутентичност разумевања књижевног дела, према тумачењу Радована Вучковића, зависи од „вештине писца да у своје дело угради оријентире који ће читаоцу омогућити присан суоднос са књижевним текстом као стваралачком творевином”. Р. Вучковић истиче да је читање продуктивније уколико је читалац осетљивији за књижевноуметничке и естетске сензације, јер му то омогућава да се док чита књижевни текст преображава у „актера једне нове радње”. (Видети: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 54–55; Љиљана Бајић, „Улога жанра у настави књижевности”, *Књижевност и језик*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2007, бр. 1–2, стр. 105–117; Радован Вучковић, *Писац, дело, читалац*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 112.)

¹⁹⁶ Љиљана Бајић, „Читалачке компетенције ученика у савременој настави књижевности”, у: *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као матерњих, инословенских и страних*, Зборник радова, Савез славистичких друштава Србије, Београд, 2014, стр. 26.

¹⁹⁷ Упоредити: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012; Dragutin Rosandić, *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*, Školska knjiga, Zagreb, 1986; Љиљана Бајић, *Одабране наставне интерпретације*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2004; Миодраг Павловић, *Припремање наставника и ученика за тумачење књижевних дела*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

белешкама,²⁰¹ изражајног²⁰² интерпретативног²⁰³ читања) и неопходност њиховог комбиновања. Врсте читања условљавају различите приступе у интерпретацији књижевног дела и у функцији су свестранијег доживљавања и сазнавања текста.

Приликом наставног тумачења Нушићевих романа *Хајдуци*, *Аутобиографија*, једночинки *Кирија*, *Аналфабета* и комедија *Сумњиво лице* и *Народни посланик* доследно се примењују доживљајно, истраживачко, изражајно и интерпретативно читање. Наставник води рачуна да се приликом обраде поменутих Нушићевих прозних и драмских остварења комбинују различите врсте и видови читања и подешавају тако да се у први план истичу естетска својства и доминантне вредности дела. Наставник настоји да стваралачки однос према књижевном делу заснива на афирмацији доживљајног, истраживачког и

¹⁹⁸ Милија Николић под доживљајним читањем подразумева стваралачки чин којим се ученици уносе у фиктивни свет на емотиван и фантазијски начин и тако „уживљавају у уметнички свет књижевног дела, актуелизују његову предметност, маштом допуњују места неодређености, поистовећују се са племенитим јунацима и дистанцирају од порочних ликова и поступака”. (Видети: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 252.)

¹⁹⁹ Истраживачким читањем ученици откривају оригиналне стваралачке поступке и водеће вредности књижевног дела и припремају се да своје судове образлажу чињеницама из текста. Такво читање захтева појачану мисаону активност ученика и истраживачки усмерену радозналост према књижевном тексту. У истраживачком читању ученици се припремају за анализу текста уочавајући појединости, вредности и проблеме у делу и враћају се тексту у више наврата како би проникнули у слојевитост значења текста. (Видети: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012; Dragutin Rosandić, *Metodika književnog odgoja*, Školska knjiga, Zagreb, 2005; Љиљана Бајић, *Одабране наставне интерпретације*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2004; Радован Вучковић, *Писац, дело, читалац*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 104; Миодраг Павловић, *Припремање наставника и ученика за тумачење књижевних дела*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.)

²⁰⁰ Читање у себи је најпродуктивнији индивидуални рад ученика на тексту. У наставним околностима препоручује се да траје до десет минута и да се код обимнијих дела ученици упуте да безгласно прочитају најизразитија места у тексту. (Видети: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 253.)

²⁰¹ Док читају, ученици бележе своја запажања у тексту на маргини књиге, на радним листовима, на папирима-подсетницима или у посебним свескама. Дневник читања представља најобимнију форму бележака, коју ученик систематично води током читања књижевног дела. У њему се бележе основни подаци о аутору и делу, описују утисци, гледишта, размишљања и закључци ученика током или након читања. Он помаже ученицима да се успешније припреме за час обраде књижевног дела.

²⁰² Изражајно (разговорно и уверљиво) читање је гласно читање засновано на постизању максималне обавештености. Може да буде у функцији упознавања и тумачења текста и предмет говорне обуке. Примењује се када се ученици први пут упознају са текстом, по завршетку обраде и током обучавања у изражајном читању на обрађеном тексту. (Видети: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 253–254.)

²⁰³ Интерпретативно читање засновано је на говорном сугестивном тумачењу текста током изражајног читања. Оно ученицима омогућује да потпуније доживе и разумеју књижевни текст. Примењује се када се ученици први пут упознају са текстом, по завршетку обраде и током обучавања у изражајном читању на обрађеном тексту. (Видети: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 253–254.)

изражајног (интерпретативног) читања и подстицању оригиналних приступа у проучавању књижевног дела.

Многа Нушићева дела писана су за децу,²⁰⁴ примерена су њиховом узрасту и сензибилитету и заснована су на пишчевој намери да занимљивошћу обраде грађе и богатством духовитих ситуација пруже задовољство младим читаоцима, али и да образовно и васпитно делују на њих. Таква Нушићева остварења избором теме, разноврсношћу ликова и начином обраде побуђују интересовање ученика основне школе за читање и пружају им духовно уживање током читања. Полазећи од Ингарденовог становишта да се потенцијална естетска вредност књижевног дела остварује путем конкретизације дела у свести читаоца, а да читалац уметничку предметност књижевног дела доживљава и актуализује на начин како свет приказан у делу захтева да буде сагледан,²⁰⁵ у настави ће се посебно водити рачуна о ваљаном ученичком припремању књижевног текста.²⁰⁶ Павле Илић сматра да је приоритетан задатак наставног проучавања књижевности да се постигне квалитетна рецепција књижевног текста у наставне сврхе и да „без дубоког доживљаја уметничког текста, без његове ваљане рецепције, наставни рад на њему не може донети ефекте који се од њега очекују”.²⁰⁷ Аутор наводи да се „радом имагинације, при естетском читању у свести читалаца конституише предметни свет уметничког текста” који омогућава интензиван доживљајни, емотивни и сазнајни приступ књижевноуметничком делу.”²⁰⁸

Читалачке компетенције почивају на способности уживљавања ученика у свет дела, њиховом поузданом познавању садржаја и појачаном доживљајном и фантазијском ангажовању. Ученици оживљавају сценски простор, ликове, просторне и временске околности у тексту и сагледавају их у корелацији са актуелним животним сазнањем.

²⁰⁴ Бранислав Нушић је написао бројна дела у којима су протагонисти деца: духовите и поучне једночинке (*Наша деца*, *Кирија*), драме (*Данак у крви*, *Туђинче*), комад за децу (*Растко Немањић*) и романе *Хајдуци* и *Аутобиографија*.

²⁰⁵ Упоредити: Роман Ингарден, *О сазнавању књижевног уметничког дела*, СКЗ, Београд, 1971. и: *Доживљај, уметничко дело и вредност*, Београд, 1975.

²⁰⁶ Видети: Павле Илић, „Иновације у настави књижевности”, Зборник *Неговање српског језика и књижевности*, Филозофски факултет, Огрheus, Нови Сад, 2006, стр. 13.

²⁰⁷ Павле Илић, „Иновације у настави књижевности”, Зборник *Неговање српског језика и књижевности*, Филозофски факултет, Огрheus, Нови Сад, 2006, стр. 16.

²⁰⁸ *Наведено дело*, стр. 16.

Нушићева књижевна дела подстичу код ученика естетске доживљаје и развијају критичку свест. Ученици стваралачки пројектују и актуализују свет књижевног дела на себи својствен и непоновљив начин, дограђују уметнички текст у складу са својим животним и литерарним искуством и у зависности од своје имагинације и сензибилности. Наставна интерпретација се одвија у сусрету различитих аспеката животног и читалачког искуства ученика – од њиховог индивидуалног доживљаја и поимања уметничког света, преко познавања језика, културе и књижевности, до саме вештине тумачења, засноване на пажљивом читању и повезивању значења у тексту. Током читања ученици сагледавају природу, особине, значења и естетске домете текста.

Читалачко умеће ученика почива на фантазијском, критичком и стваралачком мишљењу, чулној машти, запажању и памћењу. Књижевни текст, као свет фикције и вишезначности, ученици доживљавају асоцијативно, фантазијски и личним пројектовањем. Они места неодређености „испуњавају” својом имагинацијом: способношћу дочаравања, замишљања, уживљавања, следећи смернице присутне у самом делу.

Доживљајно читање је најузбудљивији моменат читалачке активности ученика, када се ученици препуштају машти и уживају „улазећи” у фикционалне светове књижевности. Књижевно дело Бранислава Нушића се у свести ученика увек актуализује и конкретизује на јединствен начин. Приликом обраде комедије *Сумњиво лице* наставник подстиче ученике осмог разреда основне школе да саопштавају и образлажу своје утиске, ставове и судове подстакнуте делом. Овај део наставног разговора покреће се путем следећих подстицаја:

– Како сте се осећали док сте читали комедију *Сумњиво лице*? – Истакните чиме је ова комедија посебно привукла вашу пажњу. – Образложите о чему сте размишљали док сте је читали. – Наведите шта вам је било посебно занимљиво у њој. – Издвојте појаву, поступке и исказе ликова у комедији који су вас насмејали. – Образложите која драмска лица су придобила ваше симпатије. – Пренесите се у атмосферу која влада у срезу. Наведите разлоге због којих су срески начелник и његови службеници организовали потеру за сумњивим лицем. Шта у њиховом понашању и поступцима изазива ваше недоумице? – Протумачите актере ове комедије са моралног становишта. – Наведите шта је у овој комедији озбиљно, а

шта духовито приказано. – Образложите зашто је оно што је необично и неочекивано овде добило шаљив тон. – Објасните зашто је добро да се пороци запарложене средине и људи на власти разобличе и исмеју. – Какви се ефекти постижу када то драмски писац чини кроз забаву и смех? – Наведите шта је у Нушићевој комедији и данас актуелно. – Којим сазнањима вас је ова комедија обогатила?

Доживљајним читањем ученици се уносе у свет књижевног дела на емотиван и фантазијски начин и њихово читање, као такво, постаје део стваралачког чина. Актуализовање Нушићевог *Сумњивог лица* представља својеврсни наставак пишчевог стваралачког чина у свести и уобразиљи ученика. Таквим поступањем наставник пружа могућност сваком ученику да афирмише своје склоности у доживљавању и разумевању поменутог књижевног остварења.

Једночинка *Кирија* се обрађује у петом разреду основне школе. То је први Нушићев драмски текст који ученици читају и тумаче. Она се издваја специфичношћу своје тематике и структуре. Осмишљена је као игра у којој шесточлана породица организује замишљено путовање од Земуна, Врања, до Италије и Швајцарске да би потиснула егзистенцијалне проблеме (сиромаштво, болест) са којима се суочава.²⁰⁹ Игру покреће отац, а подржавају је сви чланови породице. Она је заснована на машти и слободи избора сваког путника. Деца бирају одредишта у складу са својим интересовањима и потребама. Најмлађи син чезне да види Земун, старији син би посетио Врање, а ћерке би отпутовале у Италију и Швајцарску. Мајка пасивно учествује у свим збивањима, свесна је узалудности очевог настојања, али не осујећује његову намеру.

Наставник може подстицати ученике за доживљајно читање једночинке *Кирије* помоћу следећих умесних радних упутстава:

²⁰⁹ Родитељи и четворо деце живе од скромне чиновничке плате. Када плате трошкове живота, остане им два динара. Немају могућности да плате огрев, лечење мајчиног реуматизма, гардеробу за децу и књиге за школу. Налазе се у безизлазној ситуацији и ишчекују долазак егзекутора који ће им одузети сву преосталу имовину. Отац је честит чиновник, и као такав у неправедном друштву, немоћан да живи од поштеног рада. Његова плата не задовољава елементарне егзистенцијалне потребе њихове породице. Овим комадом Нушић је стао у одбрану свих обесправљених, унижених и поштених грађана. Читајући *Кирију*, ученици ће откривати социјалне проблеме који постоје и у савременом друштву и појачано их емотивно сагледавати.

1. Пажљиво читајте одломак из једночинке *Кирија* и живо замишљајте слике из њеног света. Трудите се да што потпуније видите, осетите, замислите и доживите тренутке приказаног имагинарног породичног путовања. Оживите га у чулној машти и дочарајте речима.

2. Пажљиво осмотрите путнике – децу и њихове родитеље. Учите појединости о њиховом изгледу. Замислите предмете и бића која деца са собом носе на пут. Размислите шта они казују о ликовима којима припадају.

3. Пратите и замишљајте пределе којима путници у машти пролазе. Откривајте приказани свет помоћу својих чула. Запажајте којим све чулима доживљавате представљено путовање. Посебно ослушните речи које преносе кретање воза. Покушајте да осетите његов ритам. Запажајте када је звук најинтензивнији. Образложите зашто.

4. Замислите, на основу очевих коментара, земље и градове које путници походе. Шта у њима посебно привлачи вашу пажњу? Какву улогу у вашем доживљавању уметничког света драме има духовитост очевог представљања? Истакните појаве које вас највише заокупљају. Наведите које ситуације и догађаји изазивају ваше разумевање и симпатију, а које саосећање и осуду.

Жанровске особености *Кирије* условиће снажно активирање чулне маште ученика. Док читају овај Нушићев комад, ученици замишљају изглед, мимику и гестикулацију ликова, дочаравају у свести пределе којима воз пролази, градове и земље које јунаци током имагинарног путовања посећују. Читање тако постаје стваралачки чин у којем се ученици могу наћи у улози редитеља, глумаца, сценографа и костимографа. Сценским замишљањем они могу непосредно доживети и спознати афективна стања ликова, која се осим мимиком и гестикулацијом, изражавају и звучним и визуалним сценским знаковима. Осим тога, они ће увидети да је писац у делу исказао критику приказаног света, у којем су поштени грађани небригом друштва осуђени да живе на рубу егзистенције. Ученици ће износити своја запажања и судове о делу, настојати да заузму активан однос према књижевном тексту и критички сагледати свет реалности и снагу уобразиље.

У *Кирији* игра помаже оцу да преокрене затечену ситуацију. Он успева да подстакне дечју радост, растерећеност и узбуђење, њихову радозналост и жељу за сазнањем. Док се играју са родитељима, деца осећају сигурност, родитељску бригу и љубав. Односи међу члановима породице засновани су на слози, узајамној подршци, поштовању и разумевању. Попут актера ове драме, и ученици током читања *Кирије* осмишљавају у машти имагинарни свет, спремно се укључују у игру, идентификујући се са ликовима и ситуацијама у којима се налазе. Они правдају инфантилно понашање јунака, смеју се њиховом необичном доживљају и виђењу света, замишљају духовите ситуације о којима отац сведочи, а финансије, попут јунака ове драме, доживљавају као учеснике игре.

Доживљајно читање омогућава ученицима да из непосредне близине просуђују вредности ове једночинке. *Кирија* побуђује унутрашњу чулност ученика при читању. Они се уживљавају у психичко стање јунака и имају потребу да им пруже емоционалну подршку. Њихов алтруизам заснован је на емпатији. Ученици увиђају да отац игром жели да породицу заштити од непријатних емоција изазваних свакодневним фрустрацијама. Саосећајући са актерима ове једночинке, читаоци се потајно надају да до заплене имовине ипак неће доћи и да ће се побољшати имовинско стање ове породице и њихов положај у друштву. Ишчекивање могућег срећног краја постаје потврда њиховог сатворачког уживљавања у уметнички свет дела.

Милија Николић сматра да су оригиналне мотивације за читање утемељене на доживљајним, емоционалним и асоцијативним искуствима ученика. По мишљењу аутора „настава која омогућава ученицима да се емоционално испоље поводом књижевног дела, афирмише и основну сврху читања”.²¹⁰

У савременој методици наставе књижевности велики значај се придаје примени истраживачких задатака и пројеката, којима се ученици подстичу да током читања и обраде књижевног дела на најбољи могући начин искористе и развију своје способности.

Истраживачки припремни задаци садрже смернице за помно читање и самостално припремање ученика за наставно тумачење књижевног дела. У

²¹⁰ Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006, стр. 119–120, 270.

методичкој литератури њима се називају сви радни материјали којима се ученици руководе у припремној фази рада током читања и припремања за интерпретацију дела. Милија Николић их назива *истраживачким задацима*, али у оквиру њих, у зависности од обимности, садржаја и наставних улога, разликује *припремне задатке, радне пројекте и упутства за истраживачко читање*.²¹¹

Миодраг Павловић истраживачке задатке којима се планира, организује и остварује припремни рад назива *припремним задацима*.²¹²

Истраживачки задаци су по својој уклопљености у наставу припремни, а по сазнајној функцији проблемски задаци. Приликом давања истраживачких задатака за проучавање *Аналфабете* наставник даје подстицајна упутства ученицима шестог разреда:

– На једном од идућих часова имаћете прилику да проширите своје читалачко искуство везано за стваралаштво Бранислава Нушића. Овај аутор вам познат по својим шалевим делима *Хајдуци* и *Кирија*. Пажљиво прочитајте одломак из Нушићеве шалеве једночинке *Аналфабета*, који се налази у вашој читанци. У овом драмском тексту упознаћете начелника једне области и његове необичне помоћнике. Насмејаћете се њиховом незнању и неукости. Уживаћете у посебности овог дела. Имајући у виду следеће задатке и упутства, припремите се да говорите о својим утисцима, доживљајима и запажањима поводом овог драмског текста.

Истраживачки задаци су подстицај ученицима за рад на тексту и драгоцен ослонац у настави књижевности. Овим задацима ученицима се, путем радних налога и сарадничких императива, дају конкретна упутства за читање, доживљавање и тумачење књижевног дела. Они су обимнији од припремних задатака и имају за циљ да подстакну код ученика помно истраживачко читање књижевног дела са оловком у руци. Имају облик проблемских питања и подстицајних налога и односе се на доминантне вредносне чиниоце и стваралачке

²¹¹ Видети: *Наведено дело*, стр. 272–280.

²¹² Припремни задаци су мањег обима и имају за циљ да усмере пажњу ученика на природу књижевног дела и тумачење битних појединости у делу. Њима се дају упутства ученицима о одговарајућим начинима читања књижевног дела. Они омогућују ученицима да се благовремено припреме за час обраде књижевног дела. (Видети: Миодраг Павловић, *Припремање наставника и ученика за тумачење књижевних дела*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 92–105.)

поступке књижевног текста. У њима се дају конкретна упутства за читалачки и интерпретативни рад ученика.

Задацима за истраживачко читање ученици се подстичу на сагледавање доминантних естетских вредности дела, значајних стваралачких поступака, литерарних проблема, експресивних места и откривање универзалних значења идејног слоја текста. Милија Николић сматра да се помоћу задатака за истраживачко читање „систематично стимулише и изоштрава читалачка пажња и побуђује критичка и истраживачка радозналост ученика”.²¹³ Захваљујући истраживачким задацима планирају се и реализују продуктивна проблемска гледишта на књижевно дело и подстичу ставови ученика побуђени његовим естетским вредностима.

Љиљана Бајић истиче да се „са развојем теорије и праксе тумачења књижевности у школској настави стварају услови да се читање као ’одговор/реакција’ на дело повезује са знањем и способностима ученика да преузме улоге какве су му намењене у књижевним текстовима, да открива претпостављене начине на које треба да делује и следи их приликом тумачења. У оваквим наставним околностима функционалне методичке радње у проучавању текста, као што су доживљајно и истраживачко читање, истраживачки задаци и пројекти и сама интерпретација текста здружено јачају мотивацију за рад и свесну активност ученичку у сазнавању и вредновању дела.”²¹⁴

За свеобухватну наставну интерпретацију Нушићеве *Кирије* неопходно је подстаћи ученике на истраживачко читање и стваралачко доживљавање и сазнавање овог драмског текста. Оно је усмерено проблемски осмишљеним припремним задацима које наставник даје ученицима у писаном облику, на неком од часова који претходи часу интерпретације дела. Обрада Нушићеве *Кирије* може се остварити следећим истраживачким задацима за читање и тумачење дела:

²¹³ Видети: *Наведено дело*, стр. 273.

²¹⁴ Љиљана Бајић, „Читалац и текст у савременој настави књижевности” у: *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као матерњих, инословенских и страних*, зборник радова, Савез славистичких друштава Србије, Београд, 2014, стр. 29.

Задаци за истраживачко читање *Кирије*

1. Пажљиво читајте драмски текст *Кирија*. Пренесите се у њен занимљив уметнички свет (простор и време). Опишите шта вам је у њему било необично и невероватно. Издвојте појаве које су вас највише зачудиле и збуниле. Пратите како се развијају ваша осећања и расположења побуђена уметничком сугестивношћу овог текста. Наведите шта вам је заједничко и блиско са ликовима из дела. Образложите у чему се детињство приказано у једночинки разликује од данашњег одрастања. На које је све начине данас могуће пропутovati светом?

2. Задржите се на ликовима оца и мајке. Запажајте шта родитеље посебно мучи и потреса. Образложите чиме су мотивисани њихови поступци. Сагледајте њихово необично понашање. Уочите како се отац односи према недаћама које су задесиле њихову породицу. Какав став заузима мајка према њиховом имагинарном путовању? Анализирајте њене реакције током целокупног дешавања, а посебно приликом доласка финансиа. Уочите на који начин ликови у дијалогу испољавају нежност, љубав и поштовање.

3. Запазите како се ликови деце појављују у једночинки. Анализирајте их према подсетнику: изглед, поступци, избор дестинације. Шта сазнајете о ликовима на основу дидаскалија? Ослушкујте шта децу заноси и узбуђује. Тумачите занимљиве појединости у њиховом портрету. Свестрано образложите социјалну и психолошку мотивисаност њиховог маштања. Образложите због чега је њима имагинарно путовање пријатно.

4. Обратите пажњу на акустичко и динамичко представљање кретања воза. Установите какав се уметнички ефекат постиже његовим заустављањем. Издвојте и анализирајте занимљиве очеве описе Италије и Швајцарске. Укажите на елементе хумора у његовом доживљају и представљању света. Шта отац жели тиме да постигне? Проучите његов однос према европским градовима и њиховим становницима. Запажајте на који начин се очева перспектива мења када описује Земун и Врање. Истакните по чему се приказани градови све разликују.

5. На основу поступака ликова уочите како се развија комички неспоразум у комаду. У ком тренутку је он најизраженији? Чиме је нарушена илузија њиховог путовања? Уочите како путници реагују на долазак цариника. Задржите се на очевом представљању отаџбине. Зашто се очева перспектива мења? Шта на основу његовог монолога закључујете о животу грађана у Србији? Каквог су расположења путници на крају једночинке?

6. Установите на који начин писац постиже хумористичке елементе у делу. Ваша запажања илуструјте конкретним примерима из текста. Истакните шта је у овом шаљивом комаду духовито, а шта озбиљно. Спремите се да образложите којим сазнањима вас је ово Нушићево дело обогатило.

Истраживачким читањем једночинке *Кирија* пажња ученика се усмерава према водећим уметничким вредностима дела, тако да се оне сагледавају у садејству. Ученици од самог почетка увиђају да је путовање које отац организује фикција којом он покушава да потисне фрустрацију због безизлазног положаја у којем се њихова породица налази. Отац се опредељује за игру као механизам одбране²¹⁵ да би на тај начин заштитио децу од узнемирења пред предстојећом конфискацијом. Он игром несвесно одлаже проблеме, а са њима потискује и стид, кривицу и самооосуђивање које као стожер породице осећа.

Ученици препознају да је имагинарно путовање у једночинки *Кирија* имало за циљ да потисне страх од конфискације, љутњу, незадовољство, разочарање и резигнираност због бедног положаја у друштву и обесправљености породице. У Нушићевом комаду сценски знаци (дидаскалије и дијалог) имају симболичну функцију и на одређени начин приказују ликове, њихово емоционално стање и карактер. Изглед путника, њихова мимика и гестикулација, кретање на сцени, звучно и тактилно подражавање клопарања воза, реквизити које деца носе са собом на пут сликовито дочаравају драмску ситуацију, психичко стање ликова и

²¹⁵ Сигмунд Фројд под механизмима одбране сматра „специфичне стратегије којима се его (ја) служи да би се заштитио од анксиозности (стрепње)”. Он је сматрао да механизми одбране увек указују на нерешену фрустрацију или психолошки конфликт. Потискивање је, према његовом мишљењу, главни механизам одбране. (Видети: Биљана Милојевић Апостоловић, *Психологија*, Нови Логос, Београд, 2013, стр. 132.)

њихову унутарњу напетост. Ученици ће увидети да је породица своје незадовољство испољавала регресивним понашањем у току игре. Љуљање на расклиматаним столицама, тупкање ногама о под, ономатопејско подражавање клопарања воза и лармање само су, наизглед, део детињасте и незреле игре, а заправо представљају снажан бунт²¹⁶ због небриге друштва и ускраћивања могућности поштеним грађанима и њиховим породицама да достојанствено живе.

Доласком финанси прекида се илузија путовања. Тај догађај (означен и променом драмског призора) изазвао је напетост и осујетио је очево трагање за излазом из безизлазне ситуације. Суморна свакидашњица тријумфује на крају једночинке. Нушић је, уклапајући попис имовине у илузију још увек актуелног измаштаног путовања, дао, према мишљењу Рашка Јовановића, „смешну слику једне жалосне ситуације”.²¹⁷ Очева потиснута љутња, напетост и незадовољство ће ескалирати у завршној реплици:

ОТАЦ (*Сад већ јетко, нервозно, злобно.*): Куда? Па ето, децо, свршили смо путовање и сад се можемо вратити у Отацбину. Ти си видео Земун, ти Врање, ти Италију, а ти Швајцарску. Мама је излечила реуматизам, а ја сам платио кирију. Сад смо сви задовољни и можемо се вратити у Отацбину. Што ће нам Мон-Блан и Бонифације, што ће нам Квиринал и Лаго-Мађоре? У нашој Отацбини чекају нас у братски загрљај финанси, цариници, порезници и егзекутори. У Отацбину, у Отацбину! Свирај! Свирај! Свирај! (*Млађи свира.*) Воз полази! (*Он устаје одвојен на средини групе, тупо и очајно гледајући преда се.*)

ХОР: Трупа труп.

Трупа труп.

Трупа трупа труп...²¹⁸

²¹⁶ Фердинанд Бринетјер сматра да је драма приказ човекове воље у конфликту са снагама које га ограничавају и онеспокојавају. „Театар углавном није друго место за развијање људске воље да савлада сметње, које јој супротстављају судбина, срећа или околности. Драма је приказ човекове воље у конфликту с мистериозним снагама природних сила, које нас ограничавају и умањују; то је један од нас снажно бачен на сцену, да се ту бори против фаталности, против друштвених закона, против једног од његових сусмртника, против самог себе, ако треба, против амбиција, интереса, предрасуда, лудости и злобе оних који га окружују.” (Видети: *Основи драматургије*, приредио Љубиша Ђокић, Факултет драмских уметности, Београд, 1989, стр. 165–166.)

²¹⁷ „Кирија је бриљантно написана једночинка, смешна и тужна у исти мах: суочавањем фантастике и реалности Нушић у том делу оцртава сав апсурд егзистенције малог чиновника, кога у покушају бежања од суморне стварности онемогућавају.” (Видети: Рашко В. Јовановић, *Нушићево позорје за децу*, Гутенбергова галаксија, Београд, 1995, стр. 99, 101.)

²¹⁸ Бранислав Нушић, *Кирија*, Народна књига, Београд, 1952, стр. 16.

Очева резигнираност била је и његова последња реакција на осујећеност у постизању циља и немоћ у савладавању животних проблема.

Једночинка *Кирија* својим изненадним преокретом подстиче снажне доживљаје и размишљања ученика. Истраживачким читањем дела ученици су проширили сазнајне видике, стекли су увид у живот у прошлости, али су и сагледали актуелне проблеме у садашњости. Такво читање им је омогућило не само да истраже естетске функције у језику већ и да развију књижевну културу, изграде властити став и критичко мишљење о приказаном свету у делу. Нушићева *Кирија* васпитава и оплемењује својим хумором, подстиче ученике да размишљају о другима, да саосећају са њиховим недаћама и помажу им у складу са својим могућностима. Смисао и истинску вредност Нушић је видео у смеху, који је имао за циљ да оплемени душе гледалаца. Док ученици сагледавају егзистенцијалну ситуацију у којој се породица налази, они заузимају одговарајући став према начину решавања њихових проблема. Ученици увиђају да су животне тегобе (недостатак новца и болест) исходиште проблема, али не и узроци несреће. Упркос безизлазној материјалној ситуацији, односи у овој породици су складни. Између родитеља и деце постоји блискост, размена емоција, саосећајност и разумевање. Њихову љубав одликују поверење и узајамна брига, толерисање разлика у особинама личности, нежност и топлина у комуникацији. Породица афирмише духовне вредности (родитељи су поштени, честити, радни, искрени, поштују једни друге, посвећени су деци и одговорни). Сви чланови ове породице имају снаге да маштају, умеју да осмишљавају живот и уживају у тренуцима заједничких подухвата. Настојањем ликова да превазиђу недаће здруженом игром, у којој су се забавили и заборавили своју муку, ученици су спознали да је важно прилагодити се свакој промени и да однос према проблемима зависи од начина на који се они прихватају. Отац је са духовите и шаљиве стране сагледавао животне проблеме. Иако је мењао стратегије у решавању проблема (креативном игром настојао је да заштити породицу од трауме) и имао позитиван однос према ситуацији у којој се нашао (није узнемирио децу осећањем безизлаза), он није могао да утиче на реалност и избегне конфискацију имовине. Ученици увиђају да на многе ствари не можемо да утичемо, али да у решавању сложених животних

проблема породица има значајну улогу. Сложна породица, у којој су сви чланови једни другима ослонац и снажна подршка, представља непроцењиву вредност у животу и исходиште је људске среће. Богатство и креативност духа, као и животни оптимизам, помажу људима да упркос бројним недаћама опстану и у тешким временима.

У поглављу *Завршавање, стварање атмосфере напетости и изненађења* Потер Абот наводи да „одсуство завршавања у наративу доприноси стварању атмосфере напетости и представља, уз ефекат изненађења, кључне ствари које наративу дају живот”.²¹⁹ Крај једночинке *Кирија* не доноси разрешење, он продужава неизвесност. Нушић је оставио могућност читаоцима да изнова маштају о изласку из безизлазне ситуације актера овог комада. Такав завршетак подстиче код ученика радозналост, мотивисаност, отвореност за нове идеје, естетску осетљивост духа и њихово стваралаштво (трагање за новим решењем).

Афирмисање читалачких способности начином обраде књижевног дела представља снажну мотивацију ученицима да прочитају и друга Нушићева дела. Радне читалачке компетенције подстичу практичне способности ученика, којима се развијају читалачки афинитети и негује читалачки укус. Оне се посебно развијају приликом помног истраживачког читања Нушићевих дела, које се остварује коментарисањем и бележењем запажања током читања.²²⁰

Свестраније и интензивније организовање истраживачког читања остварује се истраживачким радним пројектом, којим наставник мотивише ученике да прочитају и проуче књижевно дело у целини. „Да би се ученици припремили за целовиту анализу књижевног дела, даје им се група истраживачких задатака који у целини покривају одговарајући уметнички свет. Такав скуп задатака представља *радни пројекат* за проучавање књижевног дела.”²²¹

²¹⁹ Porter H. Abot, *Uvod u teoriju proze*, prev. Milena Vladić, Beograd, str. 102.

²²⁰ Наставник треба да током припремног рада упуту ученике како да воде белешке, пишу дневник читања и користе конкретно дело у непосредном раду на часу. Тако ученици уче да се служе књигом, умеју да цитирају одговарајуће исказе из ње и аргументовано образлажу своја становишта. Белешке омогућују ученицима да се подсети садржаја, доминантних ситуација, испољавања ликова и изворишта хумора. У старијим разредима основне школе, а посебно у гимназијама, наставник би требало да подстиче ученике да се осамостаљују у коришћењу релевантне секундарне литературе, да читају студије и критике које би им помогле у поузданијем тумачењу дела.

²²¹ Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006, стр. 275.

Истраживачки пројекат чини група задатака који мотивишу ученике да свеобухватно приступају књижевном делу. Он се развија из сажетих припремних задатака и у великој мери подударно са предвиђеним поступцима и захтевима на часу. Ученици се истраживачким пројектом подстичу да током читања аналитичко-синтетички приступају интерпретативним садржајима дела. Истраживачким пројектом се планира радна динамика и садржаји обраде дела, омогућава се добра припремљеност ученика и остварује повољна радна атмосфера на часу у коме ће се аналитичко-синтетички приступати сложеним садржајима дела и тумачити богатство његових значења. Истраживачким пројектом ученици се на одговарајући начин припремају за час. Он обухвата циљеве који се огледају у мотивисању ученика за рад на часу, њиховој адекватној припреми за наставни рад и усмеравању да док читају књижевно дело пажњу усмеравају на водеће литерарне вредности како би га поуздано разумели и тумачили.

У оквиру припремања ученика за обраду једночинке *Аналфабета* наставник ће ученицима благовремено дати истраживачки план за обраду дела. Ученици се подстичу да проуче тематику, развој радње, ликове, мотиве, литерарне проблеме, форме приповедања, да уочавају битне облике једночинке (појаве, сцене, драмске ситуације, дидаскалије), откривају скривена значења експресивних места (исказа, сцена, догађаја, описа, поступака), тумаче пишчеве стваралачке поступке, њихов смисао и естетску улогу. У току рада на часу, радни захтеви се проширују и прецизирају увођењем нових подстицаја и упутстава. У разговору са ученицима наставник настоји да подстиче проблемске ситуације и да мотивише ученике да своја гледишта поткрепљују примерима из текста. Наставник настоји да ваљаним истраживачким задацима подстакне ученике да уочавају, откривају, истражују, процењују и закључују о природи, особинама, значењима и естетским дометима прочитаног комада. Истраживачки пројекат за тумачење *Аналфабете* даје се ученицима шестог разреда благовремено, неколико дана пре њене обраде. Он може изгледати овако:

Истраживачки пројекат за тумачење Нушићеве драме *Аналфабета*

Доживљаји, утисци и гледишта побуђени светом дела

Пажљиво прочитати Нушићеву једночинку *Аналфабета*. Спремите се да на часу образложите ваше утиске о делу. Наведите доживљаје и размишљања која је дело побудило у вама. Истакните чиме вас је ова драма посебно насмејала.

Пренесите се у уметнички свет дела. Замислите сценски приказ овог комада. Опишите како замишљате канцеларију у којој се одиграва драмска радња. Наведите како у вашој машти изгледају јунаци овог комада. Замислите покрете и говор начелника и његових помоћника. Образложите која својства и способности треба да поседују глумци који би тумачили ликове Мике, Свете, начелника и школског надзорника.

Аналфабете на власти

Проучите тематику ове Нушићеве једночинке. Тумачите уметничку функцију мотива власти у мотивационим токовима дела. Сагледајте необразованост и неодговорност њених представника (начелника и писара). Спремите се да их прикажете и коментаришете.

Светин речник

Објасните зашто начелник проучава Светин речник. Представите како је осмишљен његов речник. Запазите речи које изазивају начелникове недоумице. Обратите пажњу на то како начелник тумачи непознате речи (*популација, оптимизам, песимизам, анулирати*). Шта може да се закључи о његовом образовању на основу тих објашњења? Сагледајте ликове начелника и чиновника са моралног становишта на основу њиховог објашњења речи *анахронизам*. Излагање поткрепите убедљивим примерима

из текста. Уочите комичне елементе у начелниковом тумачењу појединих речи.

Ликови

Сагледајте лик начелника посредством његовог дијалошког и монолошког испољавања. Проучите његово понашање и емоционално испољавање у комаду. Објасните узроке његовог погрешног тумачења речи. Анализирајте на основу чега он закључује да реч *аналфабета* означава нешто опасно. Образложите зашто је он посумњао да је школски надзорник *аналфабета*. Уочите на основу чега закључује да су његове сумње основане. Истакните шта је начелник изнео као доказе да је школски надзорник сумњив. Поткрепите своје тврдње примерима из текста. Објасните зашто начелник жури да одговори министру. Анализирајте које су га особине довеле у незавидну ситуацију. Проучите дидаскалије које описују његово стање на крају драмске радње. Уочите како се он тада осећа.

Анализирајте лик школског надзорника на основу реченице коју изговара: „Моја партија је моја школа!” Сагледајте којим је животним вредностима он окренут. Објасните његову улогу у драми. Проучите разлике између начелникових и надзорникових побуда и понашања.

Драмска радња

Анализирати истакнуто место Светиног речника у развоју драмске радње. Проучити на чему се темељи и како се развија драмски сукоб у делу. Навести шта је узрок неспоразума између ликова. Размислите и образложите на који начин је неспоразум могао да се спречи. Запазите када насупа преокрет у драми. Истражите присуство и функцију писма у уметничком свету дела.

Идејни свет дела

Обавестите се из *Речника књижевних термина* о значењима речи *аналфабета* и других речи чија су вам значења непозната. Образложити зашто је Нушић баш овом речју насловио свој комад. За кога се све може рећи да су *аналфабете* у овом комаду? Објасните зашто.

Какве би особине требало да има начелник као представник власти? Начелник и његови чиновници без провере, доказа и суђења окривљују школског надзорника. Шта то говори о друштву у којем се одвија радња овог комада? Образложите којим се људским и друштвеним манама Нушић подсмева у овој драми. Размислите и образложите због чега је људско незнање велика претња човеку и међуљудским односима. Тумачити свевремене истине о образованости и знању које истиче школски надзорник у писму. Проучите универзалне поруке *Аналфабете*. Припремите се да их на часу образложите.

Поводом драме

Припремите се да драматизујете најзанимљивију сцену из једночинке. Определите се за лик који ћете тумачити током извођења драмског одломка. Увежбајте изражајно казивање текста по улогама. Обратите пажњу на мимику, интонацију и гестикулацију. Размислите о мотивацији која покреће деловање ликова. Посебну пажњу обратите на дидаскалије. Трудите се да сценским наступом дочарате атмосферу комичног неспоразума који се одиграо у канцеларији.

Ученици се посредством истраживачког пројекта припремају да на часу дискутују о једночинки *Аналфабета* на целовит и истраживачки начин. Они користе читалачке и дневничке белешке, откривају, примењују различите стратегије читања, методе и приступе тумачења књижевноуметничког текста. Истраживачким пројектом наставник подстиче свесну активност ученика, њихово ангажовање и самоиспољавање. Код ученика се ствара навика да своја гледишта

доказују, поткрепљују и илуструју свестраним доживљавањем, запажањем и интензивним тумачењем иманентног света дела. Зона Мркаљ сматра да је пожељно да истраживачки пројекат омогући „прелазак на дубље нивое интерпретације, актуализацију естетичког искуства или откривање литерарних проблема који ће мотивисати ученике за расправу о етичким, друштвеним, психолошким питањима.”²²²

Истраживачки задаци за проучавање *Аналфабете* подстичу ученике да сагледају тематику, развој радње, ликове, форме приповедања и вербални хумор. Њима се ученици усмеравају да откривају богатство идејног слоја текста и тумаче експресивна места (исказе, описе, поступке ликова и њихов дијалог). Ученици ће увидети да су у Нушићевој *Аналфабети* исмејани необразовани представници управне власти у срезу, начелник и његови писари Мика и Света. Нушић комику заснива на неразумевању и погрешном тумачењу речи *аналфабета*. Представницима власти најопаснији и најсумњивији су образовани људи. Они за *аналфabetу* проглашавају најписменију особу у срезу – школског надзорника, који је опасан и због тога што није припадник ниједне партије, „све критикује, све му не ваља, свему је противан.”²²³

Ученици ће сагледати последице незнања представника власти и њихове негативне особине, као што су клеветање, непоузданост, непрофесионализам, површност, неодговорност, непоштење, необразованост, непромишљеност, неукост и брзоплетост. Начелник и његови помоћници осуђују без доказа невиног грађанина. У настојању да прикрију своју необразованост они нагађају значења речи и насумице дају неадекватна објашњења мање познатим изразима. Исмевајући њихово поступање, Нушић успева да афирмише лик школског надзорника као представника одговорних, одлучних и образованих грађана у друштву. Он је посвећен послу, залаже се за афирмацију знања и образовања у друштву. Уз то, школски надзорник је културан, интелегентан, одговоран, посвећен и марљив. Наставник ће у разговору са ученицима настојати да истакне вредности које носи лик школског надзорника. Ученици ће запазити да Нушић школу приказује као установу која утиче на развијање врлина, моралних схватања

²²² Зона Мркаљ, *Наставна теорија и пракса 1*, Klett, Београд, 2008, стр. 60.

²²³ Бранислав Нушић, *Власт, Аналфабета, Кирија*, Српска књижевна задруга, Београд, 2011, стр. 48.

и позитивних навика грађана. Током доживљавања, сазнавања и тумачења уметничког света овог Нушићевог комада ученици ће увидети да са аналфабетама на власти друштво не може да се развија и унапређује.

Тумачећи ову једночинку, ученици ће увидети значај хумора као погодног начина да се прикажу људске мане и штетне појаве у друштву како би читаоци постали свесни њихове погубности и допринели њиховом сузбијању. Према Бергсоновој дефиницији смешнога, живот се смехом брани од онога што настоји да га поништи.²²⁴ Нушић је на хумористички начин исмејао представнике власти, указао на њихову нестручност и лоше поступање и указао на озбиљне недостатке у друштву, које ће ученици ваљано критички просудити. Ученици ће истаћи да се у *Аналфабети* на крају открива да су они који би највише требало да воде рачуна о описмењавању народа (срески начелник и његови писари) заправо највеће аналфабете.

3.4.3. Локализовање текста

У методичкој литератури под локализовањем се подразумева „свестрано постављање текста у аутентичне историјске и развојне околности”.²²⁵ Ова методичка радња заснива се на осветљавању књижевног дела са временског, просторног, књижевноисторијског, друштвеног, културолошког, био-библиографског, историјско-рецепцијског или поетичког становишта.²²⁶ У методици наставе књижевности разликују се два вида локализовања. Шире или спољашње локализовање текста обухвата „указивање на историјске чињенице, биографске околности и прототипску стварност”.²²⁷ Уже или унутрашње локализовање представља ситуирање књижевног текста у надређену литерарну

²²⁴ Видети: Anri Bergson, *Smeh. Esej o značenju komičnog*, Lapis, Beograd, 1995.

²²⁵ Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 284.

²²⁶ Видети: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 284–291; Dragutin Rosandić, *Problemska, stvaralačka i izborna nastava književnosti*, Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1980, str. 94–107; Зона Мркаљ, *Наставна теорија и пракса 2*, Klett, Београд, 2011, стр. 73–84; Миодраг Павловић, *Припремање наставника и ученика за тумачење књижевних дела*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 105–124.

²²⁷ Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 285–286.

целину.²²⁸ У настави и уџбеницима примењују се уводно, средишње, завршно и растресито локализовање онда „кад ток интерпретације текста то захтева.”²²⁹ Локализовање као методичка радња има мотивацијску улогу у настави, подстиче и развија истраживачке навике и способности ученика и омогућава да они успешније доживе, разумеју и поузданије тумаче и вреднују само дело.²³⁰

Локализовање Нушићевог дела помоћу занимљивости из живота писца

Биографски подаци, стваралачка историја дела и друштвене околности уводе се у наставни процес у складу са начелима довољности и методичке сврховитости. Како се ученици први пут сусрећу у петом разреду основне школе са Нушићевим романом *Хајдуци* и комадом *Кирија*, наставник им у уводном излагању саопштава основне податке о ауторовом животу и раду. Љиљана Бајић сматра да је пожељно, уколико временске околности то дозвољавају, да се ученицима открију и неке занимљиве појединости из пишневог живота за које се проучавана дела везују.²³¹ Наставничково уводно излагање о пишневом животу и раду може садржати следеће био-библиографске податке:

Бранислав Нушић (1864–1938), наш велики драмски писац, комедиограф и приповедач, рођен је у Београду 8. октобра 1864. године у цинцарско-српској трговачкој породици. Крштено име му је Алкибијад Нуша. Године 1870. преселио се са породицом у Смедерево. Тамо је завршио основну школу и два разреда гимназије. У детињству је највише времена проводио у игри и забави. Због несташлука постизао је слабији успех у школи. Године 1877. као тринаестогодишњи дечак побегао је од куће да би се прикључио Ћачкој легији, која је пошла у рат против Турака.²³² Потера га је пронашла код Великог Орашја и

²²⁸ Исто, стр. 285, 289–291.

²²⁹ Зона Мркаљ, *Наставна теорија и пракса 2*, Klett, Београд, 2011, стр. 73.

²³⁰ Видети: Миодраг Павловић, *Припремање наставника и ученика за тумачење књижевних дела*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 105–124.

²³¹ Више о овом виду подстицања видети у: Љиљана Бајић, *Методика савремене наставе књижевности и српског језика*, 3/2000, стр. 70–71.

²³² У време Српско-турског рата (1878) песник и политичар Милан Кујунџић Абердар основао је Ћачку легију добровољаца на Великој школи у Београду. Њима се као добровољац прикључио и Бранислав Нушић. Он је побегао од куће, оставивши поруку родитељима: „Збогом родитељи! Ја одох да ослободим заробљену браћу!” (Видети: Драгољуб Влатковић, *Нушић – наш Шекспир*, Дом културе Смедерево, Смедерево, 1995, стр. 101.)

вратила кући пре него што је стигао на фронт.²³³ Завршио је Реалну гимназију у Београду 1882. године. У то доба почео је да пише песме, приче и комаде, радо је гледао представе путујућих дружина и статирао у Кући крај Споменика. Основао је Академску сцену на Великој школи у Београду и 20. 4. 1885. дебитовао у насловној улози Шилерове драме *Дон Карлос* у Народном позоришту.²³⁴ Као гимназијалац учествовао је у ђачким демонстрацијама против комада *Рабагас* Викторијана Сардуа.²³⁵ Своју прву комедију *Народни посланик* написао је 1883. године. Провео је на студијама у Грацу једну годину, а по повратку у Београд наставио је студије права, које је завршио на Великој школи у Београду 1887. године. Исте године написао је комедију *Сумњиво лице* и песму *Погреб два раба*, због које је осуђен на две године затвора. На робији у Пожаревцу написао је комедију *Протекција*. Док је био у затвору, сазнао је да се његова девојка Милица Терзибашић разболела и замолио је свог доброг друга Ђоку Јовановића да јој као лекар помогне. Пошто је Милица оздравила, они су се венчали.²³⁶ Чим је изашао из затвора, Нушић је отишао на аудијенцију краљу Милану Обреновићу да му се захвали због помиловања и да га замоли да га запосли у државној служби. Краљ му то није дозволио. Разочаран таквом краљевом одлуком, Нушић је случајно нагазио краљевог пса Вига и пао преко њега. Када је видео колико се Нушић уплашио, краљ се сажалио и дозволио му да се запосли у конзулату у Старој Србији.²³⁷ Нушић је десет година радио у конзулатима Краљевине Србије у Битољу, Солуну, Скопљу и Приштини. Почетком 20. века вратио се у Београд, где је био драматург и заменик управника Народног позоришта, а потом и Српског народног позоришта у Новом Саду. Први светски рат или Велики рат био је највећи оружани сукоб у дотадашњој

²³³ „На срећу, није далеко отишао. Из неког села вратио га је општински патролција, па је добио батине од оца уместо од Турака.” (Видети: Ђорђе Поповић, *Љубави српских писаца*, Градина, Ниш, 1978, стр. 56; *Leksikon pisaca Jugoslavije*, IV, Matica srpska, Novi Sad, 1997, str. 764.)

²³⁴ Видети: Драгољуб Влатковић, *Нушић – наш Шекспир*, Дом културе Смедерево, Смедерево, 1995, стр. 26.

²³⁵ У шаљивој игри *Рабагас*, француског писца Викторијана Сардуа, исмејане су опозиција и социјалисти. По налогу владе и двора овај комад је приказан 1882. године у Народном позоришту у Београду и изазвао је бурне реакције публике. Школска омладина је припремљена дошла на премијеру драме и са собом понела чегрталке, звиждалке, жабице и штапове. Представу су гледали и жандарми у цивилним оделима. Због негодовања публике извођење представе је прекинуто, а сукоб полиције и демонстраната настављен је испред позоришта. Директору Реалке наложено је да казни ученике који су учествовали у демонстрацијама. Наставници су стали у одбану ђака тако да су строга кажњавања изостала. (Видети: Драгољуб Влатковић, *Нушић – наш Шекспир*, Дом културе Смедерево, Смедерево, 1995, стр. 25.)

²³⁶ Видети: Драгољуб Влатковић, *Нушић – наш Шекспир*, Дом културе Смедерево, Смедерево, 1995, стр. 40–41.

²³⁷ Рашко В. Јовановић, *Бранислав Нушић – живот и дело*, Службени гласник, Београд, 2014, стр. 16.

историји. Трајао је од 1914. до 1918. године и у њему је погинуло 15. 000.000 људи. Нушићу је 1915. године погинуо син на фронту. Исте године је са породицом преживео страхоте повлачења српске војске преко Албаније. Неколико година био је у избеглиштву у Италији, Француској и Швајцарској. Упркос породичној трагедији, Нушић је наставио да ствара. Значајне Нушићеве комедије су: *Народни посланик* (1883), *Сумњиво лице* (1888), *Свет* (1906), *Пут око света* (1910), *Госпођа министарка* (1929), *Ожалошћена породица* (1934), *Др* (1936), *Покојник* (1937), *Власт* (1938). Признање је доживео 1933. године када је, на предлог Богдана Поповића, изабран за члана Српске краљевске академије.²³⁸ Написао је романа за децу *Аутобиографија* (1924) и *Хајдуци* (1934). Умро је 19. 1. 1938. године у Београду.

Наставник ће уводно излагање учинити занимљивијим ако ученицима покаже фотографије из Нушићевог живота, његове цртеже и карикатуре²³⁹ или им на часу пусти сегмент из радио драме²⁴⁰ и телевизијске емисије²⁴¹ о Нушићевом животу и раду. Уводно излагање о писцу биће ученицима подстицајно као начин мотивисања и локализовања његовог дела.

Локализовање текста у надређену целину

Наставник локализовањем текста у надређену целину настоји да прошири сазнања ученика о аутору и његовом стваралачком опусу. Припремајући ученике

²³⁸ Коста Димитријевић, *Нушић – чаробњак смеха*, Народна књига, Београд, 1965, стр. 226.

²³⁹ Фотографије из пишевог живота и карикатуре наставник може да преузме из следећих књига: Ђорђе Поповић, *Љубави српских писаца*, Градина, Ниш, 1978; Драгољуб Влатковић, *Нушић – наш Шекспир*, Дом културе Смедерево, Смедерево, 1995, *Бранислав Нушић – живот и дело*, Службени гласник, Београд, 2014.

²⁴⁰ Бранислав Нушић је приказан као лик у радио драмама које су током 20. века емитоване на програму Радио Београда. У њима је на занимљив и оригиналан начин приказан животни пут и стваралачки опус овог класика наше књижевности. (Видети: Милан Оклопчић, *Бранислав Нушић*, 1978; Миодраг Ђорђевић, *Између Пирандела и Нушића*, 1995; Рашко В. Јовановић, *Бранислав Ђ. Нушић*, 2003.)

²⁴¹ У оквиру серијала *Нушић наш савременик* 1974. године емитована је телефизијска емисија *Нушић на филму*, у којој се Бранислав Нушић јавља као протагониста. У емисији су приказани и инсерти из филмова снимљених по његовим делима. Ово дело су режирани Слободан Новаковић и Софија Соја Јовановић. Године 1986. емитована је телевизијска емисија *Неозбиљни Бранислав Нушић*, за коју је сценарио написао Миодраг Ђорђевић, а режировао је Александар Ђорђевић. У њима се налазе филмски документарни материјали, снимци позоришних представа, звучни записи и фотографије из пишевог живота. (Видети: *Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига дванаеста, Просвета, Београд, 2006, стр. 461–475.)

за тумачење комедије *Сумњиво лице*, наставник може да локализује текст у стваралачки опус на следећи начин:

– С књижевним стваралаштвом Бранислава Нушића сусретали сте се у досадашњем школовању. Присетите се романа *Хајдуци*, *Аутобиографија*, комада *Кирија*, *Аналфабета* и *Власт*.– Можда сте гледали нека Нушићева комедиографска остварења, која се изводе у позориштима широм земље, као што су *Госпођа министарка*, *Народни посланик*, *Ожалошћена породица* и *Покојник*. – У комедији *Сумњиво лице* сазнаћете како је писац приказао српску бирократију и власт крајем 19. века. Мада је дело настало 1887. или 1888. године, први пут је приказано на београдској позорници 29. маја 1923. године. Читајући комедију, откривајте које људске мане и појаве у друштвеном животу Нушић приказује и осуђује.

Локализовањем текста у пиščев опус заинтересоваће ученике за читање књижевног дела и допринеће његовом бољем разумевању.

Приступни разговор о Нушићевом стваралаштву

Ученици старијих разреда основне школе, гимназија и средњих стручних школа могу самостално да саопштавају и образлажу сазнања о Нушићевом животу и његовом опусу, а да наставник њихова излагања усмерава и допуњује на часу. Наставник може ученике да подстакне за уводно излагање о Нушићевом раду на следећи начин:

– Сетите се Нушићевих дела која сте у досадашњем школовању читали. Наведите по чему их памтите. Шта вам се у Нушићевим романима *Хајдуци* и *Аутобиографија* највише допада? Чему сте се у њима посебно смејали? Образложите њихову уметничку вредност. – Шта је у Нушићевим комадима *Кирија*, *Аналфабета* и *Власт* нарочито привукло вашу пажњу? О чему сте размишљали док сте их читали? Наведите шта је све предмет критике у њима. – Процените које су политичке и социјалне појаве, моралне и друштвене слабости приказане у Нушићевим делима присутне и данас у друштву. – Наведите комедије које сте гледали у позоришту, на телевизији или преко интернета. Образложите како сте их доживели. Шта сте осећали суочени са приказаним манама и

недостацима ликова у њима? – Каквим сазнањима вас је Нушићево стваралаштво обогатило?

Ученици ће се радо сетити Нушићевих дела која су тумачили у основној школи, као што су романи *Хајдуци* и *Аутобиографија*, једночинке *Кирија* и *Аналфабета*, комедије *Власт* и *Сумњиво лице*. Поменута дела занимљивошћу садржине и својом духовитошћу остављају посебан утисак на ученике, побуђују њихово критичко вредновање и ангажовање у трагању за сопственим вредносним опредељењима. Очекујемо да ће ученици радо образлагати своје утиске, размишљања и ставове поводом непромишљеног и детињастог поступања јунака у роману *Хајдуци*, да ће афективно реаговати и критички процењивати поступања ликова у *Аутобиографији*. Они ће се уживљавати у субјективно искуство драмских лица у *Кирији* и уносити властите судове у тумачење, морално ће просуђивати незнање, површност и бројна изопачења актера једночинке *Аналфабета* и комедија *Власт* и *Сумњиво лице*. У Нушићевим комедијама ученици ће критички сагледавати друштвене и моралне недостатке присутне и у савременом друштву, као што су: корупција, каријеризам, непрофесионализам, осиноност, неодговорност, властољубље, глупост, користољубље и превртљивост. Психолог Ненад Хавелка сматра да је „школа учинила много ако подстакне адолесценте на рефлексију о значењу и вредности свега што их окружује, о чему уче, у чему учествују и што доживљавају”.²⁴² Очекујемо да ће поједини ученици наводити утиске и размишљања подстакнута и другим Нушићевим делима која су гледали у позоришту, на телевизији и преко интернета, као што су: *Госпођа министарка*, *Покојник*, *Ожалошћена породица*, *Сумњиво лице*, *Др*, *Народни посланик*, *Ујеж*, *Мистер Долар*.

У гимназијама и средњим стручним школама, на наставников подстицај, локализовање остварују сами ученици према претходним сазнањима о Нушићевом делу, а на основу информација из *Читанке* и увида у препоручену секундарну литературу.²⁴³

²⁴² Nenad Havelka, *Učenik i nastavnik u obrazovnom procesu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2000, str. 283.

²⁴³ Ученици се припремају за час на основу *Азбучника писаца* у читанци, одабраних одломака из енциклопедија и историја српске књижевности, монографских публикација о животу и раду Бранислава Нушића. Наставник их упућује како да се у секундарној литератури обавесте о значају

Локализовање у функцији мотивисања за читање Нушићевог дела

Наставник може да мотивише ученике за читање романа *Хајдуци* тако што ће им прочитати одломак из предговора који је Нушић написао 1. октобра 1933. године. Ученицима ће бити подстицајно да започну читање књиге, посебно када знају да је он овај роман посветио њима. Наводимо пример уметничке локализације у функцији мотивисања за читање романа *Хајдуци*:

„Села деца на кућни праг, читају неку књигу и смеју се. Узех да видим и изненадих се кад видех да читају једну од мојих књига, која није никако намењена деци. Истргох им књигу из шака уз речи:

– Ово није за децу, ово ја нисам написао за вас!

– Е, па напишите нешто и за нас! – рећи ће ми дечица.

– Добро. Дајте ми реч да ово нећете читати, ја вам дајем реч да ћу написати нешто за вас.

– И, ево, ја откупљујем дату реч. Пружам дечици књижицу која их може утолико више занимати ако им кажем да ова прича није потпуно измишљена, већ да сам је ја, у своме детињству, одистински преживео, а то ће рећи да ова прича описује живот деце која су данашњим даном читаоцима дедови.

Ако се моји мали читаоци из ове приче немају чему поучити, извесно је да ће се имати чему насмејати. Највише можда мени. Ја ћу се томе њиховом смеху радовати, јер дечји смех је највећа радост старости.”²⁴⁴

„Нема детета које кад прочита Нушићев роман *Хајдуци* не пожели да доживи слично. О овом роману деца воле да разговарају и смеју се препричавајући духовите епизоде. Пред тобом је сам почетак романа, који ће те подстаћи да упознаш и остале чланове хајдучке дружине и с њима доживиш необичну и веома

и вредности пищевог стваралаштва. Препоручена секундарна литература за ученике: Вога Glišić, *Nušiћ njim samim*, Vuk Karadžić, Beograd, 1966; Ђорђе Поповић, *Љубави српских писаца*, Градина, Ниш, 1978, стр. 53–65; Славко Леовац, *Портрети српских писаца XIX века*, Српска књижевна задруга, Београд, стр. 299–319; Синиша Пауновић, *Бора Станковић и Бранислав Нушић иза завесе*, Народна књига, Београд, 1985, Јован Деретић, Марија Митровић, *Историја књижевности за II разред усмереног образовања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1989, стр. 81–86; Josip Lešić, *Branislav Nušić – Život i djelo*, Sterijino pozorje, Matica srpska, Novi Sad, 1989; Рашко В. Јовановић, *Бранислав Нушић – Живот и дело*, Службени гласник, Београд, 2014.

²⁴⁴ Бранислав Ђ. Нушић, *Хајдуци. Приповетке у: Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига тринаеста, Просвета, Београд, 2006, стр. 7.

поучну авантуру. Читајући одломак, уочавај необичне и занимљиве ликове и њихове догађаје из ђачког живота.”²⁴⁵

Мотивишући ученике за читање комедија *Народни посланик* или *Госпођа министарка*, наставник може појединим ученицима другог разреда гимназије да припреми истраживачке задатке, који ће обухватити и локализовање. Појединци могу добити следећа задужења:

1. Бранислав Нушић је био разочаран зато што није 1924. године предложен за кандидата Академије и написао је 1. марта те године дирљиво писмо својој ћерки Маргити Гити Предић. У њему је објективно сагледао свој комедиографски рад и допринос српској култури. Прочитај Нушићево писмо и сагледај како је у њему писац вредновао своје стваралаштво и проценио вредност и значај позоришних остварења.²⁴⁶ Проучи на који начин је културноисторијски контекст у којем су настајала Нушићева дела предодредио пишчеве стваралачке поступке. Образложи какву је улогу писац придавао хумору у свом опусу.

2. Нушић је непуна два месеца пред смрт, 5. децембра 1937. године, написао *Културни тестамент*. Прочитај га и размисли због чега је то урадио. Сагледај каква је позиција уметника у тадашњем друштву. Зашто су ствараоци били „излишни људи”? Какав то јаз дели њих од осталих људи? Шта, по Нушићевом мишљењу, ремети развитак једног културног младог друштва? На који начин је, према пишчевом уверењу, могуће заштитити и сачувати природу стваралачког процеса у таквом друштву? Образложи шта је, према Нушићевом уверењу, неопходно за просперитет културног младог друштва. На који начин је аутор овог тестаента допринео културном развоју српског друштва? У чему се огледа вредност његових књижевних и позоришних остварења?

²⁴⁵ Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић, Читанка *Уметност речи* за пети разред основне школе, Нови Логос, 2011, стр. 169.

²⁴⁶ Наставник упућује ученика на одговарајућу секундарну литературу, како би се благовремено успешно припремили за час и предили осталим ученицима из одељења резултате свог истраживања. Наставник ће упутити ученика да Нушићево писмо може да прочита у књизи: Радован Поповић, *Ковертирана књижевност: Лепа писма српских писаца*, Агора, Београд, 2008, стр. 179–192.

У наставној обради Нушићевих комедија *Народни посланик* и *Госпођа министарка* уводно казивање о Нушићевом комедиографском опусу растресито се повезује са локализовањем дела, како би се подстакла читалачка радозналост ученика. Ученици који су имали посебна задужења упознаће своје вршњаке са улогом Бранислава Нушића у култури 19. и прве половине 20. века. Нушић је, уз Јована Стерију Поповића и Косту Трифковића, најзаслужнији српски комедиограф, који је значајно допринео развоју културног и позоришног живота у Србији тог времена. Један је од првих писаца који је неговао друштвену драму с темама из савременог грађанског живота. Огледао се и у писању трагедија, историјских драма, фарси, драмолета, бајки и комада за децу. Највише уметничке домете остварио је у комедијама нарави.

Ученици могу на часу да прочитају одломак из Нушићевог *Писма кћерки Маргити Гити* у којем је он образложио разлоге због којих је превасходно писао комедије нарави:

„Ја сам одиста дао комедију нарави и ја налазим да се у ово прелазно доба, у коме пада моје књижевно деловање, само та комедија могла дати. Ја живим у времену раздобља, у доба преображаја, доба када се периоди и епохе кинографском брзином смењују; кад догађаји стрмоглаво претрпавају догађаје; кад прошлост за ноћ ишчезне да би је заменила садашњост. Ја сам гледао како се руше цамије да би се на њиховим местима подигле модерне палате; ја сам гледао како се откидају ћепенци да би се место њих поставили модерни излози; ја сам сагледао оце са антеријама и синове са цилиндрима; мајке са фесовима, ћерке са кринолинама и унукe са кокотским сукњицама; ја сам затекао мајке које су сматрале за срамоту да кину у друштву и видео ћерке које се у свинхознама купају заједно са мушкима; ја сам гледао игранке где је женско коло наших мајки играло засебно од мушког, у другој соби, и видео њихове кћери где сензуалним покретима тела играју апашки ван-степ дозвољавајући да им играч уноси међу ноге своју ногу. И све то није се формално развијало једно иза другога, ни једно се доба није преливало у друго по ономе великоме закону прогреса коме се и друштво, као и човек, мора потчинити – већ се кинематографски мењало за ноћ, тако да је ноћ, која раздваја два дана, изгледала који пут као размак од педесет година. Дан који је ишчезао из календара изгледао је гдекада као завршена једна епоха, као књига која је дочитана и која се

неће више отварати. Континуитет је сасвим напуштен, конач који везује доба за доба искидан, а логика ствари остала је сува фраза забележена негде и некад у неким књигама.

И у том хаосу, у том вртлогу, у тој бујици, у тој мешавини доба и епоха, могу ли се ја зауставити код појединца, могу ли мирно анализирати личности и људе или морам бацити један општи поглед на догађаје. Као што у хаосу једне велике битке посматрач не уме да види појединце већ само целину, само покрете које та целина чини, тако сам и ја могао запазити само велике и опште појаве и њих уносити у своје комедије.”²⁴⁷

Верујући да смех регенерише и има превасходно исцелитељску улогу, писац је својим стваралаштвом покретао суштинска питања људског постојања и хумором настојао да „изазивајући смех на уснама ублажава суровости живота”.²⁴⁸ На такав начин је поступао увек када је био у тешким животним ситуацијама, оспораван и несхваћен.²⁴⁹ Ученици ће учити да је аутора на писање подстицала потреба да се стваралаштвом супротстави духовном клонућу и друштвеној учмалости. Нушић је писао „за оне који су жељни ведрине на облачном небу нашег доба, за оне који су жедни свежег окрепљења на уморном путовању кроз беспуту садашњицу, за оне који не мисле да свет и живот треба само кроз сузе посматрати, писао је за оне који не потцењују значај човека у животу”.²⁵⁰

У есеју *Културни тестамент* писац износи личне утиске и размишљања о будућности уметника и културних радника у српском друштву. Сагледавши узроке њиховог обесправљеног положаја, он указује на то да су непријатељи духовног прогреса „материјалне и моралне прилике и услови под којима се наша млада култура развија.”²⁵¹ Аутор сматра да је култура најзначајнији покретач прогреса зато што ствара хуманији систем вредности у друштву и чини људе бољим и племенитијим. Према пишчевом уверењу, уметници ће, само ако буду

²⁴⁷ Радован Поповић, *Ковертирана књижевност – Лепа писма српских писаца*, Агора, Нови Сад, 2008, стр. 189–190.

²⁴⁸ *Наведено дело*, стр. 184.

²⁴⁹ У *Листићима из пожаревачког затвора* он бележи: „Смејмо се, то је једино задовољство! Смејмо се, та и онако је мало задовољних! Питате ли: коме? – Та прво себи, онда оном до себе, па ономе више себе, ономе што је пред нама и ономе што иде за нама.” (Видети: Бранислав Нушић, *Аутобиографија, Општинско дете, Листићи*, Просвета, Београд, 2006, стр. 397)

²⁵⁰ Бранислав Нушић, *Зашто пишем, Коме пишем*, Правда, 31. 5. 1936.

²⁵¹ Бранислав Нушић, *Културни тестамент у: Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига петнаеста, Просвета, Београд, 2006, стр. 458.

уједињени, доследни и истрајни у афирмацији духовних вредности, моћи да допринесу културном развоју друштва у будућности. О томе Нушић бележи следеће:

„Тек удружене све духовне моћи, једном заједничком и истрајном акцијом, моћи ће културним прегнућима да прошире духовне вредности у нашој средини и моћи ће да им обезбеде значај који оне имају у развоју једног културног младог друштва.”²⁵²

Указујући на животне истине, морална и друштвена изопачења времена и поднебља у којем је стварао, Нушић је доприносио моралном сазревању и отрежњењу грађана и настојао да својим стваралаштвом истраје у остварењу програмских начела *Културног тестамената* који је прокламовао.

Локализовање књижевног текста у животне околности у којима је настао

Многи Нушићеви текстови у наставном процесу захтевају умесну вишеструку локализацију. Ситуирање текста у временске, просторне и друштвено-историјске оквире, саопштавање неопходних података о настанку дела, упознавање ученика са битним садржајима који претходе одломку, омогућавају ученицима да ваљано доживе, правилно схвате и поузданије тумаче Нушићево дело у наставном проучавању. Нушићеве ране комедије (*Сумњиво лице*, *Народни посланик*, *Протекција*) садрже унутарњу, уметничку локализацију.²⁵³ У њима се приказују друштвено-историјске, културне и књижевне прилике у земљи крајем 19. века. Она се на посредан начин везују за историјске личности из династије Обреновић и уводе читаоце у прототипску стварност пишневог времена. Нушић је у предговорима својих комедија (*Сумњиво лице*, *Народни посланик*) откривао своје побуде за писање и указивао на историјске околности и друштвене прилике у којима су та дела настала. Таквим

²⁵² Наведено дело, стр. 458.

²⁵³ Милија Николић сматра да уметничку локализацију писац уноси у „естетски свет са намером да читаоце на посебан начин веже за одређено време, простор и личности.” (Видети: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 285.)

поступањем он је омогућио читаоцима да стекну увид у културноисторијска збивања и да ваљано разумеју њихова значења у уметничком свету дела.

Пре читања комедије *Сумњиво лице* наставник ће скренути пажњу ученицима на биографске околности, историјске чињенице и прототипску стварности на следећи начин:

– Као виновник страдања у Првом светском рату, Нушић је са народом и српском војском прешао 1915. године Албанију и, преживевши тешку националну голготу, доспео на Крф. У времену великих ратних разарања није било могуће да сачува и рукописе које је са собом носио. Одлучио је да се одрекне рукописа *Сумњивог лица*. О томе Нушић бележи следеће:

„Ја бих могао овде да завршим, али *Сумњиво лице* има још једну своју накнадну историју. И предмети често пута, као и људи, преживљавају догађаје, чудновате доживљаје, по гдекад чак и авантуре. И овај комад, *Сумњиво лице*, преживео их је. Године 1915. ја сам се налазио у Скопљу као управник позоришта. Ту ме је затекао и слом и одатле сам кренуо у бекство, у Албанију. Отворио сам све фиоке на своме столу и побацао један део недовршених рукописа и бележака, а све што је довршено или бар детаљније скицирано понео са собом. Том приликом, тамо на дну фијоке, нашао сам и – на вечиту робију осуђено *Сумњиво лице* и понео га са собом. У Приштини сам, дакле, морао наново редуцирати рукописе, морао сам одбацити оно што је мање вредно, а понети само оно чему сам придавао нарочиту важност. Одабирајући тако и бацајући на под све оно што сам решио жртвовати, дође ред и на *Сумњиво лице*. Погледах га, погледах уздуж и попреко, и – најзад одлучих. Бацих га на патос, у гомилу оних рукописа које жртвујем, које одбацујем од себе, којима намењујем да заувек пропадну. *Иди, бедо! – мислио сам бацајући га. – Нисам био кадар пренети те преко позорнице, а где ли бих био кадар пренети те преко Албаније?* [...] За време избеглиштва, међутим, мој отац, који је становао у Приштини, умро је и, чим је то било могуће, жена ми оде у Приштину да му нађе гроб. Пролазећи кроз приштинске улице, сретне се са оним Арнаутином у чију смо се кућу били склонили и овај је поздрави: *Ама, госпођо, да свратиш до мене. Кад сте побегли одавде, побацали сте неке хартије, а ја покупио и сачувао!*

Док читају предговор комедији *Сумњиво лице*, ученици ће откривати занимљиве детаље о њеној стваралачкој историји и увиђати да је ово дело настајало у драматичним историјским околностима у којима је и сам писац живео. Биографски подаци које ученици сазнају читајући предговор подстаћи ће их да откривају и на часу образлажу на који начин су они стваралачки транспоновани у оригиналну уметничку предметност ове Нушићеве комедије. Локализовање текста пружа могућност ученицима да истраживачким путем откривају универзалност значења и порука Нушићевих остварења.²⁵⁵

У методичкој литератури указано је на потребу да се посебно локализовање врши када је „друштвено-историјска тематика у делу ученицима непозната, а приказана је тако да подразумева читаоце који су о њој довољно обавештени”.²⁵⁶ Вантекстовни подаци о владавини краља Милана Обреновића допринеће бољем разумевању Нушићеве комедије *Народни посланик*, која је настала у клими политичких борби опозиционе Радикалне странке и режимских партија. Вантекстовне околности се могу саопштити ученицима при непосредном мотивисању за читање дела, у склопу истраживачких задатака, у уводном излагању о писцу и током интерпретације дела. Ово становиште на часу може бити илустровано на следећи начин:

Милан Обреновић (1854–1901) ступио је на српски престо 1872. године. Током његове владавине Србија је стекла независност (1978) и проширила територију. Кнез се окренуо Аустроугарској и склопио политички споразум 1881. године, према којем се обавезао да одустане од политичког деловања међу Србима у Аустроугарској, а царевина је пристала да подржи кнеза у намери да Србију прогласи краљевином. У вођењу унутрашње политике ослањао се на Напредњачку странку. Када је 1883. године влада наредила да се прикупи оружје од народне

²⁵⁴ Бранислав Нушић, *Одабране комедије I*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1970, стр. 269–270.

²⁵⁵ Могућности за коришћење сведочанства о настанку и стваралачкој историји дела у локализовању комедија *Сумњиво лице* и *Народни посланик* показане су у поглављу *Мотивисање ученика за читање* и у наставним интерпретацијама комедија у овом раду.

²⁵⁶ Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 285.

војске, избила је Тимочка буна у источној Србији. Краљ је угушио побуну и обрачунао се са радикалима, њеним главним организаторима. Радикалној странци припадали су слободоумни интелектуалци тога времена. Многи радикали су осуђени на затворске казне, а неки су и погубљени. Њихов вођа Никола Пашић је с групом сарадника наставио политичко деловање у Бугарској. Нушић је своју прву комедију *Народни посланик* написао 1883. године, у време краљевог великог обрачуна са опозицијом. Због сатирично-хумористичког приказивања избора народних посланика и репресивног и самовољног деловања власти, комедија није приказана све до 1896. године.

Наставник настоји да подстакне ученике да истраже прототипску стварност у оном обиму који је неопходан за њихово потпуније доживљавање и разумевање комедије *Народни посланик*.²⁵⁷

Ученици ће, читајући Нушићеве *Приповетке једног каплара*, откривати и друге алузије на историјске личности и догађаје из пишчевог живота и време у којем је стварао. Да би их разумели, неопходно је да сагледају шири контекст у којем су приче настајале:

Краљ Милан је 1885. године објавио рат Бугарској, али је српска војска доживела велики пораз на Сливници. Тај пораз погоршао је његов положај и он је морао да допусти повратак радикала у земљу. Нушић је 1885. године одслужио војни рок, постао каплар и учествовао у Српско-бугарском рату. Искуство са фронта описао је у збирци *Приповетке једног каплара*.

У методичкој литератури је указано да би вантекстовне податке требало са мером уводити у наставу, уважавајући принципе економичности и довољности.

²⁵⁷ Могућности за коришћење сведочанства о настанку и стваралачкој историји дела у локализовању комедије *Народни посланик* показане су у наставној интерпретацији ове комедије.

Локализовање преко занимљивог тематско-мотивског избора који је послужио као инспирација писцу

И многа друга Нушићева дела имају аутобиографске мотиве и тематику, који намећу потребу да се у наставу уводе вантекстовне околности које ће допринети поузданијем проучавању његовог стваралаштва. Догађаји и доживљаји из пишевог детињства оживљени су у роману *Хајдуци. Аутобиографија* на духовит начин приповеда о пишевом одрастању, ђачком добу, првој, и свим потоњим љубавима. Дугогодишње пишево подстанарско искуство представљено је у *Кирији*.²⁵⁸ Алузије на одрицање сродства,²⁵⁹ коју је Нушић доживео када је због сатиричне песме *Погреб два раба* осуђен на затворску казну, присутне су у комедији *Госпођа министарка*. Разочарање у љубав и пријатељство Нушић је у својим једночинкама транспоновано приказујући женске ликове као превртљиве, похотне и неверне. О честим променама владара и сменама влада сведочи и комедија *Госпођа министарка*.²⁶⁰

²⁵⁸ Нушић је током живота често мењао места пребивалишта (Београд, Смедерево, Београд, Грац, Београд, Пожаревац, Битољ, Скопље, Приштина, Београд, Нови Сад, Сарајево, Београд). Читавог живота био је подстанар и плаћао је кирију. Скупио се тек у седмој деценији пошто је од издавача Геце Кона добио новац од тантијема за *Сабрана дела*. Тада је купио плац на периферији Београда (данашње Дедиње) и подигао свој дом. (Видети: Рашко В. Јовановић, *Бранислав Нушић – Живот и дело*, Службени гласник, Београд, 2014.)

²⁵⁹ Када је Нушић, због увреде краља Милана Обреновића, осуђен на затворску казну, његови рођаци су почели да га се одричу и да због њега мењају презиме. Коњички официр Петар Нушић, у страху да ће због Бранислављевог изгреда и сам изгубити службу, одрекао се свог презимена и узео презиме Ђорђевић. Када је Нушић стекао славу и популарност, његов полубрат Петар почео је да се потписује Ђорђевић-Нушић. „И све је тако ишло до 1909. године, када су новине објавиле да је Петар Нушић, капетан у пензији, ухапшен због шпијунаже. [...] Да би задовољио знатижељне, Нушић је дао изјаву за новине да „Петар, ухапшени коњички капетан, нема права да носи презиме Нушић јер је њему презиме – Ђорђевић””. (Видети: Драгољуб Влатковић, *Нушић – наш Шекспир*, Дом културе Смедерево, Смедерево, 1995, стр. 39.)

²⁶⁰ Године 1889. године краљ Милан одрекао се престола у корист сина Александра. Пошто је престолонаследник Александар био малолетан када је дошао на власт, до његовог пунолетства Србијом је владало трочлано намесништво с Јованом Ристићем на челу. Када је 1893. године краљ Александар Обреновић ступио на престо, он је укинуо намесништво, сукобио се са радикалима, окренуо се Русији и одлучио да се ожени дворском дамом Драгом Машин. Незадовољство династијом Обреновић у Србији достигло је врхунац после лажне краљичине трудноће. Владавина последњег владара династије Обреновић завршила се у трагичној ноћи између 28. и 29. маја 1903. године, када је група млађих официра под вођством капетана Драгутина Димитријевића Аписа извршила државни удар и погубила краља и краљицу. На српски престо дошао је Петар I Карађорђевић, Карађорђевићев унук. У првим деценијама 20. века Србија улази у Балкански савез (Бугарска, Србија, Црна Гора и Грчка) и бори се у Првом балканском рату (1912–1913) за ослобођење балканских народа који су живели под турском влашћу и у Другом балканском рату (1913) за коначну поделу територија против Бугарске. Краљ Петар Карађорђевић ће бити на власти до 1914. године. За привременог вршиоца владарских дужности биће именован његов син

Да би подстакао ученике на читање романа *Хајдуци*, наставник може да им исприча шта је Нушића инспирисало за писање овог дела на следећи начин:

– Док је Нушић био управник Народног позоришта у Скопљу, десио се један необичан догађај, који је инспирисао аутора на писање романа *Хајдуци*. 1914. године нестао је четворогодишњи дечак Бојко Пешић. Случај је преузела полиција, саслушани су пролазници и комшије, организована је потера и расписана потерница следеће садржине: „Бојко Св. Пешић, звани ’Вузај’, одметнуо се од власти и чини злочина дела у рејону скопског, округа скопског. Запажен је у околини среза Драчева по селима Црне Горе. На позив среске власти да се преда, он то у остављеном року није учинио, стога је Начелство решењем својим од 27. априла бр. 4011 огласило Бојка Ст. Пешића за хајдука и истога ставило ван закона, с тим да свако има права да му опали шамар. Бојко је уцењен са четири гроша и свако лице које га донесе у Начелство примиће ову награду.”²⁶¹ Дечак је убрзо пронађен и саслушан. Власт је утврдила да је он уточиште у хајдуцима потражио из протеста што су га родитељи напустили док је био сасвим мали.

Увиђањем вантекстовних околности у уметничком свету дела, ученици развијају истраживачке способности и развијају читалачке навике и литерарни укус.

Уже локализовање

Уже локализовање се у настави примењује приликом читања и тумачења одломка из Нушићевих дела, који се у основној школи обрађује као посебна уметничка целина. Да би ученици на адекватан начин разумели репрезентативни текст који се налази у читанци, неопходно је да наставник смести одломак у шири контекст дела, које је ученицима непознато.

У настави се најчешће примењује уводно локализовање текста. Ученици се упућују на одређене историјске или текстуалне околности и указује им се из ког

Александар, који се истакао у биткама код Куманова и на Брегалници током балканских ратова. После смрти краља Петра 1921. године, краљ Александар Карађорђевић проглашен је за владара Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

²⁶¹ Драгољуб Влатковић, *Нушић – наш Шекспир*, Дом културе Смедерево, Смедерево, 1995, стр. 115.

дела је преузет одломак. Уводним локализовањем се дају сажета обавештења о развоју фабуларног тока, објашњавају појединости у вези са садржином текста и наводи се развој радње до епизоде која се интерпретира. Такво локализовање има информативну и мотивациону улогу у наставном процесу. Наставник може сугестивним излагањем да прочита текст уводног локализовања из читанке и да на тај начин мотивише ученике за тумачење одговарајућег одломка. Уводно локализовање одломака из једночинки *Кирија*, *Аналфабета* и комедије *Сумњиво лице* може се остварити на следећи начин:

„Јунак *Кирије*, за коју је Нушић написао да представља 'шалу у једном чину', јесте чиновник који има жену и четворо деце. Његова плата је толико мала да породица једва саставља крај са крајем. Већ ни пети месец не могу да плате ни кирију. Пошто жени и деци не може да приушти право путовање, он им поклања 'најјефтиније задовољство' – уображење.”²⁶²

„У овом драмском комаду упознаћеш начелника једне области и његове помоћнике. Насмејаћеш се њиховом незнању. Уверени да министар очекује од њих да открију неко опасно лице, они спроводе истрагу на необичан начин.”²⁶³

„У једну пограничну паланку из Министарства унутрашњих дела стиже строго поверљив телеграм. У њему пише да се у срету налази 'сумњиво лице', особа која са собом носи револуционарне и антидинастичке списе и писма. Среској власти налаже се да га пронађе, ухапси и под стражом спроведе у Београд. Капетан Јеротије Пантић одмах позива све чиновнике на саветовање.”²⁶⁴

Уводно локализовање одломка у читанкама за основну школу има за циљ да заинтересује ученике да прочитају дело у целости. У читанкама за средње школе наводе се одломци из обимнијих Нушићевих дела (*Сумњиво лице*, *Ожалошћена породица*, *Покојник* и *Народни посланик*), које ученици читају у целости. Милија Николић сматра да су одломци у средњошколским читанкама дати „као *интегрални делови* већ прочитаних књижевних дела, који омогућавају да се

²⁶² Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *Читанка за 5. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 113.

²⁶³ Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић, *Читанка Уметност речи* за шести разред основне школе, Нови Логос, Београд, 2015, стр. 215.

²⁶⁴ Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *Читанка за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2011, стр. 168.

екстензивна обрада у тренуцима својих ослабљених домета *оснажи* конкретном анализом и да се на погодним стилистичким узорцима врши непосредно показивање естетичких чињеница”.²⁶⁵

Уколико је у читанкама изостављен значајан средишњи део уметничког текста, наставник упознаје ученике са хронолошки организованом причом, чиме омогућава да ученици ваљано разумеју књижевно дело. Навешћемо пример из уџбеника:

„Читајући роман, сазнаћеш зашто се јунаци поменуте дружине одмећу у хајдуке, какве снове сањају на храстовом стаблу, у какве авантуре срљају и како завршавају своју хајдучију. У свету Нушићевих *Хајдука* не зна се ко је смешнији. Прочитај како је писац окарактерисао поједине ликове из хајдучке дружине у следећим одломцима из романа.”²⁶⁶

Уколико у читанкама није наведена последња сцена из једночинке *Кирија*, наставник ће извршити завршно локализовање дела и на тај начин омогућити ученицима да разумеју смисао породичне игре на којој почива радња у овом комаду. Завршно локализовање одломака из једночинке *Кирија* може се остварити на следећи начин:

– Наше маштовите путнике уместо цариника посећују финанси, који односе сав иметак који су родитељи стекли од скромне чиновничке зараде. Отац духовитом игром покушава да финансијску пропаст представи на забаван начин. Мада уобразиљом није решио финансијске проблеме, успео је да заштити чланове своје породице очигледности заплене имовине. И сам ружан чин пленидбе постао је део позоришне илузије на крају овог Нушићевог комада. Иако отац није изменио сурову животну стварност, он је последице њеног деловања ублажио. Показао је да живот може да буде леп и у невољи.

²⁶⁵ Милија Николић, *Књижевно дело у наставној пракси*, Научна књига, Београд, 1979, стр. 122.

²⁶⁶ Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *Читанка за 5. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, стр. 163.

Завршно локализовање има сазнајну функцију и доприноси бољем разумевању прочитаног садржаја, као и његовом успешнијем тумачењу и вредновању.

Локализовање помоћу подстицајних питања

Драгутин Росандић сматра да, уколико су ученици прочитали дело у целини, наставник може да оствари локализовање дијалогском методом. Подстицајна питања обухватају „тематско-проблемски аспект дела и композициону структуру до епизоде која ће се интерпретирати на часу”.²⁶⁷ Локализовање комада *Кирија* могло би да обухвати следећа питања:

– Који проблем закупа Нушића у *Кирији*? Како нас писац уводи у свет једночинке? Којом сценом она почиње? Ко је главни лик у њој? – Како се упознајемо с проблемима актера ове драме? Какву улогу има уобразиља у структури овог Нушићевог комада? – Колико игра пружа слободе машти и асоцијацијама? – Зашто је писцу било потребно да радњу драме прикаже као имагинарно путовање?

Зона Мркаљ сматра да наставник подстицајним питањима може да упућује ученике и на самостално трагање за значајним везама између књижевности и стварности.²⁶⁸ Наводимо пример локализовања романа *Хајдуци* помоћу подстицајних питања:

– Саживите се с оним што дечаци чине у роману *Хајдуци*. – Замислите да сте се запутили са њима у непромишљену авантуру. Како бисте се ви сналазили и проводили хајдучки живот? – Шта мислите да је најтеже с чим се морате изборити?

²⁶⁷ Dragutin Rosandić, *Problemska, stvaralačka i izborna nastava književnosti*, Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1980, str. 166.

²⁶⁸ Видети: Зона Мркаљ, *Наставна теорија и пракса 2*, Klett, Београд, 2011, стр. 78.

Локализовање дела помоћу садржаја којим се објашњавају жанровске специфичности текста

Наставник може да локализује дело на тај начин што ће проблематизовати његову жанровску предметност и истаћи његове посебности у односу на дела која су ученици раније читали.

– Одломак *Прва љубав* преузет је из Нушићеве *Аутобиографије*. Инспирацију за своје дело писац је нашао у животописима познатих људи. – За разлику од аутобиографије, у којој аутор верно описује свој живот, Бранислав Нушић је, стварајући *Аутобиографију*, на духовит начин описао своје одрастање, полазак у школу, прву љубав, сазревање, разочарања и немире. Он је многе догађаје из свог живота преобликовао маштом, учинио их другачијим, те се ово дело жанровски одређује као роман с аутобиографским елементима или аутобиографски роман. – Пажљиво читајте Нушићеву *Аутобиографију* и откривајте занимљиве догађаје описане на духовит и необичан начин. – Проучите шта је све у овој књизи другачије у односу на аутобиографије које сте читали, попут *Од паињака до научењака* Михајла Пупина, *Моји изуми* Николе Тесле и *Успомене, доживљаји, сећања* Милутина Миланковића.

Локализовање путем одломка из секундарне литературе

У методичкој литератури се истиче да се различити одломци из секундарне литературе (одабране књижевне и позоришне критике, одломци из историје књижевности) могу успешно користити у функцији локализовања. Помоћу њих се „и писац и дело могу сврстати у одређену епоху, а наглашавају се и позитивни (а понекад и негативни) естетски судови којима се подстиче проблемски приступ проучавању одабраног дела”.²⁶⁹ Наводимо примере локализовања путем одломака из секундарне литературе Димитрија Вученова из читанке за пети разред основне школе, Велибора Глигорића из читанке за шести разред и Љубомира Симовића из уџбеника за други разред средње школе:

²⁶⁹ Зона Мркаљ, *Наставна теорија и пракса 2*, Klett, Београд, 2011, стр. 74.

„Да је данас још жив, Нушић можда својој књизи не би дао наслов *Хајдуци*, него *Кад сам био мали*. Јер сам наслов – *Хајдуци* – вама, данашњој деци и данашњим читаоцима Бранислава Нушића, не говори много док књигу не прочитате од почетка до краја. Хајдука више нема код нас. Њих је некада било у нашим крајевима када се друкчије живело. О хајдуцима нам је остало доста народних песама из којих сазнајемо о њиховом јунаштву и подвизима [...]. Али Б. Нушић није хтео да нам прича о тим људима. Хтео је нешто друго: да нам исприча оно што се догодило дечама који су хтели да постану хајдуци. Испричао нам је то са доста шале, јер је и он, као и ми који то данас читамо, видео у доживљајима ових дечака доста смешног. Већ и сами њихови надимци су смешни, а смешно је и то што хоће да се праве као да су одрасли...”²⁷⁰

„Књига *Аутобиографија* постигла је широку популарност. У време кад је објављена, Нушић је љубимац публике. А књига је киптела хумором, шаљивим причама и духовитим досеткама. Блистала је ведрим расположењем, у коме се заковитлала бујна и плодна игра духа. Обновљао је, осветљавао старе мотиве, инспирисано импровизовао нове. Смејао се и на свој рачун, са унутрашњом потребом хумориста да живот разведрава смехом, и са виталним односом према смеху као спонтаном изразу радости живота. Његова љубав према животу, паганско уживање у њему, љубав према човеку и природи, бурно су се манифестовали у тој књизи. Он је у њој дао свој аутопортрет хумориста и карикатуриста, уметника и човека. Многи су у његовој веселој, распеваној шали и смеху аутобиографије видели своје детињство и своју младост, школовање и средину у којој су расли.”²⁷¹

„На великој и увек препуној Нушићевој сцени пред нама промичу министри, трговци, адвокати, срески начелници, практиканти, писари, председници судова и клубова, телеграфисти, ђумругије, бакали, порезници, новинари, пандури, агенти, провинцијски шпијуни, инжењери, професори, апотекари и марвени лекари, и њихови жене и деца, таште и свастике, снаје, тетке, удаваче, удовице и распуштенице, уседелице... Такорећи по правилу, то је необразован, похлепан и бескрупулозан свет шићарција, фалсификатора, превараната и каријериста, који не бирају путеве ни средства да се домогну иметка и угледнијег места на друштвеној лествици. Њихов циљ је најчешће висок положај за који немају квалификације, радно место без радних обавеза, пензија без имало радног и пензијског стажа,

²⁷⁰ Љиљана Бајић, *Зона Мркаљ, Читанка за 5. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2007. стр. 95.

²⁷¹ Јелена Журић, *Читанка Чезнем да ти кажем за шести разред основне школе*, Eduka, Београд, 2011, стр. 20.

државни кредит који се не мора отплаћивати. Сликајући ту живописну и шаролику галерију, Нушић ни за тренутак не смеће с ума да се у публици налази исти онај свет који он изводи на сцену. И он пази да, сликајући мане и аномалије тог друштва, то друштво ничим не повреди. Он то друштво више засмејава него што га исмејава. Он не жели да изазове осуду, него смех.²⁷²

Драгутин Росандић сматра да наставник треба да подстиче ученике да у уџбенику самостално издвоје најважније податке о аутору, делу и времену у којем је настало. Таквим поступањем они уче како да путем одломка из секундарне литературе самостално проналазе и користе одговарајуће чињенице и примењују их у стваралачкој и проблемској настави књижевности.²⁷³

Указујући на значај локализовања као методичке радње, Зона Мркаљ наводи петнаест различитих врста локализовања одломака у одобреним уџбеницима.²⁷⁴ Наводимо неколико примера локализовања Нушићевих текстова, који су заступљени у одобреним читанкама за основну и средњу школу.

Локализовање у рецепцијском контексту

Књижевни текст се доводи у везу са читалачким или животним искуством ученика. Они уносе своје уметничке доживљаје као афирмисане наставне садржаје и они представљају подстицај за читање новог дела омиљеног аутора. На такав начин се подстиче поредбени приступ у наставном проучавању, а рад ученика вреднује се као смислен и користан стваралачки напор.

²⁷² Наведен је одломак из студије *Нушићева сумњива лица* Љубомира Симовића, која се налази у *Читанци за други разред средње школе* Душка Бабића. (Видети: Душко Бабић, *Читанка за други разред средње школе*, BIGZ, Београд, 2012, стр. 295)

²⁷³ Dragutin Rosandić, *Problemska, stvaralačka i izborna nastava književnosti*, Svjetlost, Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1980, str. 102.

²⁷⁴ Локализовање текста се у читанкама врши помоћу занимљивости из живота писца, путем одломка из секундарне литературе, помоћу садржаја којим се објашњавају жанровске специфичности текста, путем упућивања на обједињујуће чиниоце интерпретације збирке, преко занимљивог тематско-мотивског избора који је послужио писцу као инспирација, помоћу подстицајних питања којима се ученици упућују на самостално трагање за значајним везама између књижевности и стварности, преко тумачења мање познате речи или појма, смештањем текста у надређену целину и у рецепцијском контексту. Ауторка посебно истиче значај локализовања у функцији мотивисања ученика за читање дела и локализовања које се обавља и уз корелацију наставе српског језика и књижевности са наставом других предмета. (Видети: Зона Мркаљ, *Наставна теорија и пракса 2*, Klett, Београд, 2011, стр. 73–79.)

„У овом аутобиографском роману наш велики комедиограф, Бранислав Нушић, описао је незаборавне тренутке са школских часова. Да се његове 'ђачке муке' нису много разликовале од твојих, сазнаћеш из следећег одломка."²⁷⁵

Локализовање се може вршити и преко тумачења непознате или мање познате речи или појма

Локализовање се у настави врши помоћу подстицајних налога којима наставник настоји да добије објашњења од ученика којима су значења речи позната. У уџбеничкој литератури присутан је и овакав вид локализовања. Наводимо следеће примере:

„Читајући одломак из Нушићеве једночинке *Аналфабета*, схватићеш и пуно значење њеног наслова. Сада га вероватно само наслућујеш јер знаш да је 'алфабет' назив за грчко писмо, као што је за српско 'азбука'. Размисли и о значењу Нушићевих речи да знање има границе, док незнање нема – тако ће ти бити јасније која се појава нашла на удару нашег врхунског хумористе и комедиографа."²⁷⁶

„Нушићева једночинка *Кирија* позната ти је из градива за пети разред. Ево одломка из још једне његове драме у једном чину, која има занимљив наслов. Знаш ли шта значи реч 'аналфабета'? Пре него што почнеш да читаш одломак, састави кратак списак значења која би реч 'аналфабета' могла имати. Кад прочиташ текст, упореди своје предлоге значења с њеним тачним значењем."²⁷⁷

„Начелник једног среза добио је телеграм из министарства у коме се тражи да одговори колико има у његовом срезу аналфабета, тј. људи који не знају да читају и пишу, неписмених људи. Начелник је збуњен и уплашен да није на помолу какав политички проблем који би му угрозио положај, па тражи од писара Мике да одговори на питање из министарства."²⁷⁸

²⁷⁵ Зорица Несторовић, Златко Грушановић, Читанка *Корак* за 6. разред основне школе, Klett, Београд, 2012, стр. 182.

²⁷⁶ Јелена Журић, Читанка *Чезнем да ти кажем* за шести разред основне школе, Eduka, Београд, 2011, стр. 124.

²⁷⁷ Зорица Несторовић, Златко Грушановић, Читанка *Корак* за шести разред основне школе, Klett, Београд, 2012, стр. 192.

²⁷⁸ Светлана Миловановић, *Читанка за шести разред основне школе*, Eduka, Београд, 2011, стр. 128.

Наставник може ученике да упути на самостално трагање за значењима речи *анархија, анархија, анахронизам, кокота, популација, анулирати, оптимизам, песимизам* у речнику на маргини читанке. На основу истраживачког рада они ће откривати да писац у *Аналфабети* погрешном употребом речи у контексту дате ситуације и њиховим неодговарајућим објашњењима ствара вербални хумор у делу. Тумачењем значења речи у овој једночинки ученици ће развијати способност за разумевање фигуративних значења речи, њиховог семантичког диференцирања и разликовања нијанси значења. Они ће таквим поступањем богатити речник и усавршити своје језичко осећање.

Локализовање текста омогућава да се књижевно дело сагледа као саставни део ауторског, друштвеног, историјског, језичког и стилског контекста, чиме се остварују важни образовни циљеви – стицање знања о културноисторијском контексту у којем је аутор стварао и одјеку дела у времену у којем се оно појавило. Том методичком радњом остварују се и значајни функционални циљеви – богаћење речника, развијање способности за коришћење примарних, секундарних извора и уџбеника, којима ученици стечено знање проширују и употпуњују.

3.4.4. Чиниоци обједињавања у наставној интерпретацији Нушићевог романа *Хајдуци*

Интерпретацију хумористичког романа *Хајдуци* наставник почиње пошто се уверио да су ученици прочитали дело и дошли припремљени на час. Наставник ће тежити да наставна интерпретација романа буде оригинална, естетски мотивисана, свестрано усклађена са наставним циљевима и значајним дидактичким начелима, да има сопствену кохерентност и поступност, а да методолошка и методичка поступања у интерпретацији остварују јединство анализе и синтезе.

Динамика интерпретације усклађује се са водећим уметничким вредностима књижевног остварења тако што ће оне бити чиниоци обједињавања интерпретативних токова уметничког света дела. Тумачењем водећих вредности наставник тежи да проучи дело у целини. Значајне појединости, елементарне

слике, експресивна места и стилско-језички поступци сагледавају се и тумаче у природном садејству с другим уметничким чиниоцима. Наставник ће настојати да наставна обрада Нушићевог романа буде прожета уметничким доживљавањем и решавањем проблемских питања која су подстакнута текстом. На тај начин стимулисаће се ученичка радозналост, свесна активност и истраживачка делатност, свестраније ће се проучити хумористички роман и пружити могућност да се ученици афирмишу у настави.

Тумачењем водећих уметничких вредности обухватају се и упознају и сви други битни чиниоци уметничке структуре, међу којима сваки у интерпретацији добија онолико места колико му припада у складу са значајем који има у делу. У наставној интерпретацији књижевноуметничког дела обједињавајући и синтетички чиниоци могу бити: уметнички доживљаји (утисци, осећања, расположења, размишљања и ставови које је побудио свет романа), текстовне целине, битни структурни елементи (тема, мотиви, уметничке слике, фабула, сиже, књижевни ликови, поруке, мотивациони поступци, композиција), форме приповедања (дијалог, дескрипција, нарација), језичко-стилски поступци и литерарни (књижевноуметнички) проблеми.

На ваљаним естетским, методолошким и методичким разлозима направљен је избор оних вредносних чинилаца према којима ће бити усмеравана динамика наставне интерпретације романа *Хајдуци*. Наставно проучавање првог српског романа за децу погодно је засновати на неколико интеграционих чинилаца (уметнички доживљаји, развој радње и композиција, ликови, форме приповедања и хумор као литерарни проблем). Посредством сваког од вредносних чинилаца романа који се поставља у први план интерпретације, могуће је тумачити укупан свет дела. На такав начин се пружа могућност за свестранију доживљајну и мисаону рецепцију *Хајдука*. У одређеној наставној ситуацији доминира један од обједињујућих чинилаца, да би се у низу наставних ситуација они смењивали.

Доживљаји и утисци

– Како сте се осећали док сте читали Нушићев роман *Хајдуци*? –
Образложите своје утиске. – Писац је у предговору обећао деци и младима да ће се

смејати док буду читали књигу. – У којој мери је он испунио своје обећање? – Наведите чиме сте се у роману највише смејали. – Образложите који вам је дечак био најзанимљивији. – Истакните његове најупечатљивије особине и поступке. – Прокоментаришите однос дечака према обавезама и школи. – Присетите се неких анегдота из вашег школовања које се могу поистоветити са духовитим несташлуцима наших књижевних јунака.

Очекујемо да су ученици уживали у уметничком свету романа и да ће навести да је писац одржао своје обећање које је дао у предговору. Ученици ће наводити догодовштине из школе и авантуре из шуме и свињца као најупечатљивије епизоде романа. Истаћи ће да им је био посебно занимљив однос дечака према школским обавезама и да су се смејали њиховој сналажљивости да духовитим изговорима избегну одговарање или одлазак у школу. Ученици ће наводити Симино одговарање пред комисијом, његову спремност да слаже да је глув како би избегао негативну оцену и казну. Ученицима ће смех побудити и комични изглед и надимци дечака, Цврцино лажно муцање током одговарања, Жикина лежерност и неуредност, Брбина лажна хвалисавост и приповедачево необјективно сагледавање себе. Они ће наводити комичне ситуације у којима су се дечаци нашли (њихово опремање безначајним стварима за одлазак у шуму, страх од магарца, тамновање у свињцу). На ученике могу инспиративно да делују и поучне приче дечака. У *Дроњиној причи* они ће истаћи вредност љубави и породичне слоге. Приповедачева прича ће их подстаћи да износе ставове према кажњавању деце. Они ће навести да су дечаци лењи, не воле да уче, нити да иду у школу, уживају у ленчарењу, дружењу крај храстовог стабла, маштању, измишљању необичних прича, игара и смишљању духовитих згода. Они ће истицати да су поступци јунака мотивисани тиме што: дечаци желе да побегну од обавеза, настоје да буду храбри и одважни, желе да учине велико дело, настоје да се осамостале, воле да се играју и уживају у узбудљивој авантури. Ученици ће се присетити својих ђачких анегдота са часа и лажних изговора како би избегли одговарање и одложили контролни или писмени задатак.

Развој радње и композиција романа *Хајдуци*

У припремној фази рада наставник мотивише ученике да, док читају роман *Хајдуци*, запажају редослед и називе поглавља. Наставник ће упутити ученике петог разреда како да воде дневник читања и на који начин да у њему групишу поглавља на она у којима се остварује експозиција, заплет, кулминација и расплет збивања у роману. Наставникови подстицаји могу да садрже следеће налоге:

- Прочитајте пажљиво Нушићев хумористички роман *Хајдуци* и проучите поглавља у њему. – Ради увида у целину романа, групишите поглавља бележењем њиховог броја и наслова. – Проучите улогу наслова тако што ћете их повезати са садржином поглавља. – Издвојте уводна поглавља у роману. Образложите њихову улогу у структури дела. – Запажајте у којим поглављима се приказује заплет. – Наведите називе поглавља у којима је приказан најважнији догађај у роману. – Истакните завршно поглавље *Хајдука*. Протумачите његову функцију у композицији романа. – Уочите која поглавља нису у непосредној вези са развојем догађаја у роману. Анализирајте њихову улогу у делу. – Објасните на који начин она утичу на ваше доживљавање и разумевање ликова и догађаја у роману. – Помним бележењем поглавља формираћете план текста. Припремите се да на часу казујете о резултатима свог рада.

Док читају *Хајдуке*, ученици ће бележити у дневнику редослед и називе поглавља у роману. Очекујемо да ће они доводити у везу наслове поглавља са њиховим садржајима и тако запажати да догађаји имају свој развојни и временски план који чини радњу приче. Ученици ће уочити да се догађаји приказују по реду, онако како су се одвијали. Они ће откривати да су дешавања у роману приказана узрочно-последично, али са временске дистанце. Приповедач се сећа свог детињства и приповеда о незаборавним авантурама и доживљајима које памти.

Ученици ће истаћи да се у роману *Хајдуци* могу издвојити пет наративних целина: увод – живот дечака пре одласка у хајдуке, заплет – припрема дечака за одлазак у хајдуке, главни део романа – тежак хајдучки живот, хапшење дечака, кулминација – кажњавање дечака и епилог – кајање због учињеног.

Ученици ће навести да су уводна поглавља романа *На храстовом стаблу*, *Четвртак после подне*, *Недеља*, *Avanti generale!* и *Матамута*. У њима се осликава атмосфера романа, непосредније се приказују ликови дечје дружине, њихови породични и међусобни односи, откривају се њихове особине, способности, интересовања, маштања, омиљене игре и ђачки несташлуци. Ученици ће у експозицији открити да су дечаци лењи и неодговорни, склони беспослици и жељни авантура. Одступање од хронолошког приповедања ученици ће запазити у поглављу *Avanti generale!*, у којем се ретроспективним приповедањем открива како је Чеда изазвао пометњу на годишњем вашару. Ученици ће уочити да се то поглавље садржински разликује од претходних и представља дигресију у експозицији романа. Међутим, посматрано у контексту романа, у овом поглављу се откривају мангупске и лидерске способности Чеде Брбе и његова наглашена потреба да својим несташлуцима нанесе штету другоме. Након Брбине приче о победи Матамуте, дечаци ће донети одлуку да побегну од куће и пођу у хајдуке.

Заплет чини низ мотива који покрећу радњу у роману *Хајдуци*. Он почиње Чедином одлуком да пође у хајдуке и његовим настојањем да убеди друге дечаке да му се придруже. Дечаци се информишу о племенитом деловању хајдука у слободарској прошлости, доносе одлуку да пођу у хајдуке, припремају се за одлазак, полагају заклетву на гробу Максе Жабе, кришом се опраштају од породице и куће. Заплет се развија у поглављима: *После победе*, *Хајдуци*, *Тежак сан*, *Брба 'арамбаша*, *Епидемија*, *На гробу Максе Жабе*, *Цврца издајица* и *Опроштај*. Поглавље *Тежак сан* представља дигресију у другој композиционој целини романа. У њему се проповеда о наивности драматизованог приповедача који одлази у хајдуке да би се осветио професору који га је понизио.

Главни део романа чине поглавља у којима се на хумористичан начин приповеда о неприпремљености дечака за хајдучки живот (*Одметање*, *У гори хајдуци*, *Прва борба*) и описују њихове догодовштине и јади у шуми (*Хајдучке невоље*). Да би потиснули страх, дечаци причају поучне приче (нпр., како је мачак појео миша издајицу, како је козар награђен за добро дело које је починио, како је магарац глупо поступио што је побегао од куће), које имају васпитни карактер. Такве су приче представљају дигресије у трећој наративној целини романа:

Магарчетова исповест, Брбина прича, Глуваћева прича, Тртина прича, Вранчева прича, Цврцина прича, Дроњина прича, Моја прича. Тумачењем њиховог поучног значења ученици ће откривати разноврсне животне истине. *Магарчетова исповест* подстаћи ће их да просуђују поступке ликова са моралног становишта:

– Еј, магарче један – говорио сам сам себи – баш си прави магарац! Други се стара о теби, други те храни, а теби то тешко, бежиш од тога. Хајде да те видим, како ћеш сам себе сада хранити!²⁷⁹

Приче дечака значајне су за разумевање исхода развоја радње. Ученици ће уочити да се приповедачевом причом оправдава кажњавање дечака у кулминацији. Указујући на функционалну уклопљеност тих прича у роману *Хајдуци* Љиљана Бајић истиче да оне осим мотивационе и сазнајне имају и изразиту васпитну улогу. „Прича је послужила писцу да као васпитач упозори децу да се чувају лудих мисли и непромишљених поступака.”²⁸⁰

У поглављу *Шта је тамо било* приповеда се о открићу родитеља да су им деца нестала. Они организују потеру која успева да их пронађе. Хајдуци завршавају у импровизованом затвору – свињцу (*Потера, Тамница*).

Четврту композициону целину означава поглавље *Повратак*. Врхунац у развоју радње представља сусрет родитеља и деце који ће кулминирати физичким сукобом – родитељи кажњавају дечаке батинама. Попут епских песама о хајдуцима, и у роману се сукоб дешава на друму. Имајући у виду *Моју причу*, ученици ће тумачити поступке родитеља са различитих становишта.

Завршна, пета композициона целина представља епилог романа (*На храстовом стаблу*). Ученици ће запазити да роман почиње и завршава се на исти начин. Прва и последња глава романа зову се *На храстовом стаблу*. Прстенастом композицијом значајан догађај из живота дечака сагледава се и вреднује са временске дистанце. У завршном поглављу описује оно што се десило после приказане радње. У епилогу дечаци коментаришу збивање, разјашњавају се судбине ликова и откривају поруке. Озбиљност дешавања са којима су се ликови

²⁷⁹ Бранислав Нушић, *Хајдуци. Приповетке*, Просвета, Београд, 2006, стр. 93. Сва даља навођења из овог издања књиге биће обележена бројем стране у загради иза навођења.

²⁸⁰ Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, 2008, стр. 68.

суочили довео је до промене њихових гледишта. Они постају спремни увиде грешке које су чинили, да прихвате критику и превазиђу сопствене слабости и мане. Поновни сусрет дечака крај храстовог стабла симболично означава племениту снагу њиховог искреног пријатељства. Ученици ће спознати вредност правог другарства, које помаже јунацима романа да заједно превазиђу трауматичне моменте у одрастању.

Свесни својих непромишљених поступака дечаци се кају и заветују да више никад неће помињати оно што је било:

„Ћутали смо дуго, дуго, дуго, док ће тек Врабац рећи:

– Бреее, што поједосмо батина онога дана!

– Ћути, молим те, не помињи! – вели му Цврца.

– Знате шта, браћо? – рећи ће на то Глуваћ. – Да се заверимо да никад, никад више не помињемо оно што је било.

Ми сви пристадосмо, зарекосмо се, и отад никад више нико од нас није ни поменуо наше хајдуковање.” (148)

Ликови

Колектив хајдука

– Наведите имена дечака који чине хајдучку дружину. – Који лик вам је најзанимљивији? – Образложите због чега. – Објасните шта на основу описа дечака сазнајемо о њиховим особинама. – У обзир узмите њихову појаву, поступке, надимке и понашање. – Истакните какво мишљење имају дечаци о себи. Запазите шта о њима мисле њихови родитељи и професори.

У поглављу *На храстовом стаблу* приповеда се о члановима дечје дружине, коју чине Сима Глуваћ, Лаза Цврца, Жика Дроња, Миле Врабац, Мита Трта и приповедач. Ученици ће истаћи да је свако од ликова комично приказан у роману и занимљив на свој начин. У зависности од њиховог сензибилитета они ће наводити по чему је одређени лик упечатљивији од других. Духовитост дечака остварује се приказивањем њихових упечатљивих физичких особина, комичних

појава и смешних ситуацијама у којима они на карикатуралан начин испољавају своје доминантне особине (сналажљивост, лажљивост, неуредност, инертност, лењост, наивност). Очекујемо да ће ученици своја запажања аргументовати књижевним портретима из дела:

„Лаза Цврца је био најмањи међу нама. Зато су га ваљда и звали тако. Био је некако највеселији, умео је да пребаци ногу око врата; умео је да се искези и избуљи очи као жаба; умео је плувачком да гађа; умео је да звижди као да има свираљку у устима. Једина мана му је била што је по који пут муцао. А није муцао кад је овако с нама разговарао, умео је чак врло лепо и течно да прича, али чим га у школи професор прозове, а њему запне нешто у грлу и одмах почне муцати. – Је л’ ти то тако од рођења муцаш? – пита га господин професор. – Не – одговара Цврца – раније нисам муцао! – Па откад муцаш? Откад сам пошао у први разред гимназије. – А је л’ то тако из свих предмета муцаш или само из мога? – пита професор. – Не муцам кад радим гимнастику! – одговара Цврца.” (12)

Лаза Цврца је приказан као весео, сналажљив и окретан дечак, који уме да иде на рукама, уме да пребаци ногу око врата, може да се искези и избуљи као жаба, уме и да глуми. Жика Дроња је толико неуредан и немаран да личи на расклиману лутку. Све чега се дохвати постаје одраз његове лењости и алкавости. Мита Трта је толико лењ да га мрзи ујутру да устане из кревета. Он је био добар друг и изузетно емотиван. Миле Врабац, попут својих другова, није волео да учи. Био је хиперактиван и волео је стално нешто да грицка. Сима Глуваћ је умео да глуми и волео да лаже. Кад није знао лекцију, умео је да се прави да је глув. Ученици ће уочавати да се у истицању њихових особина комичне радње нижу једна за другом а тиме се ефекат смешног појачава. Наставник може ученицима да објасни да се такав поступак назива *комично уланчавање*. Колективу хајдука су омиљени дани четвртак после подне и недеља. Тада не иду у школу, па своје слободно време проводе на храстовом стаблу, иако би требало да уче. Ученици ће запазити да су они немарни према школи, ништа не уче и време проводе у доколици и игри. Ученици ће истаћи да су мишљења дечака и родитеља супротстављена. Дечаци не сагледавају објективно своје особине и поступке. Они за себе мисле да су вредни и добри ђаци, за разлику од њихових

родитеља који их кажњавају због тога што су лењи и рђави ученици. Ученици ће истицати да се комична ситуација заснива на *антитези*, тј. на супротстављеним гледиштима одраслих и деце.

Приповедач

– Наведите карактеристике лика приповедача анализом садржаја из дела и начина приповедања. – Уочите како су приказани приповедачеви несташлуци. – Објасните какав се уметнички ефекат постиже њиховим нагомилавањем. – Зашто се он не издваја од осталих ликова дечака из дружине?

У роману *Хајдуци* наратор је „драматизовани приповедач који припада дечјем свету па му је и приповедање усклађено са инфантилним искуством, виђењем и доживљајима.”²⁸¹ Он незрело и субјективно сагледава околности и има идеалистичку слику о себи:

„Иначе сам био веома мирно и послушно дете, те не могу да разумем зашто сам тако често извлачио батине. Није да сам чинио неке кривице, него све због неких ситница: или разбијем прозор, или разбијем сестри главу, или упалим сламу на тавану, или се претурим и паднем у корито са потопљеним рубљем, или сипам мастило у слатко од ружа које је мајка изнела да се хлади кад га је скинула са ватре.” (14)

Према становишту Христе Георгиевског у роману *Хајдуци* „приповедачев свет и свет јунака романа нису раздвојени, налазе се у једној особи, у једном једином ја, у свести и сећању приповедача у првом лицу.”²⁸² Приповедање се највећим делом остварује кроз сећања приповедача на дане детињства. Он приповеда у првом лицу множине како би на тај начин приказао свет детињства и своје прошлости са становишта хајдучке дружине чији је члан и за коју га везују снажне емоције. Приповедањем у првом лицу множине симболично се потврђује потреба младих да припадају вршњачкој групи и да са њом одрастају.

²⁸¹ Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, 2008, стр. 62

²⁸² Христо Георгиевски, *Роман у српској књижевности за децу и младе*, Змајеве дечје игре, Нови Сад, 2005, стр. 102.

Чеда Брба

– Ко је Чеда Брба? – Наведите његове несташлуке. – У којим ситуацијама он делује смешно? – На који начин он говори о себи? – Присетите се тренутака у којима вам Чеда није симпатичан. Објасните због чега је такво његово понашање непримерено. – Чиме се он одваја од осталих дечака? – Који разлози утичу на то да он постане харамбаша?

Ученици ће уочити да је Чеда најнемирнији дечак у дружини и да воли да прави несташлука у којима ће други испаштати. Наставници су имали проблема са њим јер им је често правио смицалице (донео је врапца на час, сакрио је сунђер и креду, просуо је прашак који изазива свраб, па су због тога ђаци били ослобођени наставе). Ученици ће осудити његов пакостан поступак у поглављу под називом *Avanti, generale*. Својим гестом наудио је Италијану, угрозио је његову могућност зараде за живот. Чеда изазива комични ефекат када говори о својој огромној снази и јунаштву, а заправо је кукавица. Док он велича своју храброст, дечаци увиђају да је у питању лаж. Ученици ће приметити да се Чеда разликује од осталих дечака тиме што је избачен из школе и иде на занат. Очекујемо да ће ученици запазити да Чеда верује у своју измишљену причу о двобоју са Матамутом. Дечаци знају да је Чеда лажов и хвалисавац, али га се, пошто је био најјачи у разреду, плаше. Међутим, како одмиче хајдуковање, ученици ће схватити да је Чеда кукавица, ленштина, лажов, лопов и неваљалац.

3.5. Методичка гледишта на хумористичку прозу и драму Бранислава Нушића

3.5.1. Хумор као литерарни подстицај за читање и тумачење

Сигмунд Фројд, проучавајући значај досетке у душевном животу човека, открива да „уживање у досетки произилази из *уштеђене енергије кочења*, уживање у комици из *уштеђене енергије замишљања*, а уживање у хумору из *уштеђење енергије осећања*”.²⁸³ Према његовом тумачењу, одрасли настоје да помоћу хумора подстакну радост детињства и оживе осећања безбрижности и среће. Отуда смех, према његовом гледишту, представља манифестацију животне снаге и радости. За разлику од њега, Анри Бергсон је мишљења да је смех вид кажњавања због „сувише слободног понашања појединца према друштву”. Друштво настоји да изолује поремећаје и мањкавости у организацији и функционисању заједнице, а смех, по његовом тумачењу, обавља корисну функцију зато што „зачас оцрта покретљиви облик тих поремећаја”²⁸⁴ и у стању је да заплаши и постиди понижењем. Према Бергсоновом мишљењу, добронамеран смех „нас, угушујући спољашње појаве наших мана, позива, за наше добро, да поправимо те мане”.²⁸⁵ Аутор сматра да се „комично рађа у часу када друштво или личност, ослобођени бриге за својим одржањем, почињу да на себе гледају као што гледају уметничка дела.”²⁸⁶ Хумору је својствено и то што садржи механизам опуштања који нас, по Бергсоновом тумачењу, „одмара од напорног живљења”.²⁸⁷

Бранислав Нушић сматра да хумору није превасходни циљ васпитање народа, али да „он ипак томе васпитању чини једну непроцењиву услугу износећи у смешноме облику људске слабости”.²⁸⁸ Функција хумора огледа се у томе да

²⁸³ Sigmund Frojd, *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*, Matica srpska, Novi Sad, 1979, str. 242.

²⁸⁴ *Navedeno delo*, str. 91.

²⁸⁵ Anri Bergson, *Smeh. Esej o značenju komičnog*, Lapis, Beograd, 1993, str. 90.

²⁸⁶ *Navedeno delo*, str. 13.

²⁸⁷ *Navedeno delo*, str. 90.

²⁸⁸ Радован Поповић, *Ковертирана књижевност. Лена писма српских писаца*, Агора, Београд, 2008, стр. 185.

„изазивајући смех на уснама, ублажава суровости живота”.²⁸⁹ У *Листићима из пожаревачког затвора* он смеху даје посебну сазнајну улогу:

„Смејмо се, то је једино задовољство! Смејмо се, та ионако је мало задовољних! Питате ли: коме: – Та прво себи, па онда онеме до себе, па онеме више себе, онеме што је пред нама и онеме што иде за нама”.²⁹⁰

Такво становиште Нушић исказује и у предговору своје *Аутобиографије*:

– Разглавио сам вилице смејући се, јер толико је смешнога међу људима и у животу људи. Све што сам више упознавао живот, што сам ближе упознавао људе, све сам се више смејао. И сад још, кад сам стигао на одмориште, те се осврнем за собом, не могу да не прснем од смеха!²⁹¹

Док се смеје сопственим манама, друштвеним поремећајима и људској несавршености и недоследности, човек спознаје живот и постаје јачи, издржљивији и спремнији да превазиђе све невоље и узазове са којима се суочава.

У методичкој литератури о значају и вредности хумористичких текстова у настави српског језика и књижевности пише Љиљана Бајић,²⁹² која указује на њихову изузетну мотивациону улогу. Ауторка сматра да доживљајна, сазнајна и васпитна улога смеха у наставној рецепцији књижевног дела омогућава „да се ученици уживе у уметнички свет дела, да у њему уживају и да афективним путем, помоћу смеха, увиђају и просуђују његове битније вредности”.²⁹³

Нушићеви хумористички текстови подстичу код ученика интересовање за друштвену стварност, личне и етичке проблеме и развијају њихову моралну свест и критички став према поступцима ликова и њиховом деловању. Док читају пишчева дела, ученици сагледавају значајне моралне проблеме, усвајају важне животне истине, спознају драгоцене поруке и уче како да ваљано морално

²⁸⁹ Наведено дело, стр. 184.

²⁹⁰ Бранислав Нушић, *Аутобиографија, Опитинско дете, Листићи*, Просвета, Београд, 2006, стр. 397.

²⁹¹ Бранислав Нушић, *Наведено дело*, стр. 15.

²⁹² Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

²⁹³ Наведено дело, стр. 51.

поступају. Часове наставне обраде Нушићевих дела одликује ведра и кооперативна радна атмосфера у којој се испољавају толерантност, емпатија, добродушност, самокритичност, солидарност, спремност за тимски рад, као и емоционална и интелектуална зрелост ученика. „Једноставан, здрав смех износи животну радост, потискује негативне доживљаје, надвладава деструктивне емоције, посебно срџбу и мрзовољу, јача животну снагу и вољу.”²⁹⁴ Хумористички садржај који снажи ведру радну атмосферу на часу доприноси унутрашњем миру и задовољству ученика, повољно утиче на решавање интелектуалних и интерперсоналних проблема и повећава способност стваралачког мишљења.²⁹⁵ Смех повезује ученике, чини их солидарним и јединственим као група. Смејући се, ученици испољавају разумевање и саосећање, али и критички вреднују поступке литерарних јунака.

Мотивација хумором има прворазредну улогу у настави књижевности. „Хумор обезбеђује одређен степен будности, пријатности и смеха, помажући ученицима да непосредније и слободније износе своје доживљаје и запажања и на тај начин омогућава стварање ведре и кооперативне атмосфере.”²⁹⁶ Љиљана Бајић сматра да се током доживљавања и сазнавања уметничког света и ликова код ученика развијају емпатија, оптимизам, дружељубље, самопоуздање и критичко мишљење.²⁹⁷

Хумористичка тематика представља извор сазнања о свету и људима, али посебан вид забаве, смеха и уживања. Читајући активно, ученици стичу знања и развијају литерарне способности. Осим што хумористички текстови мотивишу ученике за читање и стицање нових сазнања, они су и снажан подстицај за њихово стваралаштво. На часовима језичке културе наставник реализује наставне садржаје у којима ученици, подстакнути Нушићевим књижевним делом,

²⁹⁴ *Наведено дело*, стр. 13.

²⁹⁵ Никола Рот наводи да свака мисаона активност која доводи до нових оригиналних решења представља стваралачко мишљење. Продуктивно мишљење представља и „оригинално објашњење неке појаве, нов и духовит одговор, као и свако решавање проблема који су резултати слободног комбиновања и тражења”. Психолог Гилфорд међу најзначајнијим карактеристикама стваралачког мишљења наводи оригиналност, флексибилност, флуентност, способност редефинисања и осетљивост на проблеме. (Видети: Никола Рот, *Опита психологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1981, стр. 156.)

²⁹⁶ Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 41.

²⁹⁷ *Наведено дело*, стр. 41.

приказују доживљајну стварност, пишу о духовитим догађајима које су доживели, осмишљавају необичне и шаљиве одговоре, духовито причају о стварној или измишљеној авантури, описују доживљаје са ефектним почетком и завршетком, стваралачки препричавају текст са променом гледишта, портретишу особе из непосредне околине на основу анализе књижевних портрета и стварају критички приказ књиге, филма или телевизијске емисије. У писаним саставима и говорним вежбама ученици испољавају критичко мишљење према свету одраслих, власти и институцијама које су осмислили и одражавају. У стваралачким подстицајима они ће настојати да осмисле друштво у којем је систем вредности и механизам власти бољи од оног који је приказан у Нушићевим делима и оног у којем одрастају.

Љиљана Бајић истиче да се хумористичка проза може користити и у другим подручјима наставе српског језика, „у граматички (као пример за откривање језичких појава и њихове експресивности) и настави писмености (као узор за оригинално хумористичко причање и духовито извештавање), у стилским вежбама и у оспособљавању ученика за тумачење експресивних одлика песничког језика у средствима вербалне комике, алузији, иронији, контрасту, хиперболи, градацији, анегдоти”.²⁹⁸ Код ученика ће стваралачка тежња да сазнају оно што им је непознато, а побуђује њихово задовољство током читања, бити посебан покретач мисаоног напора и кооперативне радне атмосфере. „Јер приликом обраде хумористичког текста успоставља се афективна блискост међу ученицима, али она се не испољава само као осећање заједничког задовољства и уживања, већ и као појачана спремност за рад и колективно деловање. (...) Ведро расположење у групи појачава осећање пријатности и атмосферу толеранције, у којој се боље и ефикасније ради, а у исто време, ученици навикавају и да прикладно поступају када се нађу у улози слушалаца или сабеседника, чиме се развија не само култура говора и комуникације већ и општа култура ученика.”²⁹⁹

Хумор, према гледишту Љиљане Бајић, „представља уметнички начин на који писац остварује своју хуману књижевну мисију, задатак да се бори против свих видова зала и нечовештва. А усвајање животних и уметничких истина, које

²⁹⁸ *Наведено дело*, стр. 52.

²⁹⁹ Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 43.

су посредоване смехом, у исто време је праћено и истинским уметничким задовољством и уживањем.”³⁰⁰

3.5.2. Обрада хумореске *Лек од љубави* Бранислава Нушића

Нушићева кратка прича забавног карактера *Лек од љубави*, захваљујући једноставности обраде теме и занимљивој тематици, пружа могућност да ученици различитог узраста основне школе уживају у њеном читању. Она се налази у допунском корпусу текстова појединих аутора уџбеника³⁰¹ и могуће ју је обрадити на нивоу осврта и приказа. Осврт, према мишљењу Љиљане Бајић, омогућава да се „сродни садржаји приликом поредбеног приступа динамично уклопе у различите наставне ситуације.”³⁰² У приступном разговору, који претходи читању и тумачењу Нушићеве хумореске *Лек од љубави*, ученици се подстичу да се сете одломка *Прва љубав*, који су читали у четвртој разреду основне школе. Очекује се да они упореде Перино и приповедачево понашање и истакну хиперболично и карикатуралано приказивање догађаја и ликова у тим делима. Подстицање радозналости за тумачење хумореске *Лек од љубави* знатно ће се појачати након њеног читања. Веселост и оптимизам који зраче из те Нушићеве хумореске побудиће ведро расположење и комично уживање код ученика. Наставник подстиче ученике да говоре о утисцима на следећи начин:

– Како сте доживели хумореску *Лек од љубави*? Шта је у њој посебно привукло вашу пажњу? – Шта вам је било смешно у причи? – Како је на вас деловало Перино неочекивано одљубљивање? – Какву улогу има смех у вашем доживљавању уметничког света дела? Изнесите о чему сте све размишљали читајући причу.

³⁰⁰ Наведено дело, стр. 19.

³⁰¹ Хумореска се налази у *Радној свесци за четврти разред основне школе* Наташе Станковић Шошо, Јелене Срдић, Зоране Петковић Живановић и Соње Чабрић и у *Радној свесци за осми разред основне школе* Душке Кликовац, Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ. (Видети: Душка Кликовац, Љиљана Бајић и Зона Мркаљ, *Радна свеска за српски језик у осмом разреду основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 92–93.)

³⁰² Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 103.

Подстицајним питањима ученици ће наводити и образлагати своје доживљаје. Предвиђа се да ће се њихови одговори свести на следећа запажања: *Лек од љубави* је занимљива кратка прича, на једноставан начин обликована. Одликује је ведрина, веселост и шаљив тон. У њој се приповеда о изненадном Перином заљубљивању и неочекиваном настојању његовог пријатеља да му помогне да се излечи од љубави. Очекује се да ће на ученике посебан утисак оставити комична предметност – представљање љубави као болести, успешан заплет – смешне ситуације и поступци којима Перин пријатељ покушава да пронађе одговарајући лек како би му помогао да се одљуби, забаван тон приче – изненадна болест која напредује (уздисаји прелазе у штуцање) и неочекивани комични обрт – неочекивано оздрављење.

Љубавна тематика обрађена на хумористички начин побуђује интересовање ученика и погодна је и за наставну обраду путем приказа. Ученици ће тумачити доминантне вредности и смисао хумореске са циљем да их процене и популаришу на непосредан начин. Да би се добро економисало наставним временом, наставник ће поделити ученике у три групе и свакој групи дати истраживачке задатке за групни рад. Наставник ће организовати, и по потреби, усмеравати наставни разговор који ће уследити.

Истраживачки задаци за групни рад

1. Проучите социоекономски контекст у причи. Зашто се Перин пријатељ забринуо када је сазнао да се он заљубио? Како је он настојао да му помогне? Запазите какве је све лекове он применио у лечењу. На који начин хумор прикрива, али истовремено и апострофира Перино сиромаштво?

2. Проучите како се све манифестује Перина заљубљеност. Анализирајте духовитост поређења којима се дочарава његова решеност да се ожени. Наведите шта вам је у Перином карактеру, поступцима и речима било смешно. Којом стилском фигуром је сликовито представљен интензитет његовог штуцања? Објасните функцију наглашене употребе тог стилског средства. Шта на основу Периних поступања сазнајете о његовим

осећањима? Наведите који његови поступци изазивају ваше разумевање и симпатије, а који чуђење и неслагање.

3. Којим сазнањима вас је ова прича обогатила? Наведите које људске слабости и недолична понашања је Нушић извргао подсмеху и критици у овом тексту.

Свака група припрема излагање, које, на основу резултата тимског рада, саопштава један члан групе. Ученици настоје да на уверљив и занимљив начин аргументовано представе резултате свог рада. Након излагања представника групе, остали ученици се подстичу да изразе запажања поводом резултата до којих је свака група дошла.

1. Сазнање да се Пера заљубио код приповедача буди пријатељску забринутост и потребу да осујети његову намеру. Приповедач се првенствено забринуо за себе јер потписује Перине менице. Пријатељ жели да му помогне зато што се плаши да му он неће вратити позајмицу. Перина лоша финансијска ситуација наговештена је у уводном делу приче, када сазнајемо да он има малу плату, недовољно новца за задовољавање потреба заљубљеног човека (за пеглање панталона, куповину мириса за марамицу и набавку руже за ревер) и кредит. Ученици ће увидети да је социоекономски контекст најизраженији у завршном делу приче, када сазнање да изабраница нема новца доводи до изненадног преокрета, чиме се експлицитно потврђује да је материјални аспект снажан мотивациони покретач Перине манифестације заљубљености и суштински обликује његова осећања. Перино заљубљивање, иако привидно има примат у причи, у функцији је реализовања социоекономског, прикривеног сатиричног контекста.

Социјално стање је мотивациони чинилац, не само за Перу већ и за његовог пријатеља – приповедача. То и јесте разлог због којег он почиње потрагу за леком од љубави. Комика се испољава на тематском нивоу у његовим безуспешним покушајима да Перу излечи слачицом, виршлама са реном, пивом и држањем ногу у хладној води. Анри Бергсон наводи да је „комичан сваки догађај који скреће пажњу на оно што је физичко код једне личности, онда кад је реч о њеном

унутрашњем осећању.”³⁰³ Настојањем да се узвишено духовно осећање прикаже на физички начин (скидањем температуре, стварањем сала око срца и хлађењем ногу) банализује се осећање заљубљености и изазива комички ефекат код читалаца. Наглашавајући физички аспект у испољавању осећања, Нушић пародира Перина осећања и производи хумористичан ефекат. Перино емотивно стање се своди на телесно испољавање (уздисање и штуцање), што симболизује превлагу материјалног аспекта над духовним (осећајним). Хумор настаје због изокретања намера, осећања и поступака ликова у њихову супротност. Он се остварује техником градативног комичног понављања и кумулирања. Општа места којима се у литератури и животу приказује љубав – срце као симбол љубави – пародирају се на тај начин што се свде на физичко (сало око срца, слачица да излечи варту, лечење главе с ногу). Љубав је представљена као болест којој се мора наћи лек. Перина љубавна чежња манифестује се његовим гладовањем све док се „не осуши као сламчица и док не постане прозачан као гладан комарац”.³⁰⁴ Ученици ће истаћи да се комично у причи обликује и употребом неадекватних поређења, којима се пародира љубавна туга. Комичан ефекат постиже се дословним схватањем фигуративног израза. Пера од пријатеља очекује да покаже велику љубав тако што ће га убити „просто ноктом, као буву”.³⁰⁵ Таквим поступањем пародира се смрт од неузвраћене љубави, а унижавање се постиже поређењем заљубљеног човека са инсектом (бувом и комарцем). Бергсон сматра да „чим се наша пажња концентрише на оно што је материјално у некој метафори, изречена мисао постаје комична.”³⁰⁶

2. Ученици ће увидети да комично у тексту почива на инверзији опозитних парова: љубав/новац, истина/лаж, узвишено/тривијално. Несклад између узвишеног и тривијалног осећања, лепог и ружног испољавања, истинитог и лажног пријатељства, производи хумористичан ефекат и потенцира карикатуралност ликова. Пера се заљубио одједанпут, на први поглед, док је ишао улицом.

³⁰³ Anri Bergson, *Smeh. Esej o značenju komičnog*, Lapis, Beograd, 1993, str. 26.

³⁰⁴ Бранислав Ђ. Нушић, *Приповетке једног каплара, Рамазанске вечери, Приповетке, Тацула, Мале приче, Прилози, Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига петнаеста, Просвета, Београд, 2006, стр. 441.

³⁰⁵ *Наведено дело*, стр. 441.

³⁰⁶ Anri Bergson, *Smeh. Esej o značenju komičnog*, Lapis, Beograd, 1993, str. 56.

„Дотрчао је одмах мени као без душе, стискао ми руку пријатељски и рекао ми: – Таква и таква ствар!”³⁰⁷

Ученици ће запазити да се у причи пародира разговорна ситуација лажних пријатеља. Ученици ће уочити да Нушић ликове ставља у околности под којима ће њихове особине и поступања бити јаче истакнуте и осветљене са више страна. Карикатуралност испољавања Перине заљубљености манифестује се његовим уздисањем и штуцањем. Перини уздисаји представљају физичку манифестацију љубави као болести. У приповедном сегменту који следи након казивања о Периним мукама са уздисањем, приповедач употребљава ономатопеју, што доприноси сликовитости и веродостојности њиховог дијалога, али представља и средство којим се постиже хумористични ефекат. Наратор илуструје случај Периног штуцања тиме што након сваке речи свог пријатеља убацује узвик „хк”.

– Слушај... хк ... распита ... хк... о њој ... хк ... како ... хк ... стоји ... хк ... и ко би ... хк ... – тако ми је грешник говорио а ја сам му допуњавао реченицу:

– И ко би се могао примити проводацисања, је ли?

– Јесте ... хк!³⁰⁸

Ономатопеја је употребљена са наглашеном фреквенцијом и асоцира на пијанство, а тиме се и само штуцање заљубљеног јунака карикира. Физиолошким испољавањем емоција Нушић банализује љубав као узвишено људско осећање. У складу са детронизацијом љубави, градацијски се наводе лекови којима приповедач настоји да заустави Перино штуцање. Рецепти против штуцања потичу из народа (шећер умочен у сирће, испијање пет чаша воде, певање црквене песме у којој се помињу анђели вишег реда / бића која се налазе уз бога, плашење), док укључивање молитве у овај шаљиви, комични контекст има пародијско значење. У покушају да примени још неке од метода лечења од штуцања, приповедач га плаши ножем, имитира најпре газдарицу, којој Пера дугује новац за кирију, а затим судског извршитеља. У томе што приповедач бира

³⁰⁷ Наведено дело, стр. 441.

³⁰⁸ Наведено дело, стр. 441.

баш ове личности уочава се социоекономски контекст, који ће кулминирати у завршници приче. Сва приповедачева настојања биће неуспешна, све док Пера не сазна да његова изабраница нема мираз. Успешан лек против његовог штуцања, а уједно и против љубави, постаје баш то сазнање. Тада се прича завршава поентом:

„Мој пријатељ пребледе, уплаши се и – тако му престаде штуцање и љубав.”³⁰⁹

Тиме што се пажња скреће са моралног и емотивног на телесно, настаје снажан комичан ефекат који подстиче размишљање о неисправном и непожељном поступању јунака.

3. Анри Бергсон сматра да смех увек има корисно друштвено значење. Он се обраћа чистој интелигенцији и захтева „моменталну анестезију срца”.³¹⁰ Нушић Перино и приповедачево понашање извргава подсмеху и критици. Он на хумористичан начин приказује Перину несвесност у испољавању својих осећања и поступања и приповедачеву крутост у деловању. Сатирични елементи у овој хуморесци су имплицитно присутни. Пародија и сатира смењују поступке стварања илузије стварности и вјероватности, а монтажа/конструкција пробија се као легитимно средство обликовања прозних текстова.³¹¹ Ученици се смеју препознајући пародично представљање лажне љубави и неискреног пријатељства. Нушићев смех усмерен је према Периним неискреним осећањима побуђеним материјалним разлозима, а не духовним осећањима. Поруга је саопштена уз активирање разноврсних видова вербалне и ситуационе комике. Писац је овом хумореском имао намеру да забави и да добродушним смехом укаже на људске слабости. Ученици ће тумачећи *Лек од љубави* спознати вредност искреног односа међу људима и значај љубави, пријатељства и смеха у животу.

³⁰⁹ *Наведено дело*, стр. 441.

³¹⁰ Anri Bergson, *Smeh. Esej o značenju komičnog*, Lapis, Beograd, 1993, str. 7.

³¹¹ Душан Иванић, Драгана Вукићевић, *Ка поетици српског реализма*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 50.

3.5.3. Методичка полазишта за обраду једночинке *Кирија*

Приликом припремања ученика за обраду одломка из једночинке *Кирија*, подстицајно може деловати наставниково казивање о Нушићевом пионирском раду на осмишљавању првог дечјег позоришта у 20. веку, којим он настоји да код ученика побуди радозналост и за пишчево стваралаштво:

– Познато је да је Бранислав Нушић волео децу и радо писао за њих. Као дечји драмски писац он није желео да буде педагог који ће само поучавати, већ онај који ће децу забављати и насмејати. Он је сматрао да је дечји смех највећа радост стварности. То га је мотивисало да 1905. године оснује „Мало позориште” – прво дечје позориште у Београду. У њему је Нушић писао шаљиве комаде у једном чину, режирао представе у којима су играла деца, био шаптач, костимограф, инспицијент, реквизитер и сценограф. „Мало позориште” је постојало до 1907. године и у њему су приказиване представе *Наша деца*, *Један слободан школски час* и *Цицин рођендан*.

У намери да оствари локализовање текста, наставник може да прочита одломак из књижевне критике следећег садржаја:

„Од своје прве (несачуване) једночинке *Риђа брада* па до последње *Аналфабете*, он се с времена на време, у предаху, припремајући се за неко замашније комедиографско или драмско дело, радо враћао тим малим жанровима – једночинкама.”³¹² Тако су у Сарајеву током 1926. и 1927. године настале једночинке: *Мува*, *Миш*, *Дугме*, *Кирија*, *Чвор*, *Кијавица* и *Detto*.

Читалачку пажњу ученика могу да побуде и текстови у којима писац говори о стваралачкој инспирацији. Пре но што изражајно прочита Нушићев исказ, наставник може да се обрати ученицима на следећи начин:

³¹²Јосип Лешић, *Бранислав Нушић – живот и дело*, Стеријино позорје, Матица српска, Нови Сад, 1989, стр. 127

– Пажљиво послушајте следећи текст, који је одломак из Нушићевог писма кћерки Маргити Гити Предић. У прилици сте да сазнате какав је значај он придавао хумору:

„Ја признајем, ја сам хумориста а нисам сатиричар. Само ја не признајем да нисам извргао подсмеху и руглу све појаве нашега домаћега и јавнога живота које то заслужују. Ено мојих *Листића*, *Народног посланика*, *Сумњивога лица*, *Протекције*, *Света*, ено мојих безбројних прича у којима су исмејани људска сујета, лажно добротинство, полутанство, штреберство, у којима је намолована свим бојама наша бирократија и исмејана необузданим смехом наша администрација. Па ипак тај мој смех није горак, није жучан, није отрован. Ја волим људе и волим их баш са свим њиховим слабостима, и то ме ето спречава да будем немилостив. Ко чита какву моју причу где се смејем чијој слабости, осетиће једновремено да ја симпатишем ономе коме се смејем и дотичем се нежно његове ране, бојећи се да му не изазовем бол. Ја волим људе и то је једна од мојих већих погрешака у животу.”³¹³

По Нушићевом сведочењу, он је инспирацију за своје комаде тражио „међу људима који нису имали моралне снаге да се уздигну изнад гомиле, међу оним људима који нису имали ни снаге ни храбрости да се одвоје од равне линије живота, међу људима који нису имали снаге да буду добри, али исто тако ни храбрости да буду зли; међу оним људима који су везани и спутани ситним обавезама, који робују застарелим традицијама и који су малодушни.”³¹⁴

Стваралачку инспирацију за једночинку *Кирија* Нушић је могао пронаћи и у личном искуству. Као дугогодишњи подстанар, он је у беспарици, у немогућности да плати кирију, често мењао место пребивалишта. Тек три године пред смрт скућио се на Дедињу, тадашњој периферији града.

³¹³ Бранислав Нушић, *Писмо кћерки Маргити Гити у: Лена писма српских писаца*, Агора, Београд, 2008, стр. 186.

³¹⁴ Бранислав Нушић, *Одабране комедије II*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, стр. 9.

У методичкој литератури се наводи да од свих извора мотивације хумором у настави највећи подстицај за развијање читалачких интересовања код ученика представља хумористички текст који се обрађује.³¹⁵

Нушићева једночинка *Кирија* представља први Нушићев драмски текст који ученици читају у петом разреду основне школе. Да би ученике мотивисао за читање, доживљавање и тумачење овог драмског текста, наставник на неком од часова који претходе часу обраде једночинке може изражајно да прочита уводну сцену из дела (дијалог мужа и жене), која се не наводи у читанкама. У најави читања наставник може скренути пажњу ученицима на важност дијалога у карактеризацији драмских лица оца, мајке, а истраживачким задацима³¹⁶ ће их мотивисати на даљи рад:

– Нушић је сматрао је да нема животне појаве која не би могла да се сагледа на шалив начин. Запажајте како отац у разговору са супругом покушава да пронађе решење из безизлазне ситуације. Посебну пажњу обратите на специфичности говора ликова. Запажајте и тумачите ритам њиховог говора и реченичну интонацију. Установите како посебности говора утичу на ваш доживљај ликова. Откривајте шта вас у њиховом разговору искрено засмејава, а шта зачуђује.

Ученици ће се заинтересовати за овај Нушић драмски текст због духовитости којом он осветљава очев и мајчин лик и тежак материјални положај у којем се њихова породица налази. Они ће увидети да писац путем смеха и комике разоткрива животне противуречности, поремећен систем вредности у друштву и извитоперене појаве у њему. Ученицима ће се лик отац допасти због искрености, честитости и спремности да преузме одговорност, али ће им услед његове неприлагођености, расејаности и инфантилности бити и смешан. Очекујемо да ће они у први мах истаћи комичне реплике остварене средствима вербалног хумора – алузијама и поређењем.

³¹⁵ Видети: Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

³¹⁶ О задацима за истраживачко читање једночинке *Кирија* било је речи у поглављу *Читање и тумачење* у овом раду, па их зато овде нећемо наводити.

ОТАЦ: Не спрдам се, ал'... шта могу? Реци сама: шта могу? Не могу се тек с Богом борити, кад је ето и он неправедан. Неком да или добру плату или бар добар положај, на коме се, рецимо, може красти, ал' мени, ето ускратио све, све... Могу тако сваких петнаест дана да украдем по једну канцеларијску писаљку, хармут нумера два, и то је све. А где је оно: дај две хиљаде динара, па да нестане овај акт; дај пет хиљада динара, па да поједем коферат твога конкурента; дај десет хиљада динара, па да фалсификујем датум на овом саслушању. Ал' ето, није ми суђено да добијем такав положај. Дође ми да мислим да је Усуд приликом мог рођења стао више мене, спустио ми руку на раме и рекао: „Ти ћеш имати дугачке прсте, али ти ја нећу дати прилике да их употребиш!” Ето, дође ми, Бога ми, да тако мислим.³¹⁷

Хумор настаје очевим непосредним упућивањем на хришћанског Бога и паганског Усуда као врховних криваца за његову тегобну судбину. Они су виновници његове патње тиме што тајно делују и утичу на његову судбину Бог – на посредан, а Усуд – на непосредан начин. Алузијама на поступке колега са посла и њихових непоштених поступака, на сатиричан начин се исмева њихова неморалност и непрофесионалност. Смех побуђује приказивање таквог поступања као пожељног, корисног и афирмативног. Комичан ефекат постиже се употребом фигуративног израза *имати дугачке прсте* у дословном значењу *бити склон крађи*.

Ученици ће запазити да је поређење једно од најзаступљенијих средстава језичке комике у *Кирији*. Горан Максимовић сматра да Нушићева комична поређења у којима се приказују физичка и ментална стања драмских лица карактеришу необична развијеност и карикатурална својства.³¹⁸ Ученици ће уочити да се комичним поређењима мајке и Бога иронично предочавају одређене моралне девијације у друштву.

МАЈКА (*уздахне дубоко*): Баш је овај бог неправедан. Кад хоће некога да угрува, он га душмански угрува. Ово нити се живи нити се мре. И какав ми је то живот: ако купиш ципеле, немаш за дрва; ако купиш дрва, немаш за пијацу... А где су још болест! Вучем овај реуматизам као Христос крст... Да је пусте среће, како

³¹⁷ Бранислав Нушић, *Кирија*, Народна књига, Београд, 1952, стр. 6–7.

³¹⁸ Видети: Горан Максимовић, *Тријумф смијеха*, Просвета, Ниш, 2003, стр. 348.

сад настају ферије, пошла бих у бању. И то не да кажеш од беса, као друге, него од нужде, али...³¹⁹

Поређење мајке са Христом у функцији је пародирања којим се приказује психичко стање овог драмског лица и карикира идеја божанске правде и једнакости у капиталистичком друштву. Ефекат комичнога произлази из неочекиване различитости и непримерености поредбених елемената. Ученици ће уочити да је, осим тога што иницира смех, поређење у функцији мотивисања односа међу драмским лицима и њихове психологизације. Непосредности казивања драмских лица доприносе колоквијалне речи (*спрдати се, угрувати*), које ликови користе у говору.

Ученици ће увидети да се пародија као језичко средство комике заснива се на разоткривању унутрашње слабости онога што се пародира.

ОТАЦ: А веруј, богами, уображење је једна врло лепа ствар. Ја који пут тако, кад сам сам у соби, уобразим да сам министар па се разобадам; те г. Срету писара отпустим из државне службе, те господина председника ставим у пензију, те секретара преместим у Дебар, и рашчистим све редом око себе, тако да нико не остане у служби, сем мене и Теофила пандура. Па онда, мало ми је то, него нашем касапину издам концесију да сече државну шуму под условом да ми годину дана даје бесплатно по две киле мяса дневно; па нашем кројачу издам концесију за грађење дуплог колосека од Београда до Сушака, под условом да целој мојој фамилији скроји по један пар одела, с тим да мени направи два пара панталона, јер ми се брзо излижу с оне стране; а пиљару дам монопол на искључиво право штампања школских уџбеника, с тим да ме годину дана снабдева бесплатно намирницама. И тако редом, раздам концесије под много јефтинијим условима но што их прави министри издају... И, ето ти, задовољни они, задовољан ја...

МАЈКА: Ех, кад би тако могло!³²⁰

Таквим поступањем наставник ће заинтересовати ученике за доживљајно изражајно и интерпретативно читање одломка из читанке у којем су приказани имагинарно путовање јунака и долазак финанси.

³¹⁹ Бранислав Нушић, *Кирија*, Народна књига, Београд, 1952, стр. 6.

³²⁰ *Наведено дело*, стр. 8.

Наставник ће подстицајним питањима настојати да ученици поступно, систематично и доследно тумаче и критички процењују Нушићеву једночинку и откривају њене аутентичне естетске вредности. Он ће помоћи ученицима да током истраживачког читања пажњу усмере на говор ликова, као и да се припреме да тумаче хумор у делу и помоћу њега открију идејно богатство текста.

– Како сте доживели очеву намеру да организује имагинарно путовање? Шта вам је у њему нарочито привукло пажњу? Чему сте се све смејали? Шта је у очевом карактеру, поступцима и речима комично? – Које појаве, ситуације и догађаји изазивају ваше разумевање и симпатију, а које негодовање и осуду? – Какву улогу у вашем доживљају уметничког света и порука дела има смех?

Специфичност овог Нушићевог комада огледа се у успешно реализованом комедиографском поступку комичке инверзије. Отац, суочен с материјалном бедом у којој се нашла његова породица (жена и четворо деце), доведена готово до просјачког штапа, под претњом да ће их иселити из стана јер већ пет месеци нису платили кирију, у очају уображава да му је живот леп. Уз њихов пристанак, организује имагинарно путовање, у којем посећују Земун и Ниш, одлазе у Италију и Швајцарску, да би их на граници дочекала „наша царина” – судски извршитељ са налогом за пописом ствари, односно отаџбина, са финансима, порезницима и егзекуторима. Путовање је приказано као духовита и забавна игра, која имитира живот. По Бергсоновом тумачењу, „комичан је сваки склоп радњи и догађаја који нам пружа међусобно испреплетене, илузију живота и јасан доживљај механичког распореда.”³²¹ Механичким покретима тела, климатањем на столицама и лупкањем ногу инфантилни отац настоји да потисне проблеме и растерети породицу социјалних и друштвених притисака. Према Франческу Робертелу, комично забавља „зато што весело имитира смешне људске радње”.³²² Комичне ситуације засноване на игри и прерушавању ликова побуђују доброћудни смех ученика и њихове симпатије за актере радње. Они ће позитивно вредновати очеву добронамерност, саосећајаност, стрпљивост, разумевање и емотивност, али ће се

³²¹ Anri Bergson, *Smeh. Esej o značenju komičnog*, Lapis, Beograd, 1993, str. 36.

³²² Наведено према: Д. Грлић, *О комедији и комичном*, Филозофско друштво Србије, Београд, 1972, стр. 12.

смејати његовој детињастој спремности да преузме улогу вође у илузији у коју уводи чланове своје породице. Ученици ће уочити да супротност између онога што Нушићеви ликови јесу и онога што би желели да буду или су присиљени да буду представља сужејно-фабуларни ток *Кирије*.

Бергсон сматра да је „комично оно по чему човек личи на неку ствар [...], који својом изузетном крутошћу имитира најобичнији механизам, аутоматизам, укратко – кретање без живота.”³²³

Код Нушића је поступак понављања и нагомилавања ситуација услов за афектирање водвиљског заплета. Тип поређења – паралелизма појављује се као функционални елемент целокупне композиционе структуре дела. Он се остварује у сценама које су засноване на поређењу – паралелизму (Земун, Врање, Италија, Швајцарска).

Смех ће код ученика побуђивати и начин очевог описивања знаменитих градова и држава, у којем се путем лажи, алузије, ироније, досетке и игре речи појачава ефекат онеобичавања света и актера у њему.

Присуство лажи у *Кирији* има хумористички смехотворни карактер. Нушић користи лаж као средство језичке комике. Владимир Проп сматра да лаж не тежи превари слушалаца, већ је њен циљ да развесели. Да би лаж била комична, према Проповом тумачењу, она „треба да буде ситна и да не изазива трагичне последице. Надаље, она мора бити разобличена. Неразоткривена лаж не може бити комична”.³²⁴ Ученици ће запажати да је лажима мотивисана комична ситуација путовања у *Кирији*. Отац као протагониста драме користи комичне лажи да би забавио и насмејао своју децу. Док лажно представља свет, оцу није стало да их превари, већ да их развесели. Његове лажи су занимљиве и у функцији су мотивисања и покретања драмске радње.

ОТАЦ: Оно тамо, видите ли, оно је чувено језеро Лаго Мађоре, које је знаменито по томе што је папа Бонифације Четрдесет Други, приликом једне фудбалске утакмице, препливао то језеро на лабуду. А оно тамо, што се искривило као господин Сима судија, то је чувена кула у Пизи, која је знаменита по томе што

³²³ Anri Bergson, *Smeh. Esej o značenju komičnog*, Lapis, Beograd, 1993, str. 44.

³²⁴ Vladimir Prop, *Problemi komike i smeha*, Dnevnik / Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1984, str. 102.

је крива. А оно тамо, сасвим далеко, оно је знаменита планина Квиринал, на врху које је Ромео први пут изјавио љубав Јулији.³²⁵

Лаж коју је изрекао отац није непосредно разобличена у тексту, па нема комичног исмевања лажљивца, али зато поприма одлике комичне бесмислице коју читалац може разумети ако се заинтересује да истражи истинитост његовог казивања. Наставник може у истраживачким задацима да подстакне ученике да сазнају нешто више о језеру Мађоре, торњу у Пизи, брду Квиринал, трагичким јунацима Ромеу и Јулији. Ученици ће, трагајући за одговорима, открити да се језеро Мађоре налази на северу Италије и није познато по знаменитостима које је отац истакао, да папа Бонифације Четрдесет Други није постојао и да је фудбал игра која се развила тек у 19. веку. Необична очева казивања побудиће смех ученика због нелогичности садржаја и његове неупућености. Ученицима ће бити смешни и његови погрешни закључци у вези са представљањем знаменитости Рима и Пизе. Они ће увидети да је Квиринал једно од седам римских брежуљака где се налази палата председника Италије и да се ликови Ромео и Јулија везују за Верону, а не за Рим.

Ученике ће на смех подстаћи и очигледна бесмислица којом отац закључује да је торањ у Пизи познат само по томе што је крив. Ученици ће увидети да узроци очевих нелогичних описа почивају на томе што он види пред собом оно што мисли, уместо да мисли оно што види. Отац ствари прилагођава својој замисли, уместо да своју мисао подеси према стварима и грешни из упорности духа и карактера. По Бергсоновом одређењу за њега би се рекло да је изразита комична личност.³²⁶

ОТАЦ: Планина Мон Блан, вечито покривена снегом, чувена је једино по томе што се на њу сваке године пењу беспослени људи. Престоница Швајцарске је Берн, која је чувена по томе што у њеној зоолошкој башти има и медведа, а други град, Женева, чувена је због многих језера која никад не плаве околину, па стога у Швајцарској и не постоји Министарство вода као код нас. У Швајцарској је лети зима, а зими лето, и зато њу радо посећују грудоболници и војнички дезертери

³²⁵ Бранислав Нушић, *Кирија*, Народна књига, Београд, 1952, стр. 13.

³²⁶ Anri Bergson, *Smeh. Esej o značenju komičnog*, Lapis, Beograd, 1993, str. 86.

свију земаља. Код Швајцараца су вера и народност приватно занимање, а становништво се највише бави јодловањем и бушењем рупа у сиру који се, због тих рупа, зове швајцарски сир. Сем швајцарског сира, становништво се у Швајцарској бави још и производњом снега и глечера.³²⁷

Ученици ће се смејати очевој чудној логици повезивања и објашњења швајцарских предела, градова, народа, обичаја и знаменитости. Њима је познато да је Монблан највиши врх Алпа и западне Европе, а не назив Швајцарске, и да се та земља не разликује битније по климатским променама од осталих европских земаља. Међутим, они ће на посредан начин стећи сазнања о њеним друштвеним, привредним и политичким особеностима. Швајцарска је међу првим земљама у Европи имала зоолошки врт. Као земља која у новијој историји није учествовала у ратним сукобима, пружала је уточиште војним бегунцима из целог света. У њој су се налазили развијени медицински центри за лечење туберкулозних болесника. Позната је по швајцарском сиру и посебној врсти музицирања.

Бергсон наводи да „комичан израз настаје онда када апсурдну мисао убацимо у калуп неке уобичајене реченице.”³²⁸ Такви примери су бројни у комаду, међу којима су и наведени: „становништво се највише бави јодловањем и бушењем рупа у сиру који се, због тих рупа, зове швајцарски сир”³²⁹; „Италија је врло плодна земља и у њој рађају највише зејтин, вино, поморанце и атентатори”.³³⁰

Комичне лажи произлазе из привидне наивности оца, који је започео игру како би привидно повратио изгубљену слободу и детињу безбрижност. Играти се за оца значи бити слободан. Игра и слобода једно без другог не могу и тешко једно без другог опстају. То осећају и његова деца и зато су одмах спремно прихватила игру и препустила се очевом лажном путовању, подједнако уживајући у њему као и он. Комичне алузије којима отац отрива свет малим путницима разобличавају његове прикривене жеље и намере да започетом игром осмисли и хармонизује властити живот.

³²⁷ Бранислав Нушић, *Кирија*, Народна књига, Београд, 1952, стр. 14.

³²⁸ Anri Bergson, *Navedeno delo*, str. 54.

³²⁹ Бранислав Нушић, *Кирија*, Народна књига, Београд, 1952, стр. 14.

³³⁰ *Наведено дело*, стр. 13.

ОТАЦ: Ипак је највећим делом топла клима, тако да се не носе зимски капут и непотребна су дрва за огрев, услед чега чиновници у Италији имају много мањи додатак на скупоћу.³³¹

Јосип Лешић сматра да комично у каламбуру „произлази из двосмислености насталих усред новог прегруписавања речи”.³³² Игра речима у *Кирији* има хумористичку функцију. Очев говор постаје комичан зато што он почива на обрту. Он субјекат ставља на место објекта, а објекат на место субјекта или комбинује речи тако да ствара смисао који не одговара логичком поретку ствари.

ОТАЦ: Клима је у Италији променљива, а та променљивост зависи од барометра.³³³

Функционалан поступак комичног поређења препознатљив је и у поступку оживљавања (персонификовања) ствари.

ОТАЦ: Е, погледајте, то је град Земун. Земун лежи на Дунаву и гледа у Београд. Земун је град чије се становништво пре светског рата бавило прегледањем пасоша, а после светског рата, то је варош у којој станују они чиновници који не могу да нађу квартир у Београду.³³⁴

ОТАЦ: То што видите сад, то је Врање. То је варош раније била на самој граници државној, а сад се повукла више у унутрашњост.³³⁵

Индивидуалне говорне карактеристике (узречице, жаргонизми, сленг) употребљавају се у *Кирији* као дијаложке поштапалице које појачавају уверљивост и непосредност драмске радње.

МАЈКА: Ама иди, човече божји, не терај бар са мном комедију.

ДЕЦА: Па зар нећемо одистински да путујемо?

ОТАЦ: Па нећемо, дабоме, кад ето неће мама.

ДЕЦА: 'Ајде, болан, мама! (...)

³³¹ Бранислав Нушић, *Кирија*, Народна књига, Београд, 1952, стр. 13.

³³² Josip Lešić, *Nušićeve smijeh*, Nolit, Beograd, 1985, str. 149.

³³³ Бранислав Нушић, *Кирија*, Народна књига, Београд, 1952, стр. 14.

³³⁴ *Наведено дело*, стр. 12.

³³⁵ *Наведено дело*, стр. 13.

ОТАЦ (деци): Овде ти, а ти овде. Тако. Ти седи овде, а ти онде. Сместите ствари. Тај кофер метни овде да не смета, а ту кутију макни овамо... Тако. Ево ја ћу овде крај маме.

МЛАЂИ: Па је л' то ми кобајаги?

ОТАЦ: Кобајаги, дабоме.³³⁶

ОТАЦ: Становништво Италије је многобројно и највише се бави свирањем у мандолину и ждерањем макарона.³³⁷

Индивидуалне говорне карактеристике су и функционално средство језичке карактеризације. Отац се обрађа најмлађем тепајући му и тиме се испољава њихова непосредност и блискост у комуникацији. Старији син неправилно употребљава локатива уместо акузатива у именовању Врања. Отац греша у просторном планирању реализације путовања и тиме изазива комични ефекат:

ОТАЦ: Тако. Е то је лепо од вас. А где би ти кићо, (*Најмлађем.*) волео да путујеш, на пример?

МЛАЂИ: Ја у Земун.

ОТАЦ: Ти немаш великих претензија и то је лепо од тебе! (*Старијем.*) А ти?

СТАРИЈИ: Ја у Врању.

ОТАЦ: Врло добро, то је и онако успут кад се пође у Земун.³³⁸

Имена и надимци чланова породице у складу су са њиховом улогом у тексту. Комично име дато је Теофилу пандуру јер је у супротности са функцијом коју он обавља, као и моралним и психичким одликама које се везују за ту професију у Нушићевим делима.

Бергсон сматра да је „смех извесни друштвени гест, који истиче и кажњава неки посебан облик растресености људи и догађаја.”³³⁹

Доласком финанси долази до отрежњења и игра се прекида.³⁴⁰

³³⁶ Наведено дело, стр. 12.

³³⁷ Наведено дело, стр. 13.

³³⁸ Наведено дело, стр. 9.

³³⁹ Anri Bergson, *Smeh. Esej o značenju komičnog*, Lapis, Beograd, 1993, str. 44.

³⁴⁰ Према Аристотелу, комика престаје онда када настану озбиљна патња и тежак бол. (Видети: Аристотел, *О песничкој уметности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1988, стр. 52.)

ЧИНОВНИК: Шта имате дакле за попис? (*Узима кофере и даје их жандарму који их отвара.*)

ОТАЦ: Ето, то што видите. Цела моја имовина, колико сам могао за двадесет година службе у држави да стечем, налази се у ова два кофера. Кућни намештај није мој, јер држимо намештен стан. Ето, та два кофера, то нам је све имање. Ми смо знали да ћете ви доћи, па смо нарочито скупили све и сложили да вам буде при руци за попис.

ЧИНОВНИК: Хвала лепо. (...)

ОТАЦ: На мало, извол'те и други пут!

ЧИНОВНИК: Збогом!

МАЈКА (очајно): Ето ти твоје путовање!

ОТАЦ: Ако, сад смо бар и ту бригу смирили, платили смо кирију.³⁴¹

Иронија се јавља у облику метафоричке игре речима (*смирили кирију*). На тај начин је на иронично-сатиричан начин разобличена стварност. Хумористични аспект ироније проистиче из значењске неподударности реченог и мишљеног и представља израз неусаглашености између текста и контекста.

Ученици ће увидети да повезивање и довођења у логичку везу ситуација које привидно противурече једна другој открива парадоксалну позицију чланова ове породице у друштву.

ОТАЦ (*сад већ јетко, нервозно, злобно*): Куда? Па ето, децо, свршили смо путовање и сад се можемо вратити у отаџбину. Ти си видео Земун, ти Врању, ти Италију, а ти Швајцарску. Мама је излечила реуматизам, а ја сам платио кирију. Сад смо сви задовољни и можемо се вратити у отаџбину. Што ће нам Мон-Блан и Бонифације, што ће нам Квиринал и Лаго Мађоре? У нашој отаџбини чекају нас у братски загрљај финанси, цариници, порезници и егзекутори. У отаџбину, у отаџбину! Свирај! Свирај! (*Он остаје одвојен на средини групе, тупо и пчајно гледајући преда се.*)³⁴²

Пародично-ироничка слика света произлази из Нушићеве намере да паралелно представи свет уобразиље и реални живот. Смехотворна природа

³⁴¹ Наведено дело, стр. 16.

³⁴² Наведено дело, стр. 16.

вербалне комике заступљена је у плодотворном уметничком детаљу и рељефној карактеризацији комичних типова. Она доприноси разноврсности асоцијација и говорној разноликости протагониста ове драме.

Иако није волио да теоретише о драми и о проблемима технике драме, Нушић је, у оквиру *Десет заповести преписаних са таблице искуства* (у склопу његових *Некоригованих мисли*), ипак покушао да формулише основна правила властите поетике. Размишљајући о склопу, композицији, ликовима и структури драме, он се, између осталог, у десетој заповести бави питањем правилног распореда материјала.

Наставник ће подстаћи ученике да тумаче структуру драмске радње у комаду.

– Сагледајте развој драмске радње у *Кирији*. Проучите шта представља екпозицију у делу. Наведите догађаје који развијају заплет у делу. Шта доводи до кулминације радње? Запазите на који начин се она разрешава. – Проучите функцију певања у развоју комичке радње.

Ученици ће запазити да се Нушићеве три (фрајтаговске) фазе у структури комедије у потпуности поклапају с развојем комичке (драмске) радње у *Кирији*. Прва фаза, експозиција и развој, успоставља ситуацију која најпотпуније приказује нормалну линију живота, с постепеним наслућивањима откидања и поремећаја. Експозиција се остварује на основу дијалога дугогодишњег нижег чиновника и његовог шефа. Нижи чиновник износи свој финансијски проблем шефу, који га прекоревачки да је крив што је засновао бројну породицу кад има малу плату. У њиховом разговору открива се непосреднија прошлост протагонисте (нижег чиновника / оца) и догађаја у вези с њим. Вербалном комиком Нушић ефектно наговештава поремећај, који ће довести до развоја и заплета. У оквиру експозиције развија се и дијалог мужа и жене о финансијским потешкоћама, дуговима и оскудици. Њихов узбудљив дијалог прати низ одлука које покрећу радњу.

Друга фаза (развој и кулминација) развија се на неспоразуму и расколу између индивидуалне стварности лика (уображење и имагинарно путовање) и објективних околности у којима се он налази (тежак материјални положај и

неплаћене кирије). О протагонисти се сазнаје највише на основу његовог монолога. Ученици ће уочити да отац у монологу карактерише самог себе и оцењује друге ликове. У његовим монолозима открива се његова потпуна помиреност са самим собом и својом околином.

„По свом смислу, монолог је поверљив разговор личности са самом собом, без икаквих сведока. По тој својој исповедној страни монолог је изразити елемент унутрашње радње, јунакових непосредних реакција на свет око себе и у самом себи. Монолог је, дакле, нарочит облик дијалога у једној личности, кад та личност открива два у себи супротна гласа, један за и други против нечега. Та иманентна противречност чини монолошку личност психолошки и драматично необично занимљивом и динамичном.”³⁴³

Узбудљиви дијалози оца и чланова његове породице постају главни мотиви покретања драмске радње напред, према коначном циљу – уображење чланова породице да путују.

Трећа фаза (кулминација и расплет) означава крајњу тачку неспоразума, често доведену до апсурда, и нагло успостављање равнотеже и враћање на нормалну линију – долазак финансија, попис ствари и повратак са уображеног путовања.

Краљ сматра да је „посебан облик *apartea* или говорења у страну, у новијој драми *song*. Он треба да поучи публику како да оцењује радњу на сцени”.³⁴⁴ У Нушићевом делу сонг представља регресивну и агресивну реакцију путника на реалне околности које настоје игром да потисну, и доживљај фрустрације које би желели да се ослободе. У једночинки се вешто осмишљеним ситуацијама стварају комични ефекти, који доводе до опуштања свих актера драме.

У Нушићевој комедији извештај судских извршитеља најављује велику невољу која се дешава на сцени и о њима се на сцени и извештава. Непријатни догађаји се реализују у дијалошкој радњи на сцени. Комедија завршним иронијским монологом добија шира и универзална значења.

³⁴³ Vladimir Kralj, *Uvod u dramaturgiju*, Sterijino pozorje, Novi Sad, 1966, str. 65–66.

³⁴⁴ *Navedeno delo*, str. 70.

И управо од тог полазишта можемо поћи настојећи да афирмишемо стваралачку наставу књижевности и укажемо на уметничке вредности и погодности наставног проучавања Нушићеве једночинке *Кирија*.

Ученици ће истаћи да занимљивост теме, спој вербалне и ситуационе комике, заступљеност комичке инверзије и комични карактери представљају посебну вредност овог Нушићевог текста. Скерлићево запажање о хумору и сатири Бранислава Нушића у потпуности се може односити на ово Нушићево остварење:

„Све особине г. Нушића водвиљиста, нашег најбољег водвиљиста, налазе се и овде: и природна и вазда готова духовитост, и жива фантазија, и стварна способност за налажење комичних ситуација, а нарочито она духовитост у речима, духовитост која је код нас на великој цени и која има велике успехе код шире публике, она која неће да јој се замара пажња, која нема способности да прати дужа развијања и заобилазне ситуације, и која хоће непосредне, готово физичке утиске у читању једне књиге или у гледању једнога комада.”³⁴⁵

³⁴⁵ Jovan Skerlić, *Pisci i knjige*, Branko Đonović, Beograd, 1964, str. 344.

4. ПРИМЕРИ НАСТАВНЕ ОБРАДЕ КЊИЖЕВНИХ ДЕЛА БРАНИСЛАВА НУШИЋА

4.1. Наставно проучавање Нушићеве *Аутобиографије*

Нушићева *Аутобиографија* обрађује се у шестом разреду основне школе. За њено наставно проучавање планирају се три школска часа. На прва два часа се образлажу уметнички доживљаји побуђени аутобиографским романом и проучавају доминантни уметнички чиниоци у њему: ауторски приповедач, композиција романа, ликови (њихово понашање, поступци, намере и деловање), хумор, форме приповедања, жанровска особеност дела и његове поруке. На трећем часу може се драматизовати одговарајући одломак који је побудио посебно интересовање ученика или текст из читанке.

Милија Николић указује на неопходност ваљане наставне интерпретације дела која се читају и тумаче у целисти.

„Самим тим што су ученици често принуђени да само, протрче, кроз свет књижевног дела, смањене су им могућности да се у њега стваралачки и фантазијски унесу, а потреба за критичким и истрживачким размишљањем постаје практично неизводљива. Тако и тумачење прочитаног дела, саопштења и расправљања о њему, обично теку у журби која уноси нервозу, брзоплетост и површност у мисаону делатност ученика и сазнајни ток часа.”³⁴⁶

Љиљана Бајић указује на неопходност да наставник на основу стручног увида у Нушићево дело створи пројекат обраде *Аутобиографије* у школи. Ауторка истиче да наставник „приликом планирања има у виду следеће наставне околности: узраст ученика, статус дела у програму, обраду целине или одломка, време обраде”.³⁴⁷

Приликом припремања ученика за читање Нушићевог дела наставник може да мотивише ученике да прочитају дело у целисти на следећи начин:

³⁴⁶ Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд, 2012, стр. 387.

³⁴⁷ Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 92.

– Нушић је *Аутобиографију* написао 1924. године, у својој шездесетој години. – У њој је на хумористичко-сатиричан начин представио многе личности које је упознао током живота, указао на заосталост школског система и крупне недостатке и друштвене слабости у друштву крајем 19. века. – Читајући *Аутобиографију*, пратићете нараторово одрастање и сазревање од рођења до женидбе. Уживаћете у занимљивим доживљајима, необичним играма, незаборавном школовању, љубавним авантурама, војничком, тамничарском и брачном искуству.

Наставник може у циљу мотивисања да ученицима прочита краће одломке из Нушићеве *Аутобиографије* (нпр. поглавља *Од рођења до првог зуба*, *Школовање*, *Српски језик*).

Код мене се, на пример, дуго и дуго није било начисто са годином мога рођења, те се најзад једва успело утврдити да сам се родио 8. октобра 1864. године. (...) Као узгред помињем овде да је исте године кад сам се ја родио умро Вук Карацић. То је једна очевидна случајност, јер ја нисам имао тих претензија да се такав литерат на тај начин склони да би ми направио места у литератури. Па ипак ме је та случајна веза између мене и Вука некад испуњавала поносом, те сам у младости чезнуо за тим да ми ко пребије ногу, сматрајући да је довољно бити ћопав па бити Вук. Једном чак мал ми се није десило да ми пребију обе ноге, али не у тежњи да се задовоље моје литерарне амбиције.³⁴⁸

Ученицима ће бити смешно што се приповедач пореди са Вуком Карацићем само на основу годишњице рођења и смрти. Идентификација са славним књижевним претком остварује се хиперболичним наглашавањем приповедачеве намере да постане физички онеспособљен. Ученици ће се смејати његовој намери да подражава само физички изглед великог српског реформатора језика и правописа.³⁴⁹

³⁴⁸ Бранислав Нушић, *Аутобиографија. Опитинско дете. Листићи*, Просвета, Београд, 2006, стр. 16. Сва даља навођења из овог издања књиге биће обележена бројем стране у загради иза навођења.

³⁴⁹ Бергсон сматра да се сваки пут када приповедач или лик изражавају „неко лично или колективно несавршенство” они смехом кажњавају. „Смех је извесни друштвени гест, који

Ученике ће духовити одломци и приступни разговор заинтересовани за дело у целини, а њихова радозналост ће постати снажна мотивација за читање *Аутобиографије*.

Циљеви проучавања *Аутобиографије* у настави

Образовни циљеви: Упознати ученике са књижевним радом Бранислава Нушића (осврт на живот и рад, преглед најпознатијих дела, одлике његовог стваралаштва). Истаћи пишчеве аутопоетичке ставове и сагледати његове побуде за стварање *Аутобиографије*. Извршити шире локализовање дела указујући на његову стваралачку предисторију. Упознати ученике са књижевним појмовима *биографија*, *аутобиографија*, *аутобиографски роман*. Истаћи посебности жанровског одређења *Аутобиографије*. Проучити њену композициону структуру и сачинити план текста. Посебно сагледати функцију *Предговора* и *Поговора* у делу. Анализирати приповедање наратора у *Предговору* и осталим поглављима романа. Тумачити карактере јунака и мотивацију њихових поступака. Образлагати ставове ликова и приповедача према школи, љубави, одраслима и браку. Протумачити лик наставника географије. Истаћи позитивне и негативне стране његовог педагошког рада. Посебно тумачити однос приповедача и Персе. Проучити психолошке побуде њихове непромишљене одлуке да се отрују и начине њиховог испољавања. Уочити различите начине грађења хумора у роману. Сагледати његову улогу у делу. Тумачити истакнуте облике казивања (приповедање у првом и трећем лицу, дијалог, портрет) и њихову функцију у роману. Проширити лексички фонд речи ученика.

Васпитни циљеви: Уочавати и образлагати уметничко и идејно богатство романа *Аутобиографија*. Развијати и неговати интересовање ученика за хумористичка прозна остварења. Поузданим методичким вођењем оспособљавати ученике да уоче психолошку мотивацију поступака ликова и њиховог говора. Подстаћи ученике да са моралног становишта процењују

истиче и кажњава неки посебан облик растреситости људи и догађаја.” (Видети: Anri Bergson, *Smeh. Esej o značenju komičnog*, Laris, Beograd, 1995, str. 44.)

поступке наставника географије и његов однос према ученицима. Указати на неповољно дејство формалистичке наставе и неадекватне примене наставних метода. Развијати потребу ученика за стицањем знања у стваралачкој, истраживачкој и продуктивној настави. Подстицати ученике на разговор како љубав утиче на човека. Указати на њену моћ да га оплемени, подстакне његов напредак и да му снагу да се брине и жртвује за вољену особу. Истицати значај емпатије, разумевања, упорности, искрености, брижности, пожртвованости, храбрости, толеранције и одлучности у животу. Развијати критички однос према непромишљеним поступцима ликова. Истаћи значај љубави и смеха у животу. Оспособљавати ученике за смех на сопствени рачун. Нагласити улогу хумора и његов допринос животној ведрини и оптимизму. Подстицати ученике да открију свевременост овог дела и да уметничким чињеницама поткрепе што више порука: *Ко се смеје, зло не мисли, Весело је срце велико благо, Залуд књига гдје памети нема, Боље је ништа не знати него којекако, Без муке нема науке, Паметан мисли што говори, а луд говори што мисли, Срећа никад до краја не траје, Свако је ковач своје среће, Љубав је пуна и меда и једа.*

Функционални циљеви: Развијати код ученика способност за уочавање, образлагање и процењивање значајних стваралачких поступака који подстичу на естетско доживљавање. Подстаћи ученике да поуздано и на аргументован начин саопштавају своје утиске и размишљања који су побуђени естетским вредностима дела. Навикавати ученике на истраживачки рад. Неговати њихово критичко и аналитичко размишљање. Подстицати ученике да на хумористичан начин говоре о својој првој љубави или неком духовитом догађају из ђачког живота. Упутити и мотивисати ученике да прочитају и друге романе у којима се описују ђачки несташлуци и љубавне згоде и тако утицати на јачање њихове литерарне пријемчивости. Подстаћи ученике да препознају и образлажу особености доброћудног смеха, да проширују знања о типовима комике и стичу способност за успешније тумачење хумористичке прозе. Навести ученике на размишљање о правим вредностима у животу. Подстицати их да сазнања, до којих су дошли читањем, упоређују са ситуацијама из стварног живота. Навикавати ученике да свестрано тумаче поруке дела, како

би развили способност поређења појава у делу са сродним текстовима и личним искуством.

Задаци за истраживачко читање *Аутобиографије*

Наставник благовремено даје ученицима истраживачке задатке који ће им помоћи да се припреме за наставну обраду тог Нушићевог дела на часу. Љиљана Бајић истиче да „било да се *Аутобиографија* обрађује у основној школи или, у контексту Нушићевог опуса, у средњој школи, пожељно је да радним пројектом буду обухваћени задаци којима се снажи однос ученика са делом.”³⁵⁰

1. Пажљиво прочитајте Нушићеву *Аутобиографију* и уживите се у њен особен уметнички свет. У томе ће вам помоћи аутобиографски приповедач који вам поверава своје доживљаје. Наведите својства која одликују његово приповедање.

2. Припремите се да говорите о својим утисцима, размишљањима и доживљајима подстакнутим прочитаним романом. Наведите поглавља која су вам била посебно занимљива. Истакните епизоде које су вам биле смешне. Образложите шта је на вас у роману оставило највећи утисак. На одабраном примеру анализирајте због чега дечја перцепција света побуђује смех. Објасните како приповедач доживљава свет одраслих.

3. Проучите композицију *Аутобиографије*. Укажите на животна раздобља која она обухвата. Објасните због чега се роман завршава женидбом. Групишите поглавља романа у одговарајуће целине и на тај начин формирајте план текста. Издвојте поглавља која чине рано детињство. Објасните њихову улогу у контексту дела. Анализирајте поглавља у којима је приказано приповедачево школовање. Проучите сегменте романа у којима се приповеда о нараторовом љубавном животу. Образложите њихов смисао у делу. Установите значење завршетка

³⁵⁰ Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 92.

романа женидбом. Проучите каква је функција *Предговора* и *Поговора* у роману.

4. Анализирајте приповедачев доживљај школе. Задржите се на примерима који показују да је он пристрасан према себи. Објасните зашто је смешна таква његова искошена перспектива. Размотрите какви су часови географије. Наведете пример очигледне наставе који је на вас оставио највећи утисак. Проучите наставне и васпитне методе које наставник географије примењује у раду. Шта је у таквим поступањима неозбиљно и смешно? Осврните се на понашање ученика. Какав је ваш став према њиховом кажњавању?

5. Пажљиво читајте одломак *Прва љубав* и припремите се да говорите о својим утисцима, доживљајима и ставовима поводом текста. Замишљајте Персин и приповедачев изглед и детаљно их опишите. Запазите значајне појединости у опису Персиног портрета. Образложите шта вам је у њеном изгледу смешно. Објасните улогу придева и присвојних заменица које приповедач користи описујући је. Наведите језичка средства којима се дочарава дечакова радост због сусрета са њом. Истакните приповедачеве поступке који осликавају његова искрена осећања према Перси. Наведите дечакове поступке у којима се запажају његова наивност и инфантилност. Уочите како се приповедач труди да задржи Персину наклоност. Како је приповедачева заљубљеност утицала на његово знање из математике? Због чега, упркос уверењу да је учио, он није поправио слабу оцену? Настојте да се што више приближите јунацима и да на појаве и догађаје гледате из њиховог угла. Размислите зашто су приповедач и Перса одлучили да се отрују. Образложите шта је у њиховом поступању озбиљно, а шта комично. Објасните шта је утицало да Перса промени свој однос према приповедачу.

6. Које су муке задесиле приповедача по завршетку школовања? Објасните зашто се универзитетска диплома јавља као препрека при његовом проналажењу посла. Како приповедачево затворско и политичко искуство утиче на његов сатирички став у приповедању?

Образложите каква су приповедачева гледишта према браку. Сагледајте како он приказује крупне људске недостатке и друштвене слабости.

7. Проучите жанровско одређење овог дела. Објасните значење термина *аутобиографски роман* и *аутобиографија*. Наведите пишчеве подстицаје за настанак дела. Образложите због чега се Нушићева *Аутобиографија* жанровски одређује као аутобиографски роман (роман са аутобиографским елементима).

8. Анализирајте шта је све повод за смех у роману. Образложите каква је улога хумора у приповедачевим успоменама. Објасните зашто такав начин приповедања изазива код читалаца симпатије. Анализирајте животне истине које сте открили уз помоћ доброћудног смеха. Објасните како се у тексту повезују забава и поука. Шта су, по вашем мишљењу, истакнуте мањквости у савременом друштву? Припремите се да о овим питањима разговарате на часу.³⁵¹

Динамика рада

Аутобиографско ја и читалац

У роману *Аутобиографија* ауторски (аутобиографски) приповедач (са којим писац дели уверења) у исповедном тону приповеда о пишчевом личном искуству, догађајима, личностима из његовог детињства и младости. Посебно наглашеним детаљима он истиче особености ликова и омогућава увид у унутрашњи свет литерарних јунака. Као учесник у догађајима, аутобиографско *ја* приповеда у првом лицу и повремено се директно обраћа читаоцу. Таквим поступањем он ствара илузију „о блискости две свести, приповедачеве и читаочеве, које на свет могу да гледају сродним духом и очима.”³⁵² Непосредно обраћање аутобиографског приповедача остварује се у примерима: „замислите само”, „можете мислити”, „верујте” „јесте ли

³⁵¹ Истраживачки пројекат за читање и тумачење *Аутобиографије* Бранислава Нушића овде је наведен у оптималном обиму, али се он подешава/сажима у складу са конкретним наставним околностима.

³⁵² Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 92.

приметили”. Приповедање у првом лицу у коме је приповедач истовремено и протагонист или јунак омогућава ученицима да се боље уживе у дело. Непосредност у приповедању ауторског приповедача илустроваћемо следећим примером:

„Ви ћете се можда овим задацима насмејати, сматрајући их измишљеним тога ради да би се персифлирала математика као наука, међутим, као потврду да овакве ствари, кад је реч о математици, не спадају у област измишљенога, приђите првome математичару кога сретнете и замолите га да вам објасни Зенонов закон. Али, топло вам препоручујем, пре него што учините, да узмете једну дозу брома за умирење живаца, јер ће вам тај математичар доказивати такве ствари да ће сасвим несвесно ваша рука тражити у околини какав предмет, пивску криглу, столицу или у најмању руку какву циглу, са жељом да га клепите у главу.” (108)

Захваљујући таквим наративним поступцима, ученици се поистовећују са ауторским приповедачем, догађаје и ликове доживљавају и тумаче из исте перспективе као и он. Ученици ће увидети да је нарација у роману претежно у првом лицу, али се повремено смењује и са приповедањем у трећем лицу. Ученици ће истаћи да, када је приповедач посматрач догађаја, али не и учесник, он приповеда у трећем лицу. Он настоји да буде објективан док приповеда о духовитим згодама или на хумористичан начин описује физичке и карактерне особине неког лика. У Нушићевој *Аутобиографији* приповедањем у трећем лицу остварени су значајни хумористички портрети приповедачевих другова који носе необичне надимке.

„Тако, на пример, Љуба Слоп, који је у почетку школске године био живахан и окретан дечко, поче полако, неосетно, постепено да прима слоновске манире, да се креће тромо, да лењо мисли и да доброћудно жмирка очима, па чак поче и кожа да му постаје неосетљива и нос да му се испушта у сурлу. (...) Средоје Твор није баш морао да улаже неки нарочити труд да би се прилагодио особинама животиње чије је име носио, а Јова Магарац, који је додуше

долазећи у школу већ био донео извесне магареће особине, необично се извежбао у стрпљењу.” (95)

Уметнички доживљаји побуђени аутобиографским романом

Милија Николић сматра да „успех у проучавању уметничког текста првенствено зависи од тога како је он прочитан, колико се читалац у њега емоционално, мисаоно и фантазијски уносио, шта је помоћу њега доживео, наслутио, сазнао. Самим тим, благовремено и умесно подстицање ученика на доживљајно и истраживачко читање постаје пресудна и далекосежна наставна делатност. Познато је да се ученици који су претходно мотивисани за читање и слушање књижевног дела дубље и свестраније уносе у његов свет и сазнају о њему знатно више од ђака који су на том пољу остали без посебног подстицања.”³⁵³

Делотворност уметничког дела условљена је, према Ингарденовом мишљењу, естетским сензибилитетом, односно способношћу да се поводом уметничких садржаја формира одговарајући емоционални доживљај.³⁵⁴

Ученици шестог разреда основне школе саживеће се са приповедачем Нушићеве *Аутобиографије* и заинтересовати за битне вредности дела и чиниоце који имају интеграциону снагу, попут тематике, ликова и хумора. Очекујемо да ће се ученицима посебно допасти сугестивност и непосредност казивања ауторског приповедача, који на духовит начин приповеда о свом рођењу, одрастању, школовању, неуспешним љубавима. Ученици ће пажљиво читати и епизоде у којима он сатирично приказује друштвене неправде које је искусио у животу. Они ће наводити шaljиве згоде из приповедачевог детињства и раног одрастања (нпр., епизоде када је добио први зуб, постављао чудна питања и родитеље доводио у непријатне ситуације, правио бројне несташлуке), смејаће се његовој наивности и неспретности. Они ће увидети да

³⁵³ Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд, 2009, стр. 259.

³⁵⁴ Roman Ingarden, *Doživljaj, umetničko delo i vrednost*, prevela Drinka Gojković, Nolit, Beograd, 1975, str. 30.

дечјом перцепцијом³⁵⁵ аутобиографски приповедач пркоси свету одраслих. Да бисмо илустровали запажање, наводимо следеће примере из романа:

На почетку романа читалац сазнаје да је приповедач од рођења некако посебан – другачији од остале деце у породици.

„Мајка, отац, браћа и сестре били су ми некако, већ од првога познанства са њима, врло симпатични и осећао сам се међу њима као код куће. Чим сам се, прва два-три дана, упознао са кућним приликама, настојао сам енергично да учиним извесне измене у начину живота и реду који је дотад владао. Тако, на пример, моја је мајка дотле спавала по целу ноћ, што сам ја сматрао нехигијенски и почео сам је будити по пет и шест пута. Оца сам пустио до поноћи мирно да спава, одмарајући се од својих дневних брига, али је од поноћи он морао узимати свој покривач и ићи чак у трећу собу, легати на диван и покрити се преко главе, ако је рад био да спава и даље.” (21)

Дечја перцепција света поседује одређен хуморни потенцијал почива на неочекиваној перспективи. Ученицима ће бити смешно сазнање да ауторски приповедач као новорођена беба поседује свест о својим осећањима, мислима, потребама и може да се сети доживљаја из најранијег детињства. Уместо да буде немоћан као свака беба, он почиње да мења понашања својих родитеља. Злурадо осећање изазвано завишћу због туђе среће или успеха мотивише поступке приповедача и у следећем примеру: „а једном сам опет пао у фрас, и то без икаквог нарочитог разлога, већ више из пакости према доктору који ме је на по сата пре тога прегледао и рекао да сам здрав као тресак.” (21)

Ученицима ће пажњу побудити и епизоде у којима приповедач несвестан штете коју чини игра се тако што пуни очеве ципеле водом, маже крем у за ципеле на хлеб, упада у казан, испада кроз прозор, котрља се низ степенице. Његови враголасти поступци понављају се неколико пута и, захваљујући томе, побуђују смех код ученика.

³⁵⁵ О дечјој перцепцији света у *Аутобиографији* пише Љиљана Бајић у књизи *Проучавање хумористичке прозе у настави*. (Видети: Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 89.)

Ученици ће испољити симпатије према приповедачу због његове храбрости, истрајности и доследности да реализује замишљене игре из ината или радозналости. Таквим поступањем приповедач настоји да, у складу са својим урођеним и стеченим особинама, делује на средину. Приповедачево егоцентрично становиште путем афективног реаговања доводи у питање рационално мишљење и понашање одраслих и изазива хуморни ефекат.

„Тако, на пример, ја сам морао поставити јесу ли сунце и месец муж и жена, вероватно, на основу тога што сам запазио да муж – сунце – није никад ноћу код куће, а жена – месец – није опет никад дању код куће. Па онда питање зашто жене имају бркове морало се у мојој души јавити као далеко предосећање познијег феминистичког покрета, који би, то нема сумње, далеко брже напредовао и можда већ победио кад би жене имале бркове. Па онда, не само тада већ и дан-данас, толико је магараца на високим положајима у државној служби да сам ја био просто принуђен поставити питање да ли и магарци уче школе.” (31)

Очекујемо да ће се ученицима посебно допасти поглавља у којима се на хумористичко-критички начин сагледава школа (*Школовање, Основна школа*). Можемо очекивати да ће се они поистоветити са приповедачем и његовим гледиштем да је „школа калуп у које се дете, као прокисло тесто, метне, па му школа да форму и врати га родитељима печено”. (52) Ученици ће се сложити са његовим становиштем да је „школовање непрекидна борба за опстанак и одржање.” (52) Они ће се критички осврнути на образовни систем који кажњава сваку активност ученика која није уобичајена и очекивана. Од ученика се под примерним владањем подразумевало да буду послушни и трпељиви. Они ће увидети да школска средина крајем 19. века није помагала и подстицала развој креативних особина код ученика. Нушић се критички осврнуо на традиционалну формалистичку наставу сматрајући да се особине човека не формирају простим пасивним деловањем средине на појединца, него управо активношћу појединца у одређеној средини.

Читајући Нушићев роман *Аутобиографија*, ученици ће сазнати многе истине о начину школовања ученика у прошлости, њиховим ђачким бригама и

преокупацијама. За ученике ће бити подстицајно сазнање да је у 19. веку дистанца између деце и одраслих (родитеља, учитеља и професора) била много већа него што је данас. Ученике ће на размишљање подстаћи приповедачево становиште да је, захваљујући учитељу, спознао да је живот пун неправди.

„Према занимању очева био нам је одређен и ранг у учењу и владању. Тако, на пример, најбољи је ђак био кобасичарев син, а одмах за њим касапинов, затим син једнога бакалина, па пиљарев син (и то откако је, сем зелени, почео слати пилиће и ћурке), а тек у последњој клупи син гробарев, свиращев, кочијашев и уопште синови оцева непродуктивних занимања.” (60)

Ученици ће се критички осврнути на поступање учитеља који успех ученика вреднује на основу занимања родитеља (очева) и осудити заступљеност мита и корупције у образовању. Очекујемо да ће ученици наводити и духовите примере из основне школе. Један такав пример јесте учење слова асоцијативним путем.

„Тако је он и за сва остала слова нашао упоређења: Б, на пример, била је буца којом Цигани ударају у бубањ; Г вешала; О рупа; Ш плот којим је ограђен шљивик; Х ногаре за стругање дрва; У ракље за ражањ; Т чивилук за вешање одела; Д турски нужник, а Ф тетка Перса, фамулусова жена, која је одиста несносно зипарала по школском ходнику, наслањајући увек руке на кукове, те личила на слово Ф.” (62)

Ученици ће указати на заосталост школског система и наставних метода којима се учитељ служи, али ће их насмејати његова оригиналност и довитљивост у подучавању. Захваљујући необичном асоцијативном повезивању појмова,³⁵⁶ настаје низ комичних ситуација на часу. Наводимо један од таквих примера:

³⁵⁶ Антички филозофи сматрали су да асоцијације имају важну улогу у процесима учења и памћења. Аристотел је разликовао асоцијације по додиру – „повезаност два доживљаја по простору или по времену”, асоцијације по сличности и асоцијације по контрасту. Међутим, савремени психолози сматрају да процес учења и памћења не зависи само од асоцијативних веза,

– Дедер ти, Перо, напиши реч дуд!

Разуме се да би се и Пера збунио док му не би учитељ рекао:

– Замисли јагње на ражњу између два турска нужника.

И Пера би се одмах сетио те реч написао. (62)

С посебним занимањем ученици ће говорити о очигледној и формалистичкој настави појединих предмета у гимназији (*Српски језик, Страни језици, Географија, Историја, Јестаственица*).

Читајући *Аутобиографију*, они ће стећи богата сазнања о предметима који су се изучавали у средњој школи крајем 19. века. Сазнаће да су ученици имали обавезне часове из хришћанске науке, српског језика, историје, географије, јестаственице (минералогije, ботанике, зоологије), страних језика (француског и немачког језика), математике, физике и хемије и мртвих језика (латинског и грчког језика). Ученици ће запазити да, поред разлике у именима, многи предмети који се изучавају почетком 21. века нису постојали у школском програму крајем 19. века. Њих може да их зачуди изостанак физичког васпитања, енглеског језика, музичке и ликовне културе. Наставник би требало да објасни ученицима да су крајем 19. века постојали обавезни и необавезни (добровољни) наставни предмети. Обавезни предмети били су: хришћанска наука, српски, немачки, француски, латински и грчки језик, земљопис, српска и општа историја, јестаственица (зоологија, ботаника, минералогija), физика, хемија, математика, механика, нацртна геометрија и геометријско цртање и филозофија. Изборни предмети били су: слободно ручно цртање, певање, краснопис, гимнастика, свирање и стенографија.³⁵⁷ Нушић је у *Аутобиографији* приказао само оне предмете на којима је имао потешкоћа у савладавању градива.

Очекујемо да ће ученици као духовите ситуације са часова српског језика навести следеће епизоде: деклимирање (склањање) именица, поигравање

већ превасходно од наше мотивације. (Видети: Никола Рот, *Општа психологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1981, стр. 105.)

³⁵⁷ Вукашин Станисављевић представио је развој школства у Србији у периоду од 1717. до 1918. у књизи *Два века српских уџбеника*. (Видети: Вукашин Станисављевић, *Два века српских уџбеника*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1992, стр. 207.)

глаголским облицима, писање састава на задату тему и употреба интерпункције у реченици.

„И не само мени већ и свима у мојој околини задао је тај падеж главобољу. Мој најстарији брат, који је већ био у старијим разредима, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом; мој млађи брат ми рече да је од именице *нас* пети падеж: *куче*. Отац ми није умео казати ништа, пошто граматика нема никакве везе са трговином, већ изгледа да ту чак важи правило: што мање граматике то више зараде.” (69)

Ученици ће наводити духовите епизоде са часова математике, страних језика, јестваственице, који су на њих оставили снажне утиске. На ученике ће посебан утисак оставити примена васпитних мера у образовању. Они ће издвајати и наставне ситуације у којима се ученици кажњавају. Очекујемо да ће осудити употребу батина, шамарање, чупање зулуфа, извлачење ушију, шибање прутом и клечање на кукурузу, седење у магарећој клупи. Саопштавањем читалачких доживљаја ученици се навикавају да их образлажу и критички вреднују уважавајући и другачија виђења и различите ставове ученичког колектива. Читалачка искуства ученика имају мотивациону улогу у настави и снаже наставно тумачење овог Нушићевог романа.

Композиција романа „Аутобиографија”

Наставник подстиче разговор о композицији *Аутобиографије* на следећи начин:

– Проучите композицију романа *Аутобиографија*. – Укажите на животна раздобља која он обухвата. – Групишите поглавља романа у одговарајуће целине и на тај начин формирајте план текста. – Проучите поглавља која чине рано детињство. Образложите њихову улогу у контексту дела. – Сагледајте групу поглавља у којима је приказано приповедачево школовање. Установите њихов смисао у делу. – Анализирајте поглавља у којима су представљена

приповедачева младалачка заљубљивања. Објасните због чега се роман завршава женидбом. – Каква је функција предговора и епилога у роману?

Ученици ће запажати да се роман састоји од двадесет и четири поглавља, уоквирених *Предговором* и *Поговором*. У роману се хронолошким редом приповеда о нараторовом животу од његовог рођења и ницања првог зуба, па до женидбе. Издвајају се четири периода: рано детињство, ђачко доба, младост и доба зрелости. На основу поглавља у романа, која представљају пишећ план текста, ученици ће уочити и издвојити наративне целине и тумачити њихову уметничку улогу у делу. Посредством садржинских текстовних целина ученици ће на стваралачки начин сагледати композицију романа. Могуће је табеларно приказати формиран план текста који ће ученици израдити током припремања и о својим резултатима рада реферисати на часу. Табеларни план текста романа може настати и током рада на часу, у одговарајућој наставној ситуацији:

Табела 5: План текста за композицију романа *Аутобиографија*.

Детињство	Ђачко доба	Младалачко доба	Доба зрелости
Од рођења до првог зуба	Школовање	Прва љубав	Q.V.F.F.F.S
Од првог зуба до панталона	Основна школа	Прва и последња песма	Тамница
Човек у панталонама	Хришћанска наука	Друга љубав	Војска
Суђаје	Српски језик	Од треће до закључно дванаесте љубави	Брак
	Историја		Неисписана глава
	Географија		
	Јестаственица		
	Страни језици		
	Математика		
	Физика&Хемија		
	Мртви језици		

Ученици ће запазити да постоји извесна правилност у обликовању композиционих целина у роману. Свака целина почиње на афирмативан начин (рођењем, поласком у школу, заљубљивањем и стицањем дипломе) и симболизује успешну фазу у одрастању приповедача. Груписање поглавља унутар целина заснива се на хронолошком принципу – догађаји се приказују по реду, онако како су се одвијали у приповедачевом животу. Изузетак представља друга целина – *Бачко доба* у којем се приповедач због недовољне успешности у савладавању градива по разредима определио да наведе преглед школовања по предметима.

„У једном тренутку, мислио сам да идем редом од разреда до разреда, али кад сам се сетио колико сам напора ја уложио провлачећи се кроз разреде, изгубио сам сваку вољу да се још једном враћам у њих. Радије ћу учинити преглед школовања по предметима. Тако ће ми се бар дати прилика да се појединим предметима, са којима сам био у непријатељству, осветим за све оне муке које су ми некада задали.” (58)

Ученици ће запазити да се у целини која приказује нараторево рано детињство приповеда о најзначајнијим догађајима у одрастању приповедача (рођење, ницање првог зуба, проговарање, проходавање, омиљене дечје игре и несташлуци). *Бачко доба* тематизује догодовштине из школског живота. У трећој целини – *Младост* – приказује се дванаест приповедачевих неуспешних љубави. У целини под називом *Доба зрелости* описују се животни проблеми са којима се приповедач суочава након завршетка школовања (немогућност запослења, кривично гоњење и затварање, војнички и брачни живот). Ученици ће уочити симболику тринаесте приповедачеве љубави, која је крунисана браком, а тиме почиње *Доба старења*.

Ученицима ће бити духовито Нушићево тумачење брака. Они ће се посебно осврнути на његову тезу из *Предговора* да „човек после женидбе и нема аутобиографије”. (7) Они ће навести приповедачеву периодизацију живота, по којој постоје два раздобља у животу: период до женидбе, који он назива „од досељења до пропасти”, и период након тога, који назива време

„робовања и патњи”. (8) Ученике може зачудити што приповедач брак изједначава са тамничењем и затвором.

„И упао сам тек што сам се ослободио тамнице, тако да ја нисам ни осетио оно задовољство које осуђеник осети кад се дочепа слободе. Из школе у војску, из војске у тамницу, а из тамнице у брак. Изгледа као да би то и имао бити ред ствари у животу: у школи прибираш потребна знања за живот, а у војсци и тамници се вежбаш за брак. У војсци се научиш дисциплини и безусловној послушности према команди, а у тамници се научиш да кроз прозор, иза решетака, посматраш живот, али ти да не учествујеш у њему.” (181)

Приповедач брачни живот дели на следеће периоде:

- робовање у тешким оковима – првих пет година брака;
- робовање у лакој окову – од пете до десете године брачног живота;
- робија без окова – од десете до петнаесте године брака;
- условна слобода – после петнаест година брака. Он тада само увече борави у тамници на ноћењу.

Ученици ће запазити да последње поглавље прве (*Суђаје*) и последње целине (*Неисписана глава*) у плану текста садржи дигресије. Таквим поглављима наговештава се неизвесна судбина приповедача пред најзначајним периодима живота – школом и браком.

Школа и брак представљају два најважнија периода у животу човечјем, јер, вели се, ко добро сврши школу и сретно се ожени, тај је збринуо живот. (58)

Да би ученици сагледали функцију Предговора и Поговора у роману, наставник им поставља следећа питања:

– Шта је писца мотивисало да напише *Аутобиографију*? – Задржите се на његовом тумачењу делотворности својих бића. У чему се огледа њихова посебност? Какву моћ он придаје смеху?

Ученици ће истаћи да је *Предговор* засебна целина на почетку романа у којој приповедач пише о стваралачким подстицајима који су га навели на писање дела и анализира стваралачки чин писања. Наратор је свестан чина писања.³⁵⁸ Он описује три своја лица: једно – које је „поникло из првог плача и прошко кроз живот заливајући се сузама”, друго – које је „пошло у живот под тешким теретом и посртало под бригама” и треће – које је „никло из првог осмеха и прошко кроз живот са осмехом на уснама”. (13)

Ученици ће истаћи да је Нушић смеху дао највећи значај. Захваљујући смеху, он је спознао и вредновао живот, свет и људе, пребродио животне недаће и бранио се од невоља и суровости живота. Уз помоћ смеха је стварао. Писац је сматрао да је смех значајан еликсир живота, доказ зрелости и духовне снаге човека и његова снажна потпора у стваралачком раду.

„Том трећем, који је, смејући се кроз живот и животу прошао своју стазу, поверавам да испише ове листове моје јубиларне књиге, јер он је једини видео живот.”³⁵⁹

Поговор је завршни део романа у којем аутор фикционализује сопствену смрт и саопштава поруке. Нушић је желео да се на крају романа нашали са самим собом и насмеје читаоце на сопствени рачун. Попут записа из *Листића* у којима је завршио своју исповест мишљу: „На крају живота се ставља тачка. Живот је ред дела у којима је исказана нека мисао”,³⁶⁰ тако су се и странице *Аутобиографије* затвориле речима: „Збогом и хвала на пажњи!” (195)

Ученици уочавају поступак преувеличавања, којим се писац служи како би фикционализовао властиту смрт и постигао смех код читалаца.

³⁵⁸ Када би се Нушићева Аутобиографија тумачила у средњој школи, на овом примеру могуће би било објаснити појаву метадијегетичког приповедача. Под *метадијегетичким приповедањем* се подразумева „уметање приповести у другу приповест, и то превасходно у примарну приповест”. (Видети: Džerald Prins, *Naratorološki rečnik*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 100.)

³⁵⁹ *Наведено дело*, стр. 15.

³⁶⁰ Бранислав Нушић, *Аутобиографија. Опитинско дете. Листићи*, Просвета, Београд, 2006, стр. 462.

Бачко доба

– Какви су часови географије? – На који начин ученици сазнају да је Земља округла? – Пронађите у тексту примере који их доводе до забуне. – Наведите пример очигледне наставе, који је на вас оставио највећи утисак. – Запазите како је описан школски глобус. – Анализирајте приповедачев доживљај наставе географије. – Шта је у поступањима наставника географије неозбиљно и смешно? – Проучите наставне и васпитне методе које наставник географије примењују у свом раду. – Запажајте како наставник објашњава ученицима помрачење Сунца и Месеца, као и кретање планета. – Размислите и образложите зашто ученици не разумеју наставно градиво. – Издвојте духовите епизоде са часа географије и образложите своје утиске. Анализирајте функцију хумора у одломку. – Осврните се на понашање осталих ученика према Сретену. – Какав је Нушићев став према таквом школовању?

Ученици ће истаћи да се у поглављу *Географија* приказује догматско-репродуктивна настава у којој ђаци немају иницијативу, пасивни су у усвајању знања и недовољно мотивисани за рад. У недостатку уџбеника и постојање дотрајалих наставних средстава, професор географије користи ученике да у очигледној настави они буду наставна средства. Професорово омиљено наставно средство био је Сретен Јовић. Због тога што је имао велику главу, професор је на његовој глави, уместо глобуса, објашњавао природне појаве, као што су смена дана и ноћи, помрачење Сунца и Месеца. Професору је Сретенова глава послужила као модел да би доказао да је Земља округла. Наставник прави аналогije по сличности (глава – глобус, коса – прашума, чело – узоране мисирске равни, нос – недостижни врх Хималаја). Сретена су другови доживљавали као покретни глобус. Они су његову чураву косу замишљали као прашуму, у којој станују дивље звери, његово чело личило им је на узоране мисирске равни, а две носне дупље личиле су им на две реке које се спајају једна у другу.

„Наше убеђење да је његова глава прави глобус било је толико да је, када му је једном у игри неки Станко Милић разбио главу, на питање професорово зашто је то учинио, одговорио:

– Учио сам географију!” (89)

Ученици се смеју професоровим досеткама на Сретенов рачун, а он се због тога осећа непријатно и несрећно. Бергсон наводи да аутоматизам, крутост и представљање бића као предмете изазива ефекат смеха. „Та крутост је смешно, а смех му је казна!”³⁶¹

Професор географије није добар предавач. Иако се труди да настава буде занимљива, он ученицима неразумљивим појмовима објашњава непознато градиво и зато његова предавања нису била разумљива ђацима, а градиво се излаже на конфузан начин. Час о функционисању планетарног система претворио се у неконтролисано кружење ученика, што је довело до њихове несвестице. Ученици ће увидети и критички вредновати такво наставниково подучавање. Они ће наводити недостатке такве наставе. Од ученика се очекује само да меморишу и репродукују научено градиво. Ђаци су потчињени ауторитету наставника, имају слабу мотивацију и осећају се непријатно на часу. Они немају могућност да стекну знање на основу стваралачког и истраживачког рада. Таква настава спутава код ученика радозналост и критичко просуђивање. Ученици ће осудити професорово понашање према ученицима, посебно онда кад их батинама кажњава зато што не разумеју градиво и омаловажава их пред свима коментаришући њихов изглед (Сретена пореди са дивљацима, а Живка назива магарцем).

„Сви ћуте, јер не могу да замисле како то Живко обасјава и чиме обасјава.

– Али – наставља професор – Земља, на своме путу око Сунца, у једном тренутку нађе се између Сунца и Месеца... ето тако! – и ту нас поврста у једну линију, Живка, Сретена и мене. – И онда, као што видите, главати Сретен заклонио је онога малог и светлост Живкова не може да га обасја, те услед тога настаје помрачење Месеца. Је л’ разумете?

³⁶¹ Anri Bergson, *Smeh. Esej o značenju komičnog*, Laris, Beograd, 1995, str. 13.

– Ја не разумем! – прогунђа Живко, из којег има сва светлост да потече.

И баш та околност што му онај који светлост треба да позајми другима не разуме разгневи професора и звизну му такав шамар, који је код грешнога Живка морао изазвати праву представу помрачења, те он жмиркајући додаде брзо:

– Сад разумем!

И не само што је он разумео шта је то помрачење него смо и ми сви остали тога тренутка разумели зашто се овај део географије зове физичка географија.” (91)

Бергсон наводи да држање, гестови и покрети људског тела постају смешни када почну да подсећају на механичко понављање и аутоматизам предмета. „Смејемо се сваки пут кад нека личност остави на нас утисак неке ствари.”³⁶²

Ученици ће запазити да је Нушић писао са ведрије стране о манама и несавршеностима школског система и да их је изложио подсмеху у нади да ће се увидом у њихову неефикасност оне отклонити. Он је сматрао да је улога наставника да пробуди стваралачке способности ученика, ослободи их, развија и усавршава. По његовом мишљењу, важна функција школе јесте да младе људе учи мудрости срећног живљења. Ученици ће истаћи да је успешна настава она у којој ученици самостално и слободно сагледавају појаве и предмете, уочавају битне одлике, откривају скривена значења нових идеја, чињеница, упоређују, предвиђају и закључују. Креативну наставу карактеришу односи поверења и сарадње наставника и ученика. Ђаци се храбре, мотивишу, подстичу на истраживање, размишљање, стицање знања и стваралаштво. Они преузимају иницијативу на часу и активно учествују у свим фазама наставе. Наставник мотивише, помаже, подстиче, прати, усмерава ученике и задовољан је кад види напредак својих ученика. Он ствара ведро и конструктивну радну атмосферу, преноси ентузијазам на своје ученике и спреман је се усавршава и учи.

³⁶² *Наведено дело*, стр. 17.

Прва љубав

– Замишљајте Персин и приповедачев изглед и детаљно их опишите. Запазите значајне појединости у опису Персиног портрета. – Образложите шта вам је у њеном изгледу смешно. – Објасните улогу придева и присвојних заменица које приповедач користи описујући је. Наведите језичка средства којима се дочарава дечакова радост због сусрета са њом. – Истакните приповедачеве поступке који осликавају његова искрена осећања према Перси. Уочите како се он труди да задржи њену наклоност. – Како је његова заљубљеност утицала на његово знање из математике? Због чега, упркос уверењу да је учио, он није поправио слабу оцену? – Размислите зашто су приповедач и Перса одлучили да се отрују. – Образложите шта је у њиховом поступању озбиљно, а шта комично. – Објасните шта је утицало да она промени свој однос према приповедачу. – Проучите облике казивања у тексту и њихову функцију у приповедању.

Ученици ће навести да упоредо са школовањем ауторски приповедач оживљава сећање на своје младалачке љубави. Приказује их хронолошким редом, од прве до тринаесте. Пишчева прва љубав је Перса, његова прва комшиница. Заљубио се у њу изненада, на први поглед само зато што му је била најближа. Она је била пегава девојчица која је носила жуте чарапе и искривљене штикле. Њен портрет, захваљујући необичним епитетима, делује карикатурално и изазива смех читалаца. Персин портрет пружа могућност да се посредно открију расположења и осећања приповедача.

„Заљубио сам се у Персу, нашу комшику, јер она ми је била најближа. Перса је била пегава, носила је жуте чарапе и увек су јој биле искривљене штикле на ципелама. Док се нисам заљубио, нисам ни обраћао пажњу на њу, али од часа кад сам се заљубио, изгледала ми је божанствено лепа и довољно ми је било да је видим, ма и издалека, да видим само њене криве штикле, па да се одмах узбудим и похитам јој у сусрет, не бих ли што пре срео осмех на њеноме пегавоме лицу.” (127–128)

Приповедач се заљубио на први поглед и он осећа радост и усхићеност због близине вољеног бића. Он је задивљен њеним изгледом и опчињен у њеном присуству. Хумор настаје услед несклада између реалног Персиног изгледа и приповедачевог доживљаја и вредновања ње као божанског бића. Нушић се подсмева нереалном доживљају стварности коју има заљубљена особа. Приповедач Перси изјављује љубав у бурету за купус и то место ће побуђивати најлепша сећања на њихову љубав. Главне карактеристике њихове љубави су: потреба за блискошћу, саосећајност, разумевање, брижност, искреност и завет на оданост. Наклоност према Перси приповедач испољава тиме што је прати до куће, купује јој кифле и настоји да поправи слабу оцену из математике. Упркос својим напорима, наратор није успео у томе да савлада градиво за прелазну оцену. Мислећи да је њихова љубав неостварива, одлучили су да се отрују. Ученици ће запазити да се хумор и ведрина остварују наивношћу поступања јунака. Заветовање на оданост и жеља за заједничким животом духовити су због тога што га изговарају деветогодишња деца која наивно и детиње подражавају поступке ликова из књижевних дела и позоришних представа:

– Знаш шта, пошто смо већ отровани, 'ајде прекрсти се!

Она се прекрсти, а то исто учиних и ја.

– А сад – наставих ја – да идемо свако својој кући да умремо. Срамота је, знам, да умремо овде, у башти. Ми смо деца из бољих кућа па је срамота да умремо у башти!

– Јесте! – рече она и пођосмо! (130)

Заљубљеност је прошла с првим батинама. Перса је због покушаја самоубиства кажњена и то је утицало да она омрзне приповедача.

Ученици ће се саживети са ауторским приповедачем и пратити његово приповедање о првом љубавном искуству. Они ће истаћи да аутобиографски приповедач приповеда у 1. лицу када жели да успостави што непосреднији однос према догађајима и ликовима. Међутим, када наратор жели да буде објективан док приповеда, он приповеда у трећем лицу. Смењивање наратије

у 1. и 3. лицу остварује се динамика у приповедању и врши карактеризација јунака.

Зрело доба

- Које су муке задесиле приповедача по завршетку школовања?
- Објасните зашто се универзитетска диплома јавља као препрека при проналажењу посла. – Како приповедачево затворско и политичко искуство утиче на његов сатирични став у приповедању? – Образложите каква су приповедачева гледишта о браку. Сагледајте како он приказује крупне људске недостатке и друштвене слабости.

Ученици се подстичу да критички вреднују друштвену стварност и односе у њој. Након завршених студија, наратор се нашао у дилеми: шта и куда даље? Могао је да постане чиновник, адвокат, новинар или глумац. Ученици запажају критику друштва која је дата у описима наведених професија. За посао чиновника било је довољно да не мисли својом главом, да не види и не чује оно што не треба. У адвокатском послу очекивало се да нема везе ни са невинима ни са кривима, јер се тешко сазна ко је на којој страни. То је професија која продаје савете, а сам писац наводи да у животу никада ничији савет није послушао. Новинари су људи који нарушавају мир и углед. Глумци имају славу, али су им стомаци празни. У таквом друштву образован човек је непожељан. Због тога наратор не може да нађе посао у државној служби те је приморан да крије диплому. Због тога што се открило да је школован отпуштен је из службе. Ученици ће навести и да је писац због песме *Погреб два раба* завршио у затвору. Од вашарског кесароша, лопова, сазнао је како функционише правосудни систем у земљи. Ученици ће истаћи да писац критикује систем поремећених вредности у друштву крајем 19. века. Ученици откривају да је такво друштво огрезло у криминалним радњама (крађа, склањање доказа, корупција, тортура). Нушић у *Аутобиографији* критикује и војно устројство сматрајући да оно почива на једнообразности која се намеће сваком појединцу. Он наводи да је у војсци довољно бити послушан, не мислити ни о чему, навући униформу и имати ошишану главу.

Подстицајно би било и да наставник ученике упозна са критичким освртима из секундарне литературе којима се указује на посебности овог Нушићевог остварења.

Указујући на Нушићеву *Аутобиографију* као на значајно козерско-хумористичко дело, Славко Леовац истиче следеће:

„Козерске способности Бранислава Нушића, који хумористички говори и слободно асоцира успомене и запажања, најбоље се примећују у делу *Аутобиографија* (1924). Без амбиција да оствари одређену уметничку структуру, Нушић спонтано пародира један могући живот и једну могућу аутобиографску форму. У овом делу он је протејски шерет, на махове чудесан пародичар и аутопародичар, и то се нарочито запажа када превазилази локалне асоцијације, искуства везана искључиво за његово време, када, на пример, сјајно пародира стил неких чланака и студија, или када се руга смрти, човеку који је очекује и онима који од ње живе!”³⁶³

Указујући на посебност овог Нушићевог остварења Јосип Лешић је записао:

„И заиста, у *Аутобиографији* се Нушић, као никада до тада, обилато (грохотом) насмијао и на свој и на туђи рачун. Све што га окружује, од врха до дна, од практиканта до министра, од попа до митрополита, од војника до генерала, сва занимања, положаји, титуле, све грађанске светиње, све државне установе, надлештва, наши министри, наше нарави, понашање, обичаји, наш балкански менталитет, све је то изврнуто, претресено, испрашено, помјерено и изложено смијеху, показало своје комично наличје и своју моралну мимикрију храњену многим страстима и себичностима.”³⁶⁴

³⁶³ Славко Леовац, *Портрети српских писаца XIX века*, Српска књижевна задруга, Београд, 1979, стр. 302.

³⁶⁴ Josip Lešić, *Branislav Nušić – život i djelo*, „Sterijino pozorje”, Matica srpska, Novi Sad, 1989, str. 203.

Аутобиографски роман

– Проучите жанровско одређење овог дела. – Објасните значење термина *аутобиографски роман* и *аутобиографија*. – Наведите пишчеве подстицаје за настанак дела. – Образложите због чега се Нушићева *Аутобиографија* жанровски одређује као роман са аутобиографским елементима.

Ученици ће истаћи да у аутобиографском роману писац полази од личних сећања на детињство, али много слободније обрађује догађаје из свог живота. Овакви романи су обично писани у првом лицу. Бранислав Нушић је стварајући *Аутобиографију* на духовит начин описао своје одрастање, полазак у школу, прву љубав, сазревање, разочарања и немире. Он је многе догађаје из свог живота преобликовао маштом, учинио их другачијим, те се ово његово дело може жанровски одредити као роман са аутобиографским елементима.

У аутобиографији писац описује властити живот од рођења до тренутка писања или само одређен период свог живота (детињство, младост, старост). Аутобиографија садржи истините чињенице обликоване на стваралачки начин. У аутобиографији преовладава личан (субјективан) пишчев однос према догађајима и савременицима.

Наставник може ученике да упозна и са становиштем књижевних теоретичара који *Аутобиографију* жанровски одређују и као пародијски роман. Књижевни теоретичар Горан Максимовић сматра да је *Аутобиографија* „пародијски роман изложен у специфичном приповједном поступку ланчаног везивања заокружених епизода (новела) из појединачних животних периода, уоквирених *Предговором* и *Поговором*.”³⁶⁵

Делотворни смех

– Анализирајте шта је све повод за смех у роману. – Образложите каква је улога хумора у приповедачевим успоменама. – Објасните зашто такав начин приповедања изазива код читалаца симпатије. – Анализирајте животне истине

³⁶⁵ Горан Максимовић, *Умјетност приповиједања Бранислава Нушића*, Велвет, Београд, 1995, стр. 132.

које сте открили уз помоћ доброћудног смеха. – Објасните како се у тексту повезују забава и поука. Шта су, по вашем мишљењу, истакнуте мањкавости у савременом друштву?

Ученици ће читајући *Аутобиографију* истаћи значај радозналости, упорности, истрајности, поштовања, искрености, разумевања, стрпљења, пожртвованости, оптимизма и самопоштовање у животу. Они ће увидети да су питања и теме које Нушић у *Аутобиографији* покреће универзалне. Критички ће сагледати недостатке и слабостима савременог друштва, као што су мито и корупција, владавина појединца, бирократија, лицемерје, поремећене вредности у друштву, афирмација шунда и кича.

Ученици ће истаћи да се Нушић суочава са бројним проблемима, које успева да савлада једино кроз смех. *Аутобиографија* указује на смисао хумористичног стварања којим је Нушић дао лични допринос у развоју друштва и снажењу критичке свести читалаца.

4.2. Интерпретација комедије *Сумњиво лице* у основној школи

Драмско стваралаштво Бранислава Нушића ученици основне школе упознају најпре преко узорних примера пищевих једночинки *Кирија* (у петом), *Аналфабета* (у шестом), недовршене комедије *Власт* (у седмом) и комедије *Сумњиво лице* (у осмом разреду). Наставним програмима предвиђено је да се, изузев комедије *Сумњиво лице*, која се обрађује у целини, остали драмски текстови обрађују у одабраним, репрезентативним одломцима.

Наставном обрадом комедије *Сумњиво лице* ученици се подстичу да дело прочитају, доживе, разумеју, свестрано тумаче и вреднују. Пошто се тумачење комедије заснива на доживљавању и разумевању текста, наставник ће инструктивним подстицајима мотивисати ученике да дело прочитају у себи (доживљајно, усмерено, истраживачки) и да се припреме да поједине одломке из комедије прочитају наглас (изражајно и интерпретативно). Наставник настоји да код ученика развија способност за откривање аутентичних естетских вредности, за критичко мишљење и процењивање уметничке (естетске) улоге драмског

текста. Он ће поступно и систематично оспособљавати ученике за доживљавање и вредновање сценских (позоришних, радијских, телевизијских и филмских) остварења насталих према Нушићевом тексту. На адекватан начин наставник ће подстицати и креативне способности ученика и, пратећи њихово самостално језичко, литерарно и сценско стваралаштво.

Наставна интерпретација комедије *Сумњиво лице* засниваће се на здруженом литерарном и театролошком приступу,³⁶⁶ при чему ће се посебно водити рачуна о ваљаној ученичкој рецепцији.

На почетку школске године наставник ће годишњим и оперативним планом рада предвидети да комедију *Сумњиво лице* обрађује два школска часа у другом тромесечју првог полугодишта или у првом тромесечју другог полугодишта. За овакву одлуку наставник се опредељује узимајући у обзир хумористичку природу Нушићевог комада и објективне околности у којима се ученици у том периоду налазе.³⁶⁷

³⁶⁶ Љиљана Бајић у студији *Читање драме* наводи да је у тумачењу драмског текста прикладно комбиновати неке од наведених облика и садржаја рада: „истраживачко и сценско читање драмског текста; навикавање ученика да током читања и проучавања драме откривају и заузимају различита гледишта на уметнички свет књижевног дела; функционално познавање жанровских посебности драмског текста и драмских врста, као и теорије и историје драмске и позоришне уметности; поредбено тумачење драмског текста и његове сценске реализације; посматрање позоришне представе и њено критичко просуђивање; театролошки увид у драмско дело, односно у сценске елементе (посебно сценски простор и говор), кинезичке и проксемичке знакове (мимику, гест и држање драмских лица) и визуелна и аудитивна средства у драми (маску, костим, светлосне и звучне елементе) и у њихову функцију на сцени; истраживачки увид у позоришну историју драмског дела: у репертоар и време сценског постављања драме, њену рецепцију код публике и у позоришној критици; развијање унутрашње чулности и сценске имагинације путем задатака који подстичу на увиђање књижевних и сценских чинилаца драмског дела (од радње и ликова, преко изгледа и детаља позорнице и говора ликова на сцени, до глумачке интерпретације и режијске концепције); навикавање ученика на праћење и селективно коришћење секундарне литературе о драми, посебно књижевне и позоришне критике; афирмисање драмског и сценског стваралаштва ученика (од читања драмског текста по улогама, преко драматизације текста и стварања позоришних мапа, до писања оригиналних књижевних и сценских редакција драмског текста и позоришних и књижевних приказа и критика”. (Видети: Љ. Бајић, *Читање драме*, „Књижевност и језик”, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2013, бр. 3–4, стр. 351–362.)

³⁶⁷ У другом тромесечју првог и током другог полугодишта осмог разреда поред часова обраде новог градива преовлађују часови обнављања и систематизације градива из свих подручја наставног рада (*Књижевност, Језик, Језичка култура*). Неки од приоритетних циљева наставе српског језика јесу да ученици стекну базичну језичку писменост и одговарајућа знања која прописује документ *Стандарди ученичких постигнућа за крај обавезног образовања у области Српски језик*. Наставне активности усмерене су ка томе да се реализују садржаји програма за осми разред како би се ученици ваљано припремили за предстојећи завршни испит. Завршним испитом процењује се степен остварености образовних стандарда за крај обавезног образовања и васпитања. Од 2014. године поред теста из српског језика и математике, ученици полажу и трећи (комбиновани тест из историје, хемије, физике, биологије и географије). Обим градива и број предмета који су предмет пробног тестирања указују на оптерећење наставника и ученика у

У наставној интерпретацији комедије *Сумњиво лице* уз литерарни, у складу са узрастом и интересовањима ученика, афирмисаће се и театролошки приступ. Наставник ће предвидети циљеве, садржаје и облике рада, радње, поступке и средства како би благовремено припремио ученике за рад. Љиљана Бајић истиче значај синхроности бинарних гледишта на драму у настави, које овде преносимо у дословном виду:

„Наставна обрада драме изискује адекватну примену више стручних метода и истраживачких гледишта како са подручја књижевности, тако и са подручја сценских уметности. У складу са својствима конкретног дела, према његовој структури и особинама успоставља се корелација адекватних поступака и облика проучавања у настави. Тако се обрада која уважава истовременост и напоредност, синхроност, а не посебност бинарних гледишта на драму показује као најбоље методичко полазиште за њено успешно проучавање у настави.”³⁶⁸

У складу са изнетим тумачењем ауторке најприкладнији облици и садржаји рада приликом проучавања комедије *Сумњиво лице* у настави били би:

- истраживачко и сценско читање драмског текста;
- развијање унутрашње чулности и сценске имагинације код ученика;
- театролошки увид у драмско дело и функцију сценских елемената;
- поредбено тумачење драмског текста и његове сценске реализације;
- истраживачки увид у позоришну историју драмског дела;
- гледање позоришне представе или телевизијске адаптације драмског текста и њихово критичко просуђивање;
- афирмисање драмског и сценског стваралаштва ученика (читање драмског текста по улогама, драматизација предговора);

остварењу циљева и задатака предвиђених планом и програмом из свих школских предмета који су предмет провере. У таквим наставним околностима читање и тумачење Нушићевог хумористичног драмског комада има вишеструки значај. Смех подстиче добро расположење, доводи до растерећености, унутрашњег мира и задовољства код ученика. Комедија *Сумњиво лице* својим хумористичким садржајем подстиче ученике за читање, доживљавање и тумачење, ствара ведру и кооперативну атмосферу на часу, позитивно утиче на ментално стање ученика.

³⁶⁸ Љиљана Бајић, *Читање драме*, „Књижевност и језик”, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2013, бр. 3–4, стр. 351–362.

• навикавање ученика да се нађу у улози редитеља, глумца, костимографа, сценографа, реквизитера, декоратера, шаптача, инспицијента.

Према схватању Драгутина Росандића, повезивање књижевног текста са сродним врстама уметничког стварања (позориштем, филмом, сценским уметностима) омогућава да се у настави књижевности као приоритетни остварују циљеви који се заснивају на естетском знању, осећању и способностима ученика.³⁶⁹ Након добро припремљене и остварене наставне интерпретације комедије *Сумњиво лице*, пожељно је да се на неком од наредних часова реализују остали облици рада подстакнути текстом (гледање позоришне представе, филмске или телевизијске адаптације, изражајно и интерпретативно читање репрезентативних одломака из комедије, драматизација предговора комедије и сценска адаптација хапшења „сумњивог лица“).

Добро је што се, на пример, позоришна представа *Сумњиво лице* налази се на репертоарима позоришта у Сомбору,³⁷⁰ у Београду³⁷¹ и Нишу³⁷². Радијска,³⁷³

³⁶⁹ Упоредити: Драгутин Росандић, *Методика књижевног одгоја*, Загреб, 2005, стр. 238–261.

³⁷⁰ Представа *Сумњиво лице* у режији Јагоша Марковића изводи се у Народном позоришту у Сомбору од 9. маја 1998. године. Редитељ је Нушићев текст адаптирао на тај начин што је увео хор који публику упознаје са тужном судбином Јеротија Пантића, његове породице, несуђеног зета Виће и надреалном стварношћу у којој страдају. Осим постојећих драмских лица (Јеротије – Саша Торлаковић, Анђа – Биљана Кескановић, Марица – Ивана Јовановић, Жика – Срђан Алексић, Милисав – Давид Тасић Даф, Таса – Перо Стојанчевић, Ђока – Бранислав Јерковић, Алекса – Здравко Панић, Газда Спасоје – Живорад Илић, Газда Миладин – Богомир Ђорђевић), редитељ уводи и драмска лица којих у Нушићевом тексту нема (црнац – Милош Штрангарић, молиоци – Драгана Шуша, Владимир Броћаловић) и оркестар – Дунавски бисери. Оригинално у режијској поставци представе сомборског позоришта огледа се и у томе што поједини глумци носе маске и имају необичне костиме (нпр., шетају огрнути ћилимима). Представа је на репертоару седамнаест година и имала је више од 150 извођења.

³⁷¹ Нушићево *Сумњиво лице* је поред Шекспировог *Хамлета* најизвођенији текст у историји Југословенског драмског позоришта у Београду. Комедија је премијерно приказана 1969. године у режији Мате Милошевића. Главну улогу је тумачио Љубиша Јовановић. Године 1990. на сцену ЈДП-а постављено је *Сумњиво лице* у режији Николе Симића, који је тумачио Јеротија Пантића. Од 9. априла 2012. године по трећи пут се приказује представа *Сумњиво лице* у режији Јагоша Марковића. Репрезентативна глумачка подела (Јеротије Пантић – Небојша Глоговац, Анђа – Јелисавета Сека Саблић, Вића – Радован Вујовић, Жика – Бојан Димитријевић, Алекса – Драган Мићаловић, Таса – Власта Велисављевић, Газда Миладин – Јанош Тот, Марица – Лана Караклајић, Ђока – Александар Радојичић, Милисав – Небојша Миловановић, Јоса – Божидар Зубер), иновативна режијска концепција, занимљиви сценски и визуелни ефекти чине да ова представа данас побуђује интересовање публике. У намери да представа буде права „гогољијада у два чина“ Марковић је поступком стилизације који је приметан у костимима, сценографији и глумачком остварењу указао на наказност корумпиране и неспособне власти оличене у типизираним драмским карактерима.

³⁷² Народно позориште у Нишу је у сарадњи са Народним позориштем из Прилепа поставило 6. августа 2013. године представу *Сумњиво лице* у режији Саше Габрића. Радња комада дешава се 1991. године, у време отцепљења Републике Македоније из СФРЈ, у варошици на југу земље. Глумачка подела (Јеротије Пантић – Димитрије Илић, Анђа – Јасмина Хоцић, Вића – Данило

филмска и телевизијска обрада³⁷⁴ значајних Нушићевих дела ученицима је доступна захваљујући електронским медијима (различитим претраживачима на интернету).

Ученици ће, уз претходно дата упутства за рад, у разговору са наставником на часу на поредбен начин проучити драмско дело Бранислава Нушића и његову сценску, радијску и/или телевизијску обраду, усвајајући и основне појмове из позоришне и филмске уметности. Такав час имаће за циљ да ученици увиде како су различити уметници (редитељи, глумци, сценографи, костимографи) прочитали, доживели и протумачили Нушићев драмски текст и да процене у којој мери је реализација драмског текста оригиналан стваралачки чин.

Циљеви проучавања Нушићеве комедије *Сумњиво лице* у настави

Проучавање комедије *Сумњиво лице* има за циљ да оспособи ученике да доживе и открију лепоту и изузетност Нушићевог драмског комада, да упознају комедиографске поступке у обликовању слике друштва и патријархалне породице 19. века, као и занимљивих драмских карактера. Овај општи циљ остварује се преко низа конкретнијих циљева, како се наводи у наредном тексту.

Образовни циљеви: Подстицати ученике да проуче и тумаче водећу предметност, литерарне проблеме, стваралачке поступке и облике вербалног и ситуационог хумора у Нушићевој комедији *Сумњиво лице*.

Учити структуру драмског текста, посебно проучити композицијске особености комедије, вишеструку мотивисаност радње, заплет и „нушићевски” завршетак. Проучити етапе драмске радње у комедији: експозицију, заплет, кулминацију, перипетију и расплет.

Петровић, Жика – Саша Кузмановић, Алекса – Стефан Младеновић, Таса – Риста Буквић, Марица – Маја Браковић, Ђока – Марко Марковић, Милисав – Милош Цветковић, Јоса – Марјан Тодоровић, Спасенија – Зорица Дамјановић) и режијска инвентивност показали су да Нушићева комедиографска оштрица на исти начин делује крајем XX, када се дешава радња представе, као и у XIX веку, у којем је драмски текст настао.

³⁷³ Радио-драма *Сумњиво лице* снимљена је 1989. године у студију Радио Београд 2.

³⁷⁴ Године 1989. Радио-телевизија Србије снимила је филм *Сумњиво лице* у режији Арсе Јовановића. Улоге тумаче: Јеротије – Иван Бекјарев, Анђа – Неда Арнерић, Вића – Милан Штрљић, Жика – Миодраг Радовановић, Алекса – Милан Гутовић, Таса – Велимир Животић, газда Миладин – Стеван Гардуновачки, Марица – Гала Виденовић, Ђока – Светислав Гонцић, Милисав – Никола Симић, Јоса – Бата Паскаљевић, газда Спаса – Бранислав Цига Миленковић. Редитељ је настојао да на аутентичан начин представи Нушићево драмско остварење.

Подробно тумачити особеност драмских лица и указати на средства њиховог обликовања. Образлагати карактеризацију (моралну и језичку) ликова у делу. Проучити психолошке и друштвене побуде актера комедије и начине њиховог испољавања. Протумачити лик Јеротија Пантића. Посебно тумачити његов монолог у 7. сцени и његове дијалоге са Вићом, Анђом и Марицом у првом чину. Запазити на који начин писац представља раскол између онога што драмски јунаци желе и онога што јесу. Уочити како Јеротијева амбиција повезује драмска лица у комедији. Анализирати ликове Виће, Жике и Милисава. Тумачити истакнуте облике казивања (дијалог драмских лица приликом саслушања Ђоке, као и Жикин дијалог са Миладином и Милисавом у другом чину) и њихову улогу у драмској радњи. Образложити како се у комедији приказује патријархална породица, с посебним освртом на однос драмских лица: Јеротија, Анђе и Марице. Указати на положај жене у друштву, тумачећи Анђин и Маричин лик. Запазити на који начин се Ђока појављује у комедији. Уочити његове реакције у односу према другим драмским лицима. Тумачити његово понашање, узнемиреност на саслушању и функцију/улогу овог лика у драми.

Анализирати специфичности вербалног хумора у дијалогу. Одредити функцију клетви и изрека у репликама драмских лица. Препознати бирократски језик као облик манипулације људима (да би се прикрила информација, истакла сопствена ученост, ублажиле непријатне чињенице). Истаћи функције ситуационе комике у развоју драмске радње. Свестрано анализирати функције дидаскалија у комаду.

Тумачити Нушићеву комедију као естетско сведочанство о власти и бирократском менталитету у Србији крајем 19. века. Подстицати ученике да свестрано доживе и опишу начин живота у срезу. Мотивисати их да размисле и тумаче на који начин су представљене законодавна, извршна и судска власт у Нушићевом делу. Свестрано анализирати социјалну, моралну и психолошку проблематику комедије.

Васпитни циљеви: Уочавати и образлагати уметничко и идејно богатство комедије *Сумњиво лице*. Подстицати ученике да са моралног становишта просуђују представнике средске власти и односе међу њима. Указати на погубно дејство корумпиране, изопачене, неодговорне власти на морал појединца и

друштва у целини. Разоткрити нечовечност бирократског менталитета и власти и указати на узроке њихове трајности. Уочавати повезаност изопачења власти, друштва и појединца. Осветлити са психолошког становишта човекову опседнутост влашћу. Развијати потребу за правичношћу код ученика, тумачећи непримерено понашање представника извршне власти према грађанима и потчињеним колегама. Подстицати ученике на разговор о томе како моћ утиче на људе. Истаћи да су усаглашавање личних жеља и могућности са општим настојањима друштва идеал коме треба тежити. Подстаћи ученике на појачано морално процењивање света који их окружује. Нагласити потребу за објективним процењивањем властитих жеља и способности. Побуђивати код ученика сазнање да су узајамно поштовање, одговорно поступање и поверење извори афирмације и самоактуализације људи. Подстаћи ученике да увиде идејно богатство комедије и образложе поруке које носи ово дело. Свестрано образлагати Нушићеве експлицитне ставове:

„Изазивајући смех на уснама комедија ублажава суровост живота.”

„Дај некоме власт па ћеш видети какав је човек.”

„У бирократији целога човечанства, свих народа и свих раса има елемената који су и општи и вечити, те који ће комедиографима будућности тако исто пружити материјал као што га је мени прошлост пружила.”

Функционални циљеви: Богатити и јачати литерарни сензибилитет ученика. Побуђивати њихову чулну машту, фантазијско мишљење и уживљавање у уметнички свет комедије. Оспособљавати их за уочавање, образлагање и процењивање уметничких чинилаца и стваралачких поступака који побуђују на естетско доживљавање. Развијати способности уживљавања у свет комедије. Подстицати ученике да саопштавају своје доживљаје и размишљања који су побуђени естетским вредностима дела. Неговати њихово критичко и аналитичко размишљање. Навикавати их да своје утиске и ставове поткрепљују примерима из текста. Указивати ученицима на могућност тумачења комедије *Сумњиво лице* са различитих становишта. Подржати ученике у настојању да издвоје из текста аргументе у прилог некој тези (ставу) и аргументе против ње, као и да изводе закључке засноване на тексту. Навикавати ученике да свестрано тумаче поуке (идеје) дела уочавајући експресивне и симболичке вредности текста, како би

развили способност поређења појава у делу са сродним текстовним и личним искуством.

Активирати ученичку имагинацију, развијати стваралачко мишљење, њихов читалачки и позоришни сензибилитет. Упознати их са позоришним остварењима, филмском и ТВ драмом инспирисаном овим делом. Мотивисати их да тумаче комедију *Сумњиво лице* и са театролошког становишта (посебно изражајне сценске знакове, режијску поставку и глумачка достигнућа у одговарајућој позоришној представи). Подстицати ученике у изражајном и интерпретативном читању драмског текста по улогама. Заинтересовати их да припреме извођење ове комедије на сцени. Обрадом комедије *Сумњиво лице* неговати позоришну културу ученика (познавање стваралачких достигнућа значајних драматурга, редитеља, глумаца, сценографа, костимографа, познавање позоришног репертоара). Подстицати и развијати критички однос ученика у проблемском приступу делу.

Развијати самосталне читалачке активности код ученика и тако их подстицати да читају текстове са истом тематиком, припремати и оспособљавати за проучавање богатог и разноврсног Нушићевог драмског опуса.

Како је Нушићева комедија *Сумњиво лице* први драмски текст који ученици основне школе читају, истражују и тумаче у целости, наставна интерпретација ове комедије имаће за циљ да код ученика развија и јача љубав према читању, тумачењу и сценском извођењу драмских дела, као и да у садејству са осталим делима Бранислава Нушића подстиче и негује њихове афинитете према драмском и сценском изражавању, оспособљава их за самостално извођење одговарајућих сценских задатака и побуђује њихово оригинално литерарно и језичко стваралаштво.

Истраживачки задаци

Доживљајно и истраживачко читање комедије *Сумњиво лице* усмерава се према истраживачком плану који следи:

1. Пажљиво читајте комедију *Сумњиво лице*. Настојте да се пренесете у њен уметнички свет, да га свестрано доживите и саживите се са драмским

лицима у њему. Ослушкајте шта Јеротија, Марицу, Вићу и Миладина у њему изненађује и узбуђује. Пратите како се развијају ваша осећања и расположења побуђена уметничком сугестивношћу комедије. Спремите се да образложите чиме вас је ово Нушићево дело насмејало. Којим сазнањима вас је обогатило?

2. Проучите Нушићев предговор комедији *Сумњиво лице*, у којем је писац дао стваралачку историју рукописа. Размишљајте о узроцима необичног путовања рукописа комедије кроз простор и време. Протумачите на који начин стваралачка историја дела сведочи о уметничкој истинитости и виталности ове комедије.

3. Објасните шта покреће драмску радњу у комедији. Уочавајте чиме је све комично збивање мотивисано. Протумачите функцију комичног препознавања Ђоке и Марице. Образложите на који начин се у комедији *Сумњиво лице* здружују елементи комедије нарави, комедије карактера и комедије ситуације.

4. Проучите среску, извршну власт као колективни лик. Уочавајте карактерне особине начелника Јеротија, полицијских капетана (Виће, Жике), писара (Милисава, Тасе), агента Алексе и жандарма. Запажајте како они, вербалном и ситуационом комиком, демонстрирају власт. Анализирајте разноврсна средства примењена у обликовању њихових ликова. При томе откривајте особености њиховог дијалогског испољавања у сцени дешифровања депеше (6. сцена I чина) и саслушања сумњивог лица (18. сцена II чина). Осветлите шта сте на основу дијалога сазнали о особинама ликова. Шта је у њиховом говору и ситуацији у којој се налазе посебно смешно? Припремите се да своја запажања поткрепите примерима из текста. Пажњу обратите на Јеротијев монолог у првом чину. Проучите и свестрано осветлите Јеротијев однос према Анђи и Марици. Протумачите лик Ђоке и његову уметничку улогу у комедији.

5. Сачините целовиту слику деловања среске власти и њеног бирократског апарата. Наведите социјална, морална и психолошка изопачења која уочавате. Размишљајте о природи законодавне власти и њеном утицају на понашање извршне власти. Уочавајте како се у свету

комедије осветљава њихова узајамна повезаност. Наведите примере Нушићевог хумористичног и сатиричног односа према људима на власти. Сагледајте ко је све сумњиво лице у овој комедији. Укажите на мисли и поруке од трајног значаја. Истражити на који начин позориште постаје, како је тврдио Јован Стерија Поповић, „лек за болести моралне”. Наведите којим сазнањима вас је обогатио овај Нушићев комад.

6. Запажајте изворишта смеха у комедији *Сумњиво лице*. Проучите разноврсност вербалног хумора, језичке каламбуре и комично преиначавање речи и израза. Тумачите на одабраним примерима индивидуалне говорне карактеристике актера комедије. Образложите универзалност Нушићевог хумора.

7. Припремите се за интерпретативно читање по улогама одломка из комедије *Сумњиво лице* који се налази у вашим читанкама. Замислите да сте редитељ ове Нушићеве комедије. Одаберите сцену коју бисте поставили на сцену и режирајте је. Проучите дидаскалије у тексту. Поделите улоге глумцима (вршњацима из одељења) и одредите остале учеснике представе: сценографа, костимографа, шаптача (суфлера), инспицијента, реквизитера, лектора, шминкера итд. Забележите у тексту места на којима ћете користити сценске ефекте (нпр. светлосне или звучне). Закажите пробу на којој ћете представити своје виђење представе. Нека лектор увежба са глумцима читање текста. Одглумите самостално неки део текста како бисте глумцима показали шта очекујете да ураде у одређеној сцени. Позовите на позоришну представу своје родитеље или вршњаке из других одељења. Представите оно што сте урадили и размените искуства. Уколико постоји могућност, снимите представу камером. Упоредите читање текста с гледањем представе. Опишите у чему се разликује ваш доживљај представе од оног који сте имали после читања књиге. Наведите која су сценска изражајна средства допринела да ваши утисци буду другачији. Истакните с литерарног и театролошког становишта специфичности које уочавате.³⁷⁵

³⁷⁵ Истраживачки пројекат за читање и тумачење комедије Бранислава Нушића овде је наведен у оптималном обиму, али се он подешава/сажима у складу са конкретним наставним околностима.

Динамика рада

Интерпретацију комедије *Сумњиво лице* наставник почиње пошто се уверио да су ученици прочитали дело и дошли припремљени на час. Наставник ће тежити да наставна интерпретација ове комедије буде оригинална, естетски мотивисана, свестрано усклађена са наставним циљевима и значајним дидактичким начелима, да има сопствену кохерентност и поступност, а да се у интерпретацији остварују јединство анализе и синтезе.

Уметнички доживљаји побуђени драмским текстом

Очекујемо да ће ученици истаћи да их је комедија *Сумњиво лице* насмејала и привукла занимљивошћу радње, духовитошћу ликова и ситуација, садржајношћу и вишеслојним значењима текста. Ученици ће запажати и наводити сцене у којима се понављају разноврсни комички гестови (вербални и ситуациони гегови) посебно истакнути у обликовању појединих комичких карактера, хумористичке водвильске ситуације произведене забуном и наводити примере каламбурске игре речи. Очекујемо да ће ученици коментарисати дијалоге драмских лица који су духовитошћу и динамичношћу подстакли комичан заплет (сцену дешифровања депеше и саветовања о хватању „сумњивог лица”, Алексин извештај о доласку незнаног путника у варош), сцену саслушања и читања Маричиног писма, као и завршну слику Жикиног обрачуна са Миладином. У наведеним драмским ситуацијама на духовит и сатиричан начин представљена је бирократско-полицијска власт обреновићевског режима, заснована на ауторитету државне силе и бирократској самовољи. Процењујући поступке актера са етичког становишта, ученици ће уочавати морална изопачења њихових карактера и погубност деловања.³⁷⁶ Можемо очекивати да ће ученици препознати да су неке негативне

³⁷⁶ По мишљењу Боре Глишића читалац и гледалац Нушићеве комедије захваљујући смеху стиче ирационални вид сазнања да су „сумњива лица срески начелник Јеротије Пантић, и г. Вића, и г. Жика, и г. Милисав, и пандури, кметови, надлештво, министри и династија. Јер нико тако „не руши државу и династију” као оваква власт – састављена од „сумњивих лица”, проневеритеља, искривљача закона, ограничених глупака, „преиспољних клипана”, ниткова, „првокласних лопова”. Као од вештица и вампира, од њих „пишти цео срез”, и они, насиљем, убијају човека у човеку, и обесмишљавају устанке – претварајући се у авет бегова и паша.” (Видети: Josip Lešić, *Sumnjivo lice Branislava Nušića*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1982, str. 93.)

појаве приказане у *Сумњивом лицу* присутне и данас у политичком животу и бирократском менталитету државне администрације. У разговору са ученицима о комедији, наставник подстиче колектив на размењивање читалачких искустава и тиме их шири и обогаћује. Таквим поступањем на часу се развија способност креативног и критичког мишљења и подстиче култура језичког изражавања.

Драмска радња у комедији „Сумњиво лице”

Сумњиво лице је реалистички комад у којем је Нушић на уверљив начин приказао друштено стање у српској малограђанској паланци на периферији Србије у другој половини 19. века. Да би то постигао, аутор је настојао да уверљиво представи карактере и збивања у развијеној комичкој структури. Писац постиже условност појављивања драмских лица на сцени, гради њихове опозитне односе у сценама и остварује каузалност у развоју догађаја и карактера (нпр. страст да отвара и чита туђа писма Јеротије доследно реализује и у актуелном тренутку, а то што тада чини обезбедиће уверљивост његових поступака у будућим дешавањима). У *Сумњивом лицу* збивања из прошлости (Јеротијево читање Ђокиног писма – Вићино дешифровање депеше) омогућавају садашња (трагање за „сумњивим лицем” – хапшење Ђоке и истрага), а актуелна ће мотивисати будућа (Јеротијев неуспех – могућа прошевина младих).

Наставник може током припремног разговора да предочи ученицима Нушићев аутопоетички запис из *Десет заповести преписаних са таблице искуства*, уз подстицај да ученици у комедији откривају на које све начине је писац примењивао правила приликом стварања *Сумњивог лица*.

Нушић је полазио од становишта да се развој радње у драми одвија кроз четири фазе (почетак, развој, кулминацију и крај), које је он спајао „у три: експозиција и развој; развој и кулминација; кулминација и расплет (крај)”. „Од кулминације до краја мора бити краћа линија но од експозиције до кулминације. Чим се почне назирати решење ваља овоме што пре хитати не дозвољавајући

гледаоцу да реши ствар пре но писац.³⁷⁷ Наставник подстиче разговор о структурирању драмске радње у комедији на следећи начин:

– Уочите етапе у развоју драмске радње: експозицију, заплет, кулминацију, перипетију и расплет. – Задржите се на уводу (експозицији). Какве су породичне прилике у породици Јеротија Пантића? – Који је кључни тренутак за покретање радње? – Образложите на чему се темељи и развија драмски сукоб. Објасните шта сумњиво лице чини сумњивим. – Ко су прогонитељи сумњивог лица? – Протумачите зашто изостаје сцена хватања и привођења сумњивог лица. – Анализирајте у ком моменту кулминира заплет. – Запазите који је мотив кључан за преокрет радње. – Наведите шта би, по вашем мишљењу, представљао расплет у комедији. Поткрепите излагање примерима из комедије. – Размислите и објасните у којој мери наслов комедије кореспондира са текстом. – Образложите на који начин су тиме одређени актери драмске радње.

Ученици ће запажати да се у Нушићевој комедији радња развија у три етапе: уводни део – експозиција и развој, средишњи део – развој и кулминација и завршни део – кулминација и расплет. Комедија се завршава финалном сценом која није у непосредној вези са развојем драмске радње.

Композициона структура *Сумњивог лица* заснована је на континуираном прогресивном низању догађаја који подстичу развој радње (Јеротијево отварање Ђокиног писма, Вићино дешифровање телеграма, Маричино читање Ђокине поруке, долазак гласника који доноси вест о Ђоки, разговор о потери, Јеротијево слање телеграма, Вићино и Јеротијево читање Маричиног писма). Самом организацијом простора Нушић је наговестио постојање јавног и приватног плана у којима ће се одвијати драмска радња. Место драмске радње у комедији јесте кућа у којој се налазе среско начелство и приватан стан капетана Јеротија Пантића и његове породице. У дидаскалијама на почетку комада *Сумњиво лице* дате су пишчеве сугестије редитељу и актерима представе о времену и месту радње.

³⁷⁷ Бранислав Ђ. Нушић, *Десет заповести преписаних са таблице искуства у: Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига четрнаеста, Просвета, Београд, 2006, стр. 459.

„Збива се у доба наших очева, у једној пограничној паланци. Соба паланачки намештена. Врата са десне стране и у дну.”³⁷⁸

У првом чину место драмске радње је леви простор куће: паланачки намештена соба која представља приватан стан породице Пантић. У другом чину драмска радња се одвија у десном делу куће, где се налази неуредна писарска канцеларија среског начелства.

„У углу иза ових врата лимена пећ, од које чунак иде најпре право ка публици, уза зид, па се над столом г. Жикиним превија у колено и полази лево те пробија зид на вратима практикантске канцеларије. Десно од задњих врата, крај зида, стара дрвена клупа и на њој маса аката која су с једне и друге стране подупрта по једном циглом. Над клупом слика кнеза Милана Обреновића, под њом нека прокламација и са стране неколике писане наредбе излепљене на зид. Дужином левога зида рафови и у њима фасцикуле. На свакој велико „Ф” и разни бројеви. Испред тих рафова сто и на њему грдна књижурина (регистар) и деловодни протокол. Регистар отворен и узвишен горњом страном на једну цепаницу са дрвљаника. По столу још и гомила аката. То је сто г. Милисава писара, а онај десно, сасвим напред, сто је г. Жике писара и на њему је још већа гомила аката, притиснута комадима од цигле. Канцеларија уопште прљава. На поду хартије, љуске од јабуке итд. На зидовима висе неке избледеле хартије, капути, метлице и разни предмети.” (305)

Оба простора (леви и десни) биће међусобно условљени појавом драмских лица, актера ове комедије.

У експозицији комедије ученици ће сазнати занимљиве појединости о ликовима, њиховим међусобним односима и неопходне информације за разумевање будућих догађаја у том комедиографском делу. Очекујемо да ће ученици истаћи да експозиција у комедији почиње уводном сценом у којој разговарају срески капетан Јеротије Пантић и његова жена Анђа о пристиглом писму апотекарског помоћника Ђоке упућеном њиховој ћерки Марици, а које је

³⁷⁸ Бранислав Нушић, *Одабране комедије I*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1970, стр. 273. Сва даља навођења из овог издања књиге биће обележена бројем стране у загради иза навођења.

капетан неовлашћено прочитао. Из садржаја писма сазнаје се да постоји складан емотивни однос између Марице и дотичног младића. Јеротије приговара Анђи да је крива за њихово познанство и саопштава јој да намерава да Марицу уда за среског писара Вићу, који се за кратко време обогатио разним марифетлуцима. На основу разговора супружника (Јеротија и Анђе) ученици упознају драмска лица на непосредан (Јеротије, Марица) и посредан начин (Вића, Ђока, Марица и Жика). До развоја радње долази наглашеним деловањем драмског лика ради остваривања неке намере.³⁷⁹ Појавом писма, телеграма или депеше мења се састав лица на сцени и покреће нова етапа у развоју радње. Долазак Виће који доноси телеграм³⁸⁰ у дом породице Пантић иницира заплет. У Нушићевој комедији *Сумњиво лице* заплет почива на замени личности: за некога се мисли да је неко ко није. У првом чину радња пролази кроз успоне и падове и начињена је од низа квипроквоа³⁸¹, различитих обрта и неочекиваних преокрета ради побуђивања пажње гледалаца. Развијање радње је мотивисано, а догађаји су узрочно-последично повезани. Супротстављене намере оца и ћерке и немогућност комуникације иницирају развој драмске радње и подстичу их (Марица шаље позив Ђоки да дође у варош и запроси је – Јеротије трага за „сумњивим лицем” у намери да напредује у професионалном животу). Развој радње се заснива на забуни коју Јеротије не послућује заслепљен жељом да буде унапређен.³⁸² Радња се развија Маричиним *тајним настојањем* да организује сусрет са Ђоком и потребом власти (Јеротија

³⁷⁹ Ученици ће уочити да заплет почиње доласком писара Виће, који доноси шифровану депешу из министарства. У телеграму се наводи да се у срезу скрива извесно *сумњиво лице* које ради против државе и краља и наређује се среској власти да га пронађу, ухапсе и на безбедан начин спроведу у Београд. Капетан Јеротије се нада да ће, уколико добро обави тај задатак, бити унапређен и са среским писарима ствара план за праћење и хватање опасног револуционара. Марица, пошто се *сукоби* са снажним отпорима у породици поводом њене решености да одбије Вићу због Ђоке, организује долазак Ђоке и планира да обелодани њихову везу. Ђока стиже на уговорени љубавни састанак са Марицом у тајности и одседа у хотелу „Европа”. Верујући да је он „сумњиво лице”, Вића и чланови потере га уз помоћ собарице хапсе и приводе на саслушање. Јеротије, који није због кукавичлука учествовао у његовом хапшењу, шаље депешу министру и обавештава га да је поверени задатак извршен.

³⁸⁰ Бранка Јакшић Провчи указује на то да је код Нушића адресант увек персонификована институција моћи. (Видети: Бранка Јакшић Провчи, *Паралеле и сусретања – Душан Ковачевић и Александар Поповић*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2012, стр. 141.)

³⁸¹ Нушић користи квипрокво (лат. *Qui pro quo* – који за кога), једно од средстава драмске технике којим се постиже да једна особа, име, појам или ствар буду замењени другом. Неспоразум настаје као последица такве замене. (Видети: Рашко В. Јовановић, Дејан Јаћимовић, *Лексикон драме и позоришта*, Просвета, Београд, 2013, стр. 411.)

³⁸² Јеротије хапси јединог госта хотела „Европа” не знајући да је управо он Маричин изабраник. Иако се интрига у кључним ситуацијама може разоткрити, недостатак комуникације међу актерима (Јеротија и Марице) то онемогућава и драмска напетост расте.

Пантића и чиновничког апарата) да демистификује *инкогнито персону*. Основу заплета чини сукоб два супротстављена става: Маричине намере да представи родитељима Ђоку и да се венча са њим и Јеротијевог да ухвати и оптужи Ђоку, за којег верује да је тражено *сумњиво лице*. У заплету долази до антагонизма који се пројектују на приватном плану (сукоб оца и ћерке), пословном плану (праћење сумњивог лица и саслушање) и социјалном плану (сукоб власти и грађана). Развијају се односи који доводе до одређених тензија између драмских лица (Марице, Анђе и Јеротија поводом Виће и Ђоке и среских писара; Виће и Јеротија поводом сумњивог лица).³⁸³ Ученици ће истаћи да је једна од значајнијих улога заплета у одржавању пажње и побуђивању интересовања публике. Нушић то у комедији постиже заменом личности, вербалном и ситуационом комиком и каламбурима. Ученицима може да буде инспиративно да проуче разлоге због којих Нушић није приказао сцену хапшења „сумњивог лица”, већ ју је представио посредно у разговору Жике, Милисава и Виће. Ученици увиђају да је тиме Нушић превасходно остао доследан у намери да се радња комедије одвија на једном месту.

Саслушање „сумњивог лица” са драматуршким принципом замене и прерушавања представља кулминацију драмског заплета у комедији.³⁸⁴ Врхунац драмске радње дешава се у сцени саслушања сумњивог лица (18. сцена II чина), у којој се састају различити токови акције, разоткрива се главни сукоб и долази до његовог разрешења. Недостатак комуникације између оца и ћерке, Јеротијева заслепљеност у одлучивању и решеност да осуди „сумњиво лице” доводи до духовитих ситуација и омогућава врхунац драмске радње у другом чину са нежељеним исходом (за Јеротија и Вићу) и очекиваним решењем (за Марицу и Ђоку). Та етапа развоја драмске радње има снажно дејство на мисли и осећања

³⁸³ Акције које је Марица принуђена да предузме стварају низ преломних тачака у њеном и Ђокином животу (она не остварује намеру, Ђоку хапсе).

³⁸⁴ Доласком Јеротија (9. и 10. сцена II чина) и Виће (14. и 15. сцена) започиње припрема за ислеђивање „сумњивог лица”. Кулминација као средишњи део комедије јесте најнапетији моменат сукоба и врхунац драмског заплета. Ђокиним појављивањем у 16. сцени кулминираће сукоб драмских лица у пословној сфери (Јеротије – Вића, Вића – Ђока, Јеротије – Ђока). Доласком Марице и Анђе на саслушање ескалираће сукоб и на приватном плану (Марица – Јеротије, Марица – Вића, Вића – Јеротије). Појавом Марице долази до препознавања јунака и спознаје да је „сумњиво лице” будући зет Ђока Ристић, а не неки нихилиста који жели да сруши државни поредак. На саслушању се открива да је ухапшен Ђока – младић капетанове ћерке. Уместо антидинастичких и револуционарних списа код њега је пронађено Маричино писмо у којем су исмејани сви виновници потере.

ученика и пресудна је у њиховом критичком сагледавању система власти који је поништио моралне вредности и однеговао изопачене људске нарави.

У комедији *Сумњиво лице* преовлађују једноставни призори, али се кључна дешавања одвијају у сложеним призорима.³⁸⁵ Комично препознавање Марице и Ђоке представља преокрет у драмском сукобу. Анагноризам као „обрт из незнања у знање” својствен је комедији и најчешће се везује за перипетију (долазак Марице и разоткривање идентитета „сумњивог лица”, 19. сцена II чина). Антиклизма настаје низањем све слабијих сукоба у драмској радњи (Јеротијево размимоилажење са Вићом, покушај да га осуди и спречи да пошаље телеграм министру, његов бес према грађанима, писарима и пандурима).

Ученици ће увидети да у комедији није дато разрешење свих сукоба, већ је оно само наговештено. Сукоби динамизују развој радње и доводе до расплета у којем се разрешава сукоб на приватном плану (Јеротије благосиља прошевину Марице и Ђоке), али се настављају несугласице на друштвеном плану (Жика малтретира Миладина) и потенцира се сукоб на пословном плану (узајамно оптуживање Јеротија и Виће). Расплет доноси решење заплета, стварање јасне ситуације и привођење драмске фабуле завршетку (повратак у собу, благосиљање прошевине, одлазак у Београд). У њој постоји наговештај да ће добро упркос свему, ипак, победити (наговештај будућег венчања Марице и Ђоке) и потврда да се Јеротије ни овог пута не предаје и да ће наставити своју борбу за влашћу (претпоставка је да ће он осудити Вићу за слање лажног извештаја и тако успети да изглади бруку и успостави бољи контакт са министром).

Проучавајући Нушићев комедиографски поступак ученици ће доћи до закључка да је писац брижљиво компоновао призоре водећи рачуна о каузалности у развоју радње. Они ће уочити да, у складу са Нушићевим аутопоетичким записима, експозиција обухвата прву сцену првог чина, заплет заузима највећи део комедије (цео први и преовлађујући део другог чина до пред крај), док се драмски призори од кулминације (18. сцена II чина) до расплета (22. сцена II

³⁸⁵ Једноставне призоре одређује улазак новог лика на сцену, а сложене групна измена лица на позорници. У једноставним призорима дијалози се непрекидно смењују, чиме се постиже узбудљивост драмске радње. Сложени призори подразумевају присуство више лица и преовлађују у заплету (саветовање Јеротија са чиновништвом у и Алексино откривање „сумњивог лица” у првом чину – у којима су присутна сва драмска лица изузев Анђе, Марице и Ђоке) и кулминацији (саслушање „сумњивог лица” у 18. сцени II чина), у којима су присутна сва драмска лица.

чина) брзо смењују и омогућују да се Нушићева комичка структура ефектно заврши. „Млади парови тријумфују, а они који су покушали да их раздвоје, разоткривши своју природу притом, на крају их прихватају и гледају да сачувају шта могу од онога што су имали пре почетка драме”.³⁸⁶

Управо зато што комедија *Сумњиво лице* приказује превасходно власт и њен утицај на живот грађана, завршетак другог чина (актшлус) није у непосредној вези са очекиваним развојем драмске радње. Нушић завршава комедију више пута приказаном сценом с почетка другог чина, овог пута градацијски наглашеном и недовршеном.³⁸⁷ Поновљеном сценом на крају комедије писац изнова проблематизује дехуманизовано лице власти, сведочећи на тај начин да су негативне друштвене и моралне појаве трајно укоренење у корумпираном, запарложеном бирократском апарату, независно од тога ком друштвеном систему припада. „Ако ипак у овој комедији има алузија које нису застареле; ако има погдегде речи која би се могла и данас рећи; ако има појава на које би се и данас могао пружити прст – то је само доказ: да у бирократији целог човечанства, свих народа и свих раса има елемената који су и општи и вечити, те који ће комедиографима будућности тако исто пружити материјал као што га је мени прошлост пружила”.³⁸⁸ Нушић је успешно исмејао бирократски систем и изопачене нарави представника власти. Ученици ће увидети да је девијантно понашање актера овог комада (среског начелника, чиновника, трговаца, грађана) условљено друштвеним околностима (ауторитарна владавина династије Обреновић), али ће спознати да се морална хипокризија оних који су на власти (чиовничка неодговорност, корумпираност, бахатост, трговачка похлепа, грађанска трпељивост и поткупљивост) не могу лако искоренити самом променом власти управо зато што штетан механизам власти као матрица опстаје и понавља

³⁸⁶ Зорица Несторовић, *Зашто је Нушић наш савременик?* у: *Семинар српског језика, књижевности и културе*, предавања 3, Међународни славистички центар, Београд, 2014, стр. 92.

³⁸⁷ Комедија се завршава кратком сценом између мамурног Жике и газда Миладина, који безуспешно покушава да реши свој проблем. „Сузана Лангер редефинише комедију, одређујући је као отворену форму животног витализма који успоставља равнотежу међу непријатељским и равнодушним могућностима света. Отворен крај нуди могућност понављања и препознавања ситуација у гледалишту. Запитаност над одређеним проблемом нуди свевременост реципирања драмског дела и његове различите актуелизације”. (Видети: Бранка Јакшић Провчи, *Паралеле и сусретања – Душан Ковачевић и Александар Поповић*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2012, стр. 138.)

³⁸⁸ Бранислав Нушић, *Одабране комедије I*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1970, стр. 269.

се у сваком друштвеном систему од пишевих дана до данас. Приказујући тријумф неодговорне и осине власти Обреновићевог режима, Нушић успева да комедијом *Сумњиво лице* обеспокоји савременог читаоца. Комичне ситуације постају извориште радње, израз су супротности између актера комедије, али је њихов примарни задатак да подстакну критичко мишљење читалаца/гледалаца и извргну руглу зло и порок (оговарање, прислушкивање, поткупљивање, сплетке, подвале, интриге, корупцију, вербално и физичко насиље). Нушићево позориште, уз помоћ смеха, постаје школа у којој се осведочава како се актери када се нађу на положају понашају и на који начин се сви они који су у непосредној вези са представницима власти мењају.

Ликови у комедији „Сумњиво лице”

Ликови у комедији *Сумњиво лице* представљени су описом физичког изгледа у датом простору (у дидаскалијама),³⁸⁹ приказивањем њихових поступања у различитим ситуацијама, изношењем исказа јунака о себи на сцени (дијалогом и монологом) и сведочењем других драмских лица о њима.³⁹⁰ Жеља за богаћењем и

³⁸⁹ Анализирајући дидаскалије, ученици ће развијати унутрашњу чулност и сценску имагинацију о физичком изгледу ликова, њиховим поступцима, реакцијама и међусобним односима. На основу описа поступања драмских лица на сцени, њихове гестикулације и мимике, читаоци у дидаскалијама откривају њихове особине, темперамент и емоције. Јеротије *шета узбуђено* с рукама позади држећи једно писамце, *подмеће га* Анђи под нос, *престрави се* на њен коментар. Анђа *је згранута* оним што је прочитала, *крсти се, загледа* писмо. Док чита депешу, Јеротије *се изненађује, загледа је* са свих страна, *чита гласно, тргне се, шета замишљено, уједа се*. Вића *слеже раменима, буни се*. Марица је на сцени *узбуђена, баца и ломи све што јој дође под руку, ичепана* Јоси писмо из руке, *узбуђено* отвара писмо и чита, *љуби мајку, одјурџи весела*. Ђока је *млад, улизан, удешен, прилази преплашено*. Дидаскалије упућују на атмосферу простора у којем се одвија драмска радња. (*Писарска соба у срезу*. [...]) *Над клупом слика кнеза Милана Обреновића, под њом нека прокламација и са стране неколике писане наредбе излепљене на зид. Дужином левога зида рафови и у њима фасцикле. На свакој велико „Ф” и разни бројеви. Испред тих рафова сто и на њему грдна књижурина (регистар) и деловодни протокол. Регистар отворен и узвишен горњом страном на једну цепаницу са дрвљаника. По столу још и гомила аката. То је сто г. Милисава писара, а онај десно, сасвим напред, сто је г. Жике писара и на њему је још већа гомила аката, притиснута комадима од цигле. Канцеларија уопште прљава. На поду хартије, љуске од јабуре итд. На зидовима висе неке избледеле хартије, капуте, метлице и разни предмети. При отварању сцене г. Милисав стоји на својем столу, скидајући једну фасциклу из најгорњих редова. Г. Жика седи за својим столом, без крагне, раскопчана прслука и држи хладну крпу на глави.* (Б. Нушић, *Одабране комедије I*, стр. 305.)

³⁹⁰ Активирањем догађаја из прошлости и довођењем у везу са догађајима у садашњости Нушић на посредан начин (сведочењем других) врши карактеризацију ликова. Анђа подсећа Јеротију да је због читања туђих писма изгубио службу. Вића указује Јеротију на могућност да може да буде пензионисан због тога што је кривотворио податке и тиме омогућио да се неко

поседовањем власти постају главни мотивацијски покретачи Нушићевих актера, како главних, тако и споредних. Аутор посебну пажњу посвећује етичкој (моралној) и говорној (језичкој) карактеризацији драмских лица, као и њиховој функцији у комичком заплету.

Наставник може следећим радним подстицајима у дијалогу упућивати ученике да откривају доминантне карактерне црте ликова и да их сагледају са моралног становишта.³⁹¹

– Проучите Јеротијев лик и његову улогу у комедији. – Анализирајте како се манифестује његова моћ. – Уочите како његова амбиција повезује драмска лица у комедији. – Посебну пажњу обратите на Јеротијев монолог у првом чину. – Тумачите шта се током развоја радње мења у Јеротијевом понашању и поступцима. – Образложите сличности између капетана Јеротија Пантића и средњих чиновника и писара. – Образложите како се у комедији приказује патријархална породица, с посебним освртом на однос драмских лица: Јеротија, Анђе и Марице. – Проучите Јеротијев однос према породици (супрузи и ћерки) посредством дијалогског говора и испољавања. Укажите на положај жене у друштву, тумачећи Анђин и Маричин лик. – Уочите улогу страха у испољавању актера. Анализирајте како се капетан понаша приликом саслушања „сумњивог лица“. Које особине он том приликом испољава? – Шта о капетану Пантићу сазнајете на основу писма његове ћерке? Запазите како капетан реагује када сазна да је Ђока изабраник његове ћерке. Анализирајте његово опхођење према породици, грађанима и запосленима након тога. Окарактеришите Јеротија Пантића с моралног становишта. Одмерите његове способности и моралне вредности према његовим амбицијама. Проучите до чега доводи каријеризам који није утемељен на стварним вредностима. – Објасните зашто се Јеротије издваја као водећи антагониста комедије. – Тумачите уметничку симболику његовог лика.

Јеротије има позитивно мишљење о себи. Његово поимање добра и зла, истине и правде је у супротности са уобичајеним високоетичким системом

задужи на туђе имање. Јеротије оптужује Вићу да је крив што хапси недужне, богате грађане и склања доказе уз новчану надокнаду, Милисав сведочи о Јеротијевом кукавичлуку.

³⁹¹ Овде полазимо од гледишта да карактер представља морални и вољни аспект личности. Тумачимо на који начин драмска лица у комедији *Сумњиво лице* усклађују понашање са моралним нормама.

вредности. У уводном дијалогу са Анђом он афирмативно говори о својим слабостима (радозналост као потреба за сазнавањем и откривањем новог манифестује се кроз читање туђих писама) и пороцима својих непосредних сарадника Виће и Жике (шпијунирање, ухођење, лажно сведочење, подмићивање, хапшење недужних грађана у циљу личног богаћења и стицања веће моћи, зеленашење). Он у разговору са Вићом испољава многа неморална гледишта и особине:

ЈЕРОТИЈЕ: Оно јест, сумњиви су, зато што не мислиш да му платиш. А не мислим ни ја, ако хоћеш право да ти кажем. Доста он зарађује од овог народа, а ми смо, као власт, позвани да узмемо у заштиту народ од таквог глобације. А како ћеш га заштитити друкче до ако закинеш погдешто од газда-Спасоја. Али, господине Вићо, ако су наше признанице сумњиве, нису антидинастичке. Не можеш тек узети наше признанице па их послати господину министру као антидинастичке списе! Је л' тако? Него слушај ти мене, господине Вићо. Ово је велика и важна ствар, од нас зависи спас државе, те се морамо озбиљно узети у памет. (286)

По Јеротијевом виђењу, паметан је онај који се домогне положаја, угледа и богатства, а способан – онај који је у стању да превари друге. Ученици ће запазити да Јеротије своје личне афинитете у потпуности изједначава са општедруштвеним интересима и њима их правда. Читање туђих писама представља његову прикривену потребу да поседовањем информација контролише друге. Тиме он остварује „експертску моћ”,³⁹² захваљујући којој постаје срески начелник и добија легитимну моћ и легално право да утиче на друге (чиновнике, писаре, грађане, полицију). Он показује двоструке ставове према подређенима и надређенима. Потцењује оне који су у подређеном положају а беспоговорно прихвата одлуке оних који су му надређени. Лојалан је ауторитету – настоји да по сваку цену изврши налог државне институције у циљу заштите династије и има страхопоштовање према представницима власти. Он је свестан велике снаге и моћи врховне власти, као и сопствене неупоредиво мање моћи и вредности.

³⁹² Манипулативна моћ пласирања информација којима располаже омогућује му да утиче на друге и наведе их да ураде нешто што је противно њиховој жељи. Извори моћи појединца преузети су из класификације Френча и Рејвена. (Видети: Ј. Стонер, Ј. Фриман, Е. и С. Гилберт, *Менаџмент*, Желнид, Београд, 1997.)

Дешифровање тајног писма пристиглог из министарства покреће његову амбицију да напредује у каријери (улови класу и повећа своју моћ на друштвеној лествици). Тумачећи Јеротијево поступање, ученици ће увиђати да он, као и свака ауторитарна личност, поштује оне који су на власти хијерархијски изнад њега, потчињава се ауторитету, испољава крутост мишљења, формализам и конвенционалност у понашању, склон је моралисању и манипулише свим и свачим како му одговара. Јеротије према сарадницима и члановима породице испољава интерпретативну моћ.³⁹³ Тумачи смисао писама, објашњава догађаје, успева да обликује њихов начин размишљања и понашање, намеће им своју вољу, агресиван је, непредвидив и искључив, има нагле промене расположења (од еуфорије, преко раздражљивости, до хистерије и осећања беспомоћности). Он је нестабилан и непоуздан у односима према другима.³⁹⁴ Очекује да све његове одлуке буду прихваћене и спроведене у дело. Мада не осуђује лењост, инертност, мамурлук, неодговорност, необразованост, незаинтересованост и бахатост својих сарадника, спреман је да их казни уколико не изврше његов налог.³⁹⁵ Јеротијева

³⁹³ Према тумачењу социолога С. Лукеса, она се заснива на контроли разумевања реалности од оних који поседују моћ. Подређени појединци или групе прихватају да други обликују њихов начин разлишљања и брину о њиховим интересима. Они верују да је постојећи поредак ствари за њих једини могућ и/или користан. Зато не пружају отпор и не улазе у конфликт. (Видети: S. Lukes, *Power*, Macmillan, London, 1974.).

³⁹⁴ Јеротијево афективно стање последица је анагноризма у којем је дошло до обрта у развоју радње и сазнања да Ђока Ристић није сумњиво лице. Јеротије спознаје да је доживео неуспех и узрујано реагује (19. сцена II чина). Он није у стању да се суочи са сопственим ограничењима и слабостима и служи се пројекцијом као механизмом одбране. Испољава агресивно понашање према колегама и члановима породице сматрајући да су они криви и одговорни за његов неуспех. У сцени саветовања Јеротије се издере на Јосу, ставља Алекси шаку на уста. Сазнавши да је сумњиво лице откривено, збуну се, запрепасти и препадне. Мада је осмислио истрагу, пасиван је у реализацији потере. Споредни ликови су активни у комичком заплету (Алекса открива где се налази „сумњиво лице”, Милисав развија стратегију напада, а собарица помаже полицији да ухапсе Ђоку). У сцени саслушања Јеротије „улази обазриво, тргне се кад се сретне са Ђокиним погледом, па кад види да нема никакве опасности, упадне и устреми се право на Ђоку. Застане спазивши га и посматра га”. (323) Кад је Ђока бесно покушао да отме своје писмо, Јеротије је побегао иза Милисављевог стола и звонио је пандуру Јоси да га ухвати. Тек кад су ухватили Ђоку, капетан се ослободио и пришао му. „Најпре је са радозналошћу, затим са запрепаштењем слушао почетак Ђокиног писма, прелазећи испитујућим погледом све редом. Најзад му се на лицу изражава јасно сазнање и он очајно дрекне. Збуну се, не зна шта ће.” (331)

³⁹⁵ У комедији *Сумњиво лице* срез живи од интрига, давања и узимања мита, од подвала и превара. Сви чине преступе, али морају да воде рачуна о томе да то чине у складу са функцијом коју обављају и хијерархијском позицијом на којој су. Јеротије прети сарадницима да ће физичким насиљем казнити њихову непослушност и брбљивост. Јеротије: Тасо, ево ти овде пред свима кажем да ћу ти ноге пребити ако одавде зађеш по чаршији и истртљаш шта си прочитао. (293) Јеротије: „За сваку немарност по овој ствари одговараће ми лично председник.” А они тамо знају да тај свршетак у моме распису значи двадесет и пет у затвореном простору и без сведока. (295) Капетан (*грађанима*): Обесићу вас за језик, разумете ли, ако чујем да ову државну тајну крчмите у чаршији! (324)

амбиција је у несразмери са његовим способностима, али је подржана системом власти у којем је могуће напредовати у каријери упркос бројним моралним преступима. Маричино писмо умногоме помаже у карактеризацији Јеротијевог лика. Она оца сагледава као конзервативног, глупог и ограниченог човека. Истог је мишљења и његов најближи сарадник писар Вића. Он сматра да је Јеротије неспособан, необразован и приглуп и да није компетентан за посао који обавља. И сам у репликама са Јеротијем истиче његове неморалне поступке:

ВИЋА: Дабоме! Не би морало шифром чак и кад би вас пензионисали због онога што сте удесили да се човек задужи код Управе фондова на туђе имање. (279)

Поред самокарактерисања и приказивања јунака од стране блиских сарадника и сродника, природу Јеротија Пантића сагледавамо у сценама у којима је приказано његово понашање на неочекиван начин. Ученици ће тумачећи комедију увиђати да је Јеротије неспособан да извршава власт. Он у кључним тренуцима испољава кукавичлук, недоследност и неодговорност (осећа страх од сумњивог лица, не учествује у његовом хапшењу и ислеђивању) и манипулативност (шаље министру лажну депешу са сведочењем о изузетним заслугама, хапси невиног и пребацује кривицу на Вићу). Јеротије не осећа грижу савести због свог поступања и уверен је да чиновник у постојећем друштву, уколико је лојалан власти, не може бити осуђен, нити кажњен због незаконитих и неморалних поступака:

ЈЕРОТИЈЕ: Ама каква кривица, побогу брате! Где си ти још видела код нас да је чиновника глава заболела због кривице? А после, паметан је то човек, зна тај шта ради. Покрао је он сва акта, и сад: нема акта, нема ни кривице. Не може ту министар ништа, мањ да га истера из службе. Али и да га истера, мислиш мари он? Скрцао је тај парицу, па му се може и без службе. Седеће годину-две и даваће паре на зајам сељацима. Ако баш хоће наново у службу, сачекаће док падне влада, па ће га после друга са класом у службу. (276)

Трочлана патријархална породица Пантић (отац Јеротије, мајка Анђа и ћерка Марица) постаје микросвет друштвених догађања.³⁹⁶ Јеротије у дијалогу с Анђом испољава своја патријархална гледишта. Он сматра да женску децу не треба образовати, већ да им је место у кући, где би требало да кувају и васпитавају децу:

АНЂА: Ја не знам, богами, шта ради ова држава! Зар није боље да девојке уче читати и писати тек кад се удаду.

ЈЕРОТИЈЕ: Па и онда не знам шта ће им. Да читају ваљда из „Кувара” како се праве пуслице и мушкацоне. Ту је муж, па ако му се једу пуслице, а он нека прочита жени како се праве.

АНЂА: Право кажеш! (275)

Аналитичко-синтетичким приступом првој сцени комедије ученици ће тумачити Јеротијев непримерен однос према члановима породице, открити његове мане и спознати неморалност његових непосредних сарадника. Проучавање иницијалног дијалога Јеротија и Анђе (I чин, 1. сцена) омогућава ученицима да:

- проуче актере ове комедије непосредно (Јеротије, Анђа) и посредно (Ђока, Вића, Жика);
- анализирају односе међу драмским лицима (Марица – Ђока – Вића), (Вића – Јеротије – Ђока), (Анђа – Марица – Јеротије), (Жика – Вића – Ђока);
- открију доминантне карактерне особине драмских лица (Јеротије – крут, хладан и прорачунат у односу према другима, непримерено радознао и необуздан, на неморалан начин долази до сазнања, необразован, агресиван, невоспитан; Анђа – домаћица, жена патријархалног васпитања, несигурна у себе, попустљива и пасивна; Вића – преварант, неморалан и непоштен, зеленаш склон махинацијама, бескрупулозан; Жика писар – неодговоран, непоштен, алкохоличар; Марица – искрена, отворена, заљубљена девојка, јогунаста, импулсивна јединица, тежи за

³⁹⁶ Већ у првој дидаскалији Нушић нас уводи у паланачки опремљену собу (приватан стан капетана Пантића) са вратима која воде у средско начелство. Тиме се наговештава (не)јасна граница између приватног и пословног простора и сугерише осиноност власти која је приватизована и усредсређена на остварење личних амбиција. Јеротије чита приватну преписку грађана, посао реализује у породичном дому зато што нема поверења у људе са којима ради, а истовремено показује незаинтересованост и непринципијелност према укућанима. „АНЂА: Нашто ти онда канцеларија? ЈЕРОТИЈЕ: Не могу, брате, тамо. Што год проговориш у канцеларији, чује цела чаршија. Морам овде, сигурнији сам.” (291)

независношћу, ослања се на себе; Ђока – интелектуалац, тајанствени изабраник, будући зет);

- сазнају значајне појединости за даљи ток радње (писмо које је Ђока из Прокупља упутио Марици открива нам природу њихове везе и Јеротијеву страст да отвара туђа писма, због чега је изгубио службу);

- критички сагледају стање у друштву (чиновници увек избегну кривицу, положај на власти и веза са политиком и династијом доносе финансијску добит, друштво је огрезло у криминал, поштени становници су немоћни и незаштићени у таквом систему, друштво афирмише негативне вредности, на власти су неодговорни, бахати и нестручни службеници).

Нушић настоји да језиком изрази неке црте духовног живота јунака и открије недостатке у његовом мишљењу. Говор актера драме изнијансиран је у зависности од ситуације у којој се јунак налази кад говори. Ђока употребљава разговорни језик допуњен изразима из усмене традиције кад изјављује љубав Марици, Анђа сриче док чита Ђокино интимно писмо, а Јеротије користи банални чиновничко-канцеларијски језик кад га интерпретира. Вербална комика проистиче из несклада између онога што јунаци говоре и онога што мисле и раде:

АНЂА (*чита озго*): „Марице, душо моја!”

ЈЕРОТИЈЕ: Аха, је л ти сад мирише на проминцле?

АНЂА (*наставља читање*): „Примио сам твоје слатко писмо и изљубио сам га стотину пута”.

ЈЕРОТИЈЕ: Чудо није изљубио и писмоношу и управника поште и...

АНЂА (*чита даље*): „Поступићу тачно по упутствима која си ми у њему изложила”.

ЈЕРОТИЈЕ: Дивота! Твоја ћерка шаље упутства! Ако тако потера, може почети још и да шаље расписе; може чак да заведе и деловодне протоколе па да почне посао под нумером...

АНЂА (*чита даље*): „Једва чекам срећан час да притиснем...”

ЈЕРОТИЈЕ (*престрави се*): Шта да притисне?

АНЂА (*наставља*): „Пољубац на твоја уста.”

ЈЕРОТИЈЕ: Чудо не каже: да ударим печат на твој распис.

АНЂА (*завршава читање*): Твој до гроба верни Ђока.” (*згранута*)

Ученици ће увидети да понављања прочитаних реченица, варирање израза доводе до успоравања радње и појачавања напетости и ишчекивања. С друге стране само понављање реплика обезвређује значај прочитаног писма и чини га смешним.

Као представник власти, Јеротије је у стању да крши закон тј. да га се придржава или не придржава у зависности од ситуације. Да би остварио амбицију за још већом влашћу (како би могао да је још више злоупотребљава), Јеротије преноси посао у кућу (издаје наређења, организује саветовања, састанке, осмишљава план напада и хапшење „сумњивог лица”). Кућа постаје једини простор у којем се он осећа сигурним и где може, како верује, спокојно да ради.

Наставник радним налозима подстиче ученике да у одломку саветовања Јеротија и чиновника обрате пажњу на говор ликова којим се постиже вербална карактеризација јунака:

– Обратите пажњу на начин Јеротијевог говора (избор речи и интонацију реченица). Уочите појединости у његовом говору. Запажајте речи које немају никакве везе са реченицама које он изговара. Анализирајте појединости у његовом говору које су наглашене у овој сцени. – Проучите уметничке поступке којима су представљена драмска лица у одломку (портретисање, говорна карактеризација, ситуационо сликање). – Анализирајте дијалог Јеротија и Виће, доводећи га у везу са њиховим психолошким побудама. Проучите специфичности вербалног хумора као преовлађујућег својства Нушићевог дијалога.

Ученици могу да запазе да Јеротије док говори делује као да казује мисао коју до краја није смислио или одуговлачи казивање како би се присетио започете мисли. Реченице су му непотпуне и недовршене, лексички фонд је оскудан, често прелази с једне теме на другу, прави паузе у говору, користи сувишне речи (*brate, дакле, дедер, видиш, разумеш ли, рецимо, како да кажем*) и излишне реченице (*Дакле, шта сам оно хтео да кажем.*). Јеротијева брзоплетост у говору упућује на његову напетост, расејаност, површност, нервозу, мисаону инертност. У комуникацији са колегама он је субјективан и пристрасан. У говору има ауторитаран и неформалан тон, саговорника прекида, упада му у реч. Ученици ће

уочити да он идеје ниже слободним асоцијацијама и изводи доказе на основу личног утисака и извитоперених вредносних ставова. У изузетном тренутку када се очекује да саопшти запосленима важну информацију, Јеротије говором скреће пажњу на небитне ствари и појаве и тиме умањује значај изреченог. Он користи експресивну лексику, којом исказује свој емотивни став према саговорницима (*Господин-Вићо, браће*). Експресивном лексиком показује субјективан, најчешће, негативан став према саговорницима (*Тасо, ево ти овде пред свима кажем: да ћу ти ндеге пребити ако одавдѐ/òддāvдѐ/òдавдѐ заћѐш по чаршији и истртљāш штā си прдчитао.*). У Јеротијевом говору преовлађују личне именичке заменице, којима он упућује на друге учеснике у комуникацији и на предмете и појаве о којима је реч. Говор ликова прате невербална средства комуникације (интонација, мимика, гест, поглед). Они ће запажати да се Јеротијевом брзоплетошћу у говору и уношењем непотребних и сувишних речи (параплерома) врши његова говорна карактеризација и постиже комичан ефекат.

Закупљен послом и извитопереном амбицијом он се отуђује од породице, незаинтересован је за супругу и ћерку, запоставља их, грубо се опходи према њима (избацује их из просторије, спречава их да говоре), не поштује их, не осећа емпатију, нити разумевање за њихове потребе.³⁹⁷ Фиксација влашћу производи код Јеротија губитак свести о реалности. У разговору са Марицом он је несвестан саговорника и оходи се према њој као према лицу на саслушању:

МАРИЦА: Ако не говоримо сад, биће доцкан. Ја те молим да ме саслушаш, јер ћеш се иначе кајати.

ЈЕРОТИЈЕ: Добро, 'ајде говори, али кратко и јасно. Кажи име и презиме, године старости, место рођења, јеси л' који пут осуђивана и зашто, и одмах пређи на изјаву.

³⁹⁷ Јеротије и Анђа разговарају у комедији само двапут, у експозицији у 1. сцени првог чина и на саслушању у 18. сцени другог чина. Марица и Јеротије уопште не успевају да се споразумеју због Јеротијеве и незаинтересованости да је саслуша (5. и 8. сцена првог чина). Комуникација између чланова породице Пангић се своди на размени обавештења у вези са Јеротијевим пословним плановима (11. и 15. сцена). Успостављање дијалога чланова породице Пангић дешава се тек у 18. сцени другог чина. Након препознавања Марице и Ђоке, Јеротије увиђа своју заблуду и прихвата пораз. Зорица Несторовић наводи да је срећан завршетак у комедији могућ „тек кад се одигра комички анагнорис или *cognitio*, којим се оглашава победа произвољног заплета над постојаношћу карактера”. (Упоредити: Зорица Несторовић, *Зашто је Нушић наш савременик?* у: *Семинар српског језика, књижевности и културе*, предавања 3, Међународни славистички центар, Београд, 2014, стр. 89.)

МАРИЦА: Слушај, оче, ти знаш да сам ја већ у годинама и да је ред и дужност родитеља да ме збринете.

ЈЕРОТИЈЕ (*не слуша је, већ размишља за свој рачун*): Треба послати пандуре у срез. Колико имамо коњаника пандура? (Броји на прсте).

МАРИЦА: Ја сам чекала све досад да Ви ту своју дужност испуните.

ЈЕРОТИЈЕ: А треба и распис председницима...

МАРИЦА: Па Ви мене и не слушате?

ЈЕРОТИЈЕ: Не слушам. Ето, видиш и сама да немам кад да те слушам! (289)

Јеротије испољава егоцентризам, себичност, неискреност, непоузданост и неодговорност према члановима породице.

Монолози су у комедији *Сумњиво лице* малобројни. Искузију их Јеротије и Марица, који у монолозима испољавају своје скривене жеље, размишљања, очекивања и амбиције у вези са непосредном будућношћу (Јеротије – машта да буде унапређен / Марица се нада прошевини). Јеротије у монологу (I чин, 7. сцена) користи *говор за себе* (*apar*).

ЈЕРОТИЈЕ: „Плава риба”... Ја, плава риба, ал’ треба је упецати. Треба вешто натаћи мамац, спустити удицу у воду, па, мирно... ћутиш, не дишеш... а тек пловак заигра, а ти хоп!... Искочи удица а кад погледаш: на удици – класа! Класа, дабоме! Прошних избора ми је измакла, али ми сад мајци неће измаћи. Похапсићу пола среза ако не може другаче, па ћу онда решето, па сеј. Што је чисто, прође кроз решето, а што је сумњиво, остане па се праћака као рибица у мрежи. А ја само бирам: (*Тобож вади из решета једно лице*). „Ајде, голубе, најпре тебе!” Стегнем га за врат, а он само кмекне као јаре. Мора да призна и ако му се не признаје. „Јеси ли ти сумњиво лице” – „Јесам, господине, како да нисам!” – „Тако те хоћу, голубе мој!” па отрчих одмах на телеграф. „Господину Министру унутрашњих дела. У мојим је рукама ваше сумњиво лице, у вашим је рукама моја класа. Молим хитну размену!” Ја, тако уме Јеротије, него! (288)

Наставник подстиче ученике да проуче Јеротијев монолог у првом чину следећим подстицајима:

– Запажајте какво значење Јеротије придаје бесмисленим синтагмама из телеграма. – Шта „плава риба” представља за њега? Како он доживљава хватање „сумњивог лица”? Какве методе примењује у свом раду?

Јеротијев монолог сведочи о његовој латентној потреби да стекне још већи углед и признање како би опстао на власти и могао да демонстрира своју моћ. У монологу о пецању плена открива се његов страсни каријеризам, опседнутост влашћу, полицијска методологија ислеђивања заснована на кршењу људских права, принуди и терору. Његово осећање дужности засновано је на реализацији личне амбиције. Он није спреман да поступа у складу са законом већ је вођен болесном амбицијом да добије награду.

Марица се не мири са подређеним положајем у патријархалној породици Пантић. Она сматра да има права да одлучује о свом понашању и будућности. Родитеље доживљава као главну препреку на путу остварења своје жеље за блискошћу, припадношћу и прихваћеношћу, разумевањем и емоционалном подршком. Она се супротставља очевој намери да је уда за Вићу, иницира Ђокин долазак у паланку и у жељи да отац благослови прошевину, покушава да успостави комуникацију са њим и на миран начин реши проблем. Ова заљубљена девојка је радосна и узбуђена због Ђокиног доласка, срећна због њиховог сусрета, осећа страх када увиди да је он у опасности и гнев када се суочи са оспоравањем околине. Своје незадовољство очевом небригом и незаинтересованошћу и мајчиним нераздевањем манифестује бацањем предмета, ломљењем посуђа и бурним негодовањем. Одлучна је у намери да родитељима образложи свој избор.

Анђа као супруга и мајка испољава осећања бриге према члановима породице. Она подсећа Јеротија на неморалне поступке због којих је изгубио службу, настоји да помири супротстављена гледишта оца и ћерке и да поврати поремећену породичну атмосферу. Она је послушна, дискретна и неодлучна. У комедији је пасивно драмско лице. Њено деловање не покреће радњу, већ доприноси карактеризацији Јеротија и Марице.

Нушић у комедији *Сумњиво лице* даје колективну слику српске бирократије, са појединцима који се у одређеним ситуацијама истичу. Наставник може следећим радним подстицајима у дијалогу упућивати ученике да откривају

доминантне особине чиновника, полицијских писара, практиканата и доушника и да их сагледају са моралног становишта:

– Детаљно анализирајте ликове Виће, Жике и Милисава. Запазите на који начин се приказује раскол између онога што они желе и онога што јесу. – Критички сагледавајте Жикин став према правди и власти. Уочите како он вреднује своје способности и рад. – Шта о начину рада бирократије сазнајете? Откривајте на који начин се њихово поступање одражава на живот грађана. Наведите примере злоупотребе положаја које откривате у комедији. Која је улога Алексе Жуњића у комедији? Истакните које се друштвене мане и поступци приказују и осуђују. – Запазите на који начин се Ђока појављује у комедији. – Тумачите његова осећања и изворе узнемирености на саслушању.

Драмска лица окупљена око средског капетана Јеротија Пантића (чиновници, писари и средски шпијун Алекса Жуњић) чине акциону групу људи која обавља сродан посао и има заједничке интересе. Њих повезује жеља за афирмацијом, влашћу, моћи, потреба за богаћењем оствареним на непоштен начин (зеленашење, корупција, шверц, диловање), примитивизам, необразованост, неморалност. Они прислушкују, потказују и уходе једни друге, подмитљиви су, подмећу, кривотворе, лажно сведоче, примењују вербалну и физичку силу у ситуацијама када су немоћни, уплашени или у намери да демонстрирају моћ. Као представници извршне власти, показују непрофесионалност према грађанима (неодговорни су, незаинтересовани, насилни, бахати, бездушни), сервилност и понизност према онима од којих зависе. Закона се придржавају ретко – само из личног интереса. Своје поступање правдају лажним убеђењем да на такав начин чувају државне интересе и служе династији. Сваки од актера бирократског механизма има изражену индивидуалност, али се сви они уклапају у слику погубне непродуктивне и неморалне власти.

Лик средског писара Виће дочаран је физичким портретом, Јеротијевим и Маричиним сведочењем и сценском акцијом. Вића својом појавом ствара утисак надменог, сујетног средског писара који жели да скрене пажњу на себе својим изгледом и ставом.

(Вића је сув и штркљаст, он има необично кратак капут на струк, тесне, притијене јахаће панталоне, чизме и на њима мамузе. Подишаних је бркова и има ћубу од косе над челом.) (291–292)

Однос Јеротија и Виће на пословном плану заснован је на њиховом узајамном подржавању да би остварили одређену корист. Они се удружују и делују заједно подстакнути различитим интересима (Јеротије жели унапређење, Вића намерава да се ожени). Њихова сарадња је реципрочна – ако Вића Јеротију помогне да ухвати сумњиво лице, он ће му омогућити да се ожени његовом кћери. Јеротије сматра да је политика омогућила Вићи да се нагло обогати. Упркос томе што између њих постоји прикривен антагонизам,³⁹⁸ Јеротије Вићу доживљава као доброг домаћина зато што је способан да за кратко време непоштеним поступањем стекне велико богатство:

ЈЕРОТИЈЕ: Он само накупно хвата. Његова је струка политика, и на њој боме добро зарађује. Највише зарађује на династији. За њега је династија крава музара. А музе, брате, вешто! Тек видиш, притвори каквог газду, вели: „Лајао против династије!” и натовари му оволика акта... седам, осам, дванаест сведока... пет година робије. А једног дана тек, нестала акта, или искази сведока сасвим друкче гласе него кад си их први пут читао и онај... тек видиш, у слободи. Ето, тако, иде му тај посао од руке. Е, то је, видиш, домаћин човек, таквог ми зета дај, а не Ђоку. (277)

Вића је Јеротијева десна рука (он осмишљава акције хапшења грађана, прикрива информације о њиховој кривици, подмеће лажне исказе, фалсификује документа или их уништава). Он је лукав, проницљив и подмукао. Никада не опонира Јеротију зато што има намеру да постане члан породице Пантић. Вића себе сматра супериорнијим у односу на Јеротија. Осећање потцењености он сублимира на тај начин што обављајући одређене неморалне активности обезбеђује себи личну корист. Он свој положај користи да би се обогатио. За њега

³⁹⁸ „ЈЕРОТИЈЕ: То би морало бити штогод врло важно, јер ако би било да тебе, господине Вићо, отпуштају из службе, због онога што си удесио да се у акта подметне лажни тестамент, то не би морало шифром.” (279)

је закон небитан и он га користи искључиво за остварење личних интереса. Крађа и марифетлуци којима је склон на радном месту, једним делом, мотивисани су компензацијом за понижење које му је друштво указало не вреднујући његов рад онолико колико он сматра да је потребно. Вића крађу доживљава као праведну надокнаду за учињену друштвену неправду. О томе сведочи и сам Јеротије:

ЈЕРОТИЈЕ: Да ухапсиш газда Спасоја?! Уха, куд ти заошија, господине Вићо. Честит човек и миран, најбогатији трговац...

ВИЋА: Па баш зато!

ЈЕРОТИЈЕ: Ама откуда то иде?

ВИЋА: Не би му ништа фалило. Одседео би два три дана у апсу, а ја бих га после пусти.

ЈЕРОТИЈЕ: Знам ја да би га ти после пустио, али што не иде, не иде! Откуда газда Спасоје сумњиво лице? Зар не видиш да овде пише „млад човек”, а газда Спасоје има шездесет година. Па онда, и да га ухапсиш, камо ти код њега револуционарни и антидинастички списи? Ако и претуриш хартије газда Спасојеве, шта ћеш наћи? – Признаницу твоју, признаницу моју, а то, брате, нису сумњиви списи.

ВИЋА (буни се): Па, оно...

ЈЕРОТИЈЕ: Оно јест, сумњиви су, зато што не мислиш да му платиш. А не мислим ни ја, ако хоћеш право да ти кажем. Доста он зарађује од овог народа, а ми смо, као власт, позвани да узмемо у заштиту народ од таквог глобације. (285–286)

Своју бездушност и насилност према грађанима Вића, попут Јеротија, правда вишим државним интересима:

ВИЋА: Једну реч ако ланете, испребијаћу вас као мачке, у име државе! (321)

Да се ради о неморалној и подмуклој особи сведочи и Марица у писму, наводећи да је он „нитков и лопов првокласан, те цео срез пишти од њега”.

Јавни живот у срезу приказује се у деловању законодавне (судске) и извршне (полицијске) власти. Нушић у другом чину настоји да извргне руглу начин рада и навике чиновника, писара, практиканата, пандура, председника општина и среског капетана. Рад бирократске власти представљен је у раду среских писара Жике, Милисава и практиканта Тасе и њиховом односу према

странкама (присутна лица – Миладин, Спаса механџија; одсутна лица – Љубица Пантић, Каја Јанковић, Перић).

Жика својом појавом наговештава да је зависник од алкохола. Његов опис дат је у дидаскалији:

Жика је дежмекаст, а велике чупаве главе, подбулих очију и дебелих усана. На њему виси извештало прљаво одело, прслук му је кратак тако да му се кошуља под њим види. Панталоне су му горе врло широке, а доле уске и спале те се наборале. (292)

Прва реплика коју „одебљалим језиком” изговара у сцени саветовања на карикатуралан начин осликава све што он не чини:

ЖИКА (*одебљалим језиком*): Ја вршим своју дужност!

Вића његов порок прикрива изговором „отишао у срез”, а Јеротије правда сматрајући да он себе алкохолом награђује за успешно обављене послове којима је оштетио или грађане или државу:

ЈЕРОТИЈЕ: Тај ми често иде у срез. Разумем кад се напије при каквој већој лицитацији, при каквој процени за зајам Управе фондова или тако што; али је он почео у последње време да се напија и код најситнијих услуга које врши грађанству. Изда неком лажан сточни пасош, напије се; натера неког да плати дуг који не признаје, напије се. [...] Због тога пати држава, а треба и о томе који пут водити рачуна. (286–287)

Као Јеротије и Вића, и Жика се задужује од грађана, не враћа дуг и прима МИТО.

ЈЕРОТИЈЕ: Ето, онај други, господин Жика, целог живота ће остати сиромас. Њему је доста кад му понудиш литар-два вина. Ал’ овај, јок! Неће да се прља за ситницу; не воли чак ни да прими на рад продаје, процене, лицитације и такве ствари; вели: „Нека то господин Жика”. (277)

На послу се током радног времена трезни од ноћног пијанства и иживљава над невиним колегама и грађанима. Он у канцеларији испија крчаг воде, мрзовољан је, брзо и лако плане, скочи са столице и гађа Тасу предметима са стола, вређа Јосу и Миладина, шаље га да му донесе крчаг воде, уквашену и исцеђену крпу. Алкохол је утицао на његово мишљење и опажање, пореметио је брзину и координацију његових покрета и утицао на понашање. Он не поседује заинтересованост за оно што ради и посао доживљава као оптерећење. Жика воли да демонстрира власт и моћ над недужним грађанима и странке доживљава као оптерећење:

ЖИКА: Ама шта имаш да мислиш. Позвао сам те овде да будеш грађанин, а кад си грађанин, онда нема шта да мислиш. (319)

ЖИКА: Ух! Да бог сачува, навикао се овај свет да се обеси власти о врат, па то ти је! (306)

Он посао саботира (не подноси рокове, не зна где су му акта, неорганизован је и расејан). Задатке завршава некомплетно, нетачно, нестручно, али изговоре увек налази са посебно осмишљеним и добро рационализованим, а лажним разлозима. Своју непрофесионалност правда заменом теза или негирањем проблема. Он је до те мере сигуран да је незаменљив на послу који обавља да у свом раду не примењује закон и прописује правила поступања нису утемељена на правди и правичности:

ЖИКА: Закон није писан за тебе, него за мене да знам колико да ти одрежем. (307)

ЖИКА: Правда, то је стрпљење, упамти то, па немој да насрћеш на правду као јуне, него чекај, брате! (316)

Ученици ће увидети да корумпирана, изопачена и неодговорна власт делује погубно захваљујући бирократском менталитету који поништава све моралне вредности у друштву. Жика је свестан да он у таквом друштву не може бити кажњен због свог неодговорног односа према послу, бахатог понашања према колегама и грађанима. Ученици ће увидети да су неправда, незакоње и

неодговорност саставни део свих нивоа власти и да се чиновници ове комедије не разликују једни од других већ сви заједно утичу погубно на морал грађана и друштва у целини. Жика не осећа потребу да помогне другима. Своје неуспешно школовање он представља као вишегодишње студиозно изучавање материје да би био ефикаснији. На искривљен начин тумачи реалност. Он лаже себе да би се заштитио од негативних осећања и створио позитивну слику о себи. Он представља своје образовање као период великог жртвовања и одрицања и тиме настоји да други поштују и боље вреднују његов рад:

ЖИКА: Ко ће да плати мени моје школовање? Десет година сам ја провео у школи. Да сам на робији толико година провео, ја бих научио какав занат. [...] Него се ја, господине мој, нисам мицао из разреда, по годину, две, па и три ако хоћеш, све док нисам испекао науку. (308)

У тренуцима када је Жика оптерећен обавезама, он постаје агресиван (гађа Миладина предметима који му дођу под руку, вређа сараднике и грађане погрдним речима). Он не верује у Бога, не поседује свест о својим неморалним поступцима и не осећа кривицу или грижу савести. Игре речима (каламбури) засновани на вишезначности кључних речи у репликама разоткривају га и засмејавају читаоце:

МИЛАДИН: Бог ми је сведок, господине Жико!

ЖИКА: Имаш ли ти неког сигурнијег сведока него што је Бог? (307)

Свој професионализам Жика доказује бројем ухапшених и осуђених грађана:

ЖИКА: А што, брате, ако је у апси, он је опет грађанин. А није да кажеш да је за неки злочин, него протурао лажне динаре. Није их он ковао, него само протурао; а то, брате, и ја, кад ми се нађе у цепу, гледам да протурим. Па и сам господин капетан, кад наиђе на оловни грош, одвоји, вели: ово је добро за тас кад идем у цркву. (319)

ЖИКА: Треба ми, знаш, овде један грађанин који није осуђиван, а како је у овој вароши тешко наћи грађанина који није осуђиван, то још ако и тебе осудим...
'Ајде, нека ти прође засад, само да промениш вино; оно вино ти не ваља. (320)

Апсурдност његовог деловања долази до изражаја на крају комедије када се налази у улози саветника разјареног капетана Јеротија:

КАПЕТАН: Говори, господин Жико, бог из тебе проговорио!

ЖИКА: И да пресечете ову бруку што Вам се ћерка грлила у канцеларији и да спроведете Ђоку у Београд и да се извините пред господином министром; најбоље, идите Ви тамо у собу па благословите прошевину, па онда заједно са ћерком и зетом Ђоком отпутујте Ви лично у Београд, па тамо сами лично господину министру...

Чиновничка соба у срезу је место конфликтних односа писара и практиканата. Нушић приказује навике бирократије која од канцеларије прави полигон за игру и забаву. Чиновници, писари и практиканти су нерадници који се међусобно свађају, искаљују бес на недужнима, агресивни су према подређенима и деструктивни према инвентару. Среска власт подлеже хијерархијској структури која налаже да се надређени иживљавају над подређенима и да такво поступање доживљавају као неку врсту игре која их забавља. Подређени чиновници морају да се повинују надређенима и да трпе њихове хирове. Надређени господаре подређенима и забављају се демонстрирајући моћ. Конфликте изазивају потиснута осећања њиховог неуспеха, неспособности, инфериорности, кривице и анксиозности. Фрустрације изазивају непријатне емоције (страх, љутњу, кривицу, огорченост) угњетених, а Нушић њихову беспризорност приказује на хумористичан начин:

Из практикантске собе излети лењир, затим утијач и чује се отуд граја. Таса утрчи и скупља бачене ствари. [...]

ТАСА: Ја те молим, господин Жико, да ми опростиш, али ово се више не може издржати. Пре три дана су ми метали иглу у столицу па сам рипнуо три аршина увис; прекјуче су ми намазали шешир мастилом изнутра, па сам се сав

умрљао – ето, још се нисам испрао као човек. Јуче су ми опет метли на столицу четири ђачка јексера за цртање, окренули вршкове нагоре, а ја сео и опет се искрвавио. Не, богами, господин Жико, ово се не трпи више! Ја могу слободно рећи да крваво зарађујем свој хлеб.

ЖИКА: Ништа то није! Сипај у лавор хладне воде, седи мало па ће да прође. Практикант си, брате, па мораш и да трпиш. Мислиш ти, ја кад сам био практикант да нисам патио? Још како! Седао сам ја и на плави плајваз, али ми је подметнуо секретар, па ми је било мило иако ме сврбило десет и више дана. (311)

Таса је најстарији од свих чиновника у срезу, а једини практикант. Управо због тога га сви малтретирају (туку га, стављају му ексере на столицу, разбијају му главу регистром, гађају га актима). Он је немаран према себи, воли да попије, брбљив је кад се напије и непоуздан (не уме да чува тајну). Он је „омален, повијених леђа, седих бркова, ћелав”. Носи „дугачак излизан реденгот и прљаве и искривљених штикала ципеле”. (292) Чиновници немају поверења у њега и сажаљевају га.

Милисав је „средњег раста, војнички је кратко потшишан, улицкане косе и уфитиљених бркова”. Као бивши официр, подржава ред и дисциплину. Лојалан је претпостављанима (он осмишљава план напада, учествује у Ђокином хапшењу, води записник). Од свих драмских лица у комедији, једини исказује сажаљење према Таси са којим живи. Али га то не спречава да од њега сакрива веш и чарале у фасциклама по канцеларији. Сliku бирократског апарата употпуњује његова констатација:

МИЛИСАВ: Па, брате, ја не знам каква је ово земља кад у самој полицији могу да покраду полицијског писара. (309)

Алекса Жуњић је срески шпијун, један од оних ликова који све види, зна, чује, коме све казују захваљујући томе што знају чиме се бави и који све што сазна преноси. Он је радознао и брбљив, не уме да чува тајну, већ осећа потребу да оно што открије одмах подели са представницима власти. Он своју улогу у друштву сагледава према томе колико је користан. Он је гласник о важном

догађају (да се у вароши налази сумњиво лице). Вест коју он доноси покреће све механизме власти.

Ђорђе Ристић је апотекарски помоћник, Маричин изабраник, невино оптужен и ислеђиван. Он стицајем необичних околности постаје важна особа у срезу (осумљичен је да је опасан и сви га се плаше). Упркос свему томе, Ђока није свестан значаја који му придају и не сналази се у датим околностима. У разговору са прогонитељима је љубазан, културан, искрен и наиван. Ни по коју цену неће да ода тајну због које је дошао у срез. Не признаје кривицу, упоран је у свом настојању, храбар је, доследан и достојанствено се супротставља власти (не дозвољава да га вређају и малтретирају). Према Марици испољава искреност, љубав и поштовање. Ђока је повод за покретање радње у комедији, али је и марионета у рукама власти. Иако нема намеру да насамари Јеротија, стицајем околности то чини.

Рад извршне власти приказује се у сценама припреме за саслушање „сумњивог лица” и током саслушања Ђорђа Ристића из Панчева.

- Упоредите Јеротијев монолог са сценом ислеђивања „сумњивог лица”.
- Анализирајте како се капетан понаша приликом саслушања. Које особине он том приликом испољава? – Пронађите у тексту примере за вербалну карактеризацију јунака. Запазите како Јеротије и Вића реагују када сазнају да је Ђока Маричин изабраник. Шта су спремни да учине?

У сцени саслушања у потпуности је разобличено поступање власти која је унапред прогласила кривим осумњиченог упркос томе што докази потврђују супротно. Представници извршне власти Ђоку присиљавају да призна нешто што није урадио. Они су спремни да докажу његову кривицу унапред сачињеном изјавом, која је већ прослеђена у Београд и лажним сведочењем грађана који у саслушању немају никакву улогу јер су ту формално (један је заплашени хапшеник под оптужницом да је протурао лажни новац, а други клијент који се нада да ће служећи власти успети да заврши посао због ког је дошао). Ученици ће увидети да Јеротије испољава надмоћност, суровост, непоштовање других, агресивност, искључивост, непринципијелност. Спреман је да испоручи невино лице, настоји да присилно добије Ђокин исказ кривице, истрагу доживљава као

формални чин, процедуру која неће изменити уверење да је ухваћено лице криво и без тога да се то докаже.

КАПЕТАН: Ћут'! Реч да ниси казао. Гле ти њега! Признајеш него шта! А ако не признајеш, ти ћеш признати, јер ја сам већ телеграфирао Министру да си ти признао. Не можеш ти ваљда сад мењати наводе власти. [...]

ЂОКА: Ја нисам зликовац, ја нисам ни за шта крив, ја протестујем!...

КАПЕТАН: Ћут', кад ти кажем! Гле ти њега, он мисли звао га неко овде да говори! (324–325)

У комедији се смењују кризне ситуације³⁹⁹ на приватном и пословном плану, које потпомажу драмски сукоб као крајњи исход – откривање Јеротијеве заблуде и остварење Маричине воље. Драмски сукоб се манифестује у сцени саслушања и кулминира препознавањем Марице и Ђоке. Сукоб је присутан и на јавном и на приватном (породичном) плану. Он се испољава двоструко: као друштвени сукоб (борба групе људи против појединца – Јеротије и полицијски апарат против Ђоке као „сумњивог лица”) и као породични сукоб родитеља и ћерке поводом избора животног сапутника. Комичност ситуације настаје када се сукоб са јавног плана пренесе на приватни уз присуство виновника сукоба. Јаз између циља и исхода Јеротија Пантића доводи до кулминације драмске кризе и развија нове односе у комедији (Ђока – „сумњиво лице” – будући зет, Вића – будући зет – „оклеветан сарадник”). Промене се збивају у актуелном тренутку у којем су присутни сви актери комедије (на саслушању) и кратком временском размаку (током једног дана). Судар воља активних и пасивних драмских лица заснива се претежно на вербалном плану. Снага и значење сукоба почивају на неподударности циља и исхода, намере и остварења. Увидевши да ће му и овог пута измаћи класа, Јеротије афективно реагује, постаје агресиван, непредвидив и спреман на све:

ЖИКА: То је цензура.

³⁹⁹ Према Ачеровом мишљењу криза је суштина драме, а комад почива на „више или мање брзо развијање криза у оквиру кризе, која јасно помаже крајњи исход”. (Видети: В. Ачер, *Стварање драме*, у: *Основи драматургије*, приредио Љ. Ђокић, Факултет драмских уметности, Београд, 1989, стр. 167.)

КАПЕТАН: Него! Кад је у питању држава и династија, завешћу је и цензуру и тортуру и секвестуру и позитуру и ударићу свакоме двадесет и пет по туру. Не бива друкче! 'Ајде, богати, господине Милисаве! (337)

Док говори са колегама, којима је надређен, тон његовог говора је ауторитаран и језик је у целини усклађен с његовим мислима и осећањима. Нушић настоји да хумором обузда зло у човеку и међуљудским односима. Вербална комика је уперена против негативности механизма власти и манифестује се каламбуром. Претња коју Јеротије изриче ублажава се римовањем речи и употребом колоквијалних израза уз речи из административне сфере употребе.

За разлику од њега, Вића реагује на, наизглед, неочекиван начин. Он, који својим дотадашњим поступањем ништа није урадио у складу са законом и у складу са моралним вредностима, позива се на кодекс понашања и испољава своје негодовање употребом реплика својствених административном стилу:

ВИЋА (*бесан*): Ја протестујем у име државног морала и ја, у име државе, изјављујем да ово не могу да гледам својим очима. Ја нисам дужан у званичној дужности да гледам љубљење и грљење у државном надлештву и изјављујем и сматрам то као увреду у званичној дужности. Извол'те ви само наставити истрагу! (*Шчена капу и нагло оде*). (335)

Нушић у комедији *Сумњиво лице* подвргава смећу целокупни чиновнички апарат провинцијског града. Он настоји да сатиричним смећом разобличи нехуманост бирократског менталитета и да подстакне читаоце и гледаоце да запажају неправилности и недостатке у друштву. Аутор уз помоћ вербалне и ситуационе комике указује на изопаченост света који приказује. Хумор постаје непоткупљиво лице овог комада које омогућује да се разобличе и осуде неморални и бездушни поступци актера комада. Ученици ће увидети да у комедији *Сумњиво лице* нема позитивних ликова. Преовлађују негативни (варалице, подмитљивци, покварењаци, полтрони, бедници, неодговорни, површни, неозбиљни, искомплексирани људи). Они су постали такви зато што их је обликовало друштво у којем власт афирмише негативне вредности. Ученици ће

разоткривати нечовечност бирократског менталитета и уочавати повезаност моралних изопачења власти и појединца. Подстицањем ученика да са моралног становишта просуђују поступке представника среске власти наставник ће код њих развијати критичку свест о штетности таквог деловања, потребу да га препознају, осуде и одбаце у свим друштвима и временима.

„Сумњиво лице” и савремени свет

Нушић у *Сумњивом лицу* приказује друштво у којем грађани и представници власти немају развијену моралну свест о добром и правилном поступању. Грађани се туже, суде, уходе, подмећу једни другима лажне тестаменте, мењају изјаве на суду, међусобно се оговарају и клевећу, протурају лажне новчанице, шверцују, подмићивањем и протекцијом желе да остваре личне интересе. Својим понашањем они се не разликују од представника судске и извршне власти, нити од политичког режима који ништа не предузима да контролише и санкционише неморално понашање у друштву. Крађу нико не осуђује као кршење конвенција и закона већ подржава и подстиче. Насиље се прихвата као делотворни облик успостављања хијерархијске структуре у заједници. Конформизам грађана и представника власти последица је њиховог страха од санкција, али и несигурности и некритичности. У приказаном друштву пожељне карактерне особине постају непоштење, кукавичлук, површност, неодговорност, несавесност, неправедност и лојалност. Драмска лица не поседују морална осећања као што су: осећање кривице, правдољубивости, поштовање других и самопоштовање. Она немају развијену свест о томе шта је морално понашање, нити спремност да поступају у складу са усвојеним моралним нормама. Нико се не стиди, не каје и не осећа кривицу ако поступа нехумано и неправедно. Грађани немају потребу да помогну појединцу или групи у савладавању проблема, чак ни када се налазе у институцији која почива на поштовању права и закона (суд, полиција).

Нушић комедијом *Сумњиво лице* показује да је лажни морал паланке и њених становника неодвојив од морала бирократизоване власти и њему прилагођен. Врховна власт подржава порочност законодавне и извршне власти, а преко њих се аморалност преноси на грађане. Таквим деловањем власт постаје

главни узрочник разарања моралних норми у друштву и дехуманизације грађана. Нушић је желео да освести публику пишући о погубности такве власти. „Пишем за оне који су жедни свежег окрепљења на уморном путовању кроз беспуту садашњицу, пишем за оне који не мисле да свет и живот треба само кроз сузе посматрати, пишем за оне који не потцењују значај смеха у животу човековом”.⁴⁰⁰ Он жели да пробуди у људима добро, да их охрабри у настојању да развијају своје потенцијале и остваре слободу избора. Нушић настоји да афирмише свест о врхунским моралним вредностима (правди, истини, слободи, једнакости, достојанству, поштовању личности, саосећајности и животу) и да допринесе да друштво које је посрнуло у моралним преступима почне да се опоравља и оздравља. Он се приказујући моралне проблеме власти свог доба ангажовао за добробит друштва. Наставник ће током тумачења комедије подстицати ученике да увиђају идејно богатство комедије *Сумњиво лице* и настојати да образлажу свевремене поруке које носи ово дело.

Очекујемо да ће ученици указати на значај хумане и демократске власти која негује праве људске вредности и истаћи потребу постојања друштва у којем власт служи народу, поштује и примењује законе засноване на правичности, једнакости, истини, поштовању слобода и интегритета грађана. Верујемо да ће ученици указати на васпитну улогу оних који су на власти и истаћи да је неопходно да на власти буду они који су вредни, правични, одговорни, поштени, принципијелни, непоткупљиви и хумани.

⁴⁰⁰ Бранислав Нушић, *Зашто пишем?*, Правда, 31. 5. 1936.

4.3. Комедија *Народни посланик* у наставном контексту

Циљеви проучавања Нушићеве комедије *Народни посланик* у средњој школи

Образовни циљеви: Проучити водећу предметност комедије *Народни посланик*, њену стваралачку историју и особеност Нушићеве комедиографије. На истраживачки и стваралачки начин тумачити и вредновати драмска лица (њихову мотивисаност, типичност, индивидуалност) и начине њихове карактеризације (социјална, етичка, психолошка, језичка). Откривати универзална значења хумористичко-сатиричног приказа друштва, политике, штампе и јавног мњења. Упознати ученике са књижевноисторијским контекстом настанка комедије *Народни посланик*. Сагледати реалистичку посебност овог дела и критичку усмереност према представницима власти и економској и родној неједнакости грађана у српском друштву крајем 19. века. Читањем и образлагањем језичких поступака и стилогених места драмског текста подстаћи ученике да осветле природу и естетску вредност хумора и хумористичких поступака (вербална и ситуациона комика).

Васпитни циљеви: Поспешити код ученика усвајање хуманистичких ставова, уверења и система вредности и оспособљавати их за поуздано критичко и морално просуђивање. Увиђањем непринципијелне и манипулативне изборне процедуре, снажити самосвест и личну одговорност ученика у доношењу одлука. Неговати њихове критичке способности у сагледавању девијантног испољавања моћи и неједнакости у друштву. Пружити могућност да ученици искажу ставове поводом значајних проблема са којима се у друштву суочавају. Подстицати код ученика толеранцију, уважавање различитости, саосећање ученика са ближњима, прихватање личне одговорности за ставове и понашања приликом друштвеног ангажовања. Развијати код ученика врлине разборитости, равнотеже и мудрости у њиховом делотворном учествовању у друштву. Оспособити ученике да разумеју колико је важно имати критичко гледиште према употреби медија у савременом друштву и одговоран став према избору представника власти.

Функционални циљеви: Развијати литерарни укус ученика усвајањем одговарајућих знања из различитих научних и научнопопуларних текстова (књижевне критике, прикази позоришне представе, одреднице из речника или лексикона драме и позоришта). Подстицати ученике да своје ставове и судове поткрепљују примерима из примарне и секундарне литературе.

Развијати литерарне афинитете ученика за читање и вредновање и других Нушићевих текстова који су мотивски, тематски и идејно блиски *Народном посланику* (комедије *Власт*, *Протекција*, *Госпођа министарка*, хумореска *Човек с репом*, козерије *Моја депутација*, *Тешки дани*, *Моји другиви министри*, *Политичке свадбе* и *Изборни епилог*). Развијати љубав према позоришној уметности и различитим облицима сценске интерпретације Нушићевог текста. Афирмисати поредбени приступ у проучавању литерарних и театролошких особености комедије.

Проучавањем комедије *Народни посланик* ученици се подстичу да на личном искуству схвате да су уметничке речи изазов за даље читалачко стварање. Подстицањем дискусије о важности слободе уметничког стварања и критичког сагледавања негативних појава у друштву, ученици увиђају значај који култура има за развој и просперитет појединца и друштва у целини.

Припремање ученика за наставни разговор о комедији *Народни посланик*

Комедија *Народни посланик* обрађује се у другом разреду гимназија и средњих стручних школа. Наставна интерпретација обухвата два часа, а наставник може да оријентационим распоредом наставног градива планира још један час посвећен облицима рада подстакнутим текстом (писању есеја, изражајном казивању краћих одломака из комедије, беседа о актуелним проблемима младих).

Наставник, на једном од часова који претходе тумачењу комедије, најављивањем привлачности њеног уметничког света и настоји да подстакне радозналост за читање:

– Нушић је био хроничар друштвеног живота у Србији скоро педесет година. У комедији *Народни посланик* на хумористичко-сатиричан начин приказао је негативне политичке и социјалне појаве у српском грађанском друштву крајем 19. века. – Трговац Јеврем Прокић постигао је пословни успех и финансијску сигурност, али није остварио друштвени статус који би му донео већи углед и политичку власт. Он професију народног посланика сматра афирмативном и због тога што ће му омогућити још веће богаћење. Његов подстанар, адвокат Ивковић, жели да оствари друштвену моћ – да заступа интересе и права опозиције и учествује у доношењу значајних одлука у парламенту. За разлику од њих, Јевремова кћи Даница има намеру да постане госпођа Ивковић, а њена мајка, Павка са нестрпљењем очекује завршетак изборне процедуре. У кући породице Прокић води се занимљива предизборна кампања. У њу су укључени сви чланови породице и ближа родбина (Марина, Спира и Спириница). Нико од учесника не бира средства да оствари своју намеру. Односи се додатно компликују када се „љубав умеша у политику”, што доводи до сукоба будућег зета и његовог таста. – Шта мислите, коме ће се приклонити Даница, а коме госпођа Павка? Чије интересе ће заступати рођаци? – Размислите, на основу увида у историјске прилике тога времена, како ће се према потенцијалним кандидатима одредити гласачи. – Процените ко ће постати народни посланик и отићи у Београд. Претпоставите како ће пораз прихватити поражени кандидат. – Док читате комедију *Народни посланик*, запажајте на који начин је Нушић успео да о озбиљним питањима пише на духовит начин. Откривајте у чему се све огледа критика друштва у овом делу. Размишљајте шта је писац овом комедијом желео да постигне.

Истраживачки задаци⁴⁰¹

Читање комедије *Народни посланик* усмерава се према истраживачком плану који следи:

1. Проучите Нушићев предговор комедији *Народни посланик*. Уочите какав је положај књижевника и културних радника у обреновићевској Србији. Наведите

⁴⁰¹ Наставник ће истраживачким припремним задацима планирати да развијањем емоционалне, фантазијске и рационалне радозналости ученика за уметнички свет комедије подстакне њихово доживљајно, стваралачко и критичко тумачење драмског текста.

разлоге због којих Нушићев први значајнији драмски текст, написан 1883. године, није изведен на сцени Народног позоришта у Београду све до 19. октобра 1896.

2. Прочитајте Нушићеву комедију *Народни посланик* и истакните шта вам је у њој било посебно занимљиво. Наведите драмске ситуације, дијалоге и монологе који су вас највише засмејали. Каквим животним сазнањима вас је обогатило ово дело? Размислите шта ову комедију чини актуелном и данас.

3. Окарактеришите дух варошице у којој је смештена радња комедије. Сагледајте лик Јеврема Прокића са моралног становишта. Протумачите његове карактерне мане и интелектуалне недостатке. Анализирајте његово делање у предизборној кампањи. Упоредите ставове Јеврема Прокића и адвоката Душана Ивковића према изборима. Објасните чији су ставови поузданији, објективнији и правичнији. Сагледајте норме и вредности које испољава адвокат Ивковић у борби за власт. Проучите како се прошевина у дому породице Прокић одражава на ток кампање и кулминацију сукоба у делу. Анализирајте Даничин однос према родитељима и веренику. Проучите шта мотивише њене одлуке и поступке. Припремите се да критички сагледате положај жена у српском грађанском друштву крајем 19. века. Проучите зашто женски ликови (Павка, Марина, Даница и Спиринаца) нису ишли на гласање. Како су оне оствариле своје бирачко право?

4. Анализирајте на који начин се у комедији заснивају и развијају драмски сукоби. Уочите какав начин агитације користе Јевремови помоћници. Наведите примеру којима сагледавате њихово социјално лицемерје. Тумачите лик Срете Нумере са моралног становишта. Наведите на основу којих критеријума он вреднује противничке кандидате. Критички сагледајте друштвено неприхватљиве норме које се сматрају пожељним у таквом друштву. Прокоментаришите Секулићев став да се мандат „не стиче главом, него кесом и ногама”. Шта он као своје предности посебно истиче? Које девијантне појаве је Нушић сагледао приказујући рад чиновника у обреновићевској Србији? Какву функцију у комедији имају ликови Спире и Спиринаце? Запажајте чиме се они руководе док се опредељују за кандидата за којег ће да гласају. Објасните апсурдност Младеновог гласања. Пажљиво проучите сцену проглашења изборних резултата. Какву симболику уочавате у томе што сваки кандидат мисли да је победник? Протумачите симболику Ивковићеве победе.

5. Установите којим је драматуршким поступцима аутор остварио снажне комичке ефекте. Наведите сцене у којима се хумор заснива на апсурдности ситуација које приказују. Протумачите на шта Нушићев доброћудни смех опомиње.

Анализирајте друштвене недостатке које је писац у комедији приказао. Затим коментаришите вредности које развијено демократско друштво треба да поседује.

Задаци за групни рад ученика

Ради успешнијег подстицања и продубљивања колективног рада групе ученика ће добити специјалне задатке са посебним упутствима. Они ће се на часу укључивати у разговор увек када ток рада и ситуације на часу створе услове за специјална обавештења, која ће помоћи у тумачењу Нушићеве комедије.

1. Једна група ученика ће истражити у уџбенику из историје какав је био друштвени, привредни и културни развој Србије у последњој четвртини 19. века.⁴⁰²

2. Друга група ученика ће проучити рад и деловање првих модерних политичких странака и њихових представника у српском парламенту.⁴⁰³

3. Трећа група ученика ће истражити у литератури⁴⁰⁴ који су све догађаји утицали на то да се одложи премијера Нушићеве комедије *Народни посланик* пуних тринаест година.

4. Четврта група ученика ће сагледати како је у књижевној критици и рецензијама оцењено ово Нушићеве остварење.⁴⁰⁵

⁴⁰² Ученици су о овом историјском периоду учили у осмом разреду основне школе, а уче и на крају другог разреда гимназија и средњих стручних школа, па им неће представљати потешкоћу да се подсети градива из школских уџбеника за основну школу или да прошире знање из секундарне литературе. (Видети: Предраг Симић, *Историја за 8. разред основне школе*, Нови Логос, Београд, 2016, стр. 28–32, 38–39; Душко Лопандић, Александра Колаковић, Ивана Петровић, *Историја 2, уџбеник историје за други разред гимназије природно-математичког смера*, Нови Логос, Београд, 2014, стр. 277–292; С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Милана Обреновића*, Београд, 2010; Група аутора, *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Београд, 2006.)

⁴⁰³ (Видети: Предраг Симић, *Историја за 8. разред основне школе*, Нови Логос, Београд, 2011, стр. 38–39.)

⁴⁰⁴ Наставник ученицима даје упутства на које сегменте у референтној литератури о Нушићевом животу и раду да посебно обратe пажњу. На основу наставникових упутстава како да читају литературу, ученици ће стећи увид у историјски и политички контекст у којем је писац стварао. (Видети: Josip Lešić, *Branislav Nušić – Život i djelo*, Sterijino pozorje, Matica srpska, Novi Sad, 1989; Рашко В. Јовановић, *Бранислав Ђ. Нушић – живот и дело*, Службени гласник, Београд, 2014, стр. 7–21.)

⁴⁰⁵ Читањем књижевне критике ученици сазнају како је културна јавност прихватила ово Нушићево дело и какве су судове о његовом раду дали узорни књижевници, критичари и културни радници крајем 19. и почетком 20. века. У рецензији Милована Глишића наведено је следеће запажање: „Добро, погдешто скратити и ублажито, а исправити језик”. Лаза Лазаревић је забележио: „Почетнички и младићки посао, али заслужује сву пажњу. Са нешто коректуре и прераде, ваљана принова оригиналној драми. Обраћам пажњу Управи да са пуно обзира прихвати младог писца који обећава будућег комедиографа”. Јован Грчић Миленко навео је као недостатак

5. Пета група ученика добија задатак да истражи ширу (секундарну) одабрану литературу и проучи питања грађанских права и одговорности људи (и појединаца) да живе у слободном друштву.

Динамика рада

Стваралачка историја комедије „Народни посланик”

Наставник ће подстаћи ученике да на основу претходног сазнања о Нушићевом делу прочитају из предговора комедији *Народни посланик* пишчево сведочење *Пре педесет година* о судбини рукописа ове комедије и друштвеним приликама које су је обликовале. Предговор може бити подстицајан као начин мотивисања и локализовања овог Нушићевог дела. Наставник мотивише ученике за разговор следећим подстицајима:

- Осветлите друштвене, политичке и књижевне прилике у којима Нушић ствара *Народног посланика*. Запажајте какав је био културни живот у Србији осамдесетих година 19. века. Објасните значај који је имао књижевни клуб породице Илић у српској култури. Проучите какву је улогу у пишчевом стасовању имало његово друговање са песником Војиславом Илићем. – Шта сазнајете о политичким приликама Нушићевог времена на основу пишчевог сведочења?
- Упоредите Нушићево сведечење у предговору са историјским чињеницама. На основу тога закључите каква је била владавина краља Милана Обреновића.
- Сазнајте које странке су деловале на српској политичкој сцени у време писања и извођења комедије *Народни посланик*. На који начин су књижевници и културни

у делу настојање аутора да радњу смести у варош у унутрашњости Србије и „да то силом локалисање радње провлачи кроз цео комад”. Милутин Јакшић је похвалио Нушићев смисао за обликовање занимљивог догађаја на духовит начин, стварање истинитих карактера, живих дијалога, радње и уверљивих сцена. Он Нушићу замера претеривања у последњим сценама комедије и невешто изграђен карактер адвоката Ивковића, који „ремети природни развој радње у овој шаљивој игри, уноси у њу неку укоченост, узрок је рђавом решењу заплета. [...] Држим да би писац морао из основа прерадити карактер Ивковићев, помно прегледати трећи чин и заплет боље разрешити, па да постигне онолико успеха са својом шаљивом игром, колико по свом таленту заслужује”. Нушић је годинама унапређивао текст своје комедије и усавршавао њену форму. Управо зато што се значајно разликују по квалитету прва и последња верзија *Народног посланика*, савремени читалац стиче утисак да је он бољи писац него што га је књижевна критика његовог времена оценила. (Видети: Milan Bunjevac, *Narodni poslanik Branislava Nušića*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1983, str. 61–77.)

радници испољавали своје политичко опредељење и критичко сагледавање друштвених проблема? Како се краљ Милан односио према представницима опозиције и уметницима који су критиковали његову владавину? – Објасните зашто Нушићев *Народни посланик*, упркос позитивним рецензијама, није могао да буде изведен на сцени Народног позоришта у Београду.

Очекујемо да ће ученици сагледати друштвено-историјски контекст у којем је Нушић као комедиограф стасавао и које су га инспирисале на оригинално стваралаштво. Писање *Народног посланика* везује се за период када се у Србији, као независној и међународно признатој земљи, дешавају значајне друштвене и политичке промене. На српском престољу био је кнез Милан Обреновић (1868–1889), унук Милошевог брата Јеврема. У време његове владавине донет је *Намеснички устав* (1869), који је увео значајне промене у организацији власти. Народна скупштина је постала законодавни орган, кнез је именовао трећину посланика, а извршну власт је вршио преко министара који су му били одговорни. Тим уставом су у Србији прокламована поједина људска права и слободе – једнакост грађана пред законом, лична слобода, неповредивост права својине и слобода штампе. Сматра се да је захваљујући том уставу у Кнежевини Србији почео модеран политички живот. Народна радикална странка Николе Пашића била је прва политичка партија формирана у историји Србије. Образована је 8. јануара 1881. године и жестоко се противила апсолутизму Милана Обреновића, захтевајући корените друштвене промене. На српској политичкој сцени, осим ње, деловале су још две политичке партије које су биле лојалне династији Обреновић: Народно-либерална странка Јована Ристића и Напредњачка странка Милутина Гарашанина. Када је 1883. године влада наредила да се прикупи оружје од народне војске, радикали су организовали Тимочку буну против режима Милана Обреновића. Краљ је угушио буну и обрачунао се са члановима те странке (многи су завршили у затвору, протерани су преко границе, а неки су и погубљени). Када је краљ Милан решио да абдицира у корист свог сина Александра, он је направио политички компромис с радикалима и уважио њихове предлоге у изради новог устава (опште бирачко право, слобода штампе, право удруживања и окупљања). Године 1888. први пут је Србија добила устав којим је уведен парламентарни систем власти. Овај устав је предвидео контролу над радом владе, политичку

одговорност министара пред скупштином и вишестепену локалну самоуправу. Законодавну власт је имао парламент (скупштина), коме је одговарала влада за свој рад. Народни посланици били су представници свих чланова заједнице који су их изабрали, имали су ограничен мандат и добијали су новчану надокнаду за сваки дан рада. У 19. веку и првој половини 20. века у Србији се сматрало да жене не треба да учествују у политичким процесима. Опште право гласа приликом парламентарних избора имали су само мушкарци. Жене су у српском друштву биле дискриминисане: нису имале право гласа, онемогућено им је било да делују у судству, здравству и јавној администрацији. Краљ Александар Обреновић је 1894. суспендовао устав из 1888. и вратио устава из 1869. Он је владао аутократски и вршио притисак на суд, штампу и културне институције.

Србија се у последњој четвртини 19. века убрзано привредно развија. Концентрација капитала утицала је на развој трговине и тржишта. Граде се пруге од Београда до Врања, Крагујевца и бугарске границе, железнички мост преко Саве код Београда, отварају се болнице, рудници, фабрике стакла, тканина, шибица, столарије, циглане, парни млинови и пиваре. У Београду је пуштена у рад електрична централа. Упркос привредном напретку, у земљи је био мали проценат образованих људи. Тек сваки пети становник Србије био је писмен. Крајем 19. века у градовима интензивније почињу да се оснивају школе, библиотеке, позоришта и покрећу новине.

У српском друштву последње четвртине 19. века уметници настоје да критички сагледају сложене друштвено-политичке прилике и објективно прикажу стварност. Бранислав Нушић је 1882. године почео да објављује политичко-сатиричне стихове у листу *Ђоса*, чији је власник био Никола Пашић. Тиме се он сврстао у поборнике радикалне опозиције према политици Милана Обреновића и његове „напредњачке владе”. Априла те године он је са ученицима гимназија и студентима учествовао у демонстрацијама против извођења комада *Рабагас*, у којем се исмевала опозиција. Ухапшен је и кажњен смањеном оценом из владања.

Дом песника Јове Илића био је угледни књижевни клуб у престоници у којем се расправљало о уметничким темама и читало оригинално стваралаштво аутора. Године 1883. године, у дому породице Илић, деветнастогодишњи Нушић чита своју комедију *Народни посланик* и охрабрен критикама шаље текст

управнику Народног позоришта, Милораду Шапчанину. Књижевници Милован Глишић и Лаза Лазаревић позитивно су оценили дело, али је управник сматрао да текст треба још прерадити и ублажити критику уперену против режима. Нушић у предговору *Народном посланику* експлицитно доводи у везу историјске прилике са стваралачком историјом дела:

„Ваља ми овде поменути да је мој рукопис, коме је наслов био *Народни посланик*, а сиже исмевање политичке борбе, избора и посланика владине странке, пао на управнички сто баш у тренутку када су политичке страсти у нас достигле биле кулминацију, изражену у једној револуцији која се баш у то доба крваво угушила у источној Србији. И, док је такав рукопис, у тако незгодноме часу, лежао на управничком столу, за тим столом је седео човек који је био оличење лојалности и биготни поклоник постојећем реду и режиму. Под таквим околностима, комад који је за то доба представљао праву револуцију, имао би отићи у архиву и непрегледан. [...] Шапчанин је тада водио са мном дуге родитељске разговоре, пуне савета, пуне поуке. Захтевао је од мене да много штошта ублажујем, поправљам, па и изостављам. Кад год сам му однео рукопис понова, он ми га је враћао са новим саветима. Најзад, кад се већ није имао где и како, Шапчанин ми изјави да је комад дефинитивно примљен на репертоар, али да морам бити стрпљив, јер *моменталне* политичке прилике не дозвољавају да се одмах и прикаже. Те *моменталне* политичке прилике, међутим, трајале су годинама – као што у нас уопште све *моменталне* невоље годинама трају.”⁴⁰⁶

Сатиричне опсервације о свакодневном животу Нушић је испољавао и наредних година под псеудонимом. У новинама је 6. маја 1887. године објавио песму *Погреб два раба*, у којој је исмејао краља Милана Обреновића зато што није присуствовао сахрани мајора Михајла Катанића. Због увреде краља Нушић је осуђен на две године затвора, од којих је у Пожаревцу био нешто више од три месеца. После тог догађаја није било изгледа да се комедија *Народни посланик* прикаже у Народног позоришту:

⁴⁰⁶ Бранислав Нушић, *Одабране комедије I*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, стр. 58–60.

„После Шапчанинове беседе мене су осудили на две године због једне политичке песме, те је и та околност осудила уједно и *Народног посланика* на све дуже, на једно бескрајно чекање. Из затвора сам донео Протекцију, те је једва она успела да буде приказана, а *Посланик* и *Сумњиво лице* имали су и даљу, сваки своју, дугу и занимљиву историју.”⁴⁰⁷

Неколико година касније Нушић ће послати комедију на конкурс за награду из фонда Јована Наке у новосадску Матицу српску. Рецензенти Јован Грчић Миленко и Милутин Јакшић нису предложили дело за награду, али су дали конструктивне савете како да аутор побољша текст. Нушић је побољшану верзију комедије поново предао управи Народног позоришта у Београду и од управника Николе Петровића сазнао да ће представа бити премијерно изведена 19. октобра 1896. године. Наредних година Нушић ће наставити да прерађује ову комедију да би 1912. године она била изведена на сцени Народног позоришта у Београду у верзији која нам је позната данас.⁴⁰⁸

Уметнички доживљаји побуђени Нушићевим текстом

Постицаји за доживљавање и схватање Нушићевог драмског дела обухватају емоционалну, фантазијску и мисаону динамику на путу кроз његов уметнички свет. Пожељно је да у уводном делу часа наставник подстакне ученике на разговор о доживљајима, значењу и естетским дометима дела.

– Како сте се осећали док сте читали комедију *Народни посланик*? Чиме је она посебно привукла вашу пажњу? Саопштите утиске и доживљаје поводом дела. Шта је из њене садржине оставило на вас посебан утисак? Образложите зашто. Који ликови су привлачили вашу пажњу током читања? Због чега управо они? Каква размишљања ова комедија побуђује у вама? Каквим историјским и животним сазнањима вас је обогатило дело? Укажите на друштвене појаве које су вас

⁴⁰⁷ Исто, стр. 61.

⁴⁰⁸ У непосредном раду са ученицима, ради економисања наставним временом, наставник ће комбиновати мотивисање за рад са локализовањем комедије, и/или према потреби сажимати ове садржаје.

подстакле да критички приступате друштву у којем живите. Размислите шта ову комедију чини актуелном и данас.

Актуелност теме и занимљивост обликовања комедије *Народни посланик* побудиће интересовање ученика за њено читање. Реалистичност и објективност којима се у комедији приказује развој модерног друштва⁴⁰⁹ у Нушићевом времену, политичка борба и изборна процедура у њему мотивисаће ученике да критички приступају приказаним друштвеним појавама. Предизборна кампања разоткрила је морално ругло и политичку исквареност буржоаске власти и њених поданика. Ученици ће увидети да се морал у друштву деформисао под заштитом закона. Полицијски режим обликује јавно мњење. Представници власти, уместо да сузбијају непожељне појаве поступања (протекцију, утају пореза, превару, физичко кажњавање и злостављање), настоје да заташкају ствар, уклоне доказе о кривици, одложе и пролонгирају истражни поступак. Они прикупљају доказе о грађанима не да би спречили негативне појаве у друштву, већ да би на тај начин могли да уцељују и манипулишу грађанима. Ученици ће осудити неодговорност, бахатост, агресивност гласача, безобзирност, цинизам, осиноност, грабежљивост и поквареност Јевремових и Ивковићевих помагача (Јовице, Срете и Секулића), лицемерје, прорачунатост и користољубље рођака потенцијалних кандидата, агресивност према жени Симе Сокића. Они ће се критички осврнути на неселективност у избору народних посланика, посебно указујући на Јевремову необразованост, неспособност, острашћеност и одсуство критичности.

⁴⁰⁹ Социолог Војин Милић модерно друштво дефинише као „универзални тип друштва, створен на основу општих и свеобухватних промена које су се одиграле у традиционалном друштву”. (Видети: Војин Милић, „Модерно друштво”, у: Аљоша Мимица (приредио), *Социолошки речник*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2007.) Нушић у комедији *Народни посланик* открива и објашњава правилности и законитости одређених појава и процеса у развоју друштва његовог времена. Он узима у обзир све релевантне податке (развој трговине и тржишта, стварање потрошачког друштва, активно учествовање грађана у друштвеним догађајима, значај политике у животу грађана, улога штампе као новог средства јавног информисања у изборној маркетиншкој кампањи, трансформација проширене патријарне породице у *нуклеарну* – породицу која се састоји од две генерације). Нушић настоји да створи поуздану слику развоја друштвених промена у Србији и прикаже сналажење или несналажење грађана у њему. „Тај сам живот не само запазио већ и живео њиме и, као феникс, са сваком новом генерацијом, са сваком добом, са сваком епохом нашега друштвенога развитка умирао и опет се рађао да живим новим животом, животом нових људи и новог друштва.” (Видети: Бранислав Ђ. Нушић, *Алфа и Омега. – Листићи. Мале приче. Конференције, Сабрана дела Бранислава Нушића*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1932, стр. 233.)

Нушић је успео да створи, снагом и убедљивоћу своје имагинације, као и богатством језичког израза, уметничку слику свога доба, која изражава универзалне истине колективног и индивидуалног постојања. У периоду изражене цезуре он успева да оствари слободу стварања и објави уметничка дела трајне вредности.

Ученици ће спознати да је Нушић своју публику желео да орасположи, али и да је подстакне на размишљање и активно учешће у решавању бројних проблема у друштву. Читајући и тумачећи овај текст, они ће увиђати да је аутор позоришту дао значајну улогу у просвећивању народа.

Драмска лица у комедији „Народни посланик”

У настојању да осветли друштво свог времена, Нушић је у комедији *Народни посланик* на хумористичан и сатиричан начин приказао учешће грађана у политичком животу и критички сагледао остварење неких политичких права и слобода, као што су бирачко право, слобода мисли и јавног изражавања мишљења, слобода медија и право на јавну критику. Структура комичке радње обједињена је ликовима, њиховим жељама и амбицијама. Сиже комедије развија се успостављањем антагонизма противничких кандидата, који се карактеришу говором (дијалогом или монологом), њиховим делањем у односу на друге ликове, или се пак огледају у реакцијама других ликова.

Супротстављена драмска лица у комедији су трговац Јеврем Прокић и адвокат Душан Ивковић. Они живе под истим кровом, сукобљавају се поводом истог циља и испољавају опречна гледишта, ставове и поступке. Обојица су амбициозни и желе да постану народни посланици. Јеврем сматра да би тиме што би остварио поверење народа стекао још већи углед у друштву, и да би се то повољно одразило на његове трговачке послове, а Ивковић намерава да као народни посланик допринесе бољем животу грађана. Њихово делање је усмерено ка постављеном циљу и они се у остварењу те намере служе истим средствима. Начин на који ће Јеврем и Ивковић остварити своја грађанска и политичка права условљен је вредностима и нормама које важе у друштву. Успешност њиховог деловања зависи од подршке њихових помоћника (сродника и плаћених

заступника). Јеврем настоји да реализује своју амбицију уз помоћ деловања других ликова (Срете, Секулића и Симе Сокића), а Ивковићу у политичкој борби помажу Даница и Јевремови непријатељи (газда Јован и бивши народни посланик Илић). Средина и образовање обликује понашање драмских лица, а помоћници употпуњују њихову карактеризацију и приказују паланачки менталитет варошице и њених грађана.

Кандидати за народног посланика

Јеврем Прокић – Душан Ивковић

– Наведите због чега трговац Јеврем Прокић и адвокат Душан Ивковић желе да се кандидују за народног посланика. – Проучите какав је њихов однос према власти. Које вредности они сматрају добрим, исправним и пожељним? – Анализирајте њихове карактерне особине и интелектуалне способности. – Објасните због чега Јеврем страхује од наступа у парламенту. Проучите његов политички говор о буџету и образложите у чему се огледа Нушићева критика друштва. Протумачите због чега Јеврем сматра да није важно шта ће говорити, већ је важно како ће говорити. – Проучите које критеријуме за народног посланика Јеврем не испуњава. Истакните по чему је Ивковић супериорнији кандидат у односу на владиног кандидата.

Јеврем и Ивковић припадају различитим друштвеним групама и обављају неколико друштвених улога. Јеврем је угледни трговац, породични човек, отац и владин кандидат. Он уме да располаже новцем, склон је махинацијама и утаји пореза, лукавством се решава политичких противника унутар владајуће странке (Јовице Јерковић и бившег посланика Илића), али је необразован, читање и писање су му слаба страна, има окудан лексички фонд и лош је говорник. У предизборној кампањи он не може да оствари сва очекивања која се везују за друштвене положаје које заузима (запоставља посао и породицу, одуговлачи доношење одлуке око ћеркине веридбе, дућан му пропада, а финансијски издаци око изборне агитације превазилазе предвиђен буџет).

Јеврем је у процепу између патријархално-породичних и изборно-политичких очекивања. Његова опседнутост нереалном амбицијом одражава се неповољно на његово рационално поступање. Он престаје да иде на посао, затвара се у кућу и интензивно брине о будућности. У ситуацијама када се од њега очекује да донесе важне одлуке око Даничине прошевине, Јеврем веридбу тумачи као потенцијалну замку и подвалу уочи избора, одлаже је, а потом је и раскида. Он тиме испољава политичку острашћеност, ускогрудост, али и родитељску небригу и себичлук. Вербална комика је психолошки мотивисана и остварује се омашкама у говору који пројектују Јевремове немире, жеље и стрепње.

ЈЕВРЕМ: Па добро, ал' шта да им каже? (*Сети се*). Реци им, газда Јеврем се испросио за народног посланика...

ПАВКА: Ама за Даницу.

ЈЕВРЕМ: Па то, то хоћу да кажем, реци жена народног посланика, то јест, ћерка народног посланика, управо зет народног посланика... односно... ето, не знам ни шта говорим! Збунили сте ме, и ја сад, на пример, не знам шта говорим, и управо не знам ко држи у руци кеца, а ко краља... (*Ивковићу*). Па дабоме, кад си и ти умешао твоју фарбу!... (*Продера се на Младена*). Иди, па реци шта хоћеш! (101) [...]

ПАВКА: Шта си раскинуо?

ЈЕВРЕМ: И квартир и прошевину!

ПАВКА: Како си раскинуо?

ЈЕВРЕМ: Тако. Казао сам му отворено: ти немаш више никаквих веза с мојим квартиром, и отказујем ти од данас па за петнаест дана и моју ћерку.⁴¹⁰

Кључни Јевремов проблем представља јавни наступ. Неспособан да објективно процени своје могућности, он при помисли на ангажовање у скупштини осећа страх, бригу, постаје нерасположен, расејан и конфузан. Отуда он има потребу да вежба наступ и глуми улогу народног посланика у импровизованој игри са Сретом. Јеврем настоји да се путем игре ослободи треме, стекне самопоуздање и оствари самопотврђивање. Међутим, њему, као

⁴¹⁰ Бранислав Нушић, *Одабране комедије I*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1970, стр. 152. Сва даља навођења из овог издања књиге биће обележена бројем стране у загради иза навођења.

потенцијалном народном посланику недостаје знање, етичка вредност,⁴¹¹ моћ концепције,⁴¹² убеђење⁴¹³ и моћ владања собом.⁴¹⁴ Док излаже, Јеврем је брзоплет, казује мисао коју до краја није уобличио, изговара непотпуне реченице, прелази са једне теме на другу, уноси сувишне речи (*на пример*), које немају никакве везе са изреченим. Њему није важно да га слушаоци разумеју, већ да оно што он изговара добро звучи и да се он у тој улози добро осећа. Док излаже, он импровизује и зато делује неспремно и конфузно. Анализом његовог говора о буџету увиђа се да он не познаје предмет о којем говори тако да оно што излаже делује бесмислено.

ЈЕВРЕМ (*диже се, говори мало одважније*): Поштована господо и браћо, представници народни. У нашој земљи има разних неправилности. Буџет, на пример, није у равнотежи према свима грађанима. Док... овај... један крај... један крај наше отаџбине има и шуму и расадник и стругару и... окружну команду, на пример, дотле се у другом крају не примењује правилно закон о накнади штете причињене градом, на пример... (130)

Ивковић је адвокат, опозициони кандидат, вереник Јевремове кћери и народни посланик. Он се залаже за неповредивост интегритета човека (брани

⁴¹¹ Нушић је сматрао да је етичка вредност неопходна врлина коју беседник мора да поседује. „Беседнику дакле мора бити сврха добро (наравственост), али да би то добро могао заступати, да би га могао наглашавати као своје дубоко уверење за које је рад и нас слушаоце да придобије, његова душа мора бити један богат резервоар добра за које се он залаже; он сам мора бити представник тога добра које узноси, јер оратор је васпитач народа или бар то треба да буде. [...] Када се беседништвом користи и онај који у себи нема као претходни услов етичку вредност, он злоупотребљава беседништво, а злоупотреба беседништва може нанети велике и недогледне штете и друштву и држави.” (Видети: Бранислав Нушић: *Реторика – наука о беседништву*, Чигоја штампа, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 112.)

⁴¹² Моћ концепције, по Нушићевом мишљењу, подразумева да говорник познаје оно о чему ће беседити. „Само са познавањем предмета о коме ће говорити беседник може да среди мисли којима ће изразити оно што жели рећи о томе предмету: – Нико не може научити да говори који не уме да мисли и који не уме појмове да скупи и да њима влада. (Фихте)”. (Видети: Бранислав Нушић, *Реторика – наука о беседништву*, Чигоја штампа, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 113.)

⁴¹³ Јеврем је беседник без убеђења. Он сматра да народни посланик владајуће странке треба да буде послушан и говори оно што му власт каже, а ћути онда кад је потребно. За разлику од њега, Ивковић као адвокат и кандидат говори са убеђењем и верује у изречено.

⁴¹⁴ Док говори, Јеврем не влада собом. Он често прави дигресије, расејан је и потчињава се расположењу слушалаца. У комичкој сцени Јевремовог читања украденог Ивковићевог опозиционог говора критички се сагледавају говорник и они који га слушају. Бираче уопште не интересује шта изборни кандидат говори. Они аплаудирају свему што чују. Јеврем губи присебност подстакнут одушевљењем масе и скандира: „Доле влада!”

жену коју муж физички малтретира), добро познаје право, прилике и потребе народа и настоји да се закони примењују у друштву. Он је образован, љубазан, културан, лепо васпитан, обзиран, елоквентан и одличан беседник. Као млади интелектуалац, он има циљно-рационално делање (одлази у Београд да се консултује са пријатељима, кандидује се уз подршку опозиције, агитује на митинзима, ангажује људе владајуће странке који ће пропагирати опозиционе идеје, пише политичке говоре у којима указује на недостатке владајуће партије – њено коруптивно, безобзирно, манипулативно и противзаконито поступање, објављује вест о Јевремовој афери са утајом пореза из прошлости и дискредитује га у новинама због његовог контрадикторног говора против владе). За разлику од Јеврема, Ивковић је способан политичар. Он у предизборној кампањи настоји да укаже на неодговорност власти и њену небригу према народу. Док агитује, убедљиво наступа, аргументовано излаже чињенице и захваљујући томе стиче поверење потенцијалних бирача да ће заиста бринути о њиховим интересима и заступати их у скупштини:

ИВКОВИЋ (*говори*): Драга браћо! Поверење исказано ми данас јасан је израз ваше тежње да у народноме представништву буду искрено заступљене ваше родољубиве жеље за добро и напредак наше отаџбине... (172)

Поступање владајућег и опозиционог кандидата у предизборној кампањи је у складу са њиховим уверењима. Јеврем жели да постане народни посланик да би придобио „народно поверење и почаст”, које ће му омогућити богаћење, моћ и бројне привилегије. Он сматра да поседује особине које су власти подобне – послушан је и спреман да ради шта му она нареди. Међутим, народно поверење, част и углед су неспојиви са начинима на које он покушава да се домогне власти. Јеврем, као представник производње и промета, настоји да инструктивним поступањем оствари успех материјалним средствима (новцем плаћа писара да поједе акта која доказују његову кривицу у вези са шверцом шпиритуса, ситним уступцима и лажним обећањима стиче бираче, отписом новчаних дугова купује лојалност грађана, плаћа друге да агитују за њега и привлаче гласаче „ићем и пићем”, пласира лажне информације о контроверзном животу противкандидата и

краде његове политичке говоре). Он се окружује неморалним људима чије деловање почива на корупцији, лицемерју и подлости, и чини погрешке које ће га довести до финансијског, политичког и моралног краха.

И Ивковић се у предизборној кампањи окружује „којекаквим” члановима владајуће партије који желе да се освете Јеврему (Јовица, Илић). Захваљујући томе што су му помоћници чланови владајуће странке, који критикују лоше деловање оних који су на власти, Ивковић успева да дискредитује владиног кандидата.

ИВКОВИЋ: Не помаже ту музика, већ разборита реч. Пођи само тамо међу бираче; охрабри их; реци им да је власт само толико јака колико се ми бојимо; реци им да је власт немоћна да грађанима ускрати права која им закони дају; реци им... Та већ знаш ваљда толико. (155)

Иако су Јеврем и Ивковић кандидати који припадају различитим политичким опцијама, они се залажу за исте политичке идеје: спречавање корупције, поштовање закона и залагање за бољи материјални положај осиромашеног народа у друштву. Нушић то постиже заменом улога у сценама када Јеврем чита украдене Ивковићеве говоре и на тај начин остварује успех пред бирачима. Управо тада Јеврем схвата да је успешнији говорник кад критикује владу, него кад је заступа.

ЈЕВРЕМ: Браћо! Хвала вам на изразима поверења, које ми је утолико драгоцене јер стојим пред озбиљним задаћама и тешким дужностима. Ми се, браћо, морамо упорно и одлучно борити противу данашње владе, која није израз народа, и која се својим делима далеко удаљила од народних жеља и народних потреба...

СВИ: Тако је! Тако је!

ЈЕВРЕМ (*пао у ватру и сад све слободније чита*): Наша је земља, браћо, задужена и разливена, закони су осрамоћени и проиграни, а народ је оголио и обосо... (141) [...]

ЈЕВРЕМ: Како да ти кажем... Знаш, некако му лако иде кад грдиш владу. Дође ти онако као од срца. Зато ваљда и говоре увек лепо они који грде владу. А дедер зи, синко, брани владу, па да видиш како је тешко да се лепо говори. (147)

Међусобни односи између Јеврема и Ивковића засновани су на формалном антагонизму. Њихов приватни однос карактерише узајамно поштовање и пријатељство на почетку предизборне кампање, погоршање односа током избора и разумевање, праштање и помирење након тога. Обојица су сагласни са Спириним ставом да „политички можеш у Србији кога хоћеш да изгрдиш” и зато међу њима не долази до суштинског сукоба – један од њих ће свакако постати посланик.

ИВКОВИЋ: Па ми можемо пријатељски разговарати, а не бити у истој партији. [...]

ЈЕВРЕМ: То јест, то ти признајем. Иако си ти друге партије, ја те, видиш, само политички мрзим, а онако, у души, ја те волим.

ИВКОВИЋ: Хвала вам, газда Јевреме! И ја се, право да вам кажем, у вашој кући осећам некако као код своје куће, као да сте ми родитељи и ви и госпођа Павка... (74) [...]

ДАНИЦА: Једва чекам да се ти избори сврше. Мене је чисто страх!

ИВКОВИЋ: Па, ипак, нећемо се ми посвађати. Не бојте се! Ко победи, тај ће после опростити своје противнику. Зар не? (104)

Начин на који Јеврем и његови помоћници настоје да придобију гласаче условљен је вредностима и нормама које важе за друштво у којем живе. Нушић у овој комедији приказује бројне примере кршења личних права и слобода грађана. Јеврем омогућава Секулићу да неовлашћено претресе Ивковићев стан, ангажује Миладина да памти са ким се он виђа и захтева од њега да му лажним сведочењем растерује бираче. Он прислушкује и надзире Ивковићеве пословне разговоре, чита и краде његове политичке говоре. Све што се одвија у кући Прокић Јеврем сматра прихватљивим, пожељним и политички допуштеним агитационим поступцима. У складу са таквим убеђењем, он оправдава Секулићево кршење права на заштиту података о личности и то назива формална агитација.

СЕКУЛИЋ: Повадио сам, видиш, из акта све кривице, и оне које су отишле већ у акта и оне које нису још ни дошле до акта, све, све. Па онда лицитације,

интабулације, процене, пописе, забране, преносе, и уопште такве ствари. Све ћу те грлице сад да хватам на кратак позив са три црвене штрикле. Па кад ми дође, а ја тек: Е, грлице моја, ти канда имаш неку процену, а? А, овај, за кога, ти, препелице моја мислиш да гласаш, је ли за газда Јеврема Прокића, а?

ЈЕВРЕМ (*задовољно*): Хе, хе... формална агитација! (109)

Међутим, када се формална агитација примени и на чланове његове породице, Јеврем се буни, указује на аморалност таквог поступања, али је немоћан да је спречи.

ЈЕВРЕМ: Ама, није преотео туђу жену, заступа је као адвокат!

СЕКУЛИЋ: Па знам ја да је није преотео, али ово је агитација. Не мислиш ваљда да приликом агитације треба говорити истину народу? Но, лепо би се ти провео кад би говорио истину!

ЈЕВРЕМ: Па добро, ал' може човек да нас тужи за клевету.

СЕКУЛИЋ: Може, не кажем да не може. Ал' зато ја имам у канцеларији фијоку што гута акта. Прогутала је та једанпут две и по киле акта једне истраге, са саслушањима четрдесет и два сведока и са три стручна мишљења. (111)

Јеврема и његове најамнике не гризе савест, стид и кајање због учињених поступака. Изборна борба открива да власт у српском друштву не само да не пружа заштиту прокламованим правима већ ствара услове за њихово кршење. Поступање писара Секулића представља грубо кршење права да случај буде расправљан правично и јавно пред надлежним, независним и непристрасним судом. Јеврем настоји да припреми чланове породице и Ивковића на непријатност са којом ће се суочити, правдајући такво поступање изборном процедуром и политичким слободама. Ивковићу је Јевремово предизборно поступање оправдано све док је образовано у складу са народном вољом и засновано на истини и закону. Међутим, и он, који се залаже за право да се без дискриминације бира и буде биран на изборима, показује да је спреман да посегне за насилним методама у одбрани части и злоупотреби штампу у дискредитовању владиног кандидата.

ЈЕВРЕМ: Овај... у политици се не каже само истина јавно, него и неистина.

[...]

ИВКОВИЋ: А што се износи оно што није истина?

ЈЕВРЕМ: Е, па политика, борба, партија, агитација. А после, кад прођу избори, каже се лепо: ово и ово је била истина, а ово и ово није била истина. Ето, и ви сте мени у вашим новинама изнели како сам пре једанаест година, кад сам био општински одборник, појео једногодишњу порезу.

ИВКОВИЋ: Па нисте је платили?

ЈЕВРЕМ: Нисам, ал' то је застарело.

ИВКОВИЋ: А ви, зар ништа боље нисте могли измислити против мене у дописима, него да сам издајник отаџбине?

ЈЕВРЕМ: То бар није ништа, то је сасвим невино. Чим се двојица не трпе, онај други мора бити издајник отаџбине. Тако је то у политици. А, после, немој ти да мислиш да су ти само то измислили, измислиће они теби још нешто горе. Не брини се, измислиће ти!

ИВКОВИЋ: Слушајте, газда Јевреме, ја разумем, иако не одобравам, ова средства у борби према противнику, али и то мора имати својих граница. И граница, до које ћу дозволити да ме нападају, то је моја лична част. Ако се ње ко дотакне, верујте да ће ми то крвљу платити. (120)

Развојем медија који манипулишу јавним мњењем појединци се претварају у део гласачке машине под контролом носиоца дриштвене моћи. Јеврем у неколико наврата врши медијски притисак на бираче. Он допушта објављивање плаката у којем Сима Сокић лажно сведочи о интимној вези Ивковића и његове жене, а тиме наноси увреду Ивковићу, Симиној супрузи и својој породици. Он подржава Срету да под псеудонимом објављује у новинама неистине о Ивковићевом деловању против владе и отаџбине.

Упркос свему, изборном вољом грађана Ивковић постаје народни посланик, а Јеврем се, након отрежњења, мири са чињеницом да је постао таст народном посланику и намерава да му у Београду пише говоре. Симултано Јевремово и Ивковићево обраћање бирачима и Јевремова спонтана сарадња (он шапуће Ивковићу заборављену реплику) указује и на фамилијаризацију власти, којом се наговештава будућа тесна веза власти и опозиције заснована на међусобним интересима.

ИВКОВИЋ: ... Примајући из ваших руку и из ваших душа то поверење, ја полазим у Београд са чврстом одлуком да те ваше тежње искрено и одлучно заступам на овоме... (Тражи реч). На овоме...

ЈЕВРЕМ (*дрекне*): ... Светоме месту...

ИВКОВИЋ: Светоме месту, које ћу ја као ваш представник заузети. Стараћу се да се савесним радом одужим вашем поверењу. Хвала вам, браћо! (172)

Сродници у акцији

Госпођа Павка – Госпођица Даница

– Анализирајте ставове госпође Павке и госпођице Данице према расписаним изборима. Како оне доживљавају Јевремову и Ивковићеву кандидатуру? – Проучите недоследност у Павкином понашању. Како она настоји да помогне супругу? – Објасните зашто Даница помаже Ивковићу уместо оцу. Запазите од чега она страхује? – Проучите каква је улога госпође Марине у комедији? На који начин она доживљава Ивковићеву прошевину? – Какав је био положај жена у тадашњем друштву? – Шта на основу њеног деловања сазнајете о паланачком менталитету? – Какву улогу у политичкој борби имају Спира и Спириница? Тумачите чиме се они руководе док се опредељују за кандидата за којег ће да гласају.

Изборна борба противкандидата остварује се и уз подршку чланова њихове породице. Госпођа Павка је брижна мајка која води рачуна о угледу породице и жели да ћерку Даницу добро уда. Она прихвата норме које регулишу понашање жена у друштву и забрањује јој да насамо разговара са Ивковићем. Свесна је да ће непоштовање моралних норми изазвати оговарање, осуду, презир и њено игнорисање и одбацивање у друштву. Она се мири са тим што жене нису слободне да доносе одлуке и делају по сопственом нахођењу, већ су ограничене постојећим друштвеним нормама, и налази начин да реализује своју изборну вољу. Пошто не може сама да гласа, она агитује код других жена да утичу на мужеве да гласају за Јеврема.

ПАВКА: Није ни моја мајка гласала па нећу ни ја. Али умем ја и друкчије кад је до ината! Заћи ћу по кућама па ћу упалити жене!

ДАНИЦА: Да гласају?

ПАВКА: Не да гласају, него да гласају њихови мужеви онако како оне хоће. Знам ја добро у које ћу куће поћи и у којој је кући жена господар, па ћемо видети. Кад је инат, умем и ја! (106)

За разлику од ње, Даница се не обазире на постављене норме и реално сагледава лицемерје друштва у којем се женама ограничавају права слободе избора и опредељења. Она критички сагледава и коментарише ситуације и ликове указујући на то да се у таквом друштву новцем може заташкати сваки морални преступ.

ПАВКА: Нећу ја тебе с репом да удајем, разумеш ли? И не нађе другу да ми кажеш него Мицу Антићеву! Што ми не кажеш за Росу Јанићеву? Ето, баш красна девојка, па како је прошла? Узе је свет у уста па: ау, а-у, а-у... те ено и сад седи и броји дане.

ДАНИЦА: Броји дане зато што нема да изброји паре, а да има...

ПАВКА: И да има, богами, кад свет узме на зуб! (66)

Госпођа Павка је реална особа и она критички сагледава поступање свог мужа у предизборној кампањи. Мада не подржава његову опседнутост политиком и занемаривање дућана и породице, она му пружа подршку.

ПАВКА: Тако. Не мили ми се. Да си ти као други људи, да одеш на дан избора па да гласаш, 'ајд, 'ајд! Него се сва предаш и промениш, постанеш други човек. Дигнеш руке и од дућана и од куће. (70) [...]

Док Павка сматра да је ред да Јеврем буде посланик зато што је старији и искуснији, дотле Даница верује да ће га Ивковић победити зато што је стручнији. Она оца сматра неодговорним и окривљује га због напрасног раскида веридбе.

ДАНИЦА: У послу су? Добро, нећу их ни тражити и не требају ми. Само, молим вас, реците им, и оцу и мајци, да ја нећу дозволити да се тако играју са мном и да ми се свет смеје.

СПИРИНИЦА: Ех, шта има да ти се смеје свет кад се удаш у Београду?

ДАНИЦА: Не тражим ја да се удам у Београду, нити да идем у Београд. И ако идем, ићи ћу са својим мужем. (158)

Зато она постаје Јевремов противник и отворено агитује против њега (наговара Спиру и Младена да гласају за Ивковића, предочава мајци шта ће се десити ако отац не победи на изборима) и намерава да оцу подметне победнички опозициони говор и да га на такав начин јавно пред свима дискредитује и осрамоти.

ДАНИЦА: А како ће ствар изгледати кад не буде отац изабран, можеш и сама замислити. Потрошио толике паре, завадио се с толиким људима, изгрдили га, изрезалили га преко новина, дућан му затворен, а и похарали га, и, преко свега још, отерао зета, и то зета народног посланика, ето ти!

ПАВКА: Ама, може ли то бити?

ДАНИЦА: Тако ће бити, веруј! И ти, место као паметна жена и као мајка да пристанеш са мном па да спасавамо оца од срамоте, а ти си се сама ухватила у коло. (164)

Љубав мотивише њене поступке и она у деловању испољава иницијативу, а у одлучивању самосталност. Даница не прихвата раскид веридбе, оглушује се о мајчине забране и прекоравана и не обазире на друштвена правила која прописују одговарајућа понашања девојака у друштву. Без оптерећења комуницира са Ивковићем и исказује му своје намере, ставове и осећања. Она сматра да има права да се избори за оно што жели.

ИВКОВИЋ: Ја поуздано верујем да сам победио, али – полиција је починила масу неправилности, а у таквим приликама изненађења нису искључена.

ДАНИЦА: И за тај случај ја имам план. Кад сам се упустила у борбу, ићи ћу до краја, Бори ћу се као прави опозиционар.

ИВКОВИЋ: То је врло мушки од вас... Али...

ДАНИЦА: Хоћу да посведочим да сам вас достојна.

ИВКОВИЋ: Ал' не мислите ваљда и после, у браку, да останете тако одлучан револуционар?

ДАНИЦА: Е, то ће зависити од владе! (162)

Партнерски однос између Данице и Ивковића приказан је као послован однос заснован на њиховом међусобном поверењу и искренности и усмерен ка остварењу заједничког политичког циља. Иницијативу у њиховом односу преузима Даница, а Ивковић се саглашава са њом. Он не испољава емоције према њој, већ своју жељу за влашћу настоји да реализује путем њене активности, те се на тај начин потцртава и Ивковићева прорачунатост у вези. Политичка агитација укинула је могућност за манифестовање љубавних осећања међу њима и тиме је њихов интимни однос постао још званичнији.

Госпођа Марина

Госпођа Марина је Ивковићева подршка у његовој намери да запроси Даницу. Она проводацише и реализује прошевину, коју доживљава као пословну трансакцију у којој ће Даница Ивковићу донети добар мираз и велики број гласача.

МАРИНА: Па видите, ја вам морам рећи да смо и и на то рачунали. Кад год сам долазила у вашу кућу, а ја сам пребројавала по вашим зидовима мушке главе и мислила у себи: Ето, мој сестрић, уз жену, добиће као мираз и ових тридесет гласова.

ЈЕВРЕМ (*изненађен*): Ама уз какву жену?

МАРИНА: Па, молим вас лепо, кад би рецимо с ваше стране постојала искреност, коме би другом ви дали те гласове него своме зету? Ето, кажите сами!

ЈЕВРЕМ: Гле сад! На шта па она рачуна? Па зар, бре, дајем паре, па дајем намештај, па дајем девојку; па сад још и целу фамилију да му дам? (134)

Испоставља се да је и прошевина део предизборне трке прикупљања што већег броја гласача. Мада се позивају на искреност, Јеврем и Марина испољавају хипокризију јер им је једино важно остварење победе на изборима.

Спира – Спиринаца

Спира и Спиринаца испољавају колективни идентитет. Они говоре у исто време, допуњују се, критикују, прекидају једно друго, али једно без другог не могу. Они су спремни да подрже Јевремову кандидатуру, ако Спира буде постављен за председника општине. Спира критички описује морално ругло и политичку исквареност народних посланика позиције и опозиције. Он указује Јеврему на тесну сарадњу опозиције и власти у друштву на следећи начин:

СПИРА: Није ни то баш онако строго као што је било некад. Пре, кад си га мрзео, а ти си га мрзео као пса – или ти – или он, до истраге. А сад се некако смекшало. Зар не видиш да сада у сваком послу ортакују партије? Ако је трговина, читаш: „Симић и Петровић”; распиташ се, а оно Симић владина странка а Петровић опозиција, па де, нек измакне лиферација ако може! Па онда: таст Павловић, а зет Јанковић, таст владина странка, а зет опозиција. Па иде као намазано; а таст посланик – а зет начелник окружни; а зет посланик – а таст председник општине. Извештили се људи, па то ти је! (97)

У сцени када би требало да Даница саопште вест да је Јеврем раскинуо веридбу њихово одуговлачење, понављање неважних информација и бројне дигресије доводе до низа комичних реплика.

ДАНИЦА (*престрављено*): Како прекинуо?

СПИРА: Тако, отказао му квартир.

СПИРИНИЦА: И то одмах!

СПИРА: И отказао му просидбу.

СПИРИНИЦА: За петнаест дана.

СПИРА: Та није тако.

СПИРИНИЦА: Тако је.

СПИРА: Отказао му је просидбу за петнаест дана.

СПИРИНИЦА: Та није, човече, него одмах.

СПИРА: А квартир за петнаест дана. Ето, тако треба рећи!

СПИРИНИЦА: Па тако сам и рекла. (157)

У изборној трци Спира и Спиринаца мењају ставове у складу са развојем ситуације. Под Даничиним утицајем гласају за Ивковића уверени да ће тако, ипак, прибавити неку личну корист за себе.

Најамници

Од тренутка расписивања избора почиње да се води предизборна кампања, у којој политичке странке истичу кандидате за народне представнике који се бирају. Са њима у изборни процес улазе најамници који у штампи и на јавним зборовима агитују за изборе. Они испољавају сродне моралне дилеме, повезани су заједничким интересима и имају истоветно поступање у изборној процедури. Нушић је механизме политичке власти у комедији *Народни посланик* приказао агитационим деловањем Срете Нумере – бившег робијаша и Јевремовог портпарола, посредовањем среског писара Секулића – његовог политичког менаџера, лажним сведочењем Симе Сокића и контраверзним испољавањима Ивковићевих помоћника – припадника владајуће странке (трговца Јовице Јерковића и бившег народног посланика Илића). Јевремове помоћнике удружује потреба за новцем, привилегијама и моћи, а Ивковићеве мржња према Јеврему и потреба да му се освете.

Срета

– Који заједнички циљеви повезују Јеврема и Срету? Каквим се облицима пропаганде служи Срета приликом агитације за Јеврема? Како он постиже негативну пропаганду у агитацији? Какав је његов став према кандидатима других странака? – Проучите какву слику друштва он даје у свом монологу. Образложите естетску улогу вербалне комике у говору овог лика. Запазите изразе које он изговара и анализирајте за које их ситуације везује. Објасните од чега зависи значење фраза које он користи. – Шта на основу Сретиних услова које Јеврем треба да оствари откривате о његовом карактеру. Какве моралне девијације Срета испољава начином на који себе представља и хвали? Које псеудониме Срета користи приликом потписивања новинских чланака? Какав значај он себи придаје, потписујући се тако? Шта то говори о нарави јунака? – Протумачите Сретино

разумевање *јавног мњења*. Анализирајте зашто се у његовој пропаганди значајна друштвена питања заобилазе, а неважне ствари добијају на значају. Истакните мане српског парламентаризма које се разоткривају у Сретиној занетости улогом председавајућег у скупштини.

Срету и Јеврема повезују заједнички интереси. Јеврем га ангажује верујући да без његове подршке не би могао да постане народни посланик, а Срета настоји да своје услуге наплати тако што ће се домоћи бројних привилегија и незаконитих послова који ће му омогућити стицање крупних прихода.

СРЕТА: Има ти ту, брате, хиљаду ситних послова и крупних прихода, само кад је човек вредан и онако окретан. Ето, на пример, ти си посланик, и ти не можеш као посланик да примиш лицитацију за зидање касарне на мојој њиви. Али, на пример, можеш да је примиш на моје име, је ли? Па онда, брате мој рођени, не можеш ти у овој земљи посећи ниједно дрво на своје име, ал' на моје можеш оборити читаве планине. Па онда помиловања! Колико света лежи на робији бамбадава, па и то ти је леп посао, само кад је човек вредан и окретан. Да ли ме сад разумеш? (90)

Срета лакомислено и разметљиво карактерише српско недемократско друштво, које почива на моћи, властољубљу, користољубљу, насиљу, злоупотреби положаја и пљачкама. Ученици увиђају да Нушић користи његову брбљивост да би критички осудио друштво у којем се људска права и слободе не могу остваривати зато што га потресају корупција и стални скандали и афере. Деловање власти и њихових најамника почива на друштвеним и личним контактима и узајамним интересима. У томе се посебно истичу представници владајуће странке који, попут Илића, користе позицију за лично богаћење, селективну протекцију и непотизам:

СРЕТА: Па онда понамешта, брате, целу своју фамилију и заузе сва места, од проте до општине стрводера. Ако је на општинском кантару – његов рођак, ако је писар у општини – његов рођак. Па доста, брате, има нас још у овој Србији који имамо рођаке за службу и рођаке на робији и куће за продају! Је л' тако? (86)

Срета посредством аутокарактеризације настоји да се прикаже значајнијим, утицајнијим, важнијим и способнијим него што јесте. Као бивши робијаш и коцкар, он је познат у вароши по томе што може незаконитим поступањем да оствари све што пожели, односно да, како он каже, „постави сваку ствар на своје место”. Начином његовог говора ученици ће увидети хазардерску природу овог хвалисавца који има комплексе ниже вредности и заблуде о властитој моћи и важности:

СРЕТА: И ти мислиш да мене вређа што ме зову Срета нумера 2436. То је нумера судске пресуде којом сам био осуђен на годину дана. А треба да знаш, господине мој, да је та нумера баш учинила да мени скочи нумера у овој вароши. Дедер, реци ево, ти мени: који је то посао који би се могао свршити без мене? Ајде, реци ми? Ако треба да се растури какав лажан глас по вароши, дај овамо Срету; ако треба да се поквари какав политички збор, дај овамо Срету; ако треба да се фалсификују изборни спискови, дај овамо Срету; ако треба жалба на изборе, дај опет Срету. И да не рачунам ситне послове: растурање лицитација, сведочење, честитке влади, допис, телеграм против насиља, и ваздан таквих ствари.

ЈЕВРЕМ: Па то јесте... Зато ја, видиш, и хоћу с тобом. (88)

Срета настоји да Јеврему обезбеди добар рејтинг тако што афирмативно говори о њему у јавности, пише контраверзне текстове о Ивковићу у новинама, осмишљава плакат *Содома и Гомора* у којем оптужује Ивковића за промискуитет, организује митинг подршке, увежбава са њим наступ у скупштини и плаћа гласаче да га подржавају. Приликом оглашавања и изношења неистина, лажи и клевета Срета користи разноврсне псеудониме: Ришеље,⁴¹⁵ Барнава,⁴¹⁶ Херострат,⁴¹⁷ Голијат,⁴¹⁸ Хаџи Ђера,⁴¹⁹ Проспер Мериме⁴²⁰ и Мирабо.⁴²¹

⁴¹⁵ Арман Жан ди Плас де Ришеље (1586–1692) француски државник, кардинал, министар краља Луја XIII, који је допринео развоју своје земље и унапређењу културе у њој, али је упамћен и као владар који је сузбијао политичка права хугенота и кршио слободу говора у уметности: „Дајте ми било коју реченицу из било које књиге и ја ћу у њој наћи разлог да аутора пошашем на вешала”.

⁴¹⁶ Срета неправилно користи име једног од седамнаест апостола, који је проповедао хришћанство са апостолима Павлом и Марком у Антиохији. Страдао је од Јевреја 61. године и сахрањен је код Саламине. Пошто је умео да теши људе, назван је Варнава – син утехе.

⁴¹⁷ Херострат је желео да славу стекне наopakим и разорним радом. Године 356. запалио је храм у Ефесу, најзначајније Артемидино светилиште. Да би га казнили, било је забрањено да се његово име помиње.

Нушић показује да је слобода информисања (штампе и других видова јавног оглашавања) тесно повезана са слободом мисли и изражавања мишљења. Очекивали бисмо да се у средствима информисања објављује истина, да нема забране објављивања садржаја који није по вољи органима власти, да грађани имају право на одговор и на исправку објављеног нетачног обавештења. Међутим, у новинама се објављују неистине којима се креира мишљење и обликује јавно мњење и оне представљају један од неморалних видова политичке борбе за придобијање гласача. Сретиним деловањем медији постају средство за остварење политичке моћи кандидата. Начин обликовања јавног мњења је вештина којом се свака непроверена и лажна гласина може обликовати у складу са жељеним циљем. Јавно мњење образује морални суд поводом изреченог и испољава похвалу или покуду. Мада став јавног мњења представља тренутна уверења, оно значајно утиче на дискриминишући став друштва према појединцу или друштвеној појави. Ученици ће тумачећи комедију увиђати да је постојање развијеног јавног мњења, које је свесно значаја толеранције и забране дискриминације и сваког вида насиља према грађанима, веома значајно за остваривање људских права и слобода. Да би у друштву дошло до остваривања људских права и слобода, осим друштвене и индивидуалне свести и јавног мњења, потребно је да постоји и критички однос према информисању медија.

Критичко сагледавање законодавне власти Нушић је дао у сцени у којој Јеврем и Срета глуме скупштинско заседање. Срета узима улогу председавајућег и настоји да као значајан, угледан, способан председник скупштине звоном и шамаром контролише рад народних посланика и одржава ред у скупштини. Јеврем увежбава наступ покушавајући да нешто смислено каже. Комичност

⁴¹⁸ Див Голијат био је насилник који се подсмевао Израелцима. У Јеховино име победио га је дечак Давид.

⁴¹⁹ Архимандрит Герасим Георгијевић, у народу је познат као Хаџи Ђера. Био је игуман манастира Моравица, велики учитељ и просветитељ. Страдао је 1804. године када су га турске власти убиле неколико дана пре почетка Сече кнезова.

⁴²⁰ Проспер Мериме (1803–1870), француски писац и претходник реалиста.

⁴²¹ Гроф Мирабо (1749–1791), француски државник, писац, политичар и велики поборник слободе штампе. Имао је либералне политичке идеје и подржавао је револуцију. Сматрао је да у Француској треба да се успостави режим ограничене уставне монархије. Једно време је председавао Народном, односно Уставотворном скупштином, и посредовао у тајним преговорима између двора и револуционара. Сматрао је да је слобода штампе заслужна за друштвени напредак. Као један од вођа Француске револуције гроф Мирабо је истицао: „Одузмите слободу штампе Енглеској, па је дајте Турској, Енглеска ће постати Турска, а Турска Енглеска!”

њихове глуме кулминира уласком Павке која обавештава Јеврема да му је опљачкан дућан. Срета јој забрањује да говори док не добије реч. На исти начин он поступа и према Јеврему коме лупа шамар да би му дочарао реалистичност мука које народни посланици трпе за дијурму. Рад скупштине приказује се као комично позорје у којем доминира формалистичко вербално и физичко опонирање народних посланика.

Писар Секулић

– Проучите Секулићев лик са моралног становишта. Прокоментаришите његов став да се мандат „не стиче главом, него кесом и ногама”. – Критички сагледајте друштвено неприхватљиве норме које се сматрају пожељним у таквом друштву. Објасните због чега. – Које девијантне појаве је Нушић сагледао приказујући рад чиновника у обреновићевској Србији?

Писар Секулић је представник бирократско-полицијске власти. Он је свестан свог положаја и настоји да у свакој прилици истакне своје занимање као изузетно значајно. Он има утицај на начелника, кога „мота око малог прста”. Према грађанима испољава тортуру – уцењује их, ислеђује и прети им с циљем да од њих добије потребна обавештења или признања да би их казнио за дела која су извршили или за које се сумња да су извршили. На подмукао и скривен начин настоји да грађане застраши или примора на нешто. Лишава грађане слободе по личном нахођењу, ослобађа их притвора уз надокнаду, одлаже суђење у складу са договором и политичким потребама. Грађани се покоравају друштвеној принуди јавних службеника да би избегли кажњавање (одбацивање, оговарање, осуђивање). У српском друштву нема стабилности ни солидарности. Власт селективно примењује законе и на неједнакости грађана спроводи своју моћ.

Секулић постаје Јевремов најамник и настоји да своје услуге добро наплати. Мада се Јеврем устеже да му потпише менице, он то увек спретно изведе. Технике Секулићевих прикупљања података су шпијунирање, ухођење и информативни разговор. Он прати грађане да би добио поверљиве информације којима ће противкандидата осрамотити у друштву или уценити. Милутин прикупља информације о Ивковићевим бирачима да би Секулић могао да их на

информативном разговору застраши и утиче на промену њиховог политичког убеђења. Секулић планира да приведе учитеља због јавног изражавања мишљења о министру просвете, физичког кажњавања ученика због учињене правописне грешке и гађања ђака књигама. Попа Видоја он намерава да приведе да би му запретио да ће га ухапсити због неморалних поступака (удвара се удовицама). Средоја ће ухапсити због утаје пореза. Секулић законе користи по потреби, као средство за реализацију интереса владајуће политичке опције чији је најамник.

СЕКУЛИЋ: Није то, брате, насиље, него: он се противи власти, а ја се наслоним на закон, и он врисне. Ето ти, то није насиље!

ЈЕВРЕМ (*размишља*): А овај, новине? Зар неће о томе новине да пишу и да нададу дреку?

СЕКУЛИЋ: Чудо божје! Званична исправка па свршена ствар. Зашто је бог измислио званичну исправку него зато! Па после, ја то тако удесим да то није насиље него добротинство. Зовнем, на пример, касапина који лиферује месо окружној болници, зовем га и сасвим му благо кажем: Ти, братац мој, имаш седам криваца за давање смрдљивог меса болници, и сва акта тих криваца ево их у мојој фиоци! Не кажем да су то богзна какве кривице, јер болесници и иначе имају рђаве стомаке, па им је свеједно је ли здраво или смрдљиво месо; али закон може тебе да уврне, само ако ја хоћу, а ако нећу, може и да те не уврне. Метнем ја теби, на пример, на кантар један параграф, као меру, па ти додам још и један распис као цубок, па оде, препелице моја, с оне стране закона!

ЈЕВРЕМ (*задовољно се смеје*)

СЕКУЛИЋ: Је ли то насиље? Није! Напротив, то је добротинство. (110)

Ученици ће увидети да ликови своје мане доживљавају као врлине које им омогућавају боље сналажење у друштву и афирмацију. Секулић сматра да су његове највеће врлине ауторитарност, слепа послушност, војничко васпитање и слепа оданост постојећој власти. Он се не плаши да ће због кршења закона и људских права одговорати јер доказе о личној одговорности и кривици уништава. Он је успео да таквим поступањем буде унапређен – од жандармеријског поднаредника уздигао се до најутицајнијег средњег чиновника.

СЕКУЛИЋ: Кажу: Секулић служи свакој партији. А што, брате? Ја сам војник, тако сам васпитан, војнички. Досад сам био у овој команди, сад прелазим у ову. Не питам ја ко је старешина, него: „Разумем!” (109)

Младен

– Објасните како Младен може да гласа двапут. – Какав став има Сима Сокић према породичном насиљу које чини? Шта њега гони да се прикључи изборној процедури? – Наведите шта Јовицу мотивише да се као владин кандидат прикључи опозицији. Какав он однос има према политици коју заступа? У чему се огледа девијантност деловања кандидата Илића?

Младен је Јевремов одговоран, послушан и поуздан шегрт. Он испуњава све његове захтеве не размишљајући о томе да ли је то што чини морално или не. У складу са својим карактером, он ће гласати двапут: једном за Јеврема, а други пут за Ивковића. Таквим поступањем он је послушао и газда Јеврема и његову ћерку Даницу и, према сопственом убеђењу, правично поступио – није оштетио ни владиног кандидата, ни опозицију. Младеново гласање указало је на нелегалност избора. Представници власти омогућили су подобним грађанима да гласају у име оних грађана који нису изашли на изборе. Ученици ће увидети да је, упркос свему почињеном, изостала било каква одговорност државних органа, функционера или службеника због учињеног кривичног дела.

Сима Сокић

Сима Сокић је склон породичном насиљу. Он сматра да није крив што је жену тукао кад је сматрао да је она то заслужила.

СИМА: ... Реци му, није човек крив! Једанпут-двапут што је испребијао жену, то толико. А ко ће је и испребијати ако неће муж? (68)

У изборни процес се укључује да би се осветио адвокату Ивковићу што га „гони као вука по планини”. Без кривице га клевеће и омаловажава своју жену износећи јавно неистине о њиховој емотивној вези.

Јовица Јерковић

Јовица Јерковић је трговац који је склон неморалним махинацијама. Он је познат по томе што је лиферовоа војсци цркнута месо. Пошто су му послови стали, решава да се кандидује за народног посланика „да се мало помогне”. Поверава се Јеврему и тражи његову подршку. Јеврем испољава лицемерје према њему, лаже га и настоји да превари. Схвативши да је обманут, Јовица приступа Ивковићу и настоји да се освети Јеврему.

ЈОВИЦА: Знаш како је, господине Ивковићу, не можеш данас ни рођеном брату веровати. Обећава па врдне. Кад си с њим у четири ока, он оволика уста на власт, а када се са властима погледа у очи, он не уме ни да зине.

ИВКОВИЋ: Ама све ја то знам, али сам рачунао много више на тебе. Тебе је, је ли, инат довео у нашу партију?

ЈОВИЦА: Јесте, то признајем. Да ме сад ко запита: би ли се потурчио кад би знао да Јеврем Прокић неће бити посланик, и то би пристао. (155)

Илић

Бивши народни посланик Илић је искористио функцију на најбољи начин: продао је кућу општини, ослободио шурака и запослио родбину на добре позиције. Пошто му је повређена сујета што више није подобан владајућој странци, прелази у опозицију.

Нушић приказује недемократску, изопачену и нечовечну власт у којој су ангажовани морално девијантни најамници. Ученици ће, тумачећи различите видове кршења грађанских права и слобода у друштву, увидети да је неопходно обезбедити контролу власти и институција, које, уместо да примењују законе, њих користе селективно да би уцењивали грађане и манипулисали њиховим гласовима. Нушић приказује да се у друштву у којем је стварао владавина права

није остваривала судством управо зато што су се у рад судства мешали интереси политичких странака.

– Окарактеришите дух варошице у којој је смештена радња комедије. – Какав став према изборима имају гласачи? – На који начин политичари стичу народно поверење? – Проучите да ли је Срета био у праву када је народно поверење назвао „артиклом који се може купити”.

Слобода мирног окупљања подразумева да људи могу да изражавају политичку вољу на митинзима. У комедији *Народни посланик* гласачи се подстичу лажним обећањима, „ићем и пићем”, ситним уступцима, уценом, присилом, инатом да буду присталице опозиције или позиције. У групи бирача који су плаћени да подржавају Јеврема владају формални односи без емоција. Они су вођени интересима и заједничким циљем. Срета је организовао њихов долазак и они су у алкохолисаном стању дошли да поздраве свог кандидата. Њих у изборну кампању уводе приземни интереси и амбиција доброг провода. Депутација одобрава све што Јеврем каже и не промишља о садржају изреченог. Нушић у сцени Јевремовог обраћања депутацији иронички представља власт и бираче као њене марионете. Јеврем, који би требало афирмативно да говори о влади, покликом „Доле влада!” иницира исто тако неочекивано одобравање бирача „Тако је!”, чиме они постају експресивна маса, а скуп прераста у протест против актуелне владе.

Након завршеног гласања и проглашења изборних резултата, маса (гомила) долази да поздрави изабраног народног посланика испред куће Прокић. Бирачи пажњу усмеравају ка Јеврему и Ивковићу, који сваки са свог прозора држи исти политички говор. У маси бирача постоји намера да заједнички делују. Појединци не испољавају индивидуалне карактеристике и понашају се на начин на који се група понаша у датом моменту. Када Јеврем проговара, појачава се осећај моћи, маса заборавља друштвена правила и јавља се спремност на насиље.

ЈЕВРЕМ И ИВКОВИЋ (за време музике, сваки на свом прозору, клања се напоље. Споља разнолики и због музике неразумљиви узвици. Кад музика престане,

почну обојица једновремено, само што Ивковић говори напамет, а Јеврем чита): Драга браћо! Поверење исказано ми данас, јасан је израз ваше теж...

НАРОД: Доле! уа! уа! уа! (*На позорницу лете кромпири, главице купуса, јаја, којима Јеврема народ гађа*).

ИВКОВИЋ (*тргне се с прозора и живо се објашњава са онима у његовој соби*).

ЈЕВРЕМ (*покушава сам да настави*): Ваше тежње да у народном представништву... (*Гужва капут, хартију и све што му дође под руку*).

НАРОД: Уа! Уа-а-а-а! Доле! Доле Прокић! Живео народни посланик Ивковић! Живео Ивковић. (171)

Тек тада долази до Јевремовог отрежњења, он увиђа пораз и узалудност својих амбиција. Изборним резултатом коме се нико није надао Нушић указује грађанима да ће свако ко зна своја права и ко је свестан њихове неприкосновености бити кадар и одлучан у томе да та права и користи. Изборном победом опозиционог кандидата писац је најавио будуће промене у српском друштву.

Друштвено значење смеха

– Наведите у чему изборна кампања подсећа на актуелна дешавања у наше време. Анализирајте у чему је савремена демократија напредовала. – Које одлике народних посланика сматрате важним приликом заступања грађана? – Размислите шта народне посланике обавезује да достојанствено и одговорно наступају и дискутују у парламенту. Образложите зашто је важно имати одговоран став приликом избора народних посланика. На који начин бирачи данас креирају своју будућност?

Очекујемо да ће ученици истаћи да је Нушић у *Народном посланику* сатирично приказао избор посланика за народну скупштину – највишег представничког тела уставотворне и законодавне власти. Настојање владајуће елите да се у скупштини марионетски доносе одлуке без промишљања и противљења народних посланика довело је до кршења многих грађанских права и слобода. У власт су улазили само они кандидати који су били подобни, лојални,

послушни и спремни да марионетски следе странку која је на власти. Дешавало се да они буду морално и стручно неспремни за обављање тако одговорне улоге. Нушић их је називао *људи с репом* алудирајући на њихову неморалну и компромитујућу прошлост. Власт је подстицала негативну селекцију кандидата за народне посланике. Од њих се није очекивало да критички сагледају одлуке које су доносили, нити да самоиницијативно предлажу законе који би допринели развоју друштва у целини. Суверену власт у одлучивању имао је краљ. Посланици су за свој рад добијали дијурну, а подобни су посебно награђивани привилегијама и позицијама које су им омогућавале да се брзо богате. Партије позиције и опозиције су сарађивале у пословним трансакцијама и биле повезане родбинским и интересним везама. Посланици су били ослобођени одговорности за учињене поступке и нису кривично одговарали за финансијске и моралне преступе. Српско друштво се развијало на пољуљаним моралним вредностима. Закон се селективно примењивао у складу са политичким или личним интересима оних који су на власти. Новцем је било могуће ослободити се кривице и сваке моралне одговорности.⁴²² Сатирички приказујући недемократску власт и политичку демагогију на којој она почива, Нушић је настојао да у комедији *Народни посланик* пробуди одговорност грађана за политичко деловање којим ће омогућити да на власт дођу прогресивни народни посланици који ће унапредити друштво и довести до развоја људских права и слобода.

У данашњем друштву сви грађани су пред законом једнаки и свако има право на једнаку законску заштиту. Забрањена је свака дискриминација. Лична права штите појединца од мешања државне власти.⁴²³ Пунолетни грађани и

⁴²² Нушић у хуморесци *Човек с репом* алудира на девијантност друштва у којем су афирмисане само оне вредности које су стечене коруптивним и манипулативним пословима. „Он се није родио с репом. Прикачио му се уз пут, кроз живот, као што се некеме прикачи чичак кад се вере кроз коров. [...] Отишао је очајно пријатељима који су га и раније саветовали, и исповедио им своју невољу. Они су се забринули и замислили и дали му тада нов савет: – Буди богат. Богатство прикрива сваки реп који човек вуче у животу”. (Видети: Бранислав Нушић, *Приповетке једног каплара. Рамазанске вечери. Приповетке. Таџула. Мале приче. Прилози, Сабрана дела Бранислава Нушића*, књига петнаеста, Просвета, Београд, 2006, стр. 425.)

⁴²³ Лична права су: право на живот, право на једнакост, неповредивост интегритета човека, лична слобода, слобода кретања, право на неповредивост стана, право на неповредивост тајности писама и других средстава општења, право на заштиту података о личности, слобода савести и вероисповести, слобода изражавања националне припадности и слобода научног и уметничког стваралаштва. Политичка права су: бирачко право, слобода мисли и јавног изражавања мишљења, слобода медија, слобода мирног окупљања, слобода удруживања, право на јавну критику и право подношења петиција и предлога. Економско-социјална права обухватају: право на имовину, право

грађанке остварују политичка права која омогућавају и подразумевају учешће у политичком животу. Уз њих, они имају и економско-социјална права. У данашњем друштву могуће је остварити људска права и судском заштитом.

Оно по чему ће ученици довести у везу савремену политичку сцену и Нушићевог *Народног посланика* јесте коруптивно, некултурно, бахато, манипулативно и неодговорно поступање владајућих и опозиционих народних посланика и њихових представника у политичком животу. Афере, протекције, корупције, кршење закона и избегавање кривице дешавају се и данас у друштву које је законски много уређеније од оног у којем је Нушић стварао. Информације које се у медијима пласирају грађанима и данас су извор манипулације. Мас-медији манипулишу јавним мњењем и настоје да грађане претворе у део гласачке машине под контролом носиоца друштвене моћи. Ученици ће истаћи да су ефекте политичког маркетинга и данас више демагошки него прогресивни. У изјавама политичара се много прича, а мало каже. Још увек на политичкој сцени има више оних посланика и политичара који се боре за остварење својих циљева него за афирмацију моралних вредности у друштву и остварењу добробита за све грађане. Читање и тумачење комедије *Народни посланик* у доживљајној, стваралачкој и истраживачкој улози постаће поуздан ослонац ученицима у борби за праведније друштво и бољи положај грађана у њему.

наслеђивања, право на рад, право на ограничено радно време, право на заштиту на раду, право на социјално обезбеђење, право на заштиту здравља, право на заштиту мајке и детета, право на штрајк и право на школовање. (Видети: Владимир Ђурић, *Устав и права грађана*, Нови Логос, Београд, 2013, стр. 152, 156, 159.)

5. СТВАРАЛАЧКЕ АКТИВНОСТИ ПОВОДОМ ТУМАЧЕЊА КЊИЖЕВНИХ ДЕЛА БРАНИСЛАВА НУШИЋА

У методичкој литератури под стваралачким активностима подразумевају се разноврсни облици рада подстакнути књижевним текстом. Укључивањем стваралачких активности у наставни процес унапређују се креативне, истраживачке и продуктивне способности читања и интерпретације књижевних дела, као и говорне и литерарне вештине ученика. Приликом подстицања стваралачких активности ученика наставник настоји да оствари унутарпредметну корелацију наставних садржаја (књижевност, ортоепија, језичка култура – усмена и писана), као и међупредметну корелацију (књижевност – позоришна – филмска – ликовна и музичка уметност). Задатак наставника је да уочава и усмерава стваралачке активности ученика и да посебним начинима рада и одговарајућим методичким садржајима омогући њихово испољавање у складу са интересовањима и објективним могућностима ученика.⁴²⁴

У методичкој литератури сматра се да је естетска активност у основи стваралачких прилаза књижевном делу и да се „у садејству уметничког доживљавања, опажања, аналитичко-синтетичког рада и вредновања књижевног дела остварује јединство фантазијске, емоционалне и рационалне делатности ученика”.⁴²⁵ Облици рада подстакнути текстом снаже самопоуздање и креативне потенцијале ученика, унапређују њихова знања и вештине. *Научити добро говорити* један је од најважнијих циљева наставе српског језика и књижевности. На часовима говорне културе ученици се оспособљавају да увежбају изражајно и интерпретативно читање драмског текста по улогама и да драматизују прозни текст. То може бити одломак из Нушићевог романа *Хајдуци* или *Аутобиографије*). Усавршавање изражајног читања треба да је у складу са природом драмског текста. Наставник подстиче и помаже ученицима у припремању за самостално изражајно читање проучавањем обрађеног уметничког текста (условљеност ритма

⁴²⁴ Видети: Миодраг Павловић, *Спреми се да говориш*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2014, стр. 259–297.

⁴²⁵ Видети: Љиљана Бајић, *Улога жанра у настави књижевности*, у: *Књижевност и језик*, Београд, 1–2, LIV, 2007, стр. 106.

и темпа, јачине гласа, логичких и психолошких пауза, реченичног акцента). Могуће је да се након интерпретације Нушићевог књижевног дела ученици подстичу и да напишу литерарни састав на задату тему.⁴²⁶ У зависности од узраста и интересовања ученика, као и у складу са планираним програмским садржајима, ученици се оспособљавају да критички сагледавају моралне и друштвене проблеме и увиђају специфичност хумора у Нушићевом опусу. Очекује се да ће ученици у саставу образлагати своја запажања, коментарисање и процењивање ситуација и поступака ликова, њихових жеља и могућности, складности и противречности циљева и средстава. Наставник ученике упућује да поткрепљују властите судове и закључке појединошћима из дела. Уобичајено је да ученици у средњој школи овладају техником писања краћих реферата, приказа или есеја у којима тумаче литерарне проблеме, ликове, тематски и идејни слој Нушићевих комедија. Наставник подстиче ученике да се уметничке вредности истражују с проблемског становишта. Могуће је на часовима организовати расправу *Нушић – наш савременик* поводом прочитаних Нушићевих дела у којој ће ученици изражавати своје утиске, осећања, доживљаје, мишљења и гледишта подстакнута пишчевим прозним или драмским текстом. Предмет расправе могу бити литерарни проблеми, нејасна места, загонетне појаве, значајна питања у делу и литерарна вредност дела. Наставник има менторску улогу у раду и настоји да помогне ученицима да сукоб мишљења и опречна гледишта испољавају у духу толеранције и конструктивне дискусије. У току расправе он ће усмеравати ученике да проблеме сагледавају са различитих становишта и да аргументовано образлажу своја гледишта. У завршетку расправе било би добро да наставник помогне ученицима у усаглашавању ставова и доношењу заједничких решења.

⁴²⁶ Наставник тематику писмених састава или говорних вежби прилагођава узрасту ученика. У петом и шестом разреду наставник може да формулише следеће теме за писмене саставе ученика: *Незаборавна игра, Искрено о себи, Једна незаборавна авантура, Подвизи моје дружине, Један мој несташлук, Час који памтим, Моја прва симпатија, Испричаћу вам нешти смешно, Слатко сам се насмејао/-ла, Анегдота са часа*. У седмом и осмом разреду могу се предложити следеће теме: *Свако време има своје аналфабете, Свет који видим и свет који желим, Сумњива лица некад и сад, Лице и наличје једне друштвене појаве, Кад би ме питали за савет*. У гимназијама и средњим школама писмени састави могу да садрже следеће наслове: *Друштвени и морални проблеми у комедијама Бранислава Нушића, Морална искушења представника власти у Нушићевим комедијама, Народни посланици некад и сад, Нушићеве ликови између жеља и могућности, Књижевно дело као тумач животних истина, Уметничке вредности Нушићевог смеха, Шта читам и шта ми се догађа* (Видети: Милија Николић, *Настава писмености*, Научна књига, Београд, 1983.)

Филмска уметност представља значајно место у савременој култури. У методичкој литератури указано је да филм у настави представља „посредан извор сазнања”⁴²⁷ и као такав постаје „извор радне мотивације, сазнања и стваралачке инспирације.”⁴²⁸ Наставник планира да након наставне интерпретације Нушићеве комедије *Госпођа министарка*, на неком од часова који следе, заједно са ученицима гледа филм инспирисан овим Нушићевим остварењем.⁴²⁹ Увођењем филмске адаптације у наставни контекст, ученици сагледају његова специфична изражајна средства (наративност, време и простор, визуалне представе, глуму, сценографију, костимографију, сценски покрет, музику, светло, фотографију, звук). Они уочавају природу и посебности које постоје у сценском остварењу и његовом литерарном предлошку и тумаче мотивисаност постојећих одступања од оригиналног драмског дела. Ваљаном обрадом Нушићеве комедије *Госпођа министарка* ученици се подстичу на стваралачко гледање и доживљавање филмског остварења *Госпођа министарка* у другом разреду гимназија и средњих стручних школа. Наставник мотивише ученике да филм пажљиво гледају и да се за разговор припреме посредством следећих истраживачких подстицаја:

1. Пажљиво погледајте филм Жоржа Скригина *Госпођа министарка*. Забележите утиске и размишљања поводом филма. Припремите се да на часу саопштите своја гледишта о развоју драмске радње и начинима карактеризације ликова. Којим је све филмским изражајним средствима редитељ побуђивао доживљај неизвесности? Наведите које сте увиде у Нушићево дело стекли након гледања овог филма.

2. Проучите филмска изражајна средства у Скригиновом остварењу. Образложите какву улогу има музика у филму. Објасните на који начин су

⁴²⁷ Милија Николић, *Методика наставе књижевности и српског језика*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 63.

⁴²⁸ Миодраг Павловић, *Спреми се да говориш*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2014, стр. 279.

⁴²⁹ Комедија *Госпођа министарка* инспирисала је многе редитеље да обраде Нушићев драмски текст за филмско или телевизијско приказивање. Године 1958. снимљен је филм у режији Жоржа Скригина. Главне улоге су тумачили Марица Поповић – Живка Поповић, Милена Дапчевић – Дара, Северин Бијелић – Чеда Урошевић, Мирко Милосављевић – Никчевић, Љубиша Јовановић – Сима Поповић. Редитељ је на реалистичан и поуздан начин представио временске и просторне оквиру у којима се одвија драмска радња, али је специфичношћу снимања кадрова, музиком која прати одговарајуће филмске секвенце, сценографијом и костимима остварио оригиналан приступ у развоју драмске радње и на аутентичан начин приказао драмска лица, друштво и време који су предмет хумористичног смеха.

сценографија и костими допринели експресивности уметничког израза. Наведите шта је осмишљеном употребом разноврсних филмских изражајних средстава посебно истакнуто. Чиме је филм изневерио или употпунио ваша очекивања? Образложите своје ставове на конкретним примерима из филма.

3. Проучите поделу улога у филму. Задржите се на сцени у којој Живка ишчекује вест о Симином унапређењу. На који начин она невербалном комуникацијом манифестује своју узбуђеност? Представите изворишта смеха која се везују за њен говор и понашање пошто је постала госпођа министарка. Процените уметничку убедљивост глуме драмске уметнице која тумачи њен лик. Сагледајте глумце који тумаче ликове Нинковића, Ристе Годоровића и писара Пере. Запазите на који начин они глумом врше карактеризацију ликова. Које особине они глумом посебно истичу?

4. Наведите сцене из филма које су вам биле најдуховитије. Запажајте којим ефектима је редитељ остварио хумористичне ефекте у филму. Образложите делотворност смеха у њима. Која сте гледишта на Нушићеву комедију стекли гледајући овај филм? Припремите се да их детаљно прикажете.

Ученици ће у поредбеном приступу развијати своје аналитичко-синтетичке и интерпретацијске способности и на истраживачки и продуктиван начин проучавати аутентичност филма који обликује радњу и карактере према законитостима свог жанра.⁴³⁰ Гледајући филм, ученици ће испољити критичко гледиште према аморалним поступцима ликова и путем естетског уметничког дела увиђати значај личног и друштвеног морала и његових вредности. Посебно заинтересовани појединци драмске или филмске секције могу добити задатак да реферишу о основним филмским изражајним средствима у филму (кадар, ракурс, план, стајне тачке, углови посматрања), на које би у датим инсертима указивали

⁴³⁰ Миодраг Павловић сматра да наставник у подстицању стваралачког и истраживачког рада ученика приликом тумачења филма треба да обухвати следеће активности: 1) формирање доживљаја утисака и гледишта поводом филма; 2) запажање водећих филмских изражајних средстава (сценарио, посебности кадра, монтажно компоновање филма, избор глумаца, костимографија и сценографија, звук); 3) уочавање односа између садржине књижевних дела и филма; 4) мотивисање ученика да тумаче и образлажу ауторска стваралачка решења којима се у филму обрађују конкретна садржина и ликови из романа или се уводе нови; 5) тумачење значења која се у филму успостављају и поређење са естетским значењима књижевних дела; 6) проблемско проучавање односа адаптације према изворнику; 7) образлагање уметничких вредности филма тумачењем његових значења и естетских домета; 8) успостављање продукцијских, комерцијалних и тржишних гледишта на филмску адаптацију или екранизацију; 9) размишљања о улози и значају адаптације и екранизације. (Видети: Миодраг Павловић, *Спреси се да говориш*, Друштво за српски језик и књижевност, Београд, 2012, стр. 281.)

другим ученицима. Увиди до којих ученици у истраживачкој и стваралачкој настави дођу обогатили би ученичка сазнања о филму и оспособили би их за сагледавање нове и особене сценске вредности овог дела.

Стваралачке активности подстичу радну вољу и читалачку знатижељу ученика. Наставник ће настојати да посредством њих методички утемељено обликује различита интересовања ученика, које ће они испољавати у додатном раду и слободним школским активностима. Ученици се самостално опредељују за додатни рад⁴³¹ у зависности од својих интересовања и жеља. Наставник планира програмске садржаје у додатном раду према расположивом годишњем фонду часова,⁴³² а реализује их у договору са ученицима уважавајући њихове жеље, интересовања, индивидуалне способности и склоности.

Нушићева комедија *Сумњиво лице* погодна је за додатну наставу са ученицима који показују посебна интересовања за драмско стваралаштво, филмску и сценску уметност. Опредељење ученика за драмско стваралаштво може бити подстакнуто њиховим индивидуалним афинитетима за глуму, писање или сценски покрет. Реализујући програм додатног рада, наставник примењује најпогодније облике и методе рада како би подстакао развој интересовања и стваралачких потенцијала ученика.

Као и у сваком књижевном тексту, и у комедији *Сумњиво лице* постоје места у тексту која подстичу снажне утиске, доживљаје и размишљања ученика.⁴³³

⁴³¹ Додатна настава се заснива на интересовању ученика за проширивање знања, умења и вештина из одређеног подручја (књижевност, језик, језичка култура, филмска и сценска уметност). Предвиђено је да посебно заинтересовани ученици осмог разреда имају један час недељно додатне наставе током школске године. Додатни рад може се реализовати као индивидуализовани (примерен појединим ученицима) и групни (за групе ученика једног или више разреда који се посебно интересују за исте садржаје програма додатног рада). У зависности од интересовања ученика и програмских тема, групе се могу усклађивати (флексибилност) на одговарајући начин. (Видети: *Правилник о наставном програму за 8. разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник РС – Просветни гласник”, бр. 2, година LIX, стр. 22.)

⁴³² Садржај програма за додатну наставу из књижевности предвиђа да се проуче: карактеризација ликова увидом у форме приповедања и обједињујући поредбени чиниоци у обради одабраних књижевних текстова (компаративни приступ), изврши језичко-стилска анализа као интеграциони чинилац интерпретације књижевноуметничког текста и драматизује прозни текст. Видети: *Правилник о наставном програму за 8. разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник РС – Просветни гласник”, бр. 2, година LIX, стр. 22.

⁴³³ Предметни слој драмског дела формиран је и представљен читаоцу у складу са пишем стваралачком намером. Битна одлика књижевних текстова јесте постојање места неодређености (или неиспуњених квалитета), које читалац испуњава својом имагинацијом: способношћу дочаравања, замишљања, уживљавања, следећи намере присутне у самом делу. То је најузбудљивији моменат читалачке активности, када се читалац препушта машти и ужива улазећи у фикционалне светове књижевности. Нушић у комедији *Сумњиво лице* сцену хапшења „сумњивог

Наставник на часовима додатног рада подстиче ученике да драматизују сцену из предговора Нушићеве комедије *Сумњиво лице* која је на њих оставила посебан утисак. Ученици могу да адаптирају сцену Нушићевог разговора са Милорадом Шапчанином, неочекивани сусрет и разговор са управником Николом Петровићем или дијалог Нушића-писца са Нушићем-управником.

Драматизација предговора пружа могућност да ученици увиде на који начин се прозни текст може транспоновати у драмски, каква је функција дидаскалија у тексту и који сегменти текста могу да буду реплике драмских лица.

У Прилогу који следи показаћемо на који начин је могуће драматизовати предговор Нушићеве драме *Сумњиво лице*.

НУШИЋ – ПИСАЦ, ПОЗОРИШНИ ЧИНОВНИК

Сто управнички велик, простран: на столу акта, на актима нумере, звонце, па фотеље, а на зиду, иза НУШИЋА – УПРАВНИКА, краљева слика у богатоме раму. Улази у канцеларију позоришни чиновник и доноси акта на потпис: акта са државним жигом, потпис под итамбиљом утиснутом титулом. НУШИЋ – УПРАВНИК је званичан, исправља се у фотељи иза које, а над његовом главом, у дебелом раму виси слика његовог величанства краља. Насупрот НУШИЋУ – УПРАВНИКУ је велико огледало.

НУШИЋ – УПРАВНИК чита комад, окреће се око себе и погледа обазриво у слику његовог величанства краља. Чита даље, седећи заваљен у управничкој фотељи и клима главом са неодобравањем. Устаје са фотеље, диже са стола рукопис и обраћа се лику у огледалу.

НУШИЋ – УПРАВНИК: Драги мој господине Нушићу, носите Ви овај рукопис кући. Леп је комад, добар је комад, ја Вам чак и честитам на њему, али носите и то кући, јер не бих рад био да се нађе овде, у мојој управничкој фиоци.

НУШИЋ – ПИСАЦ: Али, забога (*снисходљиво*), раније управе разумем... али данас... па онда Ваша тежња да приновите репертоар...

лица” представља посредно. Он је таквим стваралачким поступком омогућио да се неприказана сцена на жив и убедљив начин конкретизује („оживи”) у читалачкој свести. Аспекти битно утичу на образовање одређених естетских и вредносних квалитета приказаних предмета и имају важну улогу у разумевању драмског дела. Сваки читалац другачије попуњава места неодређености, па се зато књижевно дело увек актуелизује на јединствен начин.

НУШИЋ – УПРАВНИК: Све је то тако... (*неодлучно, с предомишљањем*) да, тако је, али ја Вам као ваш искрен пријатељ, и у интересу будућности, саветујем: носите овај рукопис кући. Ви сте млад човек па треба да ме послушате.

Драматизујући предговор, ученици ће увидети да је дијалог динамичан уколико изражава природу основног тока радње. У наведеној сцени Нушић је сценографијом (огледало, слика) актуелизовао присуство одсутних драмских лица (Нушић-писац, краљ) и на тај начин омогућио кретање драмског лица (Нушић-писац / Нушић-управник) на сцени у складу са динамичношћу унутрашње радње.

Нушићев текст предговора пружа довољно могућности и посебно је захвалан за рад са ученицима у додатној настави превасходно због тога што места неодређености и брзо смењивање догађаја подстичу стваралачку машту ученика и омогућују њихов креативан рад.

„Овај сам разговор водио погледајући у велико огледало, које је било према моме столу и у коме је, преда мном, седео погружен писац Нушић. Да бих га умирио, ја направих једну компилацију из некадање беседе Шапчанинове и одржах један дуг говор, те једва најзад узех убедити онога у огледалу да узме рукопис и да га однесе кући и остави на његово старо место, на дну фиоке, под дебелим свежњем других рукописа.”⁴³⁴

Ученици могу да замисле ликове, ситуације и обрте које ће представити дијалогом, монологом и у дидаскалијама. Текст подстиче ученике да оживе пишчеву идеју у сликама. Од тога на који начин ће свако од ученика испричати „недоречену причу” зависиће динамичност развоја драмске радње и одговарајући расплет. Адаптацијом предговора ученици ће на оригиналан и креативан начин припремити прозни текст за сценско извођење. Таквим поступањем они ће се наћи у улози драмског писца, драматурга, сценаристе и редитеља. Осмишљавајући задатак, ученици ће функционално примењивати дијалог у стваралаштву, на аутентичан начин остварити карактеризацију ликова и подстаћи заплет. Ученици ће учити како да повежу спољашње, физичке одлике и деловања

⁴³⁴ Бранислав Нушић, *Одабране комедије I*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1970, стр. 267–268.

драмских лица с њиховим унутрашњим, емоционалним подстицајима. Они ће осмишљавати говор који ће бити најадекватнији за дату ситуацију, а истовремено и најкарактеристичнији за одређени лик. У креативном поступању ученици ће употребити звучне или светлосне ефекте за стварање ситуације и појачавање драмског утиска.

У комедији *Сумњиво лице* део драмске акције није реализован на сценски начин, већ је писац применио функцију гласника и у дијалогу драмских лица представио догађаје који су се одиграли ван сцене (разговор чиновника о хапшењу „сумњивог лица”). Наставник подстиче ученике да осмисле сцену хапшења „сумњивог лица” у хотелу Европа и напишу текст у драмском облику. Могућност да замисле развој радње и карактера мотивисаће ученике да на оригиналан начин остваре задатак. Ученици ће осмислити заплет,⁴³⁵ написати дијалоге драмских лица, описати место радње и сценски покрет драмских лица у дидаскалијама и омогућити да се хапшење „сумњивог лица” прикаже на сцени. Подстичући ученике да се нађу у улози драмског писца, драматурга или редитеља, наставник непосредније активира ученике, развија њихову машту, способност креативног и критичког мишљења, подстиче их да размењују читалачка искуства, иницира њихов стваралачки и тимски рад и упућује их на самостално коришћење различитих извора сазнања.

Подстицање и неговање ученичких ваннаставних активности (литерарна, језичка, рецитаторска, драмска, новинарска секција) један је од значајних задатака наставе српског језика у основној школи. Комедија *Сумњиво лице* погодна је за извођење у оквиру слободних школских активности (посебно у раду драмске секције).

Наставник на почетку школске године планира да у раду са члановима драмске секције припреми Нушићев комад *Сумњиво лице* за сценско извођење. Као прикладни датуми за премијеру комедије погодни су 19. јануар (годишњица пишчеве смрти) и 8. октобар (годишњица пишчевог рођења). У плану рада драмске секције наставник предвиђа да чланови секције благовремено прочитају

⁴³⁵ Луис Херман истиче да „заплет једне приче чини низ акција које предузима одређен број личности”. Међутим, за заплет је пресудно да „постоји једна централна личност (или више њих) која је суочена са наизглед безизлазном ситуацијом”. (Видети: Луис Херман, *Сценарио за филм и телевизију*, Академија уметности у Београду, Београд, 1976, стр. 23.)

текст комедије и на часовима секције током првог полугодишта упознају све неопходне етапе у припремању драмског текста за сценско извођење. На уводним часовима извршиће се подела драмског текста по улогама, анализирати сценски изглед (костим, шминка, реквизити) и покрет драмских лица на сцени (гест, мимика, гримаса). Посебна пажња посветиће се увежбавању сценског говора ученика (правилан изговор гласова, интонација прости и сложене реченице, варирање интензитета, темпа и пауза у говору, дикција дијалога, реплика, монолога и анализа дидаскалија). Ученици ће у договору са наставником осмислити режијску поставку, музику и сценско осветљење. Припремање позоришне представе обухватиће: читајуће пробе (на којима ученици уз упутства наставника изражајно, интерпретативно и истраживачки читају текст), сценске пробе (приликом којих ученици увежбавају кретања на позорници), сценско-техничке пробе (на којима се поставља сценографија и усклађују аудио и визуелни ефекти), генералну пробу и премијеру представе.

Припремање сценског извођења драмског текста подразумева корелацију сродних уметности, као што су глума, фотографија, сценографија, костимографија. У раду на припремању представе члановима драмске секције могу да помогну и чланови других секција (ликовне, литерарне, новинарске). Чланови ликовне секције би имали задатак да осмисле и реализују све елементе сценографије (кулисе, сликану позадину, намештај, унутрашњу декорацију) и костиме. Чланови литерарне секције били би ангажовани да у школском часопису, на паноу или порталу школе представе Нушићево стваралаштво, прикажу комедију *Сумњиво лице* и упознају ученике са стваралачком историјом дела. Њихов задатак био би и да осмисле афишу и позоришну листу за представу. Чланови новинарске секције информисали би ученике о извођењу Нушићевих дела у позоришту, објавили вест о школском извођењу представе *Сумњиво лице*, интервјуисали би чланове ансамбла (ученике драмске и ликовне секције) током припремања представе и после премијере. Ученици би извештавали о културним збивањима у школи, коментарисали културне манифестације и друштвена збивања и позоришном критиком оценили књижевно-сценско остварење ученика те школе. Ученици би могли вести, чланке, извештаје, интервјуе, коментаре и

приказе да објаве у школском часопису, на интернет страници школе или би их усмено саопштили на конференцији за ученике.

Најефикаснији вид повезивања наставних и ваннаставних околности јесте укључивање чланова драмске секције у наставно проучавање комедије *Сумњиво лице* на часовима у редовној настави. „Приликом обраде драмског штива у основној школи, посебно током побуђивања читалачке радозналости код ученика и локализовања драмског текста, може, рецимо, добро да послужи његово одговарајуће, пригодно, краће сценско импровизовање у извођењу чланова драмске групе или њихово читање текста по улогама.”⁴³⁶

Наставник ће благовремено припремити чланове драмске секције да одговарајуће одломке из комедије доживљајно прочитају како би што потпуније дочарали уметничке вредности текста, уз побуђивање естетског доживљаја. Ученици драмске секције могу да на часу изражајно и интерпретативно прочитају и изведу одређену сцену по улогама и тако буду поуздан ослонац наставнику и у интерпретацији драмског дела, као и у другим активностима подстакнутим драмским текстом. Наставник планира активности у вези са ангажовањем заинтересованих појединаца из одељења или чланова драмске секције и координира њихов рад током припремања изражајног и интерпретативног читања адекватних одломака за час. На часовима драмске секције наставник са ученицима анализира чинове, слике⁴³⁷ (промена изгледа позорнице – декора), призоре (појава нових лица на позорници), драмска лица која учествују у радњи, као и њихове међусобне односе неопходне за разумевање драмске радње (Јеротије Пантић – срески капетан, Анђа – његова жена, Марица – њихова кћи, Вића, Жика, Милисав – срески писари, Таса – практикант, Алекса Жунић – срески шпијун, Јоса – пандур, Спаса и Миладин – газде).

Наставник се у договору са ученицима опредељује да припреми за сценско извођење оне драмске ситуације у којима се на најфункционалнији начин приказује развој драмске радње. За изражајно и интерпретативно читање драмског текста по улогама погодни су дијалози и монолози у којима драмска лица исказују своје мисли, ставове и осећања. Посебно су подобне сцене у којима се опште

⁴³⁶ Љиљана Бајић, *Методика савремене наставе књижевности и српског језика*, 3/2000, стр. 70.

⁴³⁷ Подробно се анализирају слике које омогућују драмском писцу да поједине етапе у развоју радње јаче истакне и целовитије прикаже.

расположење ликова испољава драмском радњом и дијалогом. У таквим сценама се на најбољи начин приказује драмска атмосфера паланачког и бирократског менталитета актера ове комедије.

На примеру прве сцене првог чина показаћемо како чланови драмске секције у раду са наставником могу да припреме драмски текст за сценско извођење. Приликом припремања ученика за сценско извођење уводне сцене из комедије *Сумњиво лице* наставник има инструктивну, менторску улогу. Он подстиче ученике да прочитају текст у себи и упућује их да обрате пажњу на начин говора, језик и стил дијалога, да осмисле и „изразе осећања душе и расположења особе коју приказују“⁴³⁸ и да подробно анализирају упутства из дидаскалија. Продуктивно и аналитичко читање најуспешније се подстичу самосталним истраживачким задацима које наставник ученицима даје у припремном поступку:

– Док читате дијалог Јеротија и Анђе у првој сцени првог чина, упоредите реченице које они изговарају и размислите о садржају који се њима исказује. Запазите како се Јеротије и Анђа најчешће ословљавају. Ко започиње дијалог? Како се разговор води? Шта се постиже Јеротијевим одуговлачењем? Пронађите у тексту речце којима се исказује Јеротијево одобравање или негирање Анђиних реплика. Запажајте којим врстама речи се исказује Анђино усхићење, изненађеност и чуђење. Размислите зашто се понављају поједини делови исказа у њиховом разговору. – Уочите на који начин се у дидаскалијама поједини искази истичу и појачавају. Посебно обратите пажњу у *Речнику српскога језика* на значења речи *промингле, мушкацоне, нумера, деловодни протокол, акт, распис*. Протумачите значење израза *Роткве јој стругане* у контексту. – Уочите шта све утиче на промену тема у дијалогу. – Закључите шта се различитим врстама реченица према комуникативној функцији постиже. – Проучите улогу директног говора у тексту. Запажајте речи и изразе којима Ђока исказује осећања у писму. Обратите пажњу на улогу поштапалица, клетви и изрека у тексту. – Шта о драмским лицима сазнајете на основу начина њиховог изражавања у дијалогу?

Наставник сугерише ученицима да изразом лица (покретима очију, усана, издизањем или спуштањем обрва, ширењем ноздрва) могу исказати различита

⁴³⁸ Б. Нушић, *Реторика – наука о беседништву*, Службени гласник, Чигоја штампа, Београд, 2011, стр. 43.

осећања и расположења (радост, бол, туга, мржња, срџба, изненађење, страх, узбуђење, благод, љубав, задовољство, срећа). Нушић је сматрао да је „најбољи израз лица онај који се учини не по налогу воље већ по налогу осећања. Ни у глуми на позорници нису никад успели тражени изрази лица, већ они који нас, гледаоце, убеђују да глумац одиста тога часа преживљује осећање које нам приказује.”⁴³⁹

У осмишљавању костима, декора, реквизита ученици полазе од упутстава које је драмски писац дао у ремаркама и снагом имагинације настоје да у складу са текстом на веродостојан начин прикажу атмосферу, време и простор у којем се одвија радња у тој драмској сцени.

„На такав начин чланови драмске секције моћи ће успешно да делују на ученике да драмски текст упознају и читају. Предност и спонтаност које се у таквим околностима успостављају непосредно између вршњака помажу да се ученици који су изван секције заинтересују за наставу књижевности и за позоришну уметност. То управо погодује да се развијају и њихове читалачке и позоришне навике и потребе.”⁴⁴⁰

Литерарним и театролошким приступом ученици ће непосредније доживљавати и разумети природу драмског текста, чиме ће се ваљано припремити и за тумачење комедије *Сумњиво лице* на часу.

Уколико постоји посебна заинтересованост ученика за филмску уметност, на часовима драмске или филмске секције ученици се подстичу да на основу драмског текста *Сумњиво лице* напишу сценарио за филм. То ће бити књижевно обликован текст филмске приче који ће редитељу, глумцима, сниматељима филма служити као нека врста радног упутства. Наставник у почетном раду са ученицима осмишљава синопсис – кратак опис радње, ликова и тема који не садржи дијалоге. Ученици издвајају постојеће идеје из драме, дају опис ликова и њихове индивидуалне особине, представљају њихове међусобне односе и истичу оно што доводи до драмског сукоба у комедији. Ученици ће правити нацрт за декор и предвидети поделу улога глумцима.

⁴³⁹ Наведено дело, стр. 107.

⁴⁴⁰ Љиљана Бајић, *Методика савремене наставе књижевности и српског језика*, 3/2000, стр. 70.

Потом ученици пишу сценарио, који садржи детаљно развијену радњу с дијалозима, ликовима и поделом на сцене. У њему излажу планирани садржај серије кинематографских планова и секвенци. Ученици би требало да воде рачуна да акција буде мотивисана и да постоји јединство, континуитет и склад у сукобима драмских лица који ће водити ка климаксу. Ученици ће то остварити пратећи Нушићев стваралачки поступак – сви догађаји проистичу из јединства структуре. Ученици ће увидети да је у писању сценарија најважније да се ефектно опишу сцене, дијалози и радње које треба да се изведу. У осмишљавању сценарија за филм ученици ће пажњу усмеравати на: стварање „ситуације” – онога што би оживело дијалог и радњу и осмишљавање „гегова” – смешних ситуација или шала у дијалогу. Ученици ће у писању настојати да сценарио садржи унутрашњу и спољашњу радњу и да текст сугерише кадрове где има покрета и у радњи и у дијалогу. Наставник ће помоћи ученицима да уобличи дело, да прерасподеле сцене и дијалог,⁴⁴¹ дотерају слабија места, повежу кадрове тако да радња поступно расте. Приликом писања сценарија ученици ће учити како да расподеле радњу по кадровима у низу за једну сцену тако да добију растући низ кадрова. Ученици могу на часовима драмске секције и да осмисле књигу снимања. Она ће садржати листу дијалога, списак и величину планова (крупни, средњи и општи план),⁴⁴² углове снимања камере (с лица, са стране, из горњег угла, из доњег угла),⁴⁴³ кретање камере (панорамски снимак,⁴⁴⁴ вожња унапред, вожња уназад,

⁴⁴¹ „Када се пише комедија за филм, обично се после веома успешне смешне сцене да неколико редака неутралних дијалога, које публика може да не чује добро док траје смех, а да притом ништа не изгуби од садржаја”. (Видети: Луис Херман, *Сценарио за филм и телевизију*, Академија уметности у Београду, Београд, 1976, стр. 23.)

⁴⁴² Камера снима ликове или пределе на извесној удаљености и у зависности од те удаљености добијају се различити ефекти на екрану. Крупни план се примењује када се снима особа од рамена нагоре. Њим се у средиште пажње стављају појединости и омогућава да гледаоци обрате пажњу на оно што се догађа или на појединости које су посебно значајне. Средњи план је план у коме се особа види од колена или кукова навише. Он се примењује за снимање радње у покрету. Средњи план омогућава да се пажња гледалаца усмери на особу и радњу која се одиграва на сцени и у непосредној околини јунака. Он се означава скраћеницом MED (Medium Short). Осим њега, примењује се и „ближи средњи план” када се снима глава и рамена двоје људи. Општи план употребљава се када је потребно да се види цела соба или радња у целој улици. Он омогућује да се радња обухвати у једној сцени. Најчешће се примењује у уводним сценама или при свакој промени средине јер се на тај начин публика уводи у место где се радња догађа. Када се приказује драмско лице у пуној величини примењује се тотал. Камера је са веће удаљености снима јунака и неопходно је подешавати објектив током снимања у зависности од његовог кретања. Угао снимања је проширен на целу сцену. (Видети: Луис Херман, *Сценарио за филм и телевизију*, Академија уметности у Београду, Београд, 1976, стр. 81–89.)

⁴⁴³ Луис Херман истиче да је угао из ког камера снима сцену пресудан за то како ће тај кадар да се види. Одговарајући углови обликују атмосферу филма, појачавају или успоравају темпо, утичу

вожња нагоре), оптичке покрете (зум напред или назад), визуелно повезивање (рез, затамњење, одтамњење, претапање), објективе који се користе (специјални филтери, различити фокуси). У књизи снимања ученици ће кадрове наводити по редоследу и обележавати бројевима, али ће се кадрови снимати по месту вршења радње. Приликом стварања књиге снимања ученици примењују правило да се са сваким новим кадром угао камере и величина слике (план) мењају. Уколико постоји техничка могућност, на основу књиге снимања редитељ снима низове слика – секвенци, којима се у монтажи додају звучни ефекти и одговарајућа музичка подлога.

Представићемо на који начин је могуће применити знања која су ученици стекли у обликовању књиге снимања за уводну сцену комедије *Сумњиво лице*.

(I чин, I сцена)

ЕНТЕРИЈЕР – СОБА ПАЛАНАЧКИ НАМЕШТЕНА – ДАН

ОПШТИ ПЛАН СОБЕ: Јеротије шета узбуђено с рукама позади и држи једно писамце.

ШВЕНК: Анђа долази из леве собе.

СРЕДЊИ ПЛАН: Јеротије и Анђа разговарају. Он јој показује писмо и подмеће јој га под нос.

БЛИЖИ СРЕДЊИ ПЛАН: Анђа чита писмо.

КРУПНИ ПЛАН: Јеротије пажљиво ослушкује њено читање, прави гримаци, шири руке и бечи се.

на ритам и повећавају драмски интензитет. Сцене у којима се приказују уобичајена атмосфера и статично стање снимају се из нормалног угла. Током снимања камера се налази на висини између 120 и 180 цм. Кадрови који су снимљени из нормалног угла су прелазни кадрови којима се повезују узбудљиве сцене. Доњи ракус подразумева снимање из доњег угла. Таквим углом снимања приказују се ликови чији је изглед увећан, убрзава се радња, а сцена добија изразито драмски ефекат. Примењује се у криминалистичким и акционим филмовима. Горњи ракус подразумева снимање из горњег угла. Таквим поступањем смањује се величина ликова и предмета и успорава радња. Искривљени ракус означава снимање са стране. На тај начин се постиже перспектива и успоставља веза између ликова на сцени. Примењује се када се камером развија радња која обухвата неколико ликова и радњи које су на извесној раздаљини. Кадар сниман с висине даје утисак надмоћности, док кадар снимљен из доњег ракуса ствара осећај безначајности и безизлазности. (Видети: Луис Херман, *Сценарио за филм и телевизију*, Академија уметности у Београду, Београд, 1976, стр. 90.)

⁴⁴⁴ Панорамски снимак – „швенк представља лагани хоризонтални покрет камере с једне стране на другу, како би се добио пун преглед предела у даљини. [...] То кретање камере с једне стране на другу у свом лаганом ходу даје панорамски снимак. [...] Швенк је данас сваки снимак при коме се камера креће с једне стране на другу како би *пратила радњу* која се пред њом одиграва.” (Видети: Луис Херман, *Сценарио за филм и телевизију*, Академија уметности у Београду, Београд, 1976, стр. 90.)

СРЕДЊИ ПЛАН: Анђа се крсти, негодује главом, маше писмом.

КРУПНИ ПЛАН: Јеротијев монолог о потреби читања туђих писама.

Посредством стваралачких активности развијају се сараднички односи међу ученицима, подстиче размена идеја, уважавање различитости гледишта и развијање ученичког смисла за тимски рад, који је кључан за драмско стваралаштво. Стваралачке активности омогућују ученицима да проуче законитости позоришта, његовог односа према књижевном тексту и осветљавање различитих интерпретација драмског књижевног дела – литерарне, драматуршке, редитељске, глумачке.

Нушићеви драмски текстови могу да подстакну ученике да у усменом или писменом облику расправљају на задате актуелне теме из савременог живота, да пишу критичке приказе ученичких филмских, телевизијских и позоришних извођења.

Љиљана Бајић наводи да савремена настава књижевности афирмише ученике као читаоце и оспособљава их да у књижевним текстовима откривају „претпостављене начине деловања и да их стваралачки следе приликом тумачења. Тако је проучавање књижевног дела подигнуто на ниво стваралачког реаговања, а наставни процес усмерен на развијање читалачких компетенција ученика.”⁴⁴⁵ Да би ученици стекли систематичан увид у приказану предметност и сагледали комедију као целину сачињену од функционално распоређених делова, наставник може на часовима драмске секције да подстакне ученике да уоче и наведу битне значењске целине комедије. На тај начин ученици ће заједно са наставником сачинити сажет *план текста* комедије *Сумњиво лице*.⁴⁴⁶ Истицање систематично и сажето приказане структуре комедије пружиће бољи аналитичко-синтетички

⁴⁴⁵ Љиљана Бајић, *Читалачке компетенције ученика у савременој настави књижевности*, у: *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као матерњих, инословенских и страних*, Зборник радова, Савез славистичких друштава Србије, Београд, 2014, стр. 26.

⁴⁴⁶ План текста је могуће укључити у интерпретацију комедије *Сумњиво лице* у складу са принципом условности. На основу плана текста, ученици ће сагледати предметност, фабулу, ток радње и композицију. План текста, уколико је на инвентиван начин остварен, може подстаћи ученике на систематично и поступно истраживање текста. (Упоредити: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд, 2012, стр. 296–301.)

увид у комедиографски поступак Бранислава Нушића, који се и сам током писања придржавао одговарајућих правила.⁴⁴⁷

Наставник настоји да сажет план текста ученици створе за оптимално време, како би то била само полазна основа за интерпретацију. Наставник би требало да се придржава начела довољности и занимљивости приликом осмишљавања плана текста на почетку интерпретације како би такав план послужио за прегледно истицање предметности коју ће на часу са ученицима поступно и детаљно тумачити. Експлицитни план текста није пожељно давати ученицима у основној школи приликом тумачења драмског дела на часу. Изузетно у ваннаставним околностима (у раду са члановима драмске секције) могуће је у задацима за истраживачко читање дати члановима драмске секције да створе експлицитни план који ће бити подстицај за детаљно аналитичко-синтетичко истраживање текста и припрема за одговарајућу режијску поставку.

Наведен је пример плана текста исказан у три варијанте:

Табела 6: План текста за комедију *Сумњиво лице*.

Експлицитни план текста	Поетски план текста	Сажети план текста
ПРВИ ЧИН I – Разговор Јеротија и Анђе поводом Ђокиног писма.	ЕКСПОЗИЦИЈА I – ЈЕРОТИЈЕ: Мирише на Ђоку.	I – Писмо
II – Разговор Виће и Јеротија поводом поверљивог телеграма из Министарства.	ЗАПЛЕТ II – ВИЋА: Врло поверљиво.	II – Телеграм
III – Неуспешни Вићин покушај дешифровања поверљивог телеграма.	III – ЈЕРОТИЈЕ: Плава риба, кљукана династија.	III – Алузија, галиматијас

⁴⁴⁷ Нушић је сматрао да је „драма архитектонска грађевина и изграђује се по свим архитектонским правилима. Она има темељ, спрат или два и завршава се кровом. Између свих тих делова мора бити правилне везе; свако одељење мора имати довољно светлости (јасности); сваки простор мора бити корисно искоришћен и оправдан. Но, има два архитектонска закона која су нарочито важна у драматичара, а то су: а) утврдити и тачно распоредити унутрашњи распоред, па онда тек прићи изради фасаде; фасада мора одговарати унутрашњем распореду и намени грађевине; б) држати се стриктно архитектонског закона о пропорцији. Споредни простори не могу бити већи од главних; кров не може бити већи од спрата; спрат не може бити нижи од мезанина итд.” (Видети: Бранислав Нушић, *Десет заповести преписаних са табле искуства у: Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига четрнаеста, Просвета, Београд, 2006, стр. 458.)

IV – Разговор Марице и Анђе о Вићи и Ђоки.	IV – МАРИЦА: Упамти и слободно кажи оцу, брука му не гине!	IV – Заљубљена Марица
V – Неуспешан разговор Јеротија, Марице и Анђе о Ђоки.	V – ЈЕРОТИЈЕ: Има и држава да разговара са мном насамом, а држава је преча.	V – Озбиљна ствар
VI – Успешно дешифровање телеграма Јеротија и Виће.	VI – ВИЋА: У томе се срезу сада налази извесно сумњиво лице које носи собом револуционарне и антидинастичке списе и писма.	VI – Службена тајна
VII – Јеротијев монолог.	VII – ЈЕРОТИЈЕ: У мојим је рукама ваше сумњиво лице, у Вашим је рукама моја класа. Молим за хитну размену!	VII – Апарте (разговор насамом)
VIII – Неуспешни разговор Марице и Јеротија о Ђоки.	VIII – МАРИЦА: Добро, оче, ал' знајте да ћете имати кад да се кајете...	VIII – Заслепљени Јеротије
IX – Марица добија поруку од Ђоке.	IX – МАРИЦА: Ђока!	IX – Порука
X – Марица чита Ђокину поруку.	X – МАРИЦА: Стигао сам, налазим се у хотел „Европи”, соба бр. 4, и не излазим нигде док ми се ти не јавиш.	X – Сазнање
XI – Јеротије обавештава Анђу да ће имати пословни састанак у кући.	XI – ЈЕРОТИЈЕ: Позвао сам све чиновништво овде на саветовање.	XI – Најава
XII – Саветовање Јеротија и чиновништва.	XII – ЈЕРОТИЈЕ: На нама је да спасемо државу; у нас, у овоме часу, гледа и држава и династија!	XII – Стратегија
XIII – Разговор чиновништва о Алекси Жуњићу, среском шпијуну.	XIII – ЈЕРОТИЈЕ: Алекса Жуњић, срески шпијун.	XIII – Истражитељ
XIV – Алекса доноси вест о сумњивом лицу. Милисав износи план напада.	XIV – АЛЕКСА ЖУЊИЋ: У кафани Европа, јутрос је стигао.	XIV – Сумњиво лице
XV – Јеротије иде у лов на класу.	XV – ЈЕРОТИЈЕ: Упамти, идем у лов на – класу.	XV – Потера
ДРУГИ ЧИН	ДРУГИ ЧИН	ДРУГИ ЧИН
	I – ЖИКА: Ух! Да бог сачува,	I – Сасвим обичан

I – Милисав, Жика и Јоса у канцеларији пију.	навикао се овај свет да се обеси власти о врат, па то ти је! Пуштај!	радни дан
II – Милисав и Жика разговарају о Жицином алкохолизму.	II – ЖИКА: Није, добро је вино било, него много, много, брате.	II – Неумереност
III – Разговор Жике и Миладина о правди и власти.	III – ЖИКА: Закон није написан за тебе, него за мене да знам колико да ти одрежем.	III – Бахатост
IV – Разговор Жике и Милисаве о Таси практиканту.	IV – МИЛИСАВ: Па, брате, ја не знам каква је ово земља кад у самој полицији могу да покраду полицијског писара.	IV – Крађа
V – Неуспешан покушај Миладина да изнесе Жики свој проблем.	V – ЖИКА: Бре, баш си ти нека стока, газда Миладине.	V – Малтретирање
VI – Жика не може да прочита предмет и не разуме његову суштину.	VI – ЖИКА: И толико сам се пута заклео да не пијем врућу ракију на вино, па не можеш.	VI – Порок
VII – Разговор Жике, Тасе и Милисаве о тучи међу запосленима и затуреним предметима	VII – ЖИКА: А ти други пут, ако хоћеш да коме не прође рок за жалбу, немој да мећеш акта на мој сто.	VII – Неодговорност
VIII – Миладин покушава да представи свој проблем Жики.	VIII – МИЛАДИН: Па тај Јосиф, из села Трбушнице, увраћа тако чешће код мене у дућан...	VIII – Неуспео покушај
IX – Јеротије се интересује за Вићу код Милисаве и Жике.	IX – ЈЕРОТИЈЕ: Шта ће му саучесници, да га човек пита?	IX – Запитаност
X – Јеротије диктира Милисаву депешу за господина министра.	X – ЈЕРОТИЈЕ: Капетан овог среза господина министра унутрашњих дела извештава депешом да је у срезу пронашао и притворио лице које је поверљивом депешом од 7. о. месеца тражено.	X – Вест
XI – Милисав обавештава Жика о нападу.	XI – МИЛИСАВ: Ето, сам капетан, није ни дошао на лице места.	XI – Кукавичлук
XII – Жика Миладина избацује јер	XII – ЖИКА: Правда, то је стрпљење, упамти то, па немој да	XII – Шиканирање

прича са Милисавом.	насрћеш на правду као јуне, него чекај, брате!	
XIII – Милисав описује Жики како су ухватили сумњиво лице.	XIII – МИЛИСАВ: Онда нам каже собарица: – Ја ћу да кидишем на њега!	XIII – Страх
XIV – Договор Милисава, Виће и Жике око саслушања и избора сведока.	XIV – ЖИКА: Није их он ковао, него само протурао; а то, брате, и ја, кад ми се нађе у цепу, гледам да протурим. Па и сам господин капетан, кад наиђе на оловни грош, одвоји, вели: ово је добро за тас кад идем у цркву.	XIV – Неморални сведоци и истражитељи
XV – Миладин, Спаса, Вића, Жика, Милисав припремају се за саслушање.	XV – ЖИКА: Позвао сам те овде да будеш грађанин, а кад си грађанин, онда немаш шта да мислиш! ВИЋА: Једну реч ако ланете, испребијаћу вас као мачке, у име државе.	XV – Дужност сведока
КУЛМИНАЦИЈА XVI – Вића саслушава Ђоку.	XVI – ВИЋА: Упитан зашто је дошао у овосреску варош, изјављује: да је дошао по извесним тајним пословима о којима власти не смеју знати. ЂОКА: Нисам тако казао!	XVI – Саслушање
XVII – Јеротије саслушава Ђоку.	XVII – ЈЕРОТИЈЕ: А ако не признајеш, ти ћеш признати, јер ја сам већ телеграфирао Министру да си признао. Не можеш ти ваљда сад мењати наводе власти.	XVII – Кривица
КЛИМАКС XVIII – Долазе Анђа и Марица на саслушање.	XVIII – ВИЋА: Ја протествујем у име државног морала и ја, у име државе, изјављујем да ово не могу да гледам својим очима.	XVIII – Откриће
ПЕРИПЕТИЈА XIX – Јеротије бесни пред свима.	XIX – КАПЕТАН: Све си ми ти ово, онако апотекарски, замешао и посолио!	XIX – Афекат

<p>АНТИКЛИМАКС XX – Јеротије упућује Милисава да заустави Вићу да не шаље телеграм.</p>	<p>XX – ЈЕРОТИЈЕ: Кад је у питању држава и династија, завешћу ја и цензуру и тортуру и секвестуру и позитуру и ударићу свакоме двадесет и пет по туру.</p>	<p>XX – Воља власти</p>
<p>XXI – Јеротије не зна шта да ради.</p>	<p>КАПЕТАН: Па шта сад, господин-Жико, побогу брата; шта ме саветујеш сад да чиним?</p>	<p>XXI – Изгубљеност</p>
<p>РАСПЛЕТ XXII – Јоса доноси депешу. Жика саветује Јеротија шта да ради.</p>	<p>ЖИКА: Најбоље, идите ви тамо у собу па благословите прошевину, па онда заједно са ћерком и зетом Ђоком отпутујте ви лично у Београд, па тамо сами лично господину министру...</p>	<p>XXII – Савет</p>
<p>АКТШЛУС XXIII – Неуспех Миладина.</p>	<p>МИЛАДИН: Па тај Јосиф из Трбушнице увраћао је тако код мене у дућан као човек...</p>	<p>XXIII – Неуспешан покушај</p>

Ученици ће, стварајући сажет план текста, стећи увид у композицију комедије. План текста ће омогућити ученицима да уоче да се призори у драми брзо смењују и садрже само догађаје и поступања ликова који су неопходни за развој радње. Нушић је настојао да радња у комедији буде мотивисана, да сцене саме из себе проистичу и да свака појава на сцени има свој узрок и оправдање. Управо на тој узрочности он изграђује свој комад.⁴⁴⁸ План текста пружа могућност ученицима да увиде динамичност драмске структуре.⁴⁴⁹ Писац настоји да оствари уверљивост драмске радње на тај начин што приказује догађаје на реалистичан начин (сукоб родитеља и деце, сукоб власти и појединца, ислеђивање, хапшење, љубавни проблеми, прошевина). Он настоји да догађаји, говор и идејни слој дела буду у функцији изграђивања карактера који су у психолошком смислу вероватни и друштвено условљени (Анђа – домаћица патријархалног кова, Марица – размажена каприциозна јединица, Јеротије –

⁴⁴⁸ Видети: Бранислав Нушић, *Некорегирани мисли*, Београд, Архив Музеја позоришних уметности, стр. 12.

⁴⁴⁹ Роман Ингарден сматра да се књижевно дело у свести читалаца формира као естетски предмет тек кад читаоци осете полифонију естетски валентних квалитета тј. њихово усклађено вишегласје. (Видети: Роман Ингарден, *О књижевном делу*, превод Радослав Ђокић, Фото Футура, Београд, 2006.)

времешни срески начелник проблематичног поступања, Вића – сналажљиви писар неморалних назора, Жика – неодговорни, бахати чиновник).

У упутствима за вођење дневника читања наставник ће подстаћи ученике да током читања бележе догађаје који су повезани узрочно-последично и тако хронолошки укратко скицирају организовану драмску причу. Помоћу бележака уз текст и у дневнику читања ученици се на непосредан и методички осмишљен начин мотивишу да истраживачки читају овај драмски комад с оловком у руци. Ученици ће на основу плана текста и дневника читања проучити структуру комедије *Сумњиво лице*, богатити сазнања и кроз низ практичних поступања усавршавати вештине и умења тумачења текста на аналитичан и продуктиван начин.

Основни циљеви рада реторичке секције су унапређивање умећа доброг говорења и припремање ученика за усмено излагање у различитим ситуацијама (свечаним, званичним и такмичарским). Наставник упознаје ученике са основним елементима беседе (идеја, композиција, стил, излагање): *Inventio* – *изналажење теме*, *Dispositio* – *распоређивање грађе*, *Elocutio* – *изналажење израза*, *Memoria* – *памћење*, *Pronuntiatio* – *излагање*. У раду са ученицима наставник ће настојати да највише пажње посвећује реторским вежбама, као што су двоструки разговори, екфаза и хрија.⁴⁵⁰ У вежби под називом *двоструки разговори* увежбавају се аргументација и спремност ученика да оповргну једну исту тврдњу. Ученици бирају одређену тврдњу и релативизују је. На овај начин ученици се навикавају за вођење дијалога и стичу толеранцију за супротна мишљења. Вежбом *екфаза* ученици вежбају естетско и емоционално уживљавање и употребу различитих стилских средстава у говору. Осим тога, ученици на часовима увежбавају да говоре анегдоте поучног карактера. Реторичким вежбама они се обучавају да у кратком временском року (2– 4 минута) излажу на систематичан, аргументован и убедљив начин.

У настави, посебно у основној школи, често се примењују креативне игре (игра асоцијација, књижевне укрштенице, креативне слагалице, стрип-

⁴⁵⁰ Под екфазом се подразумева сликовито представљање догађаја, лица, предмета и појава. Хрија је анегдота поучног карактера. (Видети: Марко Фабије Квинтилијан, *Образовање говорника*, Сарајево, 1985; Виолета Јелачић Србуљ, *Rhetorikè téchne, реторичка вештина кроз реторске вежбе – приручник за филолошке и класичне гимназије*, Београд, 2007; Бранислав Нушић, *Реторика*, Службени гласник, Београд, 2002.)

илустрације) као посебни облици рада подстакнути текстом који омогућују ученицима да на занимљив и систематичан начин обнове књижевнотеоријско знање и познавање књижевног стваралаштва. У вежби асоцијација, сваки ученик добија по један појам и након кратког размишљања образлаже свој одговор у трајању од два минута. Задатак може да буде осмишљен тако да: а) ученици наведу синонимне облике датих речи; б) објасне мање познату реч на оригиналан начин; в) својим речима објасне дату реч или израз; г) кажу своју асоцијацију на задату реч. Називи Нушићевих дела (*сумњиво лице, аналфабета, хајдуци, аутобиографија, кирија, власт, народни посланик*) погодни су као појмови чија би значења ученици требало да образложе у предвиђеном времену. Ова вежба подстиче креативност ученика, њихову оригиналност и способност да стечена знања на стваралачки начин примене. Једноставнији вид игре асоцијација заснива се на отварању поља и асоцијативном довођењу у везу речи и појмова. Навешћемо следеће примере:

Табела 7: Асоцијација за наставу српског језика у основној школи.

A1 <i>Кирија</i>	Б1 власт	В1 прва љубав	Г1 Врабац
A2 <i>Аналфабета</i>	Б2 Јеротије	В2 очигледна настава	Г2 Трта
A3 <i>Растко Немањић</i>	Б3 комедија	В3 ђачки несташлуци	Г3 Брба
A4 <i>Наша деца</i>	Б4 Ђока	В4 смех	Г4 Глуваћ
A – једночинке	Б – <i>Сумњиво лице</i>	В – <i>Аутобиографија</i>	Г – <i>Хајдуци</i>
	<i>Бранислав</i>	<i>Нушић</i>	

Табела 8: Асоцијација за наставу српског језика у средњој стручној школи.

A1 <i>Сумњиво лице</i>	Б1 избори	В1 Београд	Г1 Вук Караџић
A2 <i>Народни посланик</i>	Б2 кандидат	В2 Ага	Г2 Милан Обреновић
A3 <i>Власт</i>	Б3 агитација	В3 Бен Акиба	Г3 Алкибијад Нуша
A4 <i>Госпођа министарка</i>	Б4 власт	В4 19. јануар	Г4 8. октобар
A – комедија	Б – <i>Народни посланик</i>	В – 1938.	Г – 1864.
	<i>Бранислав</i>	<i>Нушић</i>	

Сложенији вид игре асоцијација подразумева да ученици, одговарајући на постављене захтеве, примењују постојећа знања о животу и раду Бранислава Нушића. Игру асоцијације ученици могу да решавају у пару или у виду групног рада на часу (тада сваки ред чини једну групу која у складу са правилима игре отвара поља у асоцијацији и открива скривена значења). Ученици добијају наставне листиће са конкретним упутствима:

A1 – На владавину ког владара Нушић алудира у својим раним комедијама (*Сумњиво лице* и *Народни посланик*)?

A2 – Назив комедије коју је Нушић написао у затвору.

A3 – Како се звао Бранислав Нушић пре но што је променио име и презиме?

A4 – Назив песме због које је писац осуђен.

B1 – Нушићево дело које је после тринаест година приказано 19. 10. 1896. године.

B2 – Рана Нушићева комедија која је премијерно приказана после 35 година.

B3 – Уметник који врши драматизацију неког књижевног дела и прилагођава га за сценско извођење.

B4 – Глумица која је тумачила лик Живке министарке на премијери Нушићеве комедије *Госпођа министарка* (1929).

V1 – У ком граду је Нушић оставио рукопис *Сумњивог лица*, мислећи да га се одриче заувек?

V2 – Како се назива велико страдање српског народа у Првом светском рату?

V3 – У ком граду Нушић оснива позориште 1913. године?

V4 – Како се назива дело са поднасловом *Трагедија једног народа* у којем је Нушић овековечио страдање српске војске и народа у Првом светском рату?

Г1 – Под који псеудоним Нушић пише сатиричне текстове о власти и друштву у *Политици*?

Г2 – За које позориште Нушић пише *Мале сцене* 1905. године?

Г3 – Чији је члан Нушић постао 10. 2. 1933. године?

Г4 – Нушићева комедија у којој је писац на сатиричан начин представио немоћ поштених људи да се супротставе похлепи либералног капитализма.

Табела 9: Решење асоцијације за гимназије и средње стручне школе.

A1 Милан Обреновић	Б1 Народни посланик	В1 Приштина	Г1 Бен Акиба
A2 Протекција	Б2 Сумњиво лице	В2 Албанска голгота	Г2 Мало позориште
A3 Алкибијад Нуша	Б3 драматург	В3 Скопље	Г3 Српска краљевска академија
A4 Два раба	Б4 Жанка Стокић	В4 1915.	Г4 Покојник
A – Пожаревац	Б Народно позориште	В – Први светски рат	Г – Београд

Наставник, у жељи да олакша учење и учиним занимљивијим, може да осмисли креативне слагалице које су примерене узрасту ученика. Инвентивно повезујући најразличитије области, од мита и обреда до историје и књижевности, наставник систематизује књижевнотеоријско знање у облику креативне игре, указујући ученицима на међузависност свих домена културе. Креативне слагалице олакшавају учење и чине га активним. Слагалице се могу применити у завршном делу часа када се обнавља и систематизује градиво из књижевности или на посебном часу посебно предвиђеном за обнављање знања. Креативне слагалице ученици могу склапати самостално или са вршњацима на часовима утврђивања градива из књижевности. У настави се показује да су креативне слагалице корисна игра, и то радосна игра духа, у којој учествују сви: и наставници и ученици и писци, оживљени својим портретима. Као подстицај за рад, наставник даје упутство ученицима за рад:

– Одговарајући на постављена питања и захтеве извучите картице на којима се налазе одговори. Ако тачно одговорите на свих дванаест питања, моћи ћете да слошите слагалицу. Када повежете картице, открићете портрет неког значајног класика српске књижевности.

Наставни лист:

1. Роман за децу у којем је Нушић духовито оживео своје сећање на детињство проведено на Дорћолу и у Смедереву. (*Хајдуци*)
2. Недовршена Нушићева комедија. (*Власт*)

3. Писац којем је Нушић посветио своју приступну беседу. (Јован Стерија Поповић)
4. Која културна институција у Београду је основана на иницијативу Бранислава Нушића? (Удружење пријатеља лепе уметности „Цвијета Зузорић“)
5. Назив позоришта чији је Нушић био управник почетком 20. века. (Српско народно позориште у Новом Саду)
6. Како се назива прерада неког прозног или поетског књижевног дела за позоришно, филмско, радио или телевизијско извођење? (адаптација)
7. Сажет плакат (оглас) који садржи обавештења о позоришној представи. (афиша)
8. Позитиван лик у драми и носилац драмске радње. (протагонист)
9. Врхунац у развоју радње и најнапетији тренутак сукоба ликова у драми. (кулминација)
10. Најмања тематско-аналитичка јединица драмске радње, у којој се приказује однос међу ликовима у одређеном простору и времену. (драмска ситуација)
11. Драмска врста у којој се на различите начине приказују комични јунаци, који својим говором, поступцима, неприлагођеношћу ситуацији и односом према другим ликовима изазивају смех. (комедија)
12. Унутрашње размишљање лика. (солилоквиј)

Садржинско, идејно и естетско богатство Нушићевог стваралаштва пружа могућност да се у настави реализују бројне језичке и изражајне активности ученика. Роман *Хајдуци* или Нушићева *Аутобиографија* могу да инспиришу ученике да осмисле стрип илустрацију побуђену њиховим доминантним уметничким утисцима. Ученици у дијалошкој форми илустративно осмишљавају најекспресивнија места из романа, а тиме афирмишу своју литерарни и ликовни сензибилитет.

Стваралачке активности омогућују ученицима да прошире своја знања о културноисторијском контексту у којем је Нушић стварао, литерарним и театролошким гледиштима на Нушићево стваралаштво и интерпретативна гледишта ће се умногостручавати.

6. КЊИЖЕВНО ДЕЛО БРАНИСЛАВА НУШИЋА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Функционално повезивање наставе књижевности са наставом језика заснива се на уочавању и образлагању експресивних својстава језичких појава у одломцима књижевних текстова који су тумачени на неком од часова који претходи обради, обнављању или систематизацији наставне јединице из језика. У методичкој литератури указано је да се таквим поступањем посебно подстиче мотивисаност и заинтересованост ученика да усвајају нове језичке појаве и постиже да настава српског језика буде занимљивија и продуктивнија.⁴⁵¹

Нушићеви хумористички текстови пружају бројне могућности којима се могу остварити функционалне везе између наставе српског језика и књижевности у основној школи. Као полазни текстови могу бити у функцији мотивисања ученика за усвајање нове наставне јединице из граматике. У петом разреду предвиђено је да ученици науче три основна глаголска времена (презент, перфекат и футур I). У Нушићевој једночинки *Кирија* заступљени су бројни глаголи, међу којима предњаче: *уобразити* – у императиву, презенту и потенцијалу; *путовати* – у презенту, футуру и потенцијалу, у одричном, потврдном и упитном облику; увек модалног значења; *ићи*, *имати* и *немати* – највише у презенту; *платити* у одричном облику у презенту; *наковати се* – у презенту и императиву, *видети* – у сва три глаголска времена, у императиву и потенцијалу.

Одабрани одломак из *Кирије* може послужити као језички пример за запажање и упознавање презента. Естетски потенцијал протумаченог одломка и духовитост оца као „туристичког водича” олакшаће ученицима савладавање градива о презенту. Ученици се могу подстицати следећим задацима:

– Следећи одломак је из Нушићевог комада *Кирија*. Запажајте како отац сликовито дочарава градове и земље које у имагинарном путовању упознају.

⁴⁵¹ Видети: Милија Николић, *Књижевно дело у наставној пракси*, Научна књига, Београд, 1979, стр. 266–283.

Издвојте речи којима је он оживео Земун. Одредите врсту тих речи. Наведите речи којима се изражава садашње време у тексту. – Подвуците глагол *јесам* у ненаглашеном облику презента. – Промените га по лицима. – Уочите глагол који захтева допуну другим глаголом. Обратите пажњу како се пише одричан облик глагола у презенту. – Запазите када се глагол *јесам* јавља у дужем облику. – Која глаголска времена он тада означава? – Наведите речи којима се остварује духовитост казивања о Италији.

ОТАЦ: ... Земун пет минута. Е, погледајте, децо, тамо. Оно што **видите**, то **је** град Земун. Земун **лежи** на Дунаву и **гледа** у Београд. Земун **је** град чије се становништво пре светског рата бавило прегледом пасоша, а после светског рата, то **је** варош у којој **станују** они чиновници, који **не могу** да **нађу** квартир у Београду. Свирај! Полази! (*Седа. Млађи свира.*)⁴⁵²

ОТАЦ (*устаје*): ... Становништво Италије **је** многобројно и највише **се бави** свирањем у мандолину и ждерањем макарона. Клима **је** у Италији променљива, а та променљивост **зависи** од барометра. Ипак **је** највећим делом топла клима, тако да **се не носе** зимски капути и непотребна **су** дрва за огрев, услед чега чиновници у Италији **имају** много мањи додатак на скупоћу. Италија **је** врло плодна земља и у њој **рађају** највише зејтин, вино, поморанце и атентатори. Ето, то вам **је** све што **треба** да **знате** из географије Италије... **Јесте** ли, дакле, видели Италију?

ДЕЦА: **Јесмо!**

ОТАЦ: Воз **полази**. Свирај! (*Седне.*)⁴⁵³

Спајање наизглед неспојивих маршрута (од Земуна до Швајцарске) указује на разиграност очеве фантазије. Његова маштовитост посебно долази до изражаја када се нађе у улози туристичког водича. Хумористичко приповедање о пределима које обилазе указује на очеву потребу да се нашали и у најтежим тренуцима, како би поштедео остале чланове породице горчине због догађаја који им предстоји. Отац заузима дечју перспективу и отуда његове досетке добијају комичан ефекат. На тај начин отац делује сугестивније на путнике, закупа дечју пажњу и ублажава сопствену напетост. Ученици ће запазити да се глаголима у тексту превасходно исказују ситуације које се врше у времену говорења.

⁴⁵² Бранислав Нушић, *Власт, Аналфабета, Кирија*, Српска књижевна задруга, Београд, 2011, стр. 69.

⁴⁵³ *Наведено дело*, стр. 70.

Смештањем радње у садашњост (заступљеношћу презента) сликовито се дочарава илузија путовања:

Табела 10 – Глаголски облици у презенту.

Инфинитив глагола	Облик глагола у тексту	Инфинитив глагола	Облик глагола у тексту
видети	видите	становати	станују
лежати	лежи	сести	седа
гледати	гледа	полазити	полази
носити	не носе се	рађати	рађају
зависити	зависи	бавити се	се бави
знати	знате	свирати	свира
имати	имају	устати	устаје
моћи	не могу	наћи	нађу

Наставник би требало да ученицима укаже да су у тексту заступљени и неправилни глаголи *имати* и *моћи*. Глагол *имати* у презенту има посебне одричне облике (*немам, немаш, нема, немамо, немате, немају*), а глагол *моћи* има неправилан презент (*могу, можеш, може, можемо, можете, могу*). Ученици ће запазити да неки глаголи захтевају допуну других глагола (*треба да знате, не могу да нађу*).

Ученици ће увидети да се помоћни глагол *јесам* употребљава у комуникативно наглашеној улози у пуном облику (*Јесмо.*). Осим тога, они ће уочити и да се упитни облик прошлог времена (перфекта) гради дужим (наглашеним) облицима презента глагола *јесам* (*јесам, јеси, јесте, јесмо, јесте, јесу*) и упитном речцом *ли*. Ученици ће научити да се енклитички облик глагола *јесам* (*сам, си, је, смо, сте, су*) употребљава после наглашене речи (*То је град Земун, Земун је град*), као и да може да буде део именског предиката.

Нушићева једночинка *Кирија* подобан је текст за систематизацију градива из правописа. Наставник може да наведе одговарајући одломак из комада као предложак за диктат са допуњавањем, који ће ученицима дати на одштапаном наставном листу. Док наставник чита текст у целини, ученици дописују на линије изостављене (циљане) речи. Драгана Вељковић Станковић сматра да „овакав

начин диктирања, уз велику уштеду времена, допушта обухватнију проверу усвојености обрађеног градива, те више времена остаје за анализу примера, објашњење правописних решења и (самосталнију) процену успеха”.⁴⁵⁴ Као пример сложене правописне вежбе наводимо Нушићев текст који је адаптиран за рад на часу. Изворишни текст за правописну вежбу:

Наставни лист:

ОТАЦ (*устаје*): Стој! Свирај! (*Млађи свира*). Е, _____ (децо,) ово што видите, то је _____ (Швајцарска), која се иначе у географији зове _____ (Монблан). Престоница Швајцарске је _____ (Берн), која је чувена по томе што у њеној _____ (зоолошкој) башти има и медведа, а други град, _____ (Женева), чувена је због многих језера која никад _____ (не плаве) околину, па стога у _____ (Швајцарској) и _____ (не постоји) Министарство вода као код нас. Код _____ (Швајцараца) су вера и народност приватно занимање, а становништво се _____ (највише) бави јодловањем и бушењем рупа у сиру који се, због тих рупа, зове _____ (швајцарски сир). А сад пошто смо обишли и _____ (Земун) и _____ (Врању) и _____ (Италију) и _____ (Швајцарску), ’ајд’мо даље! Свирај!

Наставник може да ученицима изложи упутства за рад на следећи начин:

– У наведеном одломку посебно обратите пажњу на писање имена држава, народа, планина и градова, као и присвојног придева изведеног од властитих именица који се завршава на -ски. – Учите неправилну употребу погрешно употребљеног падежа у тексту и исправите га. – Водите рачуна како обележавате одричну речцу *не* уз глаголе. – Обратите пажњу на писање запета уз вокатив.

Наведени текст је погодан за проверавање, понављање и увежбавање познавања правописа које су ученици стекли у четвртном разреду (писање имена

⁴⁵⁴ Драгана Вељковић Станковић, *Комуникативни приступ у настави српског језика*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2013, стр. 32.

држава, народа, планина и градова, присвојног придева изведеног од властитих именица и одричне речце *не* уз глаголе) и усвојили у петом разреду (употреба падежа, обележавање интерпункције уз вокатив, писање суперлатива). Како се у петом разреду изучавају основне функције и значења падежа, значајно је да ученици уоче неправилну употребу локатива у примеру: *Обишли смо Врању* и да га замене акузативом *Обишли смо Врање*. На такав начин наставник оспособљава ученике да правилно примењују граматичку и ортографску норму српског језика. Наставник би требало да навикава ученике да се служе правописним приручником и речником⁴⁵⁵ како би усвојили важећа правописна решења. У Нушићевом тексту писање планинског врха Мон-Блан није у складу са важећом правописном нормом (требало би написати *Монблан*).

И други одломци из Нушићевих дела могу бити у настави српског језика укључени као текстови који служе за увежбавање и утврђивање наставног градива. На одабраном одломку из првог поглавља романа *Хајдуци* наставник може на часу систематизације градива из граматике да обнови са ученицима петог разреда усвојено знање о презенту, перфекту и радном глаголском придеву и да повеже њихово знање из граматике са наставом правописа.

„Иначе сам био врло мирно и послушно дете, те не могу да разумем зашто сам тако често извлачио батине. Није да сам чинио неке кривице, него све због неких ситница: или разбијем прозор, или разбијем сестри главу, или упалим сламу на тавану, или се претурим и паднем у корито са потопљеним рубљем, или сипам мастило у слатко од ружа које је мајка изнела да се хлади кад га је скинула са ватре. И, ето, све тако због неких ситница сам извлачио батине. А те батине су ми много сметале у напредовању у школи. Тако, на пример, једанпут ме отац истукао пред сам полазак у школу. Разуме се онда да нисам знао лекцију. Ко може да памти лекцију кад извуче батине. Професор, дабоме, прозове баш мене, јер, то сте сви приметили, професори некако намиришу оног који не зна лекцију, па баш њега прозивају. Пита ме професор, а ја чупкам капут и гледам у таблу. На табли не пише ништа, али ја опет гледам у таблу, јер где бих иначе гледао. Тек нећу ваљда

⁴⁵⁵ У настави се користи школско издање *Правописа српског језика* Милорада Дешића. Видети: Милорад Дешић, *Правопис српског језика*, Klett, Београд, 2015.

професору у очи? Пита професор опет, али ја не одговарам; пита он и по трећи пут, не одговарам.

– Па ти не знаш лекцију? – вели професор.

– Знао сам је, али ме отац истукао пред сам полазак у школу, па сам заборавио – браним се ја.

– А зашто те истукао, црни сине? – пита професор.

– Зато што нисам хтео у школу да дођем, а он је хтео на силу да ме натера!”⁴⁵⁶

Наставник подстиче ученике да у проучавању књижевног дела сагледају стваралачку улогу језика и његово значење у целокупној структури одломка:

– Пажљиво прочитајте одломак из Нушићевог романа *Хајдуци*. Који глаголски облик преовлађује у приповедању? – Наведите која је основна улога тог глаголског времена. – Какву радњу оно означава у наведеном тексту? Обратите пажњу на предикате којима се сликовито дочаравају приповедачеви несташлуци. Коментаришите приповедачеве особине на основу његових поступака. Запажајте помоћне глаголе у енклитичком (краћем) облику. – Који глаголски облици стоје уз њих? Какву радњу они означавају? – Сагледајте шта се постиже смењивањем презента и перфекта у приповедању. Шта сазнајете о приповедачевом односу према школи на основу његовог приповедања? Наведите пример крњег перфекта у тексту. Шта се постиже његовом употребом? Уочите у тексту глаголске облике у одричном облику. Запишите одричне облике глагола *јесам*. – Размислите шта на основу учестале употребе глагола у одричном облику сазнајемо о приповедачевом доживљају школе и професора? – Шта су, по приповедачевом мишљењу, узроци његовог лошег успеха у школи? – Образложите своје гледиште о кажњавању као васпитној мери.

Нушић прилагођава језички израз природи излагања, користи експресивни језик и духовит садржај тако да остварује утисак истинитог приповедања о догађајима из прошлости. Ученици ће уочити да у наведеном одломку глаголи имају значајну функцију у приповедању. Перфекат и презент се смењују у намери да приповедање буде веродостојно, уверљиво и истинито. Језик Нушићевог одломка доприноси потпунијој илузији доживљене стварности. Приповедач

⁴⁵⁶ Бранислав Нушић, *Хајдуци*, Ризница лепих речи, Нови Сад, 2002, стр. 16–17.

непосредношћу казивања рачуна на читаоца и настоји да изазове код њега саосећање и разумевање:

„Професор, дабоме, *прозове* баш мене, јер, то **сте** сви **приметили**, професори некако *намиришу* оног који *не зна* лекцију па баш њега *прозивају*.“⁴⁵⁷

Ученици ће откривати да у одломку преовлађује презент којим приповедач не означава радњу која се извршила у садашњости, већ радњу која је текла напоредо са другом прошлом радњом. Употребом перфекта постаје читаоцима јасно да је оно о чему се приповеда претходило времену када се о томе приповеда. Таквим поступањем Нушић постиже аутентичност приповедања и ствара илузију актуелности доживљеног. Приповедање о несташлуцима засновано је на хумору који почива на нескладу између става и понашања приповедача, оног што је починио и начина како је то доживео. Приповедач не увиђа своје преступе (повређује ближње, уништава имовину, чини штету), већ настоји да оправда своје понашање тако што занемарује њихову озбиљност. Он потискује праве разлоге за свој неуспех у школи и проналази логичка оправдања. Уметничка уверљивост постиже се и успостављањем унутрашњих односа међу различитим елементима језичке структуре.

„*Није* да **сам чинио** неке кривице, него све због неких ситница: или *разбијем* прозор, или *разбијем* сестри главу, или *упалим* сламу на тавану, или *се претурим* и *паднем* у корито са потопљеним рубљем, или *сипам* мастило у слатко од ружа које **је** мајка **изнела** да *се хлади* кад га **је скинула** са ватре. И, ето, све тако због неких ситница **сам извлачио** батине. А те батине **су** ми много **сметале** у напредовању у школи.“⁴⁵⁸

Ученици ће запажати да су у одломку учестали примери презента с везником *да* као допуна глаголу *моћи* (*не могу да разумем, ко може да памти*) чиме се испољава немоћ приповедача. Смењивање презента и перфекта омогућава читаоцима да на динамичан начин сагледају догађаје са временске дистанце.

⁴⁵⁷ Исто, стр. 17.

⁴⁵⁸ Исто, стр. 16.

Ученици ће уочавати да су у тексту претежно заступљени ненаглашени облици 1. лица једнине презента помоћног глагола *јесам* у перфекту (*сам био, сам извлачио, сам чинио, сам заборавио, знао сам*), који се употпуњују облицима 3. лица једнине (*је изнела, је скинула*) и множине (*сте приметили, су сметале*).

Осим тога, они ће истаћи одсуство енклитичких облика у појединим облицима крњег перфекта.

„Тако, на пример, једанпут ме отац *истукао* пред сам полазак у школу. [...]

– А зашто те *истукао*, црни сине? – пита професор.”⁴⁵⁹

Ученици ће запажати да се крњи перфекат употребљава ради живљег приповедања и да би истакла актуелност прошлог догађаја. Изостављање помоћног глагола има експресивностилску функцију у датом тексту.

У наставној пракси показује се да ученици споро и недовољно успешно усвајају писање одричне речце *не* уз глаголе, као и одричних облика глагола у презенту и перфекту. Отуда је неопходно поступно и систематично указивати ученицима на примере писања одричних облика глагола.

Духовитост приповедања представља снажно мотивационо средство за систематизацију писања одричне речце *не* уз глаголе, као и одричних облика глагола у презенту и перфекту. Наставник подстиче ученике да у датом одломку запажају глаголе у одричном облику и начин њиховог писања и образлажу стилске функције језичких појава. Тиме се језичка појава природно сагледава из свог граматичког контекста, при чему се економично поступа у настави и додатно активира ученичка свесна активност.

Ученици ће уочити да се одрични облици глагола јављају приликом карактеризације приповедача и његовог доживљаја школе. Негирани презент (*нећу, не одговарам*) и негирани перфекат (*нисам хтео, нисам знао*) одражавају приповедачев однос према школи и обавезама и представљају начин њиховог порицања. Јунаково душевно стање испољава се у начину његовог приповедања. Приповедач не воли школу, не жели да комуницира са професором и има потребу да из ње побегне. У приповедању преовлађује емотивност (афективност). Он је

⁴⁵⁹ Исто, стр. 17.

узнемирен, несигуран, стиди се због свог неуспеха и мучи га осећање кривице. Сећање на школу открива његово трауматично искуство зато што је, превасходно, везано за кажњавање и принуду. Приповедањем о догађајима из детињства који су побуђивали непријатна осећања неуспеха, неспособности, кривице и инфериорности Нушић настоји да путем хумора помогне приповедачу да се одбрани од непријатних осећања и сачува самопоштовање.

Ученици ће посредством познатог текста функционално повезати граматичке особине презента, перфекта и радног глаголског придева са њиховом естетском улогом у делу. То ће код ученика развити самопоуздање и додатну мотивисаност и радозналост за остале језичке појаве.

Нушићева дела побудиће ученичку радозналост за сазнавање значења мање познатих речи и израза, која ће они посматрати у контексту ситуације у којем настају. Наставник ће подстицати ученике да откривају значења речи и израза на основу њиховог састава и контекста у коме су употребљени. Пожељно би било да наставник мотивише ученике да бележе у речнику значења мање познатих речи и да објашњавају њихова значења речима које имају исто или слично значење са њима. Очекујемо да ће ученици наводити речи на следећи начин: *пизма* – мржња, *кирија* – станарина, *убразити* – сањарити, маштати, *исхабан* – истрошен, *аналфабета* – неписмен човек, онај који не зна да чита ни пише, *депеша* – телеграм, *анархија* – безакоње, безвлашће, *депозит* – улог, *егзекутор* – извршилац пресуде, *аутобиографија* – опис сопственог живота, *ривал* – супарник, *претензија* – захтев, тежња, жеља, тражење, истицање права на нешто; *анулирати* – поништити; брисати, оповргнути, опозвати, *дефицит* – мањак, губитак; *популација* – становништво; *паушално* – отприлике, ђутуре. Наставник би могао да осмисли лексичке и семантичке вежбе којима би подстакао ученике да значење мање познатих речи и израза тумаче у контексту Нушићевих комада на следећи начин:

– Откривајте значење мање познатих речи у репликама које изговарају јунаци Нушићевих једночинки *Кирија* и *Аналфабета*. – Обратите пажњу на контекст ситуације у којој се речи употребљавају. Запазите како настаје комични ефекат у Светином и Начелниковом необичном тумачењу речи *анулирати*, *кокота*, *дефицит* и *анахронизам*.

Наставни лист:

1. Прочитајте наведене одломке и подвуците одговоре које сматрате тачним.

а) ОТАЦ: А где би ти Кићо, (*Најмлађем.*) волео да путујеш, на пример?

МЛАЋИ: Ја у Земун.

ОТАЦ: Ти немаш великих претензија и то је лепо од тебе!⁴⁶⁰

Реч *претензија* у наведеном одломку значи: идеја, интересовање, захтев.

б) Г. СВЕТА: (*Чита.*) Анулирати. То је кад се нешто убрише.

НАЧЕЛНИК: Па то, кад на пример г. Мика убрише нос, онда се то страним речима каже: г. Мика анулирао нос.⁴⁶¹

За Свету и Начелника *анулирати* значи: обрисати, освежити, очистити.

в) Г. СВЕТА: Кокота, женска, кад мало више задигне сукњу.⁴⁶²

Према Светином тумачењу реч *кокота* означава:

- жену која прати моду;
- жену лаког морала;
- жену која носи мини сукњу.

г) Г. СВЕТА: Перспектива је нешто што у књигама има забележено, а у ствари не постоји.

НАЧЕЛНИК: Па то се не каже перспектива, него дефицит. Имаш у књизи заведену суму, а пара нема. То је дефицит, а за дефицит се, брате, иде на робију.⁴⁶³

Под *дефицитом* начелник подразумева: новац, мањак, уштеђевину.

д) СВЕТА: Ривали, то је кад двојица просе једну девојку.⁴⁶⁴

Ривали су: такмичари, супарници, просјаци.

ђ) СВЕТА: Анахронизам. Кад се на неки акт запише старији датум.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ Бранислав Нушић, *Власт, Аналфабета, Кирија*, Српска књижевна задруга, Београд, 2011, стр. 65.

⁴⁶¹ *Наведено дело*, стр. 46.

⁴⁶² *Наведено дело*, стр. 45.

⁴⁶³ *Исто*, стр. 46.

⁴⁶⁴ *Исто*, стр. 45.

Анахронизам означава:

- грешку у временском следу код описивања догађаја;
- смештање догађаја у време кад су се одиграли;
- прилежно бележење догађаја.

Уколико би наставник подстакао ученике да објашњења мање познатих речи пронађу у *Речнику српскога језика* Матице српске или у *Речнику страних ријечи* Братољуба Клаића, ученици би увидели да је комички ефекат у наведеним примерима заснован на произвољним асоцијацијама којима Начелник и Света тумаче непознате речи. Таквим поступањем активни лексички фонд ученика шестог разреда био би обogaћен поузданијим објашњењима, а тумачење књижевних дела би било садржајније. Ученици би стекли навику да трагају за поузданијим избором речи и да их примењују у говору и писању.

Припремање ученика за говорну интерпретацију драмског текста

Развијање језичке културе један је од најважнијих задатака наставе. У методичкој литератури истакнута је неопходност повезивања наставе књижевности са наставом језика и културе језичког изражавања (усменом и писменом). Изражајно казивање одломака из Нушићеве комедије *Сумњиво лице* значајан је облик рада у развијању говорне културе ученика. У припремању ученика за изражајно читање наставник ће подстаћи ученике да одаберу одломак који је на њих оставио посебан утисак и побудио снажне естетске доживљаје. Изражајно читање се увежбава на претходно обрађеном и протумаченом драмском тексту. Наставник ће припремити одломак за изражајно читање тако што ће у њему обележити акценте, темпо, гласовне модулације, врсте пауза. Наставник ће приликом рада са ученицима увежбавати са њима изговарање акцената у речима и изразима. Одговарајући одломак биће подобан да ученици вежбају изговор акцентованих слогова (самогласника и сонанта *p*) на различите начине: дуго или кратко, са тоном који пада или расте.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ Исто, стр. 46.

⁴⁶⁶ Асим Пецо описује тонску разлику између стандардних акцената на следећи начин: „Краткосилазни акценат је врло јак и експресиван. Слог иза овога акцента је у знатно нижем тону,

На одабраном одломку из Нушићеве комедије *Сумњиво лице* показаћемо како наставник може да припреми драмски текст да би са ученицима увежбао изражајно читање акцентованог текста. У тексту су обележени акценатски дублети и дужине, како би се подстакла што оригиналнија и самосталнија изражајност читања ученика. Наставник упућује ученике на различите могућности изговарања акцената у речима, али их подстиче да сами одаберу начин на који ће изговарати дублете. Ученици ће изговарати акцентоване речи у складу са језичким осећањем, индивидуалним карактеристикама говора и доживљајем датог текста. Наставник подстиче ученике на самосталан рад тако што ће говорне вредности бележити у тексту. Наставник даје задатке за припрему изражајног читања одломка из комедије *Сумњиво лице*:

1. Увежбај изражајно да прочиташ наведени одломак из комедије *Сумњиво лице*. Уз помоћ наставника обрати пажњу на акценат речи и покушај да повежеш речи које се читају обједињено, као целине. Прочитај одломак неколико пута.

2. Пошто ти је овај одломак познат, потруди се да док се припремаш за изражајно читање, унесеш и знања о тексту која имаш. Подвуци речи на којима је тежиште информације (реченични нагласак). Обележи места где ћеш застати. Обележи паузе на следећи начин (мала /, средња //, велика ///). При томе обрати пажњу на интерпункцију и прати је током читања.

3. Планирај брзину читања појединих реплика. Назначи ритам у тексту (споро, врло споро, мало убрзано, брзо, обично, нешто успорено).

4. Запиши интонацију у тексту као подсетник за казивање (радознало, раздрагано, заповедно, молећиво, упитно, иронично, узбуђено).

На такав начин ученици се припремају да њихово интерпретативно читање постане оригиналан стваралачки чин сваког ученика понаособ.

али још довољно јак да се сви гласови иза акцентованог слога добро разликују. Дугосилазни акценат има у првом делу нешто успона да би затим почело спуштање и тонске стране и интензитета. Опадање тона и интензитета је обично изразитије у првом делу трајања вокала са овим акценатом него у другом делу. Код акцената узлазне природе имамо стални тонски успон у оба акцента ове интонације, а његова снага, јачина, не прати тонски успон у току целог трајања акцентованог гласа. Јачина узлазних акцената расте до иза половине њиховог трајања да би после почела да пада". (Видети: Асим Пецо, *Акцентска читанка*, Научна књига, Београд, 1989, стр. 27.)

(I чин, XII сцена)

ЈЕРОТИЈЕ (*за време читања посматрао их је важно*): Јесте ли чули?... Јесте ли чули, гдсподо? Ўвиђате ли колико/кòлико/(кòлико) је òвò вáжна ствáр? На нáма је да спáсемо државу, у нáс, у òвoме чáсу, глèдá и држава и династија! (*Опита тишина. Он их посматра и пошто прошега два-трипут размишљају и, наставља.*) Ствáр није прòста и мòрáмо свй òзбйльно да рáзмислймо кáко/кàко ћемо притèћи држави у пòмòћ. Није тò да кáжете хáјдүк, на прймер, па се дйгнемо, свй овáкò/овáко, те, хáјд', на вèчеру код прèдседнйка/прèдседнйка òпштинè у òвò сèло. Сутрэдáн/сүтрадáн òставймо гòспòдина Жйку да се йспáвá, а мй хáјд' на рúчак у дрүгò сèло, код дрүгòг прèдседнйка/прèдседнйка òпштинè, па се вратймо и пòшaльемо дèпешу/дèпешу у Бèòград: „Енергичнòм пòтерòм òвосрескè влáсти, хáјдүк тáј и тáј йзмакао испред пòтерè у дрүгй срèз!” Ал' òвò је дрүгá ствáр, òвò је сүмњивò лице! А штá је тò сүмњивò лице? 'Ајд кáжи, Тáсо, штá је, тò сүмњивò лице? (*Таса слеже раменима и гледа у указна лица.*) Нè знáш, дабòме! Сүмњивò лице, тò је, прво и прво, лице без лйчнòг òписа, а дрүгò, тò је лице кòјè је тèшко пронáћи/прòнáћи, а држáвнй йнтереси захтèвајү да га прòнáћèш! И кáко/кàко да пòзнáш, међу толикйм/тòликйм лицима, кòјè је сүмњивò лице? Ёто, 'áјд кáжите, је ли гòспòдин Жйка сүмњивò лице? (*Жика се буну.*) Није! Је ли Тáса сүмњивò лице? (*Таса се снисходљиво смеје.*) Ёто, прòмерите га, мòлйм вас, па кáжите, је ли сүмњивò лице? Тò вам је, гдсподо мòја, кáо на прймер на пàтарицама, скүпè се жèне, дèсèт, двáдесèт, трйдесèт жèнá, è, 'áјд' сáд тй, ако мòжеш, пòзнáј кòјá је међу ньйма нèпоштена? Нè можеш да пòзнáш ни кòјá је поштèна, а кáмоли кòјá је нèпоштена. (*Пауза, шета.*) Ё, пá, дè сáд, кáжите вй мèни/мèни, гдсподо, кáко/кàко мйслйте вй да пòстүпймо у òвòј прйлици? Штá, на прймер, мйслйш тй гòспòдин-Жйко?

ЖИКА (*он није ни слушао говор капетанов, ве се неиспаван борио са очним капцима који му једнако падају*): Јá? Јá нè мислйм нйшта!

ЈЕРОТИЈЕ: Кáко/кàко нè мислйш?

ЖИКА: Ўхватила ме прòмаја, а мèне/мèне кад ўхватй прòмаја, не ўмём нйшта да мйслйм.

ЈЕРОТИЈЕ: Али тèбе/тèбе чèсто хвátá тá прòмаја, а тò не вáлá. Трèбá да се лèчйш, трèбао би да йдèш/йдèш у кáкву сүмпорнү бáњу. Тò су òнè бáње што смрдè на пòквáрена јáја.

ЖИКА: Јèст!

ЈЕРОТИЈЕ: Ја мислӣм, го̀сподо, пр̄во и пр̄во да се на̀пиш̄е један ра̀спис св̄има прѣдседнӣцима/прѣдседнӣцима о̀пшт̄ӣна. То̄ ћеш тӣ, го̀спо̀дине Мӣлисаве, да на̀пиш̄еш!

МИЛИСАВ: Је л' стр̄ого?

ЈЕРОТИЈЕ: Стр̄ого, него̄ шта̄? И да ми свр̄шиш ра̀спис са о̀ним: „За св̄ак̄у немар̄но̀ст по о̀вој ства̀ри одговара̀ће ми лӣчно прѣдседнӣк/прѣдседнӣк.” А о̀ни та̀мо зна̄ју да та̄ј свр̄ше́так у мо̀ме ра̀спису знач̄и два̀десѣт и пѣт у за̀творено̀м прѣстор̄у и без сведо̀ка. Разу̀меш ли ме, го̀спо̀дине Мӣлисаве, хо̀ду да на̀пиш̄еш та̀ко да се прѣдседнӣци/прѣдседнӣци о̀пшт̄ӣна, чим прочи́тају ра̀спис, по̀чешу̀ одо̀страг. Па о̀нда, го̀спо̀дине Жи́ко, да се по̀шаљу̀ панду̀ри ко̀њанӣци/ко̀њанӣци у срѣз.

ЖИКА: Не̄к се по̀шаљу̀!

ЈЕРОТИЈЕ: Јѣсте, да се по̀шаљу̀ панду̀ри ко̀њанӣци/ко̀њанӣци на свѣ̄ стране да прокр̄ста̀ре̄ цео̄ срѣз, да за̀ви́ре̄ у сва̀ки шумара̀к, у сва̀ки то̀р, у сва̀ку водо̀ницу. Не̄к се и панду̀ри ко̀њанӣци/ко̀њанӣци ма̀ло ра̀змрда̄ју, и и́наче ништа̄ не ра̀де до што̄ и́ду/и́ду по сѐлима те зби́рају́ ја́ја за чиновни́ке/чино̀вни́ке. Па о̀нда, тӣ панду̀ри зара̀ђују̀ ле́пу па̀ру/па̀ру и на швѣ̀рцу, па је пра̀во да се и о̀ни оду̀же̄ држави.

МИЛИСАВ: Трѐба!

ЈЕРОТИЈЕ: Мӣ трѐба, го̀сподо, да по̀дѣлӣмо по̀сао ме̄ђу со̀бѣм. Тӣ ћеш, го̀спо̀дине Мӣлисаве, рѐцимо, да на̀пиш̄еш ра̀спис... до̀бро! Тӣ ћеш, го̀спо̀дине Вӣћо, рѐцимо, да при́миш на сѐбе/сѐбе ва̀рош... до̀бро! Тӣ ћеш, го̀спо̀дине Жи́ко, рѐцимо да... (*погледа на дремљиво̀г*) спа̀ва̄ш!

ЖИКА: Јѣсте!

ЈЕРОТИЈЕ: Тӣ ћеш, Та̀со, рѐцимо, да препи́сујеш ра̀списе. До̀бро! Ал' ко̀ ће у срѣз? Трѐба нѐко да и́де/и́де у срѣз!

ЖИКА (*зунђа нешто*).

ЈЕРОТИЈЕ: Је л' ка̀жеш нѐшто, го̀спо̀дин-Жи́ко?

ЖИКА: Ка̀жѣм... мо̀гла би го̀спо̀ђа капетанӣца да и́де/и́де у срѣз.

ЈЕРОТИЈЕ: Ё̀то ти са̀д. Ка̀ко/ка̀ко мо̀же о̀на да и́де/и́де у срѣз по̀ звани́чној ду̀жности?

ЖИКА: Не̄ се на̀више̄ бо̀је прѣдседнӣци/прѣдседнӣци о̀пшт̄ӣна.

ЈЕРОТИЈЕ: О̀но, да је о̀на стр̄ога, то̄ при́знајѣм, али што̄ не и́де / не и́де, не и́де / не и́де. А ја̄ не мо̀гу у срѣз, мо̀рам би́ти о̀вде, сва̀ки ча̀с мо̀же сти́ћи ка̀ква но̀ва дѐпеша/дѐпеша од го̀спо̀дина ми́нистра. Мо̀рам би́ти о̀вде. Нѐго, го̀спо̀дине Жи́ко, кад би тӣ мо̀гао нѐкако да се ра̀здрѣ́маш? О̀во је трену̀так кад др̀жава тра̀жи од нас да свӣ бу̀демо бу̀дни.

ЖИКА: Па ја̄ бих мо̀гао... са̀мо...

ЈЕРОТИЈЕ: С`амо би з`аспао у пр`в`ој `општини и `онд`а к`о зн`а к`ад би се проб`удио. Овак`о/овако, кад сп`ав`аш `овде у в`ароши, м`ожемо те и проб`удити ако з`атреб`аш. Не `остај`е н`ишта друг`о него да т`и, г`осп`одине Милисаве, св`ршиш брзо р`аспис па да п`ођ`еш у ср`ез!

ЖИКА: Јесте!

Изражајно читање акцентованог текста има за циљ да помогне ученицима да овладају правилним изговором и да свој говор што више саобразе са стандардним језиком. Читајући одабрани текст, ученици ће запажати да неакцентоване речи (везници, речце, предлози, ненаглашени облици помоћних глагола *јесам*, *хтети* и *бити* и упитна речца *ли*) са акцентованим речима чине акценатске целине. Ученици ће уочити да се силазни акценти у одричном облику глагола преносе на проклитику *не* (*н`е можеш*, *н`е мислиш*, *н`е знаш*), за разлику од узлазних акцената, који се не преносе са глагола на речцу *не* (*не ум`ем*, *не ид`е*, *не м`огу*). Поред акцената, ученици ће обраћати пажњу и на дужине, које се јављају само у постакценатској позицији (на слоговима који долазе иза акцентованог). Наставник ће указати ученицима на неопходност правилног изговарања постакценатских дужина.⁴⁶⁷ Ученици ће запажати да се у наведеном одломку постакценатска дужина јавља у: генитиву јединине именица женског рода на *-а* (*`општин`е*, *п`дтер`е*); генитиву множине именица мушког рода (*свед`ока*); наставцима одређеног вида придевских речи (*сум`њив`о*, *`двосреск`е*, *др`жавн`и*). Ученици ће дужине у наставцима одређеног вида придевских речи изговарати и у промени (*л`ичн`ог*, *зв`аничн`ој*, *з`атворен`ом*). Такође, наставник ће водити рачуна да ученици не скраћују неакцентоване дуге слоге при изговарању презента глагола (*исп`ав`а*, *ухват`и*, *ид`е*, *проч`итај`у*, *п`очеш`у*, *п`ошаљ`у*, *прокр`ст`ар`е*, *зав`ир`е*, *р`азмрдај`у*, *р`ад`е*, *ид`у*, *зб`ирај`у*, *зар`ађуј`у*, *оду`ж`е*). Ученици ће вежбати да у облицима првог и другог лица множине презента глагола изговарају дуг претпоследњи слог (*р`азмисл`имо*, *вр`ат`имо*, *п`ошаљ`емо*, *сп`ас`емо*, *б`уд`емо*; *каж`ете*, *мисл`ите*). Наставник ће водити рачуна да ученици не наглашавају заменице у енклитичком облику и упутити ученике због чега се то не чини (њима се износе познате информације и нема потребе за нарочитим наглашавањем у говору).

⁴⁶⁷ Асим Пецо наводи да је значајно да ученици поред стандардних акцената усвоје и неакцентоване дужине како би стандардна ортоепска норма била у потпуности остварена. Видети: Асим Пецо, *Акценатска читанка*, Научна књига, Београд, 1989, стр. 27.

Краћи Нушићеви драмски текстови погодни су за учење напамет. Наставник ће подстаћи ученике да интерпретативно у дијалошком или монолошком виду казују одломак из комедије *Сумњиво лице* напамет. Наставник ће скренути пажњу ученицима да приликом припремања уочавају емоционалну динамику текста, вербални хумор и драматичност изреченог. Током вежбања изражајног и интерпретативног казивања текста по улогама, наставник сугерише ученицима да текст казују из перспективе појединих драмских лица, да током казивања посматрају саговорника „очи у очи” и да успостављају емоционални контакт у складу са упутствима из дидаскопија. Наставник таквим поступањем припрема ученике да у поузданом и сугестивном казивању драмског текста посвете пажњу изражајним могућностима говорног језика и остваре непосредност у сценском покрету. Настава ће бити продуктивнија уколико се изражајно казивање ученика снимом аудио или визуелном техником (диктафоном, мобилним телефоном или камером). Слушајући или гледајући снимак, ученици ће уочавати посебности и недостатке дикције, изражајног говора и мимике и континуираним радом поступно усавршавати сценски говор и покрет.

Наставник може да подстакне ученике да чују одговарајући аудио-запис у којем је снимљено изражајно (интерпретативно) читање професионалних глумаца како би тумачили њихову говорну интерпретацију. У најави слушања наставник ће упутити ученике да уочавају, доживљавају и тумаче њихову говорну интерпретацију.

– Нушићев комад *Сумњиво лице*, као драмски текст, намењен је за извођење у позоришту. Послушајте у звучној читанци (издавачка кућа „Нови Логос”⁴⁶⁸) почетак комедије у интерпретацији глумаца Наде Блам и Миленка Павлова. – Док слушате разговор капетана Јеротија Пантића и његове супруге Анђе, замишљајте сценски простор и поступке драмских лица, актера овог призора. Обратите пажњу на атмосферу у којој се одвија њихов разговор. Уочавајте драматуршке посебности дијалога (темпо, динамику смењивања дијалогских реплика). – Спремите се да наведете шта сте на основу дијалога сазнали о моралним и карактерним особинама Јеротија и Анђе, али и о драмским лицима која су тема њиховог разговора. –

⁴⁶⁸ *Звучна читанка за 8. разред*, Издавачка кућа „Нови Логос”, Београд, 2010, нумера бр. 7.

Запажајте посебности у говору Јеротија и његове супруге. Објасните на који начин посебности у језику доприносе карактеризацији драмских лица.

Наставник у средиште доводи књижевно дело као стваралачку праксу и актуелизује питање његове рецепције код ученика. Пошто су чули интерпретацију професионалних глумаца, наставник подстиче ученике да прочитају дати текст и приликом читања запажају, замишљају и вреднују доминантне естетске чиниоце у тексту на следећи начин:

– Наведите делове текста и реплике који су оставили најснажније утиске на вас. Шта вас је посебно насмејало? Објасните зашто. Аргументујте примерима из текста снагу Нушићевог хумора. – Делови драмског текста су, осим дијалога и монолога, и дидаскалије. Запажајте делове драмског текста у којима се налазе упутства о изгледу сцене, о кретању и начину говора ликова, о месту радње. Образложите каква је функција таквих напомена. Које су оне упућене? С којом намером? Проучите на који начин дидаскалије (ремарке) помажу читаоцу да се уживи у текст, да замисли изглед ликова и простор у којем се радња одвија.

Таквим наставниковим подстицањем ученици остварују активан однос према драмском тексту, доживљавају га асоцијативно, фантазијски и личним пројектовањем. Тако се успешно побуђује њихова радозналост и воља да уживају у читању и спознају врхунске естетске вредности текста.

Када наставник подстиче ученике да увиђају уметнички свет књижевног дела, он на тај начин иницира развијање читалачких навика, уметничког укуса и способности.

У неговању језичке културе у додатном раду са ученицима посебно место заузима истраживачки рад на речницима српског језика.⁴⁶⁹ Наставник упућује ученике како да се служе речницима (једнојезичним и двојезичним,

⁴⁶⁹ Рајна Драгићевић сматра да је један од најважнијих задатака наставника српског језика да у ученицима побуде интересовање и потребу да се служе књигама, да их науче где могу да се обавесте о неком питању и како да то чине. Ауторка сматра да би „на питања ученика о значењу речи, њиховом изговору или употреби требало [...] одговорити захтевом да сами пронађу одговоре у адекватним приручницима и да о томе извезе своје другове на часу”. Видети: Рајна Драгићевић, *Лексикологија и граматика у школи (методички огледи)*, Учитељски факултет, Београд, 2012, стр. 75.

лингвистичким и енциклопедијским) и подстиче их да проуче значење мање познатих речи и израза у комедији *Сумњиво лице*. Од ученика се не очекује да знају значење сваке лексеме, већ да знају општа начела организације и раслојавања лексике српског језика. Истраживачким радом ученици ће у речнику откривати стилски обојену лексику (архаизме, историзме, дијалектизме, термине и разговорну лексику). Наставник подстиче ученике да пронађу дефиниције тих речи у *Речнику српскога језика* Матице српске. Ученици ће увидети да су архаизми и историзми стилски обојене речи које доприносе да текст добије старински призвук, док се дијалектизмима у комедији врши језичка карактеризација ликова.

Табела 11: Употреба речника у настави српског језика.

Архаизми	Историзми	Дијалектизми
нумера – број, бројка	срез – административно-територијална јединица која је обухватала више општина; зграда у којој се налазила управа такве јединице	авлија – двориште
еспан – роба	капетан – старешина, управник одређене административно-територијалне јединице	озго – одозго
папуција – занатлија који израђује папуче	писар – некадашње звање државног службеника са најнижим службеничким звањем (судски, полицијски)	шерпења – шерпа
дућан – радња, продавница		апса – затвор, тамница
		апсација – особа која хапси и надзире затворенике
		другаче – друкчије
		на – узми, држи

Осим тога, ученици ће увиђати да су у комедији *Сумњиво лице* заступљене и речи из свакодневног живота, речи којима се означавају сроднички односи (*жена, мајка, отац, ћерка, свастика*), делови тела (*глава, врат, језик, очи, задњица, стомак*), храна (*сутлијаш, промингле, мушкацоне, пуслице, купус са овчетином*), пиће (*расол, вино, комовица, вода*), делови куће и окућнице (*соба, канцеларија, таван, бунар, башта*), особине људи (*шушумига, нитков, старовремени човек*) и њихова осећања (*љубав, гнев, срећа, сујета, љубомора*).

У додатној настави наставник примењује лексичко-семантичке вежбе које се односе на право и пренесено значење речи, синонимију, хомонимију, антонимију, полисемију, жаргонизме, позајмљенице и фразеологизме. Ученици ће откривати да у комедији *Сумњиво лице* постоје речи које се употребљавају у оквиру различитих струка и професија. Они ће проналазити у тексту термине којима се служе поједине науке или струке и на основу квалификатора који стоји испред дефиниције именице разврставати речи према сфери употребе.

Табела 12: Употреба речника у настави српског језика.

Ботаника	рицинус а. <i>бот.</i> – вишегодишња индустријска биљка, <i>Ricinus communis</i> , из чијег се плода добија уље. б. уље од ове биљке
Хемија	шпиритус – врста алкохола који се добија процесом алкохолног врења скробних и шећерних сировина (воћних сокова, скроба, меласе, целулозе) и синтетичким путем бенгалска ватра – смеша шалитре и сумпора која гори и ствара обојен пламен разноликих боја горка со – хемијско једињење магнезијум сулфат ($MgSO_4 \cdot 7H_2O$). Горка со побољшава здравље срца и крвотока, смањује неправилне откуцаје срца, спречава отврдњавање артерија, смањује опасност од стварања крвних угрушака и снижава крвни притисак.
Медицина	затвор – застој у изbacивању цревног садржаја
Право	акта – службени списи, документа у суду, државним надлештвима протокол – записник деловодни протокол – књига у коју се уписују приспели и одаслани списи у некој установи и предузећу, деловодник распис – умножен службени акт који управа упућује својим органима, циркулар, објава, оглас циркулар – умножени службени акт који управа упућује својим органима, већем броју лица, распис интабулација – упис у земљишне књиге којим се стиче власништво над некретнином; хипотека тестамент – документ којим неко одређује шта коме од своје

	<p>имовине оставља после своје смрти, опорука, завештање</p> <p>секвестура (секвестар) – давање на чување неке спорне ствари по судском налогу или по споразуму странака у руке трећем лицу, које треба да је чува до коначног решења спора</p> <p>параграф – посебан став каквог текста (законског) који има целовито значење</p> <p>цензура – службени преглед штампаних дела ради превентивног или накнадног елиминисања штетног садржаја или ради забране</p>
Војна терминологија	<p>мобилизација – позивање резервиста и других грађана у војну службу ради повећања бројног стања оружаних снага у случају непосредне ратне опасности</p> <p>центар – главни део војске у борбеној линији</p>
Гастрономија	<p>промингле – врста бомбона са укусом ментола; користиле су се као средство за прочишћавање дисајних путева.</p> <p>мушкацоне – врста сувих колача са укусом бадема у облику лептира</p> <p>сутлијаш – пиринач куван у заслађеном млеку</p> <p>пуслица – врста ситног колача од беланца и шећера</p>
Економска терминологија	<p>лицитација – јавна продаја уз надметање у цени у којој робу добија купац који понуди највећу цену</p> <p>хартија од вредности – акција, обвезница, признаница, чек</p>

Наставник подстиче ученике да самостално осмисле дефиниције за неке лексеме с којима су се сусретали у комедији *Сумњиво лице*.⁴⁷⁰ Трагајући за семантичким потенцијалима речи у комедији, ученици ће увиђати да су у говору ликова Нушићеве комедије фреквентне неформалне, разговорне речи и изрази за исказивање разних осећања у устаљеним фразама. Таквом лексиком ликови истичу своју блискост са саговорником и изразит емотивни набој.

⁴⁷⁰ Рајна Драгићевић наводи да су неке анкете показале да ученици не умеју да дефинишу лексеме које означавају чак и њима познате појмове. Она сматра да је узрок томе што се у настави прескаче разјашњавање лексема за које се верује да су ученицима познате. „Наставник мисли да ученици знају шта значе неке лексеме, а ученици, у ствари, имају само одређене претпоставке и нејасну слику у вези са њиховим значењем.” Видети: Рајна Драгићевић, *Лексикологија и граматика у школи (методички огледи)*, Учитељски факултет, Београд, 2012, стр. 33.

Табела 13: Употреба устаљених узраза у комедији *Сумњиво лице*.

Анђа	Јеротије
бога ти – у заклинању или молби <i>Каквог Ђоку, богати?</i>	бога ти – у чуђењу или љутњи <i>Иди, богати!</i>
бога ти – у чуђењу или љутњи <i>Ама шта говориш, богати?</i>	јок – не, није <i>Ал' овај, јок!</i>
богами – за заклинање и појачавање тврђења <i>Боље, богами, него овако што ми преседе. Ја не знам, богами, шта ради ова држава!</i>	боме – за заклинање и појачавање тврђења <i>И има доста, боме. Његова је струка политика, и на њој боме добро зарађује.</i>
Буди Бог снама и мајко божја! – изрека за изражавање чуђења и прекора у значењу: <i>забога, побогу</i> и за одбијање онога што је саговорник рекао	дабоме – речца за појачавање тврђења, наравно, дакако, свакако, разуме се, сигурно <i>За њу, дабоме! Отворио, дабоме!</i> побогу – за изражавање чуђења и прекора <i>Побогу, брате!</i>

Нушић у грађењу вербалне комике полази од полисемије речи (*противу затвора* – противити се кривици, затварању и казни одузимања слободе) које у оквиру медицинске струке имају уже, прецизније и сасвим другачије значење (*противу затвора* – настојање да се спречи застој у избацивању цревног садржаја). Тиме писац на карикатуралан начин приказује поједине особине и начин понашања свих актера истраге. Ученици ће на примеру синтагме *противу затвора* запажати како Нушић смех остварује укрштањем вербалне и ситуационе комике. Комично произлази из ситуације у којој се Ђока као „сумњиво лице” нашао и игре речи у писму које је код њега пронађено.

Ученици ће откривати да су у комедији *Сумњиво лице* заступљене и речи страног порекла. Наставник може у оквиру лексичких вежби да подстакне ученике да истраже и групишу одређене лексеме по пореклу и објасне њихово примарно значење. На пример: *пандур* – реч потиче из мађарског језика и првобитно је означавала сеоског полицијског стражара; *нихилиста* – реч потиче из латинског језика и означава поглед на свет човека који не признаје никакве друштвене норме, морална начела, традицију; *указна (лица)* – реч потиче из

руског језика и означава лица постављена на неку дужност указом (одлуком, решењем, актом) који доноси носилац највише власти у земљи, чиновник. Наставник може да упути ученике да уз одговарајућу реч наведу речи блиског значења. На пример: *депеша* – телеграфска порука, телеграм; *жандарм* – полицајац, милиционар; *шифра* – тајно писмо; *шлосер* – бравар, нестручан човек, незналица; *натенане* – без журбе, полако; *јок* – речца за одрицање: не, није; *чаршија* – пословни, трговачки део града; становници чаршије, пословни свет, јавно мњење; *фајда* – корист, добитак; *позитурa* – положај тела, држање тела; свечани или званични став; *фамилија* – *породица*, *обитељ*, *родбина*. Овакви задаци су корисни као вежба на часу јер ће ученици осмишљавати дефиниције које означавају чак и њима добро познате појмове и на такав начин богатити и проширивати свој лексички фонд.

Ученици ће откривати да се у комедији *Сумњиво лице* налазе речи пореклом из турског језика, које су архаичне и њима непознате јер немају прилике да их чују у свакодневном говору. Наставник подстиче ученике да размишљају о речима са којима се први пут срећу и њиховим значењима. Он може припремити и показати фотографије или уметничке репродукције на којима су илустровани одговарајући архаични предмети, а потом их подстаћи да открију значење дате речи у речнику.

Табела 14: Употреба речника у настави српског језика.

фењер – светиљка уоквирена стаклом у којој гори петролејски жијак	ђерам – примитиван уређај за вађење воде из бунара, одужа полуга причвршћена на врху овисоког стуба, којој је на једном крају утег, камен, а на другом окачена посуда, кофа	тестија – земљани суд, крчаг за воду крушкастог облика
--	--	---

Током додатног рада наставник помаже рад појединца или групе: упућује их и усмерава, помаже им да дођу до правих решења. Посебно су захтевни задаци откривања значења турцизама којима се означавају старе мере за течност, запремину, тежину и дужину. Да би ученици разумели описано значење у једнотомном *Речнику* Матице српске, наставник их упућује да га упореде са

објашњењем које Вук Стефановић Карацић наводи у *Српском рјечнику*.⁴⁷¹ Значења архаичних речи је најбоље усвајати у контексту, током читања драмског текста.

Табела 15: Употреба речника у настави српског језика.

ока – стара мера за течност, запремину и тежину (1,28 кг)	аршин – стара мера за дужину (65–75 цм); мерило, критеријум ТАСА: Пре три дана су ми метли иглу у столицу па сам рипнуо три аршина увис. мерити различитим аршинима – не просуђивати на исти начин
---	---

Ученике треба подстицати да речи посматрају у контексту и да у складу са њим дефинишу значење речи. Јеротије употребљава реч *персона* у ироничном значењу (*Ђока. Ето ти га с мисли и с персоном!*). Он под *персоном* не подразумева *истакнуту важну особу*, већ особу која не ужива његове симпатије, поверење, личност чије присуство сматра непожељним. Он Вићу сматра правом приликом и назива га *домаћином* (човек који управља домом, кућом, глава породице, особа која брижљиво води своје домаћинство, добар, чуваран, штедљив старешина домаћинства), али је читаоцу/гледаоцу из контекста сугерисано да је Вића неморалан човек који је стекао богатство на непоштен начин. На сличан начин се може очекивати да ће ученици трагати за значењем речи у контексту драмског текста који проучавају.

Семантичке вежбе се повезују с морфолошким и синтаксичким вежбама и оне треба да развију ученикову свест о одређеној моћи значења речи, на основу чега се развија способност и вештина изражавања ученика. У комедији *Сумњиво лице* присутни су устаљени вишечлани изрази чије значење ученици откривају у истраживачком раду на речнику, а разумеју и примењују у контексту. Ученици их спонтано усвајају у процесу рада, уз паралелно присуство речи и њоме означеног појма. Потребно је само подстицати ученике да наведене речи и изразе разумеју и да их примењују у одговарајућим ситуацијама. Наставник подстиче ученике да

⁴⁷¹ „У Србији се мјери на оку све, н.п. хљеб, месо, брашно, вино, ракија итд.; у оци злата има четири стотине дуката. Ока има четири литре, а у свакој литри сто драма.” Под одредницом *аршин* у Вуковом *Рјечнику* се наводи објашњење *лакати*. Видети: Вук Стефановић Карацић, *Српски рјечник*, Нолит, Београд, 1969, стр. 7, 452.

уоче и објасне околности које утичу на вербално изражавање ликова и карактеришу њихово понашање.

Табела 16: Тумачење израза у комедији *Сумњиво лице*.

лајати против династије – говорити, причати свашта, брбљати, блебетати; говорити љутито, пакосно, заједљиво, увредљиво, критиковати, вређати чланове династије
кмекнути као јаре – заплакати; проговорити, писнути
сврби га језик – жели, хоће да каже нешто што не треба, што би требало прећутати
држати језик за зубима – не говорити, ћутати, не одавати тајну о нечему
обесити некога за језик – скратити, подрезати коме језик, упозорити некога да пази шта прича, да мање прича
боље да му не падне у очи – боље да га не запази
отворити четворе очи – помно пазити, брижљиво водити рачуна о нечему
гледати својим очима – бити очевидац, сведок нечега
обесити (окачити) се о врат – наметнути се коме, обично ради материјалне користи, искоришћавати живећи на туђ рачун
пребити некога као мачку – јако истући, изударати, испребијати
вабити пса – мамити, примамљивати животиње нарочитим узвицима, речима
скрцати парицу – сакупити у великом броју
прљати се за ситницу – обављати нечастан посао, недозвољен посао
по правди – како је праведно, стварно
делити (кројити) правду – доносити пресуду, судити
извршити правду над неким – казнити некога
на правди бога – без кривице, невино, ни за шта
испекао науку – добро изучити, научити нешто, извештити се у нечему
шта фали – све је у реду

Током обраде књижевних дела, као и у оквиру лексичких вежби, наставник ће подстицати ученике да откривају што више особина, осећања и душевних стања ликова. У комедији *Сумњиво лице* ученици ће анализирати варваризам *Роткве њој стругане!* и открити пренесено значење: *Нећеш да добијеш то што*

хоћеш! Та псовка је била у употреби тридесетих година 19. века⁴⁷² и још у Нушићево време се ређе користила. Желећи да Јеротија Пантића представи као „старовременог” и невоспитаног човека, Нушић бира ове изразе. Јеротије у посебном емотивном стању изговара ту изреку у негативном контексту негодујући због ћеркиног понашања и избора. На сличан начин реагује и Анђа када изговара клетву *Господ је не убио!*.

Ученици у комедији *Сумњиво лице* могу да проналазе и тумаче речи и изразе страног порекла. Резултат њиховог истраживања могао би да обухвати следеће позајмљенице:

Табела 17: Тумачење речи и израза страног порекла.

Речи наслеђене из прасловенског језика	<i>човек, жена, мајка, отац, дете, глава, крвава, удица, мрежа, бог, правда, закон</i>
Грецизми	<i>хартија, династија, телеграф, параграф, протокол, цимет, политика, подрум</i>
Италијанизми	<i>штијун, пиштољ, пијаца</i>
Латинизми	<i>фасцикла, цензура, лицитација, кантар, тортура, нотес, морал, циркулар, класа, канцеларија, капетан, фамилија, персона</i>
Турцизми	<i>бунар, мамуран, чарапа, таван, сокаче, фењер, сутлијаиш, јок, натенане, чаршија, механџија</i>
Хунгаризми	<i>фиока, пандур, варош, соба</i>
Галицизми	<i>депеша, жандарм, бомба, шифра, хотел</i>
Германизми	<i>шлосер, пуслица, пошта, шверц</i>
Русизми	<i>личност, предострожност, опасан, негодовати, указно лице</i>
Интернационализми	<i>апотека</i>
Црквенословенизми	<i>општина, савет</i>

⁴⁷² Уз ту псовку у 19. веку су биле актуелне и псовке *Иди у першун*, *Иди у купус* у значењу *Иди у ништа* и *Сунце ти калајисано* у значењу *Видећеш ти свог бога*. Першун, купус и роткве су поврће без којег се, како се тада у народу мислило, могло живети. Роткве имају љут укус и због тога нису пожељне. *Давати некоме роткве* значило је *настојати да га осујетимо у намерама*. У 19. веку шерпе су се премазивале калајем како би се спречила њихова корозија. Премаз калајем давао је посебан сјај посућу. Тако је настала псовка *Сунце ти калајисано* (у значењу *сјајно*).

Наставник подстиче ученике да открију које су речи с истим значењем замениле архаизме, дијалектизме и позајмљенице. Ученици могу да добију задатак да забележе домаће синониме за речи страног порекла и тако спонтано тумачећи их богате речник. На такав начин ученици усвајају позајмљенице у процесу рада. Потребно је да наставник подстиче ученике да наведене речи (а и друге сличне њима) разумеју и да их примењују у одговарајућим ситуацијама.

Наставник прати развој и напредовање ученика и настоји да они на часовима додатног рада богате речник, развију интересовања за драмску, позоришну и филмску уметност. Знања, умења и вештине које су ученици стекли истраживачким, индивидуалним и групним радом у додатном раду ученици ће наставити да примењују у редовној настави, као и у слободним школским активностима (у раду драмске, литерарне, новинарске и лингвистичке секције).

Допунски рад се организује за ученике који, из објективних разлога, у редовној настави не постижу задовољавајуће резултате у неком од програмских подручја.⁴⁷³

Правилан изговор гласова веома је важан део језичке културе и изражавања. Допунски рад може да се организује са ученицима који имају изражене артикулационе проблеме: муцање,⁴⁷⁴ врскање (нејасно изговарање зубних и уснених сугласника), уњкавост (назално изговарање гласова *н, њ, м, љ, л*), шушкетање (неадекватно изговарање сугласника *с, з, ц*), пискавост (неправилно изговарање самогласника), неразликовање *ч* и *ћ* и неадекватно изговарање гласа *р*. Потешкоће при изговарању неких гласова испољавају се у читању, писању и усменом изражавању. Ученици због тога најчешће имају трему од усменог

⁴⁷³ Никола Рот у књизи *Психологија личности* наводи да школа која је „усмерена првенствено на рад са средње способном децом може изазвати тешкоће у развоју слабије способне деце. Неуспеси изазивају осећање несигурности и мање вредности, што дете често покушава да компензира особинама као што су недисциплинованост, агресивност, непријатељски однос према околини, хвалисавост, себичност или опет повученост, склоност маштању.” Психијатри и клинички психолози сматрају да су повлачење ученика у себе и несоцијално понашање кључне препреке њиховом успешном развоју личности. „Између већег броја момената у вези са школским животом, а који могу утицати на развој личности, посебан значај се придаје организацији школског живота (систему наставе), личности учитеља и наставном програму.” Видети: Н. Рот, *Психологија личности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1985, стр. 161–162.

⁴⁷⁴ Муцање представља поремећај темпа и ритма говора, од којег пати 1–3% човечанства. Лечи се вежбама дисања и вежбама релаксације (опуштања). Најуспешнија је Шварцерава метода (подразумева уздах и пасивни издисај у току којег се без напора изговара реч).

изражавања, нерадо говоре и читају наглас, осећају нелагоду, несигурност, страх и напетост на часовима.

Када наставник уочи неке од артикулационих проблема у говору ученика, он формира одговарајуће групе с којима организује допунски рад. Наставник прави диференцирани наставни план и програм рада, који је прилагођен потребама и индивидуалним способностима ученика. Уз одговарајуће наставне методе и методичке радње наставник у менторском раду са ученицима обезбеђује услове за отклањање испољених недостатака у знању, умењу и вештинама ученика. Упорним језичким вежбама и уз помоћ школског логопеда неправилности у говору се могу исправити и отклонити.

У намери да ученике мотивише да поступним и систематичним радом превазиђу артикулационе проблеме у говору, наставник може да им прочита Нушићев текст о значају говора.⁴⁷⁵

– Говорење подразумева правилан изговор свих гласова српског језика. Неправилно и нејасно изговорене речи могу променити значење изреченог. Бранислав Нушић је у књизи *Реторика – наука о беседништву* указао на важност говора. За добар изговор речи важно је правилно дисање при артикулацији гласова. – Обратите пажњу на вежбу правилног дисања коју је Бранислав Нушић описао у *Реторици*. Припремите се да је заједно урадимо.

„Покрети душе, нарочито разума и осећања, добијају спољашњи облик у речима. [...] Када се кроз говорни орган мисао гласно објави, изрази у речи, онда је то спољно уобличење мисли; онда је то радња којом се мисао, дотле неисказана, предаје јавности. Та особина, та моћ човекова да своју мисао преда јавности ускраћена је инфериорним, бесловесним бићима, која можда донекле и на свој начин умеју и мислити, али немају и моћ исказивања мисли. Отуда се моћ

⁴⁷⁵ Б. Нушић је у књизи *Реторика – наука о беседништву* описао узрок настанка сваке од наведених говорних мана и дао прецизна упутства за њихово отклањање. Он наводи да је неправилно дисање пресудно за артикулацију гласова и узрок је већини говорних мана. За отклањање муцања најделотворније су вежбе правилног дисања и артикулације речи које почињу самогласником. Неопходно је да се у почетној фази речи изговарају шапатам и да се постепено повећава јачина тона. Брзалице су драгоцене вежбе у постизању правилне артикулације гласова *р, њ, ђ, с, з, ц, н, њ, м* и *љ*. У говорничке мане Нушић убраја и брзоплетост. По његовом мишљењу, најбољи начин да се сузбије брзоплетост у говору јесу вежбе којима се речи изговарају по слоговима. Видети: Б. Нушић, *Реторика – наука о беседништву*, Службени гласник – Чигоја штампа, Београд, 2011, стр. 94–98.

исказивања мисли одувек сматра као највећи дар Божји, додељен једино човеку. [...]

Каже се да вештина беседништва зависи умногоне од вештине дисања, а вештина дисања лежи сва у томе да се при удисању уноси што већа количина ваздуха у плућа. То се постиже нарочитом гимнастиком дисања, тј. вежбањем груди да дубоко дишу. Нормално је дисање 16 до 18 удисаја у минут, а сваким удахом уноси се просечно *пола литре* ваздуха. Вежбањем не треба убрзавати дисање, већ се навикавати да се дубоким дисањем унесе више ваздуха него што се нормално уноси или, у најмању руку, да се не уноси мање но што то код нормалнога дисања бива. Нормално је и правилно дисање када човек потребну количину ваздуха уздише кроз нос и издише кроз уста. [...] Вежбе треба вршити у слободном простору или у соби крај отвореног прозора. Уздишући, руке треба полако узносити увис, изнад главе, а при издисању ваздуха спуштати их. Довољно је петнаест до двадесет пута то поновити. Али те вежбе треба понављати свакодневно.⁴⁷⁶

Вежбе дисања доводе до опуштања ученика, доприносе постизању унутрашње равнотеже и омогућају правилну артикулацију гласова. Наставник ће подстицати ученике да на часовима допунског рада увежбају правилно дисање како би ублажили сметње у артикулацији гласова.

– Правилно и полако изговарајте гласове азбуке од А до Ш. Тон појачавајте изговарајући А најтише, а завршите са најгласнијим Ш.

Наставник ортоепским вежбама⁴⁷⁷ у раду са ученицима настоји да им помогне да увежбају правилан изговор самогласника и сугласника, како би

⁴⁷⁶ Б. Нушић, *Реторика – наука о беседништву*, Службени гласник – Чигоја штампа, Београд, 2011, стр. 90.

⁴⁷⁷ Најчешћи вид ортоепских вежби јесу вежбе брзалица. Оне су одлична припрема за правилну артикулацију гласова, јачање гласа и концентрацију. Неопходно је да ученик док вежба размишља о ономе што треба да изговори. У основној школи се у уџбеничкој литератури наводе следеће брзалице: *Као у оази, као и у аули, као у аули, као и у оази. Е лијо, ала си долијала! Мали ђачић носи велики џакчић. Свака сврака скака на два крака. Рсом срзни, руком врзни, људски, рсум. Стала мала Мара на крај храма сама. На врх брда врба мрда. Црна крвца из срца врца. Црн јарац црн трн црни брсти грм. Ђути ћерчице, сад ће хаћа стићи са ћевачићима из Ђурчића дућана, па ћемо се ћућорећи прућити по ћићевачком ћилимчићу. Чика Чеда Чимчулић рече да је, чекајући у Чачку човека из Чортановаца, видео како у чамцу чуче четири чупава човечуљка. Жуте чизме у*

временом отклонили нејасно изговарање гласова. Циљ вежби јесте да ученици на поштан и систематичан начин науче да говорним вежбама правилно изговарају гласове и речи, да науче да правилно дишу и отклоне грешке при изговору појединих гласова како би им говор био разговетан, јасан и разумљив.

Показаћемо на који начин наставник на часовима допунске наставе може са ученицима да увежбава варирање темпа, интензитета и пауза у говору, као и реченичну интонацију.⁴⁷⁸

Наставник ће припремити ученике за читање одломка из комедије *Сумњиво лице* на следећи начин:

– Док читате одабрани одломак из комедије *Сумњиво лице*, нагласите (јаче изговорите и тон нагло подигните) речи које су носиоци информације. Обратите пажњу на интонацију гласа приликом изговарања узвика. Значење узвика у говору истакните подизањем или спуштањем тона. – Поред правилног дисања, за темпо казивања важне су и паузе, које се праве да би се означио крај реченице и да би се осмислило оно што се жели рећи. Водите рачуна да правите паузе како бисте удахнули ваздух и правилно дисали док читате. – Паузе у писању обележавају се знаковима интерпункције: запетом, тачком, тачком и запетом, са три тачке. Интерпункцијски знаци нам помажу да знамо када правимо предах у говору. Најдуже паузе направите после три тачке. Нешто краће паузе после тачке, а мање предахе после запете. – Прочитајте следећи одломак водећи рачуна о паузама које треба да направите да би реченице биле јасне. Паузу можете правити и када очекујете реакцију саговорника или неки важан одговор.

чизмецибаше. Разрасте ли ти се орашчић у вршчић? Прокапа кап кроз поклопац те оде у лонац. Да ли су у црнца црна крвна зрнца или су у црнца црвена крвна зрнца?

⁴⁷⁸ Постоје четири основне технике изговора гласа: јачина (тихо и гласно), висина (високо и дубоко), темпо (брзо и споро), употреба пауза. Ученици ће читајући уочавати да свака реченица има своју мелодију која може бити силазно (тон се спушта) или узлазно (тон расте) интонирана. Реченице се могу различито изговарати. У свакој реченици се налази реч или скуп речи који се наглашава другачије од осталих речи. Изговарањем појединих речи мења се смисао реченице. Од начина њиховог изговора зависи и њихово значење. На начин изговарања реченице утиче, пре свега, реченична мелодија (варирање тона). У упитним и узвичним реченицама тон расте, за разлику од обавештајних реченица, у којима се тон спушта. (Видети: Обрад Недовић, *Говорна култура*, Уметничка академија у Београду, Београд, 1973.)

ХIII сцена
ЈОСА, ПРЕЂАШЊИ

ЈОСА (*уноси посетницу и даје је Вићи*).

ЈЕРОТИЈЕ: Шта је?

ВИЋА: Алекса.

ЈЕРОТИЈЕ: Гле, гле, ја немам визиткарте, а Алекса их има.

ВИЋА: Па знате како је... био жандар у Београду, пред министарским вратима.

ЈЕРОТИЈЕ: Дај овамо да видим! (*узима карту и чита*) „Алекса Жунић, срески шпијун.” (*говори*) Па је л’ он луд? Откуд се јавно каже да је шпијун?

ВИЋА: Он каже, пре ништа да дозна, а сад му сви казују један против другог.

ЈЕРОТИЈЕ (*Јосу*): Где је он?

ТАСА: Ево га чека.

ВИЋА: Он је процуњао кроз варош; мора да је наишао на какав траг, чим се овако брзо вратио.

ЈЕРОТИЈЕ (*издере се на Јосу*): Па шта чекаш, брате, пусти га нека уђе.

ЈОСА (*оде*).

ЈЕРОТИЈЕ: И ти, господин Вићо, место одмах да га зовеш, заподео си неке разговоре: те био жандар у Београду, те штампао визиткарте! А време пролази и сваки је тренутак изгубљен за отаџбину.

Ученици ће текст читати на различите начине и усклађивати брзину говора (успорено, брзо) са значењима текста. Они ће прилагођавати висину и јачину гласа садржају текста како би истакли осећања и расположења актера комедије. Посебно ће наглашавати речи које се истичу својим значењем и улогом и прекидати читање ради уверљивог казивања, како би истакли важније речи и поруке које су у тексту истакнуте знацима интерпункције. Ученици ће читајући текст запажати како се говором и гестовном карактеризацијом отелотворују ликови. Гест и израз лица удружени са говором допринеће уверљивости њиховог драмског израза. На часовима допунског рада могуће је са ученицима неговати и поспешивати вештину читања и разумевање прочитаног.⁴⁷⁹ Наставник ће

⁴⁷⁹ *Образовни стандарди за крај основног образовања* које је прописало Министарство просвете описују шта би ученици требало да знају на основном нивоу. У допунском раду са ученицима наставник може у обради комедије *Сумњиво лице* да реализује следеће: разуме текст који чита наглас и у себи; разликује основне делове текста и књиге (наслов, поднаслов, наднаслов,

настојати да унапређује логику и брзину читања, а нарочито разумевање прочитаног текста. Наставник навикава ученике да налазе информације и значења у одломку из комедије *Сумњиво лице*. Да би то постигли, ученици читају текст на прескок (имена драмских лица, дидаскалије, међунасловe, поднасловe, прве речи у репликама, увод, закључак). При вежбању ученика у „летимичном” читању, претходно се дају одговарајући задаци (тражење одређених информација), а потом проверава резултат њиховог остварења и мери време за које су задаци извршени. Наставник даје краћи текст из комедије *Сумњиво лице* и истраживачке задатке у вези са одабраним одломком како би подстакао ученике да проналазе тражене информације у тексту.

XIV

АЛЕКСА, ПРЕЂАШЊИ

ЈЕРОТИЈЕ, ВИЋА, МИЛИСАВ (*једновремено кад Алекса уђе*): Шта је?

АЛЕКСА (*поверљиво*): Ту је!

ЈЕРОТИЈЕ (*запрепашићен пред страшним фактом*): Лице?

АЛЕКСА: Онај што га тражимо!

СВИ (*сем г. Жике*): А-а-а?

ЈЕРОТИЈЕ (*збуњен*): Ама... сумњиво лице?

АЛЕКСА: Онај што га тражимо! (*сви се окупљају око њега*)

ЈЕРОТИЈЕ (*имитира га*): „Онај што га тражимо!” „Онај што га тражимо!”...

Па зар ти, мајку му, у овако озбиљним моментима, не умеш ништа више да кажеш?

АЛЕКСА: Па ето то, шта имам друго да кажем?

ЈЕРОТИЈЕ: Где је?

АЛЕКСА: У кафани „Европи”, јутрос је стигао.

основни текст, поглавље, пасус, фуснота, садржај, предговор, поговор); проналази и издваја основне информације из текста према датим критеријумима; разликује у тексту битно од небитног, главно од споредног; повезује информације и идеје изнете у тексту; уочава јасно исказане односе (временски след, средство – циљ, узрок – последица) и изводи закључак заснован на једноставнијем тексту.

Задаци за истраживачко читање одломка из комедије *Сумњиво лице*

– Наведите имена драмских лица која активно учествују у дијалогу у XIV сцени. Ко је Алекса Жунић? – Шта сазнају чиновници од њега? – Како реагују чиновници на такво сазнање? – Ко не показује запрепашћеност новим сазнањем? Када је дошло „сумњиво лице” у варош? – Где је одсео? – Ко је „сумњиво лице”?

Да би успешно одговорили на први захтев, ученици проналазе и издвајају основне информације из текста према датим критеријумима. Они полазе од подналова, у којем је наведено да су активна драмска лица у том призору АЛЕКСА и ПРЕЂАШЊИ. Неопходно је да ученици погледају ко су све била активна драмска лица у претходној сцени (Јеротије, Вића и Таса). Потом запажају да у XIV сцени реч узимају Алекса и Милисав. Да би успешно одговорили на други и трећи захтев, ученици морају да повезује информације и идеје изнете у тексту. Ученици читају Алексине реплике трагајући за информацијама. Пажљивим читањем дидаскалија ученици ће изводити закључке и успешно одговорити на четврти и пети захтев. Последња три питања подстичу ученике да уочавају јасно исказане односе (временски след, средство – циљ, узрок – последица) у драмском тексту.

Поспешивање вештине читања омогућава ученицима боље и ефикасније разумевање прочитаног. Увежбавање различитих врста читања, разумевање текста који ученици читају, проналажење и издвајање основних информација из текста, разликовање битног од небитног у тексту, главног од споредног, повезивање информација и идеја изнетих у тексту, уочавање јасно исказаних односа (временски след, средство – циљ, узрок – последица) и извођење закључака заснованих на тексту представљају вид припремања ученика за самосталан рад и тумачење драмског текста.

Усавршавање изражајног читања и развијање личног тона при читању и казивању напамет научених драмских целина унапредиће говорну културу ученика, обогатити њихов лексички фонд, усавршити језички и стилски израз. Драмски одломак прочитан на адекватан начин доживљајно, изражајно и интерпретативно биће најнепосреднији подстицај ученицима да се уживе у хумористични свет драмског дела и развију читалачке навике и уметнички укус.

Наставне активности подстакнуте драмским текстом афирмишу стваралаштво ученика (од читања драмског текста по улогама, преко драматизације текста, до писања позоришних и књижевних приказа и критика). Самостално излагање на основу резултата тумачења драмског текста остварује се писањем састава одговарајуће тематике: *Моје zamiшљено путовање, На крилима маште, Свет из маште, Дај некоме власт да видиш какав је човек, Положај младих у српском друштву данас, Проблеми младих у савременом друштву, Човек и власт, Власт и стваралаштво.*

7. ЧИТАЊЕ КЊИЖЕВНОГ ДЕЛА БРАНИСЛАВА НУШИЋА У САВРЕМЕНОЈ ШКОЛИ

7.1. Ставови ученика основне школе према књижевном делу Бранислава Нушића (анализа резултата)

Циљ овог истраживања био је да се проуче ставови ученика основне школе према књижевном стваралаштву Бранислава Нушића, као и да се сагледају естетски квалитети, идеје и вредности које су ученици усвојили.

У истраживању су учествовали ученици од петог до осмог разреда основне школе „Раде Кончар” у Земуну, која је одабрана због тога што је у њој заступљена хетерогена структура ученика. Истраживање је обављено у другој недељи марта 2016. године у свим одељењима од петог до осмог разреда основне школе (укупно 4 одељења петог разреда, 3 одељења шестог разреда, 4 одељења седмог разреда и 4 одељења осмог разреда). Анкетирано је 83 ученика петог разреда, 70 ученика шестог разреда, 72 ученика седмог разреда и 76 ученика осмог разреда – укупно 301 ученик.

Испитаници су на једном школском часу попуњавали упитник који се базирао на анализи читалачког чина и познавања текстова Бранислава Нушића који су предвиђени за дати разред. За сваки разред припремљен је посебан упитник који је сачињен у складу са важећим наставним програмом, усклађен са оријентационим распоредом градива четворо наставника те школе и примерен узрасту ученика. У упитнику преовлађују питања отвореног типа, којима се ученици подстичу да образлажу утиске, размишљања и ставове подстакнуте Нушићевим стваралаштвом и да издвајају важније уметничке чиниоце (смешне ликове, ситуације, догађаје) који су побудили њихову пажњу и подстакли их на уметничко доживљавање. Питања затвореног типа анализирају читалачка интересовања ученика, њихово наставно сазнавање и вредновање часова на којима се проучавају Нушићева дела, као и индивидуални ставови о позоришним, филмским и телевизијским извођењима. Да би се настава књижевности повезала са наставом језика, у анкети се налазе и питања којима се проверава усвојеност

значања фреквентних речи из пищевог опуса, као и писање наслова репрезентативних Нушићевих текстова. Питања отвореног типа осмишљена су тако да ученици, у складу са својим интересовањима и сензибилитетом, износе разноврсна гледишта. Питања затвореног типа заснована су на понуђеним одговорима које ученици заокружују или подвлаче. Анкете које су ученици попуњавали наведене су у Прилогу на крају рада.

Ставови ученика петог разреда основне школе

Упитник за пети разред садржи дванаест питања којима се анализирају ставови ученика о роману *Хајдуци*, њихово вредновање наставних околности у којима се одвија читање и тумачење Нушићевог дела и проверава заступљеност театролошких, филмских и телевизијских остварења у наставним и ваннаставним околностима.

На основу резултата анкете 81 ученика петог разреда (97,5%) сазнајемо да је роман *Хајдуци* ученицима најомиљенији, а потом следе романи *Алиса у земљи чуда*, *Робинзон Крусо*, *Бела Грива* и *Доживљаји Тома Сојера*. Двоје испитаника није дало одговор на ово питање (2,4%).

Табела 18: Омиљени роман у петом разреду.

Бранислав Нушић, <i>Хајдуци</i>	Луис Керол, <i>Алиса у земљи чуда</i>	Данијел Дефо, <i>Робинзон Крусо</i>	Рене Гијо, <i>Бела Грива</i>	Марк Твен, <i>Доживљаји Тома Сојера</i>
46	15	11	5	4
21 ученица	13 ученица	1 ученица	3 ученице	
25 ученика	2 ученика	10 ученика	2 ученика	4 дечака
55,4%	18,0%	13,2%	6%	4%

Романи *Хајдуци* и *Бела Грива* подједнако се допадају припадницима оба пола, док је роман *Алиса у земљи чуда* омиљен претежно девојчицама, а *Доживљаји Тома Сојера* дечацима.

Роман *Хајдуци* ученицима је занимљив због необичних доживљаја и несташлука јунака – њихових вршњака, који су представљени на духовит начин. Тај Нушићев роман ученицима је драг и због тога што им пружа могућност да се идентификују са јунацима из дела. *Алиса у земљи чуда* омиљена је књига због занимљивих догађаја, маштовитих и нестварних предела у којима борави главна јунакиња. Роман *Бела Грива* ученицима се допада због љубави, пожртвованости и пријатељства и авантура дечака Фалка и његовог коња. Роман *Робинзон Крусо* плени упорношћу, одлучношћу, храброшћу и спретношћу главног јунака и његовом сналажљивошћу да преживи сâм на пустом острву. Роман *Доживљаји Тома Сојера* дечацима се допада због јунакових несташлука и његовог опонирања свету одраслих. Истраживање показује да ученици суд о делу формирају на основу занимљивости фабуле, духовитости приповедања, одлучности и храбрости јунака да остваре своју замисао, поучности приче, појава које су побудиле њихово највеће интересовање и емоција које књижевно дело побуђује у њима.

На основу резултата анкете запажа се да су се ученици у роману *Хајдуци* највише смејали:

- портретима дечака, њиховим смешним причама и именима – 31 ученик (37,3%);
- опремању дечака и њиховом одласку у хајдуке – 13 ученика (15,6%);
- сусрету хајдука и магарца – 13 ученика (15,6%);
- физичком кажњавању дечака – 13 ученика (15,6%);
- боравку хајдука у свињцу – 5 ученика (6%);
- Брбином сукобу са Матамутом – 2 ученика (2,4%).

Шесторо ученика није одговорило на ово питање.

Запажамо да ученици петог разреда уживају у духовитим портретима и несташлацима јунака и имају благонаклон став према њиховој спремности да се ослободе контроле одраслих. Неки испитаници подржавају јунаке зато што верују да они имају права да одлучују о свом понашању и својој будућности. Имају позитиван однос према њиховој друштвености и потреби емоционалног везивања и ослонца у групи. Међу наведеним одговорима откривамо и један који може да нас зачуди и забрине. Кажњавање хајдука побудило је, уместо саосећања, забринутости и сажалења, смех и задовољство код 15,6% испитаника (10 дечака и

3 девојчице). Агресију према хајдуцима ученици доживљавају као заслужену казну и подржавају је. Разлози томе могу бити разноврсни. Агресија као најзначајнији негативни социјални мотив присутан је у савременом друштву, социјалном окружењу, породици, на телевизији, у штампи и у мултимедијалним садржајима који служе за забаву и разоноду ученика. Ако се агресија као начин испољавања континуирано пласира ученицима, онда је они прихватају као уобичајену и нормалну појаву и временом почињу да налазе оправдање за њено испољавање. У настави би требало указати ученицима на њену деструктивност и помоћи им да изграде свест о томе на који начин ју је могуће спречити, спутати и каналисати.

Ученицима петог разреда најомиљенији јунак *Хајдука* је Сима Глуваћ (22%), а потом следе Чеда Брба (18%), Миле Врабац (18%), Жика Дроња (16,8%), Матамута (6%), приповедач Бранислав (0,48%), Мита Трта (2,4%) и Лаза Цврца (1,2%). Четворо ученика није могло да издвоји само једног омиљеног хајдука (4,8%), а четворо испитаника (0,48%) није одговорило на захтев.

Табела 19: Омиљени лик у роману *Хајдуци*.

Књижевни лик	Ученице	Ученици	Укупно	Особине
Сима Глуваћ	12	7	19	досетљив, сналажљив, маштовит, уме да надмудри професора, добар глумац, одговара само оно што зна, духовит
Чеда Брба	5	10	15	најстарији, најјачи, вођа, несташан, самоуверен, сигуран у себе, доминантан, преувеличава ствари, хвалисав, лажљив, воли да је у центру пажње
Миле Врабац	8	7	15	добар проналазач, плашљив, смешан, лажов, стално гладан, једе на часу, не скида капу пред свештеником

Књижевни лик	Ученице	Ученици	Укупно	Особине
Жика Дроња	6	8	14	неуредан, немаран, лежеран, опуштен, прљав, запуштен, пише по гардероби, није му важно како изгледа, вредан, брљив, расклиматан
Матамута	/	5	5	најјачи, неустрашив, повучен, најхрабрији
Приповедач	4	/	4	занимљив, несташан, није самокритичан, другачији је од чланова дружине, духовит
Мита Трта	/	2	2	смешно име
Лаза Цврца	/	1	1	необичан

Запажамо да су за Матамуту, Миту Трту и Лазу Цврцу гласали искључиво дечаци, док су за приповедача Бранислава гласале само девојчице. Остали ликови били су подједнако миљеници и девојчица и дечака. Откривамо да ученици позитивно вреднују физичку снагу, жељу за истицањем, упорност, сналажљивост, храброст и духовитост јунака. Омиљени поступци су они у којима дечаци испољавају бунт према родитељима, одраслима и професорима.

Васпитни значај Нушићевог романа *Хајдуци* огледа се у томе што омогућава да ученици критички вреднују неприхватљиво понашање хајдука и њихових родитеља. Очекивано је да ће се током доживљавања, сазнавања и тумачења уметничког света и ликова романа код ученика развити саосећање (емпатија и пројектовање). Љиљана Бајић сматра да књижевна дела која су закупила пажњу ученика, побудила њихову радозналост и подстакла их на размишљање на најбољи начин могу да допринесу усвајању моралних схватања, врлина, позитивних навика, ваљаних ставова и пожељног понашања ученика.⁴⁸⁰

Анкетирање ставова ученика о вредновању лепог и ружног поступања хајдука и њихових родитеља и просуђивања њихових добрих и лоших намера показује да 23 ученика (27,7%) одобрава одметање дечака у хајдуке, 37 ученика

⁴⁸⁰ Љиљана Бајић, *Одабране наставне интерпретације*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2004, стр. 85.

(44,5%) осуђује њихов поступак, 8 ученика истовремено и одобрава и осуђује (9,6%), а 15 ученика нема никакав став поводом тог питања (18%).

Ученици који одобравају одлазак дечака у хајдуке сматрају да су они такву одлуку донели због:

- дечје игре која их је учинила храбријим, јачим, сналажљивијим у животу и научила их да брину о себи – 14 ученика (16,8%);

- крутости професора, тешких захтева, честих кажњавања и неправди у школи – 4 ученика (4,8%);

- потребе за слободом, жеље да следе своје снове и намере да успеју у томе – 4 ученика (4,8%).

Ученици који осуђују одлазак дечака у хајдуке сматрају да су они:

- побегли од школских обавеза и уплашили и забринули родитеље – 18 ученика (21,6%);

- били мали и несвесни опасности које су могле да им се десе – 15 ученика (18%);

- подлегли негативном утицају Чеде Брбе – 2 ученика (2,4%).

Ставови ученика петог разреда према кажњавању јунака разноврсни су. За кажњавање се изјаснило 54 ученика (65%), против кажњавања је 20 испитаника (24,2%), а без одговарајућег става је 9 ученика (10,8%). Највећу дилему ученици имају поводом начина кажњавања јунака. 16,8% (14) испитаника мисли да дечаке није требало казнити батинама, 42,1% (35) ученика су за блаже физичко кажњавање, а четворо ученика (4,8%) сматра да јунаке није требало тући на улици, већ искључиво у кући. Само троје ученика (3,6%) изјаснило се да осуђује физичко кажњавање као васпитну меру, а једна ученица је изразила да је била тужна због начина како су хајдуци кажњени. Шест ученица (7,2%) сматра да би много делотворније било да су родитељи отворено разговарали са децом о учињеном преступу и да су им помогли да га схвате, него што су их строго физички казнили и понизили пред другима. Ученице сматрају да ће забрана и казна довести до још већег бунта, пркоса и отпора јунака и да ће се они отуђити од својих родитеља. 71 ученик је навео шта су научили читајући Нушићев роман, а 12 ученика није одговорило на овај захтев. Испитаници су навели следећа сазнања до којих су дошли читајући *Хајдуке: Никада не треба напустити*

родитеље зато што су нам они највећа подршка у животу; Не треба лагати родитеље и отићи од куће без њиховог одобрења; Не треба бежати од куће због школе; Важно је саслушати и усвојити савет родитеља; Родитељи и деца ће се увек волети и поштовати; Никада не дозволити другоме да одлучује уместо тебе; Лепо је маштати, али је важно водити рачуна о туђим осећањима и не мислити само на себе; Свака авантура може бити опасна; Размисли и посаветуј се са родитељима пре но што донесеи значајну одлуку; Не треба ићи у хајдуке без питања или без родитеља; Детињство је најбољи део живота ако га проведемо у игри и дружењу; Треба следити своје снове и никад не одустати; Није добро бити лењивац који не учи; Научио сам да не треба тући децу и бити зао.

На основу коментара увиђамо да ученици саосећају са ликовима који су се нашли у неприлици и увиђају да у *Хајдуцима* подједнако брину, стрепе и пате и родитељи и њихова деца.

Три питања у анкети су затвореног типа и пружају могућност ученицима да подвуку понуђене одговоре и повежу мање познате речи са њиховим значењима. Желели смо да проверимо колико је ученика усвојило фреквентне речи (*зоологија, земљопис, рачуница, епидемија*) са којима су се први пут сусрели у роману *Хајдуци*. Истраживање је показало да су сви ученици тачно повезали мање познате речи са њиховим значењем, изузев једног ученика који наставу прати по индивидуализованом образовном плану.

Ученици су часове на којима се обрађују Нушићеви текстови вредновали као занимљиве (66 ученика), креативне (49 ученика), пријатне (27 ученика), лепе (25 ученика), уобичајене (6 ученика), напете (5 ученика) и досадне (4 ученика). Запажамо да часове на којима се изучавају Нушићеви хумористички текстови позитивно вреднује 86,7% ученика, а негативно 13,2% ученика. Анкета показује да су ученицима посебно драги часови на којима се драматизују и сценски изводе Нушићеви текстови. 89,1% испитаника сматра да су такви часови занимљиви (56 ученика), креативни (45 ученика), лепо (35 ученика), посебни (34 ученик) и динамични (16 ученика). Само 9 ученика (8,91%) такве часове доживљава као напорне.

Изненађује резултат анкете који показује да 74 испитаника (89,1%) није гледало ниједно Нушићево дело у позоришту, на телевизији или преко интернета. Само четворо ученика петог разреда (0,48%) гледало је Нушићева дела у позоришту:

- комедију *Госпођа министарка* – 3 ученика;
- комедије *Госпођа министарка*, *Сумњиво лице*, *Народни посланик* – 1 ученица.

Петоро ученика гледало је екранизације Нушићевих дела на телевизији, и то:

- филм *Хајдуци* – 3 ученика;
- *Аутобиографију* – 2 ученика;
- *Нушићеве дане* – 1 ученик.

Док читају Нушићев роман, ученици наводе да се осећају заинтересовано (13 ученика), узбуђено (12 ученика), лепо (8 ученика), пријатно (7 ученика), ведро (5 ученика), одлично (4 ученика), опуштено (4 ученика), радосно (4 ученика), испуњено (4 ученика), посебно (4 ученика), срећно (3 ученика), смирено (3 ученика). Један ученик навео је да не осећа ништа посебно, а једанаест ученика није одговорило на питање.

Ставови ученика шестог разреда основне школе

Првих пет питања у упитнику односи се на испитивање читалачких доживљаја (осећања, расположења, размишљања, ставова) ученика о Нушићевим текстовима које су прочитали у петом и шестом разреду.

Анкета показује да су ученици прочитали програмом предвиђене текстове у следећем односу: *Хајдуци* – 67 ученика (95%), *Кирија* – 54 ученика (77%), *Аутобиографија* – 50 ученика (71,5%) и *Аналфабета* – 45 ученика (64%). На основу анализе наведених параметара код ученика шестог разреда запажа се пад интересовања за читање Нушићевих прозних остварења за 23,5% и њихова мања заинтересованост за читање драмских остварења за 12,8%.

Истраживање показује да су ученицима шестог разреда омиљени романи *Хајдуци* (32%) и *Орлови рано лете* (27%), а потом следе *Робинзон Крусо* (15,7%), *Доживљаји Тома Сојера* (14%) и *Аутобиографија* (8%). Роман *Хајдуци* омиљен је:

- због занимљивих ликова и узбудљивих догађаја (16 ученика);
- хумористичке тематике и духовитости ликова (12 ученика);
- деце као јунака романа (7 ученика);
- зато што јунаци не воле школу (2 ученика);
- зато што сваки јунак има свој надимак (1 ученик).

Ученици су роман оценили као забаван, узбудљив, духовит и креативан, а омиљене особине ликова су храброст и одважност.

Роман *Орлови рано лете* ученици радо читају због:

- занимљивих авантура (8 ученика);
- ликова деце у роману (8 ученика);
- сложности Јованчетове дружине и другарства у чети (4 ученика);
- избегавања школе (4 ученика);
- побуђивања емоција током читања (1 ученик).

Ученици као врлине Нушићевих јунака истичу храброст, доброту и солидарност, а слога и пријатељство су вредности које им се допадају. Седморо испитаника меша ликове из романа *Хајдуци* и *Орлови рано лете*.

Роман *Робинзон Крусо* ученицима се допада због:

- занимљивих догађаја и авантуристичке тематике (10 ученика);
- јунакове истрајности и снажљивости у свакој ситуацији (1 ученик);
- пријатељства међу ликовима (1 ученик);
- поучности (1 ученик);
- бежања од куће (1 ученик).

Роман *Доживљаји Тома Сојера* представља омиљену књигу зато што:

- има занимљивог, истрајног и несташног главног јунака (9 ученика);
- представља интересантне догађаје (7 ученика);
- обрађује озбиљну тематику (2 ученика);
- приповеда о одрастању (1 ученик);
- има јунака који не воли школу (1 ученик).

На основу анкете можемо да закључимо да су ученицима шестог разреда привлачни романи за децу и пустоловни романи због узбудљивих, несвакидашњих догађаја који се приказују на занимљив и духовит начин. Ученицима се допадају јунаци који су склони авантурама, воле да истражују непознате крајеве, суочавају се с многим препрекама и имају толерантан однос према члановима дружине. Свим јунацима својствен је бунтовнички однос према школи и свету одраслих. Запажа се да су ученицима блиски ликови чији су ставови усаглашени са њиховим, тако да они могу да се поистовете са јунацима и заузимају, најчешће, благонаклон став према њиховим несташлуцима.

Пошто 29,5% ученика шестог разреда није прочитало Нушићеву *Аутобиографију*, разумљиво је што је тај роман последњи на листи по омиљености. Ученици који су прочитали *Аутобиографију* сматрају је драгоценом књигом због:

- хумористичке тематике (4 ученика);
- начина на који писац приповеда о свом животу (3 ученика);
- занимљивих догађаја (3 ученика);
- сналажљивости приповедача у различитим ситуацијама (1 ученик);
- његовог приповедања о првој љубави (1 ученик).

Најзанимљивији драмски текстови, према мишљењу ученика шестог разреда, представљају Нушићеве једночинке *Кирија* (38,5%) и *Аналфабета* (24,5%), а потом следе радио-драма *Капетан Џон Пиплфокс* (20%), драма за децу *Биберче* (12,5%) и комедија *Избирачица* (2,8%). Двоје испитаника није навело ниједан драмски текст као омиљен (2,8%).

Једночинка *Кирија* се ученицима допада због:

- креативности, духовитости и маштовитости приказаног догађаја (12 ученика);
- доброг, креативног, пожртвованог и духовитог оца који се труди да деца безболније прихвате предстојеће непријатне догађаје (6 ученика);
- реалистичне тематике у којој се приказује сиромаштво сложне породице (5 ученика);
- часа на којем су изражајно и интерпретативно читали текст по улогама (3 ученика);

- драмских елемената у делу (1 ученик).

Нушићева једночинка *Аналфабета* је ученицима омиљен комад због:

- занимљиве тематике и вербалне комике (13 ученика);
- часа на којем су изражајно и интерпретативно читали текст по улогама (1 ученик).

Троје испитаника није образложило свој избор.

Радио-драма *Капетан Џон Пиплфокс* на ученике је оставила добар утисак због:

- хумора (5 ученика);
- занимљивих ликова и њихових необичних имена (4 ученика);
- маштовитости, напетости и узбудљивости сцена (3 ученика);
- упорности главног јунака да ухвати и савлада аждају (2 ученика);
- часа на којем су изражајно и интерпретативно читали текст по улогама (2 ученика).

Један ученик није образложио одговор.

Драма за децу *Биберче* омиљен је комад због:

- приказивања догађаја на маштовит, занимљив и узбудљив начин (4 ученика);
- фантастичних ситуација приказаних на маштовит начин (2 ученика).

Троје ученика није образложило одговор.

Комедија *Избирачица* се издваја као омиљен текст због своје поучности (2 ученика).

На основу анализе анкете запажамо да се ученици опредељују за драмска дела у којима се догађаји приказују на маштовит, занимљив, духовит и узбудљив начин. Хумор у драмском тексту ученике опушта, ствара задовољство током читања и мотивише их за рад на часу. Они саосећају са позитивним ликовима и цене њихове напоре да проблеме превазиђу на маштовит и оригиналан начин. Показује се да су ученицима часови изражајног и интерпретативног читања драмских текстова драгоцени, занимљиви и да подстичу њихову вољност за рад (читање, доживљавање и тумачење драмског текста).

У наредних десет питања ученици се подстичу да износе читалачке утиске и ставове о прочитаним Нушићевим делима (роману *Хајдуци*, једночинки *Кирија* и роману *Аутобиографија*).

Откривамо да су се ученици у роману *Хајдуци* највише смејали:

- физичком кажњавању хајдука (12 ученика);
- портретима дечака и њиховим надимцима (11 ученика);
- припремању дечака за одлазак у хајдуке (9 ученика);
- испољавању немоћи и страха дечака у шуми (8 ученика);
- духовитости Симе Глуваћа у школи (4 ученика);
- духовитим авантурама хајдука у шуми (4 ученика);
- Брбином хвалисању како је победио Матамуту (3 ученика);
- сусрету и сукобу дечака са магарцем (3 ученика);
- заточеништву хајдука у свињцу (3 ученика);
- смишљању надимака наставницима (2 ученика);
- заклинању хајдука на гробу Максе Жабе (2 ученика);
- казивању прича у шуми (1 ученик);
- безуспешном учењу Жике Дроње (1 ученик).

Забрињава задовољство које агресија побуђује код ученика (17,1% ученика је уживало у физичком кажњавању хајдука). Мада је агресивно понашање родитеља у описаној ситуацији оправдано заслуженом казном и тако се доживљава као нужно и праведно, наставник на часу треба да укаже на негативне стране физичког и психичког насиља и да са ученицима поразговара о могућим начинима васпитног деловања на децу. Бихевиористи сматрају да је агресија научно понашање које се највише усваја по принципу учења по моделу. Ако се агресивно понашање поткрепљује или се не указује на његову бруталност, онда ученици могу стећи мишљење да је такав образац понашања пожељан и делотворан. С друге стране, ученици агресију уче и посматрајући туђе насилничко поступање, а таквих примера има и у литератури.

По мишљењу ученика најзанимљивији ликови Нушићевих *Хајдука* су Чеда Брба (18 ученика) и Сима Глуваћ (18 ученика), а потом следе Лаза Цврца (6 ученика), Миле Врабац (4 ученика) и Жика Дроња (1 ученик). Чеда Брба је омиљен јунак због тога што је јак, несташан, самоуверен и неваљао. Он се

ученицима допада и зато што је главни у дружини, предводи хајдуке и командује им. Ученицима су духовити његово име и надимак, начин приповедања о послу и опхођења у опасним ситуацијама. Ученици запажају да се Чеда Брба прави храбријим но што јесте и да воли да се прави важан пред другима. Они испољавају симпатије према његовим манама, а као најзначајније истичу плашљивост, хвалисавост и кукавичлук. Сима Глуваћ је ученицима драг због своје досетљивости и сналажљивости у школи. Они цене његову способност прилагођавања и домишљатост у комуникацији са професорима. Лаза Цврца је ученицима занимљив због тога што је забаван, духовит, највеселији у дружини и позитивно сагледава проблеме. Неким ученицима је он драг и због тога што је најнижи и најмањи хајдук. Миле Врабац се ученицима допада због своје необичности, а Жика Дроња зато што је неуредан и лежеран. Ученици су Нушићеве хајдуке сагледали у контексту у којем се јављају, при чему су посебно истицали њихове духовите поступке и речи. Они су запажали смешно и необично у њиховом изгледу и поступцима, али су у вредновању испољили разумевање и добронамерност.

Наредним питањима у упитнику ученици се афирмишу да вреднују сâм читалачки чин и да откривају сазнања која су стекли читајући Нушићеве *Хајдуке*.

Одлазак дечака у хајдуке и њихов бег од куће и школе осуђује 16 ученика (22,8%), оправдава 28 ученика (40%), делимично осуђује и оправдава 7 ученика (10%), а без става је 13 ученика (18,5%). Петоро ученика није одговорило на захтев (7,1%). Ученици који оправдавају поступке хајдука сматрају да су их на то подстакли строги родитељи и наставници који су их стално грдили и кажњавали. Они истичу да су дечаци желели да бекством у шуму докажу да су храбри и велики. Неколико ученика сматра да су дечаци отишли у хајдуке ради забаве и зато што не воле да иду у школу. Мањи број испитаника њихов поступак оправдава тиме што су детињастии и воле да се играју и да маштају. Један ученик сматра да су се дечаци одметнули у хајдуке зато што су мислили да их родитељи не воле.

Испитаници који не одобравају поступање хајдука сматрају да су дечаци својим поступком забринули родитеље и насекирали их, да нису помишљали шта се све могло десити у тој авантури. Један испитаник сматра да су они у хајдуке

отишли да би пљачкали, а други сматра да је неразумно што су због школе побегли од куће.

У складу са својим уверењима, ученици су заузели одговарајуће ставове и према кажњавању хајдука. Да су ученици оправдано и на одговарајући начин кажњени, сматра 24 ученика (34%). Да су дечаци заслужили казну, али не и батине, сматра 21 ученик (30%). Седморо ученика мисли да хајдуке није требало казнити (10%), а један ученик сматра да је требало да добију још више батина (1%). Један испитаник наводи да је требало казнити одрасле који су их физички казнили (1%). Троје ученика је предложило следеће казне: дечаке је требало затворити седам дана у соби, дечацима је требало забранити да излазе један дан. Само један ученик је навео да је са хајдуцима требало поразговарати о проблемима који су их подстакли да побегну од куће.

У складу са својим уверењима ученици су навели следеће поруке: *Непромишљене одлуке не треба доносити; Један дечак не може ништа, али уједињена група је способна за све; Не треба бежати од проблема; Дете треба да се забавља, али не треба да претерује у забави; Деци треба допустити да се забављају, али их научити да поштују границе; Никад не ради оно за шта ниси спреман; Будите храбри и будите дете; Добро размисли пре доношења важних одлука; Не треба лагати; Не треба бежати из школе; Не треба бежати од куће; Нигде не треба да одеш без одобрења родитеља; Не треба почети ништа радити а не завршити; Буди храбар и обазрив; Увек треба бити веома упоран; Не иди у хајдуке док си млад; Увек слушај родитеље; Трбало је слушати родитеље; Треба радити шта хоћеш; Не бежи чак и кад је све лоше; Не треба се доказивати пред другима јер то може донети само невоље, без обзира на то шта мисли околина.*

Једночинка *Кирија* оставила је снажан утисак на 60% ученика. Ученике су ганули:

- маштовито путовање и духовито дочаравање градова и држава (16 ученика);
- поступање оца, његова доброта и настојање да испуни дечје жеље и снове (16 ученика);

- замишљено путовање као покушај оца да припреми децу за предстојеће догађаје (7 ученика);

- сиромаштво породице (7 ученика);

- тужан крај (3 ученика).

40% ученика није разматрало ово питање.

Ученицима се посебно допала очева намера да, упркос томе што је био тужан и несрећан због предстојећих збивања, покуша да игром орасположи децу и припреми их за конфискацију имовине. Они су показали да саосећају са недаћама ове породице и разумеју проблем сиромаштва и осећај немоћи. Ученици су као изузетне вредности истакли: сложеност породице, њихову узајамну подршку, нежност, поштовање и љубав. Лик оца је придобио највише симпатија. Ученицима се допала његова досетљивост, креативност, маштовитост у представљању замишљених градова, његова решеност да упркос сиромаштву учини живот породице смисленим и настојање да игром забави, орасположи, заштити децу и припреми их за догађаје који ће уследити. Ученици подржавају родитеље у настојању да у машти остваре заједно са децом њихове жеље. Неки испитаници су наводили да их је овај текст узнемирио и да су осећали тугу због неправде коју је породица доживела на крају. Једна ученица је истакла да јој је тешко што и данас живимо у земљи у којој неки могу само да замишљају како изгледа свет ван њиховог града. Двоје ученика је навело да ће настојати да заврши добре школе како би имали више времена и пружили боље могућности својој породици. Двоје ученика је осудило поступак оца сматрајући да даје деци лажну наду да путују, а заправо се спремају за исељење. Они су сматрали да је дужност родитеља да децу упознају са реалном ситуацијом у којој се налазе. Већина ученика негодовала је због доласка финансирања и одузимања имовине овој породици. 70% ученика је довело у везу наведене поруке са једночинком *Кирија*. Нушићев драмски текст им се допада и због тога што се у њима критикује власт и осуђују богати.

Нушићева *Аутобиографија* побуђује смех код ученика који су је прочитали. Ученици памте епизоде у којима је на хумористичан начин представљена заосталост школског система оног времена и занимљиве ситуације из пишевог

детињства. Ученици као посебно занимљива поглавља наводе *Прву љубав*, *Час географије* и *Верску наставу*. Ученици су се најслађе смејали:

- приповедачевом испољавању љубави у бурету (17 ученика);
- његовом покушају самоубиства конзумирањем шибица (7 ученика);
- очигледној настави на часу географије (6 ученика);
- приповедачевим несташлукима (6 ученика);
- духовитом приповедању о одрастању (6 ученика);
- одговарању на верској настави (3 ученика);
- портретима приповедачевих девојака (3 ученика).

Два питања упитника проверавају колико су ученици шестог разреда усвојили речи које су биле заступљене у Нушићевим текстовима (*Кирија – претензија*, *уобразити*; *Хајдуци – епидемија*, *рачуница*; *Аутобиографија – земљопис*; *Аналфабета – депеша*). Истраживање је показало да 23 ученика зна значење свих наведених речи (32,8%), а да 47 ученика није усвојило значење свих наведених речи (67,1%). Од тога, 38 ученика (54,2%) не зна значење речи *уобразити* и *претензија*, 26 ученика не зна шта означава *депеша* (37,1%), 23 ученика не разуме значење речи *аналфабета* (32,8%), 18 ученика не зна значење речи *кирија* (25,7%), *рачуница* је непозната реч за 17 ученика (24,2%), а *земљопис* за 12 ученика (17,1%). Овакав резултат показује да ученици шестог разреда нису усвојили неопходан фонд речи, што онемогућава разумевање, доживљавање и тумачење наведеног дела. Показало се да ученици који нису прочитали неко од поменутих Нушићевих дела нису ни имали могућност да чују, разумеју и усвоје значења тих речи – 36 ученика (51,4%). Шесторо ученика (8,5%) који су прочитали сва програмом предвиђена Нушићева дела није усвојило значење једне (*претензија*) или две речи (*депеша*, *уобразити*). Ученике би у наставном раду у истраживачким задацима требало подстицати да обрате пажњу на непознате речи и да их тумаче уз помоћ објашњења из књиге или речника.

Сагледавајући Нушићево стваралаштво ученици су наводили важне животне истине: *Увек треба гледати на живот позитивно и радовати се сваком новом дану*; *Све се може пребродити кад имаш пријатеље и породицу која те воли*; *Мањом је могуће забавити се и без новца*; *У животу треба бити упоран и знати шта хоћеш*; *Треба бити упоран како би се циљеви остварили*; *Родитеље*

треба слушати и поштовати иако некад нису у праву; Живот није игра; У сваком тренутку можемо донети одлуку која нас може одвести у пропаст; Није увек све праведно у животу и углавном боље успевају преваранти него поштени људи; Лепо је бити духовит и писмен.

Ученици истичу да воле да читају Нушићеве текстове због духовитости приповедања, занимљивих и смешних догађаја и њихове поучности. Они сматрају да су пишчеви текстови примерени њиховом узрасту и зато су и данас актуелни.

Последњим питањима у упитнику испитују се облици рада подстакнути текстом. Показало се да је само деветоро ученика (12,8%) гледало позоришне представе, и то: *Госпођу министарку* – 7 ученика (10%), *Кирију* – 3 ученика (4,2%), *Покојника* – 2 ученика (2,8%), *Сумњиво лице* – 1 ученик (1%), *Мистер Долар* – 1 ученик (1%). 78,5% ученика није гледало ниједну позоришну представу нити филм снимљен по Нушићевим делима, а само троје ученика је гледало филм *Хајдуци* (4,2%). Три ученице су изјавиле да би волеле да могу да оду у позориште и да се надају да ће им тамо бити лепо и занимљиво. Двојица ученика су саопштила да их позориште не занима и да не намеравају никад да иду тамо.

Последња два питања односе се на испитивање ставова ученика поводом часова на којима се изражајно читају драмски текстови и драматизују одломци из прозних дела. Ученици наводе да се изражајно читање по улогама и драматизовање одломака из Нушићевих дела на часу српског језика изводе: ретко – 32 ученика (45,7%), често – 16 ученика (22,8%), увек – 15 ученика (21,4%) и никад – 4 ученика (5,7%). Истраживање показује да су такви часови ученицима омиљени. Они сматрају да су такви часови занимљиви – 44 ученика (62,8%), креативни – 33 ученика (47,1%), уобичајени – 21 ученик (30%) и динамични – 8 ученика (11,4%). За разлику од већине, 11 ученика сматра да су часови драматизације досадни и напорни (15,7%).

Овакви часови задовољавају потребу ученика за афирмацијом и самопотврђивањем, те би их у настави требало чешће планирати и реализовати.

Ставови ученика седмог разреда основне школе

Упитник за седми разред садржи осамнаест питања којима се ученици подстичу да изнесу утиске о Нушићевим текстовима (*Хајдуци*, *Кирија*, *Аналфабета*, *Аутобиографија*) и да свестраније образложе своје доживљаје.

Анкетирана су 72 ученика седмог разреда, који су навели да су им најомиљенији романи *Орлови рано лете* Бранка Ђопића и *Хајдуци* Бранислава Нушића, а потом и *Робинзон Крусо* Данијела Дефоа, *Поп Ђура и поп Спира* Стевана Сремца и Нушићева *Аутобиографија*.

Табела 20: Омиљени роман у седмом разреду.

Бранко Ђопић, <i>Орлови рано лете</i>	Бранислав Нушић, <i>Хајдуци</i>	Данијел Дефо, <i>Робинзон Крусо</i>	Стеван Сремац, <i>Поп Ђура и поп Спира</i>	Бранислав Нушић, <i>Аутобиографија</i>
30	19	9	8	7
15 ученица	6 ученица	5 ученица	6 ученица	7 ученица
15 ученика	13 ученика	4 ученика	2 ученика	
41,6%	26,3%	12,5%	11,1%	9,72%

У роману *Орлови рано лете* ученицима се допадају:

- храбри, пожртвовани и спретни ликови који су њихови вршњаци – 12 ученика (16,6%);
- занимљиве авантуре и узбудљив завршетак – 10 ученика (13,8%);
- сложни и пријатељски односи међу члановима дружине – 5 ученика (6,9%);
- духовите епизоде – 3 ученика (4,1%).

Роман *Хајдуци* ученицима је омиљен због:

- авантуристичке тематике која је усклађена са њиховим интересовањима и узрастом – 8 ученика (11,1%);
- духовитих портрета и надимака ликова и њиховог испољавања у роману – 8 ученика (11,1%);

- поучности дела – 3 ученика (4,1%).

Роман *Робинзон Крузо* ученици воле због оригиналности приповедања о узбудљивом животу главног јунака, необичних авантура које је доживео и његове сналажљивости да се прилагоди датим условима и преживи на пустом острву.

Роман *Поп Ђира и поп Спира* ученицима се допада због хумористичке тематике и поучних сазнања о начину живота људи у прошлости.

Нушићеу *Аутобиографију* ученици радо читају због:

- духовитости у приповедању о детињству Бранислава Нушића – 4 ученика (5,5%);
- приповедања о заљубљивању Бранислава Нушића на занимљив и ученицима примерен начин – 3 ученика (4,1%).

Табела 21: Омиљена драма у седмом разреду.

Бранислав Нушић, <i>Кирија</i>	Јован Стерија Поповић, <i>Покондирена тиква</i>	Бранислав Нушић, <i>Аналфабета</i>	Коста Трифковић, <i>Избирачица</i>	Љубиша Ђокић, <i>Биберче</i>	Душан Радовић, <i>Капетан Џон Пиплфокс</i>
17	16	14	11	7	4
13 ученица	8 ученица	5 ученица	7 ученица	4 ученица	1 ученица
4 ученика	8 ученика	9 ученика	4 ученика	3 ученика	3 ученика
23,6%	22,2%	19,4%	15,2%	9,72%	5,55%

Троје испитаника (0,41%) није навело ниједан драмски текст као омиљен.

Једночинка *Кирија* ученицима седмог разреда занимљива је због:

- очевог поступања према деци и њиховом припремању да се суоче са реалношћу – 8 ученика (11,1%);
- оригиналности, маштовитости и духовитости породичне игре – 4 ученика (5,5%);
- сазнања да није све у новцу и да су срећа, задовољство и посвећеност породици могуће и без њега – 4 ученика (5,5%).

Један ученик није образложио свој избор.

У комедији *Покондирена тиква* пажњу ученика заокупљају:

- смешно у поступцима, говору и изгледу комичних типова – 8 ученика (11,1%);

- ликови Феме, Евице и Васе – 6 ученика (8,3%).

Нушићева једночинка *Аналфабета* ученицима се допада због:

- вербалне комике у тумачењу непознатих речи – 9 ученика (12,5%);
- поучности – 3 ученика (4,1%).

Троје ученика није образложило одговор (4,1%).

Комедија *Избирачица* Косте Трифковића ученицима се допада због поучности. У драми за децу *Биберче* ученицима се допада храброст и пожртвованост малог дечака који успева да спасе принцезу и победи зло. Радио-драму *Капетан Џон Пиплфокс* ученици памте по:

- часовима на којима су драматизовали текст – 2 ученика (2,7%);
- духовитим и узбудљивим сценама у којима је капетан надмудрио чудовиште – 2 ученика (2,7%).

На основу истраживања сазнали смо која су Нушићева дела ученици седмог разреда прочитали, што представљамо у табеларном приказу:

Табела 22: Читање Нушићевих текстова у седмом разреду.

<i>Хајдуци</i>	<i>Кирија</i>	<i>Аутобиографија</i>	<i>Аналфабета</i>	<i>Власт*</i>
пети разред	пети разред	шести разред	шести разред	седми разред
37 ученика	42 ученика	43 ученика	39 ученика	17 ученика
51,3%	58,3%	59,7%	54,3%	23,6%

Деветоро ученика наводи да није прочитало ниједан Нушићев текст (12,5%).

Према оријентационом распореду предвиђено је да се одломак из комедије *Власт* обрађује крајем марта тако да ученици нису били у обавези да га прочитају када смо их анкетирали. Податак који смо добили показује да се велики део ученика самоиницијативно припрема за часове читајући текстове из читанке без посебног задужења наставника. Анкета показује да поједини ученици читају и дела из Нушићевог опуса која нису предвиђена наставним програмом.

Табела 23: Гледање Нушићевих комедија у седмом разреду.

<i>Сумњиво лице</i>	<i>Општинско дете</i>	<i>Мистер Долар</i>	<i>Др</i>	<i>Госпођа министарка</i>
1 ученик	1 ученик	1 ученик	2 ученика	3 ученика
1,38%	1,38%	1,38%	2,77%	4,16%

Запажамо да 12,5% ученика седмог разреда сматра да је Бранислав Нушић написао роман *Орлови рано лете*, 9,7% мисли да је он аутор *Избирачице*, а 4,1% га сматра писцем *Поп Ђуре и поп Спире* и *Покондирене тикве*.

Занимало нас је да истражимо шта је ученике седмог разреда забавило и насмејало док су читали хумористичко дело. Ученици су навели смешне ситуације и поступке ликова као доминантне стваралачке поступке у делу по којима памте и вреднују Нушићев роман *Хајдуци*. Ученици су образлагали следеће уметничке појаве које су код њих побудиле ведро расположење и смех:

- опремање дечака за одлазак у хајдуке – 9 ученика (12,5%);
- хумористички портрети и надимци дечака – 7 ученика (9,72%);
- комичке појаве и смешне ситуације у којима се дечаци налазе одмећући се у хајдуке – 6 ученика (8,33%);
- боравак хајдука у свињцу – 5 ученика (6,94%);
- кажњавање хајдука пред свима – 5 ученика (6,94%).

На основу резултата анкете запажамо да су ученици превасходно запажали елементе смешног у изгледу и поступцима ликова и у ситуацијама у којима се они затичу. 7,57% испитаника наводи да се не сећа неке одређене духовите сцене из романа, 5% именује смешне епизоде из романа *Орлови рано лете*, а 31 ученик није одговорио на питање (43%).

Ученицима седмог разреда најомиљенији Нушићеви јунаци су Сима Глуваћ – 8 ученика (11,1%), Жика Дроња – 5 ученика (6,94%), Мита Трта – 4 ученика (5,55%), Чеда Брба – 2 ученика (2,77%), Лаза Цврца – 2 ученика (2,77%) из *Хајдука*, отац из *Кирије* – 7 ученика (9,72%), приповедач из *Аутобиографије* – 7 ученика (9,72%) и његова симпатија Перса – 2 ученика (2,77%), начелник из *Аналфабете* – 2 ученика (2,77%), Милоје из *Власти* – 2 ученика (2,77%).

Табела 24: Особине ликова у Нушићевим романима.

<i>Хајдуци</i>	<i>Хајдуци</i>	<i>Хајдуци</i>	<i>Хајдуци</i>
Сима Глуваћ духовит, сналажљив	Жика Дроња забораван, лежеран	Мита Трта лењ, успорен	Чеда Брба маштовит, предузимљив
<i>Кирија</i>	<i>Аналфабета</i>	<i>Аутобиографија</i>	<i>Хајдуци</i>
Отац креативан, духовит, пожртвован, посвећен, брижан	Начелник необразован, неспособан	Приповедач занимљив, симпатичан, несташан, пажљив, емотиван	Лаза Цврца спретан, окретан

Ученицима се допао начин очевог поступања са децом у једночинки *Кирија*. Они сматрају да је отац покушао све што је било у његовој моћи да у беду и сиромаштву забави децу, испуни њихове жеље и учини их срећним. Он је креативном игром усређио своју сиромашну породицу. Истраживање показује да 21 ученик саосећа са јунацима, разуме њихов обесправљен положај и немоћ и сажалева их (29,1%). Неразумевање и осуду ученици исказују у вези са поступањем судских извршитеља и власника стана. Један испитаник сматра да је отац погрешно поступио што је деци дао лажну наду и није им предочио реалне околности у којима се налазе.

По мишљењу 20 ученика (27,7%) *Прва љубав* је најупечатљивије поглавље из Нушићеве *Аутобиографије*. Приповедач је ученицима симпатичан због детињастог испољавања осећања. Он се труди да научи математику да би га заволео Персин отац, сече дугмиће са очевог капута да би Перси купио кифлу, љубав Перси исказује у бурету за купус и намерава са њом да умре једући палидрвца. Перса је ученицима драга због тога што су њен изглед, облачење и понашање представљени на духовит начин. Посебан утисак на шесторо ученика (8,33%) оставила су и поглавља у којима су духовито приказани несташлуци приповедача и школски дани (часови историје, географије и латинског језика). 29 ученика (40,2%) навело је да се најслађе смејало поступцима приповедача,

шесторо ученика сматра да је *Аутобиографија* досадна књига (8,33%), а 37 испитаника није изнело утиске у вези са овим Нушићевим делом (51,3).

Настојали смо да проверимо како ученици разумеју речи у контексту дела. Задатак се односио на једночинку *Аналфабета* и 36 ученика (50%) исправно је навело да школски надзорник није могао да буде аналфабета. Други задатак односио се на познавање мање познатих речи (*кирија, аналфабета, епидемија, рачуница, уобразити, аутобиографија*) које су ученици могли усвојити читајући Нушићева дела. Резултати анкете су показали да је 64 испитаника (88,8%) знало значење свих речи речи, један ученик није знао значење ниједне речи (1,38%), а седморо ученика није усвојило значење по две речи. У табеларном приказу наведене су речи чија значења ученици нису знали:

Табела 25: Објашњење речи.

<i>аутобиографија</i>	<i>епидемија</i>	<i>рачуница</i>	<i>аналфабета</i>	<i>уобразити</i>	<i>кирија</i>
2 ученика	1 ученица	1 ученик	1 ученик	3 ученице 2 ученика	2 ученице 1 ученик
2,77%	1,38%	1,38%	1,38%	6,94%	4,16%

Ученици су часове на којима се обрађују Нушићеве хумористични текстови оценили као занимљиве (72,2%), креативне (58,3%), лепе (52,7%), досадне (9,72%), напорне и напете (5,55%). Забрињава сазнање да 61 ученик седмог разреда (84,7%) није гледао ниједно Нушићево дело у позоришту, на телевизији или интернету. Десеторо ученика гледало је Нушићева драмска остварења у позоришту, а једна ученица гледала је филмове *Хајдуци* и *Аутобиографија* преко интернета. У табеларном приказу наведена су Нушићева дела која су поједини ученици гледали у позоришту, на телевизији и преко интернета.

Табела 26: Гледање Нушићевих остварења у седмом разреду.

<i>Кирија</i>	<i>Аналфабета</i>	<i>Госпођа министарка</i>	<i>Др</i>	<i>Сумњиво лице</i>	<i>Мистер долар</i>
2 ученице 1 ученик	2 ученице 2 ученика	4 ученице 2 ученика	1 ученица	1 ученица	1 ученица
4,16%	5,55%	8,33%	1,38%	1,38%	1,38%

Једна ученица навела је да је глумила у драматизацији одломка из Нушићевог романа *Прва љубав* и да је уживала посматрајући своје другове и другарице док глуме. Док читају Нушићеве текстове, ученици се осећају срећно, растерећено, релаксирано, опуштено, пријатно. Хумористички текстови буде интересовање и радозналост и подстичу маштовитост код ученика. Они са нестрпљењем ишчекују да открију шта ће се десити јунацима дела, осећају се полетно и уживају у читању. Нушићеве хумористички текстови умеју да их орасположе и растерете.

Ученици седмог разреда имају различито мишљење о томе да ли је Бранислав Нушић омиљен школски писац. 58,3% ученика сматра да јесте, 25% се изјаснило да не зна, а 16,6% мисли да није. Образлажући своје гледиште, ученици су навели да су Нушићева дела занимљива, духовита, поучна и примерена њиховом узрасту. Неки ученици навели су да су им омиљенији писци Иво Андрић, Јован Јовановић Змај и Десанка Максимовић.

Ставови ученика осмог разреда основне школе

Упитник за ученике осмог разреда садржи 16 питања, од којих је 13 отвореног типа, а 3 затвореног типа. Резултати анкете показују да ученици сматрају да су најзначајнија Нушићева дела *Хајдуци* – 64 ученика (84,2%), *Аутобиографија* – 54 ученика (71%) и *Сумњиво лице* – 52 ученика (68,4%). Осим њих, ученици су наводили и комедију *Госпођа министарка* – 17 ученика (22,3%), једночинке *Аналфабета* – 13 ученика (17,1%), *Кирија* – 7 ученика (9,21%), комедије *Власт* – 3 ученика (3,94%), *Народни посланик* – 2 ученика (2,63%), *Др* –

1 ученик (1,31%), *Покојник* – 1 ученик (1,31%), *Пут око света* – 1 ученик (1,31%). Троје ученика није навело ниједно Нушићево дело (3,94%).

Испитаници су прочитали програмом прописана Нушићева дела у следећем односу:

Табела 27: Књижевна дела Бранислава Нушића у основној школи.

<i>Хајдуци</i> 5. разред	<i>Кирија</i> 5. разред	<i>Аналфабета</i> 6. разред	<i>Аутобиографија</i> 6. разред	<i>Власт</i> 7. разред	<i>Сумњиво лице</i> 8. разред
56 ученика	21 ученик	26 ученика	50 ученика	16 ученика	48 ученика
73,6%	27,6%	34,2%	65,7%	21%	63,1%

Анкета показује да 18,4% ученика (14 ученика) није прочитало ниједан Нушићев текст, а да је 18,4% ученика прочитало Нушићеве комедије *Госпођа министарка* (13 ученика) и *Народни посланик* (1 ученик), које су предвиђене за средњу школу. На основу анализе анкете откривамо да су *Хајдуци* према мишљењу 53,9% испитаника (18 ученица и 23 ученика) најбољи Нушићев роман. 32,8% испитаника (18 ученица и 7 ученика) сматра да је то *Аутобиографија*, а 14,4% ученика није дало никакав одговор. Образлажући одговор, ученици истичу духовитост, занимљивост приповедања, примереност узрасту и поучност као најзначајније карактеристике ових дела. Читајући Нушићеве романе, ученици могу да се идентификују са јунацима и саживе са њима.

Ученицима су најзанимљивији Нушићеви комади *Сумњиво лице* – 17 ученика (25%), *Кирија* – 8 ученика (10,5%), *Госпођа министарка* – 6 ученика (7,89%), *Аналфабета* – 5 ученика (6,57%), *Власт* – 3 ученика (3,94%), *Покојник* – 2 ученика (2,63%). 35 ученика није дало одговор на ово питање (46%).

Сумњиво лице се ученицима допада због:

- духовитих сцена у којима долази до неспоразума и забуне;
- радње која се на узбудљив начин развија и има неизванстан расплет;
- комичких ефеката у ситуацијама забуне и замене личности;
- вербалне комике.

Нушићев комад *Власт* ученицима се допада због тога што критикује глупе и необразоване људе који су на власти. Комедија *Госпођа министарка* ученицима је занимљива због тога што је Нушић на духовит начин разоткрио слабост, глупост и површност главне јунакиње. *Аналфабета* се ученицима допада због вербалног хумора и поучности, а *Кирија* због маштовитости и племенитости оца.

У питањима отвореног типа настојали смо да ученике подстакнемо да на основу прочитаних Нушићевих дела образложе уметничке појаве које побуђују њихово ведро расположење и смех, да тумаче начине на које озбиљне појаве, догађаји и ликови постају забавни и духовити у Нушићевим делима и уочавају забавни и поучни смисао смешног. Резултати анкете показују да ученици слабије одговарају на оваква питања. Ученицима су биле најдуховитије сцене у *Аутобиографији* (*Прва љубав*, *Час географије*) и *Хајдуцима* (*На храстовом стаблу*, *Епидемија*). Најупечатљивији лик им је Перса – 10 ученика (13,1%), а потом следе Чеда Брба – 4 ученика (5,26%), Јеротије Пантић – 3 ученика (3,94%), приповедач Бранислав – 3 ученика (3,94%), Сима Глуваћ – 3 ученика (3,94%), Вића – 2 ученика (2,63%), Жика Дроња – 2 ученика (2,63%), отац из *Кирије* – 2 ученика (2,63%), Живка – 2 ученика (2,63%), Тоза – 1 ученик (1,31%), Марица – 1 ученик (1,31%). 43 ученика није навело име књижевног лика из Нушићевог стваралаштва који им је упечатљив (56,5%).

Ученици истичу да имају разумевање и симпатију према несташлацима хајдука, племенитом поступању оца да заштити своју породицу, Маричиној намери да се уда за Ђоку, Персином изгледу и понашању. Ученици осуђују мамину инертност у *Кирији*, Брбину хвалисавост и кукавичлук, ригидност одраслих у *Хајдуцима*, Јеротијево и Вићино неморално поступање у *Сумњивом лицу*. Као важне истине које су сазнали читајући Нушићева дела наводе: *Новац није најважнији у животу; Не треба клонати духом пред проблемима нити туговати због сиромаштва; Морамо се борити у животу и настојати да превазиђемо проблеме; У животу не може све да буде идеално нити да буде лако; Важно је бирати с ким се дружимо; Детињство је дивно доба и у њему треба уживати; Другарство је највеће царство; Глупим људима се лако може манипулисати; Важно је неговати, чувати и ценити право пријатељство; Пријатељи и породица су важнији од каријере и посла; Свет је пун аналфабета;*

У свету има много неправде и похлепе; Не треба отварати туђа писма и читати поруке; Важно је бити искрен и поштен према себи и другоме; Увек треба бити насмејан и позитиван; Кад даш некоме власт, откријеш какав је човек; Власт није битна у животу; Не смемо дозволити да будемо нешто што нисмо и да нас понизе.

У задацима затвореног типа од ученика се очекује да подвуку одговоре које сматрају одговарајућим. У првом захтеву тог типа интересовало нас је колико ученика зна у ком периоду је живео и стварао Бранислав Нушић. Истраживање показује да је 65 ученика тачно одговорило на захтев (85,5%), 9 ученика је дало погрешан одговор (11,8%), а 3 ученика нису одговорила на питање (3,94%). Шесторо ученика сматрало је да је аутор живео средином 18. и почетком 19. века (7,89%), а троје ученика га је довело у везу са периодом после Другог светског рата (3,94%). Ученици наводе да се на часовима на којима се обрађује Нушићево дело осећају лепо, пријатно, опуштено. Такви часови су ученицима занимљиви – 28 ученика (36,8%), креативни – 16 ученика (21%), пријатни – 15 ученика (19,7%), уобичајени – 10 ученика (13,1%), леви – 7 ученика (9,21%). Истраживање показује да 36 ученика (47,3%) не зна да наведе синониме речи *кирија*, *аналфабета* и *хајдуци*. 34 ученика (44,7%) познаје правопис и исправно је подвукло називе правилно написаних Нушићевих дела (*Аутобиографија*, *Сумњиво лице*). Ученици који су грешили (9,21%) подвлачили су *Сумњиво лице*, *Сумњиво Лице* и *Аутобиографија*. 46% ученика није одговорило на овај захтев. Ученици осмог разреда гледали су у позоришту *Госпођу министарку* – 18 ученика (23,6%), *Сумњиво лице* – 11 ученика (14,4%), *Кирију* – 2 ученика (2,63%), *Власт* – 1 ученик (1,31%), *Покојника* – 1 ученик (1,31%). Ученици су гледали телевизијску драму *Опитинско дете* – 1 ученик (1,31%) и филмове *Хајдуци* – 1 ученик (1,31%) и *Аутобиографија* – 2 ученика (2,63%). 25 ученика навело је да није гледало ниједно Нушићево дело (32,8%). 46 ученика (60%) сматра Нушића омиљеним школским писцем, 11 ученика се томе противи (14,4%), а 19 ученика није одговорило на тај захтев. Ученици наводе да су Нушићева дела савремена, духовита, занимљива и поучна. Они посебно цене то што су текстови написани ученицима разумљивим језиком и примерени њиховом узрасту. Њима се допада критика друштва и људских мана које писац приказује на духовит начин.

7.2. Ставови ученика средње школе према књижевном делу Бранислава Нушића (анкетирање и анализа резултата)

Полазећи од тога да је проучавање књижевног дела у настави сложен процес који се усаглашава са бројним чиниоцима, као што су: посебност текстова који се читају и обрађују, узраст ученика и сазнајни токови у настави, спровели смо истраживање у којем су учествовали ученици специјализоване гимназије општег смера – Спортске гимназије, гимназије природно-математичког и друштвено-језичког усмерења – Девете гимназије „Михаило Петровић Алас” и средње стручне школе – Железничко-техничке школа из Београда. Циљ истраживања био је да се сагледа шта мотивише ученике за читање и доживљавање уметничког света дела, на који начин они доживљавају и вреднују Нушићев књижевни опус и који су облици рада најзаступљенији у њиховом припремању за час и током наставне обраде. Резултати истраживања могу послужити као један од показатеља о улози Нушићевог стваралаштва у настави књижевности, али и значају културног и историјског контекста са којим се књижевни текст повезује.

У истраживању су учествовали ученици из велике урбане средине са хетерогеном популацијом. Анкетирајући ученике свих разреда, желели смо да стекнемо увид у проучаване наставне садржаје из Нушићевог опуса и истражимо примену стечених знања и умења у сазнајном процесу читања, тумачења, вредновања и усвајања датих садржаја.

Истраживање је обављено током друге недеље марта 2016. године у Београду. Анкетирани су ученици сва четира разреда који су тог дана били на настави у Деветој гимназији „Михаило Петровић Алас” (природно-математички и друштвено-језички смер), Спортској гимназији (општи смер) и Железничко-техничкој школи. Упитник је попунило 803 ученика (231 ученика првог разреда, 253 ученика другог разреда, 134 ученика трећег разреда и 185 ученика четвртог разреда). Сви испитаници су попуњавали исти упитник, који се састојао од 20 питања отвореног и затвореног типа.⁴⁸¹

⁴⁸¹ Упитник који су ученици попуњавали дати су у Прилогу 5 на крају рада.

Табела 28: Анкетирани ученици.

Школа	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
Спортска гимназија	100	69	48	42
Девета гимназија „Михаило Петровић Алас“	101	147	42	72
Железничко-техничка школа	30	37	44	71
Укупно	231	253	134	185

Анкета се састојала од шест питања затвореног типа и четрнаест питања отвореног типа. У првом задатку од ученика се очекивало да одреде период у којем је живео и стварао Бранислав Нушић. У табели су наведени показатељи анкетираних ученика, који су тачно одговорили на питање:

Табела 29: Анкетирање ученика о животу Бранислава Нушића.

Школа	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
Спортска гимназија	81 ученик 81%	57 ученика 82,6%	25 ученика 52%	37 ученика 88%
Девета гимназија „Михаило Петровић Алас“	83 ученика 82,1%	130 ученика 88,4%	42 ученика 100%	72 ученика 100%
Железничко-техничка школа	13 ученика 43,3%	30 ученика 81%	19 ученика 43,1%	51 ученик 71,8%
Укупно	177 ученика 76,6%	217 ученика 85,7%	86 ученика 64,5%	160 ученика 86,4%

На основу резултата анкете запажамо да ученици у првом разреду примењују знање које су донели из основне школе. У гимназијама су њихови резултати бољи него у средњој стручној школи. У Деветој гимназији запажамо уједначеност знања која показују ученици природно-математичког и друштвено-језичког смера. У другом разреду ученици и гимназија и средње школе показују боље резултате захваљујући томе што се у том разреду изучава стваралаштво Бранислава Нушића и тумаче комедије *Народни посланик* и *Госпођа министарка*. Ученици Спортске гимназије и Железничко-техничке гимназије у трећем разреду показују лошије резултате у односу на све остале разреде, што је резултат њиховог честог оправданог одсуствовања са наставе (припреме ученика за спортска такмичења и надметања у јуниорским селекцијама, као и често ангажовање ученика средње школе на пракси). Ученици Девете гимназије показују изузетне резултате у трећем и четвртном разреду, чиме се потврђује њихова велика мотивисаност за рад и уједначен континуитет у настави и на природно-математичком и на друштвено-језичком смеру. Ученици Спортске гимназије и Железничко-техничке школе показују боље резултате у четвртном разреду, што можемо објаснити њиховим припремама за матурски и пријемни испит на факултете хуманистичке оријентације.

Други захтев у упитнику односио се на једну занимљивост из живота Бранислава Нушића. Занимало нас је у којој мери ученици памте необичне податке из пишчевог живота. Од ученика се очекивало да заокруже ауторово право име. У табели су наведени показатељи анкетираних испитаника који су тачно одговорили на ово питање:

Табела 30: Познавање занимљивости из живота писца.

Школа	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
Спортска гимназија	84 ученика 84%	54 ученика 78,2%	38 ученика 79,1%	34 ученика 80,9%
Девета гимназија „Михаило Петровић Алас”	89 ученика 88,1%	130 ученика 88,4%	42 ученика 100%	71 ученик 98,6%
Железничко-техничка школа	11 ученика 36%	23 ученика 62,1%	22 ученика 50%	37 ученика 52,1%
Укупно	184 ученика 79,6%	207 ученика 81,8%	86 ученика 64,5%	142 ученика 76,7%

Ученици су најбоље резултате показали у другом разреду, када изучавају живот и стваралаштво Бранислава Нушића у културноисторијском контексту.

У трећем захтеву од ученика се очекивало да знају који су писци били Нушићеви савременици. Понуђени одговори били су: Стеван Сремац, Лаза Лазаревић, Радоје Домановић, Војислав Илић, Коста Трифковић, Јован Стерија Поповић, Вук Карацић и Душан Ковачевић. Само 64 ученика (7,97%) гимназија знало је да одреди све Нушићеве савременике (6 ученика првог разреда Спортске гимназије, 36 ученика првог разреда и 22 ученика трећег разреда Девете гимназије). Лазу Лазаревића нису именовали као Нушићевог савременика ученици Девете гимназије, а Војислава Илића ученици Спортске гимназије. У табеларном прегледу наведен је број ученика који су знали да су Нушићеви савременици Стеван Сремац и Радоје Домановић:

Табела 31: Познавање савременика Бранислава Нушића.

Школа	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
Спортска гимназија	42 ученика 42%	16 ученика 23,1%	18 ученика 37,5%	12 ученика 28,5%
Девета гимназија „Михаило Петровић Алас”	68 ученика 67,3%	88 ученика 59,8%	24 ученика 57,5%	63 ученика 87,5%
Железничко-техничка школа	2 ученика 6,66%	10 ученика 27%	16 ученика 36,3%	4 ученика 5,63%
Укупно	112 ученика 48,4%	114 ученика 45%	58 ученика 43,2%	79 ученика 42,7%

Ученици су најбоље резултате показали у првом разреду средњошколског образовања, чиме се показује да су применили знања која су стекли у основној школи. Анкетирање ученика другог разреда вршено је у марту, када они још увек нису почели да обрађују писце српског реализма, те се резултати могу и тиме оправдати. На основу знања која су ученици усвојили у другом разреду прошле године, испитаници трећег разреда показују боље резултате. Резултати ученика природно-математичког и друштвено-језичког смера Девете гимназије показују да се Нушићево стваралаштво у овој школи с подједнаком пажњом обрађује на оба смера. Недовољно успешни резултати анкете указују да је неопходно у настави опус писца сагледавати у ширем културноисторијском контексту и интензивније повезивати знања из историје књижевности са интерпретацијом књижевног дела.

Занимало нас је који облици рада преовлађују током припремања ученика за наставну обраду Нушићевог стваралаштва. На основу истраживања сазнајемо да 36% ученика води дневник док чита књижевно дело, 29% испитаника читање дела подстакне да одгледају филм или позоришну представу, 10% ученика прво одгледа филм или представу и, ако им се допадне, одлуче да прочитају књигу, 10% ученика прочита само интерпретацију дела у секундарној литератури, 8% ученика не чита дело, већ се користе препричаним садржајем, 5% ученика само одгледа филм или позоришну представу и 2% ученика се уопште не припрема за час.

Истраживање показује да су читање и вођење дневника читања доминатни облици припремања ученика за наставно проучавање Нушићевог дела у гимназијама. Осим тога, ученици гимназија настоје да након читања одгледају филм или позоришну представу. У средњој стручној школи ученици радије одгледају само филм, прочитају интерпретацију тог дела у секундарној литератури и на тај начин се информишу о чему се у делу ради.

Табела 32: Припремање ученика за час обраде Нушићевог дела.

Припремање за часове	Први разред СГ+ДГ+ЖТШ	Други разред СГ+ДГ+ЖТШ	Трећи разред СГ+ДГ+ЖТШ	Четврти разред СГ+ДГ+ЖТШ
Прочитају дело и воде дневник	41+43+1 85 ученика 36,3%	33+52+7 92 ученика 36,3%	16+25+7 48 ученика 35,8%	16+40+7 63 ученика 34%
Прочитају дело и одгледају филм/представу	28+33+1 62 ученика 26,8%	16+56+10 82 ученика 32,4%	10+27+7 44 ученика 32,8%	17+17+10 44 ученика 23,7%
Одгледају филм/представу, па прочитају дело	17+7+1 25 ученика 10,8%	10+15+7 32 ученика 12,6%	3+3+6 12 ученика 8,95%	4+4+6 14 ученика 7,56%
Прочитају интерпретацију у секундарној литератури	20+2+3 25 ученика 10,8%	14+3+20 37 ученика 14,6%	2+4+4 10 ученика 7,46%	2+5+8 15 ученика 8,10%
Само одгледају филм/представу	6+3+3 12 ученика 5,19%	2+2+10 14 ученика 5,55%	4+2+3 9 ученика 6,71%	2+2+6 10 ученика 5,40%
Друг/другарица преприча дело	5+5+5 15 ученика 6,49%	6+6+13 25 ученика 9,88%	3+2+7 12 ученика 8,95%	2+2+10 14 ученика 7,56%

Вреднујући часове на којима се обрађује Нушићево стваралаштво ученици су се изјаснили разнолико. 51% ученика сматра да су часови на којима се обрађују Нушићеви текстови занимљиви. 37% ученика вреднује такве часове као пријатне, а 31% испитаника сматра да су они креативни. 12% ученика наводи да се такви часови не разликују од других часова српског језика, 4% ученика такве часове именује као досадне и напете, а 1% испитаника сматра да су они омражени. У табеларном прегледу представљамо резултате анкете у вези са евалуацијом наставних часова:

Табела 33: Вредновање наставе српског језика у гимназији и средњој стручној школи.

Часови су:	Први разред СГ+ДГ+ЖТШ	Други разред СГ+ДГ+ЖТШ	Трећи разред СГ+ДГ+ЖТШ	Четврти разред СГ+ДГ+ЖТШ
Занимљиви	91+50+6 147 ученика 63,6%	38+71+8 117 ученика 46,2%	17+26+19 62 ученика 46,2%	23+46+24 93 ученика 50,2%
Пријатни	47+47+6 100 ученика 43,2%	32+57+16 105 ученика 41,5%	10+20+6 36 ученика 26,8%	18+37+14 69 ученика 37,2%
Креативни	53+28+4 85 ученика 36,7%	17+42+0 59 ученика 23,3%	10+19+15 44 ученика 32,8%	16+30+15 61 ученик 32,9%
Уобичајени	4+9+5 18 ученика 7,79%	10+32+2 44 ученика 17,3%	5+0+4 9 ученика 6,71%	5+14+13 32 ученика 17,2%
Напети	0+1+1 2 ученика 0,86%	3+4+5 12 ученика 4,74%	5+0+1 6 ученика 4,44%	2+10+2 14 ученика 7,56%
Досадни	2+1+3 6 ученика 2,59%	3+4+0 7 ученика 2,76%	4+0+5 9 ученика 6,71%	3+4+5 12 ученика 6,48%
Омражени	0+1+1	0+2+0	3+0+2	1+1+1

Часови су:	Први разред СГ+ДГ+ЖТШ	Други разред СГ+ДГ+ЖТШ	Трећи разред СГ+ДГ+ЖТШ	Четврти разред СГ+ДГ+ЖТШ
	2 ученика 0,86%	2 ученика 0,79%	5 ученика 3,73%	3 ученика 1,62%

Наставни програм за српски језик и књижевност предвиђа да се репрезентативна књижевна дела Бранислава Нушића тумаче и вреднују према следећој динамици: одломак *Прва љубав* из *Аутобиографије* (у 4. разреду), роман за децу *Хајдуци* и шала у једном чину *Кирија* (у 5. разреду), *Аутобиографија* (у 6. разреду), одломак из недовршене комедије *Власт* (у 7. разреду), комедија *Сумњиво лице* (у 8. разреду) и комедија *Народни посланик* (у 2. разреду гимназија и средњих стручних школа). У питању отвореног типа од ученика се тражило да наведу књижевне текстове Бранислава Нушића које су прочитали. Према резултатима анкете сазнајемо да су ученици првог разреда Спортске гимназије прочитали *Хајдуке* (93%), *Сумњиво лице* (88%), *Аутобиографију* (63%), једночинке *Кирија* и *Аналфабета* (33%), као и одломак из комедије *Власт* (7%). Осим тога, ученици су читали и Нушићева дела која нису предвиђена за наставну обраду у том узрасту – комедије *Госпођа министарка* (51%), *Народни посланик* (14%), *Покојник* (11%), *Ожалошћена породица* (8%). Ученици Девете гимназије прочитали су програмом прописане текстове: комедију *Сумњиво лице* (90%), роман *Хајдуци* (61,3%), *Аутобиографију* (43,5%), једночинке *Аналфабета* (44,5%) и *Кирија* (25,7%), одломак из комедије *Власт* (7,92%). Осим наведених, ученици су прочитали и друге Нушићеве комедије – *Госпођа министарка* (45,5%), *Народни посланик* (8,91%), *Ожалошћена породица* (9,90%), *Покојник* (5,94%) и *Др* (0,99%). Запажамо да у гимназијама постоји интересовање за Нушићеве комедије које нису обухваћене наставним програмом, али су актуелне у медијима и налазе се на репертоарима београдских позоришта. Анкетни лист у вези са овим питањем није попунило 6 ученика гимназија (5,94%).

За разлику од ученика гимназија, ученици првог разреда Железничко-техничке школе нису прочитали сва програмом предвиђена Нушићева дела. Према резултатима истраживања двадесет и троје ученика прочитало је само

једно Нушићево дело (76,6%), шесторо ученика прочитало је два дела (2%), а седморо ученика није прочитало ниједно дело (23,3%).

У другом разреду комедије *Народни посланик* и *Госпођа министарка* није прочитало дванаесторо ученика Девете гимназије (8,16%), шесторо ученика Железничко-техничке школе (16,2%) и петнаесторо ученика Спортске гимназије (21,7%). Овакви резултати били су очекивани и због тога што ће наведена Нушићева дела ученици обрађивати у мају, па ће имати времена да их прочитају до наставног проучавања.

Запажамо да одређен проценат ученика трећег и четвртог разреда није током средњошколског образовања прочитао програмом прописане Нушићеве текстове – 31,9% ученика Железничко-техничке школе, 23,3% ученика Спортске гимназије и 4,42% ученика Девете гимназије. Истраживање показује да у средњој стручној школи и Спортској гимназији трећина ученика не чита књижевна дела предвиђена програмом. За разлику од њих, поједини ученици читају и дела која нису прописана програмом, као што су Нушићеве комедије *Ожалошћена комедија* и *Покојник*.

У табеларном приказу наведена су дела која су испитаници прочитали током досадашњег школовања:

Табела 34: Стваралаштво Бранислава Нушића у средњој школи.

Књижевно дело	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред	
<i>Хајдуци</i>	СГ	93 ученика	40 ученика	22 ученика	19 ученика
	ДГ	62 ученика	84 ученика	30 ученика	44 ученика
	ЖТШ	7 ученика	16 ученика	13 ученика	13 ученика
<i>Аутобиографија</i>	СГ	63 ученика	24 ученика	8 ученика	13 ученика
	ДГ	44 ученика	73 ученика	8 ученика	46 ученика
	ЖТШ	3 ученика	6 ученика	3 ученика	9 ученика

Књижевно дело		Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
<i>Кирија</i>	СГ	33 ученика	4 ученика	2 ученика	1 ученик
	ДГ	26 ученика	12 ученика	7 ученика	4 ученика
	ЖТШ	4 ученика	1 ученик	1 ученик	3 ученика
<i>Аналфабета</i>	СГ	33 ученика	6 ученика	1 ученик	1 ученик
	ДГ	45 ученика	22 ученика	10 ученика	2 ученика
	ЖТШ	3 ученика	1 ученик	1 ученик	1 ученик
<i>Власт</i>	СГ	7 ученика	1 ученик	2 ученика	1 ученик
	ДГ	8 ученика	5 ученика	2 ученика	3 ученика
	ЖТШ	1 ученик	6 ученика	6 ученика	1 ученик
<i>Сумњиво лице</i>	СГ	88 ученика	49 ученика	18 ученика	30 ученика
	ДГ	91 ученик	92 ученика	36 ученика	60 ученика
	ЖТШ	6 ученика	16 ученика	20 ученика	29 ученика
<i>Народни посланик</i>	СГ	14 ученика	20 ученика	22 ученика	7 ученика
	ДГ	9 ученика	8 ученика	25 ученика	8 ученика
	ЖТШ	5 ученика	6 ученика	1 ученик	4 ученика
<i>Госпођа министарка</i>	СГ	51 ученик	25 ученика	13 ученика	22 ученика
	ДГ	46 ученика	32 ученика	16 ученика	34 ученика
	ЖТШ	2 ученика	6 ученика	4 ученика	17 ученика
<i>Ожалошћена породица</i>	СГ	5 ученика	4 ученика	1 ученик	2 ученика
	ДГ	3 ученика	5 ученика	2 ученика	6 ученика
	ЖТШ	/	/	/	2 ученика
<i>Покојник</i>	СГ	2 ученика	4 ученика	3 ученика	2 ученика
	ДГ	5 ученика	4 ученика	3 ученика	2 ученика
	ЖТШ	/	4 ученика	4 ученика	3 ученика

Од ученика се очекивало да наведу Нушићев роман и комедију који су оставили посебан утисак на њих и образложе свој избор. Према резултатима анкете, 388 ученика гимназија и средњих стручних школа навело је да им је роман *Хајдуци* најомиљенији због хумора, интересантне тематике и оригиналних ликова

(48,3%). 365 испитаника (45,4%) истиче да им је комедија *Сумњиво лице* омиљена због узбудљиве радње, неизвесног расплета догађаја и срећног исхода.

Занимало нас је која су три, према мишљењу ученика, најзначајнија Нушићева дела. Ученици Спортске гимназије и Железничко-техничке школе сматрају да су роман *Хајдуци* и комедије *Сумњиво лице* и *Госпођа министарка* најзначајнија Нушићева дела. Ученицима Девете гимназије најзначајнија су *Аутобиографија*, *Сумњиво лице* и *Госпођа министарка*.

У табеларном приказу дати су резултати истраживања:

Табела 35: Омиљена дела Бранислава Нушића у гимназији и средњој школи.

Школа	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
Спортска гимназија	1. <i>Сумњиво лице</i> (86 ученика) 2. <i>Хајдуци</i> (73 ученика) 3. <i>Госпођа министарка</i> (53 ученика)	1. <i>Сумњиво лице</i> (62 ученика) 2. <i>Госпођа министарка</i> (49 ученика) 3. <i>Хајдуци</i> (31 ученик)	1. <i>Сумњиво лице</i> (39 ученика) 2. <i>Хајдуци</i> (25 ученика) 3. <i>Народни посланик</i> (29 ученика)	1. <i>Госпођа министарка</i> (39 ученика) 2. <i>Сумњиво лице</i> (35 ученика) 3. <i>Хајдуци</i> (21 ученик)
Девета гимназија „Михаило Петровић Алас”	1. <i>Сумњиво лице</i> (89 ученика) 2. <i>Аутобиографија</i> (59 ученика) 3. <i>Госпођа министарка</i> (56 ученика)	1. <i>Сумњиво лице</i> (107 ученика) 2. <i>Госпођа министарка</i> (95 ученика) 3. <i>Хајдуци</i> (70 ученика)	1. <i>Сумњиво лице</i> (40 ученика) 2. <i>Госпођа министарка</i> (33 ученика) 3. <i>Народни посланик</i> (27 ученика)	1. <i>Госпођа министарка</i> (61 ученик) 2. <i>Сумњиво лице</i> (58 ученика) 3. <i>Аутобиографија</i> (24 ученика)

Школа	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
Железничко- -техничка школа	1. <i>Хајдуци</i> (12 ученика) 2. <i>Сумњиво лице</i> (10 ученика) 3. <i>Аутобиографија</i> (8 ученика)	1. <i>Сумњиво лице</i> (31 ученик) 2. <i>Хајдуци</i> (18 ученика) 3. <i>Госпођа министарка</i> (17 ученика)	1. <i>Сумњиво лице</i> (30 ученика) 2. <i>Хајдуци</i> (15 ученика) 3. <i>Госпођа министарка</i> (14 ученика)	1. <i>Сумњиво лице</i> (53 ученика) 2. <i>Госпођа министарка</i> (38 ученика) 3. <i>Хајдуци</i> (18 ученика)

Према резултатима анкета откривамо да су на ученике првог и другог разреда гимназија и средње стручне школе најснажнији утисак оставили дечаци из романа *Хајдуци* (Чеда Брба, Лаза Цврца, Сима Глуваћ, Миле Врабац, Жика Дроња), отац из једночинке *Кирија*, приповедач, Перса и наставник географије из *Аутобиографије*, начелник из *Аналфабете*, Марица, Ђока, Јеротије, Анђа и Вића из комедије *Сумњиво лице*. Уз њих, ученици трећег и четвртог разреда посебно издвајају Живку Поповић из комедије *Госпођа министарка*, Јеротија и Вићу из *Сумњивог лица* и Јеврема и Срету из *Народног посланика*.

Према резултатима истраживања, најомиљенији Нушићев лик је Живка Поповић – 191 ученик (23,7%). Упркос њеним карактерним манама, она задобија највише симпатија ученика. Осим ње, ученици имају разумевања за поступке Јеротија Пантића – 37 ученика (4,6%), Ђоке и Марице – 27 ученика (3,36%), дечака из *Хајдука* и Чеде Брбе – 24 ученика (2,98%), приповедача и Персе из *Аутобиографије* – 23 ученика (2,86%), оца из *Кирије* – 10 ученика (1,24%) и газда Јеврема – 9 ученика (1,12%). Нушићеве ликови су ученицима привукли пажњу због настојања да по сваку цену остваре оно што су замислили. Ученицима се допада то што се и добри и лоши поступци ликова приказују на хумористичан начин.

С обзиром на то да се Нушићеве комедије изводе у Мадленијануму у Земуну, Југословенском драмском позоришту, Позоришту „Славија” и Народном позоришту у Београду, у истраживању смо настојали да проучимо каква је

заинтересованост ученика гимназија и средње стручне школе за пишева театролошка остварења. Резултати анкете показују да 104 ученика (57%) Железничко-техничке школе није гледало ниједну Нушићеву комедију у позоришту (25 ученика првог разреда, 10 ученика другог разреда, 20 ученика трећег разреда и 49 ученика четвртог разреда). Они наводе тежак материјални положај као разлог зашто не могу да плате карту за позориште. Нушићева остварења није гледало 85 ученика (32,8%) Спортске гимназије (32 ученика првог разреда, 12 ученика другог разреда, 24 ученика трећег разреда и 17 ученика четвртог разреда). Ученици наводе недостатак слободног времена и спортске обавезе које имају у вечерњим терминима као оправдање. Ученици Девете гимназије најредовније посећују позоришта. Према резултатима анкете, 75 ученика (20%) те школе није гледало Нушићева остварења у театру (12 ученика првог разреда, 32 ученика другог разреда, 10 ученика трећег разреда у 21 ученик четвртог разреда). Према резултатима анкете најгледаније представе су *Госпођа министарка* и *Сумњиво лице*. У табеларном приказу наводе се представе које су испитаници навели да су гледали у позориштима:

Табела 36: Гледање Нушићевих комедија у гимназији и средњој школи.

Школа	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
Спортска гимназија	1. <i>Госпођа министарка</i> (40 ученика)	1. <i>Госпођа министарка</i> (39 ученика)	1. <i>Сумњиво лице</i> (7 ученика)	1. <i>Госпођа министарка</i> (22 ученика)
	2. <i>Сумњиво лице</i> (31 ученик)	2. <i>Сумњиво лице</i> (19 ученика)	2. <i>Народни посланик</i> (3 ученика)	2. <i>Сумњиво лице</i> (7 ученика)
	3. <i>Кирија</i> (8 ученика)	3. <i>Народни посланик</i> (5 ученика)	3. <i>Народни посланик</i> (3 ученика)	3. <i>Народни посланик</i> (4 ученика)
	4. <i>Аналфабета</i> (6 ученика)	4. <i>Ожалошћена породица</i> (2 ученика)	4. <i>Др</i> (1 ученик)	4. <i>Ожалошћена породица</i> (3 ученика)
	5. <i>Народни посланик</i> (6 ученика)	5. <i>Кирија</i> (1 ученик)		5. <i>Покојник</i> (3 ученика)
	6. <i>Покојник</i> (3 ученика)			6. <i>Др</i>

Школа	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
	7. <i>Власт</i> (1 ученик) 8. <i>Ожалошћена</i> <i>породица</i> (1 ученик)	6. <i>Аналфабета</i> (1 ученик)		(1 ученик)
Девета гимназија „Михаило Петровић Алас”	1. <i>Госпођа</i> <i>министарка</i> (56 ученика) 2. <i>Сумњиво лице</i> (40 ученика) 3. <i>Кирија</i> (4 ученика) 4. <i>Ожалошћена</i> <i>породица</i> (4 ученика) 5. <i>Народни</i> <i>посланик</i> (3 ученика) 6. <i>Аналфабета</i> (3 ученика) 7. <i>Власт</i> (2 ученика) 8. <i>Покојник</i> (2 ученика)	1. <i>Сумњиво</i> <i>лице</i> (69 ученика) 2. <i>Госпођа</i> <i>министарка</i> (58 ученика) 3. <i>Аналфабета</i> (8 ученика) 4. <i>Народни</i> <i>посланик</i> (7 ученика) 5. <i>Ожалошћена</i> <i>породица</i> (7 ученика) 6. <i>Покојник</i> (3 ученика) 7. <i>Мистер</i> <i>долар</i> (1 ученик) 8. <i>Ујеж</i> (1 ученик) 9. <i>Др</i> (1 ученик)	1. <i>Госпођа</i> <i>министарка</i> (28 ученика) 2. <i>Сумњиво</i> <i>лице</i> (21 ученик) 3. <i>Ожало-</i> <i>шћена</i> <i>породица</i> (13 ученика) 4. <i>Народни</i> <i>посланик</i> (6 ученика) 5. <i>Др</i> (2 ученика) 6. <i>Покојник</i> (1 ученик)	1. <i>Госпођа</i> <i>министарка</i> (50 ученика) 2. <i>Сумњиво лице</i> (24 ученика) 3. <i>Ожалошћена</i> <i>породица</i> (14 ученика) 4. <i>Народни</i> <i>посланик</i> (5 ученика) 5. <i>Др</i> (2 ученика) 6. <i>Ујеж</i> (2 ученика) 7. <i>Аналфабета</i> (1 ученик)

Школа	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
Железничко- -техничка школа	1. <i>Сумњиво лице</i> (3 ученика) 2. <i>Госпођа министарка</i> (2 ученика)	1. <i>Сумњиво лице</i> (10 ученика) 2. <i>Кирија</i> (1 ученик) 3. <i>Народни посланик</i> (1 ученик) 4. <i>Ожалошћена породица</i> (1)	1. <i>Госпођа министарка</i> (11 ученика) 2. <i>Сумњиво лице</i> (4 ученика)	1. <i>Госпођа министарка</i> (18 ученика) 2. <i>Сумњиво лице</i> (8 ученика) 3. <i>Покојник</i> (2 ученика) 4. <i>Ожалошћена породица</i> (1 ученик)

Истраживање указује да се у настави недовољно пажње посвећује театролошким аспектима Нушићевог стваралаштва. Ретке су школе које организују посете позоришту како би ученици били у прилици да одгледају представе и поразговарају са члановима ансамбла о Нушићевој комедиографији са театролошког гледишта.

Богаћење речника ученика представља један од функционалних циљева наставе. Да бисмо сагледали које су речи из Нушићевог вокабулара ушле у активан речник ученика, дали смо испитаницима задатак да наведу основна и секундарна значења фреквентнијих лексема из Нушићевог опуса (*аналфабета, хајдуци, кирија, сумњиво лице, народни посланик и аутобиографија*).

У табеларном прегледу наведени су резултати испитаника који су успешно одговорили на овај захтев:

Табела 37: Познавање значења речи.

Познаје значење речи	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
Спортска гимназија	6%	14,4%	12,5%	28,5%
Девета гимназија	15,8%	36%	50%	81,9%
ЖТШ	3,3%	10,8%	9%	0%

Истраживање је показало да ученици недовољно познају значењски потенцијал лексема које су заступљене у Нушићевим текстовима. Ученици су показали да не познају значења следећих речи: *аналфабета* – 424 ученика (52,8%), *сумњиво лице* – 336 ученика (41,8%), *народни посланик* – 321 ученик (39,9%), *кирија* – 312 ученика (38,8%), *хајдуци* – 247 ученика (30,7%), *аутобиографија* – 230 ученика (28,6%).

Наводимо неке од неодговарајућих објашњења која су дали ученици: *аналфабета* – жена од алфабете, особа која не познаје алфabet, особа која зна више језика, човек који заседа у скупштини, погрешно написан алфabet, човек који пуно зна, свезналица, незахвалница; *кирија* – порез на имовину, рачун, чланарина, станарина, друмарина, јавни дуг, плаћање месечне чланарине, непотребно плаћање; *сумњиво лице* – шпијун, починилац злочина, придошлица, особа која је префригана, учитељ; *хајдуци* – плаћена пешадија, група са истим циљем, војници који су живели у шуми, пешадијски војници; *аутобиографија* – житије, животопис; *народни посланик* – особа која узима новац, политичар у скупштини, министар, необразован појединац на власти, члан скупштине, људи који брину о себи, човек који често мења положај, олош.

Приликом тумачења значења наведених речи ученицима је морао бити познат текст у којем се оне појављују како би могли да их објасне. Уколико текст нису прочитали или су га заборавили, ученици нису могли успешно да одговоре на овај захтев.

Ученици сматрају да је Нушић омиљен школски писац због тога што занимљивим и духовитим делима успева да забави, насмеје и поучи читаоце. Они као важне карактеристике Нушићевог стваралаштва наводе разумљивост дела и прикладност различитим узрастима. Испитаници сматрају да је зато он један од ретких писаца чије књиге прочитају сви ученици у одељењу.

У табеларном приказу дати су резултати испитаника који сматрају да је Бранислав Нушић омиљен школски писац:

Табела 38: Вредновање Нушићевог стваралаштва у гимназији и средњој школи.

Школа	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
Спортска гимназија	57 ученика 57%	30 ученика 43,4%	20 ученика 41,6%	11 ученика 26,1%
Девета гимназија „Михаило Петровић Алас”	58 ученика 57,4%	69 ученика 46,9%	30 ученика 71,4%	33 ученика 45,8%
Железничко-техничка школа	10 ученика 33,3%	22 ученика 59,4%	23 ученика 52,2%	32 ученика 45,7%

Нушићев хумор омогућио им је да увиде какви су људски недостаци и на који начин се они испољавају када људи дођу на власт и стекну моћ. Ученици издвајају корупцију, завист и властољубље као најштетније појаве у друштву које подстичу непожељне људске поступке и особине (похлепу, дволичност, превртљивост, осиноност, неодговорност, кукавичлук, лењост, лоповлук, необразованост, охолост, љубомору, умишљеност, тврдоглавост, уображеност, сујету и егоизам). Испитанике је Нушићев хумор подстакао да размишљају о животу и људским вредностима, али и да упореде приказано стање у Нушићевим конадима са данашњим друштвом. Ученици, као посебне вредности пишевог стваралаштва, издвајају критички став према девијантном испољавању људске глупости. Они наводе да су захваљујући Нушићевим делима боље разумели неспособност власти у савременом друштву. Испитаници сматрају да су узроци друштвених проблема у људској природи која се споро мења и тешко искорењује извитоперене навике. Читање Нушићевих текстова подстиче ученике на размишљање о приказаним проблемима и откривање начина њиховог превазилажења.

Запажамо да испитаници Спортске гимназије и Железничко-техничке школе нерадо одговарају на питања у којима се од њих очекује да образложе своје гледиште. За разлику од њих, ученици Девете гимназије наводе разнолике животне истине које су спознали читајући Нушићева дела: *Људи треба да теже*

да исправе своје мане; Ствари треба сагледати из различитог угла; Упорност, храброст, сналажљивост, знање и љубав су најзначајнији у животу; Прва љубав заборавља нема; Власт и новац погубно утичу на човека и друштво; Уз хумор се лакше учи; Хумор нам помаже да боље увиђамо; Није све онако како изгледа на први поглед; Не треба да будемо оно што нисмо; Слава и положај чине људе лошим и похлепним; Људи постају лоши кад добију моћ; Материјалне ствари су пролазне, а љубав је вечна; Ретко кад су паметни људи на власти; За бављење политиком није неопходно образовање, али је нужна послушност; У људској природи је да жели више; Живот је често неправедан; Људски карактер се тешко мења и зато не постоји идеално друштво; Свако има неку ману; Мане су трајне у људском карактеру; Карактер одређује судбину човека; Људска глупост је свевремена; Друштво се не мења зато што се ни људи не изграђују; Светом владају манипуланти; Људска похлепа, ограниченост и сујета су универзални и тешко се искорењују; Материјална добра утичу на људско понашање; Нико се није савршен родио; У политику улазе они који желе да остваре личну корист на штету других; Што технологија више напредује – људско друштво више назадује; Спознај себе и ничег превише; Неопходно је изборити се за своје мишљење; Дај човеку власт па ћеш видети какав је човек; Сваки човек треба да се избори за своје мишљење и да покуша да позитивно утиче на окружење; Нису сви људи добри; Нико није савршен; Слободан човек је онај који се критички односи према себи и према друштву; Најважније је да човек сачува слободу мишљења и критичког вредновања.

Ученици гимназија и средње стручне школе сматрају да су им Нушићева дела помогла да сагледају сличности између пишчевог времена и актуелног тренутка, препознају штетне појаве у савременом друштву и увиде значај критичке свести у снажењу људских вредности. Ученици сматрају да је лицемерје заједнице главни покретач злоупотребе положаја у друштву и губитка савести оних који су на власти. Испитанике је сазнање о људској несавршености подстакло да откривају личне недостатке како би настојали да их преобразе у врлине. Афинитетима ученика одговарају Нушићева хумористичка и комедиографска дела. Ученици наводе да их радо читају и обрађују на часовима. Нушићев жанровски разноврсан књижевни опус погодан је за различите видове

наставног проучавања, тако да је, по мишљењу ученика, Нушић заслушено постао један од омиљених школских писаца. Поједини испитаници истичу да их сазнање да се мало шта променило у људској природи и савременом друштву од Нушићевих времена до данас чини тужним, разочараним и резигнираним. Неки ученици су навели да се осећају поносно што нису попут Нушићевих ликова који теже власти и стварних појединаца који су на власти. Навешћемо гледиште једног ученика: „Док уживам у Нушићевим делима, размишљам и о свом окружењу. Увек се запитам како је могуће да су све мане друштва с краја 19. и почетка 20. века опстале до данас, како човек не успе да их одстрани и да их се ослободи, како је когуће да се технологија развија толико брже од савести човека?”⁴⁸²

Од ученика се очекивало да наведу називе Нушићевих комедија које би уврстили у школски програм за гимназије и средње стручне школе. 337 ученика Девете гимназије (93%) сматрало је да би програм требало допунити следећим Нушићевим делима:

Табела 39: Нушићева дела која би ученици Девете гимназији увели у школски програм.

<i>Госпођа министарка</i>	<i>Сумњиво лице</i>	<i>Ожалошћена породица</i>	<i>Покојник</i>	<i>Др</i>	<i>Мистер долар</i>
41,9%	25,6%	12,7%	11,8%	0,5%	0,2%

220 ученика Спортске гимназије (84,9%) допунило би наставни програм следећим садржајима:

Табела 40: Нушићева дела која би ученици Спортске гимназије увели у школски програм.

<i>Госпођа министарка</i>	<i>Сумњиво лице</i>	<i>Покојник</i>	<i>Ожалошћена породица</i>	<i>Др</i>	<i>Мистер долар</i>
41,3%	26,6%	10%	5,4%	1,1%	0,3%

⁴⁸² Упитник број 76, Девета гимназија „Михаило Петровић Алас”, одељење друштвено-језичког смера првог разреда.

95 ученика Железничке техничке школе (52,1%) сматра да би наставни програм за средње стручне школе могао бити допуњен следећим Нушићевим делима:

Табела 41: Нушићева дела која би ученици средње стручне школе препоручили за наставно проучавање.

<i>Госпођа министарка</i>	<i>Сумњиво лице</i>	<i>Покојник</i>	<i>Ожалошћена породица</i>
20,9%	17%	7,14%	6%

Запажамо да се проценат испитаника који су за увођење нових наставних садржаја у програм смањује у специјализованој гимназији и средњој стручној школи у односу на гимназију класичног усмерења. 69,2% испитаника сматра да би *Сумњиво лице* требало изучавати у гимназијама и средњим стручним школама, као и да би поред комедије *Народни посланик* требало обрађивати и комедију *Госпођа министарка* (100% испитаника). Ученици показују интересовање и за Нушићеве комедије *Покојник* (28,94%) и *Ожалошћена породица* (24,1%), које су се изучавале у средњим школама пре три и по деценије.

Истраживање је показало да тематска разноврсност и богатство стваралачких поступака и порука Нушићевог опуса пружају могућност да се она успешно тумаче на оба узрасна нивоа у основној и средњој школи. Запажамо да се ваљаном наставном обрадом јачају се литерарни укус, читалачке навике и истраживачка делатност ученика. Ставови ученика гимназија и средњих стручних школа уједначени су у погледу значаја читања и проучавања стваралаштва Бранислава Нушића у настави. Проучавање Нушићевих дела у средњој школи и гимназијама претежно је засновано на истраживачким и проблемским приступима. Будућим реформама требало би омогућити ученицима да Нушићеве текстове читају континуирано, током целокупног школовања. Таквим поступањем би се могло доћи до потпунијег остваривања естетских, васпитних и функционалних циљева проучавања Нушићеве хумористичке прозе и драме у настави.

8. ЗАКЉУЧАК

У дисертацији *Књижевно дело Бранислава Нушића у настави* проучено је пишево књижевно стваралаштво у књижевноисторијском, књижевнотеоријском и методичком контексту. У уводном делу рада описан је предмет научног истраживања, наведени су циљеви, хипотезе и очекивани резултати. Тежиште истраживања засновано је на сагледавању значаја наставног проучавања Нушићевог књижевног опуса (романа *Хајдуци* и *Аутобиографија*, једночинки *Кирија* и *Аналфабета*, хумореске *Лек од љубави* и комедија *Власт*, *Сумњиво лице* и *Народни посланик*) у основној и средњој школи. Истраживање је показало да уметничке особености и вредности Нушићевих дела која се обрађују у настави доприносе остварењу приоритетних наставних циљева и задатака српског језика и књижевности. Њиховом обрадом успешно се развијају читалачке навике, фантазијско мишљење, чулна машта код ученика и подстиче интересовање ученика за књижевну, позоришну и филмску уметност.

У поглављу *Дело Бранислава Нушића у наставним плановима и програмима* анализирано је 11 наставних планова и програма и 13 репрезентативних читанки које су биле у основним и средњим школама Краљевине СХС, Краљевине Југославије, СФРЈ, СР Србије, СР Југославије, Државне заједнице Србија и Црна Гора и Републике Србије. Анализирани су наставни планови и програми од 1918. до 2016. године. Да би се разумела заступљеност програмских садржаја у наставним плановима и програмима, било је неопходно да се они сагледају у историјском контексту. Истраживање је показало да су актуелне историјске и политичке промене у друштву битно утицале на креирање образовне политике и одредиле избор књижевних текстова који су се проучавали у настави. На основу истраживања наставних планова, програма, правилника и њихове адекватне примене у уџбеницима стекли смо увид у наставно проучавање Нушићевог књижевног опуса у протеклих осам деценија.

Поједина Нушићева остварења први пут се препоручују за наставно проучавање у гимназијама тридесетих година 20. века у неким методичким приручницима. Светозар Матић у књизи *Нова српска књижевност у изводима из*

дела са темама за писмену и усмену обраду за више разреде гимназија наводи следећа Нушићева дела као подобна за различите језичко-стилске вежбе и вежбе у изражајном читању: *Приповетке једног каплара*, *Листићи*, *Рамазанске вечери*, *Протекција*, *Народни посланик*, *Опитинско дете*, *Бен Акиба*, *Кнез Иво од Семберије*, *Обичан човек*, *Свет* и *Пучина*. Због пишчевих изразитих антифашистичких усмерења, за време Другог светског рата забрањено је било извођење његових драма на окупираним територијама. Међутим, многи његови комади тајно су приказивани на ослобођеној територији. Нушићево прозно и драмско стваралаштво (роман *Хајдуци*, комедије *Ожалошћена породица* и *Сумњиво лице*) уведено је у наставно проучавање 1959. године. Роман *Хајдуци* тумачи се у петом разреду, а комедије *Сумњиво лице* или *Ожалошћена породица* (по избору) у осмом разреду. Петнаест година касније тај избор је проширен одломцима из *Аутобиографије* и *Покојника*. Од 1976. године у петом разреду обрађују се одломак из Нушићеве *Аутобиографије* и роман *Хајдуци*. У седмом разреду тумачи се одломак из комедије *Сумњиво лице*, а у осмом разреду и одломак из комедије *Покојник*. Осамдесетих година 20. века долази до смањења књижевних текстова који се проучавају у основној школи (изостају драмски текстови *Ожалошћена породица* и *Покојник*). У шестом разреду тумачи се одломак *Географија*, а у осмом комедија *Сумњиво лице* у целости као домаћа лектира. У програм из деведесетих година прошлог века враћа се роман *Хајдуци*, који се поново обрађује у петом разреду. Одломак *Часови географије* тумачи се у шестом разреду, а у оквиру домаће лектире ученици осмог разреда читају *Сумњиво лице*. Године 2008. ступа на снагу реформисани *Наставни план и програм за основну школу*, који је актуелан и данас. Тим програмом број Нушићевих прозних и драмских текстова значајно се повећао у наставном проучавању. Пишчево стваралаштво заступљено је од четвртог до осмог разреда основне школе. У четвртом разреду обрађује се *Прва љубав*, у петом се, поред *Хајдука*, проучава комад у једном чину – *Кирија*. У шестом разреду изучавају се *Аутобиографија* у целости и одломак из једночинке *Аналфабета*. У седмом разреду тумачи се одломак из комедије *Власт*. Друштвена комедија *Сумњиво лице* обрађује се у осмом разреду. У појединим радним свескама наводи се хумореска *Лек од љубави* као допунски текст за читање и тумачење. Према броју дела која су

заступљена у наставном програму за основну школу запажа се да је пиščев опус, уз текстове Јована Јовановића Змаја, Десанке Максимовић, Бранка Ћопића, Стевана Раичковића, Мирослава Антића, Гроздане Олујић и Добрице Ерића, један од најзаступљенијих у школским програмима. Уочава се да је Нушићево стваралаштво, уз опус Иве Андрића и Данила Киша, заступљено и у свим разредима предметне наставе у основној школи.

Нушићев опус у гимназијама и средњим стручним школама није заступљен у школским програмима у складу са његовим значајем у српској књижевности и култури. *Наставни програм* из 1969. године прописује да се комедија *Народни посланик* обрађује у првом разреду гимназија, а комедије *Сумњиво лице*, *Ожалошћена породица* и *Покојник* у трећем разреду гимназија. Програм за 1984/85. годину предвиђа да се у другом разреду средњег усмереног образовања и васпитања проучавају комедије: *Народни посланик* и *Покојник*. За разлику од наставних планова и програма за основне школе, који су претрпели значајније реформе, програм за гимназије и средње стручне школе није суштински реформисан у 21. веку. Према актуелном програму, стваралаштво Бранислава Нушића заступљено је комедијом *Народни посланик* у другом разреду гимназија и средњих стручних школа. *Госпођа министарка* проучава се у другом разреду гимназије за ученике са посебним способностима за физику, као и у неким средњим стручним школама реформисаним по иновираним програму.

Полазећи од тога да Нушићеве комедије у наставном проучавању шире сазнајне видике ученика, подстичу их на критичко мишљење и оригинална гледишта о нашем времену и савременим појавама, у будућим реформама наставних програма за гимназије и средње стручне школе било би умесно и сврсисходно увести и друга Нушићева комедиографска остварења, као што су *Ожалошћена породица*, *Госпођа министарка* и *Покојник*. Неоправдано је изостао из програма и одломак из књиге *Деветсто петнаеста*, у којој је дато потресно сведочанство о страдању и патњама српског народа у Првом светском рату. Пригодни одломци из записа *Косово – опис земље и народа* и путописа *С Косова на сиње море* могли би да нађу своје место у програму како би ученицима приближили обичаје становништва, природне и културне знаменитости важног дела територије наше земље. Нушићеве хронике *Из полупрошлости* биле би

погодне за проширивање сазнања о културноисторијском контексту настанка и нестанка београдског варошког живота с почетка 20. века. Наставно проучавање значајних дела српске књижевне, културне и позоришне баштине омогућило би стицање хуманистичког и књижевног образовања ученика и пружио могућност за поредбени приступ у проучавању сродних дела из светске и српске књижевности (нпр. проучавање утицаја, односа и вредновања Гогољевог и Нушићевог стваралаштва, тумачење хумористичког и сатиричког смеха код Нушића и Домановића).

У поглављу *Бранислав Нушић у школским уџбеницима* проучена је заступљеност пишчевих текстова у уџбеничким комплетима српског језика за основну и средњу школу у протеклих четрдесет и пет година. Анализирано је 9 основношколских читанки Завода за уџбенике објављених у 20. веку и 37 читанки за основну школу које су акредитоване у 21. веку.⁴⁸³ Истраживање је показало да је заступљеност Нушићевих дела условљена прописаним наставним програмом за дати период и разред. Седамдесетих година прошлог века у читанци за пети разред наводе се хумореска *Министарско прасе*, одломак из *Аутобиографије (Географија)*, а у читанци за седми разред и одломак из комедије *Сумњиво лице*. Десет година касније у читанци за осми разред објављен је одломак из комедије *Покојник*. Док се у прошлом веку дела из домаће лектире нису објављивала у читанкама, уџбеници штампани у 21. веку, поред обавезних текстова, садрже и текстове из факултативног корпуса и секундарних извора по избору приређивача. Нушићев опус добија више простора у уџбеничкој литератури. У читанкама за четврти разред објављује се *Прва љубав*. У уџбеницима за пети разред први пут се штампају различити одломци из романа *Хајдуци (На храстовом стаблу, Епидемија)*. У читанци за шести разред наводи се одломак *Часови географије* из романа *Аутобиографија*. Појављује се и хумореска *Лек од љубави* као факултативни избор приређивача. У периоду од 2006. до 2010. године завршен је процес реформисања наставног програма за основну школу. Поред Нушићевих *Хајдука* и *Аутобиографије*, у читанкама се објављују одломци из пишчевих једночинки (*Кирија* и *Аналфабета*) и комедија (*Власт* и *Сумњиво лице*). Поред

⁴⁸³ Анализирана су сва одобрена издања Завода за уџбенике, Креативног центар, Kletta, Eduke, Школе плус, Новог Логоса и BIGZ-а.

уџбеничких комплета Завода за уџбенике, од 2007. године у настави се користе и уџбеници приватних домаћих и страних издавачких кућа (Креативни центар, Klett, Eduka, Школа плус, Нови Логос и BIGZ). Читанке су усклађене са *Стандардима квалитета уџбеника, Правописом српскога језика*, као и са *Стандардима знања за крај обавезног образовања ученика*. Приређивачи читанки у првој деценији 21. века посебну пажњу посвећују избору текстова и њиховом дидактичко-методичком обликовању. У читанкама се наводе разноврсни одломци из Нушићевих романа *Хајдуци (На храстовом стаблу, Хајдуци, Епидемија)* и *Аутобиографија (Прва љубав, Географија, Српски језик, Школовање)*. У читанкама преовладава избор хумористичких текстова који су ученицима разумљиви и пружају могућност да се са лакоћом уживе у уметнички свет дела, да у њему уживају и да помоћу смеха просуђују његове уметничке вредности. Илустрације, фотографије, репродукције уметничких слика прате књижевне текстове и усклађене су са њиховом садржином. Дидактичко-методичка апаратура има функцију да мотивише ученике за читање и подстиче њихово тумачење. Аутори читанки настоје да остваре корелацију са наставом српског језика (правописом, ортоепијом, граматиком, језичком културом), као и међупредметну корелацију са ликовном, музичком, позоришном и филмском уметношћу. У читанкама се наводе занимљивости из секундарне литературе (анегдоте о Нушићу, одломак из пишевог аутопоетичког текста *Десет правила са таблице искуства* и одломци из књижевних критика). Доступност секундарних извора о животу и стваралаштву Бранислава Нушића представљају драгоцене текстове и олакшавају рецепцију пишевог стваралаштва у основној школи. Поједини уџбеници садрже и *Звучне читанке* са уметничким интерпретацијама Нушићевих текстова (Завод за уџбенике, Klett, Нови Логос). Анализом осам граматика за основну школу објављених у прошлом веку и двадесет акредитованих граматика у 21. веку запажа се да Нушићево стваралаштво није у довољној мери заступљено. Корелација наставе књижевности и језика присутна је у појединим уџбеницима, али не у оној мери у којој би пишев књижевни текст пружио могућности да се на одговарајућем књижевном предлошку анализирају језичка, граматичка, правописна, ортоепска, лексичка и стилска становишта. Анализом двадесет и осам радних свезака објављених у протеклих 45 година запажа се да је Нушићево

стваралаштво заступљено у вежбањима у којима се обнавља и систематизује градиво из граматике, правописа и језичке културе. Нушићеви обрађени хумористички текстови (*Аутобиографија*, *Хајдуци*) постају значајан литерарни подстицај за усмено и писано стваралачко изражавања ученика.

У периоду од 1969. до 1990. године Нушићеве комедије су биле заступљеније у гимназијским читанкама него данас. Аутори Заводових читанки одобрених у 20. веку настојали су да избор текстова из примарне литературе поткрепе, и на креативни начин употпуне, навођењем репрезентативних одломака из књижевних студија, есеја, приказа, позоришних критика Нушићевих комедија (нпр. студије *Комика малограђанске борбе за положај и власт* и *Бирографија у Нушићевом комедиографском огледалу* Димитрија Вученова, *О Нушићевом Народном посланику* Васе Милинчевића и *Нушићева сумњива лица* Љубомира Симоновића, позоришне критике Боре Глишића о Нушићевој комедиографији). У читанци за трећи разред, објављеној 1969, заступљени су одломци из комедија *Сумњиво лице*, *Ожалошћена породица* и *Покојник*. Ученици се на занимљив и садржајан начин упознају са пишчевим животом и стваралаштвом. Комедије *Народни посланик* и *Сумњиво лице* изучавају се у другом разреду средњег усмереног образовања од 1978. године. У читанци за други разред средњег усмереног образовања која је одобрена 1988. године наводе се одломци из комедија *Народни посланик* и *Покојник*. У задацима за истраживачко читање ученици се мотивишу да окарактеришу ликове, проуче хумористичне и сатиричне елементе у њима и сагледају околности у којима су настале. У читанци за четврти разред средње школе из 1989. наводи се одломак из Нушићеве комедије *Ожалошћена породица*. У припремним задацима ученици се подстичу да проуче карактере драмских лица и њихове моралне особине. У периоду од 2012. до 2014. године појавиле су се читанке за други разред гимназија и средњих стручних школа приватних издавачких кућа (BIGZ, Klett, Нови Логос, Eduka). У њима су заступљени различити одломци из комедије *Народни посланик*. Одабиром репрезентативних одломака приређивачи читанки мотивишу ученике на сагледавање доминантних вредности текста (проучавање драмских лица са моралног становишта, увиђање негативних појава у друштву), подстичу њихову слободу изражавања, индивидуалност, иницијативу у образлагању гледишта и

вођење аргументованог дијалога. Они настоје да подстакну ученике да сагледају Нушићево књижевно стваралаштво у културноисторијском контексту. На тај начин они им помажу да разумеју време и услове настанка дела како би довели у везу објективну стварност са њеном естетичком корелацијом. Ученици се подстичу за литерарно и театролошко проучавање Нушићевих комедија. Анализом осам средњошколских граматика акредитованих у 20. и 21. веку запажа се недовољна заступљеност Нушићевих текстова у обради наставних јединица из граматике, правописа, ортоепије и језичке културе.

У поглављу *Циљеви наставне обраде књижевног дела Бранислава Нушића* сагледани су приоритетни образовни, васпитни и функционални циљеви у наставном проучавању пишневог књижевног стваралаштва. Ученици сагледавају Нушићев опус у ширем културноисторијском контексту и увиђају вредности и значај његовог стваралаштва у српској књижевности, културној традицији, позоришној и филмској уметности. Пишчева репрезентативна остварења представљају полазиште за развијање књижевног укуса, стварање трајних читалачких навика и доприносе изградњи личног, националног и културног идентитета ученика. Посредством читања пишневог опуса ученици усавршавају сложене читалачке вештине, унапређују изражајне могућности, негује се њихов уметнички укус и способности (сензибилитет, радозналост, маштовитост, осећајност) и богати лексички фонд.

У поглављу *Методичке радње и поступци у тумачењу Нушићевих књижевних текстова* показано је на који начин је могуће применити бројна методичка гледишта у тумачењу одабраних Нушићевих прозних и драмских остварења. Проучавање пишневог стваралаштва у настави остварује се помоћу низа корелативних и функционалних методичких радњи: мотивисање ученика за читање, доживљајно, интерпретативно и истраживачко читање Нушићевих текстова, истраживачки задаци, локализовање текста, тумачење вредносних чинилаца дела и интеграциони чиниоци у интерпретацији књижевног дела.

Занимљивост и привлачност Нушићеве стваралачке личности и уметничка сугестивност, актуелност, популарност и свевременост његовог стваралаштва мотивишу ученике за читање пишневог литерарног опуса. За побуђивање радозналости ученика за читање и тумачење програмом предвиђених текстова

Бранислава Нушића у раду су примењени следећи мотивациони поступци: мотивисање по тематској сродности, снажење радозналости у оквиру књижевног жанра, најављивање привлачности уметничког света, популарисање дела уметничким утисцима, мотивација хумором, мотивисање одломком, пишево сведочење о стваралачким побудама, подстицање радозналости књижевном критиком, мотивисање опрекама, примена позоришних, филмских, аудио и ТВ извођења у функцији мотивације за читање и изложба књига у школској библиотеци.

Читање Нушићевих књижевних дела има примаран значај у настави, па му се у раду придаје посебна пажња. Читалачко умеће почива на фантазијском, критичком и стваралачком мишљењу, чулној машти, запажању и памћењу. Нушићево књижевно стваралаштво афирмише све врсте читања. На одабраним примерима из Нушићевих дела сагледали смо фантазијско, доживљајно и истраживачко читање у наставном проучавању, а са њима смо комбиновали и интерпретативно и поновљено читање. Приликом наставног тумачења романа *Хајдуци*, *Аутобиографија*, једночинки *Кирија*, *Аналфабета* и комедија *Сумњиво лице* и *Народни посланик* доследно се примењују доживљајно, истраживачко, изражајно и интерпретативно читање. Приликом обраде пишевих прозних и драмских остварења комбинују се различите врсте и видови читања и подешавају тако да се у први план истичу естетска својства и доминантне вредности дела. Стваралачки однос према књижевном делу заснива се на афирмацији доживљајног, истраживачког и изражајног (интерпретативног) читања и подстицању оригиналних приступа у проучавању књижевног дела. Нушићева књижевна дела подстичу код ученика естетске доживљаје и развијају критичку свест. На примерима из једночинке *Кирија* и *Сумњиво лице* показано је на који начин ученици стваралачки пројектују и актуализују свет књижевног дела и дограђују уметнички текст у складу са својим животним и литерарним искуством и у зависности од своје имагинације и сензибилности. Доживљајним читањем ученици се уносе у свет књижевног дела на емотиван и фантазијски начин и њихово читање, као такво, постаје део стваралачког чина. Актуализовање књижевног текста представља својеврсни наставак пишевог стваралачког чина у свести и уобразиљи ученика. Таквим поступањем пружа се могућност да ученици

афирмишу своје склоности у доживљавању и разумевању Нушићевих књижевних остварења. Развијање читалачких способности начином обраде књижевног дела представља снажну мотивацију ученицима да прочитају и друга Нушићева остварења.

Истраживачки задаци представљају најзначајнији вид подстицања ученика на стваралачки и истраживачки приступ делу. Они садрже смернице за помно читање и самостално припремање ученика за наставно тумачење књижевног дела. У раду су наведени истраживачки задаци за проучавање једночинки *Аналфабета* и *Кирија* како би се показало на који начин они омогућују да ученици сагледају доминантне естетске вредности дела, значајне стваралачке поступке, литерарне проблеме, експресивна места и откривају универзалних значења идејног слоја текста.

Локализовање, као посебна методичка радња, има мотивацијску улогу у настави, подстиче и развија истраживачке навике и способности ученика и омогућава да они успешније доживе, разумеју и поузданије тумаче и вреднују само дело. У локализовању дела из пишевог опуса навели смо различите могућности примене те методичке радње у настави: локализовање Нушићевог дела помоћу занимљивости из живота писца, локализовање текста у надређену целину, приступни разговор о пишевом стваралаштву, локализовање у функцији мотивисања за читање дела, локализовање књижевног текста у животне околности у којима је настао, локализовање преко занимљивог тематско-мотивског избора који је послужио као инспирација писцу, уже локализовање, локализовање помоћу подстицајних питања, локализовање дела помоћу садржаја којим се објашњавају жанровске специфичности текста, локализовање путем одломка из секундарне литературе и локализовање у рецепцијском контексту.

У поглављу *Чиниоци обједињавања у наставној интерпретацији Нушићевог романа* сагледани су уметнички чиниоци који имају највећу гравитациону снагу да окупе и обједине мноштво вредности и гледишта на уметнички свет романа *Хајдуци*. У раду смо показали да највећу интеграциону снагу у роману имају ликови и хумор као литерарни проблем. Стваралачки скуп интеграционих чинилаца извориште је снажних уметничких доживљаја ученика и путем њих се остварују значајни естетски, васпитни и значењски потенцијали пишевог

стваралаштва за децу. Применом интеграционих чинилаца у настави оствариће се увек нова динамика часа.

У поглављу *Методичка гледишта на хумористичку прозу и драму Бранислава Нушића* сагледава се значај хумора као литерарног подстицаја за читање и тумачење књижевних остварења. На примерима обраде хумореске *Лек од љубави* и једночинке *Кирија* показали смо да смех произилази из супротних односа ликова, њихове неусаглашености са светом који их окружује, вербалне и ситуационе комике, наглашене карикатуралности, аутоматизма, комичног понављања и пренаглашавања, па се путем хумора могу сагледати односи међу ликовима, емоције и идеје у тексту. „Нушићев смех увек нешто – открива, и уз помоћ њега се увек нешто – сазнаје.”⁴⁸⁴ Смех је био његов део победе.

У поглављу *Примери наставне обраде књижевних дела Бранислава Нушића* дају се наставне интерпретације романа *Аутобиографија* и комедија *Сумњиво лице* и *Народни посланик*. Полазиште у наставном проучавању представља интерпретативни и рецепцијски приступ, који у средиште истраживања поставља књижевноуметничко дело и однос ученика према њему. Помоћу проблемских питања, радних упутстава и стручних истраживачких гледишта понудили смо интерпретацијски пут на коме се доминантни чиниоци Нушићевих комедија тумаче са различитих становишта: рецепцијског, психолошког, моралног, литерарног, театролошког, структуралистичког и језичко-стилског. Ученике смо мотивисали за истраживачку, проблемску и стваралачку наставу, за аналитичко-синтетички прилаз и систематично увиђање доминантних вредности Нушићевог романа и комедија. Комплексност теме захтевала је примену различитих метода (методолошки плурализам) и адекватан избор комуникационих, логичких и стручних (специјалних) метода. Наставну интерпретацију *Аутобиографије* засновали смо на систематичном уочавању, издвајању и образлагању свих битнијих структурних чинилаца, уметничких поступака у роману (аутобиографски приповедач и читалац, уметнички доживљаји, композиција, жанровска специфичност дела, хумор, идејни слој). У средиште наставног проучавања Нушићевих комедија *Сумњиво лице* и *Народни посланик* постављају

⁴⁸⁴ Миленко Мисаиловић, Б. Нушић – М. Станковић: *ВЛАСТ – скривена и откривена карактерологија власти*, у: *Домаћа драмска дела*, „Задруга”, Београд, 1981, стр. 585.

се крупнији литерарни мотиви и проблеми (бијрокрација, власт, политика, новац, паланачки менталитет, корупција, каријеризам, неодговорност, осинос, грамзивост), драмска лица, њихова вербална и ситуациона карактеризација, драмска радња, жанровска структура дела, вербална и ситуациона комика, облици казивања, естетска функција комичког смеха. Посебна пажња у дисертацији посвећена је театролошком аспекту, који омогућава да ученици непосредније доживе и разумеју природу драмског текста, чиме ће се ваљано припремају и за тумачење комедија *Сумњиво лице* у основној школи и *Народни посланик* у гимназијама и средњим стручним школама.

У поглављу *Стваралачке активности поводом тумачења књижевних дела Бранислава Нушића* обрађени су значајни облици рада подстакнути текстом којима се додатно афирмишу разноврсни истраживачки и стваралачки приступи у настави. Познато је да укључивање стваралачких активности у наставни процес унапређује креативне, истраживачке и продуктивне способности читања и интерпретације књижевних дела, као и говорне и литерарне вештине ученика. Наставне активности подстакнуте драмским текстом афирмишу стваралаштво ученика (од читања драмског текста по улогама, преко драматизације текста, до писања позоришних и књижевних приказа и критика). Уз помоћ креативних игара (асоцијација, књижевних укрштеница, креативних слагалица) систематизује се наставно градиво. Ученици стварају стрип илустрације побуђене доминантним уметничким утисцима. У гимназијама и средњим стручним школама ученици се подстичу да напишу литерарни састав на задату тему, да осмисле краћи реферат, приказ или есеј у којима ће тумачити ликове, тематски и идејни слој Нушићевих комедија, али и да расправљају на часу о литерарним проблемима поводом прочитаних дела.

Подстицање и неговање ученичких ваннаставних активности (литерарна, језичка, рецитаторска, драмска, новинарска секција) један је од значајних задатака наставе српског језика у основној школи. Комедија *Сумњиво лице* погодна је за извођење у оквиру слободних школских активности (посебно у раду драмске секције). Заинтересовани појединци драмске или филмске секције реферисаће о изражајним средствима у филму. Увиди до којих ученици у истраживачкој и стваралачкој настави дођу обогатили би њихова сазнања о филму и оспособили би

их за сагледавање нове и особене сценске вредности овог дела. Ученици који показују посебна интересовања за драмско стваралаштво, филмску и сценску уметност могу на часовима додатног рада да драматизују сцену из предговора Нушићеве комедије *Сумњиво лице* која је на њих оставила посебан утисак или да адаптирају сцену Нушићевог разговора са Милорадом Шапчанином, са Николом Петровићем или дијалог Нушића – писца са Нушићем – управником. Ученици се подстичу и да осмисле сцену хапшења „сумњивог лица” у хотелу Европа и напишу текст у драмском облику. Реторичким вежбама ученици рецитаторске секције се обучавају да у кратком временском року (2–4 минута) излажу на систематичан, аргументован и убедљив начин духовите анегдоте из ђачког живота и анегдоте поучног карактера.

Функционално повезивање наставе књижевности са наставом језика остварено је у поглављу *Књижевно дело Бранислава Нушића у настави српског језика*. Оно се заснива на уочавању и образлагању експресивних својстава језичких појава у Нушићевим књижевним текстовима који су тумачени на неком од часова који претходи обради, обнављању или систематизацији наставне јединице из језика. У методичкој литератури указано је да се таквим поступањем посебно подстиче мотивисаност и заинтересованост ученика да усвајају нове језичке појаве и постиже да настава српског језика буде занимљивија и продуктивнија. Наведени су одговарајући примери за усвајање нове наставне јединице из граматике, као и за проверавање, понављање и увежбавање познавања правописа. Ученици се подстичу да посредством познатог текста функционално повезују граматичка својства презента, перфекта и радног глаголског придева са њиховом естетском улогом у делу. Нушићева дела побудиће ученичку радозналост за сазнавање значења мање познатих речи и израза, која ће они посматрати у контексту ситуације у којем настају. У настави српског језика посебна пажња посветиће се припремању ученика за говорну интерпретацију драмског текста. Усавршавање изражајног читања Нушићевих прозних и драмских остварења и развијање личног тона при читању и казивању напамет научених целина унапредиће говорну културу ученика, обогатити њихов лексички фонд, усавршити језички и стилски израз. У додатном раду са ученицима могуће је на примерима Нушићевог *Сумњивог лица* откривати стилски

обојену лексику (архаизме, историзме, дијалектизме, термине и разговорну лексику), право и пренесено значење речи, синонимију, хомонимију, антонимију, полисемију, жаргонизме, позајмљенице и фразеологизме. Самостално излагање остварује се говорним и писаним вежбама одговарајуће тематике: *Моје замишљено путовање, На крилима маите, Свет из маите, Дај некоме власт да видиш какав је човек, Положај младих у српском друштву данас, Проблеми младих у савременом друштву, Човек и власт, Власт и стваралаштво.*

У поглављу *Читање књижевног дела Бранислава Нушића у савременој школи* анализирани су ставови ученика основне школе, гимназије и средње стручне школе према књижевном делу Бранислава Нушића. На основу анализе ставова ученика основне школе, њиховог вредновања наставних околности у којима се одвија читање и тумачење Нушићевог дела и проверава заступљеност театролошких, филмских и телевизијских остварења у наставним и ваннаставним околностима дошли смо до следећих резултата.

Романи *Хајдуци* и *Орлови рано лете* су ученицима петог и шестог разреда основне школе најомиљенији. Уз њих, ученици седмог и осмог разреда наводе и Нушићеву *Аутобиографију*. Роман *Хајдуци* ученицима је драг због занимљивих и духовитих доживљаја и несташлука јунака и могућности да се идентификују са њима. Ученици су се смејали: портретима дечака и њиховим надимцима, духовитости Симе Глуваћа у школи, духовитим авантурама хајдука у шуми, Брбином хвалисању како је победио Матамуту, сукобу дечака са магарцем, заточеништву хајдука у свињцу, заклињању хајдука на гробу Максе Жабе, безуспешном учењу Жике Дроње, смешним причама хајдука, опремању дечака и њиховом одласку у хајдуке и физичком кажњавању дечака. Најомиљенији јунаци *Хајдука* су Сима Глуваћ и Чеда Брба. Ученици позитивно вреднују физичку снагу, жељу за истицањем, упорност, сналажљивост, храброст и духовитост књижевних јунака. Омиљени су им поступци у којима дечаци испољавају бунт према родитељима, одраслима и професорима. Чеда Брба је омиљен јунак ученицима петог и шестог разреда. Он им се допада због тога што је јак, несташан, самоуверен и неваљао, главни у дружини, предводи хајдуке. Ученицима су духовити његово име и надимак, начин приповедања о послу и опхођења у опасним ситуацијама. Они запажају да се Чеда Брба прави храбријим но што јесте

и да воли да се прави важан пред другима. Ученици петог и шестог испољавају симпатије према његовим манама, а као најзначајније истичу плашљивост, хвалисавост и кукавичлук. Ученици седмог и осмог разреда осуђују те његове особине, посебно његову хвалисавост и кукавичлук. Сима Глуваћ је драг свим ученицима основне школе због своје досетљивости и сналажљивости у школи. Они цене његову способност прилагођавања и домишљатост у комуникацији са професорима.

Вредновање поступака дечака у роману *Хајдуци* мења се у зависности од узраста.

У петом разреду половина испитаника осуђује одлазак дечака у хајдуке и њихов бег од куће, обавеза и школе. Трећина испитаника оправдава њихов поступак, сматрајући да су то учинили да би се осамосталили и научили да брину о себи, због честих кажњавања и неправди у школи и потребе за слободом. У шестом разреду 40% ученика оправдава њихов поступак, а 22% осуђује. За кажњавање дечака изјаснило се 65% ученика петог разреда, а против кажњавања било је 24,2%. Од тога 16,8% испитаника мисли да дечаке није требало казнити батинама, 42,1% ученика је за блаже физичко кажњавање, а 4,8% сматра да јунаке није требало тући на улици, већ искључиво у кући. Само 3,6% ученика изјаснило се да осуђује физичко кажњавање као васпитну меру, док 7,2% сматра да је требало да родитељи разговарају са децом о учињеном преступу. Да су хајдуци оправдано и на одговарајући начин кажњени, сматра 34% ученика шестог разреда. 30% испитаника истиче да су дечаки заслужили казну, али не и батине, а против кажњавања је 10% ученика. Ученици осмог разреда осуђују ригидност одраслих у *Хајдуцима*.

Нушићеву *Аутобиографију* ученици шестог и седмог разреда радо читају због духовитости приповедања о детињству и заљубљивању приповедача. Ученицима шестог разреда најзанимљива поглавља *Аутобиографије* су *Прва љубав*, *Географија*, *Историја*, *Верска настава* и *Мртви језици*. Они су се најслађе смејали: приповедачевом испољавању љубави у бурету, очигледној настави на часу географије, приповедачевим несташлуцима у раном детињству, његовом духовитом приповедању о одрастању, ђачким несташлуцима на верској настави и портретима приповедачевих девојака. Приповедач је ученицима шестог и седмог

разреда симпатичан због детињастог испољавања осећања, док је Перса ученицима осмог разреда један од наупечатљивијих ликова. Она им је драга због тога што су њен изглед, облачење и понашање представљени на духовит начин.

Најзанимљивији драмски текстови представљају једночинке *Кирија* и *Аналфабета*. *Кирија* се ученицима допада због: креативности, духовитости и маштовитости приказаног догађаја; доброг, пожртвованог и духовитог оца који се труди да деца безболније прихвате предстојеће непријатне догађаје; реалистичне тематике у којој се приказује сиромаштво сложене породице; сазнања да није све у новцу и да су срећа, задовољство и посвећеност породици могуће и без њега; часа на којем су изражајно и интерпретативно читали текст по улогама. Једночинка *Аналфабета* је ученицима омиљен комад због: занимљиве тематике, вербалне комике и часа на којем су изражајно и интерпретативно читали текст по улогама. Ученицима осмог разреда *Сумњиво лице* се допада због: духовитих сцена у којима долази до неспоразума и забуне, радње која се на узбудљив начин развија и има неизван расплет, комичких ефеката у ситуацијама забуне и замене личности и вербалне комике. Ученици осуђују Јеротијево и Виђино неморално поступање у *Сумњивом лицу*, а испољавају симпатије према Марици и Ђоки.

Истраживање је показало да ученици недовољно познају мање познате речи које се јављају у Нушићевим текстовима. У петом разреду ученицима је познато значење речи (*земљопис, зоологија, рачуница, епидемија*). У шестом разреду 67,1% ученика не познаје значење речи из текстова које су обрађивали (*Кирија – претензија, уобразити; Хајдуци – епидемија, рачуница; Аутобиографија – земљопис; Аналфабета – депеша*). У седмом разреду 12,8% ученика није знало значење речи *кирија, аналфабета, епидемија, рачуница, уобразити, аутобиографија*. Чак 47,3% ученика осмог разреда не зна да наведе синониме речи *кирија, аналфабета* и *хајдуци*. Истраживање показује да ученици у основној школи нису у потпуности усвојили правописну норму писања одричне речце *не* уз именице, придеве и глаголе, писање речце *нај* у суперлативу и писање придева изведених од именица у чијој се основи налази *ј*. Чак 56,3% ученика осмог разреда није исправно подвукло називе Нушићевих дела (*Аутобиографија, Сумњиво лице*). Ученици су подвлачили су *Сумњиво лице, Сумњиво Лице* и *Аутобиографија*.

Истраживање је показало да је мало ученика петог, шестог и седмог разреда гледао Нушићева остварења у позоришту, на телевизији и на филму. Само четворо ученика петог разреда (0,48%) гледало је комедије *Госпођа министарка*, *Сумњиво лице*, *Народни посланик* у позоришту, а петоро ученика гледало је филмове *Хајдуци*, *Аутобиографија* и *Нушићеви дани*. 12,8% ученика шестог разреда гледало је позоришне представе *Госпођа министарка*, *Кирија*, *Покојник*, *Сумњиво лице*, *Мистер Долар*, а само троје ученика је гледало филм *Хајдуци*. 78,5% ученика шестог разреда није гледало ниједну позоришну представу нити филм снимљен по Нушићевим делима. Десеторо ученика седмог разреда гледало је Нушићева драмска остварења у позоришту, а једна ученица гледала је филмове *Хајдуци* и *Аутобиографија* преко интернета. У осмом разреду запажа се видан напредак. 68% ученика осмог разреда гледали су позоришне представе *Госпођа министарка*, *Сумњиво лице*, *Кирија*, *Власт*, *Покојник*, телевизијску драму *Опитинско дете* и филмове *Хајдуци* и *Аутобиографија*. Око 80% ученика основне школе позитивно вреднују часове на којима се обрађују Нушићеви хумористички текстови. Ученици наводе да су им на часу омиљени изражајно читање по улогама и драматизовање одломака, али да се они на часовима српског језика изводе ретко (45,7%).

Познато је да је значај драме у образовном процесу изузетно велики. За многе ученике организована школска посета позоришту уједно је и први сусрет са сценском уметношћу. Позоришна и филмска уметност знатно доприносе развоју свестране личности ученика, утичу на интелектуални, емоционални и културни развој ученика, подстичу културу комуникације у друштву, развијају њихову критичку свест и подстичу их на стваралаштво. Тешка материјална ситуација, недостатак времена, незаинтересованост одраслих, инертност школе допринели су томе да многи ученици петог разреда из Земуна никада нису били у прилици да оду у позориште. Неопходно је подстаћи наставнике и школу да воде ученике на позоришне представе које су у вези са књижевним текстовима који се проучавају у школи. Део наставног програма могуће је реализовати у културној институцији (позоришту, биоскопу, музеју) и на тај начин омогућити ученицима непосредан сусрет са уметничким делима. Осим тога, било би добро мотивисати ученике да погледају филмска и позоришна остварења која су доступна на интернету.

Анкетирање 803 ученика гимназија и средње стручне школе (231 ученика првог разреда, 253 ученика другог разреда, 134 ученика трећег разреда и 185 ученика четвртог разреда) показало је следеће резултате:

У питањима у којима се од ученика очекивало да примене стечено знање у дотадашњем школовању (да одреде период у којем је живео и стварао Бранислав Нушић, да препознају његово право име, наведу његове савременике и најзначајнија дела) запажа се да су у гимназијама резултати бољи него у средњој стручној школи. Међутим, у Спортској гимназији мотивација за рад и ученичка постигнућа стагнирају и опадају у трећем и четвртом разреду. Ученици Девете гимназије „Михаило Петровић Алас” показују изузетне резултате у трећем и четвртом разреду, чиме се потврђује њихова велика мотивисаност за рад и уједначен континуитет у настави и на природно-математичком и на друштвено-језичком смеру. Најслабије резултате ученици гимназија и средњих стручних школа показују када се од њих очекује да наведу Нушићеве савременике. Истраживање показује да су читање и вођење дневника читања доминатни облици припремања ученика за наставно проучавање Нушићевог дела у гимназијама. Осим тога, ученици гимназија настоје да након читања одгледају филм или позоришну представу. У средњој стручној школи ученици радије одгледају само филм, прочитају интерпретацију тог дела у секундарној литератури и на тај начин се информишу о делу.

Према резултатима анкете сазнајемо да су ученици прочитали *Хајдуке*, *Сумњиво лице*, *Аутобиографију*. Једночинки *Кирија* и *Аналфабета* не сећа се 50% испитаника, а комедију *Власт* прочитало је мање од 10% ученика гимназија у којима је вршено истраживање. Осим тога, ученици су читали и Нушићева дела која нису предвиђена за наставну обраду у том узрасту – комедије *Госпођа министарка* (51%), *Народни посланик* (14%), *Покојник* (11%), *Ожалошћена породица* (8%) и *Др* (0,99%). Запажамо да у гимназијама постоји интересовање за Нушићеве комедије које нису обухваћене наставним програмом, али се играју у београдским позориштима. За разлику од ученика гимназија, ученици првог разреда Железничко-техничке школе нису прочитали сва програмом предвиђена Нушићева дела. У другом разреду комедије *Народни посланик* и *Госпођа министарка* није прочитало дванаесторо ученика Девете гимназије (8,16%),

шесторо ученика Железничко-техничке школе (16,2%) и петнаесторо ученика Спортске гимназије (21,7%). Овакви резултати били су очекивани и због тога што ће наведена Нушићева дела ученици обрађивати тек у мају. Запажамо да одређен проценат ученика трећег и четвртог разреда није током средњошколског образовања прочитао Нушићеве комедије *Народни посланик* или *Госпођа министарка* – 31,9% ученика Железничко-техничке школе, 23,3% ученика Спортске гимназије и 4,42% ученика Девете гимназије. Истраживање показује да у средњој стручној школи и Спортској гимназији трећина ученика не чита књижевна дела предвиђена програмом.

Према резултатима анкете, 388 ученика гимназија и средњих стручних школа навело је да им је роман *Хајдуци* најомиљенији због хумора, интересантне тематике и оригиналних ликова (48,3%). 365 испитаника (45,4%) истиче да им је комедија *Сумњиво лице* омиљена због узбудљиве радње, неизвесног расплета догађаја и срећног исхода.

Ученици Спортске гимназије и Железничко-техничке школе сматрају да су роман *Хајдуци* и комедије *Сумњиво лице* и *Госпођа министарка* најзначајнија Нушићева дела. Ученицима Девете гимназије најзначајнија су *Аутобиографија*, *Сумњиво лице* и *Госпођа министарка*.

Према резултатима анкета откривамо да су на ученике првог и другог разреда гимназија и средње стручне школе најснажнији утисак оставили дечаци из романа *Хајдуци* (Чеда Брба, Лаза Цврца, Сима Глуваћ, Миле Врабац, Жика Дроња), отац из једночинке *Кирија*, приповедач, Перса и наставник географије из *Аутобиографије*, начелник из *Аналфабете*, Марица, Ђока, Јеротије, Анђа и Вића из комедије *Сумњиво лице*. Уз њих, ученици трећег и четвртог разреда посебно издвајају Живку Поповић из комедије *Госпођа министарка*, Јеротија и Вићу из *Сумњивог лица* и Јеврема и Срету из *Народног посланика*.

Према резултатима истраживања, најомиљенији Нушићев лик је Живка Поповић. Осим ње, ученици гаје симпатије и према Јеротију Пантићу, Ђоки и Марици. Ученицима се ти ликови допадају због настојања да по сваку цену остваре оно што су замислили. Ученицима се допада то што се и добри и лоши поступци ликова приказују на хумористичан начин.

Резултати анкете показују да 57% ученика Железничко-техничке школе није гледало ниједну Нушићеву комедију у позоришту. Нушићева остварења није гледало 32,8% ученика Спортске гимназије. За разлику од њих, ученици Девете гимназије најредовније посећују позоришта. Према резултатима анкете, 20% те школе није гледало Нушићева остварења у театру. Најгледаније представе су *Госпођа министарка* и *Сумњиво лице*.

Истраживање указује да се у настави недовољно пажње посвећује театролошким аспектима Нушићевог стваралаштва. Ретке су школе које организују посете позоришту како би ученици били у прилици да одгледају представе и поразговарају са члановима ансамбла о Нушићевој комедиографији са театролошког гледишта.

Истраживање је показало да ученици недовољно познају значење речи које су заступљене у Нушићевим текстовима. Истраживање је показало да они не знају значења следећих речи: *аналфабета* – 424 ученика (52,8%), *сумњиво лице* – 336 ученика (41,8%), *народни посланик* – 321 ученик (39,9%), *кирија* – 312 ученика (38,8%), *хајдуци* – 247 ученика (30,7%), *аутобиографија* – 230 ученика (28,6%).

Ученици сматрају да је Нушић омиљен школски писац због тога што занимљивим и духовитим делима успева да забави, насмеје и поучи читаоце. Они као важне карактеристике Нушићевог стваралаштва наводе разумљивост дела и прикладност различитим узрастима. Ученике је Нушићев опус подстакао да размишљају о животу и суштинским вредностима, али и да упореде приказано стање у Нушићевим комадима са данашњим друштвом. Они наводе да су захваљујући Нушићевим делима боље разумели неспособност власти у савременом друштву. Ученици би наставни програм обогатили комедијама *Госпођа министарка*, *Сумњиво лице*, *Ожалошћена породица* и *Покојник*. Они сматрају да би требало Нушићеве текстове читати континуирано, током целокупног школовања.

Као што ред налаже, студију о Нушићевом књижевном стваралаштву у наставном проучавању завршићемо пишчевим речима:

„И ништа више. На крају реченице ставља се тачка. Реченица је ред речи у којима је исказана нека мисао. На крају живота ставља се тачка. Живот је ред дела у којима је исказана нека мисао.“⁴⁸⁵

А његове мисли – врхунци мудрости и знања – говоре и уче. Изузетне вредности Нушићевог дела показују да је његов литерарни и театролошки опус значајан део српске традиције, а он један од најбољих, најдуховитијих и најомиљенијих школских писаца.

*Felix qui potuit rerum cognoscere causas.*⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ Бранислав Нушић, *Аутобиографија. Општинско дете. Листићи*, Просвета, Београд, 2006, стр. 462.

⁴⁸⁶ Вергилијева максима у преводу значи: „Сретан је онај који је могао спознати узроке ствари“. (Видети: *Latinski citati, izreke i poslovice*, Javor izdavaštvo, Beograd, 2011, str. 53.)

9. ЛИТЕРАТУРА

КРИТИЧКА И НАУЧНА ИЗДАЊА ДЕЛА ПИСЦА

- НУШИЋ, Бранислав. *Кирија*. Београд: Народна књига, 1952.
- НУШИЋ, Бранислав. *Одабране комедије I*. Избор и редакција Александар Тишма. Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска књижевна задруга, 1970.
- НУШИЋ, Бранислав. *Одабране комедије II*. Избор и редакција Александар Тишма. Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска књижевна задруга, 1970.
- НУШИЋ, Бранислав. *Сабране комедије*. Приредио Горан Максимовић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- НУШИЋ, Бранислав. *Аутобиографија. Општинско дете. Листићи у: Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига осма. Приредио Рашко В. Јовановић. Београд: Просвета, 2006.
- НУШИЋ, Бранислав. *Одабране песме. Љиљан и Оморика. На уранку. Једночинке и мале сцене. Медиографија у: Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига дванаеста. Београд: Просвета, 2006.
- НУШИЋ, Бранислав. *Хајдуци. Приповетке у: Сабрана дела Бранислава Нушића*, књига тринаеста. Приредио Рашко В. Јовановић. Београд: Просвета, 2006.
- НУШИЋ, Бранислав. *Реторика – наука о беседништву*. Београд: Службени гласник, Чигоја штампа, 2011.
- НУШИЋ, Бранислав. *Косово – опис земље и народа. С Косова на сиње море. Са обала Охридскога језера. Различити списи и беседе у: Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига четрнаеста. Приредио Рашко В. Јовановић. Београд: Просвета, 2006.
- НУШИЋ, Бранислав. *Приповетке једног каплара. Рамазанске вечери. Приповетке. Ташула. Мале приче. Прилози у: Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*, књига петнаеста. Приредио Рашко В. Јовановић. Београд: Просвета, 2006.
- НУШИЋ, Бранислав. *Власт. Аналфабета. Кирија*. Београд: Српска књижевна задруга, 2011.

КЊИЖЕВНОНАУЧНА ЛИТЕРАТУРА

- ВАНТИН, Mihail. *O romanu*. Preveo Aleksandar Badnjarević. Beograd: Nolit, 1989.

- BERGSON, Anri. *Smeh. Esej o značenju komičnog*. Preveo Srećko Džamonja, Beograd: Lapis, 1933.
- BOŠKOV, Živojin. *Leksikon pisaca Jugoslavije*, IV, Novi Sad: Matica srpska, 1997.
- BUNJEVAC, Milan. *Narodni poslanik Branislava Nušića*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1983.
- BUT, Vejn. *Retorika proze*. Preveo Branko Vučićević. Beograd: Nolit, 1976.
- ВЛАТКОВИЋ, Драгољуб. *Нушић – наш Шекспир*. Смедерево: Дом културе, 1995.
- ВЛАТКОВИЋ, Драгољуб. „Накнадна историја Сумњивог лица.” *Сцена XV* (1979), 3–4.
- ВУКИЋЕВИЋ, Драгана. *Огледи о српском реализму*. Краљево: Повеља, 2003.
- ВУКИЋЕВИЋ, Драгана. *Писмо и прича*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2006.
- ВУКИЋЕВИЋ, Драгана. „Смешан крај или крај смешног краја у Нушићевим комедијама.” *Књижевна историја*, XLVII, 155 (2015): стр. 25–40.
- ВУЧКОВИЋ, Радован. *Писац, дело, читалац*. Београд: Службени гласник, 2008.
- ГЕОРГИЈЕВСКИ, Христо. Роман у српској књижевности за децу и младе. Нови Сад: Змајеве дечје игре, 2005.
- ГЛИГОРИЋ, Велибор. *Српски реалисти*. Београд: Просвета, 1970.
- GLIŠIĆ, Vora. *Nušić njim samim*. Beograd: Vuk Karadžić, 1966.
- ГЛИШИЋ, Бора. *Позориште. Историјски увод у проучавање сценске уметности*. Београд: Завод за издавање уџбеника СРС, 1964.
- ГРЛИЋ, Данко. *О комедији и комичном*. Београд: Филозофско друштво Србије, 1972.
- ДЕРЕТИЋ, Јован. *Српски роман 1800–1950*, Београд: Нолит, 1981.
- ДЕРЕТИЋ, Јован. *Историја српске књижевности*. Београд: Нолит, 1983.
- ДЕРЕТИЋ, Јован и Митровић, Марија. *Историја књижевности за II разред усмереног образовања*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1989.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Коста. *Нушић – чаробњак смијеха*, Београд: Народна књига, 1965.
- ДУШАНИЋ, Дуња. „Шта је аутофикција?” *Књижевна историја*, XLIV, 148 (2012): стр. 797–809.

- ДОКИЋ, Ljubiša. *Osnovi dramaturgije*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu, 1989.
- ЂОКОВИЋ, Милан, Бранислав Нушић, Београд: Нолит, 1964.
- ЖИВКОВИЋ, Драгиша. *Европски оквири српске књижевности*. Књ. I–VI. Београд: Просвета, 1994–1998.
- ЗДРАВКОВИЋ, Милован. *Речник основних позоришних појмова*. Београд: Алтера, 2007.
- ЗОРИЋ, Павле. *Критички радови Станислава Винавера*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1975.
- ИВАНИЋ, Душан. *Модел књижевног говора*. Београд: Нолит, 1990.
- IVANIĆ, Dušan. *Oblik i vrijeme. Studije iz istorije i poetike srpske književnosti*. Beograd: Prosveta, 1995.
- ИВАНИЋ, Душан. *Српски реализам*. Нови Сад: Матица српска, 1996.
- ИВАНИЋ, Душан и Драгана Вукићевић. *Ка поетици српског реализма*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ИВАНИЋ, Душан. „Нушић или прасак имагинативне енергије.” *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 62/III (2014): стр. 691–700.
- ИНГАРДЕН, Роман. *О сазнавању књижевног уметничког дела*. Превео Бранимир Живојиновић. Београд: Српска књижевна задруга, 1971.
- INGARDEN, Roman. *Doživljaj, umetničko delo i vrednost*. Prevela Drinka Gojković, Beograd: Nolit, 1975.
- JAUS, Hans Robert. *Estetika recepcije (izbor studija)*. Prevela Darinka Gojković. Beograd: Nolit, 1978.
- ЈЕРЕМИЋ, Љубиша. *Трагички видови старијег српског романа (Од Јакова Игњатовића до Светолика Ранковића)*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, Београд: Институт за теорију књижевности и уметности, 1987.
- ЈОВАНОВИЋ, Рашко В. и Јаћимовић, Дејан. *Лексикон драме и позоришта*. Београд: Просвета, 2013.
- ЈОВАНОВИЋ, Рашко. *Бранислав Ђ. Нушић – живот и дело*. Београд: Службени гласник, 2014.
- ЈОВАНОВИЋ, Рашко. *Нушићево позорје за децу*. Београд: Гутенбергова галаксија, 1995.

- JOVANOVIĆ, Raško. *Pozorište i drama*. Београд: Вук Караџић, 1984.
- ЈОКАНОВИЋ МИХАЈЛОВ, Јелица. *Прозодија и говорна култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2012.
- KAJZER, Wolfgang. *Jezičko umetničko delo*. Preveo Zoran Konstantinović. Београд: Srpska književna zadruga, 1973.
- КОНСТАНТИНОВИЋ, Зоран. *Феноменолошки приступ књижевном делу*. Београд: Просвета, 1969.
- KORAC, Stanko. *Modeli pripovedanja*. Prosvjeta: Zagreb, 1991.
- KRALJ, Vladimir. *Uvod u dramaturgiju*. Prevela Roksanda Njeguš, Novi Sad: Sterijino pozorje, 1966.
- LAZIĆ, Radoslav. *Nušićev teatar za decu*. Београд: Фото Futura, 2007.
- ЛЕОВАЦ, Славко. *Портрети српских писаца XIX века*. Београд: Српска књижевна задруга, 1978.
- LESIC, Josip. *Nušićev smijeh*. Београд: Nolit, 1981.
- LEŠIĆ, Josip. *Branislav Nušić – Život i djelo*. Novi Sad: Sterijino pozorje, Matica srpska, 1989.
- LEŠIĆ, Josip. *Sumnjivo lice Branislava Nušića*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1982.
- LEŠIĆ, Zdenko. *Jezik i književno delo*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника, 1971.
- ЛЕШИЋ, Зденко. *Теорија књижевности*. Београд: Службени гласник, 2008.
- ЛОТМАН, Јуриј. *Struktura umetničkog teksta*. Preveo Novica Petrović. Београд: Nolit, 1976.
- МАКСИМОВИЋ, Горан. *Тријумф смијеха*. Ниш: Просвета, 2003.
- МАКСИМОВИЋ, Горан. *Умјетност приповедања Бранислава Нушића*. Београд: Велвет, 1995.
- МАНОЛЛОВИЋ, Тодор. *Позоришна критика*. Зрењанин: Градска библиотека у Зрењанину, 2010.
- МАРЈАНОВИЋ, Петар. *Мала историја српског позоришта XIII–XXI век*. Нови Сад: Позоришни музеј Војводине, 2005.
- МАРКОВИЋ, Слободан Ж. *Зборник Бранислав Нушић*. Београд: Завод за уџбенике, 1965.
- МАСЛОВ, Абрахам. *Мотивација и личност*. Београд: Нолит, 1982.

- МАТИЋ, Светозар. *Нова српска књижевност у изводима из дела са темама за писмену и усмену обраду за више разреде гимназија*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1931.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. *Основи фонетике српског језика*. Београд: Знање, 1952.
- МИЛИНЧЕВИЋ, Васо. *Српска драма до Нушића*. Београд: Рад, 1985.
- МИЛОЈЕВИЋ Апостоловић, Биљана. *Психологија*. Београд: Нови Логос, 2013.
- MILOSAVLJEVIĆ, Petar. *Metodologija proučavanja književnosti*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1985.
- МИОЋИНОВИЋ, Миљана. *Moderna teorija drame*. Београд: Nolit, 1981.
- МИСАИЛОВИЋ, Миленко. *Знаčenja српске комедиографије: од Јоакима Вујића до Бранислава Нушића*. Нови Сад, 2008.
- МИСАИЛОВИЋ, Миленко. *Комедиографија Бранислава Нушића*. Београд: Универзитет уметности у Београду, 1983.
- МИСАИЛОВИЋ, Миленко. *Слојевитост Нушићеве комике у: Креативна драматургија II*. Нови Сад: Прометеј, 2000.
- МИЋИЋ, Zoran. *Antologija srpske književne kritike*. Београд: Nolit, 1958.
- МОРГАН ФОРСТЕР, Едвард. *Аспекти романа*. Нови Сад: Orpheus, 2002.
- КУЛУНЦИЋ, Јосиф. *Фрагменти о театру*. Београд: Академија за позориште, филм, радио и ТВ.
- НЕДОВИЋ, Обрад. *Говорна култура*. Београд: Уметничка академија у Београду, 1973.
- NEDOVIĆ, Obrad. *Dikcija*. Београд: Savremena škola, 1960.
- НЕСТОРОВИЋ, Зорица. „Зашто је Нушић наш савременик”, у: *Семинар српског језика, књижевности и културе*. Предавања 3. Београд: МСЦ, 2014.
- НИКОЛИЋ, Милена. *Зборник Музеја позоришне уметности. Бранислав Нушић 1864–1964*. Београд: Музеј позоришне уметности, 1965.
- РАНТИЋ, Милојко. *Mala kutija*. Београд: Arhipelag, 2008.
- ПАУНОВИЋ, Синиша. *Бора Станковић и Бранислав Нушић иза завесе*. Београд: Народна књига, 1985.
- ПЕЛЧИЋ, Александар. *Театрализација власти*. Београд: Чигоја, 2012.
- PERIŠIĆ, Igor. *Uvod u teorije smeha*. Београд: Službeni glasnik, 2012.
- РЕТКОВИЋ, Novica. *Jezik u književnom delu*. Београд: Nolit, 1975.

- ПЕТКОВИЋ, Новица. *Од формализма ка семиотици*. Београд: БИГЗ, Приштина: Јединство, 1984.
- ПЕТКОВИЋ, Новица. *Оглед из српске поетике*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.
- РЕТРОВИЋ, Sreten. *Unutrašnji pristup književnom djelu*. Zagreb: Svijet umjetnosti, 1976.
- ПОПОВИЋ, Богдан. *Огледи и чланци из књижевности*. Београд: Просвета, 1959.
- ПОПОВИЋ, Радован. *Ковертирана књижевност: Лена писма српских писаца*. Нови Сад: Агора, 2008.
- ПОПОВИЋ, Ђорђе. *Љубави српских писаца*. Ниш: Градина, 1978.
- PRINS, Džerald. *Naratoški rečnik*. Prevela Brana Miladinov. Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- PROP, Vladimir. *Problemi komike i smeha*. Novi Sad: Dnevnik / Književna zajednica Novog Sada, 1984.
- SARAZAK, Žan-Pjer. *Leksika moderne i savremene drame*. Priredio Žan-Pjer Sarazak u saradnji s K. Nogert, H. Kunc, M. Losko i D. Lesko. Vršac: KOV, 2009.
- SKERLIĆ, Jovan. *Pisci i knjige*. Beograd: Branko Đonović, 1964.
- СТАМЕНКОВИЋ Владимир, *Теорија драме XVIII и XIX век*. Београд: Универзитет уметности у Београду, 1985.
- СТОЈАНОВИЋ, Драган. *Иронија и значење*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1984.
- SURIO, Etjen. *Dvesta hiljada dramskih situacija*. Prevela Mira Vuković. Beograd: Nolit, 1982.
- ТАМАРИН G. R. *Теорија groteske*. Sarajevo: Svjetlost, 1962.
- ТОМАШЕВСКИ, Б. В. *Теорија књижевности. Поетика*. Превела Нена Богдановић. Београд: Српска књижевна задруга, 1972.
- USPENSKI, V. A. *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*. Preveo Novica Petković. Beograd: Nolit, 1979.
- FROJD, Sigmund. *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*. Novi Sad: Matica srpska, 1984.
- FROJD, Sigmund. *Psihopatologija svakodnevnog života*. Novi Sad: Matica srpska, 1979.
- HERMAN, Luis. *Scenario za film i televiziju*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu, 1976.

Методичка литература

- БАБИЋ, Жарко. *Методичке варијације: прилози настави књижевности*. Београд: Министарство просвете и спорта / Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2002.
- БАЛИЋ, Љиљана. „Чиниоци интерпретацијског обједињавања у наставном тумачењу збирке проповедне прозе.” *Књижевност и језик*, бр. 2 (1989): стр. 145–156.
- БАЛИЋ, Љиљана. „Проучавање књижевних жанрова.” *Књижевност и језик*, бр. 2 (1990): стр. 205–218.
- БАЛИЋ, Љиљана. „Драмска секција у настави књижевности”, у: *Методика наставе књижевности и српског језика*, бр. 3, Београд, 2000, стр. 67–72.
- БАЛИЋ, Љиљана. *Методички приступ збирци приповедне прозе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1994.
- БАЛИЋ, Љиљана. *Одабране наставне интерпретације*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2004.
- БАЛИЋ, Љиљана. „Читалачке компетенције ученика у савременој настави књижевности” у: *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као матерњих, инословенских и страних*, зборник радова, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2014.
- БАЛИЋ, Љиљана. *Књижевно дело Борисава Станковић у настави*. Београд: Завод за уџбенике, 2002.
- БАЛИЋ, Љиљана. *Проучавање хумористичке прозе у настави*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- БАЛИЋ, Љиљана. „Улога жанра у настави књижевности.” *Књижевност и језик*, 1–2 (2007): стр. 105–118.
- БЕЉАЦ, Марија. *Школска сцена (драмска, луткарска, новинарска, литерарна и рецитаторска)*. Београд: Eduka, 2013.
- БРБОРИЋ, Вељко. *Правопис и школа*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2011.
- БРБОРИЋ, Вељко. *Правопис српског језика у наставној пракси*. Београд: Филолошки факултет, 2004.

- ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ, Драгана. *Комуникативни приступ у настави српског језика*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2003.
- ВУЧКОВИЋ, Мирољуб. *Драмско дело у настави књижевности и језика* (методички приручник за студенте и наставнике матерњег језика). Београд: Просвета, 1994.
- ДИКЛИЋ, Звонимир. *Књижевни лик у настави*. Загреб: Школска књига, 1978.
- ДИКЛИЋ, Zvonimir. *Književnoznanstveni i metodički putokazi nastavi književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 2009.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија и граматика у школи – Методички огледи*. Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду, 2012.
- ИЛИЋ, Павле. *Ученик, књижевно дело, настава*. Загреб: Школска књига, 1983.
- ЈАКШИЋ ПРОВЧИ, Бранка. „Проучавање дидаскалија у наставном процесу.” *Књижевност и језик XLVIII*, 3–4 (2001): 77–82.
- ЈАКШИЋ ПРОВЧИ, Бранка „Сумњиво лице у српској драми”, у: *Паралеле и сусретања – Душан Ковачевић и Александар Поповић*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2012.
- ЛАЗАРЕВИЋ МИЛОШЕВИЋ, Татјана. *Методички приступ Нушићевим комедијама*. Смедерево, 1999.
- МАМУЗИЋ, Илија: *Како треба читати књижевно дело*. Београд: Рад, 1957.
- МАРИНКОВИЋ, Симеон. *Стваралачка настава српског језика и књижевности*. Београд: Креативни центар, 1984.
- МРКАЉ, Зона. *Наставна теорија и пракса 1*. Београд: Klett, 2008.
- МРКАЉ, Зона. *Наставна теорија и пракса 2*. Београд: Klett, 2009.
- МРКАЉ, Зона. *Наставна теорија и пракса 3*. Београд: Klett, 2011.
- МРКАЉ, Зона. *Колико познајеш књижевност?*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2012.
- МРКАЉ, Зона. *Методичка слагалица*. Српски језик и књижевност у петом разреду основне школе. Београд: Klett, 2013.
- МРКАЉ, Зона. *Методичка слагалица*. Српски језик и књижевност у шестом разреду основне школе. Београд: Klett, 2013.
- МРКАЉ, Зона. *Методичка слагалица*. Српски језик и књижевност у седмом разреду основне школе. Београд: Klett, 2015.

- МРКАЉ, Зона. *Методичка слагалица*. Српски језик и књижевност у осмом разреду основне школе. Београд: Klett, 2015.
- НИКОЛИЋ, Милија. *Форме приповедања у уметничкој прози Лазе Лазаревића*. Београд: Научна књига, 1973.
- НИКОЛИЋ, Милија. *Књижевно дело у наставној пракси*. Београд: Научна књига, 1975.
- НИКОЛИЋ, Милија. *Настава писмености*. Београд: Научна књига, 1983.
- НИКОЛИЋ, Милија. *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике, 2012.
- НИКОЛИЋ, Милија. *У свету знакова. Студије и предавања из методике наставе српскохрватског језика и књижевности*. Нови Сад: Радивој Ћирпанов, 1980.
- НИКОЛИЋ, Милија. *Књижевно дело у наставној пракси*. Београд: Научна књига, 1979.
- PAVLOVIĆ, Milivoj. *Osnovi metodike nastave srpskohrvatskog jezika i književnosti*. Београд: Научна књига, 1961.
- PAVLOVIĆ, Miodrag. *Priručnik za nastavnike (književnost za drugi razred opšte gimnazije)*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2007.
- ПАВЛОВИЋ, Миодраг. *Припремање наставника и ученика за тумачење књижевних дела*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- ПАВЛОВИЋ, Миодраг. *Спреми се да говориш*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2014.
- ПЕТРОВАЧКИ Љиљана и Радуловић, Оливера. *Зборник Неговање српског језика и књижевности*. Нови Сад: Филозофски факултет, Orpheus, 2006.
- РАДУЛОВИЋ, Оливера. *Одабране књижевне интерпретације*, Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- ROSANDIĆ, Dragutin. *Problemska, stvaralačka i izborna nastava književnosti*. Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike, 1980.
- ROSANDIĆ, Dragutin. *Književnost u osnovnoj školi*. Zagreb: Školska knjiga, 1976.
- ROSANDIĆ, Dragutin. *Metodički pristup književnoumjetničkom tekstu – roman*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1973.
- ROSANDIĆ, Dragutin. *Metodika književnog odgoja*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

ТЕЖАК, Stjepko. *Literarne, novinarske, recitatorske i srodne družine*. Zagreb: Školska knjiga, 1979.

Уџбеници и уџбеничка литература

АЛЕКСИЋ, Вук. *Читанка за 8. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, Приштина: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988.

АЛЕКСИЋ, Вук. *Читанка за 8. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.

АНДРИЋ, Милка. *Крила плаве песме*, читанка за 6. разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

АНДРИЋ, Милка. *Плаво и златно*, читанка за 7. разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.

АНДРИЋ, Милка. *Читанка за 6. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2009.

АНДРИЋ, Милка. *Читанка за 7. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.

БАБИЋ, Душко. *Школски речник књижевних термина*. Београд: Звоник, 2006.

БАБИЋ, Душко. *Читанка за први разред средње школе*. Београд: BIGZ, 2010.

БАБИЋ, Душко. *Читанка за други разред средње школе*, Београд: BIGZ, 2012.

БАБУНОВИЋ, Снежана и Манојловић, Марела. *Читанка 5*. Београд: Eduka, 2011.

БАБУНОВИЋ, Снежана и Манојловић, Марела. *Радна свеска за 5. разред основне школе*. Београд: Eduka, 2014.

БАЛИЋ, Љиљана и Мркаљ, Зона. *Читанка за 8. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.

БАЛИЋ, Љиљана и Мркаљ, Зона. *Читанка за 5. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.

БАЛИЋ, Љиљана и Мркаљ, Зона. *По јутру се дан познаје* – читанка за 5. разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

БАЛИЋ, Љиљана и Мркаљ, Зона. *Читанка По јутру се дан познаје* за пети разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.

- БАЛИЋ, Љиљана и Мркаљ, Зона. *Читанка за 5. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2011.
- БАЛИЋ, Љиљана, Мркаљ, Зона и Драгићевић, Рајна. *Радна свеска за српски језик у петом разреду основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- БАЛИЋ, Љиљана и Мркаљ, Зона. *Читанка за 8. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- БАЛИЋ, Љиљана, Павловић, Миодраг и Мркаљ, Зона. *Читанка за трећи разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Klett, 2014.
- ВЛАХОВИЋ, Гордана и Влаховић, Јагош. *Читанка за седми разред основне школе*. Београд: Eduka, 2011.
- ВУЈАНАЦ, Милорад. *Читанка за IV разред основних школа у Краљевини Југославији*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1931.
- ВУЛОВИЋ, Зора В. *Читанка за први разред средњих школа*. Београд: Издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, 1926.
- ВУЛОВИЋ, Зора В. *Читанка за четврти разред средњих школа*. Београд: Издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, 1928.
- ВУЧЕНОВ, Димитрије и Димитријевић, Радмило. *Читанка за први разред гимназије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1969.
- ВУЧЕНОВ, Димитрије и Димитријевић, Радмило. *Читанка са теоријом књижевности за први разред усмереног образовања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1977.
- ВУЧЕНОВ, Димитрије и Димитријевић, Радмило. *Читанка за трећи разред гимназије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1972.
- ВУЧЕНОВ, Никола. *У ком се основном правцу у савременој светској уџбеничкој литератури траже решења у раду на перфекционирању школских књига и уџбеника?*. Београд: Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, 1962.
- ВУЧЕНОВ, Димитрије и Димитријевић, Радмило. *Читанка за први разред гимназије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1974.
- ГУДЕЉ, Петар. *Руке и јабуке*, читанка за пети разред основне школе у САП Војводини. Нови Сад: Покрајински завод за издавање уџбеника, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1975.

- ГУДЕЉ, Петар. *Језеро на Зеленгори*, читанка за седми разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства 1975.
- ГУДЕЉ Петар. *Јабука*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1977.
- ГУДЕЉ, Петар. *Ведар дан*, читанка за шести разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1978.
- ГУДЕЉ, Петар. *Градилиште*, читанка за седми разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1979.
- ГУДЕЉ, Петар. *На звезданим друмовима*, читанка за осми разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1980.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Радмило и Вученов, Димитрије. *Читанка за II разред гимназије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1972.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Радмило и Вученов, Димитрије. *Читанка за II разред средњег усмереног образовања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1983.
- ДОБРИЋ, Наташа, Штасни, Гордана и Живковић, Маја. Радна свеска *Српски језик и језичка култура* за осми разред основне школе. Београд: Eduka, 2012.
- ДРАГИЋ, Драгослава. *Читанка за 4. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна, Опачић Николић, Зорана и Пантовић, Даница. *Путокази*, Наставни листови за српски језик у 4. разреду основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Српски језик и језичка култура за 5. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- ДРАГУТИНОВИЋ, Вера, Рапајић, Милован и Максимовић, Вера. *Радна свеска за српски језик за 6. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- ДРАГУТИНОВИЋ, Вера, Рапајић, Милован и Максимовић, Вера. *Радна свеска за српски језик за 6. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- ЖЕЖЕЉ-РАЛИЋ, Радмила. *Речи чаробнице*, читанка за 4. разред основне школе. Београд: Klett, 2008.
- ЖИВКОВИЋ, Вукосава и Стишовић Миловановић, Ана. *Читанка за други разред гимназије и средњих школа*. Београд: Eduka, 2014.

- ЖУРИЋ, Јелена и Ангеловски, Јелена. Граматика *Жубор језика* за пети разред основне школе. Београд: Eduka, 2013.
- ЖУРИЋ, Јелена. *Чезнем да ти кажем*, читанка за шести разред. Београд: Eduka, 2011.
- ЖУРИЋ, Јелена и Ангеловски, Јелена. Граматика *Говор и језик* за шести разред основне школе. Београд: Eduka, 2012.
- ЖУРИЋ, Јелена, Ангеловски, Јелена и Цуцић, Драгана. *Радна свеска за шести разред основне школе*. Београд: Eduka, 2013.
- ЖУРИЋ, Јелена и Ангеловски, Јелена. *Српски језик и језичка култура за седми разред основне школе*. Београд: Eduka, 2012.
- ЖУРИЋ, Јелена, Ангеловски, Јелена и Цуцић, Драгана. Радна свеска *Српски језик за седми разред основне школе*. Београд: Eduka, 2012.
- ИВИЋ, Иван, Пешикан, Ана и Антић, Слободанка. *Водич за добар уџбеник – општи стандарди квалитета уџбеника*. Нови Сад: Платонеум, 2008.
- ИЛИЋ, Павле и Петровић, Милутин. Читанка *Иза шума, иза гора* за пети разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1985.
- ИЛИЋ, Павле, Петровић, Милутин и Бабић, Жарко. *Читанка за шести разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1986.
- ИЛИЋ, Павле и Петровић, Милутин. *Иза шума, иза гора*, читанка за 5. разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Покрајински завод за издавање уџбеника, 1985.
- ИЛИЋ, Павле и Петровић, Милутин. *Читанка за 5. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.
- ИЛИЋ, Павле, Петровић, Милутин и Бабић, Жарко. *Читанка за шести разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- ЈОВИЋ, Моња. *Читанка за осми разред основне школе*. Београд: Eduka, 2010.
- ЈОВИЋ, Моња. *Читанка за пети разред основне школе*. Београд: Eduka, 2011.
- КЛИКОВАЦ, Душка, Бајић, Љиљана и Мркаљ, Зона. *Радна свеска за српски језик у осмом разреду основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.

- КЛИКОВАЦ, Душка. *Српски језик за други разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Eduka, 2014.
- КЛИКОВАЦ, Душка. *Српски језик за трећи разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Eduka, 2015.
- КЛИКОВАЦ, Душка. *Српски језик за седми разред основне школе*. Београд: Креативни центар, 2009.
- КЛИКОВАЦ, Душка. *Радна свеска за седми разред основне школе*. Београд: Креативни центар, 2009.
- КЛИКОВАЦ, Душка. *Српски језик за 8. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- КЛИКОВАЦ, Душка, Бајић, Љиљана и Мркаљ, Зона. *Радна свеска за српски језик у 8. разреду основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- КЛИКОВАЦ, Душка, Бајић, Љиљана и Мркаљ, Зона. *Радна свеска за српски језик у осмом разреду основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- ЛЕТИЋ, Добрила и Шилић, Милан. *Српски језик и култура изражавања за 7. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- ЛЕТИЋ, Добрила. *Српски језик и култура изражавања за 8. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- ЛЕТИЋ, Добрила. *Радна свеска за 8. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- ЛОМПАР, Весна и Станковић Шошо, Наташа. *Радна свеска за 5. разред основне школе*. Београд: Klett, 2008.
- ЛОМПАР, Весна, Несторовић, Зорица и Грушановић, Златко. *Радна свеска за 8. разред основне школе*. Београд: Klett, 2011.
- ЛОМПАР, Весна. *Радна свеска за 6. разред основне школе*. Београд: Klett, 2009.
- ЛУКИЋ, Живан. *Читанка за седми разред основне школе*. Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1987.
- МАРИНКОВИЋ, Симеон и Марковић, Славица. *Читанка за пети разред основне школе*. Београд: Креативни центар, 2007.
- МАРИНКОВИЋ Симеон и Марковић, Славица. *Читанка за шести разред основне школе*. Београд: Креативни центар, 2008.

- МАРИНКОВИЋ, Симеон и Марковић, Славица. *Читанка за седми разред основне школе*. Београд: Креативни центар, 2009.
- МАРИНКОВИЋ, Симеон и Марковић, Славица. *Читанка за 4. разред основне школе*. Београд: Креативни центар, 2012.
- МАРИНКОВИЋ, Симеон и Марковић, Славица. *Читанка за осми разред основне школе*. Београд: Креативни центар, 2012.
- МАРИНКОВИЋ, Симеон. *Грамматика за 5. разред основне школе*. Београд: Креативни центар, 2007.
- МАРИНКОВИЋ, Симеон. *Грамматика за 6. разред основне школе*. Београд: Креативни центар, 2008.
- МИЛОВАНОВИЋ, Светлана. *Читанка за 6. разред основне школе*. Београд: Eduka, 2011.
- НЕСТОРОВИЋ, Зорица и Грушановић, Златко. *Читанка Мост за 5. разред основне школе*. Београд: Klett, 2012.
- НЕСТОРОВИЋ, Зорица и Грушановић, Златко. *Читанка Корак за 6. разред основне школе*. Београд: Klett, 2012.
- НЕСТОРОВИЋ, Зорица и Грушановић, Златко. *Читанка Пут за седми разред основне школе*. Београд: Klett, 2012.
- НЕСТОРОВИЋ, Зорица и Грушановић, Златко. *Читанка Речи мудрости за осми разред основне школе*. Београд: Klett, 2012.
- НЕСТОРОВИЋ, Зорица и Грушановић, Златко. *Радна свеска за осми разред основне школе*, Београд: Klett, 2011.
- НИКОЛИЋ, Љиљана и Милић, Босиљка. *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за II разред средњег усмереног образовања и васпитања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1988.
- НИКОЛИЋ, Љиљана и Милић, Босиљка. *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање, 1990.
- НИКОЛИЋ, Љиљана и Милић, Босиљка. *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

- Николић, Љиљана и Милић, Босиљка. *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за I разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1987.
- Николић, Љиљана и Милић, Босиљка. *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за III разред средњег образовања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1989.
- Николић, Љиљана и Милић, Босиљка. *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за III разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1997.
- Николић, Љиљана и Милић, Босиљка. *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1990.
- Николић, Љиљана и Милић, Босиљка. *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- Николић, Љиљана и Милић, Босиљка. *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за II разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- Николић, Милија. *Српски језик и култура изражавања за 7. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- Николић, Милија. *Читанка за 4, 5. и 6. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Подгорица: Завод за школство, 1995.
- Николић, Милија и Николић, Мирјана. *Српскохрватски језик и култура изражавања за 5. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1986.
- Николић, Милија и Николић, Мирјана. *Српски језик и култура изражавања за 6. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.
- Николић, Милија и Николић, Мирјана. *Српски језик и култура изражавања за 5. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- Николић, Милија и Николић, Мирјана. *Српски језик и култура изражавања за 5. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.

- НИКОЛИЋ, Милија и Николић, Мирјана. *Радна свеска за српски језик и књижевност за 5. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- НИКОЛИЋ, Милија и Николић, Мирјана. *Српски језик и култура изражавања за 6. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- НИКОЛИЋ, Милија и Андрић, Милка. *Радна свеска за српски језик и књижевност за 6. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- ПАВЛОВИЋ, Миливој и Илић, Драгослав. *Читанка са граматиком српскохрватског језика за I разред средњих школа*. Београд: Издање Задруге професорског друштва, 1930.
- ПАВЛОВИЋ, Миливој. *Читанка са граматиком српскохрватског језика за четврти разред средње школе*. Београд: Издање Задруге професорског друштва, 1931.
- ПАВЛОВИЋ, Миодраг. *Читанка за други разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Klett, 2012.
- ПЕТРОВИЋ, Предраг, Ђурић, Мина, Сувајцић, Бошко и Станковић Шошо, Наташа. *Читанка за четврти разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Нови Логос, 2016.
- ПЕЦО, Асим и Николић, Милија. *Наше језичко коло*, Граматика српскохрватског језика за 8. разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1980.
- ПЕШИЋ, Јелена. *Нови приступ структури уџбеника теоријски принципи и конструкцијска решења*). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- РАДУЛОВИЋ, Оливера. *Читанка Језик је дрво живота* за седми разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2009.
- РАДУЛОВИЋ, Оливера. *Књижевни појмовник за ученике виших разреда основне школе*. Београд: Eduka, 2012.
- РАПАЛИЋ, Милован, Ћирковић, Нада и Влајин, Милан. *Вежбе из српскохрватског језика за 8. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1982.
- САВЕЉИЋ, Милорад, Јованетић, Дарко и Кувелјић, Драган. *Ризница 5*, читанка за пети разред основне школе. Београд: Издавачка кућа BIGZ, 2008.

- СИМИЋ, Предраг и Петровић, Ивана. *Историја за осми разред основне школе*. Београд: Нови Логос, 2011.
- САВОВИЋ, Слађана, Срдић, Јелена и Ћећез Иљукић, Драгана. Граматика *Дар речи* за 6. разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2011.
- СРДИЋ, Јелена. Граматика *Дар речи* за 5. разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2011.
- СТАНИСАВЉЕВИЋ, Вукашин. *Два века српских уџбеника*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1992.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа. Читанка *Чаролија речи* за пети разред основне школе. Београд: Klett, 2007.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа. Читанка *Маистарија речи* за 6. разред основне школе. Београд: Klett, 2008.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа. *Радна свеска за 6. разред основне школе уз Читанку 6*. Београд: Klett, 2008.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа. Читанка *Ризница речи* за седми разред основне школе. Београд: Klett, 2009.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа. Читанка *Уметност речи* за осми разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2010.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа, Ћећез Иљукић, Драгана, Срдић, Јелена, Савовић, Слађана и Вулић, Светлана. *Радна свеска за 8. разред основне школе*. Београд: Нови Логос, 2010.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа. *Мали речник књижевних термина са креативним слагалицама*. Београд: Нови Логос, 2010.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа и Сувајџић, Бошко. Читанка *Уметност речи* за пети разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2011.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа, Сувајџић, Бошко и Срдић, Јелена. *Радна свеска за српски језик за пети разред основне школе*. Београд: Нови Логос, 2011.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа и Сувајџић, Бошко. *Уметност речи*. Читанка за шести разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2011.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа, Сувајџић, Бошко, Савовић, Слађана, Срдић, Јелена и Ћећез Иљукић, Драгана. *Радна свеска за српски језик за шести разред основне школе*. Београд: Нови Логос, 2011.

- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа и Сувајџић, Бошко. *Уметност речи*. Читанка за седми разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2012.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа, Сувајџић, Бошко, Савовић, Слађана, Срдих, Јелена и Ћећез Иљукић, Драгана. *Радна свеска за српски језик за седми разред основне школе*. Београд: Нови Логос, 2012.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа и Чабрић, Соња. *Бескрајне речи*. Читанка за четврти разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2014.
- СТАНКОВИЋ ШОШО, Наташа, Јелена Срдих, Зорана Петковић Живановић, Соња Чабрић. *Радна свеска за четврти разред основне школе*. Београд: Нови Логос, 2014.
- СУВАЈЦИЋ, Бошко, Станковић Шошо, Наташа и Угреновић, Александра. *Читанка за други разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Нови Логос, 2014.
- СУВАЈЦИЋ, Бошко, Станковић Шошо, Наташа и Ђурић, Мина. *Читанка за трећи разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Нови Логос, 2015.
- ЋЕЋЕЗ ИЉУКИЋ, Драгана, Срдих, Јелена, Савовић, Слађана и Вулић, Светлана. Граматика *Дар речи* за осми разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2011.
- ЂУКОВИЋ, Милан. *Читанка за V и VI разред средњих школа са теоријом књижевности*. Београд: Штампарија Драг. Грегорића, 1940.
- NAVELKA, Nenad. *Učenic i nastavnik u obrazovnom procesu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2000.
- ЦАНИЋ, Милка, Антонић, Наташа и Софронић, Сандра. *Читанка и граматика за 5. разред основне школе*. Београд: Школа плус, 2011.
- ЦАНИЋ, Милка, Антонић, Наташа и Софронић, Сандра. *Читанка и граматика за 6. разред основне школе*. Београд: Школа плус, 2012.
- ЧОЛАК, Тоде. *Читанка са теоријом књижевности за четврти разред усмереног образовања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1983.
- ЧОЛАК, Тоде. *Читанка са теоријом књижевности за четврти разред усмереног образовања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1987.
- ШТАСНИ, Гордана и Добрић, Наташа. Граматика *Српски језик и језичка култура* за осми разред основне школе. Београд: Eduka, 2012.

Наставни планови и програми

- Заједнички план васпитно-образовног рада у основној школи*, Просветни гласник, Београд, бр. 10, 1976, стр. 574–582.
- Заједнички план и програм васпитно-образовног рада у основној школи*, Просветни гласник, Београд, бр. 6–9, 1976, стр. 281–297.
- Заједнички план васпитно-образовног рада у основној школи*, Просветни гласник, Београд, бр. 8–10, 1979, стр. 595–596.
- Заједнички план васпитно-образовног рада у основној школи*, Просветни гласник, Београд, бр. 3–5, 1984/85, стр. 153.
- Заједнички план васпитно-образовног рада у основној школи*, Просветни гласник, Београд, бр. 6–7, 1985, стр. 465.
- Јединствене основе основног васпитања и образовања у Социјалистичкој Републици Србији*, Просветни гласник, бр. 5–6, стр. 331–345.
- Наставни план и програм за основне школе*, Београд, 1933, стр. 5–7.
- Наставни план и програм за основне школе*, Београд: Просвета, 1943, стр. 3–7.
- Наставни план и програм за гимназије и учитељске школе за 1946/47. годину*, Београд: Просвета, 1943, стр. 3–7 и 15–18.
- Наставни план и програм за основне школе за школску 1948/49. годину*, Београд: Знање, 1948, стр. 4–19.
- Наставни план и програм за гимназије за школску 1948/49. годину*, Београд: Знање, 1948, стр. 3–27.
- Наставни план и програм за основну школу у Социјалистичкој Републици Србији*, Београд: Завод за основно образовање и васпитање наставника, Савремена школа, 1963, стр. 5–45.
- Наставни програм из српскохрватског језика и књижевности за III разред гимназије*, „Просветни гласник Социјалистичке Републике Србије”, година XIX, 1969, бр. 6, стр. 532–533.
- Наставни програм српског језика за 5. разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, год. LVI – бр. 6, Београд, 25. јун 2007, стр. 1–11.
- Правилник о наставном плану и програму основног образовања и васпитања*, Просветни гласник, бр. 4, Београд, 1990.

Правилник о наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник” бр. 62/03, 64/03, 62/04, година 2007.

Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, год. LVII – бр. 5/2008, Београд, 26. мај 2008, стр. 2–8.

Правилник о наставном програму за седми разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, бр. 6/2009, Београд, 10. јун 2009, стр. 2–9.

Правилник о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, бр. 2/2010, Београд, стр. 3–11.

10. ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ I

Упитник за ученике петог разреда основне школе

Поштовани ученици,

У току је истраживање о значају и вредностима књижевног стваралаштва Бранислава Нушића. Молимо вас да попуните овај формулар. Изношењем ваших ставова, запажања и предлога у овом упитнику допринећете нашем истраживању.

Захваљујемо на сарадњи!

Школа: _____ Пол: М Ж

1. Подвуците роман који вам је најомиљенији:

Алиса у земљи чуда, Хајдуци, Бела грива, Доживљаји Тома Сојера, Робинзон Крусо.

2. Образложите зашто вам се тај роман посебно допада.

3. Наведите чему сте се у роману *Хајдуци* највише смејали.

4. Образложите који вам је од дечака из романа *Хајдуци* најзанимљивији.

5. Објасните да ли одобравате или осуђујете одметање дечака у хајдуке.

6. Какав је ваш став према кажњавању дечака у роману *Хајдуци*?

7. Шта сте научили читајући Нушићеве *Хајдуке*?

8. Повежите линијама речи и њихово значење.

а) зоологија	математика
б) земљопис	наука о животињама
в) епидемија	географија
г) рачуница	зараза

9. Какви су часови српског језика на којима се обрађују Нушићеве хумористички текстови?

УОБИЧАЈЕНИ, КРЕАТИВНИ, ПРИЈАТНИ, ЗАНИМЉИВИ, НАПЕТИ, ДОСАДНИ, ЛЕПИ
Подвуците одговоре који су вам прихватљиви.

10. Какви су часовина којима се драматизују и сценски изводе Нушићеве текстови?

ЗАНИМЉИВИ, ДОСАДНИ, КРЕАТИВНИ, НАПОРНИ, ДИНАМИЧНИ, ЛЕПИ, ПОСЕБНИ
Подвуците одговоре који су вам прихватљиви.

11. Ако сте гледали нека Нушићева дела у позоришту, на телевизији или на интернету, наведите њихове називе.

12. Опишите како се осећате док читате Нушићеве текстове или гледате позоришну представу, филм или телевизијску драму насталу на основу њих.

Прилог II

Упитник за ученике шестог разреда основне школе

Поштовани ученици,

У току је истраживање о значају и вредностима књижевног стваралаштва Бранислава Нушића. Молимо вас да попуните овај формулар. Изношењем ваших ставова, запажања и предлога у овом упитнику допринећете нашем истраживању.

Захваљујемо на сарадњи!

Школа: _____ Пол: М Ж

1. Подвуците роман који вам је најомиљенији:

Доживљаји Тома Сојера, Хајдуци, Орлови рано лете, Аутобиографија, Робинзон Крусо.

2. Образложите зашто вам се тај роман посебно допада.

3. Подвуците драмски текст који вам је најзанимљивији:

Капетан Џон Пиплфокс, Биберче, Кирија, Аналфабета, Избирачица.

4. Образложите свој избор.

5. Подвуците Нушићева дела која сте прочитали:

Кирија, Аналфабета, Хајдуци, Аутобиографија.

6. Наведите чему сте се у роману *Хајдуци* највише смејали.

7. Образложите који вам је од дечака из романа *Хајдуци* најзанимљивији.

8. Објасните да ли одобравате или осуђујете одметање дечака у хајдуке.

9. Какав је ваш став према кажњавању дечака у роману *Хајдуци*?

10. Наведите поруке романа *Хајдуци*.

11. Шта је оставило посебан утисак на вас током читања Нушићеве *Кирије*?

12. Наведите који догађаји у *Кирији* изазивају ваше разумевање и симпатију, а који неразумеваче и осуду.

13. Напишите назив Нушићевог дела са којим се следеће поруке могу довести у везу:

- а) Боље је поштење у сиромаштву, него богатство без поштења.
- б) Човек је најјачи кад машта и воли.
- в) Уз помоћ блиских особа, могу се пребродити и највеће тешкоће.

То је: _____.

14. Шта вам се у *Аутобиографији* највише допада? Образложите зашто.

15. Чијим сте се поступцима најслађе смејали у *Аутобиографији*? Образложите зашто.

16. Кога су оптужили да је аналфабета, а он то никако не може да буде у истоименом Нушићевом комаду?

- а) начелника; б) школског надзорника; в) Мицу; г) Срету, д) Мику.

Заокружите слово испред тачног одговора.

17. Повежите речи и њихово значење. Једна реч је сувишна:

а) кирија	географија
б) аналфабета	маштом створити слику нечег што не постоји
в) епидемија	новчана надокнада за изнајмљивање стана
г) депеша	намера, план, замисао
д) уобразити	супарници
ђ) претензија	неписмена особа
е) рачуница	зараза
ж) земљопис	математика
	телеграм

18. Које сте важне животне истине сазнали читајући Нушићеве текстове?

19. Ако сте гледали Нушићева дела у позоришту или на филму, наведите њихове називе.

20. По чему су филмска и позоришна остварења настала по Нушићевим текстовима посебна?

21. Да ли изражајно читате по улогама и драматизујете одломке из Нушићевих дела на часу српског језика?

а) ретко; б) никад; в) често; г) увек.

Подвуците истинит одговор.

22. Шта мислите о драматизацији одломака и сценском извођењу драмских текстова на часу српског језика? Заокружите слова испред истинитих одговора.

а) час је занимљив; б) час је досадан; в) час је креативан;
г) час је напоран; д) час је динамичан; љ) час је уобичајен.

Прилог III

Упитник за ученике седмог разреда основне школе

Школа: _____ Пол: М Ж

1. Подвуците роман који вам је најомиљенији:

Орлови рано лете, Поп Ћира и поп Спира, Хајдуци, Аутобиографија, Робинзон Крусо.

2. Образложите зашто вам се тај роман посебно допада.

3. Подвуците драмски текст који вам је најзанимљивији:

Биберче, Власт, Избирачица, Покондирена тиква, Аналфабета, Капетан Џон Пиплфокс, Кирија.

4. Образложите свој избор.

5. Наведите књижевне текстове Бранислава Нушића које сте прочитали.

6. Наведите чему сте се у роману *Хајдуци* највише смејали.

7. Који вам је књижевни лик из Нушићевог стваралаштва најзанимљивији? Образложите зашто.

8. Који догађаји у *Кирији* изазивају ваше разумевање и симпатију, а који неразумевачење и осуду? Образложите зашто.

9. Подвуците назив Нушићевог дела са којим се следеће пословице могу довести у везу:

- Ко брзо суди, брзо се каје.
- Док се човек сам не осрамоти, не може га нико осрамотити.
- Залуд књига где памети нема.
- Ко се с умним састаје, и сам уман постаје.

Кирија, Аутобиографија, Хајдуци, Аналфабета, Власт

10. Ко је оптужен да је аналфабета, а то никако не може да буде?

- а) начелник; б) школски надзорник; в) Срета, г) Мика.

Заокружите слово испред тачног одговора.

11. Наведите које је поглавље из *Аутобиографије* оставило посебан утисак на вас. Образложите зашто.

12. Чијим сте се поступцима у *Аутобиографији* најслађе смејали? Образложите зашто.

13. Повежите речи и њихово значење тако што ћете на линијама написати одговарајуће слово.

а) кирија	___ зараза
б) аналфабета	___ маштом створити слику нечег што не постоји
в) епидемија	___ новчана надокнада за изнајмљивање стана
г) рачуница	___ књижевно дело у коме аутор описује свој живот
д) уобразити	___ математика
ђ) аутобиографија	___ неписмена особа

14. Какви су часови на којима се обрађују Нушићеве хумористички текстови?

УОБИЧАЈЕНИ, НАПОРНИ, ЗАНИМЉИВИ, НАПЕТИ, ЛЕПИ, ДОСАДНИ, КРЕАТИВНИ

Подвуците одговоре који су вам прихватљиви.

15. Ако сте гледали нека Нушићева дела у позоришту, на телевизији или на интернету, наведите њихове називе.

16. Опишите како се осећате док читате Нушићеве текстове или гледате позоришну представу, филм или телевизијску драму насталу на основу њих.

17. Да ли је, по вашем мишљењу, Бранислав Нушић омиљен школски писац? Заокружите одговор који сматрате истинитим.

ДА НЕ НЕ ЗНАМ

18. Образложите зашто тако мислите.

Прилог IV

Упитник за ученике осмог разреда основне школе

Школа: _____ Пол: М Ж

1. У ком периоду је живео и стварао Бранислав Нушић?

- а) средином 18. и почетком 19. века;
- б) у последњој трећини 19. и првој трећини 20. века;
- в) после Другог светског рата.

Заокружите слово испред тачног одговора.

2. Која су, по вашем мишљењу, три најзначајнија Нушићева дела?

3. Наведите књижевне текстове Бранислава Нушића које сте прочитали.

4. Који Нушићев роман вам је посебно драг? _____

Образложите зашто вам се тај роман посебно допада.

5. Који Нушићев комад вам је најзанимљивији? _____

Образложите свој избор.

6. Који вам је књижевни лик из Нушићевог књижевног опуса најупечатљивији?

Образложите зашто.

7. Чијим сте се поступцима у Нушићевим делима најслађе смејали? Образложите зашто.

8. Који ликови из Нушићевог стваралаштва изазивају ваше разумевање и симпатију, а који неразумевање и осуду? Образложите зашто.

9. Које сте важне животне истине сазнали читајући Нушићеве текстове?

10. Како се осећате док читате Нушићеве текстове или гледате позоришне представе, филмове или телевизијске драме настале на основу њих?

11. Наведите називе Нушићевих дела која сте гледали у позоришту, на телевизији или на интернету.

12. Какви су часови српског језика на којима се обрађују Нушићеве текстови?

УОБИЧАЈЕНИ, КРЕАТИВНИ, ПРИЈАТНИ, ЗАНИМЉИВИ, НАПЕТИ, ДОСАДНИ,
ЛЕПИ

Подвучите одговоре који су вам прихватљиви.

13. Напишите синонине (речи истог или сличног значења) следећих речи:

а) аналфабета _____;

б) хајдуци _____;

в)

кирија _____.

14. Подвучите исправно написане називе Нушићевих књижевних дела:

а) Аутобиографија – Ауто-биографија – Аутобиографија

б) Сумњиво Лице – Сумљиво лице – Сумњиво лице

15. Да ли је Бранислав Нушић омиљен школски писац?

ДА НЕ

Образложите своје мишљење.

16. Шта мислите, због чега је Нушићево дело актуелно и данас?

Прилог V

Упитник за ученике гимназија и средњих стручних школа

Поштовани ученици,

У току је истраживање о значају и вредностима књижевног стваралаштва Бранислава Нушића. Молимо вас да попуните овај формулар. Изношењем ваших ставова, запажања и предлога у овом упитнику допринећете нашем истраживању.

Захваљујемо на сарадњи!

Школа: _____ Разред: _____ Пол: М Ж

1. У ком периоду је живео и стварао Бранислав Нушић?

- а) средином 18. и почетком 19. века;
 - б) у последњој трећини 19. и првој трећини 20. века;
 - в) после Другог светског рата;
- Заокружите слово испред тачног одговора.

2. Како се Бранислав Нушић звао до пунолетства?

- а) Бен Акиба; б) Алкибијад Нуша; в) Ага Нушић; г) Бранислав Нуша.

Заокружите слово испред тачног одговора.

3. Ко су били Нушићеви савременици? Подвуците њихова имена.

Радоје Домановић, Лаза Лазаревић, Душан Ковачевић, Јован Стерија Поповић,

Стеван Сремац, Коста Трифковић, Војислав Илић, Вук Карацић, Доситеј Обрадовић

4. Која су, по вашем мишљењу, три најзначајнија Нушићева дела?

5. Наведите књижевне текстове Бранислава Нушића које сте прочитали.

**6. Наведите Нушићев роман који вам се посебно допада. _____
Образложите зашто.**

7. Који вам је Нушићев драмски комад најзанимљивији? _____
Образложите свој избор.

8. Који вам је књижевни лик из Нушићевог књижевног опуса најупечатљивији?
Образложите зашто.

9. Наведите које је све крупне људске недостатке и друштвене слабости на хумористичко-сатиричан начин приказао Нушић у својим делима.

10. Који ликови из Нушићевог стваралаштва изазивају ваше разумевање и симпатију, а који неразумеваше и осуду? Образложите зашто.

11. Како је на вас деловао Нушићев хумор? Шта сте осећали суочени са манама и недостацима људи приказаним у његовим делима? О чему сте размишљали?

12. Које сте важне животне истине сазнали читајући Нушићеве књижевне текстове?

13. На који начин се припремате за час обраде Нушићевог дела?

- а) само одгледам истоимени филм или позоришну представу;
- б) само прочитам интерпретацију тог дела у секундарној литератури;
- в) прочитам књижевно дело и током читања водим дневник;
- г) прво прочитам књижевно дело па гледам филм или позоришну представу;
- д) прво гледам филм или представу и, ако ми се допадне, прочитам књижевно дело;
- ђ) замолим друга/другарицу који су прочитали дело да ми га препричају;
- е) ништа од наведеног.

Заокружите слова испред одговора које сматрате одговарајућим.

14. Опишите како се осећате док читате Нушићева књижевна дела и гледате позоришне представе, филмове, телевизијске драме настале поводом њих.

15. Наведите називе Нушићевих комада које сте гледали у позоришту, на филму, телевизији или на интернету.

16. Какви су часови српског језика на којима се обрађују Нушићев текстови?

КРЕАТИВНИ, ПРИЈАТНИ, ЗАНИМЉИВИ, НАПЕТИ, ДОСАДНИ, ОМРАЖЕНИ,
УОБИЧАЈЕНИ

Подвучите одговоре који су вам прихватљиви.

17. Напишите објашњења следећих речи/синтагми. Описно објасните или наведите одговарајуће синониме:

- а) аналфабета _____;
- б) хајдуци _____;
- в) кирија _____;
- г) сумњиво лице _____;
- д) народни посланик _____;
- ђ) аутобиографија _____.

18. Да ли је, по вашем мишљењу, Бранислав Нушић омиљен школски писац?

ДА НЕ

Образложите зашто тако мислите.

19. Заокружите Нушићеву комедију за коју бисте волели да се уврсти у школски програм за гимназије и средње школе или допишите свој предлог:

- а) *Покојник*; б) *Ожалошћена породица*; в) *Госпођа министарка*; г) *Сумњиво лице*; д) _____.

20. Шта мислите, због чега су Нушићеве комедије актуелне и данас?

Биографија Наташе Станковић Шошо

Завршила је Филолошки факултет Универзитета у Београду (Група за српску књижевност са општом књижевношћу). На другој години студија добила је награду „Петар Колендић” за семинарски рад *Дубровачка еклога од Цора до Марина Држића*. Магистрирала је одбранивши рад под називом *Топос пута у српској народној бајци* (ментор: проф. др Нада Милошевић-Ђорђевић).

Радила је као професор српског језика и књижевности у Железничко-техничкој школи (од 1997. до 2001. године) и Огледној основној школи „Владислав Рибникар“ у Београду (од 2001. до 2004. године). У периоду од 2004. до 2014. године била је запослена као секретар Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Секретар је Савеза славистичких друштава Србије и члан Друштва за српски језик и књижевност Србије. Члан је редакције *Годишњака* Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима. Уредник је за српски језик и књижевност у издавачкој кући „Нови Логос“. Један је од аутора и реализатора акредитованих семинара *Тумачење драмског дела у настави* и *Стваралачке активности у настави књижевности*.

Као аутор или коаутор приредила је читанке *Реч по реч*, *Уз речи растемо*, *У свету речи*, *Бескрајне речи*, *Чаролија речи*, *Маштарџија речи*, *Ризница речи*, *Уметност речи*, радне свеске и збирке задатака за основну школу, *Мали речник књижевних термина са креативним слагалицама* за основну школу и читанке за сва четири разреда гимназија и средњих стручних школа.

Асистент је на предмету *Методика наставе књижевности и српског језика* на Филолошком факултету у Београду.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Ћабаша Сабашовић-Мошо
број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Књижевно дело Бранислава Нушића у наслови

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 15.4.2016.

Потпис докторанда

Ћабаша Сабашовић-Мошо

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Јабаша Стамбовић-Шошо
Број уписа
Студијски програм
Наслов рада Књижевно дело Бранислава Нушића у настави
Ментор проф. др Милоша Бајић
Потписани Јабаша Стамбовић-Шошо

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 15.4.2016.

Потпис докторанда

Јабаша Стамбовић-Шошо

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Књижевно дело Бранислава Нушића у наслову

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 15. 4. 2016.

Јована Степановић-Шошић